

Jean Ancel

CONTRIBUȚII LA ISTORIA ROMÂNIEI

VOL. 1
Partea întâi

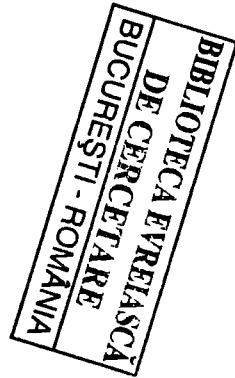
**PROBLEMA
EVREIASCĂ
1933-1944**

Editura
HASEFER

BIBLIOTECA FIZICĂ ȘI SCĂ
BUCUREȘTI
ROMÂNIA

JEAN ANCEL
CONTRIBUȚII LA ISTORIA ROMÂNIEI.
PROBLEMA EVREIASCĂ
1933-1944

Vol. I
Partea întâi

Tatălui meu Shmuel ben Hanoch Halevi (ז"ל)

יסר יסרני יה, ולמות לא נתנני

*Tare m-a chinuit Domnul
dar nu m-a dat pradă morții*

(Psalmi, 118)

D. Jean Ancel este un cercetător de seamă al problemei evreiești din România anilor 1933-1944. Născut la Iași, în 1940, a început studiile istorice la Universitatea „Alex. Ioan Cuza” și le-a continuat, din 1959, la Universitatea ebraică din Ierusalim. A obținut două masterate, în istorie universală și arhivistică, în 1972 și 1974. Este, din 1977, doctor în filosofie, iar în prezent este cercetător principal la Institutul Yad Vashem.

Este autor al unor remarcabile studii și documente, dintre care amintim: *Enciclopedia Comunităților din România* (Pinkas Hakehilot) Yad Vashem, 1979 (în limba ebraică). Editor al colecției de documente *Documents concerning the fate of Romanian Jewry during the Holocaust*, Beate Klarsfeld Foundation, Jerusalem, 1986, 12 volume – apărut și în limba română, *Transnistria*, Universitatea Tel Aviv & Atlas, București, 1998, 3 volume etc. A publicat numeroase articole și are numeroase contribuții la *Encyclopaedia of the Holocaust*, *Encyclopaedia Judaica*, *Enciclopedia Ebraică*. De asemenea este autorul unor articole despre România, evreii din România și Holocaust apărute în reviste de istorie din Statele Unite, Germania, Anglia, Rusia.

Cartea pe care o publicăm acum este rodul unei exegeze desfășurate timp de două decenii.

YAD VASHEM

Jean Ancel

CONTRIBUȚII LA ISTORIA ROMÂNIEI PROBLEMA EVREIASCĂ

Vol. I
Partea întâi
1933-1944

Traducere din limba ebraică
de CAROL BINES

București, 2001

Coperta: VALERIU GIODĂC
Redactor: PAULA LITMAN
Tehnoredactare computerizată: MARIUS GELLER

Translation of this volume into Romanian has been supported by
"The Yetta and Jacob Gelman Endowment"
of the Center for Advanced Holocaust Studies, United States Holocaust Memorial Museum

© Ed. Hasefer a F.C.F.R.
B-dul I.C. Brătianu 35/9
București, 70478 – România
Tel./fax.: 0040-1-3122284
e-mail: re2000@fx.ro

Carte editată cu sprijinul Ministerului Informațiilor Publice

ISBN 973-8056-84-5
ISBN 973-8056-85-3

Cuprins

Volumul I, partea întâi și a doua

Cuvânt înainte	7
Introducere: România – probleme generale; Evreii din România; Naționalism și antisemitism – linii de dezvoltare; Evoluția naționalismului românesc; De la propagandă și instigare, la fascism și teroare organizată.	11
Capitolul 1: <i>Guvernul Goga-Cuza, al doilea guvern antisemit din Europa: 28 decembrie 1937 – 10 februarie 1938.</i> Măsuri pentru realizarea visului antisemit: legiferare și teroare; Decretul-lege de revizuire a cetățeniei; Reacția evreiască și intervenția internațională în favoarea evreilor.	65
Capitolul 2: <i>Regimul dictaturii regelui Carol al II-lea și politica lui față de evrei: februarie 1938 – august 1940.</i> Evoluția politică în România pe fundalul situației din Europa; Legislația antisemită și măsuri administrative împotriva evreilor; Planul de înlăturare a evreilor din România pe o cale „civilizată” – emigrarea.	99
Capitolul 3: <i>„Rinocerizarea” în rândurile intelectualității românești.</i> Demonizarea evreului; Naționalism versus umanism.	130
Capitolul 4: <i>Biserica ortodoxă română și atitudinea ei față de problema evreiască.</i> Patriarhul Miron Cristea.	153
Capitolul 5: <i>Influența nazistă asupra vieții politice în România și implicațiile ei asupra situației evreilor.</i> Infiltrația economică; Germanii localnici.	169
Capitolul 6: <i>Pogromuri și persecuții în vara anului 1940.</i> Evreii, țapi ispășitori. Pogromurile din vara anului 1940; Pogromurile din Dorohoi și Galați; Guvernul Gigurtu și politica lui față de evrei; Conducerea evreiască.	199
Capitolul 7: <i>Statul național-legionar.</i> „Săptămâna entuziasmului romantic”; Statutul evreilor – moștenire a regimului trecut; Legislația antisemită în regimul național-legionar; Măsuri administrative; Separarea socială și continuarea „rinocerizării”.	262
Capitolul 8: <i>Românizarea averilor.</i> Boicotul economic; „Bătălia pentru prăvăliile și imobilele jidănești”; Jaf la ordinul autorităților.	298
Capitolul 9: <i>Teroarea legionară.</i> Unități teroriste ale Gărzii de Fier; Poliția legionară; Centre de tortură; Alungarea evreilor din locuințe și localități; Munca obligatorie; Războiul împotriva credinței evreiești; Cimitirele; „Comuniștii”; Bilanț.	332
Capitolul 10: <i>Înfruntarea dintre Antonescu și legionari și influența ei asupra situației evreilor.</i> Înfruntarea – prima etapă; Antonescu, antisemitul; Relațiile cu naziștii.	373
Capitolul 11: <i>Rebeliunea legionară și pogromul din București (21-23 ianuarie 1941).</i> Pregătirile pentru confruntare; Rebeliunea; Instigarea legionară împotriva evreilor în timpul rebeliunii; Pogromul legionar de la București; Centrele de tortură; Sinagogle; Magazine și locuințe evreiești; Scurt proces de conștiință în societatea românească.	400

Capitolul 12: <i>Conducerea evreiască în perioada regimului național-legionar.</i>	441
Tactica adoptată de conducerea organizațiilor evreiești; Cutezantă în fața terorii; O metodă originală de luptă: comparația cu naștii și cu fasciștii; Concluzie.	

Partea a doua

Capitolul 13: <i>Bazele politice și ideologice ale regimului Antonescu.</i>	7
Capitolul 14: <i>Atitudinea regimului față de evrei.</i> Ideologie și politică; Soarta averilor jefuite; Eliminarea și încercări de deportare; Recensământul populației; Legislație antisemită; Măsuri administrative și căi de fapt.	22
Capitolul 15: <i>„Românizarea sufletelor”.</i>	65
Capitolul 16: <i>Regimul Antonescu și adoptarea soluției finale, 1941-1942.</i> Triunghiul fatal: Antonescu, moștenirea legionară și naștii.	89
Capitolul 17: <i>Calea românească de soluționare a „problemei evreiești” în Basarabia și Bucovina, iunie-iulie 1941.</i> Eliberarea Basarabiei și a Bucovinei; Etapele exterminării; Armata română; Jandarmeria; Metodele de asasinare ale jandarmilor; Îngroparea; <i>Einsatzgruppe</i> românească; Date cu privire la exterminare în prima etapă;	111
Capitolul 18: <i>Lagăre și ghetouri în Basarabia și în Bucovina de nord, septembrie-noiembrie 1941.</i> Deportări pripite; Deportarea în Transnistria; Lagărul Vertujeni; Deportarea, Lagărul Mărculești; Deportarea; Pădurea Cosăuți; Bătălia pentru pradă; Lagărul Edineț; Deportarea; Lagărul Secureni; Deportarea.	143
Capitolul 19: <i>Ghetoul Chișinău.</i> Asasinări de evrei în ghetou; Viața în ghetou; Comitetul ghetoului; Presa românească și ghetoul; Deportarea; Convoaiele Rezina.	200
Capitolul 20: <i>Cernăuți.</i> Aplicarea politicii antisemite; Deportarea; Prin Atachi; Prin Mărculești; „Triere, revizuire, verificare”; Românizarea la Cernăuți; Memoriul lui Dori Popovici.	230
Capitolul 21: <i>Bucovina de sud.</i> Suceava, Ițcani, Burdujeni; Câmpulung; Gura Humorului; Vatra Dornei; Siret; Rădăuți.	278
Capitolul 22: <i>Județul Dorohoi.</i> Deportarea.	299
Capitolul 23: <i>Banca Națională a Românicilor.</i>	317
Indice de nume	341
Indice geografic	356

CUVÂNT ÎNAINTE

Acest volum cuprinde prima parte a studiului meu despre evrei în societatea românească între anii 1933-1944. Anul acesta, după un efort de 16 ani (1984-2001), va apărea la Ierusalim, în întregime, varianta ebraică a cărții și, în scurt timp, în orice caz mai scurt decât a durat tipărirea cărții în ebraică, va ieși de sub tipar și traducerea engleză, într-o editură prestigioasă a unei cunoscute universități americane. Pregătirea s-a prelungit peste măsură și peste prevederi, din mai multe motive, care au depășit voința mea. Lucrarea a fost gata de tipar în 1990. Atunci însă a început prăbușirea universului comunist, care a dus, încetul cu încetul, la deschiderea arhivelor în fostele state comuniste și, îndeosebi, în statele care s-au rupt din împărăția sovietică. Începând din 1992 și până în 1997 am făcut vizite de lucru în arhivele din Moscova, Kiev, Odessa, Nikolaev, Cherson și Chișinău, iar din 1994 și până anul acesta, la arhivele Muzeului Holocaustului de la Washington. După prima călătorie la Moscova și cu atât mai mult după cercetări la Nikolaev și Odessa (unde am fost de patru ori, rămânând acolo peste șase luni), mi-am dat seama că lucrarea mea este incompletă și că lipsa accesului la aceste arhive mi-a îngustat perspectiva, determinând greșeli esențiale în înțelegerea regimului antonescian, a scopurilor și a modului său de funcționare, a antisemitismului său și, mai ales, a naturii relațiilor sale cu Reichul german. Aveam de ales între a publica lucrarea așa cum era și a o lua aproape de la început; am ales a doua cale.

Primele capitole au fost scrise începând din anul 1985. Capitolele 18-23 au fost rescrise, după deschiderea arhivelor în fosta Uniune Sovietică, iar celelalte au fost modificate și adăugite doar într-o măsură mai mică. La baza studiului din acest volum s-au aflat, în primul rând, Arhivele Institutului Yad Vashem de la Ierusalim, care cuprind numeroase surse românești inaccesibile cercetătorilor din România pe timpul regimului comunist, arhivele Ministerului de Externe german, care, și ele, conțin documente oficiale românești, colecția specială de documente a Ambasadei naziste de la București, arhivele liderului evreilor români între cele două războaie mondiale, dr. Willy Filderman, și, firește, colecția de documente publicată de mine la Ierusalim în 1986, cu sprijinul generos al Fundației Beate Klarsfeld, însumând 12 volume cu multe mii de pagini. Această lucrare a apărut în limbile engleză și română și poate fi consultată la bibliotecile din România.

Lucrarea mea se ocupă de partea nevăzută, nestudiată, neamintită și neacceptată din istoria României și ea ridică un mare semn de întrebare privind bazele pe care a fost ridicat statul român de la 1866 încoace, fără binecînteles a pune la îndoială unitatea poporului român, dreptul său asupra tuturor provinciilor sale istorice, inclusiv cele în care statul român a inițiat o politică de purificare etnică. Lucrarea dezvăluie, de asemenea, ușurința cu care parte din lumea politică și intelectuală românească adopta sau abandona concepții politice, idei sociale etc., utilizându-le drept eficiente dar perisabile instrumente de navigație, la timona țării, în furtunile unei Europe aflate în criză de valori.

România s-a alăturat cu o nesocotită împardonabilă războiului declanșat de naziști împotriva poporului evreu, război dus de la Marea Baltică la nord la Marea Neagră în sud și soldat imediat cu sute de mii de victime evreiești, ajungând la aproximativ șase milioane la sfârșitul războiului. Motivele invocate de diferite țări pentru participarea lor la războiul antievreiesc sunt diferite, legate fiecare de istoria națională, de relațiile cu Germania și de spaima pe care o inspirau comunismul și politica imperialistă a statului sovietic. Dar, pe când polonezi, ucraineni, lituanieni, letoni și alți locuitori din răsăritul Europei au luat parte la soluția finală în mod individual sau la chemarea unor organizații naționaliste locale, care au colaborat cu naziștii, participarea românească s-a făcut din inițiativa statului român, pe baza unei ideologii antisemite autohtone, care a precedat antisemitismul rasial nazist și care a militat peste un secol și jumătate pentru respingerea evreului din societatea modernă românească, negându-i orice drept, până, în cele din urmă, la dreptul de a trăi. Statul român s-a folosit de soldați, jandarmi, polițiști, premilitari, ceferiști, preoți, ziariști, învățători, scriitori, elevi, studenți, funcționari, controlori de fisc, inspectori ai Băncii Naționale, primari, pretori, medici, economiști, instituții de stat și instituții particulare, conerne industriale și comerciale pentru a exclude, jefui și ucide evrei. Soldații, jandarmii și polițiștii care au „curățit terenul” în Basarabia, Bucovina și Transnistria erau echipați de stat, plătiți de stat, primeau soldă sau salarii de la stat și, ce-i mai important, executau ordine primite nu de la Berlin, ci de la București. Acest studiu dovedește, cred, că Răul cere luare de atitudine; dar, mai mult decât atât – documentele vor arăta că, din păcate, în nenumărate cazuri a existat implicare, profit și chiar desfătare. Ce s-a întâmplat în România este numai rezultatul unei hotărâri impuse sau ordonate de sus. În momentul în care guvernul antonescian a decis să înceteze războiul de exterminare împotriva poporului evreu, exterminarea a încetat. Acest „amănunt” atât de evidențiat de istoricii români constituie și un indiciu al gradului de subordonare față de Germania nazistă, în ceea ce privește politica antievreiască.

A doua parte, egală ca volum cu prima, va apărea, sper, anul viitor în aceeași editură. Tot acolo se află și pagini despre tragicul pogrom de la Iași.

Acest studiu este unul din cele peste douăzeci inițiate de Institutul Yad Vashem, în colaborare cu universități din Israel și din alte țări, integrând contribuții ale unor istorici evrei și neevrei din întreaga lume, consacrate Holocaustului. În cadrul acestui proiect au apărut până acum studiile despre Iugoslavia, Ungaria, Franța și Germania.

Apariția cărții mele nu ar fi fost posibilă fără munca grea, migăloasă, oboseitoare și continuă a domnului Carol Bines, traducătorul din limba ebraică al *Contribuțiilor*. Am scris această carte în ebraică, limba în care gândesc acum, și deși mai posed destul de bine româna (am părăsit România în urmă cu 39 de ani), nu puteam să mă ocup de traducere. Traducerea cere o înțelegere profundă a celor două limbi, având în vedere că lucrarea se referă la mai toate sferile de activitate ale societății românești, iar, pe de altă parte, că este scrisă într-o ebraică uzând de un vocabular ce-l depășește pe cel modern. Dl. Bines s-a dovedit a fi mai mult decât un traducător înzestrat – și un prieten. Sper că vom continua colaborarea, pentru a duce la capăt, împreună, publicarea întregului text. Traducerea a fost revăzută de mine și, cu foarte mici excepții, toate citatele din ziare, cărți și documente românești sunt date fără modificări, trunchieri și în forma și în limbajul lor original.

Doresc să mulțumesc directorului Muzeului Holocaustului de la Washington, domnului dr. Paul Shapiro, care a manifestat o mare înțelegere pentru acest subiect și a acceptat să contribuie la publicarea ediției române, și, bineînțeles, domnului dr. Radu Ioanid, de la același Institut, care și-a câștigat merite deosebite în tot ceea ce privește achiziționarea și punerea la dispoziție a unui uriaș și important material arhivistic privind istoria evreilor din România.

Mulțumesc, de asemenea, domnului Zigu Ornea, directorul Editurii „Hasefer”, inițiatorul publicării studiului meu în România, care a făcut un efort deosebit pentru îmbunătățirea textului, și doamnei prof. Paula Litman, redactorul ediției în limba română.

JEAN ANCEL

Ierusalim, 29 iulie 2001

Introducere

România – probleme generale

Statul român creat după sfârșitul primului război mondial, cunoscut sub denumirea „România Mare”, număra 18 milioane de locuitori. Nucleul în jurul căruia s-a constituit România întregită a fost Regatul, alcătuit din Principatele Valahia și Moldova. Principatele și-au recâștigat treptat independența, începând din 1859, după aproape patru secole de dominație otomană și de invazii ale Rusiei și Austriei, care s-au soldat cu acapararea de teritorii românești. În 1919, ca urmare a tratatelor de la Versailles și Trianon, România și-a redobândit, cu ajutorul aliaților sale, Anglia și Franța, Bucovina, aflată sub stăpânire austriacă din 1775, și Basarabia, anexată de Rusia în 1812 (amândouă, parte integrantă a vechiului principat al Moldovei), și Transilvania, provincie considerată leagăn al națiunii române și populată în special de români, care la acea dată aparținea Ungariei.

Statul român, întemeiat în 1859, a moștenit de la principatele care l-au constituit înapoiere economică și socială și un sistem politic învechit, care a conservat privilegiile păturii stăpânitoare, privilegiile aproape feudale.

Răscoala țăranilor, izbucnită în 1907, a zguduit tânărul stat românesc; cu excepția câtorva ameliorări, pământurile au rămas însă în mâna boierilor. Abia după primul război mondial, după ce sute de mii de țărani au căzut pe fronturi, și sub presiunea revoluției bolșevice, a fost inițiată o vastă reformă agrară, care a trecut în proprietatea țăranilor o mare parte a terenurilor agricole. Un alt aspect al realității social-economice specifice României l-a constituit, până în a doua jumătate a secolului XIX, lipsa unei burghezii locale și a unei clase de mijloc. Această burghezie, încheagată cu mare întârziere în comparație cu vestul și centrul Europei, nu a luptat cu fermitate pentru integrarea ei în conducerea societății și pentru recunoașterea valorilor și a ideilor sale. Chiar și după ce s-a consolidat și s-a integrat în regim, burghezia românească nu s-a transformat într-un element efervescent și distrugător de forme sociale învechite, așa cum s-a întâmplat în alte state, și nici nu a tins, în majoritatea ei, să creeze o societate modernă, industrializată, cu tot ce decurgea din ea. României „vechi” (Regatului) i-a fost greu să se integreze în procesul accelerat al transformărilor pe care Europa centrală și de apus îl experimenta încă de la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX. Greaua moștenire istorică și economică, anii de exploatare și înapoiere impuse de o dominație asiatică, dese invazii rusești, comparabile cu un flagel al naturii,

orânduirea socială închistată și nedreaptă – care și-a căpătat expresia, printre altele, în exploatarea nemiloasă a țăranilor în favoarea proprietarilor de pământuri, lipsa de capital propriu pentru dezvoltarea industriei, ani de secetă și nepăsarea caracteristică țărilor balcanice s-au contopit, toate, în zădărnicierea saltului înainte visat de revoluționarii de la 1848 și de urmașii lor. România s-a dezvoltat cu o încetineală supărătoare, în ciuda numeroaselor sale bogății naturale, îndeosebi petrolul, a cărui importanță pentru piața românească și internațională abia se descoperise.

Reforma agrară din anul 1864, care a reprezentat primul pas (dar nu complet) al reparării nedreptății sociale, a determinat schimbări binevenite, dar a creat și noi probleme, deoarece proprietarii de pământuri n-au fost dispuși să renunțe la forța de muncă ieftină și, în mod indirect, la înrobirea țăranilor. Construirea primelor fabrici, începutul edificării rețelei de căi ferate și fluxul spre orașe au dus la dezrădăcinarea țăranului din cadrul lui natural, la alcoolism, la creșterea rapidă și înfricoșătoare a bolilor venerice ș.a. Din cauza acestui complex de factori, România n-a fost în stare să învețe din greșelile Angliei și Franței în procesul de industrializare. Iată de ce, puținele industrii românești, create cu mari eforturi, n-au putut să concureze cu produsele apusene. Pentru a apăra producția locală și pentru a preveni importul ieftin au fost impuse bariere vamale ridicate, care au determinat scumpirea produselor locale, îmbogățind un număr mic de persoane și împiedicând libera concurență.

Industrializarea în sine n-a fost considerată de majoritatea intelectualității românești, sensibilă la soarta poporului, ca un răspuns adecvat la problemele României. Mulți dintre gânditorii originali ai epocii, printre care Constantin Stere, au afirmat că România nu va putea edifica o industrie proprie importantă, deoarece îi lipsește o piață locală mare de consumatori; chiar dacă o asemenea industrie va fi creată, ea nu va putea cuceri piețe externe din cauza ineficienței. Pe scurt, Stere ajungea la concluzia că România nu va putea repeta experiența Franței și a Angliei, că ea este sortită să rămână un stat agrar¹.

Pe de altă parte, încercările de a transforma agricultura românească într-o agricultură intensivă (cu excepția unor reușite locale) au eșuat din cauza împărțirii nedrepte a pământurilor, a înapoierii generale și a refuzului proprietarilor de a renunța la privilegiile exagerate, cu caracter aproape feudal.

¹ C. Stere, *Social-democratism sau poporanism*, „Viața Românească”, Iași, noiembrie 1907.

Evreii din România

Pe teritoriul inițial al statului român, în Vechiul Regat, trăiau, în anul 1912, 239.967 de evrei, reprezentând aproximativ 3,3% din totalul populației. O dată cu constituirea României Mari, după primul război mondial, numărul evreilor ajunge la 760.000, reprezentând 4,2% din populație.

Populația evreiască a statului lărgit era divizată în patru entități istorice – Regatul, Basarabia, Bucovina și Transilvania – fiecare integrându-se într-un mod diferit în ansamblul populației și în cultura generală. Existau în același timp deosebiri importante – lingvistice, culturale, sociale – între evreii din Vechiul Regat și evreii din celelalte trei provincii.

Circumstanțele istorice au creat comunități evreiești din Vechiul Regat o situație specială. Firește, ea nu se putea compara cu cele din Anglia, Franța și Germania. Între poporul român și evreii care trăiau în mijlocul său, s-a păstrat o distanță considerabilă. De la mijlocul secolului XIX și până la emanciparea survenită după primul război mondial, integrarea evreilor din Vechiul Regat a fost împiedicată de o serie de idei preconcepute. Numai un mic număr de evrei erau cetățeni ai statului la sfârșitul primului război mondial; „ultimii sclavi ai Europei”, după expresia lui Luigi Luzzatti, au reușit să devină cetățeni români, după o luptă care a durat 70 de ani, doar în urma intervenției directe a marilor puteri și în pofida voinței establishmentului român.

Acest statut normal, de egalitate – obținut în urma presiunii exercitate asupra României de către puterile occidentale victorioase, de către organizații evreiești internaționale și de către conducerea evreiască locală – nu a fost oferit evreilor din dorința de a-i integra în viața statului. Acordarea drepturilor civice a constituit o condiție pentru recunoașterea de către marile puteri a realizărilor teritoriale ale României, sau, cu alte cuvinte, a existenței României Mari.

După dobândirea drepturilor cetățenești, din anul 1921, viața evreilor din Regat a cunoscut transformări destul de rapide, ale căror rezultate ne sunt cunoscute din alte societăți în care evreii au parcurs un traseu similar.

Cel mai proeminent reprezentant al „noilor români” care s-au concentrat în jurul Uniunii Evreilor din România a fost dr. Wilhelm Filderman, președintele organizației. El a deținut și funcția de președinte al Federației Uniunilor de Comunități Evreiești din România (FUCE) și a stat în fruntea filialelor locale ale Joint-ului și ORT-ului și a majorității organizațiilor evreiești din România, în afară de mișcarea sionistă. Filderman, la fel ca majoritatea celor pe care sioniștii i-au denumit „asimiliști”, nu a militat pentru asimilarea deplină și renunțarea la religia mozaică. Curentul reprezentat și condus de Filderman acționa punctual, căutând soluții rapide la problemele evreilor, a căror situație era, iarăși, din ce în ce mai periclitată. Sioniștii, prin intermediul organizației și conducerii lor, și prin influente mișcări de tineret, au încercat într-adevăr să propună evreilor din România un

orizont, dar n-au dat atenție problemelor „mărunte” ale vieții de zi cu zi în diaspora. Ca urmare, se iveau conflicte aprinse între conducători evrei, mai ales în perioada când în fruntea mișcării sioniste din România s-a aflat o personalitate puternică, intransigentă, cum a fost Avraham Leib Zissu.

Dușmănia și disprețul manifestate de către naționaliștii români, precum și cauze de natură economică și socială, i-au împins pe evrei să se închidă în lumea lor interioară. Spre deosebire de confrății lor din Germania, Franța sau Italia, majoritatea evreilor din România nu și-au dorit să devină întru totul români. Ei au participat la viața politică a României în calitate de evrei și în cadrul organizațiilor evreiești. În același timp, autoritățile și elita românească n-au exercitat asupra lor presiuni spre a se asimila și a-și schimba identitatea națională, așa cum s-a întâmplat în Ungaria și Germania. Iată de ce nimeni nu a considerat că evreii constituie parte integrantă din națiunea română; de aceea, relațiile intercomunitare au fost mai puțin ipocrite decât în Ungaria vecină, de pildă. În ciuda izbucnirilor naționaliste și a tendințelor antisemite, evreii au fost scutiți de tensiunea identitară.

Ca urmare a unirii Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei cu România, numărul evreilor a crescut de trei ori. Celor 240.000 de evrei din Vechiul Regat, li s-au adăugat aproape jumătate de milion de evrei „străini”, vorbitori de maghiară, germană și rusă. Integrarea lor în comunitatea evreiască din România s-a lovit de multe obstacole și a fost lentă, din cauza unor dificultăți administrative și culturale.

Majoritatea evreilor din România Mare au fost considerați străini nu numai din cauza apartenenței lor la această etnie, ci și datorită unor deosebiri lingvistice și culturale care decurgeau în mod natural din istoria modernă și din structura României. Pe acest fond s-a evidențiat situația relativ avantajoasă a evreilor din Vechiul Regat: ei s-au distanțat în mod apreciabil de imaginea străinului cu caftan care vorbea o limbă ciudată, rupt de lumea înconjurătoare, imagine vehiculată de către antisemiți și naționaliști la mijlocul secolului XIX.

Perioada dintre cele două războaie mondiale poate fi considerată ca epoca de aur a integrării evreilor în societatea și cultura românească, perioadă în care scriitori, dramaturgi și oameni de artă evrei au adus o contribuție importantă la cultură. Cu toate acestea, evreii erau considerați încă străini, și nu numai printre antisemiții declarați. O barieră de netrecut se adăuga obstacolelor obiective, de natură culturală, economică, socială și politică, blocând calea evreului român spre integrarea deplină.

Au existat desigur personalități politice și intelectuali români care au sprijinit sincer integrarea evreilor în societate. Atitudinea lor decurgea dintr-o largă concepție umanistă, din aprecierea calităților manifestate de evrei și din dorința de a îmbogăți viața românească, cu speranța că aceasta va determina înflorirea unei României mai bune; dar nu această concepție a fost dominantă în anii treizeci. În anii aceia a luat avânt antisemitismul și, împreună cu el, influența nazistă și fascistă.

Liderii evrei de atunci nu au tratat cu ușurință amenințările îndreptate împotriva evreilor și nu s-au lăsat înșelați de pojghița subțire de cultură occidentală, și nici de principiile umaniste ale creștinismului, care au mascat ura antisemită. Spre deosebire de Germania, Franța și chiar de Ungaria vecină, foarte puțini evrei și-au părăsit religia sau au făcut căsătorii mixte.

Evreii nu și-au făcut iluzii cu privire la integrarea lor în mediul românesc. Această ambivalență – dorința de a-i integra pe evrei, pe de o parte, și respingerea lor, pe de altă parte – specifică României, în această zonă a lumii, l-a pregătit pe evreul din Vechiul Regat, cel puțin sufletește, pentru anii grei ai regimului rațional-legionar și ai regimului antonescian.

Statistica demografică

În România s-au efectuat recensăminte generale ale populației în anii 1889, 1912 și 1930; începând cu recensământul din anul 1912, Institutul de statistică a publicat anuale statistice și demografice care conțineau date actualizate cu privire la numărul locuitorilor, inclusiv nașteri și decese. Cu toate acestea, problema dimensiunii comunității evreiești a constituit unul din motivele principale ale instigării antisemite în decursul întregii istorii moderne a României.

Alexandru Constantin Cuza, unul dintre liderii antisemiți, afirma, după încheierea primului război mondial, că în Regat trăiesc jumătate de milion de evrei – ceea ce reprezintă dublul numărului oficial, iar un alt specialist demograf antisemit ridica numărul lor la 742.321 suflete². Organizațiile antisemite și-au însușit ipoteza că în România sunt două până la trei milioane de evrei; iar Ion Antonescu era convins, la începutul regimului său, că în țară se află între trei și patru milioane de evrei. Organizații și instituții evreiești au contribuit și ele într-o măsură oarecare la confuzia în această problemă, atunci când, din dorința de a impresiona lumea evreiască privind importanța lor și a comunității în numele căreia vorbeau, au pomenit cifra totală de un milion de evrei care ar fi trăit în România Mare.

În spatele acestei dispute statistice se ascundeau două acuzații grave – „pericolul jidovesc” și „invazia jidovească” care amenința țara românească. Propaganda antisemită pe această temă nu a rămas fără urmări, ea provocând și unor români decenti și unor politicieni care nu erau antisemiți senzația că datele oficiale nu sunt exacte. Cu toate acestea, trebuie subliniat că fiecare recensământ

² A.C. Cuza, *Jidanii în război*, București, 1923, p. 22; E. Vasiliu: *Situația demografică a României*, Cluj, 1923, p. 35. Datele cu privire la numărul evreilor apar în diverse forme în memoriile lui Filderman, în ciornele memoriilor și în cartea pe care a publicat-o cu privire la numărul evreilor care au căzut în primul război mondial în rândurile armatei române.

oficial nu a făcut decât să întărească și să confirme datele oficiale cu privire la numărul evreilor, furnizând explicații logice ale schimbărilor demografice³.

Redăm în continuare date cu privire la populația evreiască din Regat în diverse perioade, pe baza statisticilor românești oficiale:

Anul	1859	1899 ⁴	1910	1912 ⁵	1916	1930
Numărul evreilor	135.000	266.652	243.729	239.967	230.000	264.038
Procentul lor în totalul populației (%)	3,0	4,5	3,5	3,3	2,9	3,1

Înainte de primul război mondial, populația evreiască era concentrată în nordul țării, în Moldova și era mai puțin numeroasă în sudul Regatului, cu excepția Bucureștiului, unde începuse să se înfripe un mare centru evreiesc. Densitatea cea mai redusă a populației evreiești era consemnată în vestul Valahiei, în provincia cunoscută sub numele ei istoric, Oltenia.

În anul 1930 a avut loc primul recensământ general în România Mare, după unirea tuturor provinciilor românești într-un singur stat.

Rezultatele lui au confirmat o creștere impresionantă, de aproximativ jumătate de milion de evrei în România, dar aceasta nu s-a datorat sporirii natalității sau imigrației, ci alăturării unor grupuri evreiești relativ mari, constituite sub stăpânirea austro-ungară și rusească.

Recensământul a stabilit în mod categoric că în România trăiesc 756.930 evrei de religie mozaică, conform următoarei împărțiri teritoriale:

	Regat	Basarabia	Bucovina	Transilvania	Întreaga Românie
Numărul evreilor	264.038	206.958	93.106	178.799	756.930
Procentul lor din totalul populației (%)	3,1	7,2	10,8	3,3	4,2

³ Pentru tot ce este legat de această dispută și de exagerările în aprecierile asupra numărului de evrei în România vezi și Introducerea în franceză și română cu privire la datele recensămintelor populației, publicate de Congresul Mondial Evreiesc, filiala România, în 1947.

⁴ Ministerul Domeniilor, *Buletinul statistic al României pentru anul 1916*, București, 1917.

⁵ I. Colesco (Directeur de la statistique générale), *La population de la religion mosaïque în J. Ancel*, (ed.). Copie din: *Roumanie Etude Statistique*, Bucarest 1915, p. 4 la 15-19. *Documents concerning the Fate of Romanian Jewry*. The Beate Klarsfeld Foundation, p. 257-273, Jerusalem 1986 (în continuare, Ancel, *Documents*). Statistici anuale oficiale cu privire la numărul evreilor în Regat între anii 1899-1915 și cu privire la proporția evreilor în cadrul populației. Vezi studiul demografic publicat de Centrala Evreilor în anul 1943: *Centrala Evreilor în România. Breviarul statistic al populației evreiești*, București, 1943. (o copie a studiului – fragmente alese – se află în: Ancel: *Documents*, I, p. 297-329). Vezi și datele anuale cu privire la nașteri și decese în rândul evreilor în România în anii 1876-1940, și din București, între anii 1907-1940 în: Ancel, *Documents*, I, nr. 38, p. 277-278.

Sabin Mănuilă, directorul Institutului Central de Statistică și membru corespondent al Academiei Române, care a condus recensământul din 1930, a dovedit, în discursul pronunțat la Academie în anul 1939, că datele stabilite în recensământul din 1930 cu privire la numărul evreilor au fost exacte, și că, luând în considerare toate erorile posibile, numărul lor era pe atunci mai mic de 800.000. În același discurs, Mănuilă a subliniat faptul că pentru necesitățile recensământului a adoptat principiul religiei pentru a stabili numărul evreilor, accentuând „ imaginea polimorfă ” a comunității etnice evreiești din România. „ Evreii nu constituie un bloc etnic unitar ”, deoarece în decursul anilor ei s-au asimilat în parte în cadrul „ popoarelor stăpânitoare ” (728.115 s-au identificat ca aparținând naționalității evreiești; 518.754 au consemnat limba idiș ca limbă maternă; 756.930 au menționat că aparțin religiei mozaice). După părerea lui Mănuilă, această „ imagine polimorfă ” reprezintă una din cauzele principale ale deosebirilor de vederi atât de profunde cu privire la numărul evreilor din România⁶.

Mănuilă a adus la cunoștința românilor cifrele cu privire la nașteri, decese și căsătorii, așa cum au fost înregistrate de către autoritățile locale sub controlul Ministerului de Interne; conform acestor date, procentul evreilor din totalul populației nu a depășit niciodată patru la sută.

Mănuilă a dat răspuns în studiul său și altei acuzații a frunțașilor antisemiți din România, după care mulți evrei nu s-au înregistrat în recensământ în vreunul din paragrafele care permiteau identificarea lor ca evrei, sub motivul că ei nu aparțin nici unei religii (liber-cugetători). El a constatat că pe întreg cuprinsul României doar 12.290 de persoane au declarat că sunt liber-cugetători, și chiar dacă am presupune că toți aceștia ar fi evrei, procentul populației evreiești ar fi de 4,3% din totalul populației și nu 4,2%.

În încheiere, el a conchis: „ tehnica folosită în timpul recensământului exclude posibilitatea de eschivare din recensământ a unui număr care depășește un procent din totalul populației țării ”.

Între anii 1930-1939 nu a intervenit nici o schimbare în acest sens, iar inventarierea populației făcută de Ministerul de Interne între granițele României Mari a apreciat numărul evreilor la 765.000. Populația românească, în schimb, a crescut în această perioadă în ritm rapid, numărând, în 1939, 20.050.520 de persoane⁷. Numărul evreilor care s-au creștinat a fost nesemnificativ, așa cum vom vedea în continuare. Putem stabili deci că în ajunul celui de-al doilea război mondial trăiau în România mai puțin de opt sute de mii de evrei.

⁶ S. Mănuilă, *Considerații privind prezentarea geografică a etnografiei României*, Academia Română. Memoriile Secției istorice, seria III, vol. XXI, memoriul 14.

⁷ *Buletinul Demografic al României*, anul V, nr.3, martie 1936, p. 154-155, 344-345 (copie în Ancel, *Documents*, I, p. 274-276). Vezi și datele cu privire la numărul evreilor în anul 1930 publicate de secția de statistică a Centralei Evreilor în 1942, *Breviarul statistic*, p. 301-305 (v. nota 6).

Naționalism și antisemitism – linii de dezvoltare

Rădăcini creștine

Până în secolul XX, evreii din România nu au simțit într-o formă acută prigoana pe fond religios, care a provocat atâtea victime în alte țări europene; în schimb, ei au trăit în umbra unei imagini extrem de negative, așa cum s-a conturat în ochii locuitorilor creștini ai țării.

Epistolele mitropoliților, cântecele populare, proverbele, anecdotele și chiar superstițiile răspândite printre români încă înainte de constituirea României moderne, în anul 1859, reflectă imaginea unei creaturi blestemată de Dumnezeu, dominată de necuratul și acționată de el. De aici decurge setea de bani și de sânge creștin a evreului. Biserica l-a descris ca pe o ființă blestemată, răutăcioasă, necinstită și lipsită de scrupule; de aceea i se cuvine să sufere, să ducă o viață grea și să fie umilit, hărțuit și lovit, iar el să suporte totul în tăcere, ca un paria. Evreul are și calități, el este dotat, de pildă, cu inteligență, pe care însă o întrebuintează numai în folosul său și în dauna omenirii. Dar nu numai atât. Chiar un evreu cu calități evidente nu poate fi egal cu un român, întrucât n-a acceptat credința creștină⁸. De aici și până la concluzia că evreul nu este o ființă omenească distanța nu era mare.

Când primele măsuri antisemite au apărut în România modernă, ele n-au trebuit să creeze ceva din inexistent; ele n-au făcut decât să dezvolte imaginea evreului, moștenită de la Biserica ortodoxă română și din fondul folcloric local, și s-o perfecționeze. Nu este deloc întâmplător faptul că în preajma formării guvernului Antonescu (în septembrie 1940) și la începutul regimului său, ziarele antisemite s-au grăbit să publice primele dogme religioase și canoanele adoptate mai târziu de diferitele ierarhii care alcătuiesc forul suprem al Bisericii, amintind, de pildă, canonul al 11-lea, interzicând, sub amenințarea excomunicării, orice contact cu evreii⁹.

Condițiile istorice ale apariției antisemitismului clasic

De la începutul statului românesc modern, ura împotriva evreilor a fost lățișă și permanentă în societatea românească, rezultat al unor numeroase circumstanțe, corespunzătoare diverselor ei faze de dezvoltare, în toate domeniile. Antisemitismul și-a pus amprenta asupra naționalismului românesc, oferind combustibilul care a accelerat mobilizarea națională; el a însoțit nașterea din momentul formării conștiinței sale colective, și nu a slăbit nici după realizarea visului eliberării și unirii tuturor pământurilor românești. Ca pretutindeni, și în

⁸ M. Schwarzfeld: *Evreii în literatura populară română, Anuar pentru Israeliti*, XIV (1891), p. 97-172.

⁹ *Dogme și canoane ecumenice împotriva evreilor*, „Porunca Vremii”, 2.11.1940.

România antisemitismul n-a avut nevoie de motive logice. Nici un stat evreiesc nu amenința teritoriul românesc sau independența României; cu toate acestea, ideea că evreii sunt o amenințare internă și externă și că fac parte dintr-o conspirație mondială care și-a propus distrugerea statului român s-a înrădăcinat în conștiința multora, încă de la mijlocul secolului XIX.

Pe de altă parte, nu trebuie să se înțeleagă că România a fost cel mai antisemit stat din lume și că viața evreilor de aici ar fi fost cea mai grea și cea mai insuportabilă din Europa. În România a existat o mare discrepanță între principii și realitate, între legi și aplicarea lor, între intenții și realizare – datorită caracterului blând al poporului român, înainte de a fi fost otrăvit cu propaganda antisemită deșănțată, și slăbiciunii unui aparat de stat corupt – corupție, de altfel, generalizată.

Formarea și consolidarea iudaismului din spațiul românesc, ca o entitate separată de celelalte comunități evreiești din Europa răsăriteană, au avut loc într-o perioadă importantă pentru poporul român, aflat la apogeul luptei sale pentru eliberare și renaștere națională; evreii și-au găsit locul și rolul în dinamizarea proceselor economice și sociale. Dezechilibrul provocat de inexistența unei clase de mijloc a fost atenuat de evrei, dar nu numai de ei, ci și de alte câteva sute de mii de creștini neautohtoni. – greci, unguri, germani, armeni ș.a. care, împreună, au determinat o schimbare în structura feudală a societății românești (termenul nu corespunde în întregime celui de feudalism clasic).

Dar această primă fază, denumită „progres”, nu a fost sub nici un aspect mai bună sau mai dreaptă din punct de vedere al vieții cotidiene. Industrializarea în România a fost parțială și nu a adus cu ea roadele dezvoltării, așa cum s-a întâmplat în țările în care a avut loc o revoluție industrială completă. În această situație, orice inițiativă și capacitate inventivă, și mai ales a unui evreu, a fost considerată ca un factor de turbulență și distructiv. În ochii intelectualității romantice românești, schimbările care au însoțit procesele de industrializare și urbanizare au condus la abandonarea „vechilor și bunelor” obiceiuri și tradiții. De la mijlocul secolului XIX și până la emanciparea din anul 1923, integrarea evreilor în Vechiul Regat a fost barată de ideile preconceptuate ale Bisericii, dominante în România până la începutul secolului XX, însușite și de reprezentanții tinerei burghezii române veniți apoi la conducere¹⁰; noua pătură conducătoare a primit în întregime atât teoriile și

¹⁰ La Congresul de la Berlin din anul 1878, puterile europene care au învins Turcia au cerut tânărului stat român să acorde drepturi egale evreilor din România, după ce s-a dovedit că aceștia au luat parte la războiul împotriva Turciei. Congresul a adoptat hotărârea conform căreia credința religioasă nu poate constitui un pretext pentru negarea drepturilor civile și politice. După o serie îndelungată de manifestații și izbucniri antisemite, după o întreagă campanie de presă antisemită și un discurs antisemit al principelui Carol, care a vorbit despre pericolul „invației evreiești” în Moldova și nerespectarea promisiunilor, a fost modificat la 7 octombrie 1879 articolul 7 din Constituția promulgată în 1866, stabilindu-se că și evreii pot dobândi cetățenia, dar numai în mod individual, printr-o lege separată pentru fiecare caz în parte, și după ce acesta va fi supus dezbaterei celor două Camere ale parlamentului și aprobat cu majoritate de voturi. Acest amendament a anulat în fapt paragrafele referitoare la emanciparea evreilor conform hotărârilor Congresului de Pace de la Berlin din 1878. Guvernul român s-a străduit, pe de o parte, să înnuleze acest

concepțiile antisemite importate dinspre apus, cât și cele dezvoltate sub vechiul regim.

Contribuția intelectualității românești la crearea imaginii negative a evreului

În România a existat un mic grup de intelectuali care a apărut și s-a constituit în preajma creării statului român. Membrii săi și-au făcut studiile și și-au format concepțiile despre lume în Europa occidentală – Franța, Germania, Austria, Italia – și au fost influențați de idei umaniste și liberale. Când însă a fost vorba de evrei, unii dintre acești intelectuali au uitat concepțiile occidentale; întorși în România, au rămas atașați prejudecăților tradiționale, manifestând ură și dispreț față de evreii care trăiau în mijlocul lor¹¹. Această intelectualitate a pus bazele doctrinei antisemite moderne autohtone, remodelând ceea ce mai înainte fusese „importat” din străinătate. Ei au acordat antisemitismului românesc o nouă dimensiune; i-au adăugat o bază ideologică locală, transformându-l în parte integrantă a bagajului intelectual al oricărui funcționar, ofițer, învățător și politician. Influența acestei părți a intelectualității asupra țăranilor ignoranți, care alcătuiau imensa majoritate a populației românești, a fost în așa măsură hotărâtoare încât, în decurs de cincizeci-șaizeci de ani, a transformat oameni toleranți și generoși într-o masă gregară din care, după o perioadă de îndoctrinare cu ideile lui Cuza și Codreanu, s-au recrutat tortionari și ucigași de evrei.

Această pătură de intelectuali a devenit parte integrantă din *establishment* și de aceea înrăurirea ei a depășit domeniul ideologic, stabilind într-o mare măsură statutul evreilor pe plan politic, social și cultural.

Acești mari români, discipoli ai Occidentului și ai ideilor sale, au admirat cultura apuseană și au încercat să imite spiritul ei de dreptate și libertate, au copiat sistemul administrativ al Occidentului, au vorbit limba lui (în special franceza) și au militat pentru strângerea legăturilor țării cu marile puteri occidentale democratice. Le-a lipsit, însă, unora dintre ei onestitatea intelectuală și umană a multora dintre reprezentanții culturii occidentale. Ei nu au reușit nici în această perioadă și nici mai târziu să se elibereze de prejudecățile antisemite.

articol astfel încât să corespundă în mod formal condițiilor acordului de pace și condițiilor impuse de marile puteri privind recunoașterea independenței României, dar, pe de altă parte, a stabilit o serie de rezerve care au denaturat intențiile și spiritul hotărârii marilor puteri, zădărniciind în fapt procesul de emancipare a evreilor. Mai mult decât atât, ca urmare a acestei situații a luat naștere conceptul antisemit al intervenției străine și al încercării de a impune României obligația de a acorda drepturi civile evreilor.

¹¹ Intelectualitatea francofilă din România s-a simțit lezată de poziția Franței la Conferința celor șapte puteri care a avut loc la Paris, în 1858, pentru a stabili regimul principatelor. Franța a militat atunci pentru acordarea drepturilor cetățenești evreilor din România. Conferința nu a adoptat poziția Franței, dar a lăsat un gust amar în cercurile care au devenit peste puțin timp conducătoare ale României. A fost pentru prima dată când conducătorii României s-au aflat în fața unei intervenții străine în favoarea evreilor „lor”.

Cel mai mare poet român al tuturor timpurilor, Mihai Eminescu (1850-1889), a transmis mai multor generații de români, prin forța emoțională a scrisului său, propriile lui impulsuri spre intoleranță, naționalism și ură față de străini. Eminescu a trăit într-o perioadă dificilă din istoria țării sale. Visul de generații – unirea românilor – s-a înfăptuit, dar numai pe o parte a teritoriului românesc. Bucovina, vechea capitală a Moldovei – Suceava și prețioasele biserici Voevodale moldovene continuau să rămână în componența Imperiului austriac; Basarabia făcea parte, din 1812, din Imperiul țarist, urât și înfricoșător în ochii românului. În cele două provincii s-a desfășurat un proces accelerat de colonizare ucraineană, rusească și evreiască, în defavoarea elementului românesc. Transilvania părea, în ochii contemporanilor lui Eminescu, pierdută în cadrul Imperiului austro-ungar, mai ales după alipirea ei la Ungaria în anul 1865.

În toate teritoriile românești aflate sub ocupație străină s-a înregistrat o creștere rapidă a populației evreiești (și a celei neromânești în general), datorită atât sporului natural și imigrării din „zona de locuit”, cât și ca rezultat al unei politici deliberate a autorităților rusești, austriece și maghiare. Orașelele Moldovei, care în parte au fost întemeiate de evrei, apăreau în ochii lui Eminescu ca un teritoriu străin: câteva străzi, câteva sinagogi, târguri locuite de oameni îmbrăcați ciudaț, bârboși, dintre care parte nu vorbesc românește; intermediari între țăran și oraș și satisfăcând necesitățile locuitorilor cu produse meșteșugărești, cu mărfuri și servicii de tot felul. Nu e de mirare că din toată lirica lui Eminescu (și trebuie subliniat că poezia eminesciană nu a fost pătată de antisemitism) a fost aleasă ca simbol al liricii sale tocmai *Doina*, cântec de dor și durere, elegie a suferinței poporului, spre a fi gravată pe monumentul ridicat în memoria poetului la mănăstirea Putna:

*„De la Nistru pân'la Tisa
Tot Românul plânsu-mi-s-a
Că nu mai poate străbate
De-atâta străinătate.*

...
*Cine a-ndrăgit străinii
Mânca-i-ar inima câinii”.*

Poezia nu a fost concepută direct împotriva evreilor și nu trebuie văzută ca o creație antisemită. Era un geamăt de durere națională față de subjugarea unor provincii istorice de către străini și față de oprimarea românilor și transformarea lor într-o minoritate în propriile lor pământuri, chemând la eliberarea lor. Nu este întâmplător că Alexandru C. Cuza a luat inițiativa să editeze întreaga operă eminesciană; el a dus la bun sfârșit această misiune în anul 1914, după nu puține escrocherii intelectuale și financiare. În ediția publicată în 1914, Cuza a intercalat

câteva articole antisemite, pe care le-a atribuit lui Eminescu, în afară de cele cunoscute – și a căror paternitate nu este dovedită. În orice caz, generații de români au văzut în evrei „gloata străinilor” care le-a inundat țara, așa cum a descris-o Eminescu în *Doina*.

Interpretarea dată de Cuza n-a apărut pe un teren virgin. Câteva din ideile lui Eminescu, așa cum le-a publicat în presă, cuprindeau germeii antisemitismului politic și rasismului românesc modern. Ideile sale, rod al unei viziuni emoționale asupra realității, au fost exploatate după moartea poetului de către liderii mișcărilor antisemite și naționaliste de tipul lui Cuza sau Codreanu, pentru a edifica pe temeiul lor doctrinele autohtone de ură contra evreilor, acordându-le un specific de autenticitate, temeinicie, originalitate și respectabilitate. Eminescu a exercitat o influență hotărâtoare asupra gândirii politico-sociale a României moderne, care depășește cadrul problemei secundare a urii împotriva evreilor.

Opiniile lui Eminescu despre evrei au fost influențate, printre altele, de publicațiile germane pe care le citise pe vremea studiilor la Viena și de lectura unor ziare germane și franceze, și chiar de publicații ale organizației evreiești franceze Alliance. Ele erau clare și respingeau cu desăvârșire ideea eliberării evreilor din starea lor de inferioritate. Cu talentul său deosebit și cu marea sa sensibilitate, el a lăsat descrieri generalizatoare jignitoare ale evreului, inclusiv trăsăturile, imaginea și obiceiurile sale. Eminescu s-a împotrivit oricărei formule care ar fi putut să conducă la acordarea de drepturi cetățenești evreilor. La fel ca și intelectualii care l-au precedat și care l-au succedat, el a văzut în țaran, cu toate defectele lui, baza pentru conservarea caracterului românesc al statului și pentru reînnoirea existenței sale.

Eminescu nu a fost singurul poet sau scriitor român care a manifestat ostilitate față de evrei. L-a precedat Constantin Negruzzi, care i-a definit pe evrei ca pe o „lepră” care amenință țările românești. Bogdan P. Hasdeu, considerat ca unul din cei mai antisemiți scriitori, a văzut în evreii de pretutindeni o „hidoasă cununie a trei calități negative: tendința de a câștiga fără muncă, lipsa simțului de demnitate, vrăjmășia contra tuturor popoarelor”. La toate acestea el mai adăuga organizarea lor împotriva umanității¹². Poetul național Vasile Alecsandri i-a caracterizat pe evrei ca „lipitori” în piesa antisemită *Lipitorile satului*. Poezia sa era, de asemenea, îmbibată de antisemitism. Au existat și multe personalități care au sprijinit integrarea evreilor în societatea românească, dar printre ei nu s-au numărat cei mai importanți poeți și prozatori. Numeroși intelectuali români au îndeplinit și funcții politice, iar discursurile lor antisemite, cum a fost cel ținut de Vasile Conta în parlament¹³, au devenit ulterior material de îndoctrinare obligatorie

¹² B. Petriceicu-Hasdeu, *Studiu asupra Iudaismului, Industria națională, industria străină și industria ovreiască față cu principiul concurenței*, București, 1866, p. 30.

¹³ V. Conta, *Cine sunt jidanii? Primejdia jidovească*, București, 1922.

pentru tinerii membri ai Gărzii de Fier; ei au formulat propuneri pentru „soluția” problemei evreiești în România, și propunerile lor au devenit citate în legislația antisemită a regimului Antonescu.

Evoluția naționalismului românesc

Partidul Național Democrat al lui Nicolae Iorga și A.C. Cuza

Până la primul război mondial nu a existat în România o mișcare antisemită organizată. Grupările antisemite apărute către sfârșitul secolului XIX nu constituiau o amenințare reală. Autoritățile românești promovau, însă, măsuri administrative de prigonire a evreilor, în completarea politicii oficiale de discriminare.

La începutul secolului XX, și cu mai multă tărie după primul război mondial, regulile jocului s-au schimbat: organizațiile antisemite au devenit mai gălăgioase și mai îndrăznețe.

Primul partid care s-a constituit pe o platformă antisemită clară a fost înființat în anul 1910 de către Nicolae Iorga, un intelectual strălucit (aflat încă la începutul carierei) și Alexandru C. Cuza (care dintotdeauna s-a evidențiat prin ura față de evrei¹⁴). Cuza a devenit purtătorul antisemitismului în general și al antisemitismului pe baze creștine în special. Noul partid – Partidul Național Democrat – a existat doar nouă ani. Între cei doi parteneri au apărut disensiuni în diverse subiecte, printre care și în problema evreiască. Deosebirea între Cuza și Iorga în acest domeniu nu era teoretică, ci practică. Iorga afirmase încă în anul 1904 că „elementul evreu introdus în societățile contemporane devine dizolvant sau acaparator”. El propovăduia pe atunci găsierea unei „arme de luptă demnă, civilizată, modernă cu care să se lupte împotriva evreilor”, dar respingea antisemitismul violent. Iorga cerea românilor să-și însușească o doctrină de apărare în fața evreilor, doctrina de apărare economică, care stabilea că „elementul străin să fie înlăturat până ce el încetează de a fi primejdios... nu... cu focul, cu cuțitul, cu nedreptatea și prigonirea”¹⁵. În anul 1907, probabil sub influența răscoalei țăranilor, Iorga și-a schimbat concepția cu privire la modalitățile de soluționare a problemei evreiești, propovăduind direct și indirect în ziarul său, „Neamul Românesc”, violența fizică împotriva evreilor, spargerea geamurilor și a capetelor, și aceasta în stilul lui deosebit, de om de litere proeminent, care a trasat standarde intelectuale și spirituale în numeroase domenii și a influențat gândirea unor generații de români.

¹⁴ M. Mușat și I. Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, partea I: 1918-1933, București, p. 140-141, 1986. A.C. Cuza (1857-1947) s-a născut la Iași, și numele său adevărat era Șișcaru. Tatăl său a fost magistrat. Mama lui s-a măritat a doua oară cu Constantin Cuza, vărul principelui Alexandru Ion Cuza, întemeietorul statului românesc modern; tânărul Cuza a preferat numele părintelui său adoptiv... Numele Cuza îl alături într-un fel la pătura nobiliară care a luptat pentru independența țării, acordându-i un renume gratuit. Vezi teza de doctorat a lui E. Florescu: *Începuturile și evoluția mișcării fasciste în România până în anul 1933*, București, 1979, p. 51.

¹⁵ N. Iorga, *Cuvinte adevărate*, (București), 1904, p.188, 195.

Cu asemenea premise, nu este de mirare că drumurile lui Iorga și Cuza s-au întâlnit în anul 1910, partidul lor concentrând în acel moment majoritatea forțelor antisemite organizate; dar în continuare Iorga se depărta de partenerul său politic. Antisemitismul zgomotos al lui Cuza, teorile nebuloase pe care le propaga (mare parte, așa cum s-a dovedit ulterior, plagiate), precum și deosebirile de opinii politice au început să-l deranjeze pe cel care a fost considerat cel mai important om de spirit român din secolul XX și care începuse să fie recunoscut în Occident, și mai ales în Franța. Lui Iorga nu-i făcea plăcere să fie identificat cu un provocator, mincinos, escroc, plagiator și „mâncător de evrei”. La toate acestea se adăuga și înțelegerea mai realistă a „problemei evreiești”, și mai târziu a pericolului care pândește însăși societatea românească de pe urma propovăduirii violenței și încurajării unui tineret trândav, să se ocupe de spargerea capetelor și ferestrelor evreilor.

Partidul Național Democrat Creștin

În anul 1919, Cuza a scindat partidul, intitulându-și fracțiunea sa Partidul Național Democrat Creștin, iar din anul 1922, Uniunea Național Creștină. Adaosul *creștin* nu era întâmplător, și de aici încolo acest cuvânt a deosebit între o grupare sau o organizație antisemită oarecare și o organizație sau mișcare care-și baza ura împotriva evreilor pe argumente rasiste creștine.

Platforma noului partid antisemit, care a fost întocmită de Cuza și a fost publicată ca broșură¹⁶, stabilea că scopul Uniunii este „de a lupta prin toate mijloacele legale, pentru sprijinirea intereselor economice, politice și culturale împotriva jidanilor”. Uniunea a atacat Statutul minorităților, care acorda evreilor drepturi cetățenești, a atacat reforma agrară, care parcela marile moșii, și a subliniat că votul universal îi servește numai pe evrei și că unica soluție a problemei evreiești o constituie „eliminarea completă a elementului jidovesc din țară, după o etapă intermediară, în cursul căreia va fi desființată orice influență a lor asupra națiunii românești”.

Jurnalul Uniunii, „Apărarea Națională”, apărut la 1 aprilie 1922, a fost timp de peste zece ani organul antisemitismului creștin.

Programul de acțiune al Uniunii stabilea explicit că scopul final al partidului îl constituie eliminarea evreilor din România și că mijloacele pentru realizarea acestui scop vor fi anularea emancipației (prin revalidarea articolului 7 din vechea Constituție)¹⁷, îndepărtarea din armată, interdicția de a face parte din corpul didactic al universităților și concedierea din funcții publice, evacuarea treptată din comunele rurale, urmând ca, până la expulzarea tuturor, evreii să locuiască numai

¹⁶ *Apel către toți românii*, București, 1922.

¹⁷ Articolul 7 din Constituția din 1866 stabilea că, dintre toți locuitorii României care nu sunt cetățeni ai statului, numai creștinii pot obține cetățenia română, precizând și procedura de urmat.

la orașe. Programul mai interzicea admiterea elevilor evrei în școlile publice românești, propunând înființarea unor școli evreiești, cu sprijinul guvernului, sprijin care se va reduce treptat, odată cu împuținarea evreilor din țară. Uniunea a adoptat, o dată cu întemeierea, în februarie 1922, drept siglă, svastica.

Oficiosul partidului a publicat ani de zile atacuri contra Talmudului iscălite de Nicolae Paulescu, mare „specialist” în problema francmasoneriei, care a devenit „specialist” și în Talmud¹⁸; Cuza și-a concentrat atacurile împotriva Bibliei, specializându-se în negarea caracterului său sacru. Paulescu a combinat în publicațiile sale știința medicală (a fost medic și profesor de medicină) și „știința” antisemitismului; de pildă, el a afirmat că cele patru patimi ale omului – beția, desfrâul, lăcomia de avuție și trufia – își au sursa în iudaism, și că singura cale de eliberare de ele este lupta fără compromisuri împotriva evreilor¹⁹.

Codreanu, întemeietorul Gărzii de Fier, și-a adus aminte cu dor de jurnalul „Apărarea Națională”, și după mulți ani s-a confesat că „în el găseam tot ce ne trebuia pentru o perfectă lămurire și înarmare a noastră”²⁰. În cartea sa autobiografică *Pentru legionari*, care a devenit îndrumarul legionarilor (echivalent pentru *Mein Kampf*), Codreanu a citat unul dintre articolele care l-au influențat hotărâtor în formarea concepției sale antisemite: articolul prof. Paulescu despre Talmud.

Liga Apărării Național Creștine a lui Cuza

La 4 martie 1923 a luat ființă la Iași organizația antisemită cu numele de Liga Apărării Național Creștine, cea mai importantă organizație antisemită din acea vreme. Numele mișcării și ziua înființării sale au fost stabilite de Cuza, după ce s-a convins că trebuie să se afle în fruntea ei. Evenimentul s-a deschis printr-un serviciu divin la mitropolia orașului, după care Cuza a ținut o cuvântare despre „pericolul evreiesc” și despre „legea naționalităților” concepută de el, care avea ca scop anularea emancipației evreilor. Preoții au sfințit 38 de steaguri ale mișcării (în centrul drapelului național român, în culorile roșu, galben și albastru, s-a aplicat o svastică într-un cerc alb). Cei prezenți au depus jurământul de credință bisericii, regelui și noului steag.

Este important de subliniat că toate evenimentele care au precedat apariția Ligii, precum și festivitățile, discursurile și platforma ei, n-au avut nici o legătură cu apariția mișcării național-socialiste din Germania sau cu ideologia ei. Cuza a afirmat că el însuși a ales semnul distinctiv, înainte de anul 1910, deoarece svastica este un străvechi simbol creștin, care semnifică legătura nației române cu trecutul

¹⁸ C.Z. Codreanu, *Pentru legionari*, Sibiu, 1939, p. 51-52. Vezi și N.C. Paulescu, *Talmudul, Cabala, Francmasoneria*, vol. II, București, 1913, p. 300-301. Vezi și Florescu, p. 86.

¹⁹ N.C. Paulescu, *Fiziologie filosofică, Cele patru patimi și remediile lor*, București, 1921, vol. IV.

²⁰ Codreanu, *Pentru legionari*, p. 51.

ei îndepărtat²¹. Cu mulți ani mai târziu, Cuza a afirmat că o dată cu crearea Ligii a fost definitivat „procesul de organizare a națiunii române împotriva pericolului jidovesc”²².

Liga a constituit în decursul anilor un model imitat și, din când în când, au apărut organizații profesionale, culturale sau de alt gen care au adăugat la titulatura lor adjectivul *creștin* – simbol al excluderii evreilor sau al refuzului de a-i primi în rândurile lor.

Liga a dezvoltat și a dirijat ura pe o bază creștin-ortodoxă. Atribuind evreilor intenția de subversiune colectivă împotriva popoarelor creștine și îndeosebi împotriva poporului român – subversiune bazată pe un imperativ, un fel de cod genetic, izvorât din însăși esența iudaismului, a religiei mozaice și a Dumnezeului evreilor – a canalizat ura împotriva evreilor pe filonul preceptelor religioase. Cuza a văzut în creștinism nu numai o credință, ci mai ales o doctrină de luptă împotriva iudaismului din spațiul românesc. Concepția lui, care ne pare acum nebuloasă, era limpede și foarte logică în ochii acoliților săi, care au crescut și și-au modelat ideile pe fondul unei educații creștine.

Contribuția lui Cuza la doctrina antisemită a fost importantă, cu toate că ea a rămas necunoscută. Încă în anul 1899, Cuza afirmase că iudaismul acționează în mod instinctiv pentru a pune stăpânire pe România, asemănător unui robot programat de Dumnezeul evreilor (spre deosebire de *Protocoalele înțelepților Sionului*, unde „există” o conducere evreiască care stabilește obiectivele). Teoria lui Cuza a fost suficientă pentru antisemiții români, și aceștia n-au avut nevoie de *Protocoalele înțelepților Sionului*. Și cu toate că *Protocoalele* au fost traduse în românește în anul 1922 și au fost editate de mai multe ori, influența lor a fost mai redusă decât în țările vecine; textul respectiv a fost scos în evidență mai mult în propaganda nazistă din România și în publicațiile finanțate de naziști.

Argumentele lui Cuza au corespuns realității românești și profundelor sentimente creștinești ale românilor. Rolul lui în transformarea României într-o țară antisemită, care respinge fizic elementul evreiesc, a fost hotărâtor. „Ideea națională”, care a militat pentru eliberarea de sub dominația alogenilor și de sub ocupația străină a României și a românilor, chemându-i la unitate, la dezvoltarea tezaurului spiritual și cultural al națiunii, cu toate componentele sale, și la păstrarea specificului românesc, în marea de popoare pe care soarta le-a așezat alături de români – acea idee s-a transformat, sub influența dăunătoare a lui Cuza și a admiratorilor săi, într-un naționalism bolnăvicios și agresiv. Noua interpretare pe care Cuza a dat-o credinței evreiești și „dezvoltării” scopurilor sale subversive a fost prezentată ca o dovadă că evreii sunt unica minoritate din România care nu se poate asimila. El a răspândit această teorie, ca parte integrantă din filosofia sa

²¹ A.C. Cuza, *Învățătura lui Isus. Iudaismul și teologia creștină*, Iași, 1925, p. 33-34.

²² Florescu, p. 77.

antisemită, în cadrul unui curs special la Universitatea din Iași, cu subiectul „problema evreiască”; a susținut încă de la începutul secolului că unica soluție a acestei probleme este eliminarea evreilor din România²³. Această teorie, dezvoltată de Cuza și de alții, parte din ei membri ai Ligii și parte din afara ei, a fost propagată după primul război mondial paralel cu teoriile antisemite ale Gărzii de Fier. Cuziștii au ridicat la nivel de artă teoria cu privire la inferioritatea, nimicnicia, hidoșenia și satanismul religiei mozaice. Cuza a atacat Biblia și Talmudul, a negat divinitatea Dumnezeului evreilor și universalitatea lui, și de aici întreaga contribuție evreiască la umanitate, etică și valoarea profesiilor.

Liga a răspândit propria interpretare a Bibliei cu orice prilej și cu toate mijloacele, propaganda ei în acest domeniu fiind îndreptată în primul rând către țărani. În acest scop ea n-a ezitat să falsifice versete din Biblie și să le prezinte ca și cum profeții au poruncit evreilor să-i exploateze pe „goimi” (neevrei), să pună stăpânire pe averea lor și să-i transforme pe copiii creștinilor în cerșetori²⁴. Dumnezeul evreilor a fost denumit de Cuza și acoliții săi „Zeu pezevenchiu, zeu codoș”²⁵.

La 9 mai 1930, Cuza a ponegrit, de la tribuna parlamentului, credința evreiască, denumind-o „religie criminală” și pe slujitorii ei (rabinii), drept „instigatori la crimă”. Și deși regulamentul parlamentului și legile țării stabileau pedepse pentru injurii la adresa unei religii recunoscute și lezarea sentimentelor credincioșilor, nu a fost sancționat.

Diferențierea pe care au făcut-o fruntașii Ligii (și, pe urmele lor, continuatorii din Partidul Național Creștin al lui Goga-Cuza) între Biblie și Noul Testament a continuat fără întrerupere, alimentând ura contra evreilor în toată perioada dintre cele două războaie mondiale. În general, preocuparea obsesivă pentru probleme legate de credința lui Israel și de cărțile sfinte ale evreilor a caracterizat și cercuri care nu se identificau cu mișcările antisemite.

Așa cum consemna Filderman în memoriile sale, în anul 1935, această chestiune nu era pur teoretică, și nu putea fi despărțită de antisemitismul „fierbinte”: atacurile fizice contra evreilor aveau loc concomitent cu incitățile din ziare și din alte publicații. Broșuri, fițuici, anunțuri și discursuri instigatoare blestemau zi de zi religia mozaică, chemându-i pe români la o a doua „noapte a sfântului Bartolomeu” (după exemplul masacrului în masă comis de catolici contra protestanților, în Franța, în anul 1572); absolvenți români ai Universității „i-au târât în noroi pe artiștii și oamenii de știință evrei. Călători (evrei) au fost aruncați din

²³ „Cuvântul”, 5.8.1926, în Florescu, p. 123.

²⁴ *Ce este un evreu?* Iași, 1927.

²⁵ S. Titu, *Proxeneții*, „Apărarea Națională”, 1.1.1923.

trenuri, clienții au fost bătuți în cafenele și restaurante, femeii au fost violate și bătrânii au fost loviți”²⁶.

Trebuie remarcat că nici un mitropolit, inclusiv patriarhul Bisericii române, n-a protestat împotriva insultei aduse Bibliei. De asemenea, în publicațiile antisemite cu fond creștin ortodox și în epistolele mitropoliților nu a fost menționat faptul că Isus însuși a fost evreu.

Cuza a pus în centrul concepției sale creștine războiul împotriva iudaismului, adăugând la conceptul de iudaism pe care-l ataca și pe evreii contemporani, pentru a-i convinge mai ales pe țărani. El obișnuia să citeze din preceptele lui Isus, adăugându-le o interpretare antisemită proprie. „Aceasta este tradiția noastră, aceasta este credința noastră”²⁷, stabilea Cuza²⁸ încă în anul 1924; iar un an mai târziu el a lărgit interpretarea, adăugând că religia creștină nu este, cum se crede în mod eronat, religia iubirii aproapelui, a păcii și iertării: „Isus a luptat împotriva jidanilor până la moarte. De aceea l-au răstignit. Acesta este dar înțelesul adevărat al învățaturii lui: lupta contra iudaismului... Paștele creștinilor nu poate fi dar decât sârbătoarea chemării la luptă împotriva iudaismului satanic... care amenință astăzi moștenirea lui Isus din cauza rătăcirii urmașilor lui teologi”.

Un exemplu al campaniei de instigare inițiată de Ligă pe fond religios o constituie încercarea de a reînvia calomnia de omor ritual, scoțând în evidență imaginea satanică a evreului român. În acest domeniu, Liga nu a fost singură; și la aceste înscenări au luat parte cercuri care nu aparțineau organizațiilor antisemite cunoscute.

Acest subiect a constituit doar unul din aspectele diversiunilor antisemite pe fond creștin-ortodox. Acte de instigare în care cuvântul „creștin” sau „creștini” era prezent au devenit fapte de zi de zi, au pătruns în diversele forme ale creației literare – proză, poezie și dramaturgie, – și au condus inevitabil la acțiuni îndreptate împotriva expresiilor concrete ale credinței evreiești, cum ar fi sinagogi și cimitire.

Anul 1927, an de alegeri, a constituit un moment de apogeu în activitatea incitatoare a Ligii. Zeci de broșuri, ziare și diverse alte publicații au fost răspândite în toate părțile populației românești. Medici, avocați, ingineri, funcționari, comercianți și muncitori, invalizi, văduve și orfani de război – tuturor Liga li s-a adresat cu chemarea să identifice dușmanul și să-l elimine. Acest amalgam de activitate politică, predică bisericească și ură antievreiască s-a evidențiat îndeosebi în campania electorală.

„Ura creștină”, așa cum și-a intitulat poezia un activist al Ligii din Iași, Alecsandru Ventonic, trebuia să alimenteze lupta pentru purificarea României de

²⁶ Filderman, *Memorii* (manuscris), Arhiva Yad Vashem, p. 6/4, p. 622, 635.

²⁷ „Apărarea Națională”, 15.2.1924.

²⁸ Cuza (vezi 22), p. 3.

evrei. Într-o broșură antisemită publicată de acest „scriitor”, el își anunța cititorii că s-a și organizat un grup de „oameni cinstiți”, capabili să preia puterea, să schimbe legile și să-i măture pe evrei în afara țării cu ajutorul legii:

„Vom naționaliza bunurile, pădurile, fabricile, băncile, afacerile evreilor și toate capitalurile pe care ei ni le-au acaparat, le vom preda numai românilor creștini”²⁹.

Aceasta a constituit un fel de premoniție a legislației antisemite și o mostră timpurie a formulărilor din perioada guvernului național-legionar și ulterior a regimului Antonescu. Dorința de a vedea România ca o „țară românească și creștină” s-a repetat în aproape toate manifestele și platformele politice ale Ligii, ale Gărzii de Fier și ale unor partide sau fracțiuni de dreapta, servind drept justificare a multor acte de vandalism, de boicot economic și de profanare a cărților și obiectelor de cult evreiești. Biserica românească nu a reacționat în general la instrumentarea creștinismului în lupta contra evreilor, așa cum nu a reacționat nici la încercările de reînviere a calomniei omorului ritual. Multe incidente care s-au transformat în pogromuri au început cu binecuvântarea unor prelați care au onorat cu prezența lor congrese ale tineretului creștin al lui Cuza și ale tineretului creștin al lui Codreanu.

Combinăția între naționalism, creștinism și antisemitism a provocat izbucniri de violență concretă împotriva religiei mozaice, și nu numai împotriva evreilor.

Multe sinagogi au fost incendiate, dinamitate sau profanate; suluri sfinte ale Bibliei și cărți de rugăciune au fost rupte sau arse, cimitire au fost profanate, monumente funerare au fost sfărâmate, și reacția autorităților a fost înceată, ezitantă și iertătoare.

Anul 1922 este considerat din multe puncte de vedere ca un an de cotitură în istoria fascismului românesc. Atunci au început să se cristalizeze metodele teroriste ale tineretului antisemit împotriva evreilor, împotriva ziarelor considerate evreiești sau vândute evreilor, împotriva ordinii în stat și împotriva rivalilor ideologici, autentici sau imaginari, acuzați și ei a fi vânduți evreilor.

Dezordinile au început la Facultatea de Medicină din Cluj, și de acolo s-au împrăștiat la celelalte universități de pe teritoriul României, cu sprijinul vechilor antisemiți, dintre care unii erau profesori la aceste universități, cum ar fi A.C. Cuza, Paulescu, Șumuleanu ș.a. Apelul a dat rezultate și pe plan organizatoric, astfel că în luna mai 1922 a fost creat un nou cadru antisemit creștin, Asociația Studenților Creștini (ASC). Aceasta a devenit în decursul anilor o pepinieră a legionarismului, un cămin și o școală pentru o întreagă generație de naționaliști fanatici, de unde au răsărit teroriștii și ucigașii de evrei. Numărul studenților care

²⁹ Filderman, *Cioma Memoriilor*; vezi anul 1925 (cioma a servit la pregătirea memoriilor, și ea cuprinde un mare număr de publicații, manifeste, articole și demersuri antisemite traduse în franceză), Arhiva Yad Vashem P-6/Paris. Vezi și A. Ventonic, *Istoria adevărată*. Iași, 1925.

s-au alăturat Asociației a crescut în permanență, și printre ei s-a evidențiat în mod deosebit Corneliu Codreanu – care nu era defel de origine română³⁰.

Asociația Studenților Creștini s-a bucurat de colaborarea deschisă sau ascunsă în acțiunile ei din partea unor ofițeri, funcționari de stat și îndeosebi din partea unor învățători și profesori de liceu. Acțiunile ei teroriste au lovit, în cele din urmă, nu numai pe evrei, ci și ordinea publică în stat. Răspunsul autorităților la dezordini a fost ezitant, parțial și insuficient, răspuns care a cunoscut urcușuri și coborâșuri, mergând de la înțelegere deschisă și sprijin activ, la măsuri extrem de dure, însă luate cu multă întârziere. Zdrobirea capetelor de evrei, care a început în mod organizat în anul 1922, s-a încheiat cu acapararea puterii cu sprijinul naziștilor în septembrie 1940.

Ideologia lui Octavian Goga

Unul dintre intelectualii care au marcat această epocă a fost scriitorul Octavian Goga (1881-1938). Goga s-a născut în Transilvania de sub stăpânire ungurească, viața și lirica lui s-au transformat într-un simbol al luptei de eliberare a românilor și al conservării valorilor românești în condiții potrivnice.

El a făcut legătura dintre crezul naționalist și ura față de străini a lui Eminescu, doctrina curentului literar al lui Iorga („Sămănătorul”) și ceea ce el a definit ca „idee națională”³¹.

România nouă, stăbilită de Goga, pe care au visat-o și pentru care au luptat și au murit generații de români, nu este întruchiparea visului. România nouă și unificată arată ca un om bolnav, și orice corp bolnav este invadat de paraziți:

„Uitați-vă împrejur, din toate părțile globului călători după noroc, ca într-o nouă Californie, descind pe acest pământ binecuvântat cu care nu au nimic comun decât exploatarea lui; din toate părțile granițele ne sunt invadate de musafiri cu privire scrutătoare, semănători de corupție și de blesteme, făcând să crească spuma incestă a orașelor și trezind o dâră de penibilă descurajare în sufletul neprihănit al țaranilor noștri”³².

Aceste cuvinte, care au fost scrise în anul 1921, au transformat *Doina* lui Eminescu în proză, dar, spre deosebire de cele ale marelui poet al secolului XIX, cuvintele lui Goga erau îndreptate în primul rând împotriva evreilor.

³⁰ Corneliu Codreanu s-a născut la Iași, în anul 1899. Tatăl său, Johan Zilinsky, s-a născut în satul Ighiești din județul Suceava, din Bucovina, aparținând atunci Austro-Ungariei; era fiul unui polonez și al unei ungueroaice; în 1918, el s-a căsătorit cu Eliza Brauner, germană dintr-un sat din Moldova; nașul la această căsătorie a fost A.C. Cuza. În anul 1901, Johan Zilinsky și-a schimbat numele în Ion Zelea-Codreanu. Codreanu-tatăl a afirmat mai târziu că întotdeauna s-a simțit român. Numele de Codreanu vine de la cuvântul românesc codru; scopul era de a sublinia legătura cu pământul românesc. Vezi Florescu, p. 64.

³¹ O. Goga, *Mustul care fierbe*, București, 1927, p.27.

³² *Idem*, p. 29-30.

Goga, la fel ca și tinerii fasciști din Italia, rechema la concepția națională „eroică” și stabilea că presa trebuie „să injecteze o transfuzie zilnică de credință” cu scopul conservării „egoismului sfânt al acestui popor”.

Ziarele care au militat contra curentului naționalist-fascist, cerând prezervarea valorilor democratice în România – „Adevărul”, „Dimineața”, „Lupta” – erau ca un spin în ochii oricărui naționalist și antisemit român; Goga le considera un simbol al forței răului, care dădeau țării un prost renume și constituiau o dovadă că evreii au pus stăpânire pe opinia publică românească.

Cel mai de seamă om de litere român al secolului și, poate, al tuturor timpurilor, Nicolae Iorga, a atacat, în ajunul formării guvernului Goga-Cuza (în anul 1937), presa democrată și pe ziaristii evrei; pe aceștia din urmă i-a denumit „delatorii evrei”, deoarece au criticat câteva din valorile considerate sfinte în ochii naționaliștilor români antisemiți și fascizanți³³.

Goga a atacat tot ceea ce, după părerea lui, nu era românesc, stabilind că presa constituie numai o fațetă a tendinței de distrugere a valorilor autohtone. Curente și noile expresii în artă sunt periculoase pentru spiritul românismului.

Pictura modernă nu exprima, după părerea sa, natura și frumosul românesc. Cine sunt acești pictori care s-au depărtat de rădăcini, care nu cunosc peisajele țării și sunt incapabili să le simtă frumusețea? Pictorii „noi veniți” – un termen-cod din lexiconul antisemit – în fața cărora „nici un copac al pădurilor noastre nu se va confesa”. Caricatura, un nou gen de desen, „produs bastard al artei care a făcut dragoste cu presa”, l-a revoltat, amintindu-i de „scrâșnitul tragic al dinților” lui Shylock – aluzie care nu necesită comentarii.

Literatura, care în trecut a fost oglinda strălucitoare a unui neam, o literatură națională, gama distinctivă a unei plămăde etnice, a fost și ea lovită de dușman în ultimul timp. Goga a distins între două tendințe și două posibilități: „continuitate de spirit normal sau monstrozitățile care inundă tarabele: expresionism, dadaism etc.” În felul lui, și după câte știm, fără să-i cunoască pe predecesorii săi, pe teoreticienii fascismului din Franța și Italia, Goga și-a găsit calea proprie spre naționalismul „sângelui și pământului”. Leitmotivul pământului, s-a plâns el, a dispărut din creația literară, „țărâna a dispărut de mult ca obiect literar”. În ochii lui aceasta constituia „o dezrădăcinare artistică, o abatere spontană de la toate legile evoluției”.

Și cine e cel care a pus stăpânire pe spirit, cine a provocat schimbarea mentalității? „Aceștia sunt oaspeții, domnilor, care după ce au pus stăpânire pe presă se instalează și în literatură. Sunt interpușii dintre noi și trecut, cei mai

³³ N. Iorga, *Delatorii evrei*, „Neamul Românesc”, 4.10.1937: „Zilnic sunt prezentate și accentuate în buletinele acelea („Lupta” și „Adevărul”) toate necazurile noastre; în bătaie de joc și dispreț, în fața întregii omeniri, pentru a ne umple de duhoare... pentru a ne cobori moralul. Această metodă a fost combătută în trecut, și trebuie respinsă fără încetare... societatea [românească] cu ajutorul cenzurii poate să trateze această ofensă... [a] delatorilor evrei pe care noi îi suportăm”

antipatici misiți din zilele noastre”. Cuvântul misit a fost încă un termen-cod din dicționarul antisemit românesc – și el urmărea să accentueze ocupația parazitară a evreului.

Goga a denumit reacția românească față de situația creată drept „un gest de apărare”, și nu ca dușmănie față de străini. Studenții români, „ideea națională în marș”, vestitorii resurecției de mâine, analiza Goga cu o logică rece, au fost primii care au simțit că România se îndreaptă într-o direcție periculoasă, contrarie intereselor rasei românești.

Aceste idei au constituit pietre fundamentale ale fascismului român, platforma ideologică pentru o nouă fază a urii împotriva evreilor. Goga-scriitorul a preluat făclia naționalismului lui Eminescu (pe care-l amintește de câteva ori în acest context) și a predat-o generației următoare a „oamenilor faptei” și a tinerilor eliberați de lanțurile umanismului, în momentul când acesta se ciocnește de ideea națională. Cultul tineretului era, la Goga, combinat cu încurajarea „acțiunii” și cu necesitatea de a curăți societatea românească de „paraziți” și de „șabes goim” (în textul original); întrucât sufletul românesc trebuie să realizeze o purificare morală esențială.

Toate acestea au constituit temeiul descătușării morale și spirituale pe care Goga și alții au acordat-o studenților, liceenilor, și tineretului român în general, încurajându-l să se năpustească mai întâi asupra așezărilor evreiești din Transilvania și Basarabia și apoi din întreaga Românie. Ura rafinată și stilizată a marelui scriitor, a cărui viață și activitate erau încă de pe atunci simbolul luptei pentru eliberarea națională a românilor din Transilvania, a adăugat teoriilor antisemite creștine grosolane ale lui Cuza un iz intelectual, rădăcini adânci și respectabilitatea unui continuator al tradiției, care și-a luat ideile din nemuritorul Eminescu. Goga a reluat lupta pe care Eminescu a dus-o împotriva evreului lipsit de drepturi, îndreptând-o acum împotriva evreilor cetățeni ai statului român. El spera că ceea ce n-au reușit politicienii, va reuși tineretul român, dacă nu va fi împiedicat.

În concluzie, se poate spune că mișcarea antisemită și naționalist-extremistă din România, veritabilă pepinieră pentru mișcarea fascistă românească, nu a izvorât din partidele politice existente și nu s-a bazat pe elemente de la marginea societății românești, pe mica burghezie sau pe declassați care și-au pierdut statutul și averea, ca o consecință a războiului și a crizei economice ulterioare – așa cum a evoluat mișcarea nazistă în Germania; ci, înainte de toate, a fost o mișcare a studenților și a tineretului școlar. În venerabilele instituții de învățământ stăteau alături fii de țărani și de orășeni, fiii intelectualității sătești – învățători, funcționari, preoți, ofițeri etc. Tineri din clase sociale diferite au creat cea mai extremistă și cea mai violentă mișcare de dreapta în acea perioadă din întreaga Europă. Elevii liceelor cultivați de bătrânul Codreanu și de fiul său terorist au devenit rezervorul natural al

organizației fasciste, care a îndrăznit să revendice puterea la sfârșitul anilor treizeci.

Un alt specific al mișcării antisemit-fasciste din România constă în faptul că ideologiilor ei principali erau ei înșiși intelectuali, profesori universitari în diverse domenii – medicină, drept, istorie și economie –, precum și scriitori. Aceștia puteau vorbi în numele valorilor naționale, care exprimau în ochii lor și în ochii unei părți a societății continuitatea, și nu ruptura produsă de acea nouă forță, străină de tradiție, de trecut și de realitatea românească.

Iar spre sfârșitul epocii, a început să se contureze falia dintre aripa „moderată” a șefilor Ligii și mișcarea studentească. „Bătrânii” apăreau în ochii tinerilor ca oameni „învechiți” care se ocupă mai ales cu difuzarea propagandei antisemite cu caracter cultural-religios și, în general, cu ținerea de discursuri zgomotoase; în același timp, membrii ASC sub conducerea lui Codreanu și a acoliților lui au adoptat o practică de un gen nou, fără să le pese de autorități și de opinia publică („vândută” evreilor); nu s-au sfiit să-și stigmatizeze adversarii ca trădători, și au proiectat chiar lichidarea lor. Mișcarea studentească a fost violentă prin natură, iar violența aceasta a depășit combaterea evreilor și a alunecat spre lupta împotriva sistemului.

Garda de Fier a lui Codreanu

Garda de Fier a fost creată în iulie 1927, de către Corneliu Z. Codreanu și doi dintre discipolii săi. Numele inițial al mișcării a fost „Legiunea Arhanghelului Mihail”, iar în anul 1930 el a fost schimbat în Garda de Fier, continuând să fie denumită în paralel și „Legiunea”.

Căpeteniile Gărzii de Fier au propovăduit ura împotriva evreilor pe fondul creștin teoretizat de Cuza, fără nici o modificare, dar n-au intrat în dispute teologice pentru a demonstra superioritatea creștinismului și nocivitatea iudaismului. Legionarii l-au negat nu numai pe Dumnezeu „evreiesc”, ci și toate valorile societății contemporane, considerându-le ca o invenție evreiască sau ca o ordine socială aservită evreilor. În acest sens ei s-au referit în mod deschis la regimul democratic și la tot ce decurgea din acesta. Ei au lărgit domeniul urii creștine, adăugându-i ca pe o inovație proprie mistică legionară creștină, care autoriza orice crimă pentru realizarea scopului și promitea tuturor iertarea păcatelor.

La atacurile împotriva simbolurilor iudaismului – sinagogi, suluri sfinte, obiecte de cult, cimitire – au participat tineri din două organizații antisemite: Liga și Garda de Fier. „Tineretul”, așa cum obișnuia Codreanu să-și denumească organizația, nu era concentrat în întregime în rândurile legionarilor; dar, atât Liga, cât și urmașa sa, Partidul Național Creștin, precum și Garda de Fier aveau la dispoziție mulți discipoli violenți, gata să-i agreseze pe evrei. Legătura dintre

creștinism și antisemitism a fost evidentă în ambele mișcări rivale, dar legionarii acordau conducătorului lor o aureolă de sfânt creștin, mergând până la identificarea lui cu Isus, care, după teoriile lui Cuza și-a consacrat scurta sa viață luptei împotriva iudaismului și a evreilor. În campania electorală din septembrie 1931, Codreanu a fost prezentat de propaganda legionară ca un „trimis al puterii divine”, gata să se sacrifice fără teamă pentru a-i distruge pe „cei mai periculoși și mai cruzi dușmani”³⁴.

Garda de Fier a fost înființată în anul 1927, dar rădăcinile sale sunt adânc înfipte în realitatea românească, începând de la sfârșitul secolului XIX. Dezbaterile cu privire la măsura originalității fascismului românesc trezește încă opinii divergente. Sursele sunt rare și studiile publicate în afara granițelor României și în România sunt în majoritate sărace. Principala atenție a fost acordată întotdeauna fascismului lui Mussolini și Hitler. Definierea fascismului lui Mussolini ca un „principiu nou” – antiteză a democrației, plutocrației, francmasoneriei și a „principiilor imorale” ale anului 1789 – corespunde mișcării lui Codreanu. Ca și Mussolini, nici Codreanu n-a crezut în programe politice dogmatice, afirmând că ideile sale – care, de fapt, erau cele ale extremei drepte românești – erau revoluționare și constituiau o etapă nouă în promovarea națiunii române.

Garda de Fier a aparținut extremei drepte, și la fel ca omologul ei italian, ea s-a evidențiat printr-un naționalism agresiv, care, având în vedere circumstanțele, era îndreptat mai ales spre interior, printr-un antimarxism militant și printr-o venerație pentru statul român, cel care se va naște după „purificarea” lui de străini și de influențele străine dăunătoare. Ca și fascismul italian, Legiunea a negat principiile fundamentale ale Revoluției Franceze: într-o mai mică măsură decât acesta, Legiunea a respins idealurile burgheziei și cele ale clasei de mijloc (întrucât afirma că această clasă era compusă în România mai ales din evrei) și promitea o legătură de alt gen între noul stat românesc și cetățeanul român (după purificarea de evrei). Până aici, ceea ce era comun celor două mișcări. Ceea ce le despărțea era legat de cauzele și de cadrul în care s-au dezvoltat, precum și de atitudinea lor față de evrei. Fascismul românesc nu a apărut, precum cel italian, pe fondul înfrângerii în primul război mondial și nu din cauza unei nedreptăți făcute statului român prin tratatele de pace (cu excepția Tratatului Minorităților – așa gândeau naționaliștii) și nici într-o atmosferă de criză morală și socială adâncă sau a unui simțământ de sfârșit de epocă. Contrar fascismului italian, antisemitismul n-a constituit pentru Legiune o consecință a concepțiilor antimarxiste sau naționaliste, ci, dimpotrivă, premisa întemeierii mișcării.

Credința antisemită a lui Codreanu – întemeietorul Legiunii și primul ei comandant, până la asasinarea lui în noiembrie 1938 de către jandarmii regelui Carol al II-lea – avea repere antinomice: bine și rău, curat și murdar, alb și negru; și

³⁴ Filderman, *Memorii*, p. 6/1 p. 371.

elementul negativ, evreul-satana, ca în cărțile sfinte creștine, la fel de puternic ca și Dumnezeu, depășindu-l uneori prin viclenie pe Mântuitor.

Dacă în ceea ce privește ideologia generală, Garda de Fier se aseamănă cu fascismul italian, în ura sa împotriva evreilor este mai aproape de varianta național-socialistă.

Codreanu, ca și Hitler, i-a urât pe evrei cu o ură patologică. Asemănător lui Hitler, pornirea sa era întemeiată nu pe fapte, ci pe trăiri și pe fantezie. Pentru el, istoria românească modernă era o luptă permanentă între evrei și români și care se va termina cu victoria „binelui”. Evreul este fiul unei națiuni blestamate care domină economia românească în mod direct sau prin intermediul slugilor ei și năzuiește să pună stăpânire și pe stat. Evreul provoacă ură și dezbinare între români și produce dezintegrare prin revoluții și prin concepții marxiste, comuniste etc. Nu există compromis în conflictul dintre națiunea românească și evrei. Antisemitismul constituie pentru români o luptă pentru existență, luptă care îndreptățește folosirea tuturor mijloacelor, inclusiv armate. Morala și conștiința evreiască, pe care evreii, satanismul lor, le-au răspândit în întreaga lume prin intermediul creștinismului, nu reprezintă morala românilor și nici a creștinismului „adevărat”; de aceea, conștiința poporului român trebuie eliberată de influența sa dăunătoare. Codreanu, ca și Hitler, avertiza mereu asupra forței presei evreiești, care duce un război permanent, denigrează idealurile sublime ale naționalismului sănătos și otrăvește zi de zi sufletele pure românești. Evreii români și confracții lor din Franța sunt vinovați de distrugerea vechilor valori românești – dragostea de patrie și apărarea ei, sacrificiul, caracterul creștin al poporului ș.a.

Cu ajutorul uneltei lor secrete de dominație, uneltă care nu cunoaște granițe – organizația francmasonilor –, evreii au reușit să submineze aceste valori ale poporului român și să le înlocuiască cu valorile lor; și, cu marea lor viclenie, au reușit chiar să le prezinte pe acestea drept simboluri ale progresului, adică liberalismul, democrația, regim bazat pe alegeri, partide, majoritate, date statistice, opinia publică, presă ș.a.m.d. Marxismul și varianta sa comunistă constituie noul rod protejat al iudaismului internațional și autohton.

Evreul a pângărit caracterul nobil românesc și a creat un nou gen de servitori, cu mult mai periculos decât tradiționalul „goi de sâmbătă” (creștin care făcea, contra plată, anumite munci interzise evreilor religioși): politicienii vânduți jidanilor, care-și vând patria pentru un „blid de linte”.

Concomitent cu asemănarea dintre antisemitismul lui Codreanu și al Legiunii și cel a lui Hitler și al naziștilor, trebuie subliniate și câteva deosebiri clare, mai ales cu privire la atitudinea față de creștinism și la tot ce este legat de dogma nazistă.

Toți istoricii care au cercetat istoria României între cele două războaie mondiale sunt de acord că regimul instaurat în această țară era departe de a fi democratic. În aparență, statul român avea toate instituțiile defnitorii pentru un

regim democrat: constituție, parlament, alegeri, presă și un guvern care guverna cu ajutorul majorității parlamentare; dar sistemul era corupt, regele impunea deciziile sale guvernului, rezultatele alegerilor nu reflectau întotdeauna voința alegătorului, iar oportunismul dirija orientarea politicienilor.

Pe acest fond trebuie înțeleasă critica veninoasă a ideologilor Gărzii de Fier contra sistemului democratic. Cu toate acestea, democrația românească a reușit să asigure timp îndelungat unei părți destul de largi a poporului libertățile individuale, libertatea cuvântului și a organizării și o presă aproape liberă. În ciuda slăbiciunilor ei, sub toate guvernele s-a purtat un timp oarecare o luptă, nu întotdeauna consecventă, împotriva Gărzii de Fier și a ideilor ei periculoase. Se poate afirma că Garda de Fier s-a născut cu ideea respingerii democrației și a tot ce ea simboliza. Unul din cei doi tineri ideologi ai Gărzii, Vasile Marin, a ajuns la o concluzie concisă: „democrația este dușmanul naționalismului”³⁵. Codreanu, în cartea sa echivalentă cu *Mein Kampf*, publicată în Germania cu titlul *Garda de Fier*, stabilea în anul 1931, deci înainte de venirea lui Hitler la putere, că:

1. Democrația sfarmă unitatea neamului românesc, împărțindu-l în partide, învrăjbindu-l și expunându-l dezbinat în fața blocului unit al puterii iudaice, într-un greu moment al istoriei sale...

2. Democrația transformă milioanele de jidani în cetățeni români... Pe ce bază cer jidanii tratament egal, drepturi politice egale cu ale românilor³⁶?

Negarea absolută a democrației și defectele principale pe care Codreanu i le găsește sunt legate mai ales de șansele egale acordate evreilor și de faptul că ea le permite acestora să se denumească români.

După afirmațiile lui Ion Moța, sistemul democratic, care restrânge libertatea de acțiune prin intermediul legislației sale, a rezolvat în aparență problema evreiască prin acordarea de drepturi cetățenești evreilor, transformându-i peste noapte în români. Această situație nu permite românizarea orașelor, și, ceea ce este mai grav, îi încătușează pe cei care sunt gata să apere statul împotriva acelor care periclitează „cultura și viitorul neamului nostru”³⁷.

Partidele constituiau, după afirmațiile căpeteniilor Legiunii, cea dintâi plagă a organizării democratice. Până în anul 1933, când Legiunea a început să participe la lupta politică și să se pregătească pentru a ajunge la putere, toate partidele, fără nici o excepție, erau, în ochii ei, odioase.

Nu mai puțin critică a fost poziția Legiunii față de politicienii din toate partidele, și mai ales din Partidul Liberal. Dar trebuie subliniată relația pe care conducătorii Legiunii au văzut-o între defectele morale ale oamenilor de stat, ale politicienilor din toate curentele, și iudaism. Între cele două „nenorociri” exista o

³⁵ V. Marin, *Crez: de generație*, București, 1937, p. 35 (reeditată în Colecția „Europa”, München, 1977).

³⁶ Codreanu, *Pentru legionari*, p. 412-413.

³⁷ I.I. Moța, *Cranii de lemn*, Ediția Monumentul M.M. Colecția „Omul nou” [München], 1970, p. 101.

legătură naturală; aproape întotdeauna când erau amintiți primii, în sens negativ, apărea lângă aceștia și evreul.

În publicațiile lor, conducătorii Gărzii de Fier au pomenit numele unor marcanti politicieni români, cum ar fi ministrul de Externe Nicolae Titulescu, Nicolae Iorga, Armand Călinescu ș.a. Ultimii doi au fost asasinați de către membrii Gărzii; scrierile celor doi ideologi ai partidului sunt pline de atacuri împotriva acestora.

Și în lupta împotriva francmasoneriei, luptă comună tuturor mișcărilor fasciste din Europa, fasciștii români au adus o contribuție originală, acuzându-i aproape pe toți adversarii lor că sunt membri sau simpatizanți ai acestei „Asociații evreiești mondiale”. Lucrurile au ajuns până acolo că, atunci când a izbucnit criza dintre Garda de Fier și generalul Antonescu, l-au acuzat și pe acesta că este membru al Asociației, iar Antonescu a publicat o lege specială împotriva calomniatorilor.

Un alt obiectiv important al atacurilor Legiunii a fost presa evreiască, „aliata dușmanului”, așa cum a definit-o comandantul Gărzii, care „îndeamnă la violență contra Bisericii... a ideii naționale”. În dosul fiecărui ziar jidănesc există planul unui rabin; „Presa jidovească atâta mereu pe politicieni, otrăvește sufletul românesc”, servește concomitent „pe comuniști și pe capitaliștii evrei”³⁸.

Aceasta a fost obsesia evreiască în care trăiau șefii Gărzii de Fier și care i-a condus spre soluții fasciste la problemele societății românești. Faptul că nu toată lumea a acceptat aceste soluții se explică, după părerea lor, prin modificările genetice pe care le-au provocat evreii în populația românească, „pervertindu-i simțul național”³⁹. De aici și până la ideea statului totalitar distanța nu era mare.

Mișcarea legionară, afirmau membrii Gărzii, va provoca o revoluție în viața națiunii cu ajutorul „ideologiei faptei”⁴⁰. Primul concept în lumina căruia trebuia acționat era „naționalismul radical”⁴¹.

Deci, nu are nici o importanță din ce unghi de vedere au examinat legionarii defectele societății românești, și nu are nici o importanță genul de naționalism predicat de ei; întotdeauna cauza și ținta luptei lor au fost și au rămas evreii. Noul stat românesc pe care ei voiau să-l creeze trebuia să fie „integral și totalitar”, un stat „unit, autorita: și legionar”. În acest scop, națiunea trebuia să fie eliberată de „statul de import” inventat de interesele economice și politice al statelor europene, stat „care n-a fost niciodată expresia reală a națiunii românești”⁴².

³⁸ Codreanu, *Pentru legionari*, p. 44-45, 156, 170, 311, 444.

³⁹ Marin, *Crezul...*, p.167

⁴⁰ *Idem*, p. 210.

⁴¹ Moja, *Cranii...*, p. 220; vezi și *Mișcarea legionară, Adevărul despre procesul Căpitanului*, vezi și: Colecția „Omul nou”, Traian Golea [USA], 1980, p.167.

⁴² Marin, *Crezul...*, p. 150, 205.

„Problema evreiască este strâns legată de problema reformei statului și de refacerea actualei societăți românești”, conchidea Moța în anul 1935. Garda de Fier nu se va mulțumi cu recucerirea pozițiilor economice acaparate, după ei, de către evrei; mișcarea legionară dorea să se despartă mai întâi de evrei și numai după aceea să treacă la soluționarea tuturor problemelor grele ale statului și societății românești. Construindu-și un sistem de gândire propriu, întemeiat pe realitatea românească așa cum au perceput-o și au simțit-o ei. căpeteniile Gărzii de Fier au ajuns la concluzii asemănătoare cu cele ale naziștilor, încă în septembrie 1933, cu privire la expulzarea totală a evreilor din societate. Codreanu a definit acest scop, în anul 1936, „războiul sfânt românesc”⁴³, iar „creierul” legionarilor, Vasile Marin, numea în anul 1934 acest gen de luptă, „lupta din toate domeniile de viață dintre noi, românii, și poporul jidovesc”⁴⁴. Această bătălie trebuia s-o poarte „omul nou legionar”. Acest om, care se va naște „după furtună” și va fi „invincibil”, exista deja în rândurile elitei legionare, „elita generației noastre, a celor puțini și aleși, dârzi și uniți”, care acționa conform noii ideologii „a faptei”, pulverizând universul conceptual în care trăia intelectualul. Ea îi cerea să fie dârz, „viril”, și să zvârle noțiunile fundamentale ale „umanismului interesat”⁴⁵.

Baza creștină în ideologia Gărzii de Fier

Ideologia antisemită a Gărzii de Fier se baza pe elementul creștin-ortodox; de la el și-a preluat nucleul și și-a fixat atitudinea față de evrei și neevrei, în aceeași măsură, la lumina sa. Propaganda Legiunii se sprijinea pe premisa unei mistici religioase a țăranilor și se prosterna în fața unui trecut considerat ideal. Acest trecut (care era fructul imaginației literaților) și-a schimbat între timp înfățișarea, din cauza prezenței evreului. În acest trecut (imaginar) nu au existat evrei, democrație, constituție, alegeri, capitalism, comunism, racilele provocate de industrializare etc. Înainte de invazia evreiască existau orașe românești (dacă au existat orașe), și credința religioasă în interiorul lor era fără cusur.

După cum am menționat, antisemitismul creștin în sine nu a fost o noutate în România. Cuza s-a folosit de el mulți ani înainte ca ideologii Gărzii de Fier să-l fi descoperit. Dar creștinismul în concepția legionară a adâncit ura față de evrei, dându-i noi proporții.

Orientarea spre creștinism, ca sursă de inspirație, aparține ideologului principal al Gărzii, profesorul Nae Ionescu⁴⁶. Concepția lui metafizică în care se minimalizează păcatul, mergându-se până la justificarea religioasă a tuturor

⁴³ C.Z. Codreanu, *Cercul și Manifeste, 1927-1938*, Colecția „Europa”, München, 1981, p. 111.

⁴⁴ Moța, *Cranii...*, p. 166.

⁴⁵ Marin, *Crezul...*, p. 135, 147, 187, 205; Moța, *Cranii...*, p. 163.

⁴⁶ G. Ivașcu, *O ideologie monstroasă. Împotriva fascismului*, București, 1971, p. 112.

crimelor politice comise de membrii Gărzii de Fier, oricât de brutale și nedrepte ar fi fost, toate acestea erau „made in Romania”.

S-a schimbat astăzi cu desăvârșire atitudinea față de evrei, privită prin prisma legăturii mistice, plămănite, între trecutul îndepărtat al sufletului românesc rătăcit și viitorul strălucitor care-l așteaptă, pe el și România întreagă, dacă va ști să se înalțe deasupra intereselor personale și să se sacrifice pentru „cruce și națiune”. Această teorie este aproape necunoscută și nu a reținut atenția cercetătorilor iudaismului. Sursa ei se află, atât după Nae Ionescu cât și în interpretarea lui Horia Sima (cel de-al doilea comandant al Gărzii), în Noul Testament; Biblia n-a schimbat, după părerea lor, comportarea speciei umane și nu a făcut-o mai bună, mai sinceră și mai iertătoare. Cele zece porunci sunt într-adevăr bune, drepte și sfinte, dar ele au rămas doar ca un ghid. Între timp „răul a prins rădăcini în interiorul nostru, s-a înmulțit în suflet ca o buruiană rea și stăpânește fără rival... căci nici o altă forță a sufletului n-a fost mobilizată contra lui. În lupta dintre lege (pe care ne-au dat-o evreii) și păcat, păcatul va ieși întotdeauna biruitor”. Și cum se poate lupta împotriva păcatului? Răspunsul îl dau creștinismul și etica creștină: „Etica Noului Testament are un cu totul alt caracter. Ea e etica libertății. Morala decalogului suferă de slăbiciunile oricărei morale codificate”⁴⁷.

Isus s-a abătut de la învățătura seacă a evreilor și a promovat omul ca om... morala iudaică este inferioară, deoarece ea este constituită din paragrafe de legi uscate. Morala Noului Testament este diferită prin caracterul ei: „morală libertății”. „Să nu ucizi, să nu furi, să-ți cinstești părinții etc. sunt obiective definite concret, sunt aplicații ale legii la viață... dar dragostea... este energia distributivă a tuturor actelor noastre morale”⁴⁸. Definiția eticii legionare și dezlegarea pe care o acordă această etică (asemănător indulgențelor din Evul Mediu) tuturor devierilor de la etica iudaică nu sună prea ciudat; o autentică conduită morală nu se obține fiind mereu grijulii să nu se calce cutare sau cutare paragraf al legii. „Noi nu căutăm cu legea în mână ce-am făcut bine și ce-am făcut rău”⁴⁹. Iubirea creștină poate fi măsurată, după Moța, „în măsura jertfei pentru binele altora, fără gând de respectare formală a nu știu căror regulamente bilaterale dintre noi și Dumnezeu”. Pe cine trebuie să iubești și pentru ce trebuie să te sacrifici? „Jertfa este măsura creștinătății noastre, jertfa pentru neam și creștinătate”⁵⁰.

Căpeteniile Gărzii de Fier n-au văzut în mișcarea lor doar o mișcare politică antisemită, ci un „complex de forțe spirituale pus în servitutea idealului creștin al neamului nostru”. Unui legionar nu trebuie să-i fie teamă de moarte și de jertfă „pentru Cruce și neam”. El trebuie să pășească cu bucurie către sacrificiul personal,

⁴⁷ H. Sima, *Doctrina Legionară*. Editura Mișcării Legionare, Madrid, 1980, p. 88.

⁴⁸ *Idem*, p. 91-92.

⁴⁹ *Idem* p. 93.

⁵⁰ Moța, *Cranii...*, p. 208.

întrucât îi este asigurată învierea din morți. Codreanu obișnuia să-și încurajeze discipolii cu aceste cuvinte: „Moartea nu este o hârcă bătrână, cum își închipuie lumea, moartea este o fată frumoasă”. Într-unul din cântecele legionarilor apar următoarele cuvinte: „moartea legionară ne este cea mai scumpă nuntă dintre nunți”⁵¹.

Aceste idei legionarii le-au preluat din doctrina lui Nae Ionescu, conturată încă din anul 1919⁵². Conducătorii Legiunii le-au pus în practică, dându-le și interpretări care decurgeau din cerințele luptei politice curente. Cultul morții și al învierii, disprețul față de viață, față de umanitate și progres au dat naștere unor credincioși fanatici, gata să ucidă și să se lase uciși pentru conducător și pentru idee.

În această lume de cruci, de jertfire pentru Isus și pentru națiunea românească creștină și de înviere din morți nu era loc pentru evrei, nici după ce treceau în lumea de dincolo. (Vezi profanarea cimitirelor.)

Pe acest fundal pot fi înțelese valurile de ură, limbajul teologizant, imaginile apocaliptice, justificând și iertarea acordată din capul locului celor care nu au dat mare atenție legilor și interdicțiilor Bibliei și ale societății, celor care au comis crime nemaîntâlnite pe aceste pământuri, împotriva evreilor și a românilor dușmani ai Legiunii.

Lumea lăuntrică a legionarilor era compusă în primul rând din dușmani, în special evrei, pe care creștinismul le poruncește să-i înlăture, pentru a permite renașterea spirituală și materială a poporului român, aici și în ceruri⁵³. Orice acțiune a lor – demonstrație, adunare, congres etc. – era inaugurată cu un serviciu divin, în prezența unor preoți și cruci.

Evreul era prezentat ca Satana. Rabinii conduceau o comunitate diavolească, răsfoind, din când în când, un îndrumar satanist – Talmudul, pentru a emite directive celui care se ocupă cu distrugerea națiunii românești. Rabinul, asemănător cu Satana, se confruntă cu trimisul lui Dumnezeu – preotul. Isus suferă încă pentru credincioși, și cei care-l chinuiesc sunt, desigur, evrei: Isus cel contemporan nu este altul decât Codreanu, care suferă pentru Legiune și pentru poporul român. Codreanu, ca și Isus, este purtătorul mesajului de dragoste și credință, și la fel ca Isus promite credincioșilor lui învierea din morți și mântuirea. Moartea este doar o tranziție necesară, dar, în nici un caz, nu este sfârșitul. Sufletele vor continua să se roage și să lupte pentru scopul sublim, și de aici cultul morții și al morților. Pe evrei și pe trădători îi așteaptă răzbunarea, care va fi cumplită, egală cu gravitatea

⁵¹ Sima, *Doctrina legionară* (v. 47), p. 103, 107, 108.

⁵² N. Ionescu, *Culegere de studii și texte*, vol. I, [București], 1942.

⁵³ T. Arnon, *Enemies and „traitors”*, Aspects of the Antisemitism of the Iron Guard, vezi *Romanian Jewish Studies I* (Spring 1987), p. 67-76. Antisemiții români au văzut în „Cahal” – lăra să înțeleagă adevăratul sens al cuvântului ebraic (=comunitate) – forța satanică alături de evrei în încercarea lor de a pune stăpânire pe națiunile creștine.

crimelor lor. Isus-Codreanu simte că este trădat, dar este gata să sufere, deoarece aceasta este misiunea lui.

A doua fațetă a creștinismului legionar este exact contrariul primei. În loc de iertare și absolvire creștinească, în loc de a întinde celălalt obraz, în dispozițiile de acțiune și în publicațiile legionarilor se pune accent pe folosirea forței, pe negarea a tot ce amintește de valorile umaniste ale secolului, pe disprețul față de morală, față de educație și față de conștiință, folosindu-se un limbaj creștinesc ipocrit. Niciodată Codreanu nu i-a considerat pe evrei ca oameni. Orice referire la evrei în publicațiile sale e făcută în contextul Satanei și dezgustului.

Evreul se bucură de privilegiul temporare, deoarece el acționează împotriva românilor „sub protecția Cahalului”⁵⁴. Încercarea guvernului de a reprima Garda de Fier nu este legală, deoarece acesta este un „sistem cu adevărat talmudic”⁵⁵. Conducerea sionistă a hotărât, afirma Codreanu, să lupte împotriva mișcărilor antisemite, provocând dezbinare între popoarele creștine⁵⁶. Unirea României, Poloniei și Ungariei împotriva evreilor va fi o barieră eficace în fața pericolului evreiesc.

Codreanu îi avertiza pe legionari de primejdia comploturilor evreiești împotriva națiunii și a pământului românesc:

„Ne aflăm în fața unui *stat iudaic*, a unei *armate* care vine la noi cu planuri de cucerire... Probabil marele sfat iudaic urmărește crearea unei noi Palestine, pe o porțiune de pământ care pleacă de la Marea Baltică, cuprinde o parte din Polonia și din Cehoslovacia, jumătate din România până la Marea Neagră, de unde ușor ar putea avea legături pe apă cu cealaltă Palestină”⁵⁷.

Pentru a sfârâma orice împotrivire românească, evreii „vor căuta să rupă legăturile sufletești ale neamului cu *cerul* și cu *pământul*”⁵⁸ (subl. în original).

În contrast cu această perspectivă, diavolului evreiesc i se opune imaginea tăriei sufletești pe care și-o atribuie Codreanu lui însuși și turmei sale de credincioși. În anul 1931, el a suferit închisoare, „sub ploaia de minciuni, de insulte și de lovituri ale jidanilor, ca și răstignitul Isus”⁵⁹. În cele „zece porunci” pe care le-a compus pentru discipolii săi legionari el anunța că „Dumnezeu este deasupra noastră și șefii tăi cunosc drumul cel bun și știi ce vor”. În zilele de criză, Codreanu ordona „post și rugăciuni”, adăugând instrucțiuni privind modul de comportare al legionarului pe timpul postului. Cine a deviat de la drumul drept, ca de pildă lorga, trebuie „să se pocăiască”. Evreii care au cucerit orașele Transilvaniei sunt, după spusele lui Marin, „o cunună de spini pe fruntea

⁵⁴ Codreanu, *Pentru legionari*, p. 152.

⁵⁵ *Idem*, p. 444.

⁵⁶ *Moța, Cranii...*, p. 39.

⁵⁷ Codreanu, *Pentru legionari*, p. 153.

⁵⁸ *Idem*.

⁵⁹ *Idem*, p. 395.

însăngerată a românilor ardeleni”. Ca și Arhanghelul Mihail, Codreanu va lovi cu sabia lui în evrei și va deschide un drum nou națiunii. „Mișcarea legionară e adversară declarată a lumii iudeo-masono-liberale”⁶⁰ și ea este „prigonită din fașă, asemenea creștinismului primitiv... crește și se întărește prin prigoane și persecuții”⁶¹. Codreanu, ca și Isus, știa că urmează să fie trădat pentru bani⁶².

Se pune întrebarea prin ce s-au deosebit antisemiții Ligii Apărării Național Creștine a lui Cuza de antisemiții lui Codreanu? Amândouă mișcărilor au văzut în creștinism o sursă de inspirație antisemită. Amândouă mișcărilor au sfărâmat oasele unor evrei, au incendiat sinagogi, au spart ferestre, au zvârlit evrei din trenuri, au organizat boicot economic, au împiedicat intrarea studenților evrei la universități ș.a. Amândouă au văzut în evreu pe Satana, au vrut să curețe România de prezența lui și au resimțit față de evrei o repulsie fizică. Amândouă mișcărilor au activat concomitent, s-au concurat între ele pentru a câștiga simpatia alegătorului.

Cuza l-a devansat pe elevul său Codreanu, întemeindu-se pe o ură oarbă, pe care nu a putut și n-a vrut s-o ascundă în scrierile sale, afirmând că nu vede nici o altă soluție pentru problema evreiască decât eliminarea lor din țară⁶³; iar concluziile și soluțiile propuse de el în problema evreiască n-au fost mai puțin barbare decât cele ale lui Codreanu.

Organizația antisemită în fruntea căreia a stat Cuza a fost întemeiată în anul 1922 și și-a propus anularea legilor care au acordat drepturi egale tuturor cetățenilor, deci și evreilor, și eliminarea acestora din toate domeniile vieții. În sfârșit, studii serioase publicate în anii '70 și '80 în România consideră și organizația lui Cuza drept o organizație fascistă⁶⁴.

Cu toate acestea, între cele două mișcări au existat conflicte personale și deosebiri esențiale. Cuza preconiza că partidul lui va ajunge la putere utilizând sistemul politic existent; dimpotrivă, Garda de Fier a susținut terorismul și asasinarea adversarilor politici, ca mijloc de acaparare a puterii.

Discipolii lui Codreanu i-au cerut lui Cuza să rupă legătura cu guvernul, să accepte tactica violenței, să se mulțumească cu funcția reprezentativă de președinte de onoare și să-i predea lui Codreanu conducerea activă a Ligii; Cuza a respins această propunere⁶⁵.

Conducătorii Gărzii nu i-au negat lui Cuza „specializarea” în problema evreiască și au recunoscut că au fost influențați de el; dar sprijinitorii lui Codreanu n-au acceptat că în vreun fel „conducătorul” ar fi fost influențat de Cuza din punct de vedere ideologic. Ei au respins și soluțiile „vechi” de înlăturare a evreilor din

⁶⁰ Codreanu, *Circulare*, p. 45, 46, 270, 281.

⁶¹ Marin, *Crezul*, p.133, 171, 219.

⁶² *Adevărul în procesul Căpitanului* (v. 41) p. 57. Codreanu, *Circulare*, p. 269.

⁶³ M. Rusenescu și I. Saizu, *Viața politică în România, 1922-1928*. Editura Politică, București, 1979, p. 109.

⁶⁴ Florescu, Ivașcu, *Împotriva fascismului* (v. 46).

⁶⁵ *Viața politică în România*, (v. 63), p. 110.

economie și din sate și au susținut că epurarea economiei de evrei nu este pentru ei punctul final. Era nevoie de o „asanare morală” prin care să fie „eliberate sufletele de influența dăunătoare a evreului în toate domeniile vieții”. O altă deosebire între legionari și Cuza se referea la problema credinței și sacrificiului de sine:

„Noi am adus *duhul marilor rupturi de lumea veche...* Noi am adus pornirea eroică, *în spirit de totală jertfă personală*, contra acestei lumi vechi și înstrăinate” (subl. în original).

Căpeteniile Gărzii de Fier au luat în derâdere metodele de luptă ale lui Cuza contra democrației parlamentare, „care n-au creat nici un ciocan de foc care să sfarme din creștet catapeteasma satanică a templului iudeo-masonic, clădit pe pieptul zdrobit al acestui neam prea blând”⁶⁶.

Deosebirea era deci limpede: Garda de Fier se voia un ordin antisemit, o mișcare de negare absolută a evreilor, încă înainte de a fi auzit de planurile de acțiune ale național-socialismului, ea era gata să-și însușească orice mijloc – fie el oricât de barbar, în accepțiunea anilor '30 – pentru a se descotorosi de evrei; totodată, era gata să meargă până la capăt, ca entitate și ca indivizi, pentru a pune în aplicare această idee. De aici a decurs disponibilitatea legionară pentru autojertfire, care îi lipsea vechii generații, a „bătrânilor”; înclinați spre compromisuri tactice, aceștia nu voiau să renunțe la bunăstarea personală și la avantajele funcțiilor guvernamentale. Garda a introdus în lexiconul antisemit noțiuni noi, ca *spirit*, *mijloace* și *sacrificiu*. Legionarul a respins sfatul „bătrânilor noștri naționaliști” de a lupta „cu înțelepciune”⁶⁷.

„Gardiștii” au instaurat o disciplină „aproape militară”, uniforme și embleme, și au recunoscut că vechii generații îi era greu să se adapteze la acest duh nou. Moța scria explicit, încă în anul 1933, că d. Cuza și generația veche nu pricepe învolburarea acestui „must care fierbe în sufletul nostru” și lua în derâdere pe cei care voiau să rezolve „problema jidovească cu înțelepciune... majoritate parlamentară, fără focuri de pistol și jertfă inutilă, ci prin simplul joc de bile în urnele parlamentare”⁶⁸.

În concluzie, mișcarea legionară a absorbit ura contra evreilor din sursele naționalismului românesc, așa cum s-a cristalizat el începând din prima jumătate a secolului XIX, și și-a găsit expresia în toate domeniile creației românești în procesul luptei de eliberare națională și socială.

În ideologia Gărzii de Fier se pot recunoaște unele dintre temele apărute în cultura națională în generațiile precedente: idealizarea trecutului, a țăranului și a pământului, în spiritul lui Eminescu, naționalism și credință oarbă în importanța satului ca păzitor și creator al tradiției, după ideile lui N. Iorga și ale cercului

⁶⁶ Moța. *Cranii...*, p. 113.

⁶⁷ *Idem*, p. 116-117.

⁶⁸ *Idem*, p. 116.

„Sămănătorul”; respingerea industrializării, a emancipării evreilor și a integrării lor în societate, formulată de Conta și alții; negarea democrației ca sistem de guvernământ potrivit pentru România, după ideile lui A.C. Popovici, și întoarcerea la valorile românești „curate”, după școala lui Iorga⁶⁹.

Garda de Fier și-a apropiat antisemitismul Bisericii ortodoxe, peste care a îmbrăcat mistica de producție proprie, și-a însușit ura față de evrei pe baze creștine a lui Cuza, precum și respingerea evreului de către intelectualitatea românească, de la Eminescu și până la Goga.

Acest conglomerat a preluat toate expresiile de respingere a evreilor din societate și din cultură, împingându-le spre o culme care nu existase. „Mustul care fierbe”, metafora lansată de Goga în anul 1920 într-un discurs ținut în calitate de ministru adjunct al Educației în fața studenților de la Universitatea din Cluj – expresie a efervescentei naționaliste și antisemite în rândurile tineretului – s-a transformat, cu sprijinul Ligii și al câtorva intelectuali, și favorizată de lipsa de fermitate a autorităților, într-o licoare otrăvitoare, năzuind să-iucidă în mod practic pe evrei, ceea ce a paralizat regimul. Toate acestea, în atmosfera de ascensiune a totalitarismului, răspândită pe atunci în Europa. Garda de Fier a fost o mișcare fascistă originală, apărută în cadrul societății românești pentru a nega felul cum a fost concepută ordinea de stat instalată în România începând cu anul 1864. Ea s-a creat – în principal – împotriva existenței evreului și a dorinței lui de a se integra în societatea românească. Scopul final al mișcării, la fel cu al nazismului, era de a-l elimina fizic și spiritual pe evreu din societate.

Ideologia lui Nae Ionescu și Nichifor Crainic

Contribuția cea mai importantă la ideologia Gărzii de Fier, după propriile mărturii ale legionarilor, a fost a profesorului Nae Ionescu, de la Universitatea din București⁷⁰.

Tineretul devenit legionar a sorbit cu sete ideile lui Nae Ionescu privind instinctele care-l stăpânesc pe om, zădărnicia logicii în comparație cu experiența personală, legătura mistică cu morții, cultivarea durerii și disperării ș.a. Comentariile sale la dogma ortodoxiei au pus în umbră gravitatea păcatului și au acordat dezlegarea creștină pentru orice fel de crimă politică, mai ales când ea era comisă pentru binele „românismului”. Nae Ionescu și-a învățat discipolii că trebuie inițiată distrugerea temeliei ideologice și a valorilor culturii occidentale. Calea pe care Nae Ionescu o propunea tineretului era mistica.

⁶⁹ Aurel C. Popovici, intelectual român născut în Transilvania, a respins în mod categoric, încă în anul 1910, calea occidentală și democrația ca necorespunzătoare națiunii române, vezi A.C. Popovici, *Naționalism sau Democrație*, București, 1910.

⁷⁰ N. Ionescu, *Roza Vânturilor*, 1926-1933, Colecția „Omul nou”, München, 1973. Vezi Introducerea lui Mircea Eliade la ed. Alcătuită în anul 1937, tipărită din nou la München în anul 1973, p. 431.

Un alt gânditor, Nichifor Crainic (pe numele său adevărat Ion Dobre), profesor de teologie la Chișinău și apoi la București, propunea drept alternativă la raționalismul și la moștenirea intelectuală a Occidentului, creștinismul ortodox și mistica acestuia.

În operele sale, Crainic a accentuat valorile deosebite ale creștinismului ortodox (spre deosebire de cel catolic), care a știut să absoarbă toată cultura antică; el a considerat că vina pentru „criza civilizației contemporane” din Europa și din România o poartă ruptura de creștinismul ortodox.

Chemarea sa către intelectualitatea română de a reveni la sursele creștine a lărgit ruptura cu valorile culturale și etice ale Occidentului; totodată, el a cerut românilor să se apropie de acei intelectuali care dintotdeauna au respins cultura apuseană. Crainic a încercat să demonstreze că ruptura dintre creștinism și cultura românească provine din încercarea de imitare a Occidentului, cu valorile și cultura sa laică; această experiență a denumit-o mimetism intelectual⁷¹.

Nu e vorba numai de o trecere în revistă teoretică a diverselor tendințe în cultura românească, de lupta între curente intelectuale influențate de cultura franceză sau de cea occidentală în general și cele care își căutau rădăcinile în moștenirea culturală locală; opera lui Nichifor Crainic a dus, în cele din urmă, la delegitimizarea evreului în România.

N. Crainic cerea ca statul român să devină un stat creștin care să se conducă după principiul „legea lui Isus este legea statului”. După părerea sa, nu se pot separa idealurile morale care își găsesc expresia în legi și „idealurile spirituale ale națiunii noastre, care sunt cuprinse în Noul Testament”⁷².

N. Crainic nu s-a mulțumit cu o critică a valorilor culturale, ci a făcut propuneri concrete pentru îndreptarea stării de lucruri din România. Sub influența fascismului italian, el a cerut instaurarea unui regim corporativ, bazat pe o concepție spiritualistă. Prin acest deziderat, prezentat în fața studenților Universității din Cluj în anul 1931, respingea atât democrația occidentală cât și sistemul socialist, deoarece ele provoacă „haos” și constituie „o deviere umană de la ordinea universală a lucrurilor”, așa cum a fost stabilită de Dumnezeu⁷³.

N. Crainic recomanda românilor să adopte un sistem fascist original, cu parlament corporativ, dar diferit de modelul italian – întrucât în Italia nu exista un pericol evreiesc.

El propunea un „stat etnocratic românesc”, întemeiat pe „pământ, sânge, suflet și credință”. România suferea din cauza minorităților, problemă creată „prin infiltrarea vicleană” a evreilor. De aceea noul stat românesc va aparține „românilor

⁷¹ N. Crainic, *Nostalgia Paradisului*, București, p. 20.

⁷² N. Crainic, *Ortodoxie și etnocrație*, București, 1937, p. 172-173.

⁷³ N. Crainic, *Puncte cardinale în haos*. Editura „Cugetarea”, București, 1931. Vezi articolul cu același titlu, apărut pentru prima oară în „Gândirea”, nr. 12, decembrie 1931.

neaoși”, căci evreii „sunt o primejdie permanentă pentru orice stat național”⁷⁴. Soluția lui pentru problema evreiască în statul fascist românesc seamănă, în mod surprinzător, cu cea adoptată de Antonescu pentru problema evreiască în Basarabia și Bucovina, în a doua etapă a exterminării: „minoritarul care se dovedește dușman al statului etnocratic român își pierde dreptul de cetățean român și va fi expulzat”⁷⁵.

Este adevărat că atât Liga cât și Garda de Fier au cerut eliminarea evreilor; dar la N. Crainic argumentările nu erau emoționale și nu izvorau dintr-un antisemitism brutal, ci vizau o necesitate națională într-o Europă în permanentă schimbare. El a adaptat doctrina fascistă italiană (naziștii încă nu erau la putere) la realitatea românească, oferind o justificare logică intelectualilor români care sufereau, poate, de muștrări de conștiință, nefiind capabili să-și concilieze iluziile antisemite, principiile morale creștine și gândirea laică occidentală. Definiția fascistă pe care N. Crainic a dat-o națiunii a stat la baza Statutului evreilor și a legislației antisemite a regimului lui Antonescu. „Națiunea sau neamul”, după el, „e o identitate istorică, o omogenitate de sânge, o comunitate de suflet, o voință de viitor”⁷⁶. În lipsa unei teorii rasiale românești, ideea lui N. Crainic de a considera „sângele”, ca mijloc de identificare a apartenenței la românitate a fost adoptată de regele Carol în Statutul evreilor și de către regimul lui Antonescu pentru a defini „românul” și, prin eliminare, evreul⁷⁷.

În felul acesta, N. Crainic a dus până la ultimele consecințe o tradiție intelectuală antisemită care a debutat în primii ani ai secolului XIX. El a adaptat vechea ură împotriva evreilor la lumea fascistă contemporană. Contribuția lui nu se reduce la definirea abstractă a națiunii și a sângelui; el le-a completat cu recomandări concrete pentru soluționarea problemei minorităților în statul fascist pe care l-a conceput. Statul care va lua ființă va fi un „stat creștin care se va conduce după morala creștină”; el va tinde spre „românizarea vieții economice și culturale”⁷⁸. Aceste teze ale politiciii lui Antonescu s-au făcut auzite deci încă din anul 1931⁷⁹. Noul stat se va îngriji și de colonizarea românilor în locul evreilor care vor fi scoși din zonele rurale. Regimul Antonescu a creat într-adevăr în anul 1941 un minister special – Ministerul Românilizării, al Colonizării și al Inventarului, și acest minister s-a ocupat exact de problematica schițată de N. Crainic; suplimentar, departamentul „inventarului” avea în vedere evaluarea bunurilor abandonate de evrei. Crainic, care a fost unul dintre discipolii lui Cuza și unul dintre fruntașii

⁷⁴ N. Crainic, *Programul statului etnocratic*, Biblioteca Națională, nr. 1 [București], p. 12-13.

⁷⁵ *Idem*, p. 13.

⁷⁶ *Idem*, p. 14.

⁷⁷ Vezi capitolul despre „organizarea națională”, legea care se referă la Statutul evreilor, „Monitorul Oficial”, nr. 183, 9 august 1940, copie în Ancel, *Documents*, I, nr. 79, p. 448.

⁷⁸ *Programul statului etnocratic* (v. 74), p. 16-17.

⁷⁹ *Idem*, p. 19.

Partidului Național Creștin, a fost numit ministru al Propagandei Naționale în guvernul Gigurtu în iunie 1940, post pe care l-a deținut până în mai 1941.

În concluzie, pot fi găsite la N. Crainic idei și noțiuni care se vor finaliza în politica antisemit-creștină antonesciană; deși nu a fost singurul care le-a conceput, se pare că a fost cel mai talentat, cel mai explicit, cel mai organizat și mai consecvent. Rădăcinile regimului totalitar al lui Antonescu nu trebuie căutate în afara României. Totodată, precizăm că această trecere în revistă cuprinde numai o mică parte din teoriile, studiile, articolele și doctrinarii care au promovat ideea fascistă în România.

De la propagandă și instigare, la fascism și teroare organizată

Instigarea antisemită și implicațiile ei asupra vieții politice, 1919-1927

Până în anul 1927, când a fost înființată Garda de Fier, și un timp oarecare după aceea, organizațiile antisemite au avut o influență nesemnificativă asupra majorității pasive a poporului român și asupra sistemului politic. Marile partide erau naționaliste, dar nu extremiste, și aproape toate scoteau în evidență atașamentul lor față de sistemul democratic și de coalițiile create în scopul de a împiedica creșterea forței Germaniei și a Ungariei.

Au existat însă două fenomene care au evidențiat existența unui pericol fascist în România. Mai întâi, fiecare partid important a cultivat activiști și purtători de cuvânt antisemiți, iar oficioasele lor au inclus publicații de un pronunțat caracter antisemit. Ceea ce se definea pe atunci drept „opinie publică” se ocupa intens de „problema” și „pericolul” evreiesc: propaganda și activitatea antisemită au promovat în primul rând acest subiect, cu toate că guvernele, partidele, și într-o mai mică măsură, parlamentul, nu l-au considerat ca fiind principal.

În al doilea rând, ar fi trebuit să provoace îngrijorare faptul că propagatorii antisemitismului și ai noului naționalism erau tineri în general și studenți în special. Nici un argument logic nu poate să explice agitația care a cuprins acest tineret și tendința sa de a sfărâma structurile politice și sociale existente. Primul război mondial n-a distrus în România credința în progres și n-a zguduit temeliile societății burgheze, întemeiată pe lege și pe ordine. Românii au plătit în război un preț scump – aproape opt sute de mii de morți și răniți – dar războiul s-a încheiat pentru ei cu realizarea celui mai scump vis național: unirea țărilor românești într-un singur stat. Soldații întorși din război și-au primit răsplata promisă: un lot de pământ în cadrul reformei agrare; iar fiii lor și orașenii instruiți au fost cooptați în aparatul guvernamental, lărgit pentru a integra teritoriile noi.

Spre deosebire de Germania, demobilizații români nu erau dispuși să manifesteze pe străzi și să fie antrenați în activități ilegale; dimpotrivă, exista o atmosferă de împlinire, de euforie, de înălțare, de satisfacție pentru conducere și regim, care, în ciuda dezastrelor abătute asupra poporului și a armatei, au reușit, cu ajutorul puterilor apusene democratice, să învingă dușmanii și să întemeieze

România Mare. O explicație parțială a agitației naționaliste care a cuprins o parte din tineretul român poate fi găsită în criza economică de după război, care a lovit în statul lărgit și care a continuat timp de câțiva ani (1919-1923), precum și în respingerea Tratatului Minorităților din noiembrie 1919; acest Tratat, la fel ca și cele anterioare – de la Paris din anul 1856 și de la Berlin din anul 1878 – au fost interpretate drept o intervenție în treburile României.

Dar cauzele agitației naționaliste pot fi căutate și pe un plan spiritual mai larg. România Mare și victorioasă nu a împlinit așteptările acelei părți din tineret, influențat de concepțiile „precursorilor”, așa cum i-au numit legionarii pe acei cărturari români de la care au preluat făclia naționalismului integral, încercând să-i înalte combustia intelectuală.

Ei au înflăcărat și au ațâțat tineretul împotriva unor noi dușmani, reali sau imaginari, și au furnizat baza ideologică a transformării unor neliniști sociale și spirituale în fascism românesc original.

Teoriile și propaganda fondatorilor antisemitismului autohton și cele ale urmașilor lor, numeroasele publicații și broșuri îmbibate de ură, răspândite prin locurile publice, manifestațiile zgomotoase și sprijinul tăcut al *establishment*-ului nu puteau să rămână doar la nivelul unor dezbateri academice cu privire la situarea evreului în societatea românească. Este știut că și diversele guverne au dus, începând cu anul 1919, o politică națională, care a primit sprijinul unor largi categorii sociale și politice, de favorizare a elementului românesc în toate domeniile, în detrimentul minorităților, reprezentând 9% din totalul populației, conform recensămintelor oficiale în cele trei provincii noi (Basarabia, Bucovina și Transilvania). Evreii erau acuzați că ar constitui un corp străin, care nu vorbește limba majorității și care răspândește cultura „dușmanului” etnic intern și sprijină puterile stăpânitoare din trecut pentru schimbarea granițelor și a tratatelor de pace. În Basarabia, evreii au fost acuzați și ca sprijinitori ai comunismului. Autoritățile românești n-au depus nici un efort serios pentru integrarea evreilor celor trei noi teritorii, care numărau mai mult de jumătate de milion de suflete, în cadrul statului, societății și culturii românești. Acești evrei, mai mult decât alte minorități (unguri, germani, ruși și ucrainieni), au devenit ținta principală și preferată a urii, în care s-au contopit xenofobia tradițională (în mare măsură din cauza comportării popoarelor ocupante față de români), vechiul antisemitism, noul naționalism și temerea de un complot internațional pentru revizuirea granițelor.

Acest climat de dușmănie s-a adăugat altor acuzații născute ca urmare a acordării de drepturi cetățenești evreilor din Regat. Una dintre revendicările răsărite pe acest sol se referea la stăvilirea pătrunderii tineretului evreu în universități, începând cu interdicția cunoscută sub numele de *numerus clausus*, și care, în continuare, a devenit *numerus nullus*.

În fruntea atacurilor violente împotriva evreilor, desfășurate între anii 1919 și 1927, data creării Gărzii de Fier, s-au aflat studenți români membri ai Ligii și

alții. Acestea au zdruncinat societatea și viața politică din România, deoarece s-a impus o luare de atitudine, urmată de măsuri nepopulare. Oricine rămânea devotat principiilor sistemului democrat – numărul lor era încă destul de mare – era caracterizat drept trădător și „vândut jidanilor”. Mulți politicieni, șefi de partide și mișcări, oameni ai regimului, demnitari și intelectuali s-au împotrivit acțiunilor violente și instigărilor antisemite sălbatice; dar, în majoritatea cazurilor, această rezistență nu a fost consecventă, activă și categorică. Unele dintre aceste personalități au început să dea semne de resemnare tacită față de acțiunile nelegale împotriva minorității evreiești, iar alții sperau sau credeau că era posibil să se facă o diferențiere între acțiunile antisemite și acțiunile de subminare a ordinii în general, cu alte cuvinte, că pot să coexiste două „normative” etice diferite, pentru a prezerva democrația ca sistem de guvernare. Marea mutație axiologică – „rinocerizarea”, cum a caracterizat-o dramaturgul Eugen Ionescu, sau „schimbarea la față” – s-a petrecut după venirea naziștilor la putere în Germania.

Regimurile din România creaseră o atmosferă antisemită, dar ele erau legate totodată și de acorduri internaționale și de necesitatea de a păstra sprijinul aliaților tradiționali democrați din Apus, de necesitatea împrumuturilor și a finanțării străine etc.

Problema rădăcinilor fascismului românesc, care i-a preocupat pe mulți cercetători, a fost cu totul deformată de către istoricii comuniști români⁸⁰. Partidul Comunist, ca și mulți dintre intelectualii români care au luat drumul exilului, și-au însușit teza că fascismul românesc a avut într-adevăr surse autohtone, însă influența principală asupra lui trebuie căutată în afara României. În anii treizeci, însă, Codreanu și Cuza considerau drept o insultă personală orice acuzație adusă în parlament sau în presă că mișcărilor lor ar fi o imitație a ideologiei și a metodelor de acțiune ale naziștilor sau ale fasciștilor italieni; Codreanu n-a avut legături cu mișcarea lui Hitler până la mijlocul anilor treizeci.

Fascism și teroare antisemită, 1927-1937

Perioada dintre întemeierea mișcării fasciste românești „Legiunea Arhanghelului Mihail”, a doua în genul ei din România, în anul 1927, și formarea guvernului Goga-Cuza, în decembrie 1937, se evidențiază prin întărirea forțelor antisemite și prin lărgirea lor cu noi aderenți de dreapta, majoritatea din cadrul sistemului politic existent. Soluțiile ba-bare pentru „problema evreiască” propuse de diferite organizații antisemite de la începutul secolului XX au încetat să servească drept simplă propagandă și s-au transformat în platforme de partide și mișcări. Amenințările la adresa evreilor au devenit un subiect de dezbatere

⁸⁰ Vezi, de pildă, două cercetări de bază, în M. Fătu și I. Spălățelu, *Garda de Fier. Organizație teroristă de tip fascist*, București, 1971, p. 33-106; *Împotriva fascismului*, București, 1971, p. 7-29.

națională și politică. Grupările democratice, sau care se intitulau democratice, se aflau în permanentă retragere, fruntașii antisemiților obținând legitimare din partea unor partide onorabile, a opiniei publice, precum și a regelui. Criza economică s-a abătut asupra lumii și asupra României în anii 1929-1933 și, asemenea naziștilor ajunși la putere, au câștigat teren vocile care propuneau altă cale de soluționare a problemelor României: calea abandonării valorilor democrației. Astfel trebuia să se pună capăt maladiilor vieții politice românești, conducând țara spre o nouă epocă, în care „națiunea”, „voința”, „fapta” și „elitele” vor face din ea o citadelă a „românismului” și un aliat natural al Italiei și Germaniei.

A existat, desigur, împotrivire față de această tendință – înainte de toate, din grija sinceră cu privire la integritatea teritorială a României – și poate că cei treziți atât de târziu ar fi avut totuși o șansă să neutralizeze „Golemul” naționalist pe care-l modelaseră cu propriile lor mâini. Dar situația sistemului politic nu a permis concentrarea forțelor democratice care era necesară pentru a da o lovitură hotărâtoare fascismului românesc și sprijinitorilor lui. Cele două mari partide democratice se aflau într-o permanentă luptă pentru putere, partidul guvernamental câștigând întotdeauna alegerile; regele stabilea de fapt cine va forma guvernul și cine va fi la conducere, iar naționalismul servea de camuflaj pentru acte ilegale. Și politica ezitantă a puterilor occidentale în regiunea balcanică, în comparație cu fermitatea, perseverența și agresivitatea naziștilor, și sprijinul pe care aceștia l-au acordat, începând cu anul 1934, forțelor antisemite locale au contribuit la subminarea stabilității interne în România și la modificarea profundă care a avut loc în sistemul de valori ale publicului românesc gânditor.

Dreapta naționalistă, antisemită și gălăgioasă, a crescut din an în an și, odată cu ea, antisemitismul s-a radicalizat în vorbe și în fapte. Naționalismul fără compromisuri al studenților s-a transformat în această perioadă în fascism românesc original, care s-a revărsat în afara cercurilor tineretului, s-a răspândit în sistemul politic și a început să atragă largi pături sociale. Tinerii huligani de la începutul anilor douăzeci au devenit politicieni și lideri apreciați în saloanele intelectualității burgheze bogate, și chiar printre aristocrați.

Atacurile verbale și fizice contra evreilor au continuat în toată perioada, dar cel mai mare pericol pentru evreii din România îl reprezentau nu molestările, ci delegitimarea, transformarea evreului în Satana, în neom, într-un rău abstract, de care îți este permis și chiar este benefic să te descotorosești.

Mișcarea fascistă românească avea îndrăzneala să predice o revoluție socială totală, o reînnoire națională în toate domeniile și lichidarea întregului sistem politic în fruntea căruia stăteau „partide parazitare... aplecate străinilor”⁸¹. Lupta care a început cu înjosirea credinței evreiești și cu cererea de a introduce *numerus clausus*, cu problema aprovizionării cu cadavre evreiești a facultăților de medicină,

⁸¹ Codreanu, *Circulare* (ediția 1951), p. 3.

s-a transformat într-un război total împotriva existenței evreiești în România. De fapt, într-un război de anihilare a regimului și a valorilor pe care România se baza. „Ideologia faptei” a mișcării legionare a fost produsul unei doctrine locale și nu un import nazist sau fascist. Legionarismul s-a dedicat respingerii evreului, definirii lui ca flagel social periclitând corpul sănătos al națiunii; de aici, și respingerea sistemului democratic, care îi este atât de favorabil, și hotărârea fermă de a acționa. Totodată, legionarii au numit ca pericol național și personalități, partide și concepții care, după părerea lor, i-au servit pe evrei sau au apărat sistemul care îi protejează. Sub influența fascismului și nazismului s-a constatat în această perioadă un efort considerabil de a consolida doctrina legionară, pentru a demonstra poporului că este vorba de o mișcare românească originală, răsărită din realitatea și tradițiile României.

În ciuda sprijinului masiv primit de la studenți și de la tineret în general, în anul 1927, Liga Național Creștină și „Legiunea Arhanghelului Mihail” erau încă organizații marginale. La alegerile din anul 1927, Liga a primit 1,9% din totalul voturilor, iar Legiunea doar 0,39%. Acest rezultat a scos în evidență caracterul lor terorist, deoarece, în ciuda eșecului în alegeri, discipolii lor au reușit să dezlănțuie dezordini grave și pogromuri antievreiești, devenind problema numărul unu a păstrării ordinii în stat. Capacitatea unui grup mic și decis să provoace tulburări și neliniște pe tot întinsul țării a fost demonstrată la Congresul studenților români de la Oradea, în decembrie 1927. Congresul s-a deschis la 4 decembrie cu sprijinul guvernului și cu participarea a cinci mii de studenți, majoritatea din București și din Iași. Dezbaterile s-au desfășurat, ca de obicei în astfel de adunări, în jurul „problemei evreiești”. Provocările au început din prima zi. Studenții s-au năpustit asupra evreilor pe străzi, după ce adoptaseră hotărârea „de a lupta până la capăt contra evreilor”. Bande de 20-30 de studenți au intrat în restaurante și cafenele și i-au bătut fără milă pe „toți pietonii evrei sau pe cei care aveau o înfățișare evreiască”, au devastat magazine evreiești și le-au jefuit. Dar principala țintă au fost sinagogile din oraș:

„Ei au sfărâmat toată mobila cu lovituri de topor; au scos sulurile de Tora (Biblia) și cărțile de rugăciuni, le-au rupt în bucăți, le-au pângărit, le-au batjocorit într-o formă de nedescris, și cu urlete de victorie le-au scos în piața publică. Acolo au ridicat un rug din pergamentele sfintei Tora și le-au dat foc, dansând în jurul lor, prinzându-se într-o horă bucurășă în jurul rugului”⁸².

Această acțiune, care nu era singulară, încheia mai bine de o sută de ani de respingere a evreului pe fundal creștin. Studenții au devalizat locuințe evreiești din Oradea și Cluj și din alte cinci localități; și peste tot s-au alăturat devastatorilor și localnici.

⁸² *La situation de la minorité juive en Roumanie*, Mémorandum présenté par les Associations Juives pour la S.D.N.... à la Commissior des Minorités... lors de sa session a Bruxelles du 15 mars 1928, Paris, 1928 → 6; în continuare, *Situația minorității evreiești în România*).

„La Cluj tineri creștini au prins credincioși în sinagogi și i-au bătut cu tot ce aveau la îndemână, și nu i-au iertat nici pe bătrânii de peste 70 de ani. O comisie specială înființată de organizații evreiești a stabilit că au fost produse daune în valoare de 42 de milioane de lei. Sute de evrei au fost răniți în orașe și în trenuri⁸³. Șase sinagogi au fost distruse în întregime, zeci de suluri ale Torei au fost rupte și pângărite. Studenții au făcut «flori» din foile de pergament ale Bibliei și le-au atârnat pe reverele hainelor lor.

Țărani români au fost văzuți plângând lângă sinagogile distruse și lângă rugurile pe care au fost arse sulurile sfinte; iar episcopul român Ciorogariu a anunțat că este îndurerat și rușinat de acțiunile studenților⁸⁴. Dar polițiștii și soldații concentrați în regiune n-au intervenit în timpul dezordinilor, iar primele arestări s-au produs numai după ce au început să curgă proteste din țară și din străinătate.

Metodele pe care le-au folosit legionarii în timpul dezordinilor din București, în ianuarie 1941 și cu alte prilejuri, s-au deosebit numai printr-un singur aspect: poliția și Siguranța au fost atunci sub comanda lor.

Iorga, care cu douăzeci de ani în urmă (în 1907), a dovedit o mare înțelegere pentru „faptele patriotice” ale elevilor care „produc suferință ușilor și ferestrelor și lovesc cu această ocazie și în luptătorul Sionului”, a reflectat din nou asupra pericolului pe care tineretul „patriot” îl poate constitui pentru întreaga societate românească: „entuziaștii din trecut au fost niște neisprăviți nedăunători; cei cuprinși de nebunie de astăzi sunt neisprăviți periculoși”⁸⁵.

În anii 1927-1933 s-au cristalizat doctrina legionară și metodele de acțiune teroriste împotriva evreilor și împotriva „dușmanilor”. Această doctrină a fost oficializată în statute care amintesc de dogmele creștine⁸⁶. În centrul ei au stat lupta împotriva evreilor, interpretarea legionară a credinței ortodoxe, legătura mistică dintre legionar și sufletul românesc, trecutul, moartea, sacrificiul pentru cauză în spirit creștin și supunerea oarbă față de „Căpitan” și de comandanți în general. În domeniul practicii s-au înființat organizații paramilitare, a fost definită ierarhia de comandă („elitele”) și au fost stabilite emblemele, uniformele și comandanții: crucele încârligate, crucea ca simbol la alegeri, cămașa verde, salutul roman ș.a.

Războiul proclamat de mișcarea legionară împotriva iudaismului și a evreilor a fost total, cuprinzând toate sferele vieții.

⁸³ Vezi lista evreilor care au fost bătuți la Cluj și lista pagubelor produse de studenți în sinagogile și școlile din oraș. *Idem*, p. 7, anexele 3 și 4; vezi și lista dezordinilor antisemite pe care le-au comis studenții români în Transilvania, începând cu anul 1922. *Idem*, p. 8-9.

⁸⁴ H. Carp, *Discursuri parlamentare*, Sesiunea Senatului, octombrie 1927 – aprilie 1928 [p. 48-49, 53-54].

⁸⁵ Iorga a vorbit la o întrunire a Ligii Culturale Române; vezi Filderman, *Memorii*, p. 321-322.

⁸⁶ *Doctrina Legionară, Texte alese*, Colecția „Omul Nou” [Salzburg], 1952.

Mișcarea fascistă a vrut să „purifice” România de evrei, de iudaism și de tot ce a pretins că se afla sub influența evreiască: personalități, partide, literatură, muzică etc.

În aprilie 1930, Codreanu a schimbat titulatura organizației în Garda de Fier, dar „Legiunea” a rămas supranumele mișcării și al tuturor „travestirilor” pe care a fost nevoită să le adopte de fiecare dată când autoritățile îi interziceau prin decrete activitatea.

Oamenii au preferat numele de Legiune, remarcă Sima, urmașul lui Codreanu; era un nume mai viril și cu un conținut mai militant⁸⁷.

La începutul anilor '30 Legiunea a procedat la o acțiune de lărgire a bazei ei electorale în afara universităților (o parte importantă a studenților nu avea drept de vot, deoarece nu împliniseră 21 de ani). Ea s-a adresat țăranilor, micii burghezi orășenești și intelectualilor și n-a ținut seama de regulile sistemului democratic, îmbinând activitatea legală și propaganda cu acte teroriste care au zguduit sistemul politic. Această acțiune i-a adus noi sprijinitori și membri, mai ales în regiunile cele mai sărace și mai neglijate⁸⁸. Pentru a atrage țăranii de partea Legiunii în anii crizei economice mondiale, care a lovit greu și România, legionarii au răspândit în sate manifeste care „anunțau dinainte despre dezordinile iminente și despre împărțirea averilor evreiești”⁸⁹. Codreanu s-a adresat direct țăranilor și în ianuarie 1930 a făcut următoarele promisiuni printr-un ziar naționalist:

1. Dacă vom veni la putere îi vom încărca în câteva zile pe evrei în vagoane de vite, îi vom trimite în alte țări și vom împărți averile lor între stat și noi.

2. În momentul când ei vor părăsi satele, vom închide toate cărciumile și orice român va putea să fabrice alcool cât va dori.

3. Nici un țăran nu va mai plăti impozite, deoarece averea care va fi confiscată de la evrei va satisface toate necesitățile țării.

4. Fiecare țăran membru al Legiunii va primi 7.000 de lei pe lună din momentul când vom veni la putere⁹⁰.

Așa cum s-a dovedit în vremea Holocaustului, aceste promisiuni de a se confisca și împărți averea evreilor s-au întipărit adânc în memoria țăranilor din Basarabia, din Bucovina și de pe tot întinsul României.

Congresele tineretului fascist, defilările în diferite zone ale României, mai ales în provinciile cele mai înapoiate, printre țăranii „care simțeau că am venit să-i

⁸⁷ H. Sima, *Histoire du mouvement légionnaire*, Rio de Janeiro, [1972], p. 7.

⁸⁸ F.L. Cortsen, *The Rise of Fascism*, (Berkeley University of California Press), 1969, p. 186.

⁸⁹ Filderman, *Memorii*, p. 344.

⁹⁰ V. „Patria” (Cluj), 15.1.1930. În acea vreme Codreanu a fost unul din principalii activiști ai Ligii, concomitent cu conducerea Gărzii de Fier; în alegerile din 1930, Garda de Fier n-a participat, de aceea el a chemat la sprijinirea Ligii. Filderman a calculat: Codreanu a promis să plătească 840 de milioane de lei pe an – sumă care depășea bugetul statului (Filderman, *Memorii*, p. 353).

mântuim”⁹¹ – așa cum a descris Codreanu parada din Basarabia, din ianuarie 1930, – au lărgit rândurile. Trebuie subliniat că printre toate acțiunile Gărzii de Fier din anii aceia, cele mai importante pentru soarta evreilor au fost manifestațiile organizate în Basarabia și agitația antisemită răspândită cu perseverență în Bucovina. Rezultatele alegerilor din 1927 și din anii ’30 au dovedit că în aceste două ținuturi a existat o atracție puternică pentru mișcările antisemite⁹². Bucovina a rămas un bastion important al Ligii, însă și Garda de Fier s-a bucurat de un sprijin relativ ridicat. Manifestațiile lui Codreanu și ale camarazilor săi, care cuprindeau procesiuni religioase cu steaguri ale mișcării și ale Bisericii, depuneri de jurământ și servicii divine cu caracter mistic ortodox au lăsat amprente asupra populației sătești românești din Basarabia.

Campania antisemită a Gărzii de Fier din anii ’30 a dat roade la începuturile anilor ’40: zeci de mii de evrei au fost uciși cu cruzime în Basarabia în lunile iulie și august 1941. Basarabia a constituit în anii 1927-1938 un obiectiv principal al campaniilor de instigare antisemită, în special din partea Gărzii de Fier; acolo au avut loc marșuri și rugăciuni de masă cu steaguri cu svastică, în prezența lui Codreanu și a ajutoarelor sale, care obișnuiau să vină călare pe cai albi „cu crucea în mână în contra puterii păgâne care sugrumă Basarabia creștină”, cu cruci albe pe piept și cu pene la căciulă⁹³.

Presă și literatura legionară au prezentat actele de violență și procesiunile creștine la sate și în orașe ca fapte eroice care au răsărit din voința Domnului de a salva România. Ele constituiau, de fapt, un fel de ceremonialuri păgâne de spălare de păcate și de blestemare a Satanei (evreul).

Și Bucovina a fost, în toată acea perioadă, un focar al prigoanelor antisemite; aici inițiativa a venit din partea huliganilor din Ligă, regiunea constituind o bază electorală a Ligii. În această zonă, cuziștii au reușit să mobilizeze la acțiunile lor împotriva evreilor mulți țărani și locuitori ai periferiilor orașelor, într-o progresie cu consecințe catastrofale în primele zile ale lui iulie 1941.

La sfârșitul lui iulie 1930, au izbucnit tulburări de mari proporții în sudul Bucovinei. Locuințe evreiești au fost atacate și mulți evrei au fost bătuți. Era vorba de „demonstrații nocturne în sunetele clopotelor bisericii: autoritățile de acolo nu intervin”⁹⁴. În Bucovina, ca și în Basarabia, țăranii români și ucraineni s-au alăturat tinerilor cuziști turbulenți. Unii țărani români au invadat reședința de județ Suceava și satele vecine, au devastat prăvălii și case evreiești, bătând pe mulți cu sălbăticie. Sinagoga din oraș a fost distrusă. Și în acest caz autoritățile au tăcut. Se poate

⁹¹ *Idem*, p. 370.

⁹² Cu privire la datele referitoare la sprijinirea Ligii în campaniile electorale diverse și cu privire la analiza forței de atracție electorală a organizației, vezi: T. Armon, *La Guardia di Ferro*, Storia Contemporanea (Bologna), VII, 3, (1976), p. 513-514..

⁹³ Codreanu, *Pentru legionari*, p. 370.

⁹⁴ Filderman, *Memorii*, p. 355-356.

afirma deci că instigările inițiate de oamenii lui Cuza au fost la fel de periculoase pentru evrei ca și cele ale legionarilor, dar Liga nu a fost în stare să mobilizeze grupuri atât de mari și decise să acționeze ca Garda de Fier. Cea mai gravă acțiune antisemită s-a desfășurat într-o zonă în care și românii și evreii erau foarte săraci: județul Maramureș din Transilvania. În 1930, orașelul Borșa număra 2.486 de locuitori, din care 221 evrei. Inițiatorii provocărilor, care s-au sfârșit prin incendierea cartierului evreiesc, au fost studentul Dănilă și doi preoți români localnici.

Codreanu i-a acuzat pe evrei că ei înșiși au pus focul⁹⁵. Evrei care-și ard căminele și bunurile pentru a-i ponegri pe creștini – iată un vechi motiv antisemit. Evreii erau prezentați drept fanatici lipsiți de rușine, în inimile cărora mocnesc sentimente puternice de răzbunare față de creștini; știut fiind că Dumnezeu lor este Dumnezeu răzbunării, spre deosebire de creștinism și de Isus, simbolul dragostei și al iertării.

Știrile despre incendiu au ajuns în întreaga lume evreiască. A luat ființă un comitet de acțiune pentru ajutorarea sinistraților care a primit contribuții de la instituțiile de asistență și binefacere, din toată România. Câteva organizații evreiești internaționale au donat și ele, și chiar guvernul român, care nu a recunoscut că incendiul a fost planificat, a donat 400.000 lei. Casele evreilor au fost repede reconstruite, dar mulți evrei au părăsit orașelul și s-au stabilit în alte locuri. Congresul Evreiesc American i-a trimis în România pe tânărul istoric Salo Baron și pe M. Valdman pentru a afla mai multe despre situația evreilor din această țară. Raportul prezentat organizației în octombrie 1930 este unul dintre documentele cele mai demne de încredere despre situația evreilor din România în ajunul ascensiunii naziștilor la putere și înainte ca Garda de Fier să devină o mișcare de masă amenințătoare pentru regimul „democratic”.

Din punct de vedere economic, scria Baron, evreii din România se află în pragul ruinei. Întreaga Românie suferă de pe urma crizei mondiale, dar evreii suferă mai mult. Ei sunt înlăturați treptat din toate ramurile economice care se află sub controlul statului: căile ferate, marina, monopoliurile statului etc. Băncile evreiești, care ocupă un loc secundar, sunt aproape paralizate, deoarece Banca Națională dirijează totul. Expulzarea parțială din instituțiile de învățământ superior reduce treptat numărul evreilor în profesiile liberale. Mii de studenți evrei au plecat să învețe în Franța și Italia. La toate acestea, trebuie adăugată mărirea impozitelor populației orășenești, fapt care i-a lovit îndeosebi pe evrei.

Dispariția siguranței personale și dezlănțuirile de violență ale studenților au agravat criza printre evrei. Teama de pogromuri a dus la pierderea speranței; mulți vor să părăsească România, dar emigrația (spre țările apusene) a fost oprită.

⁹⁵ Codreanu, *Pentru legionari*, p. 380.

Tratatul minorităților nu este aplicat deloc; propaganda antisemită se intensifică; ș.a.m.d.

În luna iunie 1930 la acest tablou s-a adăugat un factor cu o influență decisivă asupra vieții politice din România, în general, și asupra vieții evreilor, în special: regele Carol al II-lea s-a întors pe neașteptate în țară, punând guvernarea în fața unui fapt împlinit; l-a înlăturat pe fiul său, regele Mihai, și și-a reluat tronul – în ciuda faptului că de trei ori renunțase în scris la Coroană, din cauza scandalurilor lui cu femeii.

Printre oponenții aprigi ai restaurației era Partidul Liberal, la putere, în frunte cu Vintilă Brătianu; în schimb, „tinerii” partidului, în frunte cu Gheorghe Brătianu, fiul întemeietorului partidului, Ion I.C. Brătianu, au sprijinit întoarcerea lui Carol⁹⁶ și încoronarea lui. Acest sprijin a provocat sciziunea și crearea unui Partid Liberal concurent, cu nume asemănător, sub conducerea lui Gheorghe Brătianu; acesta s-a bucurat, cum era de așteptat, de bunăvoința regelui. Printre fruntașii noului partid, care a rămas marginal (și care în cele din urmă s-a opus și el regelui) s-au numărat câțiva intelectuali, printre care un tânăr conferențiar de drept cu numele Mihai Antonescu (1904-1946), care mai târziu a devenit adjunctul dictatorului Ion Antonescu. Mihai Antonescu nu se număra, atunci, printre membrii organizațiilor antisemite. Dimpotrivă, în anul 1929, în culmea atacurilor antievreiești ale fasciștilor români, s-a pronunțat în mod categoric împotriva orientării studenților antisemiți și a tineretului naționalist în general, într-un articol publicat de un ziarist evreu, într-o culegere al cărei titlu nu lăsa loc nici unei îndoieli: *Combaterea Antisemitismului*.

Mihai Antonescu a condamnat cu asprime dezordinile de la Oradea, considerându-le „o lovitură gravă dată intereselor noastre naționale, lezarea statutului României la Liga Națiunilor, care obliga România mai mult decât oricare lege să asigure locuitorilor ei libertatea individuală, libertatea religioasă și a credinței”.

Mihai Antonescu respingea pe atunci și baza creștină a antisemitismului studentesc: „Creștinismul, în special, înseamnă cultul milei. Și ceea ce s-a întâmplat la Oradea siluiește ideea creștină, nu o apără. S-au devastat temple, s-au nesocotit obiecte sfinte, disprețuindu-se respectul religios al cultului, oricare ar fi el. Trist lucru. Tineretea și înțrăririparea pot fi o atenuare, dar nu o scuză, nu”⁹⁷!

Mihai Antonescu, ca și mulți alți intelectuali și politicieni, a trecut printr-o „schimbare la față” (noțiune împrumutată din dogma creștină) după venirea naziștilor la putere și a acționat contrar principiilor pe care le-a susținut la începutul deceniului.

⁹⁶ S. Baron, *The Jews in Rumania*, (Report Submitted to the Eights Session of the American Jewish Congress, Washington D.C., October 19-20, 1930), New York 1930, p. 4-8.

⁹⁷ I. Klein, ed., *Combaterea Antisemitismului*, București, 1929, p. 44.

Un alt caz de „schimbare la față” se referă la un alt tânăr talentat, cunoscut jurist și membru al partidului de dreapta al lui Gheorghe Brătianu – Istrate Micescu, tatăl unui fiu nelegitim a cărui mamă era evreică, și a cărui paternitate a recunoscut-o⁹⁸. La începutul anilor '30, ambițiosul Micescu a descoperit că antisemitismul constituie platforma cea mai bună pentru a obține numirea ca ministru. El s-a alăturat noului Partid Național Creștin și a condus campania de excludere a avocaților evrei din barouri, excludere echivalând cu anularea autorizației lor de muncă.

Această campanie a constituit un fel de repetiție generală în ajunul aplicării „legii revizuirii cetățeniei” inițiată de guvernul Goga-Cuza în ianuarie 1938 (vezi în continuare capitolul 1), simbolizând mai mult decât orice prăbușirea sistemului democratic și a legalității în România.

Huliganismul a fost utilizat ca armă de către membrii Asociației Avocaților Creștini pentru realizarea scopului lor – românizarea profesiei de avocat – încalcând astfel în mod fățiș legile și valorile pe care le reprezentau și pe care trebuiau să le apere⁹⁹.

Aceasta a fost cea mai largă acțiune a Partidului Național Creștin și a fost dirijată de un membru din conducerea partidului. Avocații creștini au reușit să interzică avocaților evrei – și avocaților români considerați democrați, deci vânduți evreilor – accesul, înscrierea și participarea la alegerile pentru conducerea Baroului din București și din multe orașe de provincie. Sute de avocați evrei și-au pierdut atunci autorizațiile de muncă, întrucât numele lor au fost șterse din listele barourilor. Alții au fost impuși la amenzi grele sub tot felul de pretexte.

Majorității li s-a interzis intrarea în barouri. Congresul anual al Asociației avocaților (care îi cuprindea pe toți avocații, fără deosebire de religie), ținut între 8 și 10 decembrie 1935, a stabilit că trebuie dezbatută înainte de toate „românizarea barourilor”. Numeroși delegați au cerut – în ciuda împotrivirii multor avocați români – să se ia o hotărâre „eroică” și să fie excluși din sindicat toți evreii.

Acei avocați care în anul 1935 au jucat un rol activ în excluderea evreilor din barouri au deținut, câțiva ani mai târziu, funcții-cheie în regimul lui Antonescu, care a transformat în realitate „visul antisemit românesc”.

O altă sursă provocatoare de agitație antisemită, care a întreținut mișcările fasciste și le-a servit scopurile, a constituit-o viața particulară a regelui și persoanele din anturajul lui intim.

Un fapt care la început a părut ne semnificativ a întunecat în continuare toată perioada domniei lui. El s-a despărțit de soția sa, regina Elena, fiica regelui Greciei,

⁹⁸ Vezi certificatul de naștere al fiului său, care s-a născut la 14 februarie 1904 la Paris, mama lui fiind Valentine Honigheim. La 20 august 1908 Micescu a recunoscut acest copil. Filderman a obținut o copie a certificatului de naștere în anul 1936, după ce Micescu a devenit unul din liderii antisemiți din România (Ansel, *Documents*, I, nr. 20, p. 216), Micescu a depus eforturi să-și treacă fiul sub tutela lui.

⁹⁹ M. Coulon, *Des graves événements dans le Barreau Roumain*, Paris, 1937, p. 5.

și a trăit cu o femeie (din cauza căreia a fost nevoit să renunțe pentru a doua oară la tron) tot cu numele de Elena – Elena Lupescu, fiica unui evreu cu numele Wolf și a unei românce (sau, după alte surse, germană-catolică). Elena s-a născut creștină, a fost educată printre români și s-a măritat cu un căpitan din marina militară română.

Regele Carol a încălcat toate obligațiile pe care și le-a asumat în scris de a se despărți de Elena Lupescu și a se întoarce la regină, cu care se căsătorise în martie 1921 și care l-a născut pe moștenitorul tronului, Mihai: în fapt, Elena Lupescu a devenit o regină neîncoronată.

Cu cât au luat amploare afacerile regelui, actele de corupție din anturajul său, numărul amantelor și amestecul său în treburi în care strămoșii lui regali nu și-ar fi permis să fie implicați, cu atât a crescut și ura față de Elena Lupescu; legionarii au profitat mult de această stare de spirit și au stimulat-o atunci când relațiile lor cu regele s-au deteriorat și după ce primul ministru Duca le-a desființat organizația și a ordonat arestări în rândurile activiștilor lor, în ianuarie 1931. Pentru legionari, care întotdeauna au folosit simboluri pentru a ataca iudaismul, Elena Lupescu a devenit simbolul dominației evreiești asupra României creștine.

Instigarea antisemită a Gărzii de Fier în legătură cu Elena Lupescu a avut consecințe grele pentru evrei. Regele a dovedit o precauție maximă cu privire la apărarea drepturilor și bunurilor lor și a evreilor ca persoane, ca nu cumva să fie acuzat de sentimente filosemite, și niciodată nu a condamnat în mod fățiș acțiunile antisemite. Regele nu a vrut sub nici un motiv să dea dovadă de cel mai mărunț semn de simpatie pentru cetățenii săi evrei și, în toți cei zece ani cât a condus țara, nu i-a primit în audiență, măcar o singură dată, pe fruntașii Comunității evreiești. La sfârșitul anului 1937 el l-a însărcinat pe antisemitul Goga să formeze guvernul. În perioada aceea a acordat interviuri presei britanice în care a justificat politica antisemită a guvernului său, preluând născocirile despre o așa-zisă „invazie evreiască”, fapt care ar îndreptăți anularea cetățeniei unui sfert de milion de evrei. Iar în august 1940 regele a semnat Statutul evreilor, care a pus capăt emancipării.

Regele și *establishment*-ul românesc, care a alcătuit diversele guverne, au înțeles la începutul anilor '30 că existența unei organizații teroriste care se prevalează de creștinism periclitează regimul. Dar atâta timp cât teroriștii antisemiți s-au mulțumit să lovească în evrei și în bunurilor lor, nu s-au grăbit să-i neutralizeze. Numai după ce au trecut la atentate împotriva demnitarilor și a primului ministru, autoritățile au început să ia măsuri; dar acțiunile lor n-au fost ferme și n-au lichidat Garda de Fier. Cu toate acestea, în decursul timpului au fost arestați sute de legionari și zeci dintre ei au murit sau au fost asinați în închisori.

În ciuda măsurilor represive ce-i vizau, legionarii nu și-au moderat poziția cu privire la „problema evreiască”. „Soluționarea problemei evreiești” ar fi rezolvat, după părerea fruntașilor legionari, toate celelalte probleme ale României, întrucât aceasta este „cea mai gravă problemă a statului românesc actual, problema

jidovească... și trebuie s-o soluționăm urgent și radical”¹⁰⁰. Despre o asemenea soluție radicală a vorbit deschis generalul Cantacuzino, care se afla atunci în mod formal în fruntea uneia dintre grupările Gărzii de Fier, Partidul „Totul pentru Țară”. Într-un interviu acordat unui ziarist britanic în septembrie 1936 el „a cuvântat timp de aproape jumătate de oră despre necesitatea exterminării milionului de evrei” din România¹⁰¹.

Apariția unor noi cadre antisemite. Frontul Românesc

O altă caracteristică a arenei politice după 1935 a constituit-o întărirea tendințelor fasciste-antisemite în cadrul partidelor și al fracțiunilor de partide care au proclamat în mod deschis că sprijină „soluționarea” într-un fel sau în altul a „problemei evreiești” și reforma regimul democrat-parlamentar, reformă care să ducă la o restrângere a libertăților și, în cele din urmă, la dictatură. Este greu de găsit un cuvânt în lexiconul politic pentru a defini aceste grupări și partide, dar orice definiție trebuie să cuprindă cuvântul fascist. În aceste cadre politice s-au afirmat personalitățile care au stat la dispoziția lui Antonescu când și-a întemeiat regimul și unii dintre ei au servit și regimurile semifasciste care l-au precedat. Aceasta a fost un fel de școală de perfecționare în naționalism extremist și în antisemitism activ, ai cărei absolvenți evidențiați au primit funcții de miniștri în guvernul Goga-Cuza, în ultimele guverne ale regelui, în guvernul legionar și în guvernarea lui Antonescu.

Sciziunea în Partidul Național Țărănesc în anul 1932 a dat naștere unei organizări politice care a transformat aversiunea contra minorităților în general și antisemitismul în special într-o zestre electorală. În fruntea „Frontului Românesc” s-a aflat unul dintre conducătorii fracțiunii de dreapta a partidului, Alexandru Vaida Voievod, care a deținut funcția de prim-ministru în anii 1932-1933.

Ca și Octavian Goga, el s-a născut în Transilvania de pe timpul stăpânirii maghiare (1872), a devenit unul dintre conducătorii Partidului Național Român care a luptat împotriva regimului opresiv ungar și, în calitate de membru în parlamentul de la Budapesta, a făcut cunoscut lumii strigătul de suferință al românilor. Grupul care a părăsit, împreună cu Vaida, partidul-mamă, Partidul Național Țărănesc (considerat mai târziu principalul reazem al democrației românești), a cerut, de fapt, renunțarea la sistemul democratic, care acordase, cel puțin pe hârtie, drepturi și șanse egale minorităților, în speță, evreilor. Sloganurile care au devenit semnul de recunoaștere al Frontului Românesc au fost „România-românilor” și, mai ales, *numerus valahicus*. Într-o broșură specială

¹⁰⁰ Moța, *Cranii...*, p. 150, 179, 180., 248.

¹⁰¹ Raport al ambasadorului britanic în România, Reginald Hoare, către ministrul de Externe Anthony Eden, 26 septembrie 1936. Arhiva Yad Vashem 0-11/60, culegerea România, simbol original F.D. 371 R 5760/282/37.

publicată în aprilie 1935, Vaida afirma că România și românii agonizează deoarece statul se află în mâini străine¹⁰².

Înainte de demisia din partid, Vaida ceruse Comitetului executiv să introducă *numerus clausus*; această măsură a fost definită de el ca „porunca vieții poporului român”. Platforma Frontului, publicată la 12 mai 1935, stabilea că România trebuie să adopte o politică subordonată unui unic scop: asigurarea existenței și dezvoltarea națiunii românești. În cadrul acestei politici trebuia introdus „principiul proporționalității”, pentru ca elementul românesc să poată pune stăpânire pe toate ramurile economiei¹⁰³. Vaida a acceptat în întregime afirmația naționaliștilor antisemiți din secolul XIX, că în România nu există o clasă de mijloc românească „etnică” ocupată în negoț și industrie. De aceea, ea trebuie creată cu sprijinul statului român, cu ajutorul unei politici de credit național și sub strânsa supraveghere a diverselor ramuri ale industriei și comerțului în favoarea elementului românesc (aceasta a fost exact politica regimului Antonescu, după ce i-a deposedat cu forța pe evrei de bunurile lor!). Vaida a cerut aplicarea principiului proporționalității și în viața spirituală, în presă, în educație, în universități etc. prin sprijinirea copilului român, cultivarea și pregătirea lui în folosul națiunii și al statului.

În principiu, doctrina Frontului era îndreptată împotriva tuturor minorităților, dar, în fapt, noua organizare de dreapta a întărit în mod semnificativ un *establishment* politic antisemit, un partid naționalist în fruntea căruia stătea un fost prim-ministru și numărul doi al Partidului Național Țărănesc. Acesta a acordat „idei naționale”, discipolilor și promotorilor ei un loc mai onorabil în viața politică a României. Lozincile acestui partid au conferit legitimitate cererii de eliminare a evreilor din societatea românească.

În decursul celor trei ani de activitate a Frontului, pozițiile lui antisemite au devenit extremiste. În ochii opiniei publice, Frontul era considerat ca un partid de dreapta, dar nu cu adevărat antisemit; astfel erau apreciate Garda de Fier și Partidul Național Creștin. Cerințele Frontului cu privire la problema evreiască erau minimale în aripa politico-naționalistă; dar chiar și acest „minimum” cuprindea anularea emancipării evreilor, așa cum a explicat pe larg în parlament un membru al partidului, dr. Mihai Isecescu, la 24 noiembrie 1936. El a clarificat că partidul său dorea o nouă verificare a încetățenirilor de după război „deoarece actele de înșelăciune depășesc jumătate de milion”¹⁰⁴.

Istoria acestui partid de dreapta de „coloratură” fascistă – așa cum l-a definit un talentat istoric român¹⁰⁵ în încercarea de a găsi un cuvânt românesc potrivit

¹⁰² Filderman, *Memorii*, p. 623.

¹⁰³ M. Mușat și I. Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. I, partea a II-a, noiembrie 1933, septembrie 1940, București, 1968, p. 237-238.

¹⁰⁴ „Monitorul Oficial”, ședința parlamentului din 24 noiembrie 1936, p. 34.

¹⁰⁵ F. Nedelcu, *Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale*, Cluj, 1973, p. 44.

pentru alunecarea spre dreapta a unor personalități și organizații care nu erau considerate până atunci drept extremiste – constituie încă o concretizare a absenței principiilor în politica românească, a intervenției grosolane a regelui în disputa politică, pentru a-și asigura interesele, a bagatelizării valorilor democratice și a nepăsării totale față de soarta cetățenilor evrei. „Antisemitismul a devenit încet-încet o adevărată psihoză colectivă”, observa Filderman în acea vreme¹⁰⁶.

Partidul Național Creștin

Al treilea partid fascist-antisemit, care a avut o contribuție hotărâtoare la eliminarea evreilor din societatea românească (sau, mai precis, la anularea celui consimțământ parțial de acceptare a evreilor în societate înainte și după emancipare) și la demonizarea imaginii evreului a fost Partidul Național Creștin. Acest partid a luat ființă la 14 iulie 1935, în urma unirii Partidului Național Agrar al lui Goga cu Liga lui Cuza (Goga își făcuse partidul în 1927, părăsind Partidul Poporului).

Mesajul lui Goga în viața politică a fost: naționalism și șovinism românesc. Romanul dintre Goga și Cuza (care amintea în mare măsură de romanul dintre Cuza și Iorga, la începutul secolului) era inevitabil, atât datorită evoluțiilor politice din România, cât și datorită ambițiilor politice ale celor două personalități, amândoi fiind decepționați de „creația” lor – studenții deveniți teroriști și asasini, care își propuneau să distrugă sistemul pe care fusese întemeiată România Mare. Goga avea ambiția să ajungă la putere, iar Cuza, născut în anul 1857, era destul de bătrân și de obosit pentru a-i permite mai tânărului naționalist să reușească, cu toate că, în mod formal, el era conducătorul noului partid, și majoritatea cadrelor Ligii erau oamenii lui. I-au unit antisemitismul și xenofobia, recursul la creștinism și interpretarea asemănătoare a moștenirii culturale românești. În culegerea de eseuri pe care Goga a publicat-o în anul 1930, i-a atribuit lui Eminescu merite deosebite:

„El e părintele ideologiei naționale moderne în evoluția noastră... Mai mult ca oricare altul, el a crezut în neam, l-a simțit în adâncime, l-a înțeles în misiunea sa istorică... Citiți *Doina* lui, cântecul năzuințelor noastre eterne: e cea mai categorică evanghelie politică a românismului. Pentru că politica națională întemeiată pe puritate de sânge, ca și pe excluderea străinului exploatare, n-a avut un mai luminos doctrinar decât pe poetul *Lucefărului*... Citiți articolele lui și veți vedea că stați în fața unei axiome de valoare permanentă”¹⁰⁷.

Noul partid a fost sprijinit de „burghezia orășenească și unele elemente înstărite de la sate (mici întreprinzători, îndeosebi din Moldova, Basarabia și din Transilvania), nemulțumiți de concurența strivitoare a marelui capital”. Conducerea

¹⁰⁶ Filderman, *Memorii*, p. 620.

¹⁰⁷ O. Goga, *Precursorii*, ediție de exil, Madrid, 1957, p. 74-75.

partidului cuprindea „intelectuali, profesori, avocați, ingineri, publiciști, studenți” și câțiva politicieni nemulțumiți care au părăsit alte partide¹⁰⁸.

Această caracterizare a compoziției sociale a Partidului Național Creștin, făcută de doi cunoscuți istorici comuniști, dezvăluie cât de larg a fost sprijinul obținut de acest partid antisemit-fascist, practic în toate păturile înstărite ale societății românești. Goga a atras țărănimea și intelectualitatea sătească mai ales în Transilvania, iar Cuza s-a bucurat de susținerea tradițională a Ligii în Bucovina și, parțial, în Moldova și Basarabia, completându-se astfel unul pe altul.

Regele Carol și cercurile Curții Regale au apreciat foarte mult fidelitatea lui Goga față de instituția regalității și au avut grijă să demonstreze prin metode deosebit de sofisticate bunăvoința lor față de Goga și rezerva față de Cuza, care se afla în fruntea partidului; și asta spre a-l pregăti pe Goga și partidul său pentru misiunea pe care regele voia să i-o încredințeze pe tabla de șah politic românesc: varianta de schimb preferabilă Gărzii de Fier, cu care se asemăna în privința fascismului, a antisemitismului și a simpatiei pentru naștiți, dar de care se deosebea prin fidelitatea față de rege.

Unirea între cele două partide a fost proclamată la 14 iulie 1935 la Iași, capitala Moldovei. În gară și în piața din fața ei s-au adunat câteva mii de simpatizanți și delegații din ambele partide. Alexandru C. Cuza și fiul său Gheorghe Cuza l-au întâmpinat pe poetul național Goga, care a venit însoțit de o delegație de tineret a Ligii. Cu toții și-au continuat drumul pe jos, îmbrăcați în uniforme ale Ligii – cămăși albastre, diagonale de piele și svastici pe mânecă. O fanfară militară și trei sute de steaguri ale României cu svastica la mijloc au completat decorul. Cuza a citit în fața Consiliului programa partidului. În platformă se afirma explicit: Dorim să avem ca bază a statului român principiul spiritual al creștinismului, și, prin urmare, considerăm Biserica națională – supremul reprezentant al forței generatoare de viață morală.

Statul lui Goga și Cuza, întemeiat pe principiile religioase creștine, urma să acorde drepturi speciale și posturi de conducere preoților. În platforma partidului se stabilea printre altele:

1. Amendament la actuala Constituție în sensul afirmării categorice a ideii naționale în structura vieții noastre de stat, al reformării morale a societății românești și al reinstaurării principiului autorității în cadrul organismului statului.

2. O nouă organizare a Senatului, format din senatori aleși de către corporații românești... Includerea în Constituție a principiilor de bază ale legii administrației, în vederea asigurării dominației politice a românilor.

3. Presă națională, ceea ce se va exprima prin interzicerea pentru minorități de a scrie în limba română, în afara ziarelor care le aparțin.

¹⁰⁸ Mușat și Ardeleanu, *România*, partea a II-a, p. 253-254.

4. Vrem România pentru români... aplicarea principiului național în cadrul funcțiilor de stat și introducerea proporției numerice în sens etnic în cadrul tuturor întreprinderilor particulare¹⁰⁹.

Acest ultim paragraf acorda numai românilor posturile în aparatul de stat și în instituțiile guvernului, precum și toate comenzile statului pe piață și în comerțul cu produsele monopol de stat. El cuprindea și românizarea proporțională a sectorului particular, prin concedierea lucrătorilor care nu sunt de origine românească „etică”, pentru a asigura românilor 73% din locurile de muncă și în întreprinderile proprietatea unor minoritari. Platforma făcea deosebire între trei feluri de minorități:

1. Minorități fidele, care au primit cu loialitate statul românesc. Acestor minorități le puteau fi acordate chiar și funcții publice proporțional cu numărul lor (era vorba de germanii localnici).

2. Minorități legate de state revizioniste (state care aspiră să schimbe granițele stabilite în tratatele de pace; era vorba de unguri și bulgari). Și acestor minorități li se puteau acorda „anumite” funcții publice, și li se putea permite să lucreze în comerț, industrie și ca liber-profesioniști, proporțional cu numărul lor.

3. Cetățenii evrei, care, fiind „proaspăt” cetățeni, se aflau sub influența evreilor străini și a statelor cărora le-au aparținut în trecut „...formează elementul dezagregator, dăunător consolidării statului român, împotriva căruia statul român are datoria de a apăra organizarea și munca română”. Consecința practică a acestei definiții o constituie *numerus nullus* în funcții publice și chiar [în tot ce este în legătură] cu dreptul de muncă¹¹⁰.

În platformă au fost incluse și alte deziderate concrete, cu consecințe foarte importante pentru soarta evreilor: problema refugiaților, revizuirea cetățeniei, naționalizarea averilor și românizarea orașelor; toate acestea erau idei vechi în gândirea antisemită.

Partidul Național Creștin cerea anularea cetățeniei române a celor care au intrat în România după semnarea tratatelor de pace, cu alte cuvinte, a numeroși evrei din teritoriilor anexate. Se stabilea totodată necesitatea de „expropriere în zone rurale și urbane din rațiuni de utilitate națională, colonizare cu români în diferite puncte importante ale țării, românizarea orașelor din România¹¹¹. Nici cultura nu a fost uitată, platforma cerând conducerea și controlul în direcție națională constructivă a întregii activități culturale din România – presă, edituri, teatre, cinematografe și radio – de către Ministerul Propagandei.

¹⁰⁹ *Politics and Political Parties in Rumania*, International Reference Library Publishing Company, London, 1936, p. 171-179.

¹¹⁰ *Le nouveau gouvernement roumain et le problème des minorités et des israélites en particulier*, Raport difuzat de Congresul Mondial Evreiesc, 1938, p. 1, 3.

¹¹¹ Mușat și Ardeleanu. *România*, partea a doua, p. 257.

Principiile incluse în platforma Partidului Național Creștin pot fi rezumate cu cuvintele pronunțate de Cuza însuși, a doua zi după actul unirii cu Goga:

„România nouă, cea a politicii cuziste, va fi o Românie de eliminare a evreilor, întrucât această politică este politica lui Hitler; sau, mai precis, politica lui Hitler este politica lui Cuza, deoarece acesta l-a precedat pe Hitler”¹¹².

Și, într-adevăr, cu toate că naziștii au fost amestecați în crearea noului partid fascist (vezi, în continuare, capitolul 5), fondatorii lui au avut dreptate cu privire la rădăcinile locale ale fascismului românesc. Platforma Partidului Național Creștin concretizează în mare măsură „visul antisemit românesc” al antisemitului clasic. Acesta fusese programul minimal al curentului antisemit, care s-a înfiripat înainte de Unirea Principatelor, în anul 1859. „Visul antisemit românesc”, definiție (a autorului – n.a.) care vine să rezume aspirațiile referitoare la prezența evreiască în România, a fost formulat, după cum am spus, în anul 1935, când Marea Britanie și Franța, puterile care au asigurat crearea României Mari și au făcut posibilă unirea tuturor românilor, mai constituiau factori de mare greutate în Europa și într-un moment când Liga Națiunilor încă funcționa la Geneva și trebuia luată în considerare. De aceea, în programul electoral nu era inclusă o chemare la anularea emancipării tuturor evreilor; se lăsau câteva posturi și funcții pentru minorități, cu excepția evreilor; nu se formula o negare absolută a mijloacelor de existență pentru toți evreii; ba cuprindea chiar o încercare de a păstra o aparență de drepturi, pentru a nu se expune la o condamnare aspră din partea Ligii Națiunilor.

Acest program, cu schimbări în sens negativ devenite posibile după prăbușirea puterilor occidentale și destrămarea Ligii Națiunilor, a fost adoptat în întregime de către regimul Antonescu și a devenit politica antisemită oficială în Regat și în sudul Transilvaniei. Alianța cu Germania nazistă a dezlegat limbile și i-a scutit pe politicienii naționaliști români de necesitatea de a folosi un limbaj dublu și ipocrit (contrar legionarilor, care au vorbit deschis despre programele lor de a „soluționa” problema evreiască). Această politică a fost precedată de o campanie vastă și îndelungată de delegitimare a existenței evreiești în România, de demonizare a imaginii evreului, până la anihilarea lui ca om și transformarea lui într-o molimă socială, parazit periculos pentru „renașterea” României, care, în cele din urmă, trebuie eliminat.

¹¹² „Apărarea Națională”. 15.7. 1935.

CAPITOLUL 1

Guvernul Goga-Cuza, al doilea guvern antisemit din Europa: 28 decembrie 1937 – 10 februarie 1938

La alegerile care s-au desfășurat în România la 20 decembrie 1937, partidul la putere, liberalii, sub conducerea lui Tătăărăscu, a primit doar 36%; Partidul Național Țărănesc, sub conducerea lui Maniu, a obținut 20% din voturi; Garda de Fier, 16%; și partidul lui Goga, 9%.

Constituția acorda regelui dreptul să decidă cine va sta în fruntea guvernului. Ea prevedea, de asemenea, că fără obținerea a cel puțin 40% din voturi partidul la putere nu va putea forma noul guvern; de aceea, Tătăărăscu nu a putut să formeze noul guvern, în ciuda faptului că partidul lui a obținut cel mai mare număr de voturi. Regele îl ura pe Maniu din cauza atitudinii sale critice față de Coroană, iar pe Codreanu dorea să-l blocheze. Iată de ce regele Carol I-a însărcinat pe Goga să formeze noul guvern, după alegeri.

În „guvernul celor patruzeci și patru de zile” au participat reprezentanții antisemitismului românesc sub încarnarea sa politică, Partidul Național Creștin, câțiva dintre fruntașii Partidului Național Țărănesc care au dezertat din partidul lor, în frunte cu ministrul de Interne Armand Călinescu, precum și personalități care își făceau apariția pentru prima oară pe arena politică, cum ar fi generalul Ion Antonescu. Acest guvern eterogen a fost constituit conform voinței regelui, pentru a-i permite acestuia să exercite, prin intermediul protejaților săi, un control absolut. Nepăsarea regelui față de caracterul antisemit al platformei Partidului Național Creștin, adoptată la înființarea sa, la Iași, în anul 1935, a permis guvernului s-o ia drept ghid al întregului proces de conducere a țării.

Regele urmărea constituirea unui guvern de extremă dreapta în fruntea căruia să stea un om de încredere al regalității, sau, cum a caracterizat situația un diplomat occidental cu experiență din capitala României: Carol a vrut „să dea naționalismului posibilitatea de a se afirma în actualul guvern, pentru a nu fi nevoit în viitor să se adreseze Gărzii de Fier”¹.

¹ Raportul lui Nevil Lasky, unul din cei doi președinți ai organizației evreiești britanice Joint Foreign Committee (în continuare, JFC), din 17 ianuarie 1938, cu privire la vizita lui în România și cu privire la situația evreilor de acolo în primele două săptămâni ale guvernului Goga-Cuza. Ancel. *Documents*, I, p. 223.

Cu toate că acest pas a fost îndreptat împotriva Gărzii de Fier, el a fost primit cu mulțumire la Berlin – care vedea, pe atunci, în Goga și nu în Codreanu forța politică apropiată Germaniei; la fel a primit Roma noul guvern de la București. Regele a avut grijă să-l convingă pe Goga să includă în echipa sa personalități apropiate de Palat, ca, de pildă, ministrul de Interne Armand Călinescu, dușman jurat al Gărzii de Fier, și generalul Ion Antonescu, pe atunci simpatizant notoriu al Angliei și Franței. Profund cunoscător al vieții politice din țară, al integrității morale și al atitudinii politicianilor față de sistemul „democratic”, Regele a conchis: acesta este guvernul meu și el are nevoie de aprobarea mea; când nu voi fi mulțumit de modul în care conduce treburile, voi cere schimbarea lui.

Astfel s-a exprimat regele în public după constituirea guvernului Goga². Și, așa cum explică istoricul italian M. Ambri, regele a vrut să-i folosească pe reprezentanții fascismului românesc de genul lui Goga și Cuza pentru a stăvili o altă nuanță de fascism, de tipul lui Codreanu³.

Numirea lui Goga a ascuțit deosebiriile dintre partidele de dreapta, care aveau scopuri comune dar erau în conflict, și cele două mari și vechi partide, Național Liberal și Național Țărănesc, „care au început să se simtă solidare – în fața pericolului comun”. Pe plan extern, compoziția guvernului urmărea un scop dublu: numirea lui Goga trebuia să-l satisfacă pe Hitler; pe de altă parte, „prezența în guvern a prietenului său apropiat [al lui Goga], generalul Antonescu, urmărea să calmeze Anglia și Franța”⁴. Antonescu, fost șef al statului-major și atașat militar în Franța și apoi în Anglia, era cunoscut ca un sprijinitor entuziast al alianței cu puterile democratice occidentale, însă și ca simpatizant al legionarilor, așa cum l-a definit noul ministru de Interne, Călinescu, care se specializase în urmărirea Gărzii de Fier și a aderenților săi⁵. Dubla înfățișare a noului guvern a dat deci posibilitatea curentului fascist din politica românească să capete legitimitate internațională.

Cimentul care l-a unit pe Cuza de Goga și de toate cercurile naționaliste și a neutralizat, în mare măsură, opoziția celor două mari partide (care au început să se denumescă „istorice” pentru a-și accentua importanța) și a Gărzii de Fier față de guvernarea sa a fost creștinismul: „Credem mai întâi în renașterea spirituală a românismului prin tainele și luminile Bisericii creștine”, a declarat Goga într-o confesiune publică cu privire la planurile guvernării sale, la începutul lui ianuarie 1938⁶. Conducătorii fascismului creștin românesc, Cuza și Goga, s-au folosit de

² Interviu cu regele Carol al II-lea în „Daily Herald”, 10.1.1938. Acest interviu, discursuri și interviuri ale lui Goga și Micescu au fost incluse în petiția prezentată de Congresul Mondial Evreiesc Ligii Națiunilor la mijlocul lunii ianuarie 1938: *La situation des juifs en Roumanie, Pétition du comité exécutif du Congrès Mondial Juif soumise au Conseil de la Société des Nations, Genève, 1938*; vezi petiția în: Ancel, *Documents*, I, nr.19, p. 188-215 (în continuare, *Congresul Evreiesc, Petiție*).

³ M. Ambri, *I falsi fascismi, Ungheria, Jugoslavia, Romania, 1919-1945*, Roma, 1980, p. 245.

⁴ Vezi N.M. Nagy-Talavera, *The Green Shirts and the Others*, Stanford, 1970, p. 294.

⁵ Mușat și Ardeleanu, *România*, partea a II-a, p. 754.

⁶ O. Goga, *Cuvântare-program*, „Timpul”, 2.1.1938, vezi copie în: Ancel, *Documents*, I, nr. 16, p. 183-185.

Dumnezeu, de creștinism și de Biserică pentru a-și evidenția hotărârea fermă de a soluționa problemele României, și „pentru a restitui România românilor”. Cuza a declarat imediat după formarea guvernului:

„Sub nici un motiv nu vom renunța [măcar] la cel mai mic paragraf din platforma noastră. Am jurat [în Mitropolia din Iași] în fața lui Dumnezeu, eu și Goga, de a înapoia România românilor. Vom sta fără compromisuri pe baricadele de pe care am luptat în decurs de cincizeci de ani”⁷. Pilonii pe care și-a sprijinit Goga guvernul, „Isus, regalitate și prerogativele națiunii alcătuitoare de stat” cuprindeau liniile principale ale naționalismului românesc, începând cu anul 1864⁸. Iată de ce Goga a respins, pe bună dreptate, acuzațiile că acestea sunt idei fasciste sau naziste: „nu avem nici o legătură cu național-socialiștii”⁹, și a accentuat: „acestea sunt idei locale, pure, și eu cred că ele constituie o schimbare necesară în dezvoltarea omenirii”.

Lumea pe care Goga s-a obligat s-o repare era, după el, o lume românească bună pe care străinii au stricat-o; o lume care a suferit mult, a fost redusă la tăcere și a tăcut, dar care a fost cucerită de ideea națională, învingătoare prin venirea la putere a Partidului Național Creștin „după o perioadă de aparentă slăbiciune a sistemului vital al statului”. Suferința, durerea și exploatarea pe care românii le-au îndurat, sublinia Goga în platforma-program a guvernului, „au determinat renașterea unui stat conștient de importanța lui, mândru și poruncitor”. „Noi reprezentăm ideea de despăgubire a națiunii [românești]”, a proclamat Goga la radio, „pe care universul românesc o cere”¹⁰.

Din punctul de vedere al evreilor, manevra politică a lui Carol a constituit începutul unei cotituri primejdioase pentru situația lor. Noul ministru al Cultelor, istoricul Ion Lupaș, a proclamat încă înainte de a primi postul: „[apariția] mișcării național-creștine este îndreptățită din cauza marelui pericol al invaziei evreiești”¹¹. Vorbăria noului prim-ministru amintea, precum am spus în introducere, noțiunile de bază ale naționalismului românesc, care au dus la apariția fascismului autohton și nu a lăsat nici o îndoială cu privire la identitatea dușmanului și a căilor specifice de combatere.

Goga a prezentat venirea lui la putere ca o regenerare „energoetică” a României, obținută în urma „unui val de protestare împotriva străinismului cotropitor [evreii]. Vrem România a românilor. Acest strigăt e certificatul de naștere al Guvernului național-creștin”¹². Noul guvern și-a propus ca scop să introducă pecetea dominației etnice românești în viața publică, „creând o civilizație

⁷ Vezi „Porunca Vremii”, 5.1.1938 (din franceză).

⁸ *Congresul evreiesc. Petiție*, p. 39; vezi și Goga, *Cuvântare-program*.

⁹ *Idem* (din franceză).

¹⁰ *Congresul evreiesc. Petiție*, p. 39 (din franceză).

¹¹ Vezi „Universul”, 31.12.1937 (din franceză).

¹² Goga, *Cuvântarea-program*; vezi: Ansel, *Documents*, I, nr. 16, p. 183.

proprie”. Puterea pe care a câștigat-o și „civilizația proprie” pe care o propovăduia – desigur, purificată de evrei și de concepțiile lor „dăunătoare” – cereau o înfăptuire treptată a tuturor revendicărilor legitime: „Nu suntem nici improvizatori nici clamanti de retorică deșartă”. Goga chiar s-a lăudat cu prezența în guvernul său a unui grup mare de intelectuali, „printre care șase membri ai Academiei Române”¹³. Oamenii lui Cuza erau mai puțin sofisticăți decât Goga în abordarea problematicii naționaliste. Când Cuza a fost întrebat ce-i așteaptă pe evrei în timpul guvernării sale, el a respins cuvântul evreu și i-a spus ziaristului: „Domnule, nu există evrei, există numai jidani”¹⁴.

Regimul „întemeiat pe dominația rasei românești” a dizolvat parlamentul și a guvernat cu ajutorul decretelor-legi și al „deciziilor directe” luate de guvern¹⁵. Un instrument temporar cu numele de „ordonanță-lege” a fost folosit de către guvernul Tătărescu în anul 1936, dar pentru o perioadă foarte limitată și intermediară, până la constituirea parlamentului și cu condiția să fie aprobat de noul parlament. Era vorba, deci, de prima încercare a unui regim antidemocratic, care a servit apoi de model pentru regimul legionar și pentru regimul antonescian.

Combinarea programelor de „reparare a denaturărilor” care au lovit în pături largi ale poporului, grija ostentativă pentru soarta țăranilor și legătura făcută între această grijă și necesitatea „curățirii” României de jumătate de milion de „vagabonzi”, care au găsit în ea „o nouă Californie”, au ridicat antisemitismul la cel mai înalt nivel: antisemitismul de stat¹⁶.

Orientarea guvernului a primit sprijinul regelui Carol. El a revenit la argumentul că România a fost invadată „de cel puțin 250.000 de evrei care nu constituie un element pozitiv”, și i-a explicat pe larg corespondentului ziarului „Daily Herald” că l-a numit pe Goga „întrucât în România spiritul publicului tinde spre naționalism”, că românii au „sentimente antisemite puternice” și că „problema evreiască constituia principala problemă internă a statului”¹⁷.

Noul guvern vorbea deschis despre necesitatea de a da o dimensiune proiectivă superiorității etnice a românilor prin modificarea corespunzătoare a Constituției, în sensul schimbării metodei de alegeri, formării unui parlament „mai mic” și a unui Senat corporativ – „nu va fi ales decât cel ales de către corporații”; ceea ce va face ca politica internă să se axeze „pe o viață creștinească, pe monarhie și pe țelurile naționale”¹⁸.

La fel ca și guvernanții care i-au precedat în secolul XIX, Goga și Cuza au conexas problema agrară la problema evreiască. Instigarea avea scopul de a-i

¹³ *Idem*. Cuza a fost primit în Academia Română în anul 1936 cu recomandarea lui Iorga. Vezi Mușat și Ardeleanu, *România*, partea a doua, p. 634.

¹⁴ Vezi „Universul”, 30.12. 1937 (din franceză).

¹⁵ *Congresul evreiesc. Petiție*, p. 8.

¹⁶ *Idem*, p. 39.

¹⁷ Vezi interviurile cu regele în „Daily Herald”, 6 și 10 ianuarie 1938.

¹⁸ *Congresul evreiesc. Petiție*, p. 38-39.

învinui pe evrei de situația mizerabilă a țăranilor lipsiți de pământ și subjugată boierilor. Măsurile care urmau „să corecteze onoarea personală rănită” erau înlesniri spre binele „țăranilor noștri”.

„Din toate verificările făcute în cursul anilor în mijlocul populației de la țară, s-a desprins adevărul că soarta ei oropsită se datorează dezechilibrului catastrofal de prețuri între rodul muncii țărănești și al articolelor industriale de primă necesitate produse de străini...”¹⁹.

Aceste declarații, precum și dorința de a aplica platforma Partidului Național Creștin, dovedesc că politica antievreiască, și politica față de minorități în general, nu a fost improvizată. Această politică s-a bazat pe mituri și aspirații cuprinse în „visul antisemit românesc” în varianta sa clasică. Goga-intelectualul – la fel ca și predecesorii săi aparținând intelectualității românești – i-a adăugat elemente iraționale. Imaginația și talentul său literar deosebit i-au permis să pretindă a fi descoperit defectele congenitale ascunse ale poporului evreu. El a făcut distincție între evreii sefarzi, a căror nuanță a pielii este asemănătoare culorii măslinului, „tipică semitului pur”, în general „destul de delicați”, și o a doua categorie, care, după părerea lui, nu are nici o legătură cu prima: evrei „de tipul sălbatic, a căror nuanță a pielii este roșie, cu ochi alungiți, obraji largi și turțiți, care au venit la noi mai târziu din Polonia și Rusia”²⁰. Am fi putut să ne obișnuim cu primii, adaugă Goga, așa cum au făcut-o francezii, englezii și olandezii, dar în ultimii douăzeci de ani, continuă el, „am suferit patru invazii consecutive ale evreilor, mult mai periculoase decât cele pe care le-am trecut înainte”²¹.

Goga îi caracteriza pe evreii invadatori ca pe un fel de dăunători, cum ar fi insectele și șoarecii, care distrug tot ce este bun în România. Așa, de pildă, evreii galițieni care au fugit în România în anul 1916 aveau „dinți lungi”, și au devenit în scurt timp „concuranți înfricoșători”²². El afirmă că acea o jumătate de milion de evrei care au pătruns pe această cale (număr imaginar) nu pot fi incluși în

¹⁹ Goga, *Civântare-program*; vezi Aneel, *Documents*, I, nr. 16, p. 185.

²⁰ *Congresul evreiesc. Petiție*, p. 41.

²¹ *Idem*. Goga și alți antisemiți au afirmat că România a absorbit patru invazii ale evreilor (1) în anii 1914-1915, când evreii din Galiția au fugit în Transilvania, de frica rușilor; (2) în 1919, când evreii din Ungaria, „care au creat republica sovietică ungurească”, au fugit în Transilvania, de frica soldaților lui Horthy; (3) în 1921, când evreii din Ucraina au fugit în Basarabia, de frica armatei poloneze, care a ajuns până la periferiile Kievului; (4) „aproape treizeci de mii din evreii din Germania” au fugit iarăși în România când a venit la putere Hitler și a început politica de prigoană împotriva lor. „Ei s-au aranjat în așa fel ca să rămână în România”, sublinia Goga. Vezi „Daily Herald”, 6.1. 1938. Aneel, *Documents*, I, nr. 16, p. 209-210. Evreii din România, și îndeosebi Filderman, au respins afirmația că mulți refugiați evrei ar fi rămas în România, și au apreciat pe bază de date oficiale că toate instigările în această chestiune sunt mincinoase și că majoritatea refugiaților evrei care au venit la începutul anilor 20 din Ucraina din cauza războiului civil și a prigoanelor lui Petliura au părăsit de mult România; dar nici o dezmințire nu a fost de folos. Și Antonescu era convins, la începutul guvernării sale, că în România locuiau circa trei milioane de evrei (*Procesul Marii Trădări Naționale*, București, 1946, p. 152).

²² Vezi „Paris Soir”, 10.1.1938.

obligațiile pe care România și le-a luat prin tratatul de pace, „și nimeni nu ne poate sili să-i păstrăm”. Evreii, concludde Goga, „sunt o calamitate din ceruri”²³.

Amenințarea cu „expulzarea” invadatorilor evrei a fost proclamată în discursuri publice și în interviuri acordate ziarelor franceze și engleze de către primul ministru, precum și de către ministrul de Externe. Într-unul din interviuri Goga a fost întrebat unde ar trebui să fie trimiși invadatorii, și el a propus soluția pentru „vagabonzi”²⁴. Goga sublinia că guvernul său acționează în cadrul Constituției românești și nu este influențat de ideile care se fac auzite la Berlin:

- „Oare nu este posibil să fie trimiși într-un loc oarecare, îndepărtat... într-o insulă oarecare, de unde nu vor putea ieși... Vase de război ale tuturor națiunilor vor păzi împrejur... În Madagascar, de pildă.

- Și ce-i cu Palestina?

- Palestina este prea mică. Ea va fi în curând plină [de evrei]. Există și Uganda, despre care a vorbit cândva întemeietorul sionismului, dr. Herzl... Dar locuitorii din Africa de Sud [!] nu vor sub nici un motiv să fie cuceriti de evrei. Ce-i de făcut? Este vorba de o calamitate naturală. Așa cum mi-a spus Hitler, pe care l-am vizitat de curând: «Îmi pare rău că v-am trimis evreii noștri, dar eu sunt mulțumit că nu mai sunt la noi»²⁵.

În încercarea de a convinge opinia publică din țările democratice, frunzații noului guvern au dezgropat din arhive argumentele guvernărilor români din secolul XIX împotriva emancipării și au revenit cu asiduitate asupra interpretării naționaliste a Tratatului de la Paris din anul 1856 și a Tratatului de la Berlin din anul 1878 cu privire la drepturile evreilor, ca și cum timpul ar fi stat pe loc și nu s-ar fi întâmplat nimic de atunci.

Guvernul Goga-Cuza, ca și celelalte guverne românești de după venirea naziștilor la putere, s-au aflat în fața necesității de a soluționa contradicția dintre dorința de a păstra granițele României, asigurate de alianțele cu Occidentul democratic, și atracția puternică spre dreapta, voința de a pune în aplicare concepțiile naționalist-fasciste, care i-ar fi apropiat de Germania și Italia. Alianța cu Marea Britanie și Franța și aspirația de a câștiga simpatia opiniei publice internaționale au impus menținerea regimului parlamentar și respectarea obligațiilor pe care România și le-a asumat, inclusiv prin Tratatul Minorităților din decembrie 1919. Unul dintre intelectualii antifasciști curajoși dintre cei mai cunoscuți din România. Tudor Teodorescu-Braniște, a descris într-o formă foarte limpede această contradicție a politicii românești:

²³ *Idem*; vezi și Ancl. *Documents*, I, p. 211-212.

²⁴ „Daily Herald”, 6.1. 1938; vezi și Ancl. *Documents*, I, p. 208.

²⁵ „Paris Soir”, 10.1. 1938; vezi și Ancl. *Documents*, I, p. 212.

„Mulți oameni vor o nouă orientare în politica noastră externă. Încotro? Spre Berlin. Și de ce nu spre Roma? Deoarece Hitler este antisemit și Mussolini nu este antisemit”²⁶.

Convenția Ligii Națiunilor și Tratatul Minorităților îi deranjau pe noii guvernanți ai României. Trebuiau să dea dovadă de multă ipocrizie pentru a eluda contradicția dintre necesitatea de a se bucura de umbrela protectoare a Marii Britanii și a Franței spre a păstra România Mare și tendința de a imita atitudinea naziștilor față de instituțiile și valorile simbolizate de Liga Națiunilor. Goga, Cuza, ministrul de Externe Micescu și alții au pretins în fața marilor puteri că acestea au obligat România să creeze un regim preferențial pentru minorități, contrar intereselor poporului băștinaș; în schimb ele, puterile, nu și-au asumat la ele acasă asemenea obligații. Drepturile minorităților, a afirmat Micescu la o întâlnire a avocaților, „nu sunt identice cu drepturile omului”²⁷.

Măsuri pentru realizarea visului antisemit: legiferare și teroare

Imediat după constituire, guvernul Goga-Cuza a început să pună în practică programul partidului, așa cum fusese el conceput în anul 1935. Programul cerea măsuri concrete pentru a evidenția superioritatea elementului etnic românesc, prin anularea emancipării evreilor, a dreptului acestora la muncă și la mijloace de existență, precum și a influenței lor asupra societății românești. Încercarea de anulare a emancipării și de aplicare a românizării prin intermediul legislației nu era nouă. Legea „pentru apărarea muncii naționale” din iulie 1934, ordonanțele ministrului Industriei și Comerțului Valer Pop, din septembrie și octombrie 1936, privind prioritatea românilor etnici la angajarea în întreprinderi, și ordonanța ministrului Justiției din 23 octombrie 1936 care cerea parchetului să reexamineze cetățenia unor minoritari – ordonanță în dreptă, în fapt, numai împotriva evreilor, toate acestea au constituit precedentul pe care s-au bazat legile discriminatorii ale guvernului Goga-Cuza²⁸.

În scurta lui existență (în total 44 de zile), guvernul Goga-Cuza a reușit să impună unele legi antisemite (parte din ele au fost suspendate după căderea lui) și să creeze un întreg sistem de comunicate, ordonanțe, declarații, discursuri și măsuri administrative, sistem care a devenit, în decurs de doi ani și jumătate, până în septembrie 1940, noua „sursă de drept” pentru Statutul evreilor în România²⁹.

²⁶ Maria Arsene, *Iuda*, București, p. 8.

²⁷ „Țara Noastră”, 14.5. 1937; vezi și Ancel, *Documents*, I, p. 214-215.

²⁸ Memoriu din 3 ianuarie al lui Nevil Lasky și Leonard Montefiore către adjunctul ministrului de Externe britanic cu privire la înrăutățirea situației evreilor din România după constituirea guvernului Goga-Cuza și măsurile antisemite adoptate de acest guvern: vezi Ancel, *Documents*, I, nr. 17, p. 186.

²⁹ *Congresul evreiesc. Petiție*, p. 11.

Filderman a caracterizat acest sistem drept „legi care interzic și legi care constrâng care se completează una pe cealaltă, încât nu are importanță în ce parte va suci judecătorul codexul de legi: întotdeauna va găsi paragraful potrivit care să-l găsească vinovat pe evreu și să salveze România”³⁰.

Guvernul a instaurat o atmosferă nouă, care i-a permis nu numai să acționeze împotriva evreilor prin decizii administrative, ci să stabilească un tip de norme care nu necesită legi și ordonanțe. Goga, de pildă, nu s-a referit la evrei ca fiind una din minoritățile naționale, de care a promis să nu se atingă, ci ca la refugiați și străini; ministrul Muncii, Gheorghe Cuza, fiul lui A.C. Cuza, a introdus definiția noțiunii de „român care se bucură de dreptul la muncă”³¹: „din acest punct de vedere trebuie considerați ca români numai românii de origine etnică română, românii cu suflet românesc, cu sânge românesc, și nu pe cetățenii români”³².

Evreii au fost deci trecuți în categoria „oamenilor care nu sunt români”, deși în discursul la radio de la 1 ianuarie 1938 și în numeroasele interviuri pe care le-a acordat presei occidentale și unui ziar nazist german Goga le promisese să le respecte drepturile: „toți cei care aparțin minorităților care s-au integrat prin gândirea și faptele lor în concepția statului [românesc] se vor putea bucura de drepturile lor cetățenești și vor putea păstra specificul originii etnice”³³.

Măsurile pe care guvernul Goga-Cuza le-a luat împotriva evreilor pot fi împărțite în trei categorii: 1. românizare; 2. excluderea evreilor din viața spirituală, și în primul rând din presă; 3. anularea drepturilor cetățenești – aplicarea ideii în numele căreia a început activitatea naționalist-fascistă în anul 1922. În afară de asta s-a făcut o primă examinare a posibilității de a-i exclude total pe evrei din România. Într-o chemare către români, Goga a accentuat că programul guvernului trebuie „să creeze – cât timp suntem noi la putere – un cadru nou pentru viața poporului nostru”³⁴. Și Cuza promitea „că atâta timp cât voi rămâne în postul meu voi traduce în viață planul meu”, respingând orice posibilitate de compromis în aplicarea lui³⁵.

Toate consiliile primăriilor au fost dizolvate, pentru a-i îndepărta pe reprezentanții minorităților. Decizia aceasta a fost considerată ca o „introducere la reforma care va veni”, pentru a da posibilitatea dirijării noilor consilii „pe calea ideii naționale”; ea a lovit mai ales în unguri, germani și în alte minorități, care în unele orașe din Transilvania constituiau 60%-70% din populație³⁶.

³⁰ Filderman, *Memorii*, p. 668.

³¹ Vezi „Adevărul”, 30.12.1937.

³² *Idem*, 31.12.1937.

³³ „Timpul”, 2.1.1938.

³⁴ Vezi „Universul” din 31 decembrie 1937 și „Curentul” din 2 ianuarie 1938.

³⁵ „Porunca Vremii”, 5.1.1938.

³⁶ Vezi „Universul”, 7.1.1938.

În cursul românizării au fost concediați medici și avocați evrei care au lucrat în instituții publice. Casa națională de asigurări, de exemplu, s-a grăbit să-i concedieze la 1 ianuarie 1938, cu toate că era zi de sărbătoare, iar lista concediaților și a înlocuitorilor lor români a apărut în ziare a doua zi³⁷.

Ministrul Muncii, Sănătății și Asigurării Sociale, Cunesco, explica publicului că „evreii care folosesc în casele lor femei românce o fac pentru a le târi spre prostituție”³⁸. De aceea li s-a interzis evreilor să angajeze servitoare și bucătărese creștine sub vârsta de 40 de ani³⁹. De aici s-ar putea deduce că toți evreii ar fi, chipurile, proxeneți; și în ciuda protestelor, atât guvernul Goga cât și guvernul patriarhului Cristea care l-a urmat au refuzat să anuleze această acuzație colectivă⁴⁰.

Imediat după instalare, Goga a anunțat că guvernul său va numi comisari care vor supraveghea la întreprinderile care aparțin minoritarilor aplicarea legii de apărare a muncii naționale⁴¹. Cu toate că legea nu a fost aplicată în întregime din cauza perioadei scurte a existenței acestui guvern, comisarii au devenit, în fapt, stăpânii întreprinderilor; ei hotărau asupra angajării sau concedierii lucrătorilor. O altă măsură, care nici ea nu a fost aplicată în întregime, a constituit-o organizarea comisiei pentru „românizarea întreprinderilor și a societăților care acționează cu capital local și care obțin câștiguri de la stat [însă] evită să angajeze muncitori români și pun în funcții [diferite] numai străini”⁴².

Comisia avea misiunea să ia în dezbateră situația întreprinderilor proprietate evreiască în care lucrau muncitori, funcționari și specialiști evrei. Însuși primul ministru a dat explicații cu privire la comunicat, afirmând că în această etapă de românizare există intenția „de a confisca în favoarea sprijinitorilor guvernului” asemenea întreprinderi. Între timp, li s-a interzis întreprinderilor evreiești să fie furnizori sau să execute lucrări sau comenzi sau contracte de orice fel cu statul, cu scopul de a le provoca prăbușirea. Au fost create și comisii speciale pentru „purificarea” din punct de vedere național a comerțului, a industriei și a muncii.

Goga nu și-a ascuns intenția de a naționaliza întreprinderi industriale în proprietate evreiască și de a-i scoate pe evrei din diverse locuri de muncă. Într-un interviu acordat corespondentului ziarului britanic „Evening Standard”, el și-a întemeiat intențiile pe două supoziții de bază: a) evreii au acaparat majoritatea industriei românești; b) ei numără un milion și jumătate de suflete (!).

³⁷ Vezi „Curentul”, 2.1.1938.

³⁸ „Țara Noastră”, 5.1.1938.

³⁹ „Monitorul Oficial”, 14.1.1938.

⁴⁰ Vaida Voevod, ministru în guvernul Miron Cristea, refuză să aprobe o petiție în această chestiune adresată lui de către conducătorul evreu Theodor Fischer. *Exposé du Dr. Singer en date du 10 mars 1938 a bord du steamer „Pologne” faisant route vers la Palestine*. Vezi copia raportului: Anel, *Documents*, VIII, nr. 143, p. 179 (în continuare *Raport Singer*).

⁴¹ „Curentul”, 2.1.1938.

⁴² *Idem*.

„Străinii au acaparat cele mai importante ramuri ale industriei noastre, cum sunt: fierul, minele și petrolul. Din cei 18 milioane de locuitori care trăiesc în România, un milion și jumătate sunt evrei. Eu intenționez să-i îndepartez pe evrei, corespunzător principiului «România–românilor». Voi acționa ca toate posturile ocupate acum de evrei să treacă în mâinile românilor”⁴³.

Acțiunea de îndepartare a evreilor, care începuse încă înainte de venirea lui Goga la putere, a primit un impuls puternic în timpul guvernării lui, datorită legii de revizuire a cetățeniei. Această lege a fost interpretată și ca lege care anula dreptul la muncă al oricărei persoane nevoite să-și dovedească din nou dreptul la cetățenia română și ea a provocat aruncarea pe drumuri a zeci de mii de evrei obligați să-și părăsească ocupațiile și locurile de muncă, mai ales în profesiunile liberale.

O altă măsură antisemită, influențată, hotărâtor, de imaginea evreului așa cum a fost ea modelată de intelectualitatea românească din secolul XIX, a fost decretul-lege privind anularea autorizațiilor de vânzare de către evrei a alcoolului și de a deține cârciumi la sate. Legea anula și autorizațiile date evreilor pentru vânzarea produselor monopol de stat: tutun, țigări, chibrituri etc. Asemenea autorizații fuseseră acordate în general unor evrei răniți în război sau văduve ale celor căzuți în război. Goga aducea la cunoștință la radio că acești evrei „vor fi înlocuiți cu invalizi de război români”⁴⁴. Oficiosul lui Goga adăuga că au fost închise „150.000 de cârciumi evreiești la sate, deoarece ele otrăvesc sănătatea publicului”⁴⁵. Trebuie știut însă că în întreaga Românie nu locuiau la sate 150.000 de evrei. După datele oficiale primite de un reprezentant al evreilor din Marea Britanie în timpul vizitei sale în România, totalul proprietarilor de cârciumi din România era de 52.796, dintre care 11.700 erau evrei⁴⁶.

O altă profesiune a evreilor care era ca un spin în ochii guvernului era cea de avocat. Baroul avocaților din București – punctul de sprijin al ministrului de Externe Micescu – a cerut să se ia de urgență o hotărâre internă de anulare temporară a dreptului a 1.540 de avocați evrei de a profesa avocatura; iar în cazul în care acest lucru nu era legal, baroul cerea soluționarea problemei printr-o ordonanță specială a regelui⁴⁷.

Noutatea nu consta în încercarea de a-i exclude pe evrei din baroul de avocați, – ceea ce însemna, în fapt, anularea autorizației lor de muncă – ci în cererea de a se lua o hotărâre de excludere colectivă a 1.540 de avocați pe motivul că sunt evrei, și nu din cauza unei inadvertențe în diplome, în autorizații, în înscrieri sau în duplicatul documentelor lor. Era vorba de o revendicare rasistă prezentată – fals – ca fiind inițiativa tuturor avocaților români.

⁴³ *Idem*.

⁴⁴ *Idem*.

⁴⁵ „Neamul Românesc”, 5.1.1938.

⁴⁶ Raportul Lasky, p. 220; vezi și Filderman, *Memorii*, p. 614-615.

⁴⁷ „Universul”, 6.1.1938.

Un asemenea proiect de lege nu a fost înaintat; dar multor avocați evrei li s-a interzis, uneori cu forța, să profeseze. În patru județe, avocați evrei au fost excluși din barouri, în ciuda faptului că erau cetățeni români⁴⁸.

Ministrul însărcinat cu problema minorităților, Silviu Dragomir, „regreta” această „acțiune locală”, dar și după căderea guvernului, excluderea a rămas în vigoare.

Prima măsură de eliminare a evreilor din viața spirituală a țării a constituit-o interzicerea apariției a trei ziare, dintre cele mai vechi din România – „Lupta”, „Dimineața” și „Adevărul” – care, după afirmațiile primului ministru, erau conduse și redactate în majoritatea lor de către străini care servesc interese contrarii idealurilor românești⁴⁹. Adversitatea împotriva acestor ziare era provocată de lupta acestora împotriva naționalismului extremist și a fascismului românesc în diversele lui forme, de sprijinul consecvent pe care l-au demonstrat față de puterile occidentale democratice și de valorile lor, precum și de respingerea orientării pronaziste.

Aceste ziare l-au deranjat pe Goga încă din anul 1922, iar pe Cuza – dintotdeauna. Figura ziaristului evreu care-l „cumpără” pe politicianul român sau îl șantajează sau îl folosește în scopurile evreimii internaționale constituia un leit-motiv al naționaliștilor români. Printre argumentele invocate pentru a le interzice, Goga a definit aceste ziare drept „corpuri străine în moștenirea gândirii națiunii, care nu trebuie deranjată în chinurile creației prin intervenții subversive sau îndoielnice”. Era vorba aici de o cenzură de tip nou, care urmărea „înlăturarea din prima clipă a tuturor obstacolelor care există împotriva ideii național-creștine... și din recunoașterea că dirijarea conștiinței naționale constituie o problemă familiară pentru poporul care alcătuiește statul”.

În afară de cele trei ziare care apăreau în limba română, au fost interzise și ziarele evreiești din Bucovina și Basarabia, ca de pildă „Czernowitzer Blatt” în limba germană, „Darheinu” („Calea noastră”) în ebraică, „Das idisch wort” și „Ofbau” în idiș. Membrii ai partidelor la putere au pus mâna pe ziarele evreiești din chioșcuri și le-au ars în piețe. Totodată au fost anulate permisele de călătorii gratuite pe calea ferată a 150 de ziarști evrei⁵⁰.

Guvernul l-a numit pe Ion Hodoș, ministru adjunct la Președinția Consiliului de Miniștri, să pregătească un proiect de lege care să stabilească cerințele pentru ocupația de ziarist, limitând acest drept la posesorii de sânge românesc; ceilalți vor putea să publice numai în ziarele naționalității lor și în limba lor⁵¹.

⁴⁸ Stenograma convorbirii lui Lasky cu ministrul de Externe român Petrescu-Comnen și cu comisarul general pentru problemele minorităților, Dragomir, fără dată, vezi în: Anel. *Documents*, I, nr. 23, p. 227 (în continuare *Raportul discuției cu Comnen*).

⁴⁹ „Timpul”, 2.1.1938.

⁵⁰ *Jewish Telegraphic Agency Bulletin*, 11.1.1938.

⁵¹ „Timpul”, 1.1.1938.

Intenția legii era de a interzice evreilor să scrie în limba română. Noul ministru al Educației recomanda altor minorități „să nu rămână străini de cultura românească și să nu izoleze tineretul lor de sufletul poporului stăpânitor”⁵².

Ziarul lui Goga recomanda interzicerea activității editorilor evrei, deoarece otrăvesc sufletul românesc. Filderman sublinia, în legătură cu asta, că editorii evrei au întemeiat această ramură în România, și că multe din cărțile lui Iorga au fost tipărite în editurile evreilor⁵³. În afară de lovitura dată presei și editorilor evrei, noul guvern și-a propus să desființeze influența evreiască în teatru și cinematografie. Ministrul Culturii, în asociație cu Ion Hodoș, au pregătit un proiect de lege de naționalizare a teatrelor și cinematografelelor din toată România și a adus la cunoștință că nu va aștepta aprobarea legii și va lua hotărâri „în conformitate”⁵⁴. Această lege într-adevăr n-a ajuns să fie aplicată, dar n-a fost dată uitării.

Guvernul Goga-Cuza a văzut în complexul acesta de legi și dispoziții antisemite succese cu care se putea mândri în viitoarea campanie electorală. Într-un manifest către alegători din 7 februarie 1938 au fost scoase în evidență realizările în acest domeniu, odată cu promisiunea că acesta este doar începutul, cerând să se acorde Partidului Național Creștin posibilitatea de a pune în aplicare platforma electorală.

„Priviți ce am realizat în prima lună a guvernării noastre cu ajutorul dispozițiilor administrative simple, în așteptarea noilor legi pe care le vom aduce în viitor în parlamentul care va fi ales. Și-au încetat apariția ziarele evreiești... care au fost scrise cu otravă de către străini ce au găsit un cămin la noi; care sub numiri de împrumut, cu o limbă defectuoasă, au intervenit în afacerile noastre familiare și au batjocorit altarele sfinte ale sentimentelor românești”⁵⁵.

La 27 ianuarie 1938 a fost publicată o ordonanță a regelui – întemeiată pe un raport al primului ministru, ministrului Cultelor și al Artelor și al miniștrilor de Finanțe și de Justiție –, ordonanță care anunța naționalizarea a două clădiri și a trei loturi mari de pământ din proprietatea comunității evreiești din Cernăuți, cunoscute sub denumirea de „Căminul evreiesc”. Naționalizarea s-a făcut în favoarea Mitropoliei Bucovinei și a Bisericii ortodoxe române, „pentru realizarea scopurilor culturale și naționale”⁵⁶.

Mitropolia începuse în 1937 să construiască un elegant Cămin cultural lângă Centrul evreiesc, cu o investiție de 100 de milioane de lei și pe o suprafață de 4.000 m². După începerea construcției s-au făcut auzite acuzații cum că ampla-

⁵² „Universul”, 4.1.1938.

⁵³ Filderman, *Memorii*, p. 662. *Le nouveau gouvernement roumain et le problème des minorités, israélites en particulier*, 1938, p. 12, Raport difuzat de Congresul Mondial Evreiesc. Yad Vashem, Colecția Filderman P/6 Paris (în continuare *Noul guvern românesc*).

⁵⁴ „Frontul”, 5.1.1938.

⁵⁵ Vezi „Țara Noastră”, 3.3.1938, citat de Mușat și Ardeleanu, *România*, partea a doua, p. 785.

⁵⁶ „Monitorul Oficial”, nr. 21, 27.1.1938.

samentul instituțiilor evreiești constituie o „provocare” și o „insultă” la adresa românilor⁵⁷. Și profesorul Iorga s-a exprimat de câteva ori în favoarea naționalizării acestor clădiri. După naționalizare, un ziar românesc local a cerut dărâmarea clădirilor evreiești, pentru ca ele să nu umbrească centrul cultural românesc când construcția va fi terminată „și pentru a înfrumuseța forma ei arhitecturală”.

Comunitatea evreiască din Cernăuți se temea că incidentul cu clădirea Mitropoliei va servi drept pretext pentru alungarea tuturor evreilor din casele din împrejurimi. Această temere era explicabilă pe fundalul multelor încercări din Bucovina de a lovi în evrei, după venirea la putere a guvernului Goga-Cuza. În târgul Vijnița Nouă, după o adunare de partid, adepții lui Cuza s-au năpustit asupra locuințelor evreiești. În acest atac au fost sparte geamuri și uși, au fost distruse obiecte casnice și zeci de evrei au fost crâncen bătuți, 15 dintre ei au fost internați în spitale. Cei bătuți erau evrei religioși, bătrâni și femei.

În unele orașele din Bucovina au avut loc atacuri împotriva evreilor; ele nu au ajuns la cunoștința conducerii evreiești din cauza lipsei de legătură cu provincia, și din cauza pericolului la care se expunea orice evreu care îndrăznea să călătorească atunci cu trenul. Toată zona trăia sub teroarea milițiilor Partidului Național Creștin, cunoscute sub denumirea „cămășile albastre”, și ale organizației de tineret a partidului, „Lăncierii”; ei băteau și români creștini și pe oricine îndrăznea să intervină în favoarea evreilor⁵⁸.

Aceasta a fost epoca glorioasă a batalioanelor de asalt ale partidului, ale tineretului și ale maturilor – imitație a unităților paralele ale Gărzii de Fier și a formațiilor asemănătoare din Germania și Italia. Crainic, care a compus statutul batalioanelor de asalt ale Partidului Național Creștin, a stabilit că scopul lor este „de a-i înregimenta pe cei care doresc să primească valorile militare și disciplina în spirit național”.

Membrii milițiilor Partidului Național Creștin au jurat credință „conducătorului suprem Cuza”, și se obligau să fie credincioși „conducătorilor pătrunși de ideea cuzistă și națională”. Partidul și-a folosit batalioanele de asalt, care au primit educație și instrucție militară, ca mijloc de înfricoșare a adversarilor politici. Unitățile erau compuse din celule mici, numărând cinci tineri, denumite „pumni”. Doi pumni au compus o echipă, trei echipe au format o secție, și trei secții au constituit o unitate mai mare – centurie sau trupă de asalt; centurionii erau direct subordonați lui Goga. Toți purtau uniformele organizației: cămașă albastră, centiron cu diagonală peste cămașă, banderolă cu svastică pe mâneca stângă, pantaloni bufanți de culoare kaki, bască și cizme sau bocanci cu moletiere.

⁵⁷ Raportul din 11 februarie 1938 al Biroului evreiesc de informație din Amsterdam (Jewish Central Information Office, Amsterdam) alăturat la circulara Biroului cu privire la înrăutățirea situației evreilor din România o dată cu venirea la putere a guvernului Goga-Cuza.

⁵⁸ *Idem*.

Membrii trupelor de asalt au primit o educație îmbibată de antisemitism și erau ocupați în ciocniri cu legionarii, în sabotarea adunărilor inamicilor politici și, mai ales, cu atacuri violente împotriva evreilor. Puterea și fermitatea cu care acționau erau atât de mari, încât armata a fost nevoită să folosească forțe importante pentru a-i dezarma și împrăștia atunci când s-a luat o hotărâre în acest sens⁵⁹.

„Excese minore”, cum le-a denumit ambasadorul României la Londra, au avut loc în întreaga Românie⁶⁰. Lângă Oradea, de pildă, negustorii evrei au fost siliți, printr-o ordonanță a prefectului, să deschidă prăvăliile sâmbăta. Asemenea dispoziții și altele, inspirate de mentalitatea antisemită, au fost date în toată România; dar ele au fost resimțite mai ales în Bucovina, Basarabia și în nordul Moldovei, unde trăiau mulți evrei credincioși.

Decretul-lege de revizuire a cetățeniei

Decretul-lege privitor la revizuirea cetățeniei, publicat la 22 ianuarie 1938, a constituit o grea lovitură pentru evrei, cu consecințe de lungă durată; el a pus în aplicare unul din paragrafele principale ale platformei antisemite românești.

După numirea sa, Goga a adus la cunoștința națiunii pregătirile pentru „reexaminarea cetățeniilor postbelice ale elementului semit⁶¹”. Revizuirea lua drept bună ipoteza că „sute de mii de noi cetățeni de origine sau de religie evreiască au fost refugiați sau emigranți care nu au dreptul la cetățenia română și pe care au obținut-o pe căi necinstite”.

Institutul Central de Statistică a stabilit în anul 1936 că la recensământul din anul 1930 numărul evreilor din întreaga Românie era de 758.000 de suflete, constituind 4,2% din totalul populației. Numărul refugiaților din Rusia, evrei și neevrei, era în 1936 – 11.000⁶². În ciuda acestui fapt, ziare și politicieni români din toate curentele susțineau că sute de mii de evrei s-au furișat în România după primul război mondial⁶³.

La zece zile după venirea la putere, Goga declara într-un interviu acordat unui ziar francez că mai mult de jumătate de milion de evrei s-au furișat în România. Patru zile mai târziu „reducea” cifra la „cel mult o jumătate de milion”⁶⁴. Purtătorul de cuvânt al ambasadei române la Paris afirma că numărul refugiaților evrei în România era de un milion. Regele amintea, într-un interviu acordat unui

⁵⁹ Mușat și Ardeleanu, *România*, partea a II-a, p. 262-263. Goga a respins într-un discurs în parlament, ținut la 27 februarie 1936, afirmația că svastica este o emblemă nazistă, spunând că este o emblemă pur românească. „emblemă ciobanului în Dacia Traiană” (*idem*, p. 264).

⁶⁰ Stenograma convorbirii lui Lasky cu ambasadorul României la Londra, Grigorcea, și cu primul secretar al ambasadei, Stârcea, la 2 martie 1938, din: AnceI. *Documents*, I, nr. 22, p. 225.

⁶¹ Goga, *Discurs-platformă*.

⁶² *Congresul evreiesc, Petiție*, p. 8.

⁶³ *Vezi „Țara Noastră”*, 6.1.1938.

⁶⁴ *Vezi „Paris Midi”*, 6.1.1938; *„Paris Soir”*, 10.1.1938.

ziar britanic, că „sunt unii care afirmă că [în România] se află peste 800.000 de refugiați evrei”. După părerea regelui această afirmație este exagerată: „nu sunt mai mult de un sfert de milion”⁶⁵.

Presupunerea că un număr atât de mare de evrei au intrat ilegal în țară trebuia să schimbe estimarea generală a numărului de evrei din România. Și, într-adevăr, doi demografii antisemiți au difuzat estimări fanteziste. Numărul evreilor se ridică la trei milioane, a stabilit statisticianul Bârsan la începutul anilor '20; peste un deceniu el acceptă că ar fi doar „peste două milioane”. Colegul său, Vasiliu, a calculat o cifră exactă: „1.590.000 de jidani”⁶⁶. Goga afirma că în România trăiesc 1.500.000 de evrei, iar un cunoscut ziarist român a corectat aprecierea primului ministru, comunicând că în România „sunt numai 1.200.000 de evrei”⁶⁷.

De altfel, supozițiile cu privire la numărul evreilor în România, vechi și refugiați, nu constituiau o noutate; dar guvernul național-creștin a transferat dezbaterea din domeniul propagandei în cel al realității, care, chipurile, ar fi mai presus de orice îndoială. Odată cu publicarea Decretului-lege, instigările antisemite au luat proporții și, împreună cu alte măsuri antievreiești, au determinat o creștere enormă a antisemitismului, inoculând poporului-gazdă sentimentul că românii nu sunt stăpâni în țara lor.

În zadar au încercat purtători de cuvânt și organizații evreiești să dezmință cifrele și să demonstreze, cu datele oficiale, că în România trăiesc nu mai mult de 760.000⁶⁸ de evrei (cifră confirmată de următoarele recensăminte și îndeosebi de cel din anul 1942). Filderman a apreciat că numărul evreilor infiltrați ilegal în România este de 10.000, și el nu s-a împotrivit expulzării lor⁶⁹.

Decretul-lege cu privire la revizuirea cetățeniei a fost publicat la 22 ianuarie 1938⁷⁰. El a pus sub semnul întrebării cetățenia tuturor evreilor, și nu numai a „refugiaților”, a „vagabonzilor”, a celor care s-au furișat de peste graniță etc., ignorând fățiș tratatele de pace și toate convențiile internaționale de apărare a minorităților – precum și Constituția României și legile de încetățenire în vigoare în România după Congresul de la Berlin din anul 1878. Legea a avut repercusiuni nu numai asupra statutului juridic al evreilor, ci și asupra tuturor aspectelor vieții: locuințe, autorizații pentru afaceri, autorizații de lucru și permise de lucru în diverse ocupații, afilierea la sindicate profesionale care acordau dreptul de a lucra într-o anumită meserie ș.a. Toate aceste drepturi au fost anulate în mod automat,

⁶⁵ Vezi „Epoque”, 5.1.1938; „Daily Herald”, 10.1.1938.

⁶⁶ „Democrația”, octombrie 1923, „Apărarea Națională”, 1.5.1923.

⁶⁷ „Universul”, 9.1.1938; „Curentul”, 2.1.1938.

⁶⁸ *Noul guvern românesc*, p. 15-18, *Congresul Evreilor*, *Petiție*, p. 17-29.

⁶⁹ J & J. Tharaud, *M. Goga se justifie par les chiffres, mais ces chiffres son faux*, „Paris Soir”, 18.1.1938.

⁷⁰ Decret-lege privitor la revizuirea cetățeniei, „Monitorul Oficial”. nr. 11, 22.1.1938. Publicația separată cuprinzând textul românesc și traducerea în germană din: Ancl, *Documents*, VIII, nr. 141, p. 162-171.

odată cu anularea cetățeniei, și uneori – după arbitrarul diverselor autorități – din momentul când a existat vreo îndoială cu privire la cetățenia acelor evrei.

Hotărâtor în acest caz era că legea îi obliga pe evrei – și nu tribunalele – să aducă dovada că nu și-au obținut cetățenia prin înșelăciune⁷¹. Decretul îi împărțea pe evrei în trei categorii principale: 1. locuitorii ținuturilor anexate, Basarabia, Transilvania și Bucovina; 2. locuitorii Regatului care au primit cetățenia în temeiul propriei declarații (în conformitate cu tratatele de pace); 3. locuitorii Regatului care au primit cetățenia pe baza unei hotărâri judecătorești. Evreii din toate aceste trei categorii au pierdut simultan dreptul de a participa la alegerile care urmau să aibă loc în curând (și care n-au avut loc).

Primarii orașelor au fost autorizați să pregătească, în decurs de treizeci de zile, liste cu locuitorii a căror cetățenie este îndoielnică. O copie a listei a fost depusă la tribunalul local și o alta a fost afișată la primărie. Evreii trebuiau să verifice dacă numele lor apare în listă. Cei din prima categorie erau obligați să prezinte în decurs de 30 de zile acte care să dovedească dreptul lor la cetățenia română. Cei ale căror documente se încadrau în noile condiții au primit din nou cetățenia, iar toți ceilalți au pierdut-o, devenind „străini”. Procedura era asemănătoare și pentru a doua categorie, cu o singură deosebire: perioada de obținere a documentelor era redusă la douăzeci de zile de la data publicării legii în „Monitorul Oficial”. Evreii din a treia categorie erau revizuiți numai în cazurile în care exista o presupunere că cetățenia a fost obținută „în mod ilegal”.

În fața evreilor cărora li s-a cerut să-și dovedească dreptul la cetățenia română se ridicau piedici administrative și tehnice deosebit de grele: ei trebuiau să plece în regiuni îndepărtate, unde locuiseră cândva, ei sau părinții lor, pentru a obține actele corespunzătoare. Cum să poți obține astfel de acte în localități unde arhivele publice au dispărut sau au fost distruse în cursul războiului, sau aparțineau acum altui stat? Necunoașterea locului unde se află arhivele sau a criteriilor – locul de naștere, domiciliul anterior etc. – după care au fost întocmite listele evreilor a căror cetățenie era pusă sub semnul întrebării; lipsa unor dispoziții clare pentru autoritățile în drept, cum să se întocmească diversele dovezi, și care din ele sunt considerate ca valabile; corupția birocrăției românești; și, în special, perioada foarte scurtă pentru depunerea documentelor, toate acestea au transformat confirmarea cetățeniei într-o cursă cu obstacole în care foarte mulți au eșuat. Legea a devenit o neașteptată sursă de venit, o mână cerească pentru funcționarii primăriilor, pentru polițiști, pentru tribunale și chiar pentru unii judecători. Mulți evrei săraci nici n-au încercat măcar să înceapă goana pentru adunarea documentelor și s-au lăsat în voia soartei.

⁷¹ *Memorandum on the Revision of Citizenship Presented to the Minister of Justice by the Central Council of Rumanian Jewry*, 1938, p. 5. Din Arhiva Yad Vashem 0-60/Romania.

În dosarele de încetățenire a multor evrei din România s-au și găsit de altfel actele pe care autoritățile le ceruseră din nou. Consiliul Central al evreilor din România sublinia, de pildă, că în județul Ilfov (București și împrejurimi), unde trăiesc zeci de mii de evrei, timpul acordat nu va fi suficient nici măcar pentru înregistrarea dosarelor la judecătorie; și asta, în cazul în care fiecare înregistrare de dosar nu va lua mai mult de un minut. Mai trebuiau adăugate multe alte operațiuni de înscriere și control, și toate acestea în afară de activitatea juridică obișnuită care se desfășoară în întregul județ Ilfov⁷².

Lucrurile s-au complicat în regiunile unde locuiau evrei foarte religioși sau ultraortodocși, ca în Bucovina, „unde trăiau perechi, erau căsătoriți doar prin ceremonial religios (evreiesc) și aveau, după lege, copii nelegitimi” (statul nu a recunoscut căsătoriile religioase). Apoi erau și cazuri de părinți (religioși) care decedaseră și fuseseră la timpul lor căsătoriți și ei după legile evreiești și deci nu mai puteau recunoaște paternitatea copiilor lor⁷³.

Acțiunea de revizuire a cetățeniei nu a putut fi terminată la termenul stabilit, și ea a continuat și după căderea guvernului Goga-Cuza. În primăvara anului 1938, ministrul de Externe în guvernul care i-a urmat lui Goga, Nicolae Petrescu-Comnen, aprecia că din 210.000 de familii evreiești a căror cetățenie era îndoielnică, 90.000 au recăpătat-o, 15.000 au pierdut-o, iar restul erau încă în cercetare⁷⁴.

Date exacte au fost aduse la cunoștința autorităților mai târziu și au fost strânse de Marele Stat Major al armatei române. Din 203.423 de cereri de revizuire a fost anulată cetățenia a 73.252 (36,7%) capi de familie și a fost recunoscută cetățenia a 126.283 (63,3%), după următoarea împărțire: Regat – 34.836 familii; Basarabia – 35.135 familii; Bucovina – 17.520 familii; Transilvania – 38.793 familii. „Toate aceste date – se spune în raportul statului-major din anul 1942 – afirmă că problema evreiască a fost întrucâtva de atunci limitată, scoțându-se din drepturile de cetățenie 36,7% din evreii care o pretindeau. Din punct de vedere legal au rămas cetățeni români cu ajutorul revizuirii numai 391.191 evrei” [din 760.000]⁷⁵.

Legea a fost întocmită cu intenția de a lovi în evreii săraci. În contrast cu legea încetățenirii din anul 1919, noua lege a impus taxe diverse pentru orice cerere de obținere de dovezi sau certificate în vederea pregătirii dosarului. Filderman sublinia într-un memoriu către ministrul Justiției în guvernul Miron Cristea, că:

⁷² *Idem*, p. 2.

⁷³ *Das Gesetz über die Revision der Staatsbürgerschaft in Rumänien*, p. 4. Din Arhiva Yad Vashem, 0-60/Romania. Observații ale unui specialist în jurisdicția română despre Legea revizuirii cetățeniei, 1938.

⁷⁴ *Raport despre convorbirea cu Comnen*, p. 227.

⁷⁵ *Vezi: Studiu asupra problemei evreiești în România*, 1942. Din Ancei, *Documents*, X, nr. 107, p. 255. Este vorba de un studiu cu privire la problema evreiască în România, care a fost pregătit de Marele Stat Major și tratează problema statutului juridic al evreilor, a legislației privind românizarea și a muncii obligatorii. În studiu se subliniază că evreii au obținut cetățenia „prin înșelăciune” mai mult în Basarabia și Bucovina decât în alte teritorii. [În unele cazuri am remarcat greșeli mărunte de calcul în totalizarea cifrelor în original].

„În afară de timpul scurt, de conjunctura politică și de greutatea obiective pentru obținerea documentului, depunerea actelor obligă și la cheltuieli care depășesc cu mult posibilitățile majorității evreilor. Statistica arată că în numeroase familii evreiești locuiesc patru-cinci persoane într-o singură cameră și dorm într-un singur pat. Este clar că oameni așa de săraci nu vor putea să obțină actele necesare. Iată explicația pentru faptul că nu au depus documentele lor”⁷⁶.

O treime dintre evreii Regatului care trăiau în sate și orașele de numeroase generații nu au depus cereri de revizuire a cetățeniei și, în consecință, au pierdut-o. Cei care au hotărât să depună cererile au fost nevoiți să învingă un întreg sistem de hărțuiri, răutate omenească și pretenții la mită. Iată câteva exemple de motive pentru care erau respinse cereri: lipsa unei litere sau o literă în plus la un nume evreiesc, determinate, în general, de greșeala unui funcționar, nedepunerea certificatului de naștere împreună cu dovada de eliberare după satisfacerea serviciului în armata română, nedepunerea unui act care să dovedească faptul că în anul 1919, petiționarul nu a fost cetățean al altui stat, adăugarea numelui tatălui în unele acte, cu toate că numele era adevărat. Mulți evrei care s-au născut cetățeni români au fost somați să prezinte acte care să dovedească că n-au pierdut cetățenia, dovezi că n-au fost cetățeni ai altui stat sau dovezi că și părinții lor s-au născut în România. Guvernul Miron Cristea i-a definit pe toți evreii care au pierdut cetățenia drept „străini”, spunând că se vor acorda un număr de „înlesniri” celor care au trăit în România înainte de anul 1916⁷⁷.

Anularea cetățeniei unui număr atât de mare de evrei a impulsionat „acțiunea de românizare a instituțiilor publice și a întreprinderilor particulare”, acțiune care s-a desfășurat de-a lungul întregului an 1938. „Nu a intervenit nici o schimbare cu privire la intenții și la regulamente”, observa la 10 martie 1938 vicepreședintele Partidului Evreiesc S. Singer, la părăsirea României, în drum spre Palestina:

„Politica de alungare a evreilor din întreprinderi continuă... O nouă generație care a absolvit școlile elementare sau superioare se află în impas. Este greu de descris psihoza care a cuprins masele [de evrei] din cauza... pierderii speranței că se vor putea folosi vreodată de creierul și de mâinile lor. O tragedie și mai mare i-a lovit pe oamenii de vârstă mijlocie care-și pierd posturile. Familia își vinde ultimele bunuri și disperarea îi cuprinde pe toți... Să-i luăm, de pildă, pe liber-profesioniști... alungați din sindicate, pretextul legal îl constituie paragraful 39 din legea revizuirii cetățeniei, care stabilește: cel căruia i se face revizuirea cetățeniei este șters din listele de alegători. Cu alte cuvinte: nu sunteți cetățeni până la terminarea revizuirii, de aceea vă este interzis să vă ocupați cu profesiunea voastră!... Avocați evrei care îndrăznesc să se apropie de judecătorii... sau se

⁷⁶ Memoriul lui Filderman către ministrul Justiției cu privire la aplicarea legii revizuirii cetățeniei. 4 iulie 1938 (variantea franceză). Din *Ancei*, *Documents*, I, nr. 26, p. 233

⁷⁷ *Idem*, p. 232-234.

prezintă în fața autorității continuă să fie bătută până la sânge. Ei sunt alungați și din parchete. Ce se întâmplă cu arhitecții? Ei nu mai au dreptul să semneze planuri. Unul din prietenii mei, arhitect [cu vechime] de 16 ani, s-a otrăvit deoarece n-a putut suporta grozăveni: șomajului și a lipsurilor”.

După aprecierea lui Singer, o treime din întreținătorii de familie evrei și-au pierdut sursa de câștig ca rezultat al legiferării antisemite. El accentua în relatarea lui dorința generală de a emigra din România: „Madagascar, Mexic, Venezuela și Australia s-au apropiat de cartierele evreiești din București, parcă ar fi vorba de străzi din cartier”. În schimb, sublinia Singer, crește indignarea împotriva mișcării sioniste și a conducătorilor ei: „Am creat o societate în Eretz Israel unde pot intra numai milionarii... care popor se poate apăra de un asemenea atac?”, conchide Singer relatarea sa⁷⁸.

Conducerea evreiască din București a apreciat că circa 20.000 de familii care trăiau la țară au fost lovite de noua legislație. Parte din capii de familie și-au pierdut gospodăriile de la sate, serviciile lor sau dreptul de a profesa în meserie⁷⁹.

Primul val de părăsire a satelor a fost consemnat în prima jumătate a lunii ianuarie 1938. Multe mii au plecat din satele lor din Basarabia și Bucovina, concentrându-se în orașe, „deoarece devenise imposibil pentru ei să mai rămână în satele unde trăiseră de generații”, scrie Lasky, președintele organizației evreiești britanice J.F.C., în raportul despre vizita lui în România. Țăranii creștini din aceste zone și din altele erau convinși că Goga și Cuza își vor ține promisiunea din trecut și că „pământul care aparținea evreilor... le va aparține de acum lor”.

Țăranii știau cu exactitate ce avere are fiecare evreu din localitate. În numeroase locuri țăranii au venit cu liste întocmite dinainte pentru a împărți între ei averea evreilor. Trebuie remarcat că mulți comisari ai guvernului au încercat să-i convingă pe țărani că averea și pământul „aparțin încă evreilor, și că ei trebuie să aibă răbdare în legătură cu tot ce se referă la împărțirea pământurilor evreiești până ce se va publica o lege în privința asta”; dar țăranii „din cauza ignoranței și furiei lor refuză să se conformeze”.

În unele cazuri a existat pericol de dezordine antiguvernamentale, și comisarii au cerut dispoziții de la București; a fost nevoie să se plătească 200 de lei fiecărui țaran spre a liniști spiritele pentru un anumit timp. Circa 20.000 de familii de evrei au fost silit să fugă din sate.

Într-o astfel de atmosferă, rămânerea pe loc a multor evrei a devenit, pur și simplu, periculoasă și imposibilă. „Ei își părăsesc pământurile și casele, și se instalează în orașul cel mai apropiat, devenind o povară pentru populația evreiască localnică, pusă în situația să le furnizeze mâncare și adăpost”⁸⁰.

⁷⁸ *Raportul Singer*, p. 1-7.

⁷⁹ *Raport cu privire la convorbirea cu Comnen*, p. 226.

⁸⁰ *Raport Lasky*, p. 219-220.

Propaganda organizațiilor antisemite nu s-a limitat la țărani. Comisarul pentru problemele minorităților, Dragomir, care a făcut parte atât din guvernul Goga cât și din cel ce i-a urmat, sublinia în convorbirea cu Lasky că „revizuirea cetățeniei este unica moștenire care a rămas în vigoare din legislația lui Goga și asta deoarece opinia publică a cerut menținerea ei”⁸¹. În realitate, toate legile au fost aplicate și toate planurile de extindere a legislației antisemite pe care Goga n-a apucat să le realizeze au rămas pe ordinea de zi națională, și când a fost posibil, au fost scoase din sertare și transformate în decrete-lege. Așa s-a întâmplat, de pildă, cu comunicatele care preconizau interzicerea șederii evreilor la sate și exproprierea moșiilor lor... eliminarea personalului artistic, tehnic și administrativ semit și străin, din toate teatrele naționale, operele române... „Pe viitor, nici un evreu nu va mai avea dreptul să se erijeze în conducător de opinie publică românească, profesând ziaristica în limba română și sub pseudonime românești...”⁸².

În anii ce au urmat, guvernul Goga-Cuza a fost considerat ca o experiență care n-a reușit, din cauza mașinațiilor dușmanilor ideii naționale. Deși cutremurul abătut asupra evreilor din România în timpul guvernării lui Goga și Cuza a avut repercusiuni grele asupra vieții cotidiene a evreilor, modelul trebuia desăvârșit. Statutul evreilor, publicat la 8 august 1940, și instaurarea puterii legionare în septembrie 1941, noile „unde de șoc” au făcut ca realizarea „visului antisemit” să continue din punctul unde Goga a fost nevoit să-l întrerupă.

Reacția evreiască și intervenția internațională în favoarea evreilor

Valui manifestărilor antisemite, crearea Partidului Național Creștin, neintervenția autorităților, uneori chiar încurajarea propagandei antisemite de către guvernul Tătăreșcu, toate acestea au convins Uniunea Evreilor Români (veche organizație politică a evreilor din România, condusă de Filderman) și Partidul Evreiesc (înființat pentru a asigura reprezentarea evreilor în parlamentul român) să se alieze la 29 ianuarie 1936, constituind Consiliul Central al Evreilor din România, în frunte cu W. Filderman, în colaborare cu rabinul Niemirower. Consiliul nu a pus capăt activității independente a celor două organizații; scopul său era de a apăra drepturile evreilor, așa cum au fost stabilite în Tratatul Minorităților și au fost incluse în Constituția României din anul 1923⁸³.

În contrast cu mulți politicieni români, Filderman a intuit că regele îl va desemna pe Goga să formeze guvernul și a hotărât să acționeze înainte ca acesta să se constituie, plecând într-o călătorie, al cărei scop a fost să alarmeze opinia publică, să se adreseze guvernelor democratice prietene României și să ceară ajutorul organizațiilor evreiești internaționale împotriva aplicării programului antisemit-

⁸¹ Raport despre convorbirea cu Comnen, p. 226.

⁸² Mușat și Ardeleanu, *România*, partea a 2-a, p. 758.

⁸³ Vezi *Politics and Political Parties in Romania*, London, 1936, p. 278.

fascist în România. El i-a întrunit pe conducătorii Uniunii Evreilor Români și ai Federației Uniunilor de Comunități Evreiești (FUCE), stabilind linia de acțiune: „Am recomandat evreilor să saboteze guvernul, prin încetarea tuturor activităților economice”.

Formarea guvernului Goga-Cuza a reprezentat începutul sfârșitului activității politice legale a evreilor din România. „Am intrat într-o perioadă de ostracizare totală a populației evreiești și de boicotare absolută a ei în societatea și statul român”, nota Filderman în memoriile sale. Este adevărat că la 31 martie 1938, toate partidele din România au fost desființate, dar la acea dată evreii constituiau deja un grup etnic disprețuit, aflat în afara consensului național. În trenul spre Paris, Filderman l-a întâlnit pe ambasadorul Franței la București, Thiery, și l-a informat asupra situației „și asupra liniei de acțiune pe care au adoptat-o”. La Paris s-a adresat Ministerului de Externe francez și s-a întâlnit cu conducătorii organizațiilor evreiești Alliance, Congresul Mondial Evreiesc, Comitetul pentru apărarea drepturilor evreilor din răsăritul și centrul Europei și Consistoriul (Uniunea comunităților evreiești din Franța), precum și cu conducători de organizații ne-evreiești, ca, de pildă, Liga pentru drepturile omului, predându-le material documentar despre Partidul Național Creștin, despre conducătorii lui și despre guvernul care tocmai se formase: „Am recomandat tuturor organizațiilor cu care am luat legătura să intervină pe lângă Liga Națiunilor”.

Filderman și-a continuat călătoria spre Londra, unde s-a întâlnit cu Lasky. Întorcându-se la Paris, el a publicat un buletin zilnic, cuprinzând informații cu privire la situația din România, trimițându-l organizațiilor internaționale, presei franceze, engleze și americane, „precum și ministerelor de Externe ale acestor țări”⁸⁴.

Filderman a plecat la Geneva în ajunul vizitei ministrului de Externe român Micescu la conferința Ligii Națiunilor și, împreună cu Nahum Goldman, a prezentat Ligii Națiunilor, în numele Congresului Mondial Evreiesc, un memorandum amănunțit asupra noului guvern, despre ideologia și planurile sale și despre încălcarea Tratatului Minorităților și a acordurilor internaționale. „Am lucrat așa de bine”, scrie Filderman, „că atunci când a venit Micescu la Geneva toți i-au întors spatele”⁸⁵. Adevărul este puțin diferit de cel descris de Filderman: Micescu obține o amânare de două luni, și problema situației evreilor din România n-a fost deloc dezbătută⁸⁶.

⁸⁴ Filderman, *Memorii*, p. 661-662.

⁸⁵ Vezi *Congresul Evreiesc, Petiție*; Filderman, *Memorii*, p. 663.

⁸⁶ Mușat și Ardeleanu, *România*, partea a II-a, p. 779-780. La 16 iunie 1938, JFC a răspândit o circulară către organizațiile evreiești internaționale în care se spunea că „La Conferința Consiliului Ligii Națiunilor nu s-a dezbătut problema plângerilor evreiești împotriva României”. Vezi Ancel, *Documents*, nr. 25, p. 230.

Toate organizațiile cărora li s-a adresat Filderman au depus proteste la Liga Națiunilor, au condamnat încălcarea tratatelor de pace și a înțelegerilor internaționale și au cerut revenirea la situația anterioară. Petiții cu privire la situația evreilor din România au fost prezentate, separat, de către JFC (Joint Foreign Committee), Alliance și Comitetul pentru apărarea drepturilor evreilor din răsăritul și centrul Europei, cu sediul la Paris. În ciuda petițiilor și a faptului că reprezentanți ai acestor organizații se aflau la Geneva, problema evreilor din România n-a fost inclusă pe ordinea de zi. Reprezentanții Franței, Marii Britanii și Chinei n-au pomenit măcar un singur cuvânt despre evreii din România în discursurile de la deschiderea dezbaterii din 27 ianuarie 1938, și nici Micescu nu s-a referit, în discursul său, la evrei, ci la problemele altor minorități, și a subliniat doar „sprijinul țării mele pentru principiile Ligii Națiunilor”⁸⁷.

Sub presiunea reprezentanților țărilor occidentale, Micescu a promis în convorbiri particulare, și chiar în public, că guvernul său va amâna aplicarea legilor antisemite și chiar va introduce în ele modificări „pozitive”; după întoarcerea la București, el a dezmințit această promisiune⁸⁸.

Încordarea din rândul delegației române reiese și din descrierea convorbirii lui Lasky cu prințul Anton Bibescu. Prințul a spus, după ce a cerut ca întvederea să rămână secretă, că el este singurul român din delegație care a fost și a rămas prieten al evreilor, și a adăugat:

„Proclamațiile antievreiești ale guvernului Goga nu trebuie înțelese în mod simplist. Lătratul lui Goga este mai rău decât mușcătura lui; dacă ar fi vrut să muște, n-ar fi făcut doar declarații. Goga are mulți prieteni evrei, și în orice caz el este preferabil lui Codreanu, care este adevăratul pericol. Regele, de fapt dictatorul țării, nu este antisemit, cu toate că nu poate fi definit filosemit”.

Bibescu a fost de acord că legea pentru revizuirea cetățeniei puna o problemă gravă și a recomandat organizațiilor evreiești: „Să câștige bunăvoința guvernelor Marii Britanii și Franței, ai căror reprezentanți la București sunt foarte eficienți”. El a respins comparația cu politica nazistă și concluziile la care au ajuns evreii în această privință, și anume că din momentul în care fasciștii pun mâna pe putere, ei devin mai periculoși pentru evrei: „România nu este pe punctul să adopte nazismul”, îl liniștea el pe Lasky, deoarece, după câte se pare, nu putea să-și imagineze o astfel de răsturnare a raportului de forțe din Europa. „Rămâneți liniștiți și așteptați evenimentele cu o oarecare doză de optimism. Șansa voastră constă în sprijinul pe care-l primiți de la guvernele Franței și Marii Britanii în respectarea Tratatului Minorităților”⁸⁹.

⁸⁷ Raport secret al lui Lasky din 26 ianuarie 1938, despre cea de-a 100-a Sesiune a Consiliului Ligii Națiunilor, p. 1, Arhiva Yad Vashem P-6/Paris.

⁸⁸ Mușat și Ardeleanu, *România*, partea a 2-a, p. 390.

⁸⁹ Raport cu privire la cea de-a 100-a sesiune, p. 2.

Analiza acestui politician român, care a fost multă vreme ambasadorul României în Statele Unite, era justă pentru perioada aceea. Schimbarea brutală a situației evreilor în România a avut loc atunci când Franța a fost învinsă de către nașiști, Marea Britanie a fost îndepărtată din Europa, și Tratatul Minorităților a devenit un exponat de arhivă. Cu toate acestea, Bibescu, ca și mulți alți români (și istorici români în viitor), n-a putut să sesizeze repercusiunile măsurilor antisemite ale guvernelor asupra tuturor evreilor, deoarece n-a văzut sau n-a vrut să vadă cele ce se întâmplau în sânul populației evreiești. Există o ruptură între majoritatea românească și minoritatea evreiască și numai puțini români s-au interesat din proprie inițiativă de soarta evreilor.

Liderii evreilor din România au ajuns repede la convingerea că daunele provocate minorității evreiești de către guvernul Goga-Cuza sunt ireparabile. În timpul vizitei sale la București, l-au făcut pe Lasky părtaș al sentimentelor lor: „Este vorba de o furtună care poate va trece, dar va lovi într-o cincime din evreii României”⁹⁰. De aceea, au adoptat o linie de acțiune care și propunea să-i apere pe evrei pe toate căile. Înainte de publicarea legii de revizuire a cetățeniei, încă mai exista o slabă speranță că guvernul se va abține de la măsuri radicale. Presa evreiască și-a exprimat speranța că guvernul va verifica numărul autentic al evreilor, va lua în considerație loialitatea lor față de statul român și va frâna încercarea de a provoca o asemenea nedreptate⁹¹.

Conducătorii Partidului Evreiesc, Fischer și Singer, au fost primiți de către Goga la 4 ianuarie 1938. El le-a promis că guvernul nu va tolera excese antisemite și că ziarele evreiești suspendate vor reapărea. Aceste promisiuni n-au fost respectate. Cei doi conducători evrei i-au cerut lui Goga „să promită libertatea, siguranța și drepturile evreilor consfințite prin legi și tratate”. În această chestiune, primul ministru s-a eschivat de la orice promisiune, cerându-le să se adreseze comisariului pentru problemele minorităților, lui Dragomir⁹².

Conducătorilor evreilor din România le-a devenit limpede că aproape singurul lor aliat este evreimea mondială. Principalul stimulent pentru mobilizarea organizațiilor evreiești internaționale în favoarea fraților lor din România, în afară de veșnicul sentiment de identificare, era teama de un nou val de refugiați evrei în vestul Europei, așa cum au expus frunțașii JFC în fața ministrului adjunct de Externe britanic, la 3 ianuarie 1938.

Comunitățile evreiești din lume, și mai ales din Marea Britanie, Franța și Statele Unite, care au fost nevoite, începând cu anul 1933, să ia asupra lor o imensă povară bănească și de altă natură, privind problemele refugiaților din Germania... au înțeles că dacă se va permite ca situația evreilor din România să se

⁹⁰ *Raportul Lasky*, p. 220-221.

⁹¹ Vezi „Renașterea Noastră”, 5.1.1938; „Curierul”, 3.1.1938; „Egalitatea”, 5.1.1938.

⁹² Mușat și Ardeleanu, *România*, partea a II-a, p. 391.

în răutățească... va apărea un nou împas, poate, mai grav, nu numai pentru ele, ci și pentru statele vecine cu România⁹³.

Congresul Mondial Evreiesc exprima această îngrijorare într-o circulară pe care a difuzat-o printre conducătorii evrei la 21 ianuarie 1938. Soarta evreilor din România, se spune în circulară, „este ase nănătoare cu soarta tristă care a lovit evreii din Germania”. Oare și ei vor fi nevoiți să-și părăsească patria? se întreba retoric organizația evreiască mondială; oare un milion de evrei se vor adăuga la sutele de mii care au fugit din Germania și Polonia și au fost nevoiți să ia toiașul pribegiei?⁹⁴

Dijour, reprezentantul organizației evreiești Hicem, care a vizitat România, a afirmat la sfârșitul lunii ianuarie în fața delegațiilor organizațiilor evreiești din Paris – JDC, JCI, Alliance și Consistoriu – că politica antisemită a guvernului Goga a creat „o situație de panică” în rândurile evreilor din România, și că evreii care vor să emigreze „au asediat consulatele”. Toate organizațiile evreiești importante au fost de acord cu Dijour că „nu intră în discuție soluționarea problemelor evreilor din România prin emigrare”, cu toate că Dijour a adăugat că i-a fost greu să se sustragă cererilor urgente de acest fel care i-au fost înaintate, ca reprezentant al Hicem, dar a făcut tot posibilul să accentueze necesitatea ca evreii din România să rămână pe loc.

Hicem a primit recomandarea să mobilizeze contribuții bănești de la organizațiile evreiești, pentru a-i ajuta pe evrei să obțină actele necesare pentru dovedirea cetățeniei; dar misiunea a fost grea, întrucât 80% dintre evreii din România n-au reușit să adune sumele necesare pentru procurarea actelor. La aceeași sesiune, Lasky era convins că și în cazul când banii vor fi strânși, în multe cazuri nu vor putea fi obținute documentele.

Evreii din România emigrați în Franța și-au stăruit confrății să se abțină de la depunerea documentelor și dovezilor „în afară de cazurile în care aceste dovezi erau absolut necesare pentru continuarea ocupațiilor”, cum ar fi liber-profesioniști sau evrei care locuiesc la țară. La încheierea ședinței, în prezența lui Filderman (care în majoritatea timpului a păstrat tăcerea), s-a luat hotărârea de a se recomanda conducătorilor evreilor din România în mod particular „să creeze comitete speciale care să acorde ajutor material și juridic pe cât este posibil din surse locale. Dacă în continuare se va dovedi că este nevoie de ajutor din afară, organizații ca Hicem și JCA vor analiza problema”⁹⁵.

Congresul Mondial Evreiesc, care era pe atunci cea mai activă organizație evreiască de sprijinire a evreilor din România, s-a buizuit pe două elemente a căror

⁹³ Lasky și Montefiore au redactat în numele JFC o scrisoare către ministrul de Externe britanic, cerându-i să intervină în favoarea evreilor din România, 3.1. 1938. Din: Anel, *Documents*, I, nr. 17, p. 187.

⁹⁴ Circulara Congresului Mondial Evreiesc din 21 ianuarie 1938 cu privire la situația din România. Arhiva Yad Vashem, P-6/Paris.

⁹⁵ Raport cu privire la Sesiunea 100, p. 6.

valoare a scăzut în anul 1938: Tratatul Minorităților din 3 decembrie 1919 și obligațiile asumate de România în conformitate cu Tratatul și cu principiile Ligii Națiunilor „privind tot ce se referă la apărarea minorităților”. Congresul a cerut Consiliului Ligii Națiunilor să intervină „pentru ca declarațiile, discursurile, comunicatele, ordenanțele administrative etc. care contrazic paragrafele fundamentale cuprinse în acest tratat să fie considerate nule și neavenite”, să se restituie evreilor din România drepturile lor și să fie despăgubiți pentru politica de discriminare a guvernului românesc⁹⁶.

Dar prestigiul Ligii Națiunilor a suferit în anul 1938 o diminuare drastică; în România a avut loc, atunci, o dispută aprigă cu privire la „dictatul” pe care Tratatul Minorităților și Liga Națiunilor l-au impus României. Ministrul de Externe Micescu, jurist cunoscut, a afirmat după căderea guvernului său că „se poate spune că românii au pierdut revendicările lor naționale pentru ca evreei să-și poată păstra privilegiile lor internaționale”⁹⁷ – aluzie la drepturile stabilite prin Tratatul Minorităților. Micescu a devenit principalul purtător de cuvânt al unei largi mișcări antisemite eterogene, din toată gama curentelor politice românești, care negau legalitatea acordurilor ce obligau guvernul să respecte principiile privind dreptul la cetățenie al „străinilor” (îndeosebi al străinilor de felul evreilor, care nu au un stat propriu, un guvern și un popor care să-i apere). Micescu chiar a amenințat o dată guvernul Tătăreșcu „să nu se mire dacă poporul va răspunde cu violență împotriva acordării necontrolate a cetățeniei românești”⁹⁸.

Congresul a început să alarmeze opinia publică încă de la 31 decembrie 1937 și, apoi, a trimis proteste Ministerelor de Externe ale Marii Britanii și Franței și secretarului general al Ligii Națiunilor, Josef Avenol, citând pe larg diverse paragrafe ale Tratatului Minorităților care asigură drepturile evreilor. Reacția a fost, într-adevăr, rapidă și membri ai Comitetului executiv al Congresului au fost primiți la ministerele de Externe ale Marii Britanii, Franței și Statelor Unite.

Birourile Congresului de la Paris și Geneva au pus la dispoziția ziaristilor material cu privire la obligațiile asumate de România în problema minorităților⁹⁹. Dar ceea ce a influențat într-adevăr Bucureștiul n-au fost protestele, petițiile și plângerile organizațiilor evreiești, ci presiunea diplomatică a reprezentanților Marii Britanii și Franței asupra României... Dintre toate protestele și petițiile care s-au făcut atunci auzite din lumea evreiască a ieșit în evidență o frază din memorandumul publicat de cercul de prieteni ai laburiștilor, în colaborare cu uniunile profesionale evreiești din Anglia: „Dacă Tratatul Minorităților devine

⁹⁶ *Congresul evreiesc. Petiție*, p. 11.

⁹⁷ Mușat și Ardeleanu, *România*, partea a 2-a, p. 781.

⁹⁸ *Vezi „Țara Noastră”, 4.5. 1937: de asemenea, discursul lui la sesiunea specială a avocaților, „Curentul”, 29.7.1937.*

⁹⁹ *Activitatea este descrisă pe larg în raportul secret al Congresului Mondial Evreiesc de la 15 ianuarie 1938, cu privire la situația din România, Arhiva Yad Vashem, p-6/Paris.*

maculatură, cât timp vor rămâne în vigoare celelalte tratate care au ca scop colaborarea între popoare?”

Evreii din Marea Britanie s-au adresat sprijinitorilor păcii și libertății, atrăgând atenția asupra legăturii intrinsece dintre elementele antisemite din România și „statele care împing omenirea spre un nou război... Forțele care-i prigonesc pe evrei sunt aceleași care seamănă moarte și distrugere peste milioane de oameni doritori de pace”. Aceste cuvinte cu adevărat profetice au pus într-o lumină deosebită semnificația asaltului antisemit din România și natura forțelor care au luat parte la el¹⁰⁰.

Numirea guvernului Goga-Cuza a provocat îngrijorarea puterilor democratice și a fost aplaudată în tabăra fascisto-nazistă. În publicațiile Ligii au apărut, în decurs de mulți ani, articole, în parte scrise de Cuza însuși, de sprijinire a partidului nazist încă înainte de venirea lui la putere în Germania. Regimul nazist, pe de altă parte, a apreciat antisemitismul lui Cuza. În 1933, Hitler i-a acordat lui Gheorghe Cuza, prin intermediul tatălui său, „ordinul svasticii”, prezentat în România ca una din cele mai importante decorații ale partidului nazist. Goga a întreținut, de asemenea, legături cu conducătorii regimului nazist și trimișii acestuia au fost nașii uniunii cu Liga lui Cuza. Germania și Italia au primit deci cu bucurie guvernul național-creștin și presa din cele două țări și-a exprimat speranța că România își va schimba politica externă și va colabora cu Germania și cu Italia¹⁰¹.

Goga n-a apucat să schimbe politica externă a țării și să transfere România dintr-o tabără în cealaltă. În calitate de prim-ministru, el era obligat să urmărească interesele vitale ale statului român. Presa din Marea Britanie, Franța, Statele Unite și Cehoslovacia a criticat vehement tezele antisemite și naționaliste ale noului guvern. „Din nou un guvern care a uitat ce este dreptatea, și acționează conform unor instincte primitive și barbare ce conduc la prigoana propriilor săi cetățeni pe bază rasistă și religioasă”, scria un ziar englez¹⁰².

Dintre aliații României, numai Polonia a manifestat simpatie față de guvernul Goga. Un ziar polonez a cerut închiderea imediată a granițelor în fața valului de refugiați, ca și cum refugiul în Polonia ar fi fost visul evreilor din România. Iar presa germană era entuziasmată și îi lăuda pe Goga și pe Cuza, trecutul lor naționalist și lupta lor fără compromis împotriva evreilor. Ziarele naziste au scos în evidență în articolele lor despre România legătura ideologică dintre cele două regimuri, legătură care își găsea expresia în emblema lor comună,

¹⁰⁰ Vezi *Memorandum on the Position of the Jews in Romania*, by Workers Friendly Society in conjunction with Jewish Trade Unions, Labour and Cultural Organisations, London, 1938, p. 7.

¹⁰¹ F. Nedelcu, *Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale*, Cluj, 1973, p. 193 și 196.

¹⁰² Vezi: „Manchester Guardian”, 1.1.1938; precum și: Revista presei Congresului Evreiesc la venirea lui Goga la putere: *Die Ereignis in Rumänien, Stimmen der internationale und der Deutschen Presse*, Arhiva Yad Vashem, P-6/Paris.

svastica, „simbolul renașterii popoarelor, care a devenit peste noapte semnul de recunoaștere al României”¹⁰³.

Laudele și încurajările din partea lagărului fascist, pe de o parte, și cunoașterea intereselor și a adevăratelor aspirații ale regelui, pe de altă parte, l-au determinat pe Goga să adopte o politică inconsecventă, care nu a satisfăcut nici una din părți și le-a supărat pe ambele, complicând relațiile cu Marea Britanie, cu Franța și cu Uniunea Sovietică și provocând decepție în tabăra fascistă. Chiar în discursul-program el promisese că va onora alianțele existente și adăuga: „căutând să lărgim mai mult cercul simpatiilor noastre peste hotare”¹⁰⁴.

Goga nu și-a ascuns simpatia pentru fasciști, și apoi pentru naziști, dar nu s-a complicat într-o promisiune categorică în genul lui Codreanu, care a spus: „În 48 de ore după biruința mișcării legionare – România va avea o alianță cu Roma și Berlinul...”¹⁰⁵. Goga a vrut să satisfacă voința regală și să păstreze umbrela protectoare militară occidentală și sistemul de tratate; dar și să strângă legăturile cu statele fasciste și să-i prigonească pe evrei. Cu toate că a fost condamnată de către guvernele și presa democrată, prigonirea evreilor nu a fost pe deplin conștientizată în Occident. Ziaristul francez Julien Thiery, care a vizitat România și a publicat, împreună cu fratele său, o serie de articole despre guvernul Goga și situația din România, a recunoscut, după o întvedere cu primul ministru, că-i este greu, și este greu și pentru opinia publică din Franța, în general, să conceapă faptul „că o problemă rasială poate să pună stăpânire pe întreaga politică externă a unei țări”¹⁰⁶.

Era mai ușor de înțeles că antisemitismul oficial constituie un semn de recunoaștere a apropierei ideologice și, mai târziu, politice din tabăra fascistă din Europa, tabără care aspira să zguduie stabilitatea și să modifice granițele pe continent. Reprezentanții Marii Britanii, Franței și Uniunii Sovietice i-au comunicat lui Goga nemulțumirea lor și a guvernelor lor în legătură cu politica antisemită. Ambasadorul Marii Britanii a atras atenția guvernului Goga „într-o formă prietenească” că țara sa este interesată în păzirea Tratatului Minorităților. Mesajul francez a fost cel mai slab și mai nebulos dintre mesajele înaintate guvernului român¹⁰⁷. În schimb, convorbirea între Goga și ambasadorul Franței, care a durat câteva ore, a fost grea. Goga a descris cele întâmplate în fața prietenilor săi naziști și, într-un raport al Ministerului de Externe de la Berlin, se afirma că ambasadorul Franței a protestat cu vehemență împotriva măsurilor antisemite și a cerut o declarație în scris cu privire la politica guvernului față de populația evreiască.

¹⁰³ Vezi „Der Angriff”, 3.1.1938; „Dziennik Narodow”, 3.1.1938.

¹⁰⁴ Goga, *Discurs-program*; Mușat și Ardeleanu, *România*, partea a 2-a, p. 778-779.

¹⁰⁵ Vezi: „Timpul”, 1.12.1937; A. Gh. Savu, *Dictatura regală*. Editura politică, București, 1970, p. 112.

¹⁰⁶ Vezi „Paris Soir”, 8.1.1938.

¹⁰⁷ Vezi „Times”, 6.1.1938; *Raportul Lasky*, p. 222.

Dacă România nu este dispusă să-și îndeplinească obligațiile care decurg din tratatul cu privire la minoritățile naționale, Franța, la rândul ei, se va considera, de asemenea, dezlegată de obligațiile pe care și le-a asumat, atât în ceea ce privește garantarea frontierelor românești cât și în ceea ce privește creditele de înarmare și ajutorul pentru reorganizarea armatei¹⁰⁸.

Ambasadorul Marii Britanii îi comunica lui Goga, verbal, că țara sa se va opune anulării tratatelor care apără drepturile minorităților, pe care ea le-a semnat. Ambasadorul l-a întrebat pe Goga dacă este dispus să suspende toate măsurile coercitive care au fost impuse evreilor, până la dezbaterea problemei la Geneva. Goga „a răspuns pozitiv la această întrebare”, dar a subliniat că își rezervă dreptul să dispună revizuirea dosarelor de încetățenire a evreilor care au venit în România după primul război mondial.

Ambasadorul Statelor Unite era în dilemă: țara sa nu era membră a Ligii Națiunilor și, din această cauză, el nu putea să facă apel la acorduri internaționale. Ambasadorul a subliniat în mesajul prezentat guvernului României că guvernul său se referă în mod negativ la o țară în care se petrec prigoane religioase; cu alte cuvinte, el a accentuat aspectul religios în loc să aibă în vedere drepturile minorităților.

Este de subliniat că interesul dovedit de Statele Unite pentru situația evreilor din România a precedat reacțiile Marii Britanii și Franței. Ambasadorul Statelor Unite a accentuat în fața lui Goga că țara sa „nu numai că urmărește evenimentele din România, având în vedere că evreii din Statele Unite sunt cetățeni fideli și păzitori ai legii”, dar că a primit dispoziție de a trimite rapoarte zilnice amănunțite despre prigoanele antisemite din România¹⁰⁹.

Ambasadorii Marii Britanii, Franței și Statelor Unite la București au colaborat și au schimbat informații cu privire la problema evreimii. Totuși, intervenția reprezentantului Uniunii Sovietice a fost considerată mai eficientă (cu toate că Goga a negat, după demiterea lui, că a existat o asemenea intervenție)¹¹⁰. Diplomații celor trei puteri occidentale la București au relatat că reprezentantul sovietic a comunicat guvernului României că problema Basarabiei va fi pusă din nou la ordinea zilei „dacă România se va alătura unui pact contra Cominternului sau va lovi în populația locală din Basarabia”¹¹¹. Sensul practic al acestui avertisment era că armata sovietică va intra în Basarabia, cu aprobarea tacită a Franței și a Marii Britanii, armata română nefiind în stare de vreo rezistență în fața armatei sovietice.

¹⁰⁸ Mușat și Ardeleanu, *România*, partea a 2-a, p. 783.

¹⁰⁹ *Vezi Raportul Lasky*, p. 222-223.

¹¹⁰ Mușat și Ardeleanu, *România*, partea a 2-a, p. 778.

¹¹¹ *Raportul Lasky*, p.222.

Datorită legăturilor cu ambasadorii Statelor Unite și Marii Britanii, Lasky a putut să vadă, în timpul vizitei sale în România, scrisorile pe care ambasadorii le-au predat guvernului Goga din partea guvernelor lor. După părerea acestora și după părerea sa, ceea ce a frânat guvernul Goga și l-a reținut de a lua măsuri și mai dure împotriva evreilor, împiedicându-l să dea curs presiunilor Germaniei și Italiei de a părăsi Liga Națiunilor, a fost grija pentru soarta Basarabiei.

Observatorii politici au fost de acord că, în cele din urmă, totul depindea de rege. Spre mijlocul lui ianuarie, Goga începuse să dea semne de retragere de la programele sale antisemite. Și el și Micescu au promis ambasadorului Statelor Unite și altor reprezentanți străini că guvernul va înainta cu mare atenție în problema evreiască și că măsurile vor fi îndreptate „numai împotriva acelor evrei care s-au infiltrat în România din Germania, Polonia și Ungaria și care nu sunt protejați de convențiile internaționale”¹¹².

Greu de știut în ce măsură diplomații au crezut în asigurările conducătorilor români. Bibescu încerca tot atunci să-l convingă pe Lasky, la Geneva, să nu prezinte o petiție din partea organizațiilor evreiești internaționale, deoarece acestea nu-i reprezintă pe evreii din România. În același timp, ministrul de Externe Micescu amenința că se va dezice de Tratatul Minorităților, după exemplul polonez. La București, Goga promitea ambasadorului Statelor Unite că evreii care au obținut cetățenia „în mod legal” nu vor avea de suferit și că nu va lua nici o măsură nelegală, „care nu corespunde Constituției”¹¹³.

În scurta perioadă de 44 de zile a guvernării sale, Goga a continuat să bată clopotele de alarmă despre „invazia evreiască” în România, răspândind cifre imaginare despre invadatori. Astfel, 33.000 de evrei polonezi posesori de pașaport de tranzit s-ar fi stabilit în ultimii 18 ani în Maramureș. „Vreau ca acești străini să-și continue drumul”, declara el într-un interviu acordat unui ziar olandez la începutul lui ianuarie 1938¹¹⁴. Concomitent, reprezentanții lui la Liga Națiunilor accentuau sprijinul României pentru principiile organizației, afirmație care a provocat „mirarea și amuzamentul delegațiilor și al publicului”¹¹⁵.

În concluzie, fermitatea puterilor democratice și colaborarea între ele, la care s-a adăugat presiunea Uniunii Sovietice, au dovedit că la începutul lui 1938 mai era posibil să se frâneze ascensiunea fascismului și să se împiedice alăturarea încă unui stat la tabăra fascistă; să menționăm și reacția organizată a evreilor din România, cu toate că nu trebuie exagerată importanța ei. Populația evreiască a reacționat conform cu linia de acțiune stabilită de conducătorii ei, de rezistență pasivă, sau cum au denumit-o ei, „gandhism”. Directivele au fost transmise verbal și

¹¹² *Idem*, p. 222-223.

¹¹³ Vezi Raportul Sesiunea 100, p. 2-3; Mușat și Ardeleanu, *România*, partea a 2-a, p. 779.

¹¹⁴ Vezi „Der Telegraph”, 11.1. 1938.

¹¹⁵ Raportul Sesiunea 100, p. 1.

recomandau abținerea, în măsura posibilului, de la o activitate economică sau de la achiziționări „peste necesități”... sau abținerea totală de la achiziții în decurs de câteva săptămâni, și asta cu scopul de a stopa comerțul, de a paraliza industria locală, ca în acest fel țăranul să se întoarcă în sat fără să-și fi vândut produsul. Această inițiativă și-a propus să provoace neliniște și amărăciune și să demonstreze că măsurile care au avut ca scop să-i slăbească pe evrei lovesc în întreaga populație. Fără intervenția conducerii, reacțiile în sânul populației evreiești ar fi fost nu departe de panică¹¹⁶.

Fuga a mii de evrei de la sate, majoritatea meșteșugari, mici comercianți și furnizori de diferite servicii, a paralizat unele ramuri economice, din cauza lipsei de comenzi și vânzări. Evreii s-au grăbit să-și retragă economiile din bănci, de teama naționalizării. După afirmația ministrului de Interne Călinescu, până la 4 ianuarie 1938, evreii înspăimântați au scos din bănci 400 de milioane de lei. Atmosfera care s-a creat a influențat și asupra depunătorilor români, provocând panică și printre ei și în felul acesta scoaterea economiilor din bănci a atins cifre mari. Călinescu a declarat că evreii au fost mai întâi îngroziți, „apoi au boicotat și au creat dificultăți economice”¹¹⁷.

Un ziarist naționalist a descris starea de anarhie a populației drept o agitație atât de puternică „încât delirul pe care l-a provocat [poporului] îl scoate din minți”. Într-adevăr, unele dintre măsurile antisemite au lovit și în români și au provocat chiar ostilitate față de regim. Pe de o parte, guvernul în fruntea căruia stăteau părinții antisemitismului clasic a provocat „un sentiment de satisfacție națională în rândul intelectualității și al orașenilor, și speranța de îmbunătățire a vieții țăranilor”; pe de altă parte, diverse pături ale populației au fost lovite, ca rezultat al politicii naționaliste. Decretul care interzicea evreilor să angajeze servitoare și bucătărese creștine sub vârsta de 40 de ani a stârnit împotrivire chiar în rândul servitoarelor și punerea lui în aplicare a fost amânată până în primăvară; și mulți țărani au fost supărați de abținerea evreilor de a cumpăra legume și fructe. Evreii au fost acuzați că lovesc în țărani, care din cauza lor se întorc acasă fără să reușească să-și vândă produsele. Un ziar românesc a cerut legi care să-i pedepsească pe evreii ce sabotează în acest fel economia națională și să-i oblige să cumpere legume de la „țăranii noștri sărmani”.

Și națiștii au acordat importanță acțiunilor de autoapărare ale evreilor; ele au condus, după părerea lor, la „paralizarea unei mari părți din viața economică” și la eșecul guvernului Goga. Dar ei au subliniat și alte cauze: oamenii de afaceri corupți pe care Goga nu a reușit să-i înfrâneze cu suficientă dârzenie; faptul că simpatizanții lui din orașele de provincie i-au atacat nu numai pe evrei, ci și pe alți

¹¹⁶ *Raportul Lasky*, p. 221.

¹¹⁷ *Vezi: A. Călinescu, Însemnări politice, 1916-1939, București, 199, p. 365, 370; Filderman: Memorii, p. 667; „Universul”, 5.12.1937.*

adversari și i-au stors de bani; precum și faptul că a avut grijă ca amicii lui apropiați din guvern să se îmbogățească prin mijloace necurate¹¹⁸.

O singură persoană nu a fost decepționată de rezultatele guvernării, și aceasta a fost a doua soție a lui Goga, Veturia, văduva preotului Tritzana, care s-a îmbogățit prin trafic de influență exercitat asupra soțului ei, primul ministru.

Un martor ocular relatează metode de activitate ale doamnei Goga: „Acesta se autoapăra de cererile pe care soția sa Veturia i le întindea insistent, ca un om atacat de viespi”. Era vorba de diverse cereri a căror aprobare putea aduce familiei Goga venituri foarte mari¹¹⁹.

Doamna Goga avea relații bune cu secția externă a partidului nazist, și a fost prima care a făcut legătura, în aprilie 1938, între Ion Antonescu și Ministerul de Externe de la Berlin (această legătură nu a dat rezultate deoarece regele îl îndepărtase pe Antonescu de la activitatea politică)¹²⁰. Înainte de asta, Antonescu, considerat ministru prooccidental în guvernul Goga, și-a condiționat consimțământul de a se alătura guvernului de „garanții că nu mergem cu Germania”¹²¹.

I. Antonescu a intermediat între Goga și Codreanu și a aranjat o întâlnire între ei. Cei doi s-au întâlnit în secret, la începutul lunii februarie, și au hotărât să treacă cu vederea deosebirile de opinii și conflictele existente între mișcărilor lor și să colaboreze la alegerile apropiate. Faptul a provocat furia regelui¹²². La 10 februarie, regele i-a cerut lui Goga să demisioneze. Și astfel i-a fost deschisă calea celui de-al doilea gen de fascism românesc, chemat a-și încerca „medicamentul” pentru „boala” evreiască.

În timpul scurt cât a mai trăit, până în mai 1938, Goga a adâncit și mai mult daunele provocate evreilor și viitorului lor în România. În analiza privind cauzele eșecului său, el a furnizat urmașilor concluzii care le-au influențat politica față de evrei. După părerea lui, principalii vinovați ai căderii guvernului său au fost evreii și problema evreiască. Presa evreiască mondială a atacat guvernul său și măsurile juste pe care le-a luat împotriva evreilor: „au izbucnit nervii atât de sensibili ai lui Israel! Am primit un val de proteste, care au balansat între tonul plângăreț și amenințări insolente”. Goga a afirmat că organizațiile evreiești care s-au plâns Ligii Națiunilor cu privire la atitudinea României față de minoritatea evreiască nu au avut dreptul s-o facă, deoarece „evreii nu sunt o minoritate etnică autohtonă, cum sunt ungurii sau germanii, și nu există un stat care poate vorbi în numele lor”¹²³.

¹¹⁸ Circulară a Ministerului de Externe german. *Les Archives secrètes de la Wilhelmstrasse*, vol. V, line 1: *L'Allemagne et la Pologne, Hespérides puissances de l'Europe*.

¹¹⁹ Vezi P. Șeicaru: *Poezie și Politică. Octavian Goga*, Madrid, 1956, p. 28.

¹²⁰ A. Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu, Die Deutsch – Rumänischen Beziehungen*, Wiesbaden, 1965, p. 270.

¹²¹ A. Călinescu, *Însemnări politice*, București, 1990, p. 364.

¹²² Vezi: *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik, 1918-1945, Serie D (1937-1947), Band V, doc. nr. 170*.

¹²³ Mușat și Ardeleanu, *România*, partea a 2-a, p. 779.

„Eвреimea internațională”, acest corp misterios cu mare putere și influență, a reușit, după spusele lui Goga, să determine Franța să acționeze în favoarea evreilor din România. Dar și fără această intervenție, Franța devenise de mult ținta criticilor și defăimărilor, și în cele din urmă obiectul antipatiei naționaliștilor români. Fasciștii și simpatizanții „ideii naționale” din toate partidele n-au putut să ierte Franței, cel puțin nu celei oficiale, repulsia ei față de antisemitism și faptul că în fruntea guvernului ei stătea un evreu (Léon Blum).

La această recriminare s-a adăugat un efort propagandistic uriaș în presa naționalistă, cu finanțare germană, de a pune gri numele Franței ca țară măcinată din interior și ca aliată trădătoare pe care nu se poate conta. „Presa în slujba germanilor acționează pe o mie de căi... pentru a smulge România de la politica sa tradițională”, sublinia Filderman în decembrie 1936. Această presă obișnuia să inunde zilnic cu articole care atrăgeau atenția asupra pericolului comunist și asupra pericolului evreiesc, având în vedere că evreii sunt agenți comuniști „în Rusia, în Spania și pretutindeni. Frontul popular din Franța este, în realitate, un front comunist și din această cauză nu se poate conta pe Franța; s-ar ajunge la bolșevizarea României”. Franța s-ar afla într-o stare de slăbiciune absolută, fără nici o legătură cu guvernul care o conduce, și nu va putea să reziste unei presiuni germane; de aici, afirma presa profascistă, necesitatea de a păstra legături cu Germania. Unul din membrii parlamentului, Grigore Filipescu, prezenta atacul împotriva Franței ca „propagandă bine dirijată, care tinde să prezinte Franța ca o țară epuizată care nu este capabilă de nici o replică”¹²⁴.

Cuza a făcut, în felul lui, o prezentare corectă a schimbării intervenite în rândul unei părți importante a naționaliștilor români care s-au înfeudat antisemitismului:

„Franța eternă? Desigur, noi păstrăm Franța în inima noastră, precum și toată aprecierea și simpatia pentru ea. Dar ne întrebăm – care Franță? Franța de astăzi nu este Franța cea de ieri”¹²⁵.

Organul Partidului Național-Creștin încerca să-i convingă pe preoți că cel mai mare pericol pentru credința creștină provine de la comunism, care folosește Frontul Popular ca mijloc de penetrație, așa cum s-a dovedit în Spania și așa cum se întâmplă în Franța¹²⁶.

Organizațiile evreiești n-au rămas pasive față de această propagandă, și au atras atenția Ministerului de Externe francez cu privire la evoluțiile din opinia publică românească. Ei au accentuat identificarea antisemiților români cu naziștii, deși aceasta contrazicea interesele fundamentale ale României și ale poporului

¹²⁴ *La complicité nazie du Gouvernement Tatarescu* – raport al lui Filderman despre situația din România, decembrie 1936, p. 4, Arhiva Yad Vashem P-6/Paris.

¹²⁵ Vezi „Apărarea Națională”, 15.12.1936 (din franceză).

¹²⁶ Vezi „Porunca Vremii”, 22.12.1936.

român. Filderman a avertizat, încă în anul 1935, că adoptarea politicii rasiste înseamnă alianță cu Germania, după ce Cuza a proclamat în parlament, în limbajul său „creștinesc”, că „în situația actuală alianța între România și Germania este pentru mine o dogmă”¹²⁷.

În țările balcanice, era convins Filderman, există mulți oameni naivi care cred că statele lor vor continua să fie independente dacă se vor alătura Germaniei... Atunci când Germania va domina Austria, Ungaria și România, nu vor exista destule alianțe pentru a asigura securitatea acestor state... Iată de ce le este interzis marilor puteri să permită Germaniei libertate deplină pentru dirijarea propagandei ei... Este absolut necesar ca marile puteri să depună eforturi pentru a zădărnici propaganda germană în aceste țări”¹²⁸.

Și Alliance a atras atenția, în ianuarie 1937, Ministerului de Externe francez asupra faptului că propaganda nazistă s-a infiltrat în România pe urma antisemitismului. Pentru a evita „un nou val de refugiați”, Franța are datoria să ceară României să aplice cu scrupulozitate Tratatul Minorităților: „Rezultatul imediat al schimbării politicii interne a României va fi schimbarea politicii externe a României”. „Deja acum, continuă memoriul adresat de Alliance, presa românească și parlamentul proclamă cu urale «că democrațiile sunt învinse și că Germania își impune voința ei asupra Europei»”¹²⁹.

Atacul lui Goga împotriva Franței, ca urmare a contribuției acesteia la căderea guvernului său și pentru faptul că „ea este condusă de evreimea internațională”, nu a fost deci o izbucnire emoțională, într-un moment de furie, după cum n-a fost cauzată de necesitatea de a-și îndreptăți politica față de marele consiliu al Partidului Național Creștin, în cadrul căruia și-a ținut discursul. El a definitivat astfel un proces început după venirea naziștilor la putere, de slăbire permanentă a poziției puterilor democratice, de minimalizare a valorilor spirituale pe care aceste state le reprezentau și de reducere a importanței pe care cercurile naționaliste o acordau alianței cu ele.

„Adevărul e că, în chestiunea evreiască, am avut de-a face cu tendințele de protecție exagerată a actualului guvern francez față de evrei... Eu nu sunt un detractor al Franței... Nu sunt contra Franței istorice, contra Franței tradiționale, contra Franței burgeze, dacă voiți. Nu sunt contra Franței lui Georges Clemenceau sau a lui Charles Maurras... Dar nu pot să fiu alături de... «la France juive», acel conglomerat de forțe internaționale cu care adevărata națiune franceză n-are nimic comun”¹³⁰.

¹²⁷ Vezi: *Exposé sur le mouvement législatif roumain* – raport al Congresului Evreiesc din anul 1935 despre încercările de a lovi în poziția juridică a evreilor din România, p. 7. Arhiva Yad Vashem, P-6/Paris; De asemenea, „Apărarea Națională”, 3.2.1935.

¹²⁸ Raportul Congresului Evreiesc din anul 1935, p. 8.

¹²⁹ Copie a scrisorii organizației Alliance către Ministerul de Externe francez, ianuarie 1937, Arhiva Yad Vashem, P-6/Paris.

¹³⁰ Mușat și Ardelcanu, *România*, partea a 2-a, p. 780.

Goga a consolidat legenda puterii evreiești mondiale în conștiința și subconștiința celor care i-au urmat la putere; aceștia au crezut în capacitatea evreilor de a mobiliza în favoarea lor personalități și puteri. Acest crez i-a influențat politica, acționând în defavoarea evreilor.

Goga a lăsat un mesaj de răzbunare împotriva evreilor care, chipurile, au luptat împotriva „ideii naționale” românești. „Nu vă bucurați” îi avertiza pe evrei imediat după demisia lui, „căci răsul vostru stârnește o protestare prea adâncă și impertinența voastră ne gonește sângele din obraz”¹³¹.

Goga a inițiat măsuri pentru realizarea „visului antisemit românesc”, dar acesta nu s-a finalizat. Urmașii i-au continuat opera din punctul unde el a fost nevoit să se oprească.

În concluzie, guvernul Goga-Cuza nu a fost menit, de la început, unei existențe de lungă durată; funcția sa a fost să rezolve temporar criza politică de după alegerile din anul 1937 și să bareze Gărzii de Fier calea spre putere. Manevra regelui a oferit o primă ocazie dreptei fascist-extremiste să-și pună în aplicare ideologia și scopurile, ceea ce a provocat, imediat, o puternică reacție internațională din partea puterilor democratice occidentale. Presiunea diplomatică exercitată de aceste puteri în ianuarie 1938, dovedind o surprinzătoare fermitate (contrar politicilor împăciuitoare de la München din septembrie al aceluiași an), și teama Bucureștiului de o reacție sovietică posibilă în Basarabia l-au obligat pe rege să bată în retragere de la primul lui experiment pur naționalist. Populația evreiască sub conducerea lui Filderman și cu sprijinul organizațiilor evreiești mondiale a reușit să alarmeze opinia publică democratică și Liga Națiunilor și să aducă la cunoștința ministerelor de Externe occidentale aspectele fasciste ale noului regim românesc și pericolul căderii a încă unui stat în plasa Germaniei naziste. Dar nu trebuie exagerată influența acțiunii evreiești. În cele din urmă, nu a avut loc o confruntare între evrei și Goga, ci între blocul democratic și blocul fascist; la începutul anului 1938, primul a dovedit că poate bara calea fascismului.

¹³¹ *Idem*, p. 781.

CAPITOLUL 2

Regimul dictaturii regelui Carol al II-lea și politica lui față de evrei: februarie 1938 – august 1940

Evoluția politică în România pe fundalul situației din Europa

Regimul „dictaturii regale” instaurat în februarie 1938, după scurta existență a guvernului național-creștin, a pus capăt experienței democratice în România; pe de altă parte, însă, el a barat Gărzii de Fier calea spre putere, împiedicând-o să înfeudeze România nazismului. În ciuda deficiențelor sale, acest regim a acordat României doi ani de liniște relativă, salvând-o pentru un timp oarecare de soarta statelor vecine, care au căzut, unul după altul, în mâinile naziștilor și s-au descompus.

Regimul a fost instaurat din cauza incapacității de funcționare a sistemului. După părerea majorității cercetătorilor epocii, regimul regelui nu a fost nici fascist, nici totalitar, ci autoritar. El a interzis, într-adevăr, activitatea partidelor, dar ele au continuat să existe cu aprobarea lui tacită. Conducătorii lor n-au fost arestați, ci au fost invitați să formeze guvernul, au servit drept consilieri în cadrul Consiliului de Coroană și au stabilit, în mare măsură, politica țării. Cenzura n-a transformat presa și radioul în oficine fasciste, iar ziarisții nu au fost urmăriți pentru opiniile lor din trecut¹.

Noul regim a depus mari eforturi pentru a se asemăna cu regimurile autoritare care apăruseră în Europa. Regele și-a înființat un partid și o organizație de tineret, creându-le uniforme, ceremonialuri și lozinci, dar poporul nu a fost obligat să dea dovadă de un deosebit entuziasm, iar regele nu a pretins să fie recunoscut drept „conducător”. Carol acționa într-un mediu est-european care se dezintegrase sub presiunea Germaniei și Rusiei, și în condițiile în care aliații naturali și tradiționali din Europa occidentală erau departe și dovedeau o slăbiciune permanentă și chiar indiferență.

„Revoluția fără vărsare de sânge”, așa cum a denumit-o ambasadorul Marii Britanii la București, nu s-a lovit de împotrivire în România, nu numai datorită

¹ Vezi: B. Vago, *The Shadow of the swastika – the Rise of Fascism and Anti-Semitism in the Danube Basin, 1936-1938*, London, 1975, p. 48; H. Prost, *Destin de la Roumanie*, Paris, 1954, p. 111-113; A. Heinin, *Die Legion "Erzengel Michael" in Rumänien – Soziale Bewegung und politische Organisation*, München, 1986, p. 364-369.

caracterului adaptabil al sistemului politic și capacității poporului de a îndura, dar, înainte de toate, datorită faptului că toți cei care respingeau fascismul, din toate curentele politice, au recunoscut că monarhia este singura forță capabilă să bareze ascensiunea legionarilor la putere².

Numeroși politicieni din diferite partide – cu excepția lui Iuliu Maniu, care s-a opus regelui, și a lui Goga, care nu i-a iertat demiterea – s-au pus în totalitate la dispoziția regelui și a Casei Regale. S-a creat un fel de unitate de idei, de la un capăt la altul, s-a conchis că trebuie unire pentru a păzi integritatea, independența și pentru a apăra însăși existența statului român. Legionarii, care în această perioadă au obținut recunoașterea din partea naziștilor, au devenit cel mai important dușman intern. Contradicțiile și conflictele „istorice” dintre cele două mari partide (Partidul Național Țărănesc și Partidul Național Liberal) s-au redus; ele au colaborat în efortul de a preveni dominația nazistă și de a apăra independența României.

În guvernul format la 10 februarie 1938, foști prim-miniștri au devenit miniștri. Printre ei se găseau și antisemiți cunoscuți, ca generalul Văitoianu, autorul manifestului „bestiile roșii”, răspândit după primul război mondial –, Vaida Voevod, Iorga, Tătăreșcu și alții. La 30 martie a fost creat Consiliul de Coroană, care cuprindea, în afară de majoritatea miniștrilor, și multe figuri politice proeminente din România de după primul război mondial. Consiliul a avut ca scop să-l sfătuiască pe rege în probleme politice importante; în fapt, autoritatea sa era mai mare decât cea a guvernului. În postul de prim-ministru a fost numit patriarhul Miron Cristea, dar, în realitate, în fruntea guvernului a stat regele³.

Noul regim a anulat Constituția din 1923, și, la 20 februarie 1938, a publicat o nouă Constituție, care corespundea regimului dictatorial. Proiectul Constituției l-a pregătit, pe baza dispozițiilor regelui, ministrul Justiției, Micescu, și a fost aprobat de către un comitet de miniștri restrâns⁴. Cetățenii au fost chemați la 24 februarie să aprobe sau să respingă noua Constituție prin declarație verbală în fața urnelor; cei care au votat contra au fost înscrși pe liste separate. Marea majoritate a locuitorilor nu ajunseseră să cunoască textul noii legi fundamentale (trecuseră doar patru zile de la publicarea Constituției!). 0,13% dintre votanți au „votat” contra⁵.

Conform noii Constituții, regele concentra în mâinile sale toată autoritatea. Puterea executivă era superioară puterii legislative. Guvernul era numit direct de rege, iar miniștrii erau răspunzători în fața lui și nu în fața parlamentului. „Miniștrii, nemaiaivând o bază parlamentară, deveneau, de fapt, simpli secretari de stat”⁶.

² F. Nedelcu, *Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale*. Cluj, p. 155.

³ Prost, p. 111.

⁴ Prost, p. 111-112; Mușat și Ardeleanu, *România*, partea a 2-a, p. 801. Despre Constituție și observații cu privire la lezarea drepturilor minorității, vezi Arhiva Yad Vashem 0-60/România, 1938.

⁵ Mușat și Ardeleanu, *România*, partea a 2-a, p. 805.

⁶ Mușat și Ardeleanu, *România*, partea a 2-a, p. 803; vezi despre Constituție pe larg: Al. Gh. Savu, *Dictatura regală*, 1938-1940, București, 1910, p. 157-161.

Pentru a preveni posibilitatea a vreodată Codreanu să devină ministru, s-a stabilit că numai cei originari dintr-o familie care a avut cetățenia română în ultimele trei generații pot să ocupe postul de ministru⁷. Membrii ambelor Camere legislative au depus jurământul de credință regelui. Regele avea dreptul să refuze să ratifice legea pe care parlamentul le-a legiferat, fără să-și justifice refuzul.

Toți salariații de stat, inclusiv judecătorii și militarii, au jurat credință Constituției și regelui. Guvernul a anulat independența și inamovibilitatea judecătorilor. Noul regim a înființat „un departament general al presei și propagandei” care, în decurs de doi ani, a devenit minister; printre altele, acesta a dirijat și controlat și propaganda antisemită.

Constituția din 1938 curindea două părți – una referitoare la îndatoririle cetățenilor și a doua la drepturile lor. Toți cetățenii aveau datoria să servească statul și să-și dea partea lor de contribuție la apărarea și progresul lui. În această parte a Constituției nu există nici un indiciu de discriminare rasială sau religioasă. Ambasadorul României la Londra dădea asigurări, la începutul lunii martie 1938, că politica guvernului său este „de a aplica principiile noii Constituții în cea mai strictă formă legală și fără discriminare”⁸.

Cu privire la drepturi, paragraful 5 promitea egalitatea în fața legii a tuturor cetățenilor români, fără deosebire de origine etnică sau credință religioasă, așa cum afirmau diplomații români în lume. Dar, prin alte paragrafe referitoare la drepturile cetățenilor, cum ar fi paragrafele 10, 12, 22 și 61, erau anulate, în fapt, drepturile cetățenești ale evreilor. În această parte a Constituției era aplicat „principiul preferențial al națiunii majoritare creatoare a statului”, așa cum propuseseră Iorga și Vaida. Paragraful 10 enunța că toți românii se bucură de toate libertățile, dar numai în condiții stabilite prin lege. Paragraful 12 limita libertatea educației în conformitate cu legile speciale și cu precizarea să nu contrazică „bunele datini” sau să nu fie în opoziție cu interesele statului. Paragraful 22 promitea libertatea cuvântului și a presei, dar numai în cadrul legii; aceasta a fost suficient, de pildă, pentru a interzice apariția ziarelor evreiești. Paragraful 61 avertiza că numai cetățenii români „aparținând păturilor majorității națiunii” pot să funcționeze ca salariați de stat, funcționari sau militari. Paragraful 62 anula practic dreptul evreilor de a fi aleși în parlament, enumerând patru criterii pe care nici un evreu nu putea să le îndeplinească. În ce privește dreptul de a obține cetățenia română, Constituția revenea la celebrul articol 11 al Constituției din 1877, care prevedea necesitatea unei legi speciale pentru aprobarea cetățeniei fiecărui candidat „care nu este român etnic”.

⁷ N.M. Nagy-Talavera, *The Green Shirts and the Others*, Stanford, 1970, p. 297.

⁸ Raport cu privire la întâlnirea ambasadorului României la Londra, Vasile Grigorcea, și a primului secretar Victor Stârcea cu reprezentanții AJA și JFC, Anel, *Documents*, I, nr. 22 p. 224.

Constituția, remarca Filderman în una din adresele sale către ministrul Educației, în care protesta împotriva incitărilor antisemite din presă și din manualele școlare, asigură aceeași protecție evreilor ca și celorlalți cetățeni, însă instigarea antisemită continuă⁹. Constituția nu a oprit punerea în aplicare a unor vechi și noi planuri de eliminare a evreilor din viața economică și comercială și nu a oprit retragerea autorizațiilor de muncă, excluderea din sindicate și organizații profesionale, concedierea din locuri de muncă și alte lovituri¹⁰.

Această analiză a ultimei Constituții a României dinaintea de instalarea regimului fascist descrie sistemul de guvernământ pe care l-au moștenit apoi Antonescu și legionarii, în septembrie 1940. Antonescu a anulat Constituția din 1938, asumându-și majoritatea prerogativelor deținute de rege. Tranziția a fost de la un regim dictatorial la altul.

În politica guvernării regelui Carol față de evrei se pot delimita două perioade principale: 1. până la moartea patriarhului Miron Cristea și ocuparea Cehoslovaciei în martie 1939; 2. până la ultimatumul sovietic, anexarea Basarabiei și Bucovinei și primele pogromuri împotriva evreilor, în iunie 1940.

A fost declarată starea excepțională și s-au transferat armatei prerogativele privind menținerea ordinii publice¹¹. Ministrul de Interne Tătăărăscu a publicat o „declarație de intenții” către cetățeni, în care a anunțat schimbările apropiate în caracterul regimului și al Constituției, „corespunzător timpurilor noi” și cu scopul „de a promova ideea națională”, astfel ca această idee „să domine în toate sectoarele vieții statului” și să asigure poporului român „locul care i se cuvine”; să repare „nedreptatea istorică” provocată elementului românesc, fără să lovească în minoritățile „vechi”. Și, pentru a evita vreo greșală cu privire la identificarea minorităților „vechi” de către regim (spre deosebire de cei „noi veniți” – expresie cunoscută din vocabularul antisemit), a fost adăugată promisiunea de a continua „revizuirea încetățenirilor de după război” și de a le anula pe cele obținute prin înșelăciune¹².

Guvernul Miron Cristea a preluat, deci, practic, politica antisemită a guvernului Goga-Cuza. El a barat calea Gărzii de Fier către putere, folosind, în mod cinic, problema evreiască, în scopul de a demonstra că nu este mai puțin naționalist decât Garda de Fier. Totodată trebuie accentuat că alternativa unui regim legionar ar fi fost cu mult mai rea decât regimul dictaturii regale, așa cum s-a dovedit după ascensiunea legionarilor la putere, la 14 septembrie 1940. În ciuda politicii sale privoitoare la evrei și poate chiar datorită ei, regimul dictaturii regale

⁹ Filderman către ministrul Educației cu privire la incitarea antisemită în manualele școlare, 26 iulie 1938. Din: Aneel, *Documents*, I, nr. 29, p. 243.

¹⁰ Pentru analiza paragrafelor Constituției care anulează drepturile evreilor, vezi Filderman, *Memorii*, p. 251. După părerea istoricilor comuniști, Constituția din 1938 a păstrat drepturile minorităților; vezi L. Dandara, *Romania's Attitude within International Talks Concerning the Situation of the Jews in Europe (1938-1939)*, Bucharest, 1986, p. 9 (stencil); o copie se afla în biblioteca Yad Vashem.

¹¹ Vezi „Monitorul Oficial”, 12.2.1938.

¹² Vezi „Universul”, 12.2.1938.

s-a transformat într-un fel de front antinazist și antilegionar care a reunit Casa Regală, biserica, armata și majoritatea politicianilor¹³. Ambasadorul României la Londra remarcă acest fapt în mod deschis, atunci când a respins critica evreiască cu privire la politica antisemită a guvernului său:

„Este de subliniat că unica alternativă la guvernul actual nu va fi un regim democrat, ci un guvern al extremei drepte de genul lui Codreanu; și nu este necesar să accentuez că aceasta va însemna un dezastru pentru populația evreiască”¹⁴.

Guvernul regal a moștenit atmosfera antisemită, devenită parte integrantă din realitatea națională, realitate pe care victoriile naziștilor n-au făcut decât s-o întărească. Dar încercările regimului de a învinui alți factori de crearea acestei atmosfere cât timp avea nevoie de sprijinul occidental n-au fost sincere. Regele și partidele aveau o răspundere decisivă în dezvoltarea, în timp, a tendințelor antisemite. Între cele două războaie mondiale, atât regele cât și partidele au acceptat, s-au făcut că nu observă și uneori au încurajat grupări antisemite-fasciste, crezând că le vor putea manevra după cum vor dori. Iuliu Maniu și partidul lui poartă răspunderea și pentru a fi acordat legitimitate lui Codreanu, ale cărui mâini erau pătate de sânge, și mișcării sale fasciste, în ajunul alegerilor din noiembrie 1937, când cei doi au semnat o „înțelegeră” și un pact electoral.

Sentimentele antisemite, cultivate în decurs de generații, mai mult decât acțiunile regimului, au stabilit în prima perioadă (perioada Miron Cristea) situația evreilor în România. Teama de naziști și de Garda de Fier, pe de o parte, și dorința de a strânge legăturile cu Marea Britanie și cu Franța – pentru a echilibra, pe cât posibil, presiunea germană, intensificată din lună în lună –, pe de altă parte, au alimentat politica ambivalentă a regimului față de evrei. Atâta timp cât situația era labilă, regele și politicienii care l-au susținut au sperat că Occidentul va reuși să acționeze împotriva pericolului nazist și au făcut eforturi de a diminua acuitatea puseurilor antisemite, amenințând să capete o formă violentă.

Noua Constituție a fost formulată, într-adevăr, cu grija evidentă de a certifica drepturile individuale și ale minorităților, dar, după cum am arătat, o analiză pe text a demonstrat că marea majoritate a drepturilor evreilor au fost anulate. Legislatorii au păstrat temelii antisemite din moștenirea lăsată de guvernul Goga-Cuza: necesitatea de a continua revizuirea cetățeniei, pe baza presupunerii că numărul evreilor este mult mai mare decât cel din datele recensământului general și a convingerii că „majoritatea industriei și a comerțului sunt în proprietate evreiască”¹⁵. Dictatura regală a continuat revizuirea cetățeniei și măsurile de

¹³ Despre regimul dictaturii vezi pe larg: H.L. Roberts: *Romania. Political Problems of an Agrarian State*, London, 1951, p. 206-223.

¹⁴ *Raport cu privire la întâlnirea cu ambasadorul*, p. 224-225.

¹⁵ O notă cu privire la discuția dintre Lasky și ministrul de Externe român, Petrescu-Comnen, și comisarul general pentru problemele minorităților, Dragomir, fără dată, Ancel, *Documents*, I, nr. 23, p. 227 (în continuare, *Raport despre discuția cu Comnen*).

alungare a evreilor de la ocupațiile lor și din pozițiile lor în industrie, comerț și finanțe. Dragomir a definit legea lui Goga ca „o măsură justă”¹⁶. Concomitent, el a încercat să-i liniștească pe evrei cu promisiunea că „dacă vom avea răbdare, vom vedea că chestiunile se vor calma și situația se va îmbunătăți treptat”¹⁷.

Deosebirea dintre noile promisiuni și cele asemănătoare din trecut consta în faptul că guvernării noi-vechi au legat în această fază soarta care-i aștepta pe evreii din România de continuarea expansiunii naziste în Europa. Începând din martie 1938, statutul evreilor în țară depindea de lupta pentru hegemonie pe continent. „Ministrul Dragomir”, nota unul din liderii evreilor din Marea Britanie care s-a întâlnit cu el, „a găsit de cuviință să sublinieze că evenimentele din Cehoslovacia vor avea o influență profundă asupra problemei evreiești din țara lui; dar despre asta, desigur, nimeni nu poate să prevadă viitorul”¹⁸.

Multe dintre personalitățile de care depindea soarta evreilor s-au transformat într-un timp scurt din antisemiți moderați în activi. Chiar și personalități cunoscute prin concepțiile lor liberale i-au surprins pe conducătorii evrei cu răbufniri antisemite. De pildă, ministrul de Externe Gafencu, numit în post la 1 februarie 1939, a promis după numirea sa, într-un discurs către națiune rostit la radio, dreptate și considerație pentru minorități, dar atrăgea atenția că „există o minoritate prea puternică din punct de vedere numeric, care, spre binele ei și spre binele economiei naționale, trebuie să aibă grijă să emigreze în număr cât mai mare”.

Emigrarea „de bunăvoie”, cu încurajarea guvernului, după exemplul nazist, care a dovedit că lucrul este posibil, și în colaborare cu guvernul antisemit polonez, în cadrul Ligii Națiunilor și în alte foruri internaționale, era considerată remediu principal pentru „problema evreiască” din România în decursul primilor doi ani ai regimului dictatorial.

Remediul propus nu a făcut decât să intensifice pornirea contra evreilor, cu toate că potențaii se mai străduiau să mențină o înfățișare „europeană” planurilor lor. În România, se spunea în raportul Congresului Mondial Evreiesc din 25 ianuarie 1939, politica în toate domeniile se bazează pe antisemitism. „Ei vor să-i înjosească pe evrei din punct de vedere politic și să-i distrugă din punct de vedere economic, pentru a-i obliga să emigreze”¹⁹. Reprezentanții guvernului încă sperau că naziștii pot fi împiedicați și se străduiau să accentueze că măsurile împotriva evreilor vor fi aplicate într-o formă legală și civilizată. Despre asta, același raport făcea următoarea observație:

¹⁶ Raportul Congresului Mondial Evreiesc cu privire la situația din România după căderea guvernului Goga, 10 septembrie 1938, p. 4. Copie în arhiva Filderman, Arhiva Yad Vashem P-6/Paris (în continuare, *Raport despre situația după Goga*).

¹⁷ *Raport cu privire la întâlnirea cu ambasadorul*, p. 225.

¹⁸ *Raport cu privire la discuția cu Commen*, p. 227.

¹⁹ Raportul Congresului Mondial Evreiesc despre situația evreilor din România, 25 ianuarie 1939, p. 2. Arhiva Filderman, Arhiva Yad Vashem, P-6/Paris (în continuare, *Raportul din ianuarie 1939*).

„După părerea acestor gentlemen, cuvântul «civilizat» înseamnă că dumnealor nu vor iniția pogromuri, iar cuvântul «legal» are înțelesul că orice măsură împotriva evreilor va fi aplicată pe cale administrativă”²⁰.

Presiunea exercitată de naziști asupra României, slăbiciunea puterilor occidentale și îngrijorarea că Germania ar putea sprijini revendicările teritoriale ale statelor vecine au determinat autoritățile românești să facă primele concesii economice Germaniei. Conducătorii României au sperat că regimul dictatorial pe care l-au introdus și măsurile luate împotriva evreilor vor satisface Germania și o vor reține să acționeze împotriva României. Totodată este important de subliniat că naziștii n-au cerut românilor nici un fel de măsuri în problema evreiască, până în ianuarie 1939²¹. Tocmai politicienii români antifasciști și prooccidentali au făcut o legătură între persecutarea evreilor și situația din regiune. În ochii acestor politicieni – și tot așa s-au comportat și urmașii lor – „moneda” evreiască era cea mai ieftină pe care România era dispusă s-o plătească pentru interesele ei vitale. Ministrul de Externe Gafencu a declarat unei delegații evreiești care s-a întâlnit cu el, că este democrat, așa cum a fost toată viața lui, dar, din păcate, situația s-a schimbat și guvernul român trebuie să ia în considerare Germania, care cere o politică antisemită. „Dacă va interveni o schimbare, situația evreilor s-ar putea îmbunătăți; dacă nu – se va înrăutăți”²².

Primul ministru Armand Călinescu, care deținea și portofoliile la Interne și la Apărare – dușman jurat al legionarilor și al naziștilor – i-a declarat regelui la 23 august 1939, când a aflat despre pactul Ribbentrop-Molotov, că „germanii sunt un pericol. Alianța cu ei înseamnă protectorat... Pericolul nu poate fi înlăturat decât prin înfrângerea Germaniei, pe care o pot obține Franța și Anglia”²³. În proiectul de program al guvernului pe care-l pregătise, a adăugat că antisemitismul depinde mai ales de evenimentele externe²⁴. Cu alte cuvinte, cu cât vor crește succesele naziștilor, cu atât se va face mai simțită politica antisemită. Toate acestea s-au petrecut încă înainte ca „problema evreiască” să fie pusă în discuție în convorbirile

²⁰ Anexă la Raportul de mai sus, p. 4. *idem* (în continuare, Anexă la *Raportul din ianuarie 1939*).

²¹ Vezi conținutul discuției între Hitler și reprezentantul României la Berlin din 23 aprilie 1938. Din: Anel: *Documents*, IX, nr. 6, p. 13-15. Raportul ambasadorului României la Oslo cu privire la planurile agresive în politica nazistă față de România, 30 septembrie 1938; *idem*, nr. 10, p. 22-24; nota cu privire la discuția dintre ministrul de Externe Gafencu și trimisul pentru problemele economice Helmuth Wohlthat din 22 februarie 1939, *idem*, nr. 2, p. 42-43; nota cu privire la discuția dintre Gheorghe Brătianu și mareșalul Göring la Berlin din 6 noiembrie 1938, *idem*, nr. 33, p. 63-66; fragment din jurnalul politicianului român C. Argetoianu despre întâlnirea cu Göring la 18 noiembrie 1938; *idem*, nr. 34, p. 67-77; dispozițiile ministrului de Externe Gafencu către o serie de miniștri cu privire la evoluția relațiilor dintre Germania și România, 23 ianuarie 1939; *idem*, nr. 36, p. 74-76; nota cu privire la discuția dintre ministrul de Externe și reprezentantul Germaniei la București, Fabricius, la 30 ianuarie 1939. În discuție, Fabricius s-a plâns cu privire la influența prea mare a evreilor, ca, de pildă, Auschnit, Kaufman și Blank, asupra opiniei publice din România, și a afirmat că România lovește numai în evreii săraci, și niciodată în cei bogați (*idem*, nr. 37, p. 77-78).

²² *Raportul din ianuarie 1939*, p. 2.

²³ A. Călinescu, *Însemnări politice*. București, 1990, p. 426.

²⁴ *Idem*, p. 400.

politice dintre Germania și România. Călinescu – care a întreținut legături bune cu mulți evrei, a intervenit pentru încetarea persecuțiilor împotriva lor și a avut oroare de înjosirea lor²⁵ –, într-o convorbire cu o delegație evreiască, a afirmat că nu există cale de întoarcere de la anularea cetățeniei a sute de mii de evrei, și că aceștia „nu vor fi în stare să-și câștige pâinea și că evreii din România trebuie să ia în considerare [necesitatea] de a-i hrăni pe acești evrei săraci și împovărați... altfel ei vor muri de foame”²⁶. Dictatura regală era dispusă să dezbată problema „numai sub aspectul uman și legal”.

Întâlniri cu oameni de stat români la București, Geneva, Paris și Londra, în timpul vizitelor făcute acolo, i-au convins pe conducătorii organizațiilor evreiești din lume că guvernul regelui Carol al II-lea este hotărât să lovească în populația evreiască din România, s-o sărăcească și s-o silească să emigreze²⁷.

Această politică a cunoscut urcușuri și căderi, perioade de calm și de destindere, precum și perioade de înăsprire a măsurilor împotriva evreilor²⁸. În martie 1939, Congresul Mondial Evreiesc sublinia că există o rază de lumină importantă în strămtorarea și necazurile care s-au abătut asupra evreilor din România:

După părerea unor persoane profund cunoscătoare a situației din România, guvernul român – din cauza conjuncturii internaționale, precum și din alte considerente, nu-și poate permite să pună în aplicare măsurile pe care alte națiuni le-au luat până acum împotriva evreilor²⁹.

Reținerile acestea urmau să dispară odată cu prăbușirea Franței și cu ultimatumul sovietic din iunie 1940. Frânele etice s-au uzat, cu timpul, în luptele interne și în contextul dezastrelor care au lovit poporul și statul român (renunțarea la o treime din teritoriul României, în iunie-august 1940) și ca rezultat al rinocerizării continue a opiniei publice dirijate de către intelectuali, ziariști, scriitori și mulți profesori, care au reușit să transforme viziunea despre evreu, înfățișându-l ca pe o făptură inumană.

În a doua etapă a dictaturii regale și mai ales după ocuparea Cehoslovaciei în martie 1939, „problema evreiască a încetat să mai preocupe puterile democratice și Liga Națiunilor. Organizațiile evreiești mondiale au mai încercat să ajute, dar

²⁵ Mărturia lui Aureliu Weiss, Arhiva Yad Vashem 0-33/785, p. 3-4.

²⁶ *Raportul din ianuarie 1939*, p. 3.

²⁷ Raportul Congresului Mondial Evreiesc cu privire la situația evreilor din România, 23 februarie 1939, p. 3. Arhiva Yad Vashem P-6/Paris (în continuare *Raportul din februarie 1939*).

²⁸ Raportul Congresului Mondial Evreiesc din 23 august 1939, cu privire la situația din Transilvania (în continuare, *Raportul despre situația din Transilvania*, *idem*, p. 1). Istoriografia comunistă afirmă că regimul dictatorial „s-a întors la politica tradițională în cadrul căreia problema evreiască a fost tratată de pe poziții legaliste și umane, și prin aceasta se deosebește de antisemitismul național-creștin”. Vezi: I. Dandara, *Romania's Attitude within International Talks Concerning the Situation of the Jews in Europe (1938-1939)*, Bucharest, 1986, p. 9 (în continuare, *Dandara – Poziția României*).

²⁹ *Raportul din ianuarie 1939*, p. 2.

zbucnirea celui de-al doilea război mondial și pericolul grav care plana asupra evreilor din Polonia au avut o influență negativă asupra interesului pentru soarta evreilor din România³⁰. În această perioadă, în anii 1939-1940, soarta evreilor din România a fost influențată nu numai de expansiunea teritorială a nazismului, dar și – mai ales – de evenimente interne.

Aceste evenimente sângeroase au zdruncinat total regimul legal și atitudinea față de caracterul sacru al vieții, cu toate că, de data asta, victimele au fost legionarii. În noaptea de 30 noiembrie 1938 au fost lichidați, din ordinul regelui, 14 din căpeteniile Gărzii de Fier: Codreanu (care fusese arestat în aprilie 1938 din ordinul regelui, împreună cu toți comandanții Gărzii de Fier pe care poliția a reușit să-i captureze), cei trei asasini ai primului ministru Duca (ucis la 29 decembrie 1933) și cei zece asasini ai lui Stelescu (legionarul care l-a trădat pe Codreanu și a creat o organizație concurentă). Corpurile legionarilor strangulați de jandarmi și, apoi, împușcați au fost îngropate într-un mormânt comun în curtea închisorii Jilava, în apropiere de București³¹. Majoritatea liderilor români, printre care Maniu, Brătianu, Iorga, Călinescu și Gafencu avertizaseră, fiecare în parte, contra pericolului pe care-l reprezentau Codreanu și mișcarea sa fascistă. Cu toate acestea, lichidarea a fost arbitrară, a fost executată pe baza unei dispoziții verbale și a fost justificată prin „o încercare de evadare din închisoare” (asemenea lichidări și pretexte nu erau străine Siguranței, jandarmeriei și nici măcar armatei și au fost folosite în trecut și împotriva evreilor).

Potrivit mărturiei unei persoane din anturajul regelui, acesta ar fi dispus lichidarea lui Codreanu după ce a respins presiunile lui Hitler în întâlnirea lor din noiembrie 1939, de a forma un guvern în frunte cu „Căpitanul”, de a schimba politica externă a României și de a anula convențiile și tratatele cu puterile occidentale³². Asasinarea lui Codreanu a trezit însă furia lui Hitler. Presa germană a primit libertatea să-l atace pe rege și să-i amintească vechiul său păcat – amanta lui evreică, Elena Lupescu. Presa nazistă a prezentat lichidarea lui Codreanu ca „victoria evreimii”³³.

Al doilea eveniment care a cutremurat autoritatea legii în România a fost, de asemenea, provocat de legionari: atentatul la viața primului ministru Călinescu și uciderea asasinilor. Călinescu devenise prim-ministru la 7 martie 1939, după decesul patriarhului Miron Cristea. El a condus lupta contra Gărzii de Fier „nu din cauza

³⁰ Cu privire la vizita în România a rabinului Perlzweig, unul din conducătorii Congresului Mondial Evreiesc din Marea Britanie, și cu privire la conivoririle sale cu primul ministru Călinescu, vezi Vago (nota 1) p. 71.

³¹ Despre felul în care s-a făcut lichidarea lui Codreanu și a camarazilor săi, despre descrierea lichidării și despre părerea istoricilor români și străini, vezi Mușat și Ardeleanu, *România*, partea a 2-a, p. 876-879.

³² *Idem*, p. 873-874.

³³ Vezi: L. Dandara, *România în vâltoarea anului 1939*, București, 1985, p. 76 (în continuare, *Dandara: România în vâltoare*).

platformei sale antisemite ci din cauza împotrivirii ei față de rege³⁴, cu toate că era conștient de intenția Gărzii de Fier „de a zvârli evreii în mare”³⁵. Călinescu a fost asasinat, la 21 septembrie 1939, de către o grupă de legionari, la ordinul lui Horia Sima, urmașul lui Codreanu, care a fugit la Berlin odată cu începutul campaniei de prigonire a mișcării sale. Și de data asta răspunsul regelui a fost rapid și sângeros. Cei nouă asasini, care nici măcar n-au încercat să fugă, au fost executați fără proces, a doua zi după asasinat, și cadavrele lor au fost expuse la locul crimei³⁶. Încă în acea săptămână, între 22 și 28 septembrie, au fost executați 242 de legionari, câte 3-15 din fiecare județ, și cadavrele lor au fost expuse în public.

Trebuie subliniat că măcelărirea legionarilor a avut loc în ultima săptămână a campaniei din Polonia și la o lună după semnarea pactului Ribbentrop-Molotov. Asasinarea lui Călinescu și omorârea legionarilor, alianța sovieto-germană și prăbușirea Poloniei au sporit haosul și teama de viitor a conducătorilor României. Țara rămăsese singură în fața a doi coloși, cel german și cel rus.

Reacția dură a regelui nu a produs bucurie în rândurile evreilor. Continuând să îndure povara persecuțiilor, ei au înțeles că expunerea în public a cadavrelor legionarilor constituie o dovadă că a venit sfârșitul puterii legii și că ușurința cu care au fost executați legionarii, fără judecată, poate constitui un precedent și un exemplu pentru alte cazuri³⁷. Cine a ordonat executarea unor români „etnici” poate într-o zi să tragă în „satana-evreul”. Lichidarea căpeteniilor legionarilor nu a fost spre binele evreilor și nu a modificat atmosfera în favoarea lor, așa cum problema și-a găsit expresia în presa cenzurată. În ochii fasciștilor români, orice măsură împotriva lor făcea parte din complotul iudeo-masonic-comunist; executarea conducătorilor legionari care nu fugiseră în Germania n-a făcut decât să sporească deruta *establishment*-ului român, determinându-l să adopte măsuri confuze, sugerate de panică.

Presiunii interne i s-a adăugat presiunea externă: cu cât se înmulțeau victoriile naziștilor în Europa, cu atât creșteau și presiunile lor asupra României, „ca o tumaare pe creier”, după definiția lui Galencu³⁸. Aceste presiuni au generat soluții pripite: mobilizarea rezerviștilor, promisiuni solemne de a apăra cu orice preț integritatea și independența României și înăsprirea campaniei împotriva celor ce s-au făcut vinovați de slăbiciunea statului, de politica sa prooccidentală și, de fapt, de toată evoluția politică, culturală și ideologică de după unirea din anul 1859, și care a fost contrarie „ideii naționale”.

³⁴ Notă secretă cu privire la situația evreilor din România. Paris, 16 iunie 1938. Din: AnceI, *Documents*, I, nr. 25, p. 230 (în continuare, Nota din iunie 1938).

³⁵ Mărturia conducătorului sionist Mișu Vaisman (Amis) cu privire la programul de emigrare al lui Călinescu din anii 1938-1939. Din: AnceI, *Documents*, I, nr. 35, p. 255 (în continuare, mărturia lui Mișu Vaisman).

³⁶ Filderman, *Memorii*, p. 690.

³⁷ *Idem*, p. 673-690.

³⁸ *Idem*, p. 682.

Au mai trecut câteva luni și un dezastru s-a abătut asupra țării: la 26 iunie 1940, Uniunea Sovietică a cerut României, printr-un ultimatum, să abandoneze Basarabia și Bucovina de nord (inclusiv un mic teritoriu din Regat) în termen de patru zile. România a capitulat în fața ultimatumului și a abandonat aceste provincii, care se întindeau pe 60.000 km și unde locuiau 3,5 milioane de români. Și Ungaria, aliată a Germaniei, avea revendicări teritoriale față de România. Evreii au fost țapul ispășitor al dezastrului național: legi, ordonanțe și ordine de toate felurile au fost publicate zilnic, iar presa a devenit de-a dreptul violentă.

În haosul politic și administrativ s-a petrecut o „minune” caracteristică politicii românești: „a renăscut” mișcarea legionară, în urma unei manevre a regelui. Carol îl grația pe Horia Sima și mișcarea sa, numindu-l ministru adjunct. Legionarii au fost eliberați din închisori și din lagăre. La 25 iunie 1940, Horia Sima își cheamă camarazii să se alăture noului partid al regelui, Partidul Națiunii. La 28 iunie, Horia Sima devine ministru adjunct la Ministerul Educației Naționale, însărcinat cu problemele religiilor. Aceasta a fost prima participare a legionarilor într-un guvern al României.

La 3 iulie, Carol cere reprezentantului Germaniei să trimită o delegație militară în România, în speranța că va primi astfel sprijin contra pretențiilor Ungariei. Astfel a început subjugarea politică, economică și militară a României de către Germania, care a fost unul dintre obiectivele principale ale politicii germane în răsăritul Europei.

Legislația antisemită și măsuri administrative împotriva evreilor

Căderea lui Goga și arestarea lui Codreanu au redus presiunea asupra evreilor și le-au ameliorat, temporar, situația. Autoritățile continuau să aplice legea revizuirii cetățeniei, dar totodată comercianții și oameni de afaceri evrei care nu-și pierduseră cetățenia și-au redeschis afacerile, și un număr restrâns de avocați evrei au reapărut la judecătorii, acolo unde nu au fost atacați de huligani antisemiți. Numai ziariștii evrei au rămas definitiv îndepărtați din presa românească³⁹.

Cu toate astea, măsurile politice luate de rege și de diversele sale guverne și care-i priveau pe toți cetățenii au lovit mai mult în evrei: ei au fost înlăturați de la orice participare la viața politică, fie și în forma redusă admisă în trecut; au pierdut orice posibilitate de a influența măsurile restrictive luate împotriva lor⁴⁰. Statutul juridic al evreilor era acum inferior celui de dinainte de emancipare.

Regele a interzis toate organizațiile politice, cu toate că cele două partide mari (Național Țărănesc și Național Liberal) au continuat să existe cu aprobare tacită, și în locul lor a înființat, la 15 decembrie 1938, un partid unic, cu numele

³⁹ Nota din iunie 1938, p. 230.

⁴⁰ Raporiul din februarie 1939, p. 3.

Frontul Renașterii Naționale. Partidul de guvernământ a primit în rândurile lui numai români. În felul acesta evreii au fost excluși de la reprezentarea în parlament, iar în Senat a fost păstrat numai un loc pentru rabinul-șef, care reprezenta religia iudaică. Conducătorii organizațiilor evreiești, șef-rabinul Niemirower, Filderman și Fischer, s-au adresat Frontului, cerând ca evreii să fie primiți în rândurile lui. Cu toate că partidul guvernamental a fost conceput ca o organizație destinată numai românilor etnici, au fost create, în cadrul lui, secții speciale pentru germani și unguri. Ministrul pentru problemele minorităților, Dragomir, a respins cererea de înscriere a evreilor, afirmând față de conducătorii lor că „din motive legate de politica externă” nu este posibil „deocamdată” ca evreii să fie primiți în rândurile Frontului⁴¹.

Mulți membri ai Gărzii de Fier s-au înrolat, în mod demonstrativ, în Front, și au dat declarații de sprijin pentru rege, accentuând că doresc să colaboreze cu regimul⁴². Unii dintre conducătorii mișcării au publicat în presă un comunicat prin care anunțau că, odată cu înscrierea în Front, se dezic de mișcarea legionară⁴³.

Miracolul politicii românești a creat *Deus ex machina* un partid care în numai două luni înregistra peste trei milioane de membri⁴⁴. Personalități din toate partidele și mișcărilor, unii dintre ei dușmani jurați, șefi de partide, conducători ai intelectualității românești, oameni de „stânga”, de „dreapta” și de „centru” după definițiile locale, legionari, cuziști – erau acum cu toții membri ai aceluiași partid. Sprijinul de masă pentru Front era o expresie a îngrijorării profunde față de cutremurul care s-a petrecut în apropierea granițelor României; dar a oglindit și cultura politică a acestei țări. Peste un an, când legionarii au întemeiat regimul fascist, au obținut, după afirmațiile lor, jumătate de milion de membri înscriși în decurs de două luni.

Regele a desființat Frontul la 22 iunie 1940, și în locul lui a apărut Partidul Națiunii, partid cu nuanțe fasciste, și care s-a bucurat de un sprijin mai redus. Unul dintre scopurile noii formațiuni politice era să-i înlăture definitiv din viața politică pe conducătorii celor două mari partide tradiționale.

La 25 iunie 1940 a apărut în presă chemarea lui Horia Sima către toți membrii și simpatizanții Legiunii, de a se înscrie în Partidul Națiunii, iar la 28 iunie el a fost numit ministru adjunct (post pe care l-a deținut aproape două săptămâni).

Partidul Națiunii a fost un partid antisemit, care a încercat să imite modelul nazist „și platforma sa politică și ideologică exclusivă o constituia soluția problemei evreiești. Rusia, Ungaria și Bulgaria au tăiat în carnea vie a națiunii; dar ceea ce îi frământa pe antisemiți a fost problema evreiască”⁴⁵. Noul guvern, numit

⁴¹ Filderman, *Memorii*, p. 692.

⁴² Supliment la Raportul din ianuarie 1939.

⁴³ Dandara, *România în văltoare*, p. 93; D. Zamfirescu, *Puncte de reper*, Paris, 1980 (stencil), p. 7.

⁴⁴ Dandara, *România în văltoare*, p. 91-93.

⁴⁵ Filderman, *Memorii*, p. 692.

la 11 iulie 1940, sub conducerea lui Ion Gigurtu – cel mai pronazist dintre personalitățile care nu erau membri ai Gărzii de Fier – s-a grăbit să publice o serie de legi antisemite. Acest guvern a elaborat Statutul evreilor, apărut la 10 august 1940, echivalent românesc al legilor de la Nürnberg.

În pofida dezastrelor naționale și a anarhiei care domnea către sfârșitul dictaturii regale, populația evreiască trăia cu senzația clară că măsurile luate împotriva ei fac parte integrantă dintr-un plan sistematic stabilit apriori și îndeplinit, pas cu pas, de la începutul anului 1938 până la primele pogromuri împotriva evreilor comise în urma retragerii din Basarabia și Bucovina de nord și la publicarea Statutului evreilor. Mai mult decât evenimentele din jur și reacția cu privire la ele, pe evrei i-a chinuit aplicarea legii lui Goga de către guvernul patriarhului și consecințele ei asupra surselor lor de existență. Pretextele pentru retragerea cetățeniei erau multe și ciudate. Anularea, sau doar punerea ei sub semnul întrebării a lovit puternic într-un mare număr de susținători de familie, și mai ales în avocați, medici, funcționari, comercianți și salariați de diferite genuri⁴⁶. Instituții, uniuni și rețele de desfacere controlate de guvern au concediat de îndată salariați evrei „deoarece certificatele lor de cetățenie încă nu au fost cercetate”, și au dat dispoziții tuturor sucursalelor să folosească numai vânzători „creștini”. Judecătoriile s-au bazat pe același pretext al necesității de a aștepta sfârșitul verificării și au interzis avocaților evrei să-și practice meseria⁴⁷. În multe locuri, avocaților evrei li s-a interzis cu forța să intre în tribunal, așa cum s-a întâmplat la Palatul Justiției din București, unde se afla Tribunalul Suprem⁴⁸.

Toate acestea nu erau rezultatul întăririi influenței naziste asupra României și nu constituiau o încercare de a imita măsurile antisemite ale naziștilor. Ele au fost o continuare a planurilor și inițiativelor născute pe pământul țării, existaseră și în trecut și proveneau din refuzul diverselor pături ale populației românești de a accepta egalitatea în drepturi pentru evrei. La 29 iulie 1938, Filderman a prezentat un memoriu special în problema avocaților, în care a scos în evidență tertipurile de care concurenții români se folosesc pentru a-i îndepărta pe colegii lor evrei din barouri⁴⁹. Camerele de Comerț s-au grăbit, și ele, să realizeze visul românizării, ștergându-i din registrele negustorilor pe evreii care și-au pierdut cetățenia. Lovitura a fost puternică îndeosebi în Bucovina, unde au fost respinse, după aprecierile din iulie 1938, 75% până la 80% din cererile de cetățenie, și în care

⁴⁶ Nota din iunie 1938, p. 230.

⁴⁷ Memoriul Filderman către ministrul Justiției din 16 iulie 1938 cu privire la procedurile de revizuire a cetățeniei și încercarea de a-i împiedica pe evreii din Bucovina și Transilvania să primească cetățenia. Din: Ancl, *Documents*, I, nr. 30, p. 244 (în continuare, *Memoriu despre procedurile de revizuire a cetățeniei*).

⁴⁸ Mărturia lui A. Weiss, Arhiva Yad Vashem, 033/785, p. 3.

⁴⁹ Filderman, *Memorii*, p. 675; Raport asupra situației după căderea lui Goga, p. 2; Filderman către ministrul Justiției cu privire la situația disperată a avocaților evrei, 29 iulie 1938. Din: Ancl, *Documents*, I, nr. 28, p. 24 (în continuare, adresarea cu privire la problema avocaților).

partea principală a comerțului cu amănuntul era în mâinile evreilor⁵⁰. În Transilvania, procentul anulării cetățeniei a fost asemănător, dar acolo situația economică a evreilor a fost mai acceptabilă⁵¹. „Mii de evrei au sărăcit peste noapte”, notează Filderman în memoriile sale⁵². O circulară a Ministerului de Interne din 15 septembrie 1938 stabilea că oricine și-a pierdut cetățenia va fi considerat ca străin; cu toate acestea, acorda anumite excepții – al căror conținut nu era limpede –, evreilor care au locuit în România înainte de 1916⁵³. Circulara a creat o situație paradoxală; mulți evrei definiți ca „străini”, obligați să se înscrie în registrele străinilor și care aveau nevoie de o autorizație de lucru specială, cu toate că satisfăcuseră serviciul militar, erau soldați în rezervă, iar când a crescut tensiunea la granițele României și au fost trimise acolo forțe de întărire, au fost mobilizați. Primăria din Cernăuți s-a grăbit să scoată o circulară în iunie 1938 prin care „invita” pe toți evreii care-și pierduseră cetățenia să-și lichideze afacerile în decurs de 14 zile⁵⁴.

Incertitudinea privind procedeul revizuirii cetățeniei a provocat tensiune în rândurile populației evreiești și a paralizat activitatea economică în diverse ramuri. Noile și vechile dispoziții cu privire la dreptul la cetățenie erau nebuloase și atât de contradictorii „încât celor interesați le era foarte greu să se regăsească pe ei înșiși, iar funcționarilor, cu cea mai mare bunăvoință, să le pună în aplicare”. Faptul acesta explică marile deosebiri în aplicarea legii în diverse zone ale României⁵⁵.

Ministrul Justiției a încercat să facă ordine în confuzia care domnea, trimițând, în aprilie 1938, circulare către judecătorii și prefecturi din Regat, Transilvania, Bucovina și Basarabia, cu lămuriri în privința actelor pe care evreii trebuie să le prezinte, precum și a instituțiilor autorizate să le emită⁵⁶. Această măsură a fost luată în urma discuțiilor purtate de ministrul de Externe Petrescu-Comnen și de comisarul Dragomir cu conducătorul JFC, în cadrul cărora Dragomir a promis să discute această problemă cu ministrul Justiției și să găsească o soluție ca să ușureze, într-o oarecare măsură, problemele evreilor „care pur și simplu n-au putut să-și permită să adune toate actele sau nu au avut timpul necesar

⁵⁰ *Memoriu cu privire la procedura de revizuire a cetățeniei*, p. 244.

⁵¹ Memoriul lui Filderman adresat ministrului de Interne Călinescu cu privire la încetările antisemite în presă și presiuni spre a provoca emigrarea a 150.000 de evrei din România, 21 decembrie 1938. Din: Ancel, *Documents*, I, p. 252 (în continuare, *Memoriu despre incitare și emigrare*); vezi Raportul cu privire la situația din Transilvania.

⁵² Filderman, *Memorii*, p. 692.

⁵³ Ordonanța privind persoanele care au fost radiate din registrele de naționalitate română, 15 septembrie 1938. Ancel, *Documents*, VIII, nr. 143, p. 178.

⁵⁴ Memoriul lui Filderman către ministrul Justiției cu privire la nelegalitatea legii de revizuire a cetățeniei și modul în care ea a fost aplicată, 4 iulie 1938; *idem*, I, nr. 26, p. 234 (în continuare, *Memoriu despre nelegalitatea legii revizuirii cetățeniei*).

⁵⁵ *Memorii*, p. 683.

⁵⁶ „Timpul”, 13 aprilie 1938; vezi Ancel, *Documents*, I, nr. 24, p. 228.

pentru aceasta”⁵⁷. FUCE – unica organizație evreiască căreia i s-a permis să funcționeze, a adunat plângeri ale evreilor cu privire la arbitrarul tribunalelor care s-au grăbit să le anuleze cetățenia sub tot felul de pretexte, iar Filderman a prezentat ministrului Justiției două memorii, la 4 iulie și la 10 septembrie 1938. În ianuarie 1939, la un an după publicarea legii lui Goga, se putea conchide că „revizuirea cetățeniei a provocat un dezastru mare asupra multor oameni [evrei] care erau cetățeni legali”⁵⁸.

Numeroși evrei care și-au pierdut cetățenia au rămas într-o situație fără ieșire. Ei nu știau altă limbă decât româna, nu aveau altă cetățenie, nu aveau pașaport (deoarece pașapoartele le-au fost anulate) și nici o țară nu-i voia. Majoritatea erau prea săraci pentru a-și permite cursa pentru obținerea actelor și pentru a oferi mita, obișnuită sau „specială”, plătită intermediarilor pentru a cumpăra bunăvoința judecătorilor. Filderman a predat guvernului un memoriu cu privire la problemele acestora, prin care cerea ca evreii cărora li s-a respins cererea de recunoaștere a cetățeniei „să se bucure de aceleași drepturi pe care le-au avut evreii înainte de război, deoarece ei nu au altă țară și au satisfăcut serviciul militar în armata română”. Printre ei se aflau și văduve, orfani, răniți în război, evrei cu decorații de bravură pe câmpul de luptă și evrei care, de numeroase generații, au fost considerați cetățeni români”⁵⁹.

Legea privitoare la dobândirea și pierderea naționalității române, publicată la 20 ianuarie 1939, a întărit legea lui Goga și a stabilit, în paragraful 20, că: „Naționalitatea română poate fi retrasă celui naturalizat român sau recunoscut, dacă: a obținut naturalizarea prin false declarații sau mijloace frauduloase ori a ascuns anumite fapte de o importanță hotărâtoare pentru obținerea naturalizării”. De asemenea, putea fi anulată cetățenia cuiva „originar al unui stat cu care România s-ar găsi în stare de război” (paragraful 43), precum putea fi anulată și cetățenia „unor anumiți cetățeni români care trăiesc în străinătate” (paragraful 41); acest paragraf a fost folosit pentru a-i priva de cetățenie pe mulți evrei posesori de pașaport românesc care trăiau în afara granițelor. Ministerul de Justiție a fost împuternicit să dea dispoziții de confiscare a averii celor a căror cetățenie a fost retrasă pe baza paragrafelor 41, 42 sau 43.

La 22 iulie 1939 a fost publicată o ordonanță care corecta și completa legea din 20 ianuarie, și cuprindea alte dispoziții, și mai severe. O altă lege, din 20 octombrie 1939, corecta și completa legea din 22 iulie: „ultimele rămășițe ale drepturilor obținute în decurs de o sută de ani de luptă s-au transformat în pulbere”⁶⁰.

⁵⁷ *Raport cu privire la discuția cu Commen*, p. 2.

⁵⁸ *Raportul din ianuarie 1939*, p. 1.

⁵⁹ *Raportul cu privire la situația după Goga*, p. 1.

⁶⁰ Vezi legea nr. 86, partea I-a, nr. 17. Din: „Monitorul Oficial”, 20.1.1939. Filderman, *Memorii*, p. 252.

În general, atitudinea autorităților față de evreii care și-au pierdut cetățenia a fost mai dură decât față de evreii care locuiau în România și aveau cetățenie străină. Prima țintă, ca o introducere la campania pentru românizare, a constituit-o marea număr de afaceri ale noilor „străini” (evreii care și-au pierdut cetățenia). Autorizațiile acestora au fost anulate și ele au fost închise. Cea mai puternică lovitură au primit-o meșteșugarii și muncitorii evrei: croitori, frizeri, cizmari, spălători – cărora le-a fost confiscată autorizația de muncă. Mulți muncitori au fost concediați din fabrici și de la meșteșuguri⁶¹. Noile legi ale muncii au condiționat dreptul la muncă de păstrarea cetățeniei și, în felul acesta, mulți evrei au fost înlăturați, „într-o formă legală”, de la ocupațiile lor și din locurile lor de muncă⁶². Concomitent s-au intensificat incitățile în presă împotriva „dominației evreilor în economia românească”. Din partea celor vizați, aceste incitări nu au putut primi un răspuns public, din cauza cenzurii presei.

Filderman a depus câteva memorii în care încerca să demonstreze că românii sunt în realitate stăpâni în economia țării lor. El s-a folosit de datele oficiale ale Băncii Naționale Române (BNR) și ale economiștilor și specialiștilor români, inclusiv statistici care demonstau că în noile teritorii româniei s-au consolidat în special în zone populate masiv de evrei, „în timp ce n-au putut pătrunde în zonele populate de unguri sau de germani”⁶³. Dar totul a fost în zadar.

„Am continuat să prezint memorii miniștrilor, cabinetelor lor și secretarilor lor. Și întrucât ne-au acuzat fără încetare, cu o monotonie a maniacului că [noi] suntem lipitorile poporului și numărăm milioanele, că am pus stăpânire pe toate funcțiile – reveneam [și eu] fără încetare, și cu o monotonie asemănătoare cu cea a acuzatorilor, dezmințind, una după alta, minciunile monstruoase, calomniile ridicole, jongleriile acrobaților amețiți de vertijie”⁶⁴.

Reforma administrativă din 13 august 1938, care a împărțit România în zece ținuturi, a acordat largi prerogative și multă putere rezidenților regali – un fel de guvernatori numiți direct de rege pentru o perioadă de șase ani. Acești rezidenți regali nu au avut o atitudine unitară față de evrei și, în numeroase cazuri, când a fost vorba de interpretarea legilor și dispozițiilor, buna lor voință a avut o mare importanță.

Rezidentul Regal al ținutului Suceava-Cernăuți, Gheorghe Alexianu, a emis o Ordonanță prin care a interzis angajarea evreilor care și-au pierdut cetățenia în toate instituțiile publice sau private, anuându-le dreptul să lucreze în fabrici, meșteșuguri sau în prăvălii. Ordonanța i-a însărcinat pe primarii din ținut (care a

⁶¹ *Raportul din ianuarie 1939*, p.1.

⁶² *Raportul cu privire la situația după Goga*, p.1.

⁶³ Memoriul lui Filderman către Ministerul Justiției cuprinzând date statistice, demografice și economice despre evreii din România, 7 iulie 1938, din: Ancel, *Documentis*, I, nr. 27, p. 235-240 (în continuare, *Raport cu date*); vezi și *Raportul cu privire la situația după Goga*, p. 2-3.

⁶⁴ Filderman, *Memorii*, p. 685.

cuprins, printre altele, și orașul Cernăuți) să pregătească „imediat” liste ale evreilor cu cetățenia anulată și să predea poliției aceste liste „pentru a pune în aplicare paragrafele acestei Ordonanțe”⁶⁵.

Pe acest fond puteau fi înțelese îndemnurile primului ministru Călinescu către delegația organizațiilor evreiești, de a veni de urgență în ajutorul miilor de evrei care și-au pierdut cetățenia, avertizând că, în caz contrar, aceștia vor muri pur și simplu de foame. Dar guvernul de scurtă durată al lui Goga și regimul dictaturii regale care i-a urmat au zdruncinat statutul juridic al întregii populații evreiești din România și au pus sub semnul întrebării și drepturile evreilor originari din Regat.

A doua bază legală (în afară de Constituție) a politicii regimului dictatorial față de evrei a constituit-o înființarea, la 3 aprilie 1938, a Comisariatului general pentru minorități. Începând din 4 august 1938, el a funcționat în conformitate cu un „statut” special⁶⁶. Statutul enumera toate libertățile de care se bucură cetățenii României, inclusiv minoritățile, și le amintea de obligația de a fi loiali față de patrie. Constituția și Statutul recunoșteau dreptul minorităților (inclusiv al evreilor) de a folosi limba maternă în activitatea religioasă, în presă, în contactele personale și comerciale, la întâlniri și adunări „aprobate de lege”. Minoritățile aveau dreptul să creeze instituții de asistență religioasă și sociale și să le conducă în limba lor. Statutul recunoștea cetățenilor aparținând minorităților dreptul să primească educație în limba maternă în școli publice, să ocupe posturi publice și să lucreze în orice ocupație, în condiții asemănătoare cu ceilalți cetățeni ai țării. Evreii – spre deosebire de unguri, germani, bulgari și ucraineni – nu erau organizați ca un grup etnic separat și, în fapt, nu au fost recunoscuți ca o minoritate⁶⁷. Cauza nu era legată numai de conflictul dintre „asimilanți”, sub conducerea lui Filderman, și „naționali” Partidului Evreiesc și mișcării sioniste, ci, înainte de toate, de refuzul autorităților de a-i recunoaște pe evrei ca o minoritate cu drepturi naționale și culturale.

Această realitate i-a pus într-o situație penibilă pe conducătorii evrei. Din cele cunoscute, n-a existat o coordonare între cele două tabere, cu toate că, post-factum, se poate conchide că adoptarea unuia dintre modurile de abordare nu ar fi schimbat atitudinea autorităților românești față de evrei. Ministrul pentru problemele minorităților a remarcat, în convorbirea cu Lasky din vara lui 1938, că mulți dintre conducătorii evreilor din România au venit să discute cu el problemele lor „în afară de dr. Filderman... care nu vrea să fie considerat ca membru al unei

⁶⁵ Vezi paragraful 4 din ordonanța nr. 6907/38 din 1 decembrie 1938 a rezidentului regal al ținutului Suceava-Cernăuți, Alexianu. Din: *Ancel, Documents*, VIII, nr. 145, p. 183.

⁶⁶ Statutul Minorităților – legea nr. 1750 bis. „Monitorul Oficial”, 4.8.1938; traduceri din limbile engleză și franceză în Arhiva Yad Vashem 0-60/Romania. Vezi și *Règlement pour le fonctionnement du Commissariat Général pour les minorités*.

⁶⁷ Dandara, *Poziția României*, p. 9.

minorități, ci ca român de religie mozaică”⁶⁸. Această poziție nu s-a menținut vreme îndelungată și, după scurt timp, și Filderman s-a întâlnit cu Dragomir. La fel ca și Constituția, și Statutul și Comisariatul n-au asigurat drepturile cetățenești și naționale ale evreilor. Procesul de românizare a fost accelerat prin legi, regulamente, ordonanțe și dispoziții. Parte din măsurile „legale” au fost formulate în mod explicit împotriva evreilor, iar altele erau într-adevăr generale, dar au lovit în special în evrei. Ordonanțe care au contravenit Statutului Minorităților au fost îndreptate împotriva limbii idiș și a oricărui gen de manifestare publică specific evreiască. Prima ordonanță de interdicere de a vorbi în idiș a fost publicată încă în timpul guvernului Goga. Primarul orașului Bălți din Basarabia, Grigore Treția, a ordonat interzicerea folosirii „limbii evreiești și rusești” în toate instituțiile publice și chiar pe străzile orașului. Contravenienții vor fi acuzați de „infracțiune de *lèse-nation*” – noțiune juridică nouă, care decurgea din acuzarea de insultă a regelui. Cetățenii români au fost încurajați să-i denunțe pe infractori⁶⁹.

Rezidentul regal al ținutului Suceava-Cernăuți, Alexianu, a decis că, începând cu 1 decembrie 1938, este interzis populației evreiești a ținutului să vorbească altă limbă în afară de limba română în prăvălii, ateliere, fabrici, bănci, instituții, în sălile tribunalelor, în toate birourile publice și chiar pe străzi. Alexianu îi amenința pe evreii care vor ignora Ordonanța cu pierderea cetățeniei, pe motivul că, refuzând să vorbească românește, „ei vor dovedi că nu sunt cetățeni români și nu vor putea să beneficieze de avantajele cetățeniei române”⁷⁰. Ordonanța cuprindea și prevederea de a le retrage evreilor care și-au pierdut cetățenia dreptul de a ocupa vreun post și dreptul de a lucra. La Cernăuți, marea capitală de județ, trăiau, pe atunci, 45.000 de evrei – o treime din populația orașului. Majoritatea vorbeau germana sau idiș și numai tineretul educat în școlile românești vorbea și limba română. Ordonanța a lovit în comercianți, meșteșugari, în intelectualitatea evreiască; de fapt, în evreii din toate păturile populației. Conducătorii evrei din Bucovina au văzut în Ordonanța lui Alexianu și în alte măsuri antisemite un ansamblu care avea ca scop „să facă viața evreilor insuportabilă”⁷¹.

Ordonanța îi obliga să vorbească românește numai pe evrei. Celelalte minorități, în frunte cu marea minoritate ucraineană, peste o treime din populația Bucovinei, erau libere să vorbească în limba lor. „Deseori”, se spunea în darea de seamă a Congresului Mondial Evreiesc, „au loc provocări împotriva evreilor... zi

⁶⁸ Raport cu privire la discuția cu Comnen, p. 226. Conflictul intern cu privire la definirea evreilor ca minoritate națională a cetățenilor români de religie mozaică depășește domeniul acestei cercetări

⁶⁹ Ordonanța din 8 ianuarie 1938 a primarului orașului Bălți, Grigore Treția, împotriva folosirii „limbii evreiești” și rusești, „Curierul Israelit”, 16.1.1938. Traducere în franceză a Ordonanței, vezi: Anceț, *Documents*, VIII, nr. 140 p. 161.

⁷⁰ Copie a Ordonanței din 1 decembrie 1938, așa cum a apărut ea în presa românească din 2 decembrie 1938. Din: Anceț, *Documents*, I, nr. 31, p. 248. Vezi traducerea în engleză a Ordonanței, *idem*, VIII, nr. 145, p. 183-184.

⁷¹ *Raportul din februarie 1939*, p. 3.

de zi sunt târați la secțiile de poliție și li se cere să doneze bani. Sunt amenințați cu închisoarea și cu trimiterea în judecată în fața unui tribunal militar; și evreii plătesc”⁷². Negustorii nu pot vinde „deoarece cumpărătorii nu pot vorbi românește”. După părerea multor evrei, scopul Ordonanței era să-i înjosească. „[Ei] se plimbă pe străzi, se așază în locuri publice și discută în șoaptă. Din ascunzișuri răsar păzitori ai ordinii, tabără asupra oamenilor și-i târăsc la secțiile de poliție”⁷³.

La Cernăuți, la Suceava și în alte orașe din Bucovina, cetățenii au fost invitați să-i denunțe pe evreii care nu vorbesc românește. Rezidentul regal i-a obligat pe evrei să deschidă prăvăliile sâmbăta, a interzis comunităților să încaseze taxe pentru tăierea rituală și a dus până la capăt procedura juridică pentru confiscarea „Casei evreiești” din Cernăuți⁷⁴. Limba română a constituit pretextul pentru a nu înapoia autorizațiile de lucru avocaților evrei, iar în februarie 1939, la un an după excluderea lor din barouri, li s-a cerut să treacă un examen special de limba română, după ce depășiseră obstacolul cetățeniei⁷⁵.

Intenția de a lovi în întreaga populație evreiască, inclusiv în cei care au obținut recunoașterea reinnoită a cetățeniei românești, a fost demonstrată în mod clar la mijlocul anului 1938. Din acest punct de vedere, regimul dictaturii regale poate fi considerat ca o repetiție generală pe calea spre epoca românizării, care a început cu crearea guvernului legionar. În acest interval au fost finalizate măsurile legislative și administrative de excludere a evreilor din comerțul de import și de export, din reprezentanța industriilor și întreprinderilor străine în România, din comerțul cu acțiuni și din reprezentarea deținătorilor de acțiuni⁷⁶. Politica antisemită a Băncii Naționale a României, sub conducerea guvernatorului ei, Manoilescu, a determinat prăbușirea unor mari comercianți și oameni de afaceri evrei și a unor întreprinderi care erau în proprietate evreiască⁷⁷. Banca, se spune în darea de seamă a Congresului Mondial Evreiesc, a refuzat să răscumpere polițele firmelor evreiești, ceea ce a accelerat prăbușirea lor. Autoritățile au anulat pentru evrei aproape toate autorizațiile de vânzare a tutunului, chibriturilor și sării (pe lângă autorizațiile de vânzare a alcoolului, care fuseseră anulate încă de guvernul Goga-Cuza) – produse constituind monopol al statului⁷⁸.

Noutatea juridică a regimului dictatorial consta în proiectele de lege îndreptate în mod explicit împotriva evreilor. Un astfel de proiect de lege, care venea să interzică tehnicienilor și inginerilor evrei să lucreze în meseriile lor, în

⁷² Anexă la Raportul din ianuarie 1939, p. 3-4.

⁷³ *Idem*, p. 4.

⁷⁴ Memoriu cu privire la provocări și emigrare, p. 253.

⁷⁵ Anexă la Raportul Congresului Mondial Evreiesc cu privire la situația evreilor din România, 23 februarie 1939, p. 1 (în continuare, *Anexă la Raportul din 23 februarie 1939*).

⁷⁶ *Raportul din ianuarie 1939*, p. 2.

⁷⁷ A. Axenfeld, *Decrete economice împotriva evreilor din România între cele două războaie mondiale*, „Toledat”, 11, p. 5-8.

⁷⁸ *Anexă la raportul din 23 februarie 1939*, p. 1.

ciuda faptului că România avea nevoie de specialiști, a fost aprobat în august 1938⁷⁹. Noua lege interzicea tuturor inginerilor să lucreze în meseria lor dacă nu sunt membri în noua Asociație a inginerilor. Reînnoirea autorizațiilor de lucru ale inginerilor depindea, de acum încolo, de bunăvoința filialelor Asociațiilor și Filderman își exprima temerea că multe filiale vor respinge cererile inginerilor evrei. La 27 noiembrie 1938, arhitecții evrei au primit o lovitură puternică în urma publicării „listei arhitecților români”, în care n-a fost inclus nici un evreu⁸⁰. Inițiativa guvernamentală din 9 iunie 1938 a fost îndreptată împotriva posesorilor de diplome de absolvire a unor universități din străinătate și a lezat mii de evrei, care, în anii douăzeci și trezeci, au fost nevoiți să părăsească România și să studieze în alte țări, din cauza campaniei antisemite violente care s-a desfășurat împotriva lor în universitățile din România. Dispoziția obliga la reconfirmarea diplomelor universitare și, cu această ocazie, solicitanților li se cerea să prezinte acte cu privire la originea lor etnică⁸¹. Această măsură administrativă îi viza în special pe medicii evrei care învățaseră în Franța și în Italia; acum li se pretindea o „revizuire a diplomelor” dacă doreau să lucreze în meseria lor⁸². Ordonanța din 17 martie 1938 interzicea posesorilor de autorizație pentru farmacii (români) să-și închirieze farmaciile evreilor sau să-și reînnoiască contractul de închiriere.

În cazurile în care nu s-a reușit românizarea pe cale „legală”, au fost întreprinse inițiative juridice indirecte, care și-au atins ținta fără să menționeze calitatea de evreu. La 25 mai a fost reglementată ocupația de bancher de toate categoriile, introducându-se obligația obținerii unei autorizații speciale. Proprietatea asupra editurilor și a revistelor a fost permisă strict cetățenilor români, iar după câteva luni, a fost introdus controlul financiar asupra publicațiilor în general; această măsură a îndepărtat majoritatea evreilor dintr-o ramură ai cărei întemeietori au fost și în care s-au distins.

La 16 iunie 1938 au fost introduse impozite speciale pentru străini, inclusiv pentru evreii care și-au pierdut cetățenia, dacă mai aveau vreun venit dintr-o muncă oarecare. La aceeași dată, li s-a interzis meșteșugarilor „care nu sunt de origine etnică români” să folosească mai mult de zece salariati; la 25 august, s-a permis Universității din Cluj, printr-o ordonanță specială, să înscrie numai români etnici. 188 întreprinderi, parțial în proprietate evreiască, au fost găsite vinovate și amendate pe baza legii care obliga la folosirea exclusivă a românilor etnici. Condamnarea și amendarea au fost publicate în „Monitorul Oficial”, cuprinzând legile și majoritatea ordonanțelor, cu scopul de a intimida.

⁷⁹ Filderman, *Memorii*, p. 675, Raport cu privire la situația după Goga, p. 2.

⁸⁰ Filderman, *Memorii*, p. 677. Singer declară, în mărturia lui din martie 1938, că „toți arhitecții evrei vor să emigreze”. Vezi *Raportul Singer*, p. 180.

⁸¹ Filderman, *Memorii*, p. 676.

⁸² *Anexă la raportul din 23 februarie 1939*, p. 1.

La 27 septembrie a fost publicată o nouă listă de o sută de întreprinderi și în 27 octombrie încă o listă de cincizeci de întreprinderi sancționate cu amenzi grele pentru același delict⁸³

La 5 decembrie 1938 s-au adăugat amenzi noi și decrete care au redus drastic libertatea de acțiune a industriașului și meșteșugarului evreu. Printre altele, mulți patroni evrei au fost obligați să concedieze salariații evrei și li s-a interzis angajarea de noi salariați evrei. La acțiunea de concedieri în masă s-au alăturat societățile germane din România, concediindu-și salariații și reprezentanții evrei. În locul lor au fost numiți germani și unguri, în schimb numărul salariaților români a scăzut (deoarece a avut loc o largire a activității, iar germanii au pus mâna nu numai pe locurile din care pleaseră evreii, dar și pe locurile nou create). Trebuie remarcat că această campanie s-a desfășurat într-o perioadă de activitate economică deplină, de dezvoltare economică accelerată, de creștere mare a exportului și de inexistență a somajului.

Filderman a descris pe scurt și exact situația în memoriul prezentat primului ministru Călinescu:

„Evreii trăiesc parcă pe un vulcan. Evreul, cetățean sau nu, a pierdut siguranța vieții, siguranța ocupației în meserie sau în comerț și siguranța bunurilor sale mobile și imobile”⁸⁴.

Sindicate și personalități diferite au dovedit inițiativă și au acordat interpretări largite legilor antisemite și, mai ales, legii Goga. Sindicatul contabililor își dorea de mult să-i înlăture pe evrei din rândurile sale, din motive de concurență profesională, dar nu găsea o breșă corespunzătoare în legi. Deteriorarea statutului juridic al evreilor și atmosfera generală antisemită au constituit momentul potrivit pentru realizarea planului sindicatului, care, în trecut, eșuase de câteva ori. Într-o ședință publică, sindicatul a hotărât în unanimitate să șteargă de pe lista contabililor pe toți străinii și pe evrei, să publice de îndată o nouă listă și s-o înainteze autorităților; să ceară judecătorilor să nu aprobe nici un bilanț semnat de un contabil evreu sau de străini. Concurența incomodă a contabililor evrei a încetat⁸⁵.

Măsurile antisemite au fost puse în aplicare într-o formă deosebit de ofensatoare în Bucovina. Noua legislație administrativă acorda împuterniciri nelimitate prefectilor; și Alexianu, Rezidentul regal al ținutului Bucovinei, s-a dovedit a fi un antisemit consecvent, care nu se mulțumește cu păzirea legilor, inițiind ordonanțe și dispoziții care aveau ca scop să lovească suplimentar în evrei. Bucovina a constituit bazinul electoral al Ligii lui Cuza și ulterior al Partidului Național Creștin al lui Goga și Cuza.

⁸³ Filderman, *Memorii*, p. 676.

⁸⁴ Memoriu cu privire la provocări și emigrare, p. 253.

⁸⁵ Vezi „Universul”, 8 februarie 1938; copie în: AnceI, *Documents*, VIII, nr. 142, p. 178.

„Excesele minore” – cum a definit, în martie 1938, ambasadorul României la Londra, acțiunile teroriste ale formațiilor de asalt ale Partidului Național Creștin în Bucovina, promițând că nu se vor repeta – s-au transformat, în februarie 1939, în cererea de anulare *en-gros* a cetățeniei evreilor, alungarea lor din locurile de muncă, retragerea autorizațiilor de muncă. S-a provocat astfel, prin mijloace administrative, hărțuiri și amenințări, prăbușirea unor firme industriale, meșteșugărești și comerciale. În iulie 1938 s-a raportat că 75 până la 80% din cererile de revizuire a cetățeniei au fost respinse în Bucovina și Transilvania și numeroși evrei au fost solicitați să prezinte documente originale emise în trecut de autoritățile imperiului austro-ungar, ca o condiție pentru revizuirea cetățeniei⁸⁶.

Măsurile administrative împotriva evreilor din Bucovina, în special cele referitoare la autorizațiile de comerț și de diverse ocupații, au fost mai brutale și mai cinice decât în restul României. Mulți evrei din Bucovina – precum și mulți conducători evrei din lume – au început să fie convinși că lupta împotriva anulării drepturilor lor, a cetățeniei și a posibilităților de întreținere este lipsită de șansă, că existența evreiască în această regiune este în pericol. Că soluția nu poate fi găsită pe plan local și nici pe planul întregii țări; numai emigrarea i-ar putea deci salva pe evreii din Bucovina⁸⁷.

Planul de înlăturare a evreilor din România pe o cale „civilizată” – emigrarea

Senzația care domnea printre liderii evreilor, că în spatele campaniei de anulare a cetățeniei și de suspendare a mijloacelor de existență se ascunde un plan, al cărui scop este înlăturarea evreilor din România, a primit confirmare oficială și publică în decursul anului 1938. Acest plan a fost pomenit în convorbiri particulare ale fruntașilor autorităților cu reprezentanți ai evreilor din România și din lume. Purtătorii de cuvânt oficiali nu și-au ascuns intenția, dar au folosit termeni de cod din vocabularul antisemit românesc. Expulzații potențiali au devenit în gura lor străinii „invadatori”, „furișai” etc., cu alte cuvinte persoane care nu au nici un drept pe pământul patriei românești. Regele Carol a negat într-un interviu că ar exista un plan românesc de expulzare în masă a evreilor sau de colonizare a lor în alt loc din lume, dar a adăugat că „ne-am simți bineînțeles ușurați, dacă am vedea pe unii dintre evreii care trăiesc la noi, plecând de aici, de bunăvoie”⁸⁸. În felul acesta, regele Carol a stabilit bazele politicii în problema emigrației în următorii doi ani. Politica aceasta, care lua în considerare situația internațională și presiunile naționaliștilor și fasciștilor români, a îndreptățit temerile evreilor. La începutul

⁸⁶ Raport cu privire la situația după Goga, p. 1; Memoriile cu privire la metodele de revizuire a cetățeniei, p. 244.

⁸⁷ Anexă la raportul din februarie 1939, p. 5.

⁸⁸ Dandara, *Poziția României*, p. 4-5; „Timpul”, 2.2. 1938.

lunii martie 1938, ambasadorul României la Londra explica politica de emigrare a țării sale unuia dintre liderii evreilor din Anglia.

Nu vor exista presuni – se spunea – cu privire la emigrare, dar guvernul se va sfătui cu alte țări care simt nevoia să încurajeze emigrarea unei părți din populație și cu acele țări care sunt deschise la posibilitățile de absorbție a emigranților, pentru a organiza emigrarea pe bază interguvernamentală... Ar fi mai util dacă problema emigrării ar fi dezbătută ca o problemă internațională largă în loc să fie dezbătută parțial de către fiecare stat interesat în parte⁸⁹.

Presa românească de toate culorile a fost inundată, în decursul întregii perioade a dictaturii, cu titluri, articole și comentarii care cereau „crearea de ghetouri pentru evreii din România, adoptarea tuturor legilor rasiale... lichidarea evreilor... evacuarea rapidă a evreilor din orașe și sate” etc. Purtătorii de cuvânt ai guvernului și presa oficială obișnuiau să anunțe măsuri planificate împotriva evreilor și să promită poporului român „iluzia irealizabilă de evacuare a 150.000 de evrei în decurs de trei ani”, după formularea lui Filderman din memoriul secret prezentat ministrului de Interne și primului ministru Călinescu⁹⁰. Intenția de eliminare a evreilor a fost comună tuturor guvernelor care au funcționat în timpul dictaturii. Imediat după numirea sa ca ministru de Externe, la începutul lui ianuarie 1939, Gafencu declara că guvernul său va duce tratative cu alte state, cu scopul de a urgenta emigrarea. În același timp, Congresul Mondial Evreiesc a ajuns la concluzia că guvernul român vrea să-i umilească pe evrei, să le distrugă statutul juridic și să-i lovească din punct de vedere economic, pentru a-i obliga să plece.

În rândurile evreilor care și-au pierdut cetățenia și la mulți evrei care și-au păstrat-o, s-au constatat semnele presiunii neîntrerupte, însoțită de umiliri zilnice, și s-au acumulat indicii că mii de evrei sunt gata să părăsească România⁹¹. „Nu-mi pasă să trăiesc fie și în pădure sau în pustiu, numai să pot să-mi hrănesc soția și copiii”, a fost citat un evreu, în disperarea sa, în memoriul secret al Congresului Mondial Evreiesc, predat conducătorilor organizațiilor evreiești din lume⁹².

Ziarul „Curentul” afirma că măsurile luate pentru a-i sili pe evrei să plece nu sunt suficiente și cerea guvernului să acționeze mai drastic și mai rapid. Unii politicieni români au vorbit deschis despre necesitatea debarasării de evrei, parțial sau integral.

Propaganda antisemită a provocat în mod intenționat confuzie între diferiți termeni și a creat, în felul acesta, impresia că statul a fost inundat în ultimul timp de sute de mii de străini, care au obținut cetățenia prin înșelăciune. Iată de ce a fost necesară, la timpul ei, legea de revizuire a cetățeniei și, în continuare, era acum

⁸⁹ Raport cu privire la întâlnirea cu ambasadorul, p. 225.

⁹⁰ Memoriu cu privire la provocări și emigrare, p. 251.

⁹¹ Raportul din ianuarie 1939, p. 2.

⁹² *Idem*, p. 3.

necesară alungarea „invadatorilor”. Mulți români au crezut cu sinceritate că țara lor a fost luată cu asalt de „stoluri de dăunători – evrei din toată Europa”, care o exploatează și o storc.

În ajunul numirii lui ca ministru de Externe, Petrescu-Comnen, pe atunci reprezentantul României la Berlin, îi cerea lui Goga să inițieze un recensământ special, pentru a stabili în mod cert câți evrei trăiesc în România – 800.000, cum o dovedeau recensămintele oficiale, sau două milioane, cum afirmau politicienii și ziariștii antisemiți. Acest lucru, afirma Petrescu-Comnen, se va clarifica definitiv, numai dacă se va rezolva recensământul evreilor pe fond rasial⁹³.

Forța micilor cercuri de stânga care și-au exprimat rezerva față de această tendință nu a fost suficientă pentru a determina o schimbare în opinia publică. Totuși, a ieșit în evidență, prin curajul și umanismul ei, atitudinea Partidului Social-Democrat, înainte de dizolvarea lui, și a conducătorului său, Titel Petrescu. El a combătut antisemitismul și încercările de eliminare a evreilor și a adăugat că, în condițiile internaționale existente, toată această vorbărie este neîntemeiată. Emigrarea în masă a evreilor, accentua Petrescu, nu este posibilă. „masele evreiești din România neavând unde să plece”⁹⁴.

Emigrarea a continuat însă în ritm lent în decursul anilor treizeci. Datele oficiale arată că între anii 1931-1939 au părăsit România 9.637 evrei și au intrat în România 1.784 evrei⁹⁵. Limanul visat era, bineînțeles, Eret Israel (Palestina), dar din cauza restricțiilor impuse acolo de Marea Britanie, în anul 1938 numărul imigranților a scăzut la doar 466, parte în cadrul imigrării tineretului (Aliat Hanoar) și parte pe bază de autorizații de muncă. În 1939, numărul a crescut, dar era încă redus în raport cu necesitățile.

Mișcarea sionistă din România era divizată în patru organizații teritoriale, corespunzând ținuturilor istorice. În martie 1938, ea a inițiat pentru prima oară o acțiune comună și a trimis o delegație la Londra și în Palestina, în efortul de a convinge guvernul britanic și Agenția Evreiască de necesitatea intensificării emigrației din România. Sioniștii din România au cerut să se pregătească un program de emigrare și de transfer de capital, la fel cum s-a procedat în privința evreilor din Germania. Dar slăbiciunea mișcării în România și situația grea a mișcării sioniste în lume, precum și dificultățile în colectivitatea [ișuv] din Eret

⁹³ Dandara, *Poziția României*, p. 6.

⁹⁴ „Lumea Nouă”, 30.1. 1938, p. 5-6.

⁹⁵ I. Calafeteanu, *The Attitude of Antonescu's Regime toward the Problem of Emigration of Jewish Population*, 1986 (stencil) p. 1-2. Studiul a fost prezentat la simpozionul istoricilor români și israelieni la Institutul de Istorie de pe lângă Comitetul Central al Partidului Comunist Român, în noiembrie 1987. Datele anuale ale emigrării por fi găsite în versiunea românească a studiului, p. 1. O copie se află în Biblioteca Yad Vashem.

Israel, nu au îngăduit întocmirea unor programe speciale de ajutor, pentru a ușura viața evreilor din România⁹⁶.

Șeful departamentului de emigrare al Agenției Evreiești, Ițhak Grinboim, a declarat că s-au schimbat în mod absolut condițiile de când a fost organizată acțiunea de ajutorare a evreilor din Germania în anul 1933; că acum nu este posibil să se revină la acest precedent. Grinboim se temea că plecarea în masă a evreilor din România în Palestina, în urma presiunii economice și a măsurilor represive, va constitui un exemplu pentru Polonia, și de aceea a susținut că este preferabil să se ducă o luptă politică împotriva acestor măsuri⁹⁷. Presiunea de emigrare în orice loc posibil – Mexic, Madagascar, Venezuela, Australia ș.a. – a fost uriașă, și în mod asemănător și presiunea pentru imigrarea în Palestina. Posibilitățile erau, însă, modeste, și candidații pentru emigrare au fost aleși dintre bogătași. „Proteste împotriva noastră, a sioniștilor, că am creat o țară a Israelului unde pot intra numai milionarii, se intensifică din ce în ce mai mult”, scria unul din fruntașii mișcării sioniste din Bucovina, care a emigrat el însuși în anul 1938⁹⁸.

Un prim plan de evacuare treptată a evreilor în decurs de douăzeci de ani, cu colaborare internațională, a fost întocmit de Petrescu-Comnen și a fost prezentat la 5 ianuarie 1938 primului ministru Goga și ministrului de Externe Micescu. Planul a fost pregătit în preajma publicării legii revizuirii cetățeniei, dar a luat în considerație sutele de mii de evrei care urmau să-și piardă cetățenia în urma aprobării legii. El urma să fie pus în aplicare în colaborare cu alte țări și organizații evreiești și cu știrea Ligii Națiunilor; românii intenționau să ceară de la această instituție să stabilească o politică generală cu privire la emigrarea evreilor din centrul și din sud-estul Europei. În această etapă, planul românesc încă mai vorbea de „o soluție dreaptă, pe căi pașnice” a problemei (Petrescu-Comnen se va mai folosi de acest termen și în încercările următoare).

Guvernul Goga nu a apucat să dezbată planul și el a fost păstrat secret. Schimbările de guvern n-au oprit continuarea eforturilor de a găsi „căi noi” pentru a se debarasa de evrei. Singura noutate a fost încercarea de a înhăma la inițiativa românească alte țări, și în primul rând Polonia, care și ea avea un surplus de evrei. În calitate de ministru de Externe, Petrescu-Comnen declara la sesiunea Consiliului Ligii Națiunilor de la 14 mai 1938 că problema este importantă și îndreptățește atenția specială a majorității statelor lumii. Eferescența antisemită ilustrează, după părerea lui, importanța subiectului și dovedește că are „cauze profunde”. După părerea sa, nici un stat nu a dezbătut până atunci în mod serios o astfel de soluție și, de aceea, reprezentanții statelor lumii trebuie „să inițieze noi căi și metode pe baze

⁹⁶ A. Ofir, *Mișcarea sionistă în România în timpul celui de-al doilea război mondial (1938-1944)*, lucrare de doctorat Universitatea Ebraică, Ierusalim, 1984, p. 53-54; vezi și Calafeteanu, p. 1.

⁹⁷ *Scrisoarea lui Grinboim către Organizația Sionistă din România*, din 3 martie 1938, citată de Ofir, p. 55.

⁹⁸ *Raportul Singer*, p. 179.

științifice și umanitare”. El promitea să prezinte, la timpul potrivit, propuneri concrete⁹⁹.

Petrescu-Comnen a discutat problema emigrării și cu reprezentanții Congresului Mondial Evreiesc. Impresia pe care a lăsat-o asupra conducătorilor Congresului se reflectă în raportul din ianuarie 1939, în care se spunea că, de fapt, toată vorbăria conducătorilor României și a reprezentanților ei autorizați în lume, cu privire la necesitatea organizării emigrării, este o dovadă a lipsei de dorință a guvernului României de a-și onora obligațiile internaționale, nu numai față de evrei, ci și față de germani și unguri. Congresul considera că o intervenție diplomatică internațională ar putea fi folositoare¹⁰⁰.

O asemenea intervenție ar fi putut să se producă la conferința de la Evian, care a avut loc între 6 și 15 iulie 1938, din inițiativa Statelor Unite, și care a examinat problema refugiaților în Europa. România nu a fost invitată la dezbateri, dar și-a trimis reprezentantul la Geneva, Crucescu, să le urmărească, să inițieze întâlniri discrete cu delegați la conferință și să propună președintelui comisiei interguvernamentale pentru problemele refugiaților să creeze o instituție permanentă, care să se ocupe de problema generală a evreilor din centrul și răsăritul Europei. Crucescu a fost autorizat să comunice că România este interesată să participe la o comisie internațională care ar urma să caute o soluție de ansamblu a acestei probleme, și că ea va fi dispusă să facă multe sacrificii pentru a ușura colonizarea evreilor ei „în țări unde se găsesc încă teritorii goale și în majoritate nefolosite”.

Speranțele românilor că prin Conferința de la Evian se va constitui un punct de reper în eforturile „de a ușura densitatea elementului evreiesc” din centrul și răsăritul Europei s-au spulberat. Crucescu a raportat la București că ordinea de zi a fost improvizată, că delegații nu aveau autoritate și influență în țările lor și, din această cauză, și hotărârile luate au fost nebuloase și nu obligatorii. În întâlnirile sale neoficiale, Crucescu a avut impresia că Statele Unite ar accepta ideea românească, dar Marea Britanie și Franța se împotrivesc. Ele aveau rezerve cu privire la internaționalizarea problemei emigrării evreiești, nevrând să amestece problema emigrării cu aceea a refugiaților politici, actuală și preocupantă pe atunci. Existau temeri că și alte țări vor considera că este momentul potrivit de a se debarasa de evreii lor¹⁰¹.

Aceste reacții au dovedit guvernului de la București că, în realitate, nimeni nu-i dorește pe evrei. În atmosfera existentă în România, rezultatele Conferinței de la Evian au întărit teza antisemită că evreii reprezintă o nenorocire, în fața căreia toate țările adoptă mijloace de apărare. Crucescu a continuat să urmărească

⁹⁹ Dandara, *Poziția României*, p. 6, 12.

¹⁰⁰ *Raportul din ianuarie 1939*, p. 3.

¹⁰¹ Dandara, *Poziția României*, p. 10-11.

dezbaterele comisiei interguvernamentale în problema refugiaților, care se desfășurau la Londra, și a fost prezent la conferința de la Copenhaga, care a continuat lucrările celei de la Evian. În același timp, ministrul de Externe Petrescu-Comnen s-a adresat președinților comisiei pentru problemele minorităților a Ligii Națiunilor, cerându-le să cerceteze care sunt posibilitățile concrete pentru realizarea inițiativei românești. Ei i-au promis sprijinul comisiei, dar au pus la îndoială concretizarea inițiativelor propuse la Evian, printre altele aceea de a se adresa guvernelor pentru crearea unor adăposturi potențiale destinate evreilor, „atâta vreme cât nu se găsea o țară dornică să-i primească pe evreii din Europa”¹⁰².

Polonia și România au făcut schimb de opinii și au colaborat în încercările de a găsi o soluție la problema lor comună. Amândouă doreau să transforme chestiunea emigrației într-un subiect important pe ordinea de zi a Ligii Națiunilor și amândouă cereau soluții practice. Contactele dintre cele două state au continuat în decursul întregului an 1938, precum și în prima jumătate a anului 1939. După Noaptea de cristal (noiembrie 1938), a crescut în România presiunea de a se acționa pentru plecarea în masă a evreilor. Pentru realizarea acestui scop s-a comunicat Congresului Mondial Evreiesc că guvernul României va înăspri politica sa antisemită, și totodată, că era dispus să sprijine material emigrarea¹⁰³.

Politica biciului și a morcovului a fost demonstrată în întâlnirea dintre Călinescu și Filderman, la 21 decembrie 1938. Filderman i-a predat ministrului de Interne un memoriu despre provocările antisemite extremiste din presă, despre prigoanele inițiate de guvern și despre intenția politicianilor de a-i sili pe evrei să emigreze: „populația românească continuă să fie alimentată cu promisiunea, imposibil de realizat, de evacuare a 150.000 de evrei în decurs de trei ani”¹⁰⁴. Încotro?, îl întreabă Filderman pe Călinescu și, după ce-i amintește „asigurări” asemănătoare, de a expulza 300.000 de evrei din Polonia și încă 100.000 din alte state, a adăugat: „Emigrarea necesită teritorii, și nu există teritorii care pot absorbi mai mult de 5.000 până la 7.500 de evrei români pe an”¹⁰⁵. El mai aducea și argumentul că șicanele și provocările cu scopul de a-i forța pe evrei să părăsească țara vor lovi, în cele din urmă, în economia românească. Dar, în zadar: „ministrul de Interne nu era dispus la nici o concesie și adăuga că 300.000 de evrei care își vor pierde cetățenia vor fi nevoiți să părăsească țara”¹⁰⁶.

Călinescu nu s-a mulțumit cu amenințări. El a început să pregătească un plan, asociind conducerea evreiască în încercarea de a-l pune în aplicare. Unul dintre fruntașii mișcării sioniste din Regat, Mișu Vaisman (Amir), definea programul ca „încercarea de a realiza programul antisemit al Gărzii de Fier, prin

¹⁰² *Idem*, p. 12.

¹⁰³ *Raportul din februarie 1939*, p. 3.

¹⁰⁴ Memoriu cu privire la provocări și emigrare, p. 25.

¹⁰⁵ *Idem*, p. 253.

¹⁰⁶ *Anexă la raportul din februarie 1939*, p. 2.

mijloace civilizate”. Și, într-adevăr, politicienii români care s-au întâlnit cu reprezentanții evrei au folosit de nenumărate ori adjectivul *civilizat*, pentru a marca deosebirea dintre ei și antisemiții puri, dintre politica lor și cea a lui Goga și Codreanu. Călinescu nu a fost antisemit, dar el a fost nevoit să se confrunte cu țelurile antisemite ale Gărzii de Fier, care au devenit țeluri naționale. Și iată cum își explica el scopurile conducătorilor evrei cu care s-a întâlnit:

„Dacă guvernul meu ar reuși, cu eforturile iudaismului român, să provoace emigrarea anuală – de preferat către Palestina – a unui număr de 50.000 de evrei, am putea lua «apa de la moara» Gărzii de Fier și să demonstrăm că politica noastră civilizată, departe de a fi verbală, a realizat mult mai mult pentru atenuarea problemei evreiești decât toate partidele fătăș antisemite, care nu pot, în realitate, să pună în practică programul lor de exterminare a evreilor”.

Călinescu știa în iarna 1938/39 de voința legionarilor de a-i nimici pe evrei. Înainte de a fi asasinat, el a apucat să dezbată programul cu fruntașii mișcării sioniste – Singer, Vaisman și alții – precum și cu Filderman și cu bancherul convertit Blank, care se număra printre apropiații regelui. Blank i-a convocat pe reprezentanții tuturor organizațiilor evreiești și a expus în fața lor deosebirea dintre cele două atitudini, față de soluția problemei evreiești. El a subliniat aspectul „civilizat” al politicii lui Călinescu și a adăugat că ministrul de Interne vrea să vadă 50.000 de evrei plecând în Palestina. În acest scop, trebuie să fie adunați câte 45.000 de lei de fiecare emigrant. România va fi dispusă să contribuie cu o treime din această sumă. Instituțiile evreiești din România trebuie să mobilizeze a doua treime, iar a treia va veni de la organizațiile evreiești din lume. 45.000 de lei erau echivalentul a cincizeci de lire sterline aur, sumă care, după părerea lui Vaisman, era suficientă pentru a începe ieșirea din România. Statul român era dispus deci să pună la dispoziția emigrării 750 de milioane de lei pe an, cu condiția ca ceilalți parteneri să-și dea contribuția lor.

Partenerii evrei la discuții au fost foarte sceptici cu privire la șansele de reușită ale programului Călinescu. Filderman era convins că programul este „ridicol” și nu are șanse de reușită. Și Congresul Mondial Evreiesc considera că este vorba de o „utopie”, și că, de fapt, guvernul român știa dinainte că lucrul este imposibil, dar continuă să promită aceasta poporului, din motive demagogice. Filderman însă credea că situația este disperată și a hotărât să se mobilizeze pentru realizarea propunerii. Sioniștii, își aducea aminte Vaisman, șovăiau:

„Într-adevăr, ne doream o emigrare spre Eretz Israel (Palestina), dar eram ferm hotărâți să ne împotrivim unei politici oficiale de a-i sili pe evrei să plece. În acest moment problema se exprima într-o formă destul de civilizată: dar, în caz de eșec, ea va fi folosită împotriva noastră. În orice caz, nu era de acceptat principiul că este permis să-i forțezi pe evrei, cetățeni ai României, să părăsească țara”¹⁰⁷.

¹⁰⁷ Mărturia lui Mișu Vaisman, p. 255.

Sioniștii au hoărățat, totuși, să colaboreze cu guvernul, și unii dintre bogătași erau gata să subscrie sume importante, în anumite condiții. La vizita pe care a făcut-o la Paris și la Londra în noiembrie 1938, regele a încercat să-și convingă interlocutorii de seriozitatea „problemei evreiești” în țara sa, anunțând convorbiri „despre acțiuni de largă anvergură pe care România le planifica”¹⁰⁸. Comisariatul general al minorităților a raportat regelui că a sosit momentul potrivit pentru a acționa, după ce comisia pentru problemele minorităților a Ligii Națiunilor și-a exprimat satisfacția în raportul cu privire la înțelegerea pe care a dovedit-o guvernul român în aplicarea măsurilor privind revizuirea cetățeniei.

La sfârșitul lui decembrie 1938, presa românească s-a grăbit să aducă la cunoștință existența unei înțelegeri între guvern și organizațiile sioniste cu privire la plecarea spre Palestina a 150.000 de evrei, îndeosebi din Bucovina, Basarabia și Maramureș. Filderman a fost convocat, la 12 decembrie 1938, la ministrul de Externe Petrescu-Comnen, și acesta „l-a rugat să se ocupe mai stăruitor de problema emigrării”¹⁰⁹. În urma întrevederii, Filderman a prezentat ministrului de Externe un memorandum, în care a clarificat că este imposibil să se înceapă organizarea emigrării în lipsa unui comitet și în lipsa fondurilor. El propunea să se ceară participarea financiară a statelor interesate în emigrarea și absorbția evreilor, în afară de mobilizarea evreilor și a României înseși. Propunerile lui concrete și detaliate cu privire la contribuția României – pașaport și transport gratuit pe rețeaua căilor ferate și cu vaporul și o sută de mii de lei pentru fiecare emigrant – au constituit baza pentru pregătirea „proiectului de lege pentru ușurarea emigrărilor”. Filderman credea că este posibilă planificarea emigrării spre Palestina a 9.000 de evrei pe an, cu condiția ca statul să-și onoreze obligațiile financiare¹¹⁰.

„Comitetul Blank” a prezentat ministrului Muncii, Mihail Ralea, proiectul de lege care avea ca scop ușurarea suferinței evreilor, după definiția lui Călinescu. Legea urma să acorde grațierea tuturor acelor care se aflau nelegal în România, stabilirea înlesniri în domeniul monetar și promitea un fond de o sută de mii de lire sterline, pe care guvernul îl va pune la dispoziția celor care emigrează în Palestina și care va fi obținut din exportul mărfurilor românești în Palestina. Paragraful 2 din proiectul de lege stabilea: „Consiliul va înlesni emigrarea evreilor străini, care trăiesc în mod ilegal în România, a evreilor care au pașaport Nansen (pașaport special emis celor fără cetățenie, în perioada dintre cele două războaie mondiale), a evreilor care și-au pierdut cetățenia și a evreilor români care vor să emigreze”. În alte paragrafe se amintea chestiunea „transferului de capital” și a „transferului de bunuri”, (unelte de muncă) și se formulau dispoziții care simplificau până la minimum aspectul birocratic al emigrării. Problema unor centre de pregătire nu era

¹⁰⁸ Dandara, *Poziția României*, p. 253.

¹⁰⁹ Dandara, *Poziția României*, p. 14.

¹¹⁰ *Anexă la raportul din februarie 1939*, p. 4.

amintită în proiectul de lege, dar în vara lui 1938 a fost aprobată înființarea a patru centre de pregătire pentru tineret „pentru emigrarea lor în Palestina”¹¹¹. Cu toate că românii le era indiferent încotro vor pleca evreii, autoritățile politice românești vedeau în Palestina locul cu cele mai mari șanse de realizare a ideii eliminării evreilor din România. Într-o dare de seamă pregătită de Cruescu la dispoziția ministrului de Externe, se spunea că dacă vreodată va fi creat un stat evreiesc „el va fi creat în Palestina”. Cruescu adăuga că sionismul este în criză, datorită faptului că teritoriul Palestinei este mic și din cauza adversității autorităților mandatului britanic față de mișcarea sionistă¹¹².

Guvernul patriarhului Miron Cristea a venit în decembrie 1938 cu o inițiativă generală serioasă pentru „soluționarea problemei evreiești”. Reprezentanții guvernului în lume au prezentat diferitelor ministere de Externe un memorandum pregătit la București, care se deschidea cu recapitularea avertismentelor delegațiilor României la Liga Națiunilor din ianuarie, din mai și din septembrie 1938, cu privire la necesitatea de a găsi o soluție radicală a problemei evreiești. Documentul critica poziția marilor puteri, care se mulțumesc cu exprimarea de regrete pentru suferințele evreilor, fără să acționeze în vederea singurei soluții posibile: crearea unui stat evreiesc. România chema marile puteri să inițieze o acțiune, înainte de a fi prea târziu.

Reacțiile la memorandumul românesc au fost confuze, cu excepția sprijinului deschis și entuziast al guvernului Poloniei. Ministerul de Externe britanic a răspuns ambasadorului României că, deocamdată, se ocupă de refugiații evrei din Germania și din statele alipite Germaniei, Austria și Cehoslovacia, și că numai după absorbția acestora va fi adusă în dezbatere situația evreilor din Europa răsăriteană. Olanda observa că a primit deja destui evrei și că nu-și poate deschide granițele. Ungurii erau dispuși să inițieze o acțiune asemănătoare, cu condiția ca și Polonia să adopte poziția românească.

Ministrul de Externe Petrescu-Comnen s-a grăbit să confirme acordul dintre Polonia și România și a trimis la Budapesta programul de acțiune pregătit de ambele state (nu avem asupra acestuia nici o informație), pentru a-l prezenta concomitent marilor puteri. Ciano, ministrul de Externe al Italiei, a dovedit interes pentru program, dar a cerut explicații suplimentare.

La 21 decembrie 1938 s-a schimbat, la București, ministrul de Externe, și Gafencu, noul ministru, a urgentat eforturile pentru a provoca emigrarea evreilor din România. Inițiativa româno-poloneză a continuat să fie un subiect de dezbatere al ministerelor de Externe din Europa. Gafencu a vizitat Polonia în februarie 1939 și amândouă statele au hotărât să se adreseze împreună statelor lumii și să le propună programul lor pentru soluționarea problemei evreiești. Ministrul de

¹¹¹ Proiectul de lege al „Comitetului Blank” pentru înlesnirea emigrării evreilor, Arhiva Yad Vashem, P-6/Paris.

¹¹² Dandara, *Poziția României*, p. 14-15.

Externe polonez Beck s-a obligat să transmită Londrei atitudinea comună a Poloniei și a României în această chestiune¹¹³.

La 12 martie 1939, guvernul României a înaintat tuturor țărilor în care se afla un ambasador român, în afară de Germania, un memorandum în care revenea asupra necesității ce a se găsi o soluție „eficace” a problemei evreiești din centrul și răsăritul Europei; se afirma în text că numărul evreilor din România depășește 1.200.000 și se cerea crearea unui stat sau unui domeniu evreiesc, pentru a se coloniza acolo întreaga populație evreiască din România, Polonia și alte țări din Europa¹¹⁴. Programul a fost prezentat în culmea crizei cehoslovace și nu a avut ecou, în afară de răspunsul pozitiv și încurajator din partea Braziliei și Argentinei. Europa era preocupată de problemele ei. În septembrie a fost asasinat Călinescu, principalul stimulator al programului și omul puternic în fostul guvern al patriarhului. Refugiații evrei din Germania, din Cehoslovacia și ceva mai târziu și din Polonia căutau un adăpost temporar în România, în drum spre Palestina sau spre alte țări. La cererea organizațiilor evreiești din România, guvernul și instituțiile evreiești au acordat refugiaților ajutor și au ușurat ieșirea lor din țară¹¹⁵.

În concluzie, în ajunul Holocaustului, s-a creat în România o ocazie unică în felul ei pentru emigrarea a mii de evrei în Palestina sau altundeva, în afara Europei. Regimul dictatorial și provocările antisemite și, mai mult decât aceasta, victoriile Germaniei naziste, au dat imboldul pentru emigrare. Guvernul a inițiat și programe de emigrare și era dispus să dea partea lui de contribuție pentru a accelera plecarea evreilor; dar porțile statelor din întreaga lume erau încuiate în fața evreilor.

¹¹³ *Idem*, p. 16-20.

¹¹⁴ *Idem*; despre memorandum și reacțiile ministerelor de Externe, vezi p. 20-22.

¹¹⁵ Filderman, *Memorii*, p. 689 b.

CAPITOLUL 3

„Rinocerizarea” în rândurile intelectualității românești

Demonizarea evreului

În vara anului 1934 s-a desfășurat o polemică între tânărul filosof Mircea Eliade și preotul și ziaristul Racoveanu, în jurul întrebării dacă evreii au fostamnați să sufere în vecii vecilor torturi e iadului, sau dacă Dumnezeu acordă îndurarea sa și unor astfel de oameni.

Preotul susținea, bazându-se pe surse creștine, că toți evreii suntamnați în vecii vecilor pentru faptul că sunt și au rămas evrei, așa cum a stabilit Noul Testament (Ioan H 24)¹. Eliade a combătut această interpretare, ajungând la o soluție diferită, pe baza altor două versete din același capitol (39.44), care dovedesc, după părerea lui, că Isus a spus că blestemul se referă la evreii care sunt „fiii diavolului” și la evrei în general, pentru încăpățânarea lor de a rămâne evrei, nerecunoscându-l pe Isus drept Mesia. Se pune întrebarea, adăuga Eliade: „Dar sunt toți evreii fiii Diavolului?” Răspunsul său era negativ, și el se întemeia pe surse creștine ortodoxe și catolice².

Disputa ilustrează gradul de demonizare a evreului în societatea românească, în ajunul instalării guvernului Goga-Cuza. La această schimbare a caracterului antisemitismului au contribuit nu numai mișcările antisemite și liderii lor, ci, mai ales, intelectualii. Ei au fost cei care au întărit imaginea inumană și înfricoșătoare a evreului ca ființă monstruoasă, acționând pe căi bine gândite, ca să acapareze pământurile și sufletele românilor. Ei au fost cei care au făcut legătura între antisemiții grosolani, autorii manifestelor antisemite și naționaliste de la începutul secolului, și intelectualitatea românească modernă, cu o largă educație occidentală și o excepțională capacitate de exprimare. Acești intelectuali au reformulat și au extins vechile noțiuni antisemite, adaptându-le la triumful ideologiei fasciste în Europa. Ei au făurit o nouă definiție pentru noțiunile de *evreu* și *iudaism* și au adus argumente de ordin spiritual în favoarea acestei ideologii. Printre ideile care circulau pe fronturile acestei bătălii vom evoca aici: negarea contribuției evreilor la cultura universală și la cultura românească; prezentarea luptei dintre sistemul

¹ M. Eliade: *Judaism și Antisemitism*, „Vreimea”, 22.7.1934 (în continuare, Eliade, *Judaism*).

² *Idem*, *Creștinătatea față de judaism*, „Vreimea”, 5.8. 1934; *O problemă teologică eronat rezolvată? Sau ce n-a înțeles d. Mircea Eliade*, „Credința”, 29.7.1936.

democratic și sistemul totalitar ca o încheștare între iudaism și naționalism, între stânga care mobilizează prin apeluri umaniste și dreapta națională; justificarea antisemitismului „precursorilor”, al întemeietorilor culturii românești moderne și eliberarea din permanentul ei complex de inferioritate față de cultura occidentală; compararea evreilor cu regnul animal etc.; așteptarea unui stăpânitor puternic care să soluționeze problemele arzătoare ale societății românești și, mai ales, „problema evreiască”, o dată cu abandonarea sistemului democratic.

Contribuția unor intelectuali români la adâncirea antisemitismului și la ascensiunea fascismului în anii treizeci a fost constatată și subliniată de către intelectualii evrei³.

Acest capitol își propune să schițeze responsabilitatea câtorva intelectuali români pentru deteriorarea imaginii evreului în societate, decădere care, la momentul oportun, a ușurat regimurilor fasciste autohtone să trateze în felul lor problema evreiască.

Accelerarea tendinței, oricum existentă în societatea românească, de înjosire a evreului și a iudaismului în general, s-a realizat prin intermediul manifestelor, periodicelor onorabile, discursurilor și creațiilor literare, precum și prin publicații speciale, uneori „științifice”, consacrate subiectului. Nu toți noii predicatori antisemiți erau simpatizanți ai Gărzii de Fier, și nu toți s-au întâlnit vreodată cu Cuza. Printre ei se aflau scriitori cunoscuți care au devenit antisemiți la bătrânețe, ca Ion Al. Brătescu-Voinești; tineri străluciți, simpatizanți ai Gărzii de Fier, care nu pot fi caracterizați ca simpli antisemiți, cum ar fi Eliade și Cioran; critici literari și ideologi ai dreptei, ca Nicolae Roșu și Nicolae Davidescu; cugetători originali, cum ar fi Nae Ionescu; ziariști de seamă, precum Pamfil Șeicaru ș.a.m.d.

Este greu de găsit un numitor comun între ei, dar este clar că fiecare și-a adus contribuția la climatul definit de Filderman ca o „psihoză antisemită” care a cuprins societatea, presa, viața spirituală ș.a., până ce, în august 1940, ziarul „Porunca Vremii” a putut să conchidă că „antisemitismul face parte astăzi din catehismul apărării naționale”⁴.

Imaginea evreului, așa cum era prezentată în publicațiile antisemite în preajma venirii la putere a Gărzii de Fier, se întemeia pe vechile calomnii despre evreul parazit, care subminează arhitecturi naționale și popoare creștine, tinde să cucerească lumea și să pună stăpânire pe bogățiile ei și acționează, în acest scop, prin organizațiile sale internaționale ca, de exemplu, Alliance și structuri secrete de genul francmasoneriei. Apăreau și inovații vizând adaptarea concepției antisemite a „precursorilor” la realitatea României din secolul douăzeci, în care avea loc un proces de industrializare și care își schimba alcătuirea economică și socială; și, înainte de toate, rememorarea caracteristicilor negative înnăscute ale evreilor,

³ Vezi cu privire la aceasta numeroasele articole apărute în periodicul „Adam”, redactat de Isac Buda.

⁴ „Porunca Vremii”, 4.8.1940.

provenite din credința lor și din influența Talmudului. Era evidentă tendința de a-i face pe evrei răspunzători pentru relele capitalismului și ale industrializării pe care România o parcurgea atunci. Intelectualii antisemiți ai anilor treizeci au depus mari eforturi și pentru a-i ponegi pe colegii lor evrei și au negat contribuția evreilor, în general, și a evreilor din România, în special, la cultura universală și la cultura românească.

Acești ideologi au evocat soluția dorită a problemei evreiești, apelând la proiecte radicale cum ar fi dezrădăcinarea și eliminarea. Ei și-au dezvoltat teoriile aproape fără legătură cu ideologia nazistă, dacă facem abstracție de retorica generală care și-a pus amprenta pe fiecare intelectual în perioada ascensiunii fascismului în Europa. Mai mult decât în generația trecută, evreul era prezentat în scrierile lor ca fiind aproape de realizarea scopului lui ascuns de stăpânire a lumii. Comunismul și capitalismul au promovat cu succes, după părerea antisemiților români, planul global evreiesc, iar democrația aproape că le-a permis evreilor să pună stăpânire pe România. După afirmațiile unuia dintre ei, evreii „au reușit să pună mâna pe finanțele lumii, pe cea mai mare parte din presă, pe mai toate ramurile de comerț și industrie” și urmează să-și realizeze scopurile prin forță, cu toate că nu au armată⁵. În acest scop, evreul acționează energic pentru a descompune instituții și valori cum sunt biserică, familie, jenă, pudoare, patriotism, naționalism – pe scurt, „tot ce stânjenește triumful neamului lui Israel”⁶. Nicolae Roșu, tânăr ideolog al dreptei românești, a fost primul care a compus un manual al doctrinei de dreapta, vorbind despre acțiunea de „topire” de valori pe care evreii și iudaismul o realizează prin intermediul a două doctrine politice: liberalism, cu alte cuvinte democrație, și socialism, cu alte cuvinte comunism⁷. Victoria acestora este victoria lui Israel. Și a conchis cu observația că evreul va fi întotdeauna raționalist și sprijinitor al drepturilor individului⁸.

Argumentele și teoriile ideologilor antisemiți i-au condus la o contradicție: pe de o parte, descriau nulitatea evreului – ființă umană inferioară, lipsită de forță fizică, lipsită de curaj și de îndemânarea necesară folosirii instrumentelor de muncă productivă; pe de altă parte, afirmau că el este aproape de a cuceri lumea. Ca și precursorii lor, ei au găsit răspunsul la această contradicție în esența credinței evreiești, care transmitea evreilor o zestre genetică monstruoasă; și în lupta iudaismului contra creștinismului, ca un aspect al luptei dintre rău și bine, dintre Satana și Isus. Acest nou antisemitism a fost definit de către cugetători care pot fi considerați laici și care s-au simțit familiari cu cultura occidentală modernă. Ei au montat o nouă teorie rasistă pe vechea armătură antisemit-creștină, au complicat

⁵ Al. Brătescu-Voinești, *Huliganism*, București, 1938, p. 38, 83-84.

⁶ *Idem*, p. 86.

⁷ N. Roșu, *Dialectica Naționalismului*, Cultura Națională, București, 1936 (în continuare, Roșu, *Dialectica*).

⁸ N. Roșu, *Orientări în veac*, București, [1937], p. 154, 158 (în continuare, Roșu, *Orientări*).

monstruozitatea evreului, i-au atribuit tare bio-genetice și psihologice, au negat contribuția lui la umanitate, l-au comparat cu insecte și cu alți dăunători și, toate acestea, încă înainte ca astfel de asemuiuri să se fi făcut auzite la Berlin sau concomitent cu ele: „Credința evreiască infiltrază în sânul evreilor ură față de alte popoare și credința nerațională de popor ales, sortit să domnească peste celelalte... Cine va putea convinge pe evrei că nu sunt neamul ales”⁹, se întreba Brătescu-Voinești, scriitorul care a introdus în literatura românească „o întregă clasă de eroi suferind de răul noului veac, melancolici și mizantropi” și a descris viața cenușie a protipendadei și a funcționarilor superiori din provincie și din împrejurimi¹⁰.

Brătescu-Voinești îi acuza pe evreii din timpul său pentru „invențiile lor”: societățile pe acțiuni, trusturile și cartelurile ar fi cea mai nouă născocire a spiritului evreiesc, fiindcă sunt societăți anonime... „diabolica născocire”¹¹, care le dă posibilitatea să adune banii acționarilor și să cumpere cu ei politicieni influenți, numindu-i în consiliile de directori, ca să le acopere actele frauduloase și diversele delict pe care evreii obișnuiesc să le comită. Aceste acțiuni nu sunt întâmplătoare; ele sunt întreprinse pe baza dispozițiilor primite de la conducătorii poporului evreu – de la rabini importanți din întreaga lume: „Marii rabini din diferite părți ale lumii se adună din când în când și se sfătuiesc despre interesele, nu ale popoarelor în mijlocul cărora trăiesc, ci despre interesele neamului evreiesc și despre mijloacele prin care pot ajunge să domine celelalte neamuri”¹².

„Divulgările” din dezbaterile rabinilor și „unele circulare” adresate diverselor comunități și pe care Brătescu-Voinești le-a răsfoit „dovedesc ce cuminiți, ce folositoare intereselor neamului evreiesc sunt hotărârile înțelepților care-l cârmuiesc”¹³. Acești înțelepți-rabini se adresează evreilor și le poruncesc „de a pune mâna pe finanțe, pe presă, pe cinematograf, pe radio, pe toate mijloacele prin care se pot da sugestii și îndrumări lumii întregi pe deasupra granițelor și deosebirilor de limbă ori de confesie”¹⁴ (subliniat în text). Ei sunt aceia care ațâță un popor contra altui popor, pentru a împiedica „să se unească împotriva națiunii evreiești” conducătorii creștini. Și dacă asta nu este suficient, rabinii provoacă agitații politice în interiorul statelor creștine; un exemplu în acest sens îl constituie chemarea care se aude în ultimul timp, de a cere drepturi politice pentru femei”¹⁵. Brătescu-Voinești stătea nedumerit în fața schimbărilor rapide pe care industrializarea și capitalismul le introduceau în viața socială a României; ca și

⁹ Al. Brătescu-Voinești, *op. cit.*

¹⁰ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini și până în prezent*, București, 1988, p. 575.

¹¹ Voinești, p. 108.

¹² *Idem*, p. 85.

¹³ *Idem*, p. 85-86.

¹⁴ *Idem*, p. 86.

¹⁵ *Idem*.

eroii săi literari, care n-au știut să se adapteze la realitatea în mișcare, el căuta răspunsul la șocul „răului noului veac”, după expresia criticului literar asupra operei sale. Și, la fel ca Eminescu la timpul său, cu cincizeci de ani în urmă, care îi acuza pe evrei de o mare parte din necazurile poporului român, și Brătescu-Voinești a ajuns la o concluzie asemănătoare. Ea nu ar fi atras atenția dacă nu ar fi reprezentativă pentru mutația în gândire care s-a petrecut la un număr de intelectuali importanți către sfârșitul deceniului al treilea și dacă Antonescu nu l-ar fi adoptat ca pe un reprezentant al spiritualității românești. Concepțiile lui Brătescu-Voinești și ale celor ca el au constituit fondul de referință al regimului dictatorial fascist al lui Antonescu, care a văzut în războiul împotriva evreilor o etapă necesară pe calea însănătoșirii României.

Asaltul antisemiților asupra credinței evreiești și asupra Talmudului și acuzația că ele au creat monstrul neomenesc care se numește evreu s-au intensificat în preajma instaurării regimului legionar. Explicațiile erau multe și ciudate: în decursul anilor, religia evreiască, „devenind acea morală pragmatică și politică, a creat o ambianță specifică economiei capitalismului” scria N. Roșu în anul 1936. Și continua: Talmudul și cărțile sfinte evreiești în general au creat caracteristicile negative ale evreului, care au devenit genetice. „Cărțile sfinte ale evreului sunt concepute pe baza unor principii net materialiste și vin într-un conflict ireductibil cu principiile de armonie spirituală, cu principiile României spirituale ca, de pildă, creștinismul și moștenirea greco-romană. Evreii sunt dușmanii culturii europene și se află în afara ei”¹⁶.

O altă caracteristică a cărților sfinte ebraice o constituie, după părerea sa, sexualitatea deșănțată și libidinoasă a Bibliei și a Talmudului, care exclude estetica și bunul simț. „Cărțile sfinte ale iudaismului introduc prin adulter, sodomie și exhibiție sexuală imoralitate în cultură... Comercializarea acestei sexualități în cultura modernă se poate vedea în... Sigmund Freud”. De aici decurge o altă concluzie: „evreii încurajează prostituția și profită de pe urma ei”¹⁷. Credința creează printre evrei „o conștiință mesianică parazită”, precum și o psihologie specială. Evreul galițian a constituit, în ochii lui Iorga, prototipul tarelor evreiești – „cea mai puțin simpatică speță dintre paraziții cunoscuți”¹⁸. Psihologia evreului polonez este, în ochii lui Roșu, „foarte apropiată de psihologia evreului român, perfecționat în urma educației talmudice și în arta avocătească, a înșelătoriei, a minciunii și a subterfugiilor”¹⁹.

Brătescu-Voinești enumeră printre caracteristicile genetice pe care evreii și le-au însușit datorită credinței lor: fățărnicia („nevoia lor imperioasă și permanentă

¹⁶ Roșu, *Orientări*, p. 145-149.

¹⁷ *Idem*, p. 149-151.

¹⁸ N. Iorga, *Judaica*, București, p. 7 (în continuare, Iorga).

¹⁹ Roșu, p. 146.

de a ascunde adevărul”) și dialectica („ascuțirea minților elevilor”); aceste caracteristici s-au transformat în „instincte”, stabilește el, și adaugă:

„Aceasta explică minunata lor aptitudine pentru negoț; tot aceasta explică pentru ce profesiunea de avocat li se potrivește atât de bine și pentru ce aleargă după ea cu atâta ahtiere. Ea le dă prilejul de a-și pune în valoare darul lor născut și cultivat de a întortochia chestiunile, după interesul cauzei, cum nici prin gând nu i-ar putea trăsni unui neevreu. Aceasta explică și atracția lor pentru presa politică”²⁰.

Aceste cuvinte au fost scrise în toiul luptei pentru alungarea evreilor din barouri și din presa românească. Și N. Roșu a cercetat și a găsit că evreii au tendința bolnăvicioasă spre ocupații cum ar fi ziaristica, avocatura și teatrul²¹. Ziariștii evrei au fost caracterizați de Brătescu-Voinești ca „bandiți ai condeifului”²² iar avocații, de către Roșu, drept „speculanți și negustori de vorbe goale” care reușesc să împiedice prin înșelăciune facerea dreptății²³. În teatru, evreii se folosesc de mijloace spectaculoase, de umor ieftin, de pornografie și libertinaj și, ca impresari, au transformat scenele în bordeluri²⁴.

Nae Ionescu, cel mai influent cugetător al dreptei românești din acea perioadă, a sintetizat într-o singură frază determinantul genetic esențial al evreilor, care provine din credința lor: „Urmând legea lor, evreii trebuie să saboteze așezările și valorile creștine”²⁵. „În toate domeniile, adaugă Nae Ionescu, există un conflict statornic între evrei și celelalte neamuri și de aceea nu există soluție la problema evreiască. Iuda suferă și trebuie să sufere... Drama judaică nu poate fi dezlegată *pentru că ea nu e o problemă, ci un fenomen*”²⁶.

Evreul poartă în el încă un păcat: „Fiecare evreu poartă în sine germenul profetic, acel individualism feroce și exclusivist care-l face să devină, oriunde se află, un element tulburător... Anarhia și spiritul revoluționar este un element specific psihologiei semite”²⁷. Un exemplu al forței distrugătoare existente în evrei, datorat credinței lor, poate fi observat în soarta Rusiei: în „halul în care au adus o împărăție de 160 de milioane de oameni”²⁸.

La purtătorii de cuvânt antisemiți se poate constata tendința de a le nega evreilor locul în cultura universală; în ceea ce privește România, le-a fost contestată integrarea în viața ei spirituală și contribuția pe care i-au adus-o.

²⁰ Voinești, p. 105-106.

²¹ Roșu. *Orientări*, p. 154.

²² Voinești, p. 168.

²³ Roșu. *Orientări*, p. 154.

²⁴ *Idem*, p. 155, 157.

²⁵ Vezi Introducerea lui Nae Ionescu la cartea lui M. Sebastian, *De două mii de ani* [București, 1934], p. XXVII (în continuare, Ionescu).

²⁶ *Idem*, p. VI-VII (sublinierea în original).

²⁷ Roșu. *Orientări*, p. 151-152.

²⁸ Voinești, p. 142.

Spectrul negării a fost larg și a cuprins aproape toate domeniile. Iată diagnosticul lui Nae Ionescu: „Evreii nu sunt aducători de progres; între altele pentru că ... progresul nu există. Evreii aduc schimbare, nu progres”²⁹. Brătescu-Voinești rămâne conexas la „fapte”: după părerea lui, evreii din România și-au îmbunătățit situația materială, „dar n-au contribuit la realizarea progresului” și „n-au produs nimic folositor lumii nici din punct de vedere intelectual... Care este evreul a cărui născocire a determinat un salt însemnat al progresului omenirii?”³⁰. El a contestat evreilor până și dreptul de autor al credinței monoteiste³¹.

Aceste învinuiri, care au dobândit autoritatea unor adevăruri de neocolit și a unor premise verificate ale regimului fascist, au răsărit din dorința de a elimina contribuția evreiască din cultura Europei. În cazurile în care această contribuție era clară, cunoscută și prea perceptibilă, ea a fost prezentată ca o alterare a culturii moderne prin „virusul semit”, cum ar fi curentele de avangardă, care au reușit să pătrundă „într-un moment de zbuclim moral european”³².

Acest virus a provocat asemenea reacții, încât în cultura Europei „stăpânește o explozie a instinctelor primare”. Dadaismul și suprarealismul francez „profită de oboseala morală și sufletească a unei societăți zbuclimate de război”³³.

Roșu afirma că nu există o contribuție evreiască la cultura contemporană și că nu există o cultură „asimilată”, a evreilor care au încetat să gândească, să se comporte și să simtă ca evrei. În cartea sa el a dedicat un întreg capitol discreditării operei scriitorilor, lingviștilor și dramaturgilor evrei din România. În creațiile lor, el a găsit toate caracteristicile „bolii semite”. El amintea, cu meticulozitate, numele lor evreiesc original, le analiza limbajul și „demonstra” că evreul nu este capabil să pătrundă în profunzimea limbii române³⁴. A adus nenumărate exemple de înclinații spre pornografie în creație, a condamnat orientarea modernistă și a afirmat, în concluzie, că „evreii în toate manifestările lor spirituale nu s-au îndepărtat de la spiritul critic al Talmudului, de la profetismul biblic și de la materialismul vieții sociale”³⁵. Lista prozatorilor, a poezilor și a intelectualilor evrei-români care au constituit ținta săgeților lui se suprapune filonului evreiesc care a îmbogățit cultura României, îndeosebi în cei 15 ani de emancipare.

Iorga, care judeca totul prin prisma „ideii naționale”, a autenticității vieții satului și a țaranului în literatură, nu putea, desigur, să ignore contribuția evreilor la cultura omenirii și, implicit, a României, dar nici nu a fost în stare s-o recunoască.

²⁹ Ionescu, p. XIX.

³⁰ Voinești, p. 145-146.

³¹ *Idem*, p. 145-146.

³² Roșu, *Orientări*, p. 150-156.

³³ Roșu, *Orientări*, p. 156.

³⁴ *Idem*.

³⁵ *Idem*, p. 239.

El a găsit o soluție „originală” la această dilemă, stabilind că evreii, de fapt, n-au ieșit din ghetoul spiritual pe care și l-au creat pentru a se diferenția de creștini.

„Ei continuă să trăiască între ei, păzesc diferențierea, muncesc pentru a aduna cât mai mult pentru o ca națiune invadatoare... lingviștii, filosofii, ziaristii, poeții, criticii literari, ne ecupulează pur și simplu din țara noastră, ne falsifică sufletul, ne degradează moralitatea prin opiul ziaristic și literar cu care ne încântă”³⁶. Ideologii antisemite au convenit că nu există o soluție pentru problema evreiască și că evreii înșiși sunt cei care generează antisemitismul și sunt vinovați de existența lui. Evreii nu vor părăsi România din propria lor voință, a scris Brătescu-Voinești. Ei nu vor renunța la o țară pe care au reușit să pună stăpânire fără muncă și unde au ajuns la poziții-cheie. Iată de ce lupta împotriva lor este inevitabilă, – fiind o luptă de autoapărare. Instinctul de conservare individual „este atât de puternic, încât rațiunea nu i se poate împotrivi”, făcea aluzie Brătescu-Voinești la soluția posibilă a problemei evreiești³⁷. Senzația de pericol a fost întărită prin accentuarea faptului că evreii fac parte și din celelalte minorități din România, astfel încât prin înșăși existența lor întăresc pericolul unguresc, ucrainean, rusec și german pentru statul român. Evreii au fost definiți de către Davidescu drept „plusvaloarea” la pericolul minorităților deoarece „nu au încetat de a fi, pe deasupra, și evrei”³⁸.

Invocarea legii îi deranja pe noii antisemiți, deoarece legislația se revendica de la principiile democratice, care nu fac deosebire între om și om după origine. Potrivit spuselor lor, acapararea de către evrei și alte minorități a surselor bogăției s-a făcut „la adăpostul formal al unor legi care nu puteau să prevadă excepționalul”. De aceea, evreii, și minoritățile în general, „sunt pentru legalitate, care îngăduia consolidarea lor câștigată prin surprindere”, în vreme ce elementele conservatoare ale neamului sunt „ilegaliste”, tinzând să pună capăt acestei situații „anormale” în societatea românească, incompatibilă cu ideea de stat național. Și, într-adevăr, regimurile fasciste din România au realizat reorientarea în gândire și au proclamat o nouă „legalitate”, care se împacă cu ideea națională³⁹.

Iorga s-a referit la problemă dintr-un alt unghi, stabilind că trebuie „detonată” credința unor anumiți oameni „din altă rasă”, care s-au furișat în țară ca și cum România ar fi un sat populat de indigeni, cum e Africa, pe care o poți coloniza fără vreo restricție. Acești colonialiști din inima Europei pun stăpânire pe România, îi imprimă un alt caracter și anulează justețea existenței națiunii române. Fără să dea explicații suplimentare, Iorga a propus sfărâmarea acestui vis al evreilor, dar „nu prin spargerea geamurilor și a capetelor”⁴⁰.

³⁶ Iorga, p. 18.

³⁷ Voinești, p. 16-17.

³⁸ N. Davidescu, *Naționalismul în presă*, București, 1938, p. 124.

³⁹ *Idem*, p. 124-125.

⁴⁰ Iorga, p. 5-6.

Ca și precursorii lui din secolul XIX, care au simțit nevoia să explice de ce ei – produsul culturii occidentale – susțin în țara lor antisemitismul, și lorga a simțit nevoia să explice de ce este el antisemit. El a revenit la vechiul lui argument că, din punct de vedere rasial, evreii români, sau cei mai mulți dintre ei, nu sunt semiți: „ei sunt urmașii chazarilor trecuți la iudaism”. În plus, evreii care au invadat România nu se aseamănă cu „evreii civilizați din Apus”⁴¹.

Ideea „statului în stat” a revenit sub diverse formule la toți purtătorii de cuvânt antisemiți. Roșu afirma că evreii au constituit *status in statu* peste tot din cauza „exclusivismului semit și inaptitudinii lor de adaptare la alte popoare, din cauza identificării lor absolute și a necesității bolnăvicioase de a-i stăpâni pe alții. Ei trăiesc sub acoperișul aceluia mesianism optimist și imperialist”⁴². „Există un spirit evreiesc care ne jenează, care ne tulbură ritmul natural al vieții”⁴³. De aici, concluzia firească: evreii sunt ei înșiși vinovați pentru antisemitism; evreii nu sunt solidari pentru că sunt persecutați, ci dimpotrivă, sunt persecutați pentru că sunt solidari”⁴⁴. „De suferința și prigoanele provocate evreilor sunt vinovați evreii înșiși”, a scris Nae Ionescu. Evreul se autoiluzionează că se asimilează sau că este în stare să se asimileze. În realitate, el nu este în stare să se integreze în societatea „goim”-ilor. Evreul rămâne evreu, indiferent dacă o vrea sau nu”⁴⁵.

Concluzia intelectualilor de extrema dreaptă cu privire la „problema evreiască” era legată de posibilitatea de a-i găsi o soluție umană. Unii au propus rezolvări proprii sau au prezis cele ce vor urma. „Judaismul va agoniza până la sfârșitul veacului”, a prezis Nae Ionescu⁴⁶, iar Roșu a decretat că soarta neamului lui Israel este de a suferi: „Ei vor rămâne așa cum sunt, ducând până la capătul lumii și al vieții ispășirea unui destin... până la ceasul din urmă”⁴⁷.

Naționalism versus umanism

Teoreticieni naționaliști din epoca de dinainte de Holocaust au fost de părere că statul român, care a luat ființă în anul 1859, pe baza unor principii occidentale, a intrat într-o criză care nu putea fi încheiată potrivit acestor principii. Iată de ce preocuparea pentru problema evreiască era însoțită de critica ideilor de import alese de către fondatorii statului, fără să-și dea seama de consecințele de lungă durată ale acestei alegeri. Intelectualii naționaliști nu s-au mulțumit să critice defectele democrației românești, ci au respins sistemul în întregime: parlamentarismul, jocul forțelor politice, libertatea presei ș.a. Ei au afirmat că un

⁴¹ *Idem*, p. 14-16.

⁴² Roșu, *Orientări*, p. 142.

⁴³ *Idem*, p. 238.

⁴⁴ *Idem*, p. 142.

⁴⁵ Ionescu, p. XI-XII, XIV.

⁴⁶ Ionescu, p. XXXI.

⁴⁷ Roșu, p. 127-128.

sistem creștin, național, și nu cel democrat, corespunde mai bine caracterului și spiritului poporului și societății românești.

Întemeietorii Gărzii de Fier au atacat, încă în anii douăzeci, sistemul democratic, în primul rând din punct de vedere antisemit. Noutatea de pe la sfârșitul anilor treizeci constă în faptul că negarea ideii democratice s-a petrecut pe fondul întăririi fascismului în Europa și că la acest proces au luat parte intelectuali care, în majoritatea lor, nu au aparținut mișcării legionare și, uneori, erau dușmanii ei inveterați.

Asaltul ideologic împotriva democrației ca sistem de guvernământ s-a desfășurat în paralel cu campania unor politicieni români împotriva sistemului de guvernare al puterilor democratice și a drepturilor minorității.

Teoreticieni naționaliști au dus ideea la extrem, au pus democrația, evreei și atitudinea umanistă în opoziție polară cu naționalismul și acțiunea forte, nelăsând loc nici unei nuanțe în această alternativă. După părerea lor, stăteau față în față două atitudini, două sisteme de guvernare, două sisteme de gândire și două sisteme de legalitate; iar evreul, care era descris ca stăpânul adevărat al țării, a ajuns acolo unde a ajuns numai datorită unuia dintre aceste sisteme. În felul acesta, ei au stabilit și leacul pentru criza socială și politică a României.

Adoptarea celuilalt sistem va face din România un „stat nou”; așa au văzut lucrurile ideologi ai dreptei. Vaida-Voevod a afirmat-o deschis, în fața membrilor conducerii Partidului Național Țărănesc – considerat bastionul democrației din România – cerându-le să adopte principiul de *numerus clausus*: „noul stat, statul modern se bazează pe energia națională. Orice intervenție străină poate să împiedice dezvoltarea normală a statului”⁴⁸. Românii, considera Vaida, au încetat să mai fie „stăpâni în casa lor”. Deci, statul „nou”, „modern”, sau „național”, despre care vorbeau politicienii români și majoritatea ideologilor de dreapta din acea perioadă, nu era doar un stat bazat pe ideologia fascistă și nazistă. Nichifor Crainic a criticat aspru statul în care trăia pentru că nu a fost întemeiat pe „etica creștină”, ci pe „morală biologică a statului laic”⁴⁹. Iorga credea că statul a încetat să apere majoritatea, că el nu are suflet, sau, cu alte cuvinte, este „un stat în care stăpânesc politicieni și birocrați”⁵⁰.

Ideologii dreptei n-au găsit nici un argument în favoarea statului democratic: nici în sistemul democratic însuși, în parlament ca expresie a voinței poporului, nici în principiul egalității în fața legii, în organizarea în partide ori în noțiunea de cetățean, așa cum a fost concepută de Revoluția Franceză. Davidescu a văzut în statul român format în decursul anilor „ruperea tradiției spirituale românești prin

⁴⁸ „Universul”, 5.2.1935.

⁴⁹ Davidescu, p. 100.

⁵⁰ Iorga, p. 11-12.

actul de violență de la 1848⁵¹ (se referea la Apelul la egalitate și democrație al revoluționarilor din Muntenia din acel an). Brătescu-Voinești l-a acuzat pe Ion Brătianu, întemeietorul statului, de adoptarea liberalismului și a principiilor apusene, care contraziceau interesele poporului român⁵².

Davidescu a scris, în același sens, că democrația liberală permite tuturor inițiativa particulară, fără să ia în considerare rasa și originea și, în acest fel, a permis evreilor să pună stăpânire pe economia și politica românească⁵³. Într-adevăr, adaugă Davidescu, întemeietorii partidului liberal (familia Brătianu) și-au dat seama încotro duce statul acest principiu: au încercat să stăvilească transferul lui în mâini străine, dar au eșuat⁵⁴.

Toți intelectualii de dreapta, fără nici o excepție, au înfierat cu duritate produsul secundar al regimului democratic – politicienii. Ei au fost prezentați în general ca indivizi corupți, dispuși să facă orice pentru a fi aleși, pentru a avea succes și pentru a se îmbogăți. Inclusiv trădarea intereselor naționale. Corupția politicienilor și a politicii a căpătat o denumire specială în vocabularul politic românesc: politicianism. „Națiunea evreiască a ajuns în poziții puternice ca rezultat al vicleniei ei și a corupției politicienilor”. Toate acestea nu s-ar fi întâmplat „dacă nu ar fi avut sprijinul vanității, prostiei și lașității politicienilor”⁵⁵. Grupuri de politicieni „profesioniști” trăiesc pe seama „anulării voinței naționale”, combinată cu incapacitatea partidelor „de a pune stăpânire pe situație”! Ei au creat un regim bazat pe demagogie, și situația lui s-a înrăutățit din cauza existenței „factorilor străini”⁵⁶. Nae Ionescu a refuzat politicienilor titlul de român, deoarece politica lor nu este legată de structura națiunii⁵⁷. Politicianismul și libertatea fără discernământ și nelimitată asigurată cetățenilor de către regimul democratic i-au determinat pe politicieni și presa să apere interesele evreilor. Un ministru care discuta în intimitate în parlament cu un ziarist evreu îi evoca lui Brătescu-Voinești un tablou din copilărie: „Îmi aduce înaintea ochilor imaginea unui bou enorm care ar putea răsturna un om cu un muget și care îngrozit de nuielușa subțire ca un pai a unui copilăș de cinci ani se lasă mânat cu o desăvârșită și profundă semnare”. Brătescu-Voinești⁵⁸ nu și-a ascuns indignarea față de conducătorii și politicienii care se vând evreilor. Acest gen de trădători și cei care au îndrăznit uneori să-și ridice glasul împotriva antisemitismului au fost denumiți jidoviți.

⁵¹ Davidescu, p. 110.

⁵² Voinești, p. 158.

⁵³ Davidescu, p. 98-99.

⁵⁴ *Idem*, p. 99.

⁵⁵ Voinești, p. 158-165.

⁵⁶ Roșu, p. 105.

⁵⁷ Ionescu, p. XIII.

⁵⁸ Voinești, p. 170-171.

Această critică a politicienilor și a activității lor a constituit, mai târziu, argumentul legitimării regimului dictatorial al lui Antonescu. Antonescu obișnuia să amintească liderilor partidelor „istorice” „crimele lor” și „crimele” precursorilor lor față de națiunea română, afirmând răspicat că el și regimul lui au venit să vindece „crimele” democrației. O altă sursă de autolegitimare a regimului fascist a fost situația paradoxală, pentru un stat ce se considera democratic, că tocmai forțele conservatoare de dreapta, reprezentând spiritul românesc „autentic”, s-au transformat, prin forța împrejurărilor, în „revoluționare”, aceasta fiind singura cale care le permite să distrugă statul existent. Ele sunt deci legalitate și cer „cu toată puterea ca legea să fie respectată *ad litteram* și în spiritul ei”⁵⁹.

Ideologic, naționaliștii au avut întotdeauna grijă să accentueze legătura, și uneori identitatea, dintre stânga și evrei. Românii care s-au împotrivit extremei drepte sau au arătat simpatie pentru stânga (necomunistă) erau în mod automat „vânduți evreilor”, chiar dacă erau români neaoși. Unul dintre cei mai cunoscuți luptători antifasciști, Tudor Teodorescu-Braniște, a subliniat (pe bună dreptate) că dorința dreptei de a formula o doctrină explicită care să corespundă mentalității Europei fasciste constituie un fenomen nou: „tineri cu frunți înguste, ochi întunecați și cu fălci late băteau foarte bine fără doctrină”⁶⁰. Sub influența filozofilor de dreapta, a teoriilor lui Goga și ale camarazilor lui și a celor ale lui Codreanu și ale discipolilor săi, s-a elaborat o doctrină generală a drepte respectabile, care se considera o continuare a curentului național de dreapta din gândirea românească și care a fost recunoscută ca legitimă. Această doctrină a stat la baza regimului Antonescu, după ce i-a înlăturat pe legionarii de la putere.

Dreapta românească nu a copiat modelele naziste și nu era străină de spiritul românesc, așa cum au afirmat Teodorescu-Braniște și alții și cum s-a recunoscut târziu, în 1988⁶¹. Ea făcea parte integrantă dintr-un important curent de idei și un mod de gândire conturat încă de la întemeierea României moderne. Influența culturii franceze și convingerea generală că securitatea și integritatea României o situează la masa puterilor democratice au moderat, în mare măsură, tendințele de dreapta ale intelectualității românești. Dar fascismul românesc s-a eliberat de la început de aceste lanțuri. Intelectualii naționaliști și cei care li s-au alăturat în anii 1936-1940⁶² au depus mari eforturi pentru a șterge anii de orientare „europeană”, adică apuseană, în cultura politică românească, pentru a întări legitimitatea curentului de dreapta, pentru denigrarea numelui și a simbolurilor democrației, dând, în felul acesta, un gir moral antisemitismului românesc din trecut și din

⁵⁹ Davidescu, p. 123.

⁶⁰ T. Teodorescu-Braniște, *Doctrina băteii. Naționalism, Reacționarism, Antisemitism*, București, 1936, p. 10.

⁶¹ *Idem*, p. 12-13. În 1988 a apărut studiul lui Mușat și Ardeleanu, *România* (vol. II), care își însușește o nouă atitudine, mai echilibrată, cu privire la sursele românești și cu privire la originalitatea fascismului românesc.

⁶² Davidescu a văzut, în anul 1936, anul victoriei ideii naționale asupra democrației (Davidescu, p. 122-123).

prezent. Evreul a constituit materia primă a marelui incendiu pe care l-au provocat, pentru a face scrum valorile apusene ale României.

Scriitorul Mihail Ralea a subliniat cu amărăciune, în februarie 1939, influența distrugătoare a concepțiilor extremei drepte asupra „sufletului românesc”. O serie întregă de „stări sufletești primitive, credințe oarbe, adeseori bestiale, au pus stăpânire în ultimul timp pe sufletul românesc și au pus în imposibilitate pe atâția să judece și să mai vadă unde este adevărul”⁶³.

Asemenea declarații au devenit, spre sfârșitul deceniului, din ce în ce mai rare, și după iunie 1940 au dispărut cu desăvârșire. Legitimarea concepțiilor de dreapta a continuat până la mijlocul anului 1943. În această perioadă intelectualitatea de extrema dreaptă afirma că ideile sale nu constituie o noutate, și că ele n-au fost influențate de fascism: „Noi nu facem decât să revenim la o tradiție, la o gândire și la o acțiune care stau la temelia întregului spirit contemporan românesc”, iar „hitlerismul” nu este decât un vechi, „cuminte și experimentat naționalism”, explică Davidescu⁶⁴.

Dreapta a apelat în justificarea ei și la „sufletul românesc”, despre care intelectualii secolului XIX afirmaseră că nu corespunde epocii capitaliste, vieții orășenești. Frunțașii mișcărilor antisemite au prelucrat aceste idei în modelul cunoscut sub numele de „idee națională”.

Eliade era înspăimântat de schimbarea pe care educația ar putea să o provoace sufletului românesc. și chema la menținerea condițiilor pentru a-l păstra intact: „Dacă vom introduce universități, biblioteci, o atmosferă culturală, Dumnezeu știe încotro se va dezvolta existența românească”⁶⁵.

Davidescu încearcă să dea o tușă finală ideii naționale, vestind că ea s-a născut „pentru a se împotrivi din ce în ce mai mult la invazia evreiască, la acapararea [de către evrei] a statului, a economiei naționale, a gândirii și vieții politice”. Evreul constituia doar unul din punctele „ideii naționale”, după definiția lui Davidescu:

„Ortodoxia (creștinismul răsăritean) lupta contra invaziilor străine, grecești și iudaice; problemele unității noastre sufletești și, într-o vreme și teritoriale, acum au fost rezolvate și apărate de forțele internaționale ale francmasoneriei și ale catolicismului”⁶⁶.

Toți intelectualii care au aparținut Gărzii de Fier și, pe urmele lor, mulți care nu au aparținut mișcării, au amintit mereu românilor că umanismul nu este o componentă a ideii naționale, ci o armă pe care evreii o folosesc pentru a lovi în România, un gen de armă secretă evreiască pentru a dezorienta conștiința, o unealtă

⁶³ Citat în L. Dandara, *România în vâltoarea anului 1939*, București, 1985, p. 141-142.

⁶⁴ N. Davidescu, *Hitlerism sau Românisim*, „Vreamea”, aprilie 1937.

⁶⁵ M. Eliade: *Huliganii*, I-II, București, 1935.

⁶⁶ Davidescu, p. 102.

de lucru intelectuală a stângii. Era vizibil efortul concentrat de „a-i lumina” pe români față de acest mijloc de camuflare al evreilor, după ce, în decurs de un deceniu, căpeteniile legionarilor și ideologii lor s-au străduit să realizeze imaginea „omului nou”, „integral și sintetic”, omul dur, gata să moară pentru o cauză. Brătescu-Voinești, care și-a scris atacurile antisemite într-un limbaj popular, a remarcat că se simte jignit „pentru ofensa care mi se aduce, socotindu-mă atât de nerod încât m-ar putea păcăli cu apeluri umanitare”⁶⁷. Roșu a regretat că „mulți socialiști și democrați români au fost induși în eroare de către această imensă scamatorie” care se cheamă umanism și, la fel cum un învățător se adresează unor școlari începători, tot așa a dezvoltat românii ce se ascunde sub această noțiune confuză: „Scopul îndepărtat al umanismului este domnia Israelului, țintă care nu poate fi atinsă decât prin judaizarea conștiințelor. Înapoi la Tablele Legii, iată deviza fiecărui umanist evreu”⁶⁸. Brătescu-Voinești a avut un teribil acces de furie împotriva evreilor, care cer sprijinul „procurorilor umanității”, rugând să fie apărați de prigoane: „când ne atingem de un fir de păr al unui evreu... ei ne prezintă ca pe niște sălbatici”⁶⁹. „Chestiunea umanismului este unul din argumentele cu care încearcă să ne zăpăcească mințile, cu tot felul de sofisme și de răstălmăciri talmudice” și „mai au încă îndrăzneala de a ne trata de huligani, când ne silesc să ne apărăm”⁷⁰. Și, în sfârșit, a rezumat subiectul spunând că-i va scuipa în obraz pe toți umaniștii aparținând tuturor popoarelor și raselor. Problema umanismului va reveni în dezbaterea publică, atunci când Antonescu va hotărî „să soluționeze” problema evreiască în Basarabia și în Bucovina, folosindu-se termenul în accepțiunea extremei drepte autohtone din anii care au precedat Holocaustul (și nu a naziștilor), căreia intelectualitatea românească naționalistă a încercat de altfel să-i sublinieze deosebirile. Marea schimbare care se cerea se referea la atitudinea față de gigantul culturii românești moderne, care, în majoritatea lor, au fost naționaliști și antisemiți. După unirea tuturor românilor într-un singur stat, cultura a cunoscut o înflorire fără precedent. Visul unirii s-a realizat cu multe victime, dar și cu ajutorul Franței și al Marii Britanii; și din punctul de vedere al României, principiile țărilor învingătoare în război au favorizat înflorirea societății și culturii românești. Dimpotrivă, Cuza, Codreanu și acoliții lor violenți priveau acest proces ca pe un fenomen de sens contrar tendinței istorice a României și chiar străin „caracterului” românesc, bun și răbdător, cu care se mândreau intelectualii. În această perioadă, mulți intelectuali români au fost antifasciști categorici; și au avut o repulsie față de antisemitismul gălăgios și huliganic.

⁶⁷ Voinești, p. 101.

⁶⁸ Roșu, *Orientări*, p. 180-181.

⁶⁹ Voinești, p. 28, 65.

⁷⁰ *Idem*, p. 68.

Cercurile de extremă dreaptă se considerau adevărații continuatori ai valorilor românești, explicând că doar un „accident” politic, împrejurări internaționale și dorința politicianilor au abătut România de la drumul ei, îndeplătând-o de la „moștenirea strămoșilor”. Ascensiunea fascismului și îndeosebi a nazismului în Europa a oferit extremei drepte din România ocazia de a cere o legitimitate reînnoită a precursorilor naționalismului și antisemitismului românesc. După părerea ei, antisemiții sunt cei care au învins în Europa și, odată cu această victorie, s-au prăbușit doctrinele democratice și umaniste pe care s-a încercat întemeierea statului român, în contradicție cu trecutul și cu valorile poporului.

Naziștii au adus, deci, o contribuție considerabilă la eliberarea multor români de simțământul nedorit de apartenență la cultura apuseană, însuflețită de spiritul Revoluției Franceze. Aproape dintr-o dată s-au dezlegat și limbile; intelectuali, nu numai de dreapta, au scos în evidență în creațiile lor motive cum ar fi „moștenirea” și „precursorii”. Cu orice ocazie era evidențiată contribuția lui Eminescu la consolidarea doctrinei naționaliste românești, geniul „a cărui operă și acțiune națională sunt însuși punctul de plecare al actualei renașteri spirituale românești”⁷¹. Roșu a negat, precum am spus, contribuția evreilor din România la cultura românească, deoarece evreul „nu poate să înțeleagă zvâcnirea robustă a românismului din poezia lui” și nu se poate apropia de sufletul poetului⁷².

Reabilitarea naționalismului antisemit a permis acestor intelectuali să rescrie istoria României și să antedateze nașterea naționalismului. Ei s-au răfuit cu „trădătorii” ideii sau cu cei care, la timpul lor, s-au pronunțat contra uriașilor culturii care au fost și antisemiți, și au țipat în gura mare că naționalismul lor antisemit nu este o imitație a naziștilor și fasciștilor ci o plantă verde care a fost semănată și crescută cu dragoste pe solul românesc. Iorga a revenit la noțiunile fundamentale ale antisemitismului lui Eminescu, afirmând că evreii din România nu au un trecut și că este vorba de o populație care n-a adus cu ea nici o ocupație creatoare, și care, încă în anul 1820, „a început o operă de organizare și cucerire”⁷³. Când Iorga a scris aceste rânduri, în anul 1938, el însuși intrase deja în Panteonul naționalismului și antisemitismului și devenise o legendă în ochii tinerilor doctrinari.

Mircea Eliade, cel mai tânăr și probabil și cel mai cultivat dintre doctrinari naționaliști, a încercat să-i apere pe „giganții naționalismului românesc de compararea lor cu huliganii lui Cuza și Codreanu”, în special după ce bandiții acestora au pus în aplicare câteva dintre teoriile șefilor lor. Printr-o analiză complicată, pornind de la surse creștine, el a susținut „că nu este posibil ca Eminescu, Conta și Hasdeu să fie numiți huligani”, la fel cum nu se poate spune

⁷¹ Davidescu, p. 126.

⁷² Roșu, *Orientări*, p. 249.

⁷³ Iorga, p. 14-15.

„așa ceva despre profesorul lui, Nae Ionescu; „Ei sunt «antisemiți» teoretici”⁷⁴, a stabilit Eliade.

Respingerea aluziilor sau acuzațiilor cu privire la existența unei apropieri ideologice între naționalismul antisemit românesc și nazism era comună tuturor cercurilor extremei drepte. Periodicul naționalist „Vremea” a dedicat acestui subiect, în anul 1937, un articol teoretic fundamental, cu titlul „Hitlerism și românism”, în care respinge eforturile stângii de a semăna confuzie între ele, așa cum grupări similare reușesc s-o facă în Europa.

„Este vorba de tendința de a reprezenta mișcarea noastră naționalistă drept un reflex al mișcării naționaliste din Germania... noi nu facem decât să revenim la o tradiție, la o gândire și la o acțiune care stă la temelia întregului spirit contemporan românesc”⁷⁵.

Vechiul naționalism identifica socialismul cu iudaismul; cel cristalizat după primul război mondial a adăugat comunismul la crimele iudaismului. Soarta Rusiei și a Spaniei era amintită mereu, pentru a convinge masele ce grad de distrugere poate să provoace comunismul statelor creștine. Brătescu-Voinești, ale cărui idei cu privire la legătura între comunism și iudaism l-au influențat pe Antonescu, a definit comunismul ca fiind „cea mai mare primejdie care amenința nu numai neamul nostru, dar asupra întregii civilizații umane”⁷⁶. „O mână de evrei” au pus sub control un popor de 160 de milioane „de suflete creștine”, au distrus mii de biserici, „dar nici o sinagogă”, au ucis mii de preoți, „dar nici măcar un singur rabin”⁷⁷. Acești stăpânitori evrei au impus un regim de teroare unui mare popor creștin: ei „ucid preoți creștini cu miile, dărâmă catedrale, pângăresc și ard icoane și odoare, rad la pământ biserici, distrug religie, familie, naționalism, patriotism, pudoare, jenă”⁷⁸. Descrierea crimelor pe care le comit zi de zi „stăpânitorii evrei” ai Rusiei sovietice este atât de cutremurătoare încât creează impresia că este vorba de cele mai mari crime de război de la Gingis Han încoace⁷⁹.

Aceste motive ale propagandei naționaliste – stăpânirea comunistă evreiască în Rusia vecină, comiterea unor crime oribile împotriva poporului rus creștin ortodox și responsabilitatea colectivă a evreilor pentru aceste crime – au devenit axiome ale doctrinilor naționaliști și au avut o mare influență asupra conducătorilor regimului fascist care urma să vină și, mai ales, asupra lui Mihai Antonescu și Ion Antonescu.

Știri din presă cu privire la situația din Rusia Sovietică (precum și cu privire la războiul civil din Spania) au întărit teama de uriașul vecin slav. Slavi conduși de

⁷⁴ Eliade, *Judaismul*.

⁷⁵ N. Davidescu, *Hitlerism sau Românism*, „Vremea”, aprilie, 1937.

⁷⁶ Voinești, p. 17.

⁷⁷ *Idem*, p. 28.

⁷⁸ *Idem*, p. 20, 150-151.

⁷⁹ *Idem*, p. 224-225.

către evrei comuniști nemiloși și dușmani ai creștinismului era o combinație care provoca groaza multor români, după ce li „se explica mărimea pericolului”. Se poate dovedi că universul imaginar al lui Antonescu a fost influențat de această propagandă și că ea i-a inspirat câteva dintre hotărârile sale cruciale cu privire la evrei.

Profețiile negre pe care le-au făcut auzite mai întâi Cuza, apoi Codreanu și acoliții lor, i-au neliniștit în această perioadă pe toți cei ce se simțeau de dreapta: „neamul evreiesc s-a angajat pe un drum care îl va duce în grea cumpănă”, prezicea Brătescu-Voinești⁸⁰. Iorga a chemat poporul român să se mobilizeze la „mișcarea de salvare a românismului”, care trebuia să cuprindă, după părerea sa, rarefierea evreilor din orașe, „emigrarea din propria lor voință”, care va fi organizată „pe cale inteligentă” de către conducătorii națiunii române; îndepărtarea evreilor din anumite zone sensibile, cum ar fi „crearea unei centuri românești în jurul bisericilor” prin naționalizarea caselor și pământului ș.a. El a propus și înconjurarea catedralelor cu un inel de populație românească și să se facă pregătiri pentru cele ce vor urma⁸¹. Iorga nu s-a simțit în largul său cu rețetele pe care le-a propus pentru combaterea iudaismului, „cu atât mai mult cu cât eu știu ce contribuție au adus [evreii] omenirii”⁸². Totuși, n-a renunțat la chemarea sa la luptă. Cele afirmate în broșura consacrată în întregime problemei evreiești sunt considerate drept testamentul său cu privire la războiul iminent între români și evrei, cu toate că își exprima, din capul locului, părerea de rău cu privire „la sinucideri care urmează să fie înfăptuite” (se referea, desigur, la asasinat).

La vârsta lui înaintată, Iorga știa că „el nu poate să contribuie la realizarea acestui scop”, de aceea aducea la cunoștință că va începe lupta la Iași, unde „umilirea noastră este mai profundă, și unde evreii s-au extins din casă în casă, din prăvălie în prăvălie, din meșteșugar în meșteșugar, și unde noi nu existăm în general din punct de vedere economic... Veniți să construim un Iași nou”⁸³. Evreii reprezentau, atunci, 30% din totalul populației Iașiului. Antisemiții români și intelectualii lor au văzut în orașul Iași bastionul iudaismului și simbolul eșecului românului de a fi stăpân în țara lui; acest lucru trebuia să ia sfârșit. Nu întâmplător, toate cele trei mișcări antisemite din România (Liga lui Cuza, Legiunea lui Codreanu și Partidul Național Creștin al lui Goga și Cuza) au luat ființă în acest oraș.

Iorga recomanda nu numai leacuri antisemite, ci și întemeierea unui regim totalitar. În ciuda faptului că în politica externă a fost antifascist și prooccidental, în anul 1938 el credea că disputele, demagogia și jocul forțelor democratice erau, de

⁸⁰ Voinești, p. 38-39.

⁸¹ Iorga, p. 9, 18-20, 22.

⁸² *Idem*, p. 18.

⁸³ *Idem*, p. 17, 23.

fapt, bune pentru cei care acționează după un plan dinainte stabilit „pentru a pune stăpânire pe țările creștine”⁸⁴.

Nostalgia după un om dur și necesitatea de a crea un regim totalitar sau dictatorial în România nu erau idei aparținându-i în exclusivitate lui Iorga. Problema era dezbătută pe larg în presă, iar organul Partidului Național Creștin al lui Goga și Cuza a publicat un avertisment, cu profeția că va izbucni o revoltă, dacă nu va interveni o schimbare imediată de regim. Și iată ce scria Goga: „Eu prefer o zdruncinare a temelțiilor statului decât atmosfera sufocantă în care plămâni nu pot continua să respire. Decât să ne sufocăm, mai bine să spargem noi înșine un colț din fereastră”⁸⁵. Filderman atrăsese atenția cu câteva săptămâni înainte organizațiilor evreiești din lume și Ministerului de Externe de la Paris că „tendința politicii românești este de a crea un regim dictatorial special... și [de] orientare progermană în politica externă”⁸⁶.

Ziarele „Universul” și „Porunca Vremii” au susținut o campanie în favoarea trecerii la un regim dictatorial. Fiecare curent naționalist s-a gândit la un alt dictator: legionarii la Codreanu și alții la însuși regele Carol (numele lui Antonescu n-a fost amintit măcar o singură dată). Odată cu această campanie s-a făcut auzită și lista „crimelor” regimului democratic și lista valorilor pe care regimul dictatorial dorit trebuie să le apere. „Porunca Vremii” afirma că un regim dictatorial ar fi îndreptățit dacă ar apăra „tot ce stânjenește triumful neamului lui Israel: armata, biserica, familia, patriotism, naționalism” ș.a.⁸⁷.

Declarațiile intelectualilor cu privire la defectele regimului democratic în comparație cu avantajele regimului dorit pentru România au intrat în vocabularul politic al dictatorului care urma să vină la putere și au fost formulate ca principii fundamentale ale regimului dictatorial de către Mihai Antonescu și asistenții lui.

Acest model de guvernământ, sub care se ascunde toată istoria ne-democratică românească, a fost întărit de cercurile naționaliste cu cel mai puternic elei ideologic: mistica național-creștină, asupra căreia Iorga avea drepturi de autor⁸⁸ și pe care Codreanu și Nae Ionescu au împins-o spre o direcție neașteptată.

Slăbiciunea Europei democratice față de regimurile totalitare a creat climatul favorabil ideii unor gânditori români că relația trecut-viitor ar putea fi reconsiderată.

⁸⁴ „Neamul Românesc”, 22. 8. 1937.

⁸⁵ „Țara Noastră”, 3.11. 1937.

⁸⁶ Raportul lui Filderman cu privire la situația din România, 19 septembrie 1937, p. 9, Arhiva Filderman, Yad Vashem, P-6/Paris.

⁸⁷ Voinești, p. 86-87.

⁸⁸ F. Aderca, *Mărturia unei generații*, București, 1967, p. 63. După părerea lui Iorga, creația artistică trebuia subordonată idealului de mistică națională.

Aceștia erau obișnuiți să se adreseze trecutului, pentru a găsi în el răspunsuri privind viitorul; și așa cum țăranul și satul au servit de modele etice idilizante, tot așa și absolutismul asupritor al voievozilor români din Evul Mediu a fost readus în actualitate ca un model demn de imitare. S-a cristalizat astfel „principiul statului totalitar care, în bună tradiție românească, se reduce la schema Domnitor și Popor ca o dualitate mistică și... tradițională”⁸⁹. Davidescu a interpretat acest principiu cu instrumentele familiei sale de spirite și a „descoperit” că „într-adevăr, românismul este un fascism în care misiunea ducelui este tradițional deținută de Domnitorul Țării”⁹⁰.

Constructul ideatic preluat și recalibrat de regimul Antonescu, pe care istoricii și specialiștii în științele politice de azi izbutesc cu greu să-l definească și să-l analizeze, a fost elaborat în această perioadă, cu toate că cei care l-au conceput nu s-au referit la „conducător” (cu alte cuvinte, la Antonescu).

Unii intelectuali de dreapta s-au ocupat nu numai de clarificarea ideologiei regimului dictatorial, ci și de transformarea evreului într-o creatură monstruoasă, care deviază, prin comportamentul lui, de la regulile umane. Hitler îi compara pe evrei cu microbii; intelectualii naționaliști din România au ajuns destul de devreme la concluzii asemănătoare, pe calea și cu ajutorul universului lor propriu de imagini. Brătescu-Voinești povestea, de pildă, că a reușit să înțeleagă modul de a fi al evreilor după ce a urmărit insectele din grădina sa; fiind grădinar pasionat, el „urmărește cu perseverență multe ore mișcările a tot felul de insecte”, hobby care-i produce „devotament puternic față de adevăr și silă față de minciună și înșelăciune”.

Cu timpul, continuându-și descoperirile, a înțeles că urmărirea mișcărilor insectelor îi dă „putința de a considera activitatea oamenilor”⁹¹. El a observat că în lupta pentru existență care se desfășoară în natură înving insectele puternice și, mai ales, acelea care posedă o „vicienie naturală” – calitate care nu are legătură cu inteligența, cu capacitatea de muncă sau dexteritatea, ci cu instinctul. La fel ca și anumite insecte din natură, evreii reușesc, datorită vicieniei lor, să descopere slăbiciunile omenești „prin care poți pătrunde în sufletul cuiva”⁹². Poporul evreu a câștigat, după părerea lui, acest dar, datorită credinței sale fanatice că este poporul ales și că scopul lui este de a stăpâni toate popoarele. El acționează cu aceeași îndemânare cu care păianjenul își țese plasa. La fel ca și microbii, activitățile evreilor nu necesită hotărâri conștiente; „ajunge instinctul”⁹³.

O insectă care se comportă asemănător evreilor este, după părerea lui, viespea paralizatoare, un gen de viespe care-și înțeapă victima exact în locul unde

⁸⁹ Davidescu, p. 115.

⁹⁰ *Idem*.

⁹¹ Voinești, p. 74-75.

⁹² *Idem*, p. 77.

⁹³ *Idem*, p. 90.

îi paralizează mișcările. Concluzia: „fenomenul evreiesc este cel mai miraculos fenomen biologic” al naturii⁹⁴. Între evrei și celelalte popoare ale lumii există „relații parazitare”; scriitorul se arată plin de admirație față de căile de acțiune ale evreilor care reușesc să pună stăpânire pe alte popoare, cu toate că este singurul popor care nu are armată proprie⁹⁵.

Și dacă lumea insectelor nu era suficient de cunoscută românilor, Brătescu-Voinești adaugă încă un exemplu, mai ușor de înțeles: „Precum prepelicarii sunt o varietate a neamului câinesc, tot așa evreii sunt o varietate a speciei om”⁹⁶. Religiozitatea lor fanatică, Talmudul, hahamii și rabinii, forțarea creierului la tălmăcirea, răstălmăcirea și paratălmăcirea Talmudului au transformat această specie în paraziți periculoși, care trăiesc pe spinarea speciei umane. A încerca să-i schimbi e tot atât de van și de absurd cât ar fi „încercarea de a face ploșnițele vegetariene”⁹⁷.

Iorga i-a descris și el pe evrei ca paraziți, îndeosebi pe evreii din Galiția, care au inundat Basarabia și Bucovina „deodată”, începând cu anul 1780, după ce Polonia „a fost înghițită de ei” și după ce au „creat îngrozitoare cuiburi de ploșnițe”. Acest „roi galițian”, care a invadat țara ca stoluri de lăcuste, nu i-a adus nici un folos⁹⁸.

Evreii lui N. Roșu erau „virusul semit care învrăjbește și dezagregă, fragmentează și distruge esența agregatului social”⁹⁹. El înclina să vadă în evrei un fel de furnici care mișună ca într-un furnicar și-și duc „viața de furnicar meschin, promiscuitate și murdărie, unde trăiesc, laolaltă, în stradă ca și în casă, oameni, femei și copii, fără nici o regulă, ierarhie sau moralitate”¹⁰⁰.

Compararea evreilor cu șoareci, șobolani, șerpi, păianjeni, broaște, târâtoare, insecte, viespi și altfel de dăunători genera imagini noi-vechi care s-au aplicat evreului¹⁰¹. Brazda antisemită, pe care Cuza a tras-o timp de cincizeci de ani în gândirea așa-zis teoretică, a fost combinată cu tradiționala ură antievreiască creștină, întărită de prelații Bisericii ortodoxe, și cu antisemitismul legionar, pentru a crea o proiecție ireală, inumană, demonică și josnică a evreului – în contrast total cu puritatea sufletească, frumusețea fizică și măreția spirituală a românului creștin. Aceste idei s-au infiltrat în imaginarul unor intelectuali români și au ajuns la maturitate în anii care au precedat Holocaustul.

⁹⁴ *Idem*, p. 89, 94.

⁹⁵ *Idem*, p. 95-96.

⁹⁶ *Idem*, p. 176.

⁹⁷ *Idem*, p. 178-179.

⁹⁸ Iorga, p. 13-14.

⁹⁹ Roșu, *Orientări*, p. 143.

¹⁰⁰ Roșu, *Dialectica*, p. 379.

¹⁰¹ Vezi cartea de versuri și caricaturi *Iuda*, Tipografia „Universul”, din anul 1937; copiat parțial în *Ancel, Documents*, I, p. 148-182.

Creațiile antisemite ale acestor intelectuali nu se adresau huliganilor mișcărilor de stradă, ci societății culte, care putea să se confrunte cu nivelul conceptual și cu calitatea limbajului în dezbateră „problemei evreiești”. Ei au exagerat gravitatea pericolului și au furnizat explicații pentru „incapacitatea” statului și a societății românești de a se descotorosi de „parazitul” evreu. În acest scop, ei au folosit materiile prime ale mișcărilor antisemite, ale Bisericii ortodoxe și ale intelectualilor antisemiți „precursori”. „Evreul demonic” se dezvoltă acum în diverse forme, în raport cu capacitatea de exprimare și domeniul de specializare al intelectualilor care l-au creat.

Elevii din clasele inferioare de liceu au putut să-și facă o idee despre asta la lecțiile de limbă română, dintr-un fragment al scriitorului Ion Alexandru Bassarabescu, care a descris scena omorului ritual în satul unguresc Tisza Eszlar.

„Norii s-au răspândit... lumina licări și parcă dădea viață pereților. Soarele cădea pe o veche litografie într-o ramă vizibilă. Câțiva rabini torturează o fată tânără întinsă pe masă și-i storc sângele”¹⁰².

Uniunea profesorilor de liceu a cerut, la 12 septembrie 1936, îndepărtarea profesorilor evrei de la orice contact cu elevii români, din cauza „imposibilității organice a minorităților, și îndeosebi a evreilor, de a educa pe elevi, și din cauza necesității absolute ca educația să fie făcută de români, posesori de sânge românesc”. Uniunea cerea să fie concediați imediat profesorii evrei, să se interzică evreilor să fie profesori în școlile de stat și să se stabilească, prin lege, că-i vor putea instrui numai pe cei de aceeași origine – după ce și elevii evrei vor fi excluși din școlile românești. Și nici măcar atunci profesorii evrei nu vor avea dreptul să predea obiecte cum ar fi româna și geografia României, nici măcar în școlile evreiești; asta se va face de către profesori „posesori de sânge românesc”¹⁰³. Aceste măsuri vor fi puse în aplicare în timpul regimului legionar.

Evreul era prezentat ca o „forță uriașă, distrugătoare și invizibilă care acționează cu ajutorul forțelor răului și amenință să înghită România, să subjuge poporul ei, să-i schimbe caracterul și să-i pângărească sufletul. Demonul evreiesc poate să provoace românilor sărăcie, boli și distrugere și îi poate mâna la moarte prin înceată infometare”¹⁰⁴.

Lupta împotriva evreilor este grea, deoarece evreul-demon își schimbă deseori forma, își schimbă numele sau își însușește nume românești pure. Iată de ce este greu să învingi un dușman care „cu meșteșuguri diabolice și cu viclenie” încearcă mereu să nu-și dezvăluie înfățișarea¹⁰⁵. Există simboluri care reușesc – ca și în legendele populare și în povestirile despre viața sfinților creștini – să-l

¹⁰² Scrisoarea lui Filderman adresată ministrului Educației, cu privire la incităriile din manuale, 26 iulie 1938. Din Anel: *Documents*, I, nr. 29, p. 242.

¹⁰³ Raport din 19 septembrie 1937 (vezi 85), p. 6-7.

¹⁰⁴ Iorga, p. 6.

¹⁰⁵ Voinești, p. 67.

înfricoșeze pe evreu și să-i frângă puterea sau să-l alunge în lumea sa întunecată: crucea și svastica, „semnul protector al civilizației”, care stă ca o pavăză împotriva stelei cu șase unghiuri, „emblema iudaismului, a francmasoneriei și a bolșevismului”¹⁰⁶. Evreul Troțki „simbolizează intoleranța satanică a revoluției permanente, revolta evreului răătăcitor”¹⁰⁷. Evreul-demon pune stăpânire pe bogăția României, este pe cale să pună stăpânire pe cultura ei și tinde să pună stăpânire pe sufletul ei și chiar să șteargă numele și amintirea statului românesc. Iată cum acționează pericolul evreiesc în domeniul culturii.

Pericolul iudaismului se întinde nevăzut, trece de la o revistă la alta, terorizează și influențează pe scriitorii români debutanți, intimidează critica, se disimulează în felurite chipuri, împrumutând nume românești... Ai impresia că totul este organizat pe furiș, din ascunzătoarea unei adevărate conspirații. Pecetea iudaismului apasă pe toate manifestările lor. Fug de adevăr și de claritate, cultivă calomnia și minciuna. Incapabili de a se adapta, urâsc tot ce este românesc. Bagatelizează marile valori, stârnesc confuzia ideilor, lărgesc revolta celor fără de țară împotriva spiritului etnic... Maeștri ai pornografiei, obsedați biblici...¹⁰⁸.

Evreii nu sunt un popor obișnuit, și de aceea nu pot fi asimilați în sânul poporului român. Poporul evreu cuprinde fațete ascunse, care cutremură pe orice român capabil să gândească. Lupta împotriva lor este obligatorie pentru a-i împiedica să inunde, să facă să dispară și să descompună poporul român. Un tânăr gânditor – pe atunci simpatizant al legionarilor și, în a doua sa ipostază, unul dintre marii cugetători ai Franței – a descris forțele supranaturale ale poporului evreu în următoarele cuvinte:

„Cum o să ne asemănăm noi, un biet popor, cu cel mai ireductibil fenomen etnic al istoriei? Un popor care are la activul său lupta biruitoare cu cele mai strălucite popoare ale istoriei... Vitalitatea iudaică este atât de agresivă încât toleranța noastră față de acest popor, exploatată, ar însemna falimentul nostru sigur... Ce știe poporul românesc față de cel evreiesc? Ce poate un popor față de cel mai cerebral popor?... Dacă le-ar da evreilor libertate absolută sunt convins că în mai puțin de un an ar schimba și numele țării”¹⁰⁹.

Asemenea „complimente” erau însoțite, în această perioadă, de profeții întunecate privind soarta ce-i așteaptă pe evrei, dar, de data asta, din gura unor intelectuali, unor licențiați universitari, a intelighenției. Și cuvântul *exterminare* s-a făcut auzit atunci, în sensul deucidere în masă a evreilor și a poporului evreu: „S-au făcut câteva încercări de exterminare a evreilor. Istoria cunoaște prigoniri oficiale, pogromuri în masă, dar nu s-a ajuns niciodată la un rezultat definitiv”¹¹⁰.

¹⁰⁶ Roșu, *Orientări*, p. 135-137.

¹⁰⁷ *Idem*, p. 238.

¹⁰⁸ *Idem*, p. 212.

¹⁰⁹ E. Cioran, *Schimbarea la față a României*. București, 1936, p. 143-144.

¹¹⁰ Roșu, *Orientări*, p. 228.

După părerea lui Roșu, care avea îndoieli privind șansele de exterminare a evreilor, antisemitismul nazist, care este „ultima fază a antisemitismului”, mai are un cuvânt de spus în această problemă și se văd deja rezultate¹¹¹.

Nae Ionescu i-a prezis scriitorului evreu Mihail Sebastian, care în ochii lui reprezenta poporul evreu, o soartă amară, într-o frază care poate constitui motto-ul soartei deportaților în Transnistria: „Tu nu simți că te cuprinde frigul și întunericul”?¹¹² N. Roșu completa vorbele lui Nae Ionescu, subliniind că Iosef Hechter (M. Sebastian) și evreii stau în fața „condamnării irevocabile”, fără să-și dea seama că adnotează astfel dosarul din *Procesul* lui Iosef K., eroul lui Kafka: „Dacă nu vei fi departe, în Ereț Israel [așa în original, și nu Palestina], te va cuprinde înghețul și întunericul”¹¹³. Scriitorul, sensibil și asimilant, a simțit, ca și Kafka, încă în anul 1934, dezastrul care se apropia și, la fel ca și el, nu a găsit o cale de salvare:

Individual, fiecare evreu se poate întreba, panicat, ce are de făcut? „Să fugă, să moară, să se sinucidă sau să se boteze;... colectiv, nu există decât o singură cale, așteptarea, supunerea la destin”¹¹⁴.

¹¹¹ *Idem.*

¹¹² Nae Ionescu, p. XXXII.

¹¹³ Roșu, *Orientări*, p. 218, 228.

¹¹⁴ M. Sebastian, *De două mii de ani*, [București, 1934], p. 332.

CAPITOLUL 4

Biserica ortodoxă română și atitudinea ei față de problema evreiască

Constituția din anul 1923 stabilea Bisericii ortodoxe române, care număra peste 14.500.000 de credincioși, poziția de biserică dominantă și oficială a statului român. În anul 1925 a fost creată Patriarhia ortodoxă română, ca expresie a vieții bisericești a tuturor românilor. Patriarhia îi elibera pe românii din noile ținuturi de dependența de autorități religioase străine. Biserica lărgită era autocefală și egală cu celelalte patriarhii din răsăritul Europei. Alți 1.500.000 de români aparțineau Bisericii unite; aceasta a recunoscut papalitatea și a primit trei adaosuri la dogma ei originală ortodoxă, fără să renunțe la caracterul ei român¹.

În fruntea fiecărei mitropolii se afla un mitropolit. Armata avea un episcop. În fruntea Bisericii se afla Sfântul Sinod².

Biserica românească era parte integrantă din *establishment*-ul românesc și conducătorii ei au îndeplinit funcții importante în stat. Însă atitudinea față de evrei și de credința lor a obligat Biserica să se confrunte cu probleme principiale mai complexe decât cele cu care trebuia să se confrunte *establishment*-ul românesc. România oficială voia să se asemene cu statele civilizate din Apus, era obligată prin tratate să apere minoritățile, dar, pe de altă parte, avea repulsiie față de evrei. Cât privește Biserica, credința creștină, așa cum s-a dezvoltat ea în răsăritul Europei, era întemeiată pe negarea iudaismului; la aceasta se adaugă tradiția antisemită de import și locală. Și totul se integra în dogmele credinței. Pe de o parte, autoritățile bisericești, făcând parte din autoritatea generală, erau obligate să respecte religiile care primiseră calificativul de „protejate” în stat. Mișcările antisemite, și îndeosebi cea a lui Cuza, au pus în fața Bisericii probleme principiale și curente, care o obligau să ia atitudine, și nici o hotărâre nu era comodă pentru fețele bisericești.

Toate mișcările antisemite-fasciste din România s-au proclamat creștine și au afirmat că au acționat pentru apărarea creștinismului și a tradiției creștine, împotriva invadatorilor care vor să spurce pământul și sufletul românesc. Biserica,

¹ „Aceeași limbă, aceleași icoane, același fel al slujbei”; vezi și N. Iorga, *Concepția românească a ortodoxiei*, București, 1940, p. 11-12.

² M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, București, 1981, p. 392-395.

în calitate de instituție, și fruntașii ei, ca parte constitutivă a autorității, erau în dilemă în ce măsură ea își poate asuma identificarea cu aceste mișcări, fără să lovească în dogmele fundamentale ale credinței creștine și fără a depăși granița îngustă dintre tradiția antisemită și încurajarea izbucnirilor instinctuale. Combinația dintre naționalismul creștin militant și antisemitismul activ crea în mare măsură un element nou, și Biserica românească încă nu avea experiență în acest sens. În trecut ea nu a inițiat războaie religioase, nu a introdus inchiziția împotriva ereticilor și a evreilor, a știut, întotdeauna, să se identifice cu țelurile naționale românești și a suferit, împreună cu poporul, în perioada cuceririlor și a ocupației străine. Era greu de conceput că Biserica se va împotrivi la un program ca acela al lui Cuza și al Ligii sale, care a plasat-o pe primul loc printre „păturile conducătoare”, sub lozincă „Hristos, Regele și Națiunea” – obligându-i pe cei care se alăturau mișcării să jure credință, credință creștină, regelui și tricolorului, în mijlocul căruia s-a adăugat o svastică neagră într-un cerc alb³.

Codreanu și discipolii săi din Garda de Fier au primit moștenirea antisemită, creștină a lui Cuza, și „Căpitanul” a proclamat de multe ori că în mișcarea sa „nu era nici un ateu”, și nu vor fi primiți în rândurile Legiunii decât români „care sunt în stare să creadă în Dumnezeu”⁴. Drumul Bisericii a servit drept model de urmat și, după afirmația lui Codreanu, mișcarea sa tindea să se asemene cu ea și să atingă această linie a „Bisericii care este la mii de metri deasupra noastră”⁵. Și camarazii apropiați ai lui Codreanu erau preocupați de probleme de credință ori s-au ocupat de ele: tatăl lui Moța a fost preot ortodox în orașelul Orăștie din Transilvania, iar Marin obișnuia să accentueze, în scrierile sale, importanța creștinismului ortodox românesc, descriindu-l drept „pavăza naționalismului românesc”⁶. Ideile creștine ale căpeteniilor Gărzii de Fier au servit drept liant între naționalismul român, Biserica ortodoxă și antisemitism, chiar și după ce Codreanu și camarazii lui apropiați au fost asasinați sau au murit.

Liga lui Cuza și Legiunea au mobilizat bisericile, mănăstirile și preoții pentru manifestările lor, le-au dorit apropierea, sprijinul și simpatia, obținând în acest mod o legitimitate națională și religioasă pentru convingerile lor antisemite, aceasta fiind încă o dovadă a vechimii și continuității acestor convingeri în istoria românilor. O filială nouă a Ligii se deschidea în sate, în mod obișnuit, cu un serviciu religios și cu sfințirea steagului Ligii de către preotul local. Garda de Fier a preluat această tradiție și și-a sfințit și ea steagurile printr-o slujbă. În localitățile unde locuiau evrei, acest ceremonial se transforma într-o furtunoasă manifestație

³ E. Florescu, *Începuturile și evoluția mișcării fasciste în România până în anul 1933*, Teză de doctorat, Universitatea București, 1979, p. 104-130 (în continuare, Florescu).

⁴ C. Codreanu, *Pentru legionari*, Sibiu, 1936, p. 99-302 (în continuare, Codreanu, *Pentru legionari*). [Ciudățenia combinației „care sunt în stare să creadă” respectă originalul].

⁵ C. Codreanu, *Circulări și manifeste*, Salzburg, 1951, p. 94, 420-421.

⁶ V. Marin, *Crez de generație*, ediția a II-a, București, 1937, p. 49.

antisemită, de obicei, violență⁷ Ambele mișcări se concureau pentru a obține sprijinul clerului și parte din ele a răspândit teze antisemite. Această îmbinare a fost lentă și treptată. Tineretul leșionar a avut grijă să-și organizeze întrunirile în mănăstirile importante și cunoscute ca, de pildă, Putna și Neamț. Întrunirile acestea primeau binecuvântarea preoților și a mitropoliților. Congresul studenților, care s-a deschis la 1 august 1927 la mănăstirea Neamț, a hotărât să continue lupta împotriva evreilor pe baza principiilor lui Cuza⁸. Congresul studenților de la Oradea, din 4 decembrie 1927, care a început cu molestarea evreilor, s-a bucurat de binecuvântarea episcopilor ortodocși și romano-catolic. Amândoi episcopii, precum și Cuza, Goga, Codreanu-tatăl, prof. Cătuneanu și prof Șumuleanu, au fost aleși ca membri de onoare ai președinției congresului⁹.

Cuza și adepții săi au respins critica privitoare la sfințirea steagurilor cu svastică, la implicarea Bisericii în acțiunile lor și la folosirea credinței creștine pentru justificarea instigării antisemite. Unul din discipolii lui Cuza, Malin, a descris relațiile dintre Cuza, Isus și Dumnezeu: Cuza și-a găsit locul alături de Isus, Rege și credință... și tot poporul a stat alături de el. Poporul crede mai mult în Cuza decât în Dumnezeu¹⁰.

Mulți preoți au luat parte la activitatea politică în cadrul celor două mișcări antisemite și au instigat, în predicile lor, împotriva evreilor. S-au găsit preoți care au dovedit entuziasm excesiv în diverse acțiuni.

Astfel, în fruntea bandei de elevi pogromiști care a parcurs, la 15 decembrie 1928, orașul Buzău în căutare de tineret evreu pentru a-l lovi și a răni grav un tânăr evreu, au stat învățătorul lor și preotul Ștefănescu¹¹. Această combinație de învățători și preoți a lucrat cu succes în decursul anilor treizeci pentru formarea unei generații antisemite de un gen nou – activă, violentă și conștientă de puterea sa.

„Preoți și învățători activează în serviciul cuzismului”, nota în amintirile sale Filderman în septembrie 1934¹². Ministerul Educației nu a interzis învățătorilor să se înscrie în mișcarea lui Cuza sau în oricare altă mișcare antisemită. Cărturarii aveau în România o mare putere în formarea opiniei publice. Ziariști, învățători, preoți și funcționari de stat au absorbit tot mai mult argumentele fasciste ale mișcărilor antisemite și, parte din ei, le-au propagat ei înșiși.

Clerici care nu erau în stare să lumineze masele... cu ajutorul preceptelor morale ale creștinismului își coboară nivelul la predici antisemite și primitive, care le permit să exploateze, în scopuri proprii, naivitatea poporului.

⁷ Vezi, de pildă, Filderman, *Memorii*, p. 353.

⁸ *Idem*, p. 318.

⁹ *Idem*.

¹⁰ „Apărarea Națională”, 6.6.1927.

¹¹ Filderman, *Memorii*, p. 332.

¹² Filderman, *Ciorna Memoriilor*, anul 1934, P-6/Paris.

Studentii în teologie au devenit în anii treizeci un element antisemit efervescent și mulți dintre ei s-au alăturat mișcărilor antisemite și au inițiat atacuri împotriva evreilor. Bande de studenți ai Facultății de Teologie din Chișinău au vandalizat, în ianuarie 1930, prăvăliile evreilor și apoi au mărșăluit prin centrul orașului, scandând „moarte evreilor”¹³. Toți studenții care au fost arestați după manifestație au fost achitați de tribunal¹⁴.

În septembrie 1932 s-a adăugat un element important la instigarea antisemită creștină – ziarul „Porunca Vremii”. Acesta obișnuia să reia vechi declarații antisemite ale șefilor Bisericii și a publicat pravile și hotărâri împotriva evreilor ale capilor Bisericii din Moldova și Valahia în decursul generațiilor, având grijă să culeagă aceste pravile în broșuri separate și să le difuzeze. De asemenea, a deschis paginile ziarului acelor preoți care explicau bunilor români semnificația creștinismului, a sărbătorilor creștine, viața și suferința lui Isus și evenimentele curente din punctul de vedere antisemit. Ziarul și-a făcut apariția ca organ al Ligii și Partidului Național Creștin. Ulterior a sprijinit Garda de Fier și a sfârșit ca organ antisemit creștin al regimului Antonescu.

Începând din anul 1936, „Porunca Vremii” s-a bucurat de sprijinul financiar al Ambasadei Germaniei. Oficiosul a susținut fătîș țările Axei și a căutat să-i influențeze pe preoți să discearnă pericolul comunist-iudaic-liberal și să facă distincția între țările care respectă creștinismul și cele care acționează împotriva lui:

„Preoți ai țării mele! Aflați că instrumentul de pătrundere a bolșevismului în Europa a fost peste tot Frontul Popular”¹⁵. El a fost cel care a dus Spania către războiul civil. Și în Franța există un Front Popular. Cele două mișcări fasciste, Partidul Național Creștin și Garda de Fier, au căutat să-i determine pe preoți să sprijine Germania. La rândul lor, amândouă s-au bucurat de adeziunea clerului, atât a înalților prelați, cât și a preoților ortodocși „de rând”, mai ales din Basarabia, din Bucovina și din sudul Transilvaniei¹⁶ (în realitate era vorba de fii de țărani săraci și de tineri captați de propaganda Legiunii în Universități – studenți la Teologie și elevi ai seminarelor de preoți din Iași și Chișinău, și mai puțin din București).

Caracteristică pentru conversia profascistă care a avut loc în sânul unei importante părți a clerului de rând a fost evoluția preotului Grigore Cristescu. În octombrie 1923, fiind profesor la Seminarul Teologic din Craiova, l-a condamnat pe Cuza, influența sa distrugătoare asupra tineretului și adoptarea asasinatului ca metodă de către discipolii lui studenți. Toate acestea el le-a definit ca fiind contrarii caracterului „poporului nostru cuminte și cumpătat”, amintind că

¹³ Filderman, *Memorii*, p. 636.

¹⁴ *Idem*, p. 353. Faptul a fost descris pe larg în paginile săptămânalului evreiesc „Unser Zait” (Chișinău) din lunile ianuarie-februarie 1930.

¹⁵ „Porunca Vremii”, 22.12. 1936.

¹⁶ N.M. Nagy-Talavera, *The Green Shirts and the Others*, Stanford, 1970, p. 287.

„bomba și revolverul nu sunt și nu au fost niciodată arme creștine”. Adresându-se direct lui Cuza, Cristescu îl acuză: „antisemitismul domniei tale, deocamdată apare ca cel mai cras și mai fatal antiromânism”. Timpurile s-au schimbat și, o dată cu ele, s-au schimbat și concepțiile preotului-profesor. După ce a fost numit profesor la Facultatea de Teologie din București, în anul 1929, „a abandonat [aceste] idei... încadrându-se după 1933 în mișcarea legionară, ocupând funcții importante”¹⁷.

Contribuția celor două mișcări la fundamentarea urii creștine instituționalizate împotriva evreilor a fost imensă. Sute de preoți care au sprijinit Legiunea și-au putut justifica faptele autoconvingându-se că servesc scopurile naționale ale poporului român, că îl păzesc de influențe dăunătoare străine și că apără națiunea română creștină. Într-un memoriu pe care Codreanu l-a prezentat regelui Carol la 15 noiembrie 1936, în numele „generației de la 22 decembrie”¹⁸, conducătorul Legiunii cerea mobilizarea tuturor forțelor națiunii împotriva dușmanului, iar acesta era caracterizat prin cuvintele „aceeași sursă masonică și evreiască a urii ideii naționale și creștine”¹⁹. Astfel a fost lărgită definiția „ideii naționale” la „creștină”.

Această ideologie a pus în fața autorităților bisericești românești probleme principiale de dogmatică. Nu era posibilă identificarea deschisă, în context creștin, cu aceste noi idei antisemite; nu era posibilă, dar nici nu puteau fi ignorate cu ușurință, întrucât atingeau însăși esența creștinătății.

Cuza a atacat atât evreul cât și credința lui („credință demonică”), și l-a caracterizat pe Dumnezeu evreilor ca un Dumnezeu escroc, proxenet, Dumnezeu al bordelului ș.a.m.d. El s-a referit la relațiile dintre poporul român-gazdă și minoritatea evreiască, pe fond religios creștin, iar antisemitismul a fost prezentat de el ca parte din credința creștină.

Negarea caracterului sacru al Bibliei în credința creștină sau falsificarea ei în publicațiile Ligii nu s-a lovit de o împotrivire hotărâtă din partea Bisericii. Biserica, privită ca instituție, nu a ripostat în mod oficial și nu s-a dezis de interpretările lui Cuza și ale simpatizanților lui (care nu erau simpli propagandiști și instigatori antisemiți, ci persoane onorabile – profesori din cele trei mari universități din țară)²⁰. Cu toate acestea, provocarea lansată de Cuza prelaților Bisericii era prea mare ca să poată rămâne fără răspuns. Replicile au fost individuale, și ele au reflectat personalitatea fiecăruia dintre cei care au răspuns.

¹⁷ Florescu, p. 88.

¹⁸ Mișcarea studenților naționaliști din trei universități din România din care s-a organizat Garda de Fier (vezi Introducere).

¹⁹ Vezi fragmente din memoriul prezentat de Codreanu regelui Carol la 15 noiembrie 1936, în: H. Sima, *Histoire du Mouvement Légionnaire*, Rio de Janeiro [1972], p. 280.

²⁰ *Idem*, p. 312-315.

Mitropolitul Bucovinei, Nectaric Cotlarciuc, a declarat în septembrie 1927 unei delegații de rabini că „el vede în Biblie baza credinței creștine”²¹. Arhimandritul Iuliu Scribian a atacat în periodicul „Crucea” interpretările lui Cuza despre scrierile sfinte și modul în care antisemiții s-au folosit de creștinism și a publicat o broșură, special dedicată acestui subiect²². În contrast cu alți prelați care au fost rezervați față de antisemitism și a căror voce a amuțit după venirea lui Hitler la putere și întărirea legionarilor, arhimandritul și-a exprimat din nou dezgustul față de teoriile lui Cuza și față de insultele antisemiților împotriva Bibliei și a publicat un lung articol pe acest subiect la începutul lui 1934²³. Noua interpretare a creștinismului, gen Cuza, a provocat replici curajoase și din partea unor preoți de rând care se ocupau numai cu credința lor. Preotul Petre Chiricuță a definit, în anul 1926, noua interpretare a dogmei creștine ca „cea mai cumplită erezie a veacului”²⁴.

Propaganda „creștină” a lui Cuza și replicile pe care le-a provocat l-au pus pe patriarhul Miron Cristea, care pe atunci îndeplinea și funcția de regent, într-o situație incomodă și, în anul 1927, Cuza a fost nevoit să promită că va lăsa religia în pace. Dar, în același timp, ziarul Ligii a publicat un apel împotriva Bisericii ortodoxe oficiale, cerând supunere numai față de învățătura celui de-al treisprezecelea apostol [Cuza]. În caz contrar, poporul va fi adus la pierzanie²⁵.

După venirea la putere a naziștilor în Germania, îndrăzneala lui Cuza a crescut și, la 28 aprilie 1934, el a chemat parlamentul să interzică predarea Bibliei în școli. Educația religioasă nu mai este posibilă în zilele noastre. Biblia, concepută de evrei în timpuri întunecate, este plină de contradicții care o fac necorespunzătoare educației moderne. Această carte, cu care este îndopat tineretul român, este inundată cu tot ce a fost vreodată prostie, infamie și degenerare și cu povești de necrezut. Este pur și simplu o prostie ca o asemenea carte să fie pusă în mâinile tineretului²⁶.

Era prea mult chiar și pentru „moderația diplomatică a prinților Bisericii”, precum a definit Filderman în memoriile sale lipsa de replică a Bisericii ortodoxe oficiale²⁷. Replica a venit din partea Bisericii unite. Episcopul de Oradea, Ferentiu, l-a atacat în Senat pe Cuza și tineretul legionar, denumindu-i „ucigași care afirmă că apără țara și creștinismul... dar creștinismul nu recunoaște violența... el predică

²¹ *Idem*, p. 316.

²² I. Scribian, *Eroarea teologiei și adevărul Bisericii. Secta d-lui A.C. Cuza*, Bucharest, 1926.

²³ Filderman, *Memorii*, p. 383.

²⁴ „Cuvântul”. București, anul III (1926) nr. 524 (din Florescu, p. 123).

²⁵ „Apărarea Națională”, 6.6.1927.

²⁶ „Buletinul Oficial”, Camera Deputaților, 28.4.1934.

²⁷ Filderman, *Memorii*, p. 384.

dragoste, iertare, pace și înțelegere. În cadrul creștinismului martirilor nu este loc pentru ucigași²⁸.

În schimb, Biserica românească ortodoxă era foarte energică în răspunsurile ei atunci când criticile o vizau direct și nu se refereau la subiecte abstracte, cum ar fi iudaismul sau negarea caracterului sacru al Bibliei. Un exemplu în acest sens îl constituie sfințirea steagurilor cu svastică în biserici. Ca urmare a interzicerii, de către autorități, de înălțare a acestui steag, Sfântul Sinod a hotărât, la sfârșitul anului 1927, să pună capăt acestei practici. Proteste contra sfințirii steagurilor mișcărilor fasciste în cadrul bisericilor s-au făcut auzite și mai înainte, la Iași și Cernăuți. Mitropolitul Bucovinei a dat o dispoziție specială în această chestiune. Au existat cazuri când preoții au refuzat binecuvântarea steagurilor Ligii:

„Prezența preoților la congresele studenților – nucleul din care s-a dezvoltat Garda de Fier – a continuat până la lichidarea regimului legionar, în ianuarie 1941. Prelații Bisericii ortodoxe nu s-au simțit în largul lor în prezența unor ucigași cum ar fi Codreanu. Episcopul ortodox al Oradei, Roman Ciorogariu, a condamnat faptele comise de studenți în orașul său, în anul 1927, după ce Filderman i-a trimis lui și omologului său uniatic o telegramă, cerându-le să se disocieze de ei²⁹. Dovezi de adevărată simpatie față de evrei din partea fruntașilor Bisericii erau excepționale. Unul din aceste cazuri se referă la episcopul Constanței, Nicolae Gherontie, care a vizitat, însoțit de arhimandritul Dincă, chiar în zilele dezordinilor din toamna lui 1927, sinagoga mare din localitate, a vorbit în fața evreilor și amândoi „au citat din Tora în ebraică, au accentuat semnificația spirituală a sărbătorii de Iom Kipur și au binecuvântat pe cei prezenți și poporul evreu”³⁰.

În anii treizeci și mai ales, după înrăutățirea relațiilor dintre Casa Regală și Garda de Fier, a intervenit o schimbare în atitudinea Bisericii față de legionari. Înălții prelați au luat poziție de partea regelui și a guvernelor sale și au sprijinit politica și lupta sa împotriva mișcării legionare. Dar condamnarea legionarilor nu a fost însoțită de condamnarea propagandei antisemite sau de împotrivire față de planurile de eliminare a evreilor din România. Dimpotrivă, unii fruntași ai Bisericii și îndeosebi patriarhul au concurat cu legionarii, cu Cuza și cu Partidul Național Creștin în exprimarea urii față de evrei, autoritatea lor tradițională acordând cuvintelor lor mai multă greutate în urechile poporului. În ciuda acestui fapt, Codreanu și camarazii lui nu i-au iertat pe preoți că nu i-au sprijinit la început „într-o luptă în care eram singurii care veneam în numele crucii, cu pieptul deschis în fața monstrului păgân”³¹.

²⁸ *Idem*, p. 384.

²⁹ *Idem*, p. 329.

³⁰ *Idem*, p. 316.

³¹ Codreanu, *Pentru legionari*. p. 405.

Mitropolitul Moldovei, Pimen, a hotărât, în septembrie 1934, să înceapă o campanie „împotriva introducerii politicii în biserici” și, într-o epistolă specială către preoți, „le-a amintit că poporul s-a depărtat de Biserică numai pentru că preoții s-au ocupat de politică”. Misiunea religioasă a preotului, care este și cetățean, adăuga mitropolitul, „îl îndatorează să unească poporul, să răspândească [valorile] păcii, ale fraternității, ale unității și ale muncii cinstitute; el nu trebuie să ia parte la lupta politică”³². În închisoarea de la Jilava, la 3 iulie 1938, Codreanu (care ispășea o pedeapsă pentru ofensa adusă lui Iorga) a fost zguduit de discursul antilegionar al patriarhului Miron Cristea, care „a condamnat cu vehemență mișcarea legionară de tineret”. După afirmația lui Codreanu, „Biserica ortodoxă ia atitudine față de ostilă tinerimii românești”³³.

Patriarhul Miron Cristea

Atitudinea patriarhului Miron Cristea față de evrei era asemănătoare cu cea a *establishment*-ului românesc tradițional: ipocrizie, dușmănie și, în cele din urmă, alăturarea la curentul care a sprijinit delegitimarea existenței evreilor în România și care voia alungarea lor.

Miron Cristea s-a născut în anul 1868 la Toplița, ca fiu de țăran sărac. El a ales studiile de Teologie, deși era mai înclinat spre literatură și filosofie. Miron Cristea a făcut parte din grupul de intelectuali români formați și educați într-o Transilvanie sub dominație maghiară, al căror ideal comun era aspirația spre independența națională, cultivarea valorilor naționale și, mai ales, lupta pentru unire. De acest grup au aparținut Maniu, Vaida și Goga. Subiectul lucrării de doctorat a lui Miron Cristea nu a fost din domeniul teologiei, ci poezia lui Eminescu. Contemporanii săi au lăsat un portret interesant al personalității lui:

„Bărbat frumos, cu maniere aproape feminine,... regretase, de multe ori, opreliștile pe care i le puneau sutana episcopală... a mers pe linia de mijloc, ducând o existență de continue compromisuri între lumesc și călugăresc, între bucuriile vieții laice și ascetismul impus de rangul bisericesc... Uneori cu discreție, alteori fără să mai poată amăgi aparențele, Miron Cristea s-a înfruptat cu sete din satisfacțiile pe care o ciudățenie a soartei voise să i le răpească integral”³⁴.

După Unire, în anul 1919, Miron Cristea s-a bucurat de atenția omului forte din România, prim-ministru și președintele Partidului Național Liberal, Ionel Brătianu. Acesta l-a adus la București și l-a numit în fruntea bisericii din Valahia

³² Filderman, *Ciorna Memoriilor* (anul 1934).

³³ C. Codreanu, *Însemnări de la Jilava*. Linz, 1951, p. 41.

³⁴ Vezi Ghiță, *Istoria unui deceniu. 1930-1940*. Biblioteca Academiei Române, Secția Manuscrise, p. 41-42. Și legionarii au aflat de viața prea liberă a patriarhului și au afirmat că în realitate el nu s-a preocupat în special de problemele rasiale și nu a fost mai antisemit decât oricare alt preot creștin. Vezi V. Ionescu, *Memorii*, Buenos Aires, 1979, p. 95 (a fost publicat în periodicul „Pământul Strămoșesc”, nr. 4, 1977/78).

(arhiepiscop al Ungrovlahiei) și, apoi, mitropolit primat al întregii României. Odată cu înființarea Patriarhiei, în anul 1925, Miron Cristea devine primul patriarh al României. În anul 1927, după moartea regelui Ferdinand, Brătianu îl ridică în funcția cea mai înaltă, regentul României, și timp de patru ani, până la întoarcerea lui Carol, el a fost regent.

Patriarhul a câștigat simpatia regelui Carol, deoarece nu i-a criticat stilul de viață, în contrast cu Maniu, extrem de sever în chestiuni morale. Originea sa țărănească și înfățișarea adecvată prototipului de cleric creștin naționalist au contribuit, pe lângă detaliile biografice notate mai înainte, la faptul că, în februarie 1938, când regele era în căutarea unui om de paie, i s-a părut că patriarhul, în vârstă de șaptezeci de ani, ar fi personalitatea cea mai potrivită pentru funcția de prim-ministru. Această funcție Miron Cristea a deținut-o până la moartea sa, în martie 1939.

Atitudinea patriarhului față de evrei a cunoscut urcușuri și coborâșuri. În anumite perioade au ieșit la iveală gândirea sa antisemită, naționalismul său „integral” – după definiția generală a lui Moța – și respingerea, aproape fizică, a evreilor (asemănător lui Codreanu).

Niciodată patriarhul n-a condamnat în mod clar propaganda antisemită-creștină a lui Cuza și nici falsificarea versetelor din Biblie; cu toate acestea, ca pilon al regimului, el s-a opus la subminarea stabilității sociale și politice de către Garda de Fier.

În vara lui 1939, fără nici un motiv bător la ochi, patriarhul a început să facă declarații antisemite, care au îmbrăcat caracterul unei campanii creștine împotriva prezenței evreiești în România. O asemenea atitudine publică, într-o perioadă de agitație naționalist-antisemită, de creștere a influenței naziste în România și de efort legionar de a pune mâna pe putere, a grăbit instituționalizarea campaniei antisemite și alăturarea la ea a câtorva dintre conducătorii Bisericii.

Patriarhul a negat evreilor dreptul la existență în România și a respins valorile democratice ale Occidentului, aflate la temelia statului român. În ochii lui, Franța reprezenta un simbol al influenței dăunătoare, care a distrus tradiția și valorile românești naționale și creștine. În august 1937, el afirma că „era foarte nemulțumit de situația în care a găsit Biserica”, atunci când a venit pentru prima oară în Regat, după primul război mondial. De această situație erau vinovați, după părerea lui, politicienii, „care au fost educați în atmosfera din Franța de după război – anticlericală și antireligioasă. Poporul nostru, a adăugat el, nu poate exista fără Biserica”³⁵.

Argumentele folosite în campania antisemită deschisă de patriarh nu s-au deosebit cu nimic de cele ale lui Cuza și Codreanu. Patriarhul a validat toate conceptele antisemite și le-a dat un fel de gir, le-a extins la ansamblul evreilor din

³⁵ „Porunca Vremii”, 24.8.1937 (traducere din franceză).

lume și a binecuvântat lupta naționalistă împotriva evreilor. El a repetat, în linii generale, miturile antisemite principale: „România a fost țara cea mai răbdătoare din punct de vedere religios”, evreii au zeci și sute de sinagogi pe pământurile ei, evreii au inundat România „ca un potop.. până ce au ajuns să amenințe asupra existenței noastre și ca români și ca creștin”. Orașe și regiuni întregi ale României au încetat să fie românești și „îți vine să plângi de mila bietului popor român, căruia evreul îi stoarce și măduva din oase”.

Evreii au pus stăpânire și pe comorile țării „și majoritatea trăiesc în huzur”. Ei stăpânesc comerțul și industria; casele, orașele ș.a. le aparțin. Până la acest punct patriarhul a folosit motivele antisemitismului clasic; de aici încolo, a descris defectele congenitale ale poporului evreu, care, în cea mai mare parte, erau „descoperirea” legionarilor. Evreul-demon imaginat de patriarh „cultivă și menține, uneori într-o formă rafinată, molima corupției și toate plăgile sociale”. Evreii au acaparat presa și, cu ajutorul străinilor, au transformat-o într-un instrument de „distrugere a comorilor sufletului românesc”. Mai mult decât atât: cu ajutorul presei care le stă la dispoziție [pentru patriarh, aceasta constituie un fapt indiscutabil] și al unor noțiuni de bază confuze, cum ar fi umanismul, ei „provoacă volatilizarea tuturor valorilor care hrănesc sufletul și viața națiunii, transformându-le într-un haos de umanitarism închipuit care nu are patrie, națiune, de fapt nimic”.

În spatele atentatului evreiesc împotriva sufletului românesc, se ascunde, după afirmațiile lui Miron Cristea, un scop comun care provine dintr-o altă caracteristică congenitală a evreilor: „solidaritate națională și religioasă”, care se realizează cu ajutorul unor mijloace ce-i lezează pe români, și, concomitent, ei „distrug această trăsătură [de unitate națională] la alții”. Concluzia venea de la sine: patriarhul a chemat la „apărare națională” (după numele organului de presă al Ligii – „Apărarea Națională”) împotriva evreilor, a îndreptățit orice acțiune care va fi înfăptuită „din punct de vedere național, moral și creștin”, subliniind că „autoapărarea constituie o datorie națională și patriotică și nu are legătură cu antisemitismul”. Dacă nu vom vorbi și nu vom acționa pentru a ne descotorosi de această pacoste, vom dovedi că suntem lași, indolenți, vom merge la pieire, la moarte. Unde este scris că evreii au dreptul „să trăiască pe spinarea noastră... ca niște paraziți?” a întrebat patriarhul României.

După părerea lui Miron Cristea, soluția poate veni numai prin ieșirea evreilor din România. Dar aici a introdus o nouă față de gândirea antisemită tradițională: de acum înainte, nu „evreii, la Palestina”! Într-o izbucnire de ură, patriarhul neagă evreilor și dreptul la țara lor strămoșească, deoarece Palestina aparține arabilor. Dacă evreii vor ajunge acolo ei „le vor ocupa locul”. Deoarece este în sângele evreului să exploateze și să acapareze bogățiile oricărui popor cu care vine în contact „cu ajutorul unor șmecherii etnice și talmudice”. De aceea, evreul trebuie să se stabilească în alt loc – să caute și să achiziționeze un teritoriu în care nu

trăiește deocamdată nici un alt popor: „E destul pământ în lume și pentru evrei... Nu cunosc într-atâta geografia lumii ca să vă spun unde. Dar cred că e loc disponibil prin Australia, Africa, Asia etc.”³⁶.

Patriarhul a respins interpretarea convențională a proniei creștine a „iubirii aproapelui”. În ochii lui, ca și în ochii legionarilor și ai multor politicieni, evreul încetase să fie o ființă umană; el nu putea fi definit ca „aproapele” căruia i se cuvin dragostea și iertarea creștină. După părerea patriarhului, această poruncă nu înseamnă că „noi n-avem dreptul să ne apărăm în fața celor care ne storc vraga ca niște lipitori”, că trebuie să le cedăm casele noastre și pământul nostru și să renunțăm la viața noastră națională independentă. Creștinul, a spus patriarhul, trebuie mai întâi să se iubească pe sine și să se îngrijească de el, și numai după aceea să-și ajute aproapele, și asta cu condiția ca acest aproape să vină la creștin „cu mâinile curate”; dar nu se poate cere creștinului să-i ofere străinului uneltele și mijloacele care să fie apoi îndreptate spre propria lui lichidare, pentru ca alții să-i ocupe locul³⁷.

Acest articol a fost publicat în ziarul naționalist „Curentul”, în cadrul unei anchete organizate de ziar „cu privire la problema evreiască și Palestina”. Trebuie subliniat că patriarhul și-a publicat declarațiile tocmai când în România erau introduse cenzura și starea excepțională. Nici un număr de ziar nu putea să apară fără aprobarea prealabilă a cenzurii. Cenzura nu a interzis publicarea; dimpotrivă, articolul a fost reluat în toate ziarele centrale din România și a fost difuzat în zeci de mii de exemplare, folosind și ca subiect de predică în biserici³⁸.

„Declarația de război” a patriarhului a fost primită cu entuziasm de mișcările antisemite. Era ca și cum Isus însuși le-ar fi dat dreptate. Articolul a impulsionat alinierea fățișă a multor reprezentanți ai înaltului cler și a semănat confuzie printre acei prelați care păstrasera rezerve. Cuza s-a grăbit să adauge interpretări proprii și să-l felicite pe patriarh în ziarul lui. Declarația patriarhului, afirma Cuza, constituie un eveniment istoric, dogmatic, social și politic: istoric, deoarece inaugurează o perioadă autentic nouă în istoria națiunii române; dogmatic, pentru că a fixat definitiv modul de interpretare a dogmei fundamentale a credinței creștine, care este iubirea aproapelui; social, pentru că a dezvăluit că evreii amenință existența socială a națiunii române; politic, pentru că a proclamat necesitatea excluderii evreilor din sânul tuturor națiunilor³⁹.

Sub influența patriarhului, Cuza a renunțat la una din aserțiunile sale, anunțând că „Palestina trebuie lăsată arabilor”, iar evreii trebuie să fie trimiși într-un teritoriu „necolonizat” până acum, „într-un loc oarecare în Africa, în

³⁶ „Apărarea Națională”, 24.8. 1937 (din franceză).

³⁷ „Curentul”, 19.8. 1937 (din franceză).

³⁸ Articolul a fost publicat și în „New York Herald Tribune” și republicat în periodicalul Bisericii protestante din Statele Unite, *The Churchman*, la 15 septembrie 1937.

³⁹ „Apărarea Națională”, 24.8.1937 (din franceză).

Australia sau în Asia”. Această soluție a problemei evreiești propusă de patriarh trebuie să constituie, de azi înainte, „o lege permanentă a politicii externe românești, lege care necesită «aplicarea ei imediată»”⁴⁰.

Unii, cum ar fi Filderman, au vrut să creadă că este vorba de o greșală și că ziarul naționalist a atribuit patriarhului cuvinte pe care el nu le-a spus. Dar conducătorul Bisericii ortodoxe a năruit toate iluziile. El a respins critica și a accentuat că ea provine din imposibilitatea evreilor „să găsească în orice alt loc, prosperitate și toleranță ca în această țară. [Ei] vor face tot ce le stă în putință ca eu să retractez acestea și pentru a preveni realizarea visului nostru – de a da românilor o Românie curată și puternică cu ajutorul puterii și credinței care curg prin sângele acestui popor”⁴¹.

Sângele românesc, care posedă caracteristici genetice deosebite, împreună cu credința creștină ortodoxă, au fost folosite și înainte de Miron Cristea pentru definirea rasei românești, iar patriarhul a revenit doar la o expresie deja cunoscută. Episcopul de Hotin, Tit Simedrea, a mers pe drumul învățătorului său și i-a chemat pe români să se unească pentru a-i obliga pe evrei să părăsească patria românească. El amintea românilor sloganul scriitorului Ion Creangă, din secolul trecut, „nici un ac de la evrei”, adăugându-i un sfat practic, ca unul care-i cunoaște bine din scrierile sfinte: dacă îl vei împiedica pe evreu să facă comerț „el va părăsi țara din proprie inițiativă, fără să fie necesar să-l expulzezi”, deoarece el trăiește din intermediere și-i înșală pe toți⁴².

Iorga, aflat într-unul din periodicele sale accese antisemite, s-a exprimat și el cu privire la dreptul evreilor de a emigra în Palestina. Nu se poate ști dacă patriarhul a fost influențat de el, dar s-a creat o situație nouă: Iorga, cel mai mare cugetător al României din toate timpurile, și patriarhul, cea mai importantă personalitate bisericească, au negat evreilor dreptul asupra Palestinei și, în acest fel, au dislocat fundațiile vechiului antisemitism românesc. Iorga a scris că Palestina trebuie dată românilor „care nu mai pot trăi în România” din cauza evreilor. Și, în treacăt, a adăugat, nu după obiceiul lui, cuvinte de laudă la adresa Germaniei lui Hitler, care a reușit să trateze „pericolul social” și să-l lichideze. Acest fapt prevestea, după el, că reușita sistemului nazist va determina distrugerea „celuilalt sistem”, sistemul democrat. Iorga, la fel ca și alți antisemiți, dovedea acum că antisemitismul este mai important pentru el decât naționalismul⁴³.

Episcopul Bisericii greco-catolice a Lugojului, dr. Ioan Bălan, s-a alăturat părerii patriarhului Miron Cristea și a negat evreilor dreptul la Palestina. Episcopul Bălan a răspuns la aceeași anchetă la două săptămâni după patriarh și, în ciuda

⁴⁰ *Idem.*

⁴¹ „Universul”, 13.9.1937 (din franceză)

⁴² „Universul”, 9.9.1937 (din franceză).

⁴³ „Neamul Românesc”, 6.2.1937; „Curentul”, 12.8.1937 (din franceză).

faptului că era subordonat papei, i-a sprijinit pe prelații Bisericii ortodoxe, referindu-se pe larg la întrebarea cu privire la dreptul poporului evreu asupra țării sfinte. „Din punctul de vedere al creștinismului” spunea episcopul la începutul articolului său, „Cărțile sfinte ne învață... că nu poporul jidovesc a cucerit Palestina, ci Dumnezeu. Toată legea cea veche era numai o pregătire în vederea Legii Noi... dar poporul evreu n-a vrut să-l primească pe Cristos. Ei l-au respins chiar și pe cel mai mare patriot evreu ce a fost apostolul Pavel. De aceea, locurile sfințite de nașterea, viața, activitatea, moartea și învierea Domnului, întrucât avem și noi un glas de spus, nu le putem lăsa să ajungă din nou pe mâna celor blestemați de Mântuitorul nostru, căci nu mă îndoiesc că ar avea față de ele o atitudine la fel cu a strămoșilor lor față de Domnul Isus”. Episcopul se întemeia pe declarația Papei Benedict al XV-lea din 10 martie 1919, pentru a pune la îndoială dreptul evreilor de a se întoarce în Palestina și însăși puțința lor de a înființa un stat. După părerea lui, evreii trebuie să primească Uganda și, chiar în acest caz, credea el, vor părăsi țările numai cei săraci; și nici atunci nu există vreo șansă ca evreii să creeze un stat, deoarece „îndată ce vor simți mirosul prafului de pușcă, își vor lua tâlpășița și o nouă năvălire va da peste toate țările slabe”. Evreii nu-și doresc în mod serios un stat al lor și nu vor să plătească prețul independenței, iar mișcarea socială este „opera celor care... n-au de gând să se stabilească în Palestina”. Fără legătură cu asta, episcopul își încheia interviul cu chemarea: „...Ierusalimul, Betlehemul și Nazaretul, care sunt cele mai sfinte locuri ale creștinilor, nu pot fi date nicicând pe mâna acestui popor dușman”⁴⁴.

În ochii prinților Bisericii ortodoxe române, cu unele excepții, evreul apărea ca un dușman al creștinismului, ca un element turbulent și dezintegrator, periculos pentru sufletul creștin și vinovat de decăderea lui morală, răspunzător de dezastrele care au lovit România, trădător potențial, răspânditor de idei de stânga, comunist, aliat al bolșevicilor și, în special, ucigașul lui Dumnezeu. Alt episcop, cu numele de Nicolae Bălan, mitropolit ortodox al Ardealului, a văzut în evrei, în 1937, pe creatorii francmasoneriei, „credință misterioasă a Cabalei” și dușman al țării sale⁴⁵.

„Cercetător” al iudaismului, Marin Popescu a scris în 1936 că doar germanii n-au putut și nu pot să respire din cauza prezenței evreilor în țara lor și încearcă să scape de ei, deși aceștia constituie doar unu la sută din populația Germaniei. „Oare noi vom putea [continua] să ținem pe spinarea noastră pe jidani noștri, care sunt de 17-20 de ori mai mulți?”. Popescu a văzut în evrei „un popor separat” care și-a dezvoltat caracteristicile parazitare și lăcomia „datorită mentalității lui bolnăvicioase constituită pe baza Talmudului”; și continua cu avertismentul că în timp de război ei sunt periculoși: „peste 90% dintre agenții comuniști și dintre

⁴⁴ „Universul”, 5.9.1937 (copie în Anel, *Documents*, I, nr. 12, p. 127-128.

⁴⁵ N.N. Bălan (Mitropolit al Ardealului), *Studiu asupra Francmasoneriei*, București, 1937, p. 6-12.

teroriști sunt jidanii”, și de aceea a hotărât Hitler „să termine cu ei odată pentru totdeauna”. Poporul ales de Dumnezeu nu este, în realitate, decât o formidabilă organizație de bandiți internaționali... o mafie cu totul specială, al cărei scop este distrugerea creștinismului și jefuirea întregii lumi⁴⁶.

O părere extremistă despre evrei a exprimat și preotul Moța, care, după moartea fiului său în războiul civil din Spania, s-a bucurat de un mare prestigiu printre legionari, printre țăranii din Transilvania și în rândurile tineretului în general. Preotul Moța propunea adoptarea metodelor lui Hitler, privind tratamentul evreilor:

„Deoarece nu putem să-i ardem pe evrei și nici nu putem să-i înecăm în Dunăre sau în Marea Neagră pentru ca ei să se trezească în Marea Moartă a lor, să facem ceea ce face marele specialist în domeniu: Hitler cel practic și drept... Și omenirea a încetat să mai ție că Hitler este un criminal și [dimpotrivă] își scoate pălăria când discută cu el, tot așa vor vorbi cu noi și despre noi”⁴⁷.

Sub influența patriarhului, s-a cerut și prelaților care și-au exprimat opinia cu privire la problema evreiască o soluție concretă și imediată, care nu putea să fie decât una singură: alungarea evreilor. Și, la fel ca și patriarhul, și Biserica – sau cel puțin conducătorii ei – a pus la îndoială sau a negat legitimitatea soluției istorice acceptate de către antisemiți: soluția palestiniană. Filderman a remarcat încă mai înainte această tendință printre naționaliștii români; într-o convorbire cu patriarhul și în memoriul pe care i l-a predat a indicat că se duce o propagandă care cheamă la expulzarea evreilor din România și amenință cu „o revoltă” a poporului român și cu „răzbunarea” pe evrei⁴⁸.

Afirmările patriarhului au provocat o campanie intensivă în presa românească, de căutare de „soluții” pentru evreii din România, și, printre ele, propunerea de a se realiza „un acord internațional pentru împărțirea omogenă și proporțională a evreilor între toate țările” pentru a reduce numărul evreilor „în țările care s-au umplut de ei peste măsură”, ca „să liniștească conștiința românilor care vor ști astfel că li se face dreptate”⁴⁹. Unul dintre ziare cerea guvernului să acorde subvenții de zeci de milioane de lei „pentru a face posibilă și a grăbi alungarea evreilor”⁵⁰. Radu Budișteanu (pe atunci încă unul dintre oamenii lui Cuza; ulterior a trecut la legionari) a cerut *numerus nullus* în toate domeniile, pentru ca evreii „să moară de foame și să se ducă în altă parte; de pildă în țări în care ei ar putea deveni măcar și prim-miniștri” (aluzie la Franța, unde Léon Blum era prim-ministru, ceea ce provoca furia naționaliștilor antisemiți)⁵¹. Preotul D.

⁴⁶ Marin Popescu, *Jidani demascați*, lucrare de sinteză pe bază de documente, editia a II-a, București, 1936, p. 12.

⁴⁷ „Curentul”, 5.9.1937.

⁴⁸ Vezi copia memoriului în Filderman, *Ciorna Memoriilor* (anul 1930), Vezi și Filderman, *Memorii*, p. 361.

⁴⁹ „Curentul”, 3.9.1937 (din franceză).

⁵⁰ „Universul”, 11.9.1937 (din franceză).

⁵¹ „Porunca Vremii”, 13.6.1937 (din franceză).

Ionescu a publicat pe atunci *Istoria Bisericii ortodoxe române* – manual obligatoriu pentru licee, cu aprobarea Ministerului Educației. Pe coperta cărții se lăfăia svastica și în paginile ei erau atacuri furibunde la adresa evreilor și a credinței lor⁵².

Alegerea de către rege a patriarhului în fruntea guvernului său nu a fost întâmplătoare, cu toate că funcția a fost golită de conținut. Miron Cristea devenise de mult o figură simbolică a tuturor curentelor naționalismului românesc precum și a puterii și influenței Bisericii ortodoxe. Consimțământul său de a fi prim-ministru „semnifica adeziunea bisericii la noul regim și urmarea să asigure un sprijin mai larg din partea clerului, pentru a influența masele de credincioși în favoarea noului regim”⁵³. Guvernul său a făcut, după cât se știe, tot ce i-a fost în putință ca să-i alunge pe evrei. Ca prim-ministru, patriarhul nu a făcut multe declarații antisemite, dar toată România știa care sunt ideile sale în acest domeniu. Cu toate că era conștient de pericolul pe care-l constituia Germania nazistă pentru țară, în privința antisemitismului și-a exprimat admirația față de Hitler și de politica acestuia.

În România s-a creat o situație politică bizară: politicienii puteau fi concomitent antisemiți și antilegionari. Patriarhul, care era o personalitate a regimului, s-a împotrivit Gărzii de Fier, a criticat influența distructivă a lui Codreanu și a cerut, în august 1938, reprezentantului Germaniei la București, Fabricius, să înceteze sprijinul nazist pentru această mișcare. Obsesia evreiască a lui Miron Cristea este foarte bine evidențiată în raportul pe care Fabricius l-a trimis la Berlin după întâlnirea lor:

„El [patriarhul] nu vrea să vorbească cu mine în calitate de prim-ministru, ci ca prieten al Germaniei și ca admirator al lui Adolf Hitler. Ceea ce Germania face este minunat și lupta pe care ea o duce împotriva evreilor este total îndreptățită. El dorește ca și în România să se facă același lucru, dar aici problemele sunt puțin mai complicate. Numai într-un singur punct nu poate să înțeleagă politica Germaniei, și anume sprijinirea Gărzii de Fier... Evreii pot iniția o propagandă nouă care ar putea să dăuneze relațiilor noastre comune”⁵⁴.

La moarte, patriarhul a lăsat în urma sa o Biserică oficială antisemită și un cler divizat între sprijinitorii Gărzii de Fier (preoți cu tendințe legionare sau chiar membri ai mișcării) și ai lui Cuza și admiratorii lui Iorga, care difuzau, și ei, venin antisemit în parohiile lor.

În perioada patriarhului Miron Cristea și imediat după ea, a crescut numărul preoților care au luat parte la activități sau au avut funcții fără nici o legătură cu demnitatea lor religioasă și care le-au adus venituri mari, dar, în același timp, au provocat o scădere a prestigiului lor în ochii poporului. Această decădere morală a

⁵² D. Ionescu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, București, 1937.

⁵³ Mușat și Ardeleanu, *România*, partea a 2-a, p. 792.

⁵⁴ *Dokumenten aus dem Staatsarchiv Nürnberg Akten zur deutschen Auswärtigen Politik Aktenverzeichnis der Gesandtschaft in Bukarest*, Band 4 (Documente din Arhiva de Stat de la Nürnberg).

clerului a servit și ea ca pretext pentru atacuri antisemite, pretinzându-se că evreii au fost aceia care au provocat pervertirea preoților.

În concluzie, Biserica ortodoxă română (și, într-o mai mică măsură, Biserica unită) a devenit, în anii care au precedat Holocaustul, un for antisemit, în mare măsură datorită patriarhului Miron Cristea, care a îndeplinit funcții politice dintre cele mai importante. Biserica a găsit un teren semănat cu culturi antisemite ale „teologilor” de genul lui Cuza, Codreanu și alții, și, fără să adopte în mod oficial principiile lor, s-a supus sau poate că s-a alăturat la atmosfera antisemită creștină; către sfârșitul perioadei și în ajunul Holocaustului, odată cu slăbirea temporară a vechilor conducători fasciști, se poate afirma chiar că a dirijat ura împotriva evreilor.

CAPITOLUL 5

Influența nazistă asupra vieții politice în România și implicațiile ei asupra situației evreilor

În perioada de dinaintea celui de-al doilea război mondial, Germania nazistă nu avea ce să ofere României pentru a o convinge să abandoneze politica sa tradițională prooccidentală și sistemul de tratate cu Franța și cu statele vecine și să se alăture intereselor Axei. Naziștii puteau să ofere Ungariei și Bulgariei teritorii românești și iugoslave; dar, în ceea ce privește România, Unirea din anul 1919 îi satisfăcuse năzuințele naționale și, în mod tradițional, ea nu tindea să se extindă peste hotarele ei etnice.

Pe de altă parte, naziștii nu puteau să ignore România, din cauza așezării ei geografice și a bogățiilor ei naturale, în primul rând petrolul. În februarie 1938, ministrul nazist al Economiei, Wilhelm Funk, remarcă în fața reprezentantului României la Berlin, Petrescu-Comnen, că „România este cea mai bogată țară în Europa” și propunea extinderea colaborării economice între cele două țări¹. Unul dintre conducătorii ministerului lui Funk sublinia că țara sa are nevoie de materii prime din România și a prevăzut într-o convorbire cu înlocuitorul lui Petrescu-Comnen că „în câțiva ani vom fi foarte aproape de voi”².

Pentru a-și realiza scopurile în România, Germania putea să acționeze pe câteva planuri: să încerce să influențeze presa și pătruri largi ale publicului românesc cu privire la justetea căii sale ideologice și la eficiența sistemului ei de guvernământ; să sprijine partide și mișcări de dreapta care aveau simpatie pentru ea; să apeleze la ajutorul aglomerațiilor mari de *Volksdeutsche* (germani localnici) din Transilvania și din alte regiuni ale României, care cuprindeau, în anul 1930, circa 750.000 de suflete; să pună în mișcare Serviciile Secrete; să ducă o campanie viguroasă de penetrație economică; să folosească farmecul conducătorilor ei asupra liderilor români. În sfârșit, dacă toate acestea vor eșua – să amenințe, să înfricoșeze, să șantajeze și să zdrobească. Germania nazistă a folosit toate metodele enumerate mai sus pentru a obține petrol, grâne, produse alimentare și alte bogății naturale, precum și acces militar. „Problema evreiască” a făcut parte din tactica nazistă pentru îndeplinirea scopului ei strategic mai larg.

¹ Reprezentantul României la Berlin, Petrescu-Comnen, despre întrevederea sa cu ministrul Economiei Naționale, Funk, 3 februarie 1938. Din Ancei, *Documents*, IX, nr. 4, p. 9-10.

² *Idem*, cu privire la planurile germane de strângere a legăturilor economice cu România. *Idem*, nr. 5, p. 9, 11-12.

Instituția germană care a inițiat primele contacte cu politicienii români după venirea naziștilor la putere a fost Biroul pentru probleme externe al partidului nazist (APA). În fruntea acestei instituții a stat, în aprilie 1933, Alfred Rosenberg, principalul ideolog al național-socialismului. Antisemitismul a fost elementul care l-a apropiat pe Rosenberg de politicienii români cu care a intrat în legătură. Români – nici măcar conducătorii mișcărilor de dreapta – nu se puteau mândri cu „puritatea” rasei lor, nu au definit altă rasă ca inferioară (în afară de cea „demonică”, rasa iudaică), și mișcărilor lor fasciste au văzut în creștinism baza ideologică a acțiunilor lor și au respins, în mod explicit, orice negare a credinței creștine, orice „păgânism” vechi sau nou. Cuza s-a convins să sprijine apropierea României de Germania nu în urma concesiilor ideologice naziste, ci pe fond antisemit, sau, după cum a afirmat Rosenberg, „el a recunoscut în mine un antisemit încăpățânat”³.

Mai puțin cunoscut este faptul că legăturile dintre Rosenberg și Cuza au început înaintea ascensiunii naziștilor la putere. Ei s-au întâlnit la un congres antisemit clandestin, care a avut loc la Budapesta între 4 și 6 octombrie 1925, și la care au participat aproape toate organizațiile antisemite din Europa⁴. În delegația românească au participat Cuza, prof. Șumuleanu și Ion Moța. Un student român care a studiat în Germania, Ion Delateișanu, a servit, în anii 1929-1933, ca un fel de reprezentant personal al lui Cuza pe lângă Partidul Național-Socialist, precum și în calitate de corespondent al ziarului naționalist-creștin „Calendarul”, redactat de Crainic. Delateișanu a publicat în acest ziar multe articole despre doctrina nazistă și despre activitatea partidului. Încă în iulie 1931, Cuza declara în parlament că are convingerea că „Hitler va fi mâine stăpânul Germaniei și al Ligii Națiunilor, prin Germania. Și când Hitler va fi stăpân în Germania va trata cu noi și nu cu d-voastră”⁵.

O altă întâlnire între trimișii partidului nazist și Cuza a avut loc la București, la sfârșitul lui decembrie 1931. O delegație a partidului nazist, în frunte cu Karl Motz, predecesorul lui Rosenberg în funcția de director al Biroului pentru probleme externe al partidului, a participat la congresul studenților creștini din România, care s-a desfășurat la Sibiu, între 13 și 16 decembrie 1931. După închiderea congresului, Motz a plecat la București, unde a semnat un protocol care

³ Scurtă dare de seamă a activităților Biroului pentru problemele externe al Partidului Național-Socialist, documente de la Nürnberg PS-003; Vezi și *Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof*, Nürnberg, vol. XXV, p. 15.

⁴ E. Florescu, *Începuturile și evoluția mișcării fasciste în România până în anul 1933*, teză de doctorat (în continuare, Florescu). Universitatea București, București, 1975, p. 131-132.

⁵ Dezbaterile Adunării Deputaților, 7.7.1931, 21.7.1931.

stabilea „condițiile apropierei între națiști și oamenii lui Cuza” și, printre ele, „obligăția de a milita pentru schimbarea sistemului de alianțe europene”⁶.

În martie 1932, Cuza a semnat, în numele Ligii, un acord de colaborare cu Fritz Fabricius (fără vreo legătură familială cu Wilhelm Fabricius – ministrul Germaniei), care era în fruntea mișcării naziste a minorității germane din România⁷.

În august al aceluiași an, Liga a încheiat un acord electoral cu națiștii locali din Bucovina, în frunte cu Oskar Beck, în urma căruia Beck a candidat la alegeri pe lista Ligii⁸. Trimiși ai națiștilor care au participat la congresul de la Sibiu și fruntași ai mișcării din Transilvania au conferențiat la întruniri în biserici și în școli ale minorității germane și, în cuvântările lor, „au atacat credința evreiască, iar corurile au cântat cântece care instigau la ură”⁹. Fabricius obișnuia să încheie adunările cu declarații despre lupta pentru victoria ideii naționale „integrale” germane, din care, în cele din urmă, a rezultat lovitura dată integrității României.

Delegația germană i-a invitat pe conducătorii Ligii la München, la o întâlnire cu Hitler, în octombrie 1937; întâlnirea a fost amânată, după câte se pare, din cauza alegerilor pentru parlamentul german – Reichstag – care au avut loc în noiembrie al aceluiași an. Imediat după numirea lui Hitler în funcția de cancelar, Cuza s-a grăbit să-i trimită, în numele colegilor lui din parlamentul român, o telegramă de felicitare, care se încheia cu salutul „Heil Hitler”; iar organele de presă ale Ligii își exprimau speranța că victoria nazismului va influența în mod pozitiv șansele ei de a pune mâna pe putere în România¹⁰. Unul dintre ziare a încercat să-i liniștească pe români cu privire la planurile lui Hitler de a schimba granițele în Europa: „Război va face Hitler, dar nu împotriva Europei, ci mai întâi împotriva comuniștilor și jidanilor din țara lui”¹¹. Oficiosul Ligii a publicat un editorial care a promis că „svastica va birui și la noi, mai curând decât cred guvernării”¹².

La 3 aprilie 1933 a sosit la Viena o delegație a Ligii, în frunte cu secretarul ei general, Gheorghe Cuza, pe atunci deputat în parlament din partea județului Storोजineț din Bucovina, și cu Alexandru Tierana. Li s-a alăturat și Fabricius, și, împreună, s-au întâlnit cu conducătorii filialei locale a partidului nazist. De la Viena, delegația și-a continuat călătoria în Germania, unde li s-a adăugat vechiul trimis, Delateișanu. Vizita (una dintre primele în Germania a unui partid-frate, după venirea națiștilor la putere) a început la München, a durat trei săptămâni și

⁶ Florescu, p. 133. Șase dintre fruntașii Ligii au semnat acordul (el a rămas secret, și a fost dezvăluit numai după venirea națiștilor la putere). Vezi „Calendarul”, 1.3. 1933.

⁷ F. Nedelcu, *Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale*, Cluj, 1973, p. 192 (în continuare, Nedelcu, *Viața politică*).

⁸ *Idem*, p. 193.

⁹ Filderman, *Memorii*, p. 378-379.

¹⁰ „Apărarea Națională”, 5.2.1933.

¹¹ Florescu, p. 134.

¹² „Apărarea Națională”, 11.3.1933.

s-a terminat la Berlin. Întâlnirea cu Hitler a constituit punctul ei culminant. Cuza-fiul a acordat interviuri ziarelor germane și austriece, a publicat articole antisemite, și, într-un interviu acordat la înapoiere ziarului „Calendarul”, a spus: „Mișcarea noastră este cunoscută la Berlin încă cu ani de zile în urmă, așa că venirea mea acolo nu a însemnat decât stabilirea unor legături personale care le-au cimentat pe cele ideologice preexistente”¹³.

În cursul vizitei, s-a stabilit că Liga va depinde de organizația hitleristă de la Viena. Hitler a dat oaspeților din România „toate instrucțiunile necesare pentru organizarea batalioanelor de asalt și, împreună cu el, am văzut la fața locului organizarea unora dintre aceste batalioane, care ne-au impresionat”¹⁴. Totodată, Hitler a promis să trimită admiratorilor săi din România „uniforme și zece automobile”. El a conferit lui Cuza și fiului său cele mai înalte ordine național-socialiste. Partidul din Berlin a dat dispoziție organizației naziste a germanilor localnici din România să sprijine Liga la alegerile din decembrie 1933, să prezinte candidați pe listele ei¹⁵. Unica soluție pentru problemele României, a subliniat Führerul în întrevederea cu Cuza-fiul, o constituie îndepărtarea de Franța și apropierea de Germania. La 31 martie 1933 a fost semnat la Timișoara un acord de colaborare organizatorică între Liga Național Creștină și *Selbsthilfe* (organizația nazistă a *Volksdeutsche* din Transilvania). În acord era cuprins un paragraf cu privire la „soluționarea problemei jidovești prin eliminare”¹⁶.

În activitatea sa politică, Liga exprima din ce în ce mai mult scopurile de bază ale diplomației naziste: apropierea de Germania, distanțarea de Franța „care ne jefuia fără milă” și angajamentul public al lui A.C. Cuza de a părăsi Liga Națiunilor în momentul în care va primi conducerea guvernului¹⁷. Toate argumentările pentru o schimbare atât de mare și hotărâtoare în politica externă se întemeiau pe acuta „problemă evreiască” de care ar fi suferit România.

La Congresul Ligii de la Fălticeni, de la 10 septembrie 1933, Cuza a făcut comparația între „cămășile brune” ale naziștilor și „cămășile albastre” ale organizației sale, trăgând concluzia că misiunile lor sunt asemănătoare. Liga a înființat în acest județ un batalion de asalt și, după afirmația lui Filderman¹⁸, din punct de vedere organizatoric și operațional, batalionul era o replică a batalioanelor de asalt naziste¹⁹.

¹³ „Calendarul”, 21.4.1933; citat de Florescu, p. 135.

¹⁴ Nedelcu, *Fața politică*, p. 193, Gheorghe T. Pop: *Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național Creștin*, Cluj-Napoca, 1978, p. 81 (în continuare, Pop, *Partidul Național Creștin*).

¹⁵ *Idem*, p. 82.

¹⁶ *Idem*, p. 84-85.

¹⁷ *Idem*, p. 85.

¹⁸ Florescu, p. 140.

¹⁹ Filderman, *Memorii*, p. 379.

Mai mult decât atracția anterioară către fascismul italian și Mussolini, legăturile personale dintre Rosenberg și Cuza au influențat strângerea legăturilor dintre Ligă și mișcarea nazistă, pe care Cuza „o considera cea mai apropiată, prin conținutul antisemit, de obiectivele programului său”²⁰. Totuși, venirea naziștilor la putere nu a determinat vreo schimbare în tematica și conținutul incitării antisemite cuziste. Cadrul românesc era diferit, și Ligii îi era dificil să digere teoriile naziste cu privire la superioritatea omului arian și nulitatea celorlalte rase. Nu trebuie uitat nici faptul că Liga a fost, în esență, o mișcare antisemită creștin-ortodoxă. Cu toate acestea, ea a văzut în victoria naziștilor o justificare a politicii sale, a pozițiilor ei și a dușmăniei ei față de evrei. În cultura românească, în permanentă căutare a propriilor rădăcini, și care încă nu se integrase cu totul în curentul central al culturii occidentale, ascensiunea naziștilor la putere a determinat „eliberarea parțială de complexul puternic față de ideile occidentului, care susținea egalitatea, democrația și libertatea individului”²¹. Noua platformă a Ligii, publicată după întoarcerea delegației de la Berlin, a adoptat direcțiile principale ale politicii externe naziste; aceasta a constituit o sfidare a politicii tuturor partidelor din România.

În anul 1934 s-a întărit legătura ideologică pe fond antisemit între Cuza și aliații săi naziști, și el obișnuia să proclame deschis acest fapt în parlament. Alianța electorală și apropierea de organizația nazistă a germanilor localnici au determinat schimbarea sloganului „România, românilor”. La sfârșitul lui mai 1931, acesta a fost scos din platforma Ligii, ziarul partidului subliniind că singura condiție a apartenenței la comunitatea românească lărgită o constituie a fi creștin și a participa la lupta până la moarte împotriva evreilor, „pentru a sălta cultura prin eliminarea evreilor”²². Liga, se spunea în articol, recunoaște dreptul la libertatea culturală, economică și națională a „tuturor elementelor ariene” de pe teritoriul României²³.

Germanii au fost primii scoși de pe lista dușmanilor statului român. Cuza a continuat să facă declarații publice despre sprijinul lui pentru Hitler și pentru Reich și după ce guvernul României a interzis, la 4 iulie 1934, organizațiile naziste ale *Volksdeutsche*, precum și tipărirea și difuzarea cărții *Mein Kampf*. La 14 decembrie 1934, a cerut în parlament încheierea unei alianțe economice și politice cu Germania²⁴ și, înainte de asta, l-a prezentat pe Hitler în ziarul său ca „om superior”²⁵. Cuza-fiul a cerut pedepsirea tuturor ticăloșilor care îndrăznesc să-l jignească pe Adolf Hitler, conducătorul cel mai inteligent, cel mai civilizat și cel

²⁰ Florescu, p. 140.

²¹ Vezi în această chestiune articolul lui Gh. Cuza, „Guvernul Hitler”, care a apărut imediat după venirea naziștilor la putere, „Apărarea Națională”, p. 3, 1933.

²² *Programul acțiunii imediate a L.A.N.C.*, *ibid.* 2.3.7. 1933, 15.10. 1933. Vezi și observațiile lui Filderman cu privire la planurile de acțiune ale Ligii în anul 1934, în: Filderman, *Memorii*, p. 383-390.

²³ Filderman, *Memorii*, p.387.

²⁴ „Apărarea Națională”, 3.2.1935.

²⁵ *Idem*, 12.8.1934.

mai mare din Europa. „Să știe evreii la ce se pot aștepta: îi vom lovi zdravăn, înainte de a le strânge ștreangul spânzurătorii în jurul gâtului”²⁶.

Cuza-tatăl a văzut în victoria fascismului și a nazismului „victoria cuzismului”. „Politica cuzistă este politica lui Hitler, deoarece a existat înaintea ei”. El a revenit și a accentuat că lupta împotriva evreilor în numele „renașterii naționale” este lupta împotriva „fortificațiilor umanismului democratic”. Eu sunt un adept al lui Hitler, a declarat Cuza în parlament, deoarece „hitlerismul este cuzism”²⁷. Legile de la Nürnberg au fost primite cu entuziasm de către conducătorii Ligii, de data aceasta în calitate de conducători ai Partidului Național Creștin. Ei au văzut în aceste legi un fel de recunoaștere europeană a luptei lor împotriva poporului evreu, întrucât au fost primite de la „poporul cel mai educat și cel mai organizat din Europa”, după spusele lui Cuza-tatăl. Legile de la Nürnberg, a adăugat el, „sunt legi universale. Astăzi ele au fost primite de națiunea germană, mâine ele vor trebui să fie primite de toate celelalte națiuni ca legi ale civilizației fiecăreia din ele... dacă ele doresc să trăiască și să-și dezvolte civilizația lor”²⁸. Pe acest fond poate fi înțeles entuziasmul cu care a fost întâmpinată delegația Partidului Național Creștin la cel de-al șaselea congres al partidului nazist de la Nürnberg, în septembrie 1935. Merită subliniat că, la acest congres, nu a fost invitată o delegație a Gărzii de Fier.

Berlinul era decepționat de situația din România, în ciuda „puternicei atitudini antisemite” care se constata în această țară²⁹. Rosenberg a înțeles, probabil, că în România nu este de ajuns să fii antisemit pentru a conduce o națiune, și că lui Cuza îi lipsește farmecul necesar unui conducător. Programul de activitate al APA pentru România în anul 1933 stabilea pregătirea unei „desfășurări ferme”, în vederea atragerii de partea Germaniei a partidelor de dreapta și pentru îndepărtarea de la ministerul de Externe a profrancezului N. Titulescu și a grupurilor evreiești³⁰. În acest scop, s-a planificat întemeierea unei societăți comerciale germano-române care să promoveze comerțul între cele două țări. „Lipsește o personalitate politică conducătoare” sublinia Rosenberg în darea de seamă asupra României³¹.

Și întrucât și Hitler începuse să se intereseze de acțiunile departamentului lui Rosenberg în România, cerând rezultate imediate, s-a ivit necesitatea unei schimbări. În lunile ianuarie-februarie 1935 Hitler a dezbătut de două ori cu

²⁶ „Apărarea Națională”, 6.9.1934.

²⁷ *Idem*, 15 iulie 1934.

²⁸ „Țara Noastră”, 27.9.1935.

²⁹ A. Rosenberg. *Dare de seamă cu privire la activitățile Biroului pentru probleme externe al partidului nazist*, (în anii 1933-1943, documentele de la Nürnberg), PS-007; vezi și *Der Prozess*, vol. 25, p. 34.

³⁰ Documentele de la Nürnberg PS-003, *Das Politische Tagebuch Alfred Rosenberg aus den Jahren 1934/35 und 1939/40*, ed. Günther Seraphim, Göttingen-Berlin-Frankfurt/M, 1956, p. 25 (29.5.1934), (în continuare, Rosenberg, *Jurnal*).

³¹ Documentele de la Nürnberg, PS-007.

Rosenberg politica față de România și căile posibile de redirecționare a politicii externe românești. „El [Hitler] a spus că este foarte sceptic cu privire la toate promisiunile de mari schimbări imediate în viața partidelor din România”³². Rosenberg a crezut că a găsit în O. Goga o personalitate care poate determina un revirement și care poate uni forțele de dreapta din România. Poetul era, într-adevăr, antisemit, dar trebuia convins că politica externă nazistă nu va lovi în țara sa. Rosenberg sublinia, în darea sa de seamă, că Biroul a reușit să-i convingă pe O. Goga și pe prof. Cuza să-și unească partidele sub același stindard. În felul acesta, ei vor putea continua cu forțe unite lupta pentru renașterea României pe plan intern și pentru unirea (*Anschluss*) cu Germania pe plan extern.

Sub influența APA, Goga și Cuza și-au contopit mișcărilor, cunoscute sub denumiri diferite, în Partidul Național Creștin, sub conducerea lui Goga și avându-l pe Cuza ca președinte de onoare. Însă încercările de a realiza unirea tuturor forțelor antisemite au eșuat, din cauza refuzului lui Codreanu de a fuziona cu mișcarea lui Cuza. Cu toate acestea, APA a reușit, se pare, la sfârșitul lui 1937 sau începutul lui 1938, să provoace o apropiere între Goga și Codreanu. Numirea lui Goga ca prim-ministru de către rege a fost considerată de Rosenberg ca un mare succes personal: „Astfel a fost creat în Europa un al doilea guvern pe baze rasiale și antisemite, într-o țară unde un astfel de eveniment era considerat ca absolut imposibil”³³.

Rosenberg aspira la întărirea Partidului Național Creștin și la transformarea lui într-o mare mișcare populară și era natural să caute aliați pentru Goga și Cuza în rândul forțelor care acționau împotriva evreilor sau își manifestau simpatia față de Germania nazistă. Aici este cazul să accentuăm că și fără APA a existat o apropiere ideologică și uneori personală între activiștii dreptei naționaliste, contribuția Biroului nefiind atât de mare cum a încercat Rosenberg s-o prezinte lui Hitler. Dar fără această activitate și fără sprijin financiar, este îndoielnic că operațiunea ar fi fost așa de rapidă.

Frontul românesc al lui Vaida și fracțiunea Național Liberală a lui Gheorghe Brătianu (vechi simpatizant al Germaniei, pe care a vizitat-o de câteva ori după venirea naziștilor la putere) păreau a fi cele mai potrivite să întărească partidul antisemit al lui Goga și Cuza. Legăturile naziștilor cu Vaida și cu Brătianu s-au desfășurat cu ajutorul unor „intermediari” și cei doi conducători – piloni ai vieții politice românești, care au provocat sciziune în partidele lor din motive personale – au acceptat să-l sprijine pe Goga, dar fără să se alătore partidului său³⁴. În spatele acestor mașinațiuni s-au aflat Goga și adjunctul lui Rosenberg, Arno Schickedanz,

³² Rosenberg, *Jurnal*, 2 februarie 1935.

³³ Documentele de la Nürnberg, PS-007. Vezi: Anexa II a documentelor, precum și *The Trial of German Major War Criminals, Proceedings...* Part. 4, p. 127-128 (în continuare, *The Trial*).

³⁴ Documentele de la Nürnberg, *Der Prozess*; PS-007, vol. 25, p. 34.

care a vizitat România de câteva ori. Dar în momentul în care înțelegerile au fost încheiate, în anul 1935, a devenit evident că nici Goga nu va deveni conducătorul național urmat orbește de mase și că el nu va reuși să schimbe politica externă românească³⁵.

Odată cu începutul reînarmării Germaniei, a crescut în ochii naziștilor și importanța petrolului românesc și, implicit, atenția pe care ei au acordat-o situației din această țară. Hitler a crezut, la sfârșitul lui ianuarie 1935, că Rosenberg însuși trebuie să plece în România pentru a-l influența pe regele Carol să-și schimbe politica³⁶. Pentru a pregăti terenul pentru vizită a fost trimis în România un agent român al Gestapo-ului, Radu Lecca, „pentru a preda un lung mesaj și a facilita vizita lui Alfred Rosenberg la București”³⁷. Lecca, descendent al unei cunoscute și onorabile familii de boieri din Oltenia și „văr cu Cuza”³⁸, a servit timp de câțiva ani în calitate de corespondent al ziarului nazist „Völkischer Beobachter” la București³⁹. Regele a primit mesajul, dar a văzut în el „un act de presiune politică deosebită”⁴⁰. Regele și *establishment*-ul său au rămas credincioși orientării prooccidentale, pentru că aceasta servea interesele naționale. În ciuda presiunilor, vizita lui Rosenberg nu a avut loc.

Lecca a acționat cu vigoare pentru a executa o altă misiune primită de la Berlin: să creeze o mare mișcare populară pronazistă în România. Dar și acest plan a eșuat în cele din urmă. Lecca a adus cu el sume mari de bani pentru finanțarea propagandei pronaziste și pentru înființarea „mișcării”, iar Cuza s-a lăudat, în convorbiri particulare, că, cu ajutorul milioanei pe care Lecca i le va pune la dispoziție, „va înființa cel mai mare partid din România”⁴¹. Lecca s-a adresat lui Crainic, rugându-l să conducă eforturile pentru reorganizarea campaniei de propagandă a Partidului Național Creștin. Crainic a fost la început simpatizant al fasciștilor italieni și ulterior și-a transferat sprijinul în favoarea naziștilor. Lecca i-a spus lui Crainic că îi pune la dispoziție „câți bani aveți să voiți pentru organizarea propagandei”⁴². Goga, care fusese deja finanțat cu șapte sute de mii de mărci germane pentru conducerea unei campanii contra lui Titulescu, a primit acum patruzeci de milioane de lei pentru organizarea partidului și a propagandei (Antonescu a fost nevoit să restituie Germaniei această sumă din tezaurul statului, după instaurarea regimului său). Nae Ionescu, ideologul Gărzii de Fier, a primit

³⁵ *Der Prozess*, *ibid.*; A. Gh. Savu, *Dictatura regală*, București, 1970, p. 89-90.

³⁶ V. 31.

³⁷ A. Heinin, *Die Legion „Erzengel Michael” in Rumänien*, München, 1986, p. 331 (în continuare, Heinin, *Legiunea*); H. Brestoiu, *O istorie mai puțin obișnuită*, București, 1987, p. 116 (în continuare, Brestoiu, *Istoria*).

³⁸ Nedelcu, *Viața politică*, p. 193.

³⁹ Brestoiu, *Istoria*, p. 116.

⁴⁰ *Idem*.

⁴¹ Nedelcu, *Viața politică*, p. 195.

⁴² *Idem*.

douăzeci de milioane de lei⁴³. Lecca a primit banii direct de la Berlin, și nu prin Ambasada germană, iar ambasada a notat că el întrebunțează [banii] cum vrea⁴⁴.

În afară de interesul pentru partidele de dreapta, naștii au arătat interes și pentru ziariști, intelectuali și personalități care manifestaseră antisemitism, naționalism extremist și nemulțumire față de sistemul democrat și valorile Occidentului. Scopul principal al politicii externe naziste față de România era îndepărtarea acesteia de alianțele cu puterile occidentale, de antanta regională cu Iugoslavia și cu Cehoslovacia și de alte alianțe care se constituiseră după primul război mondial. Denigrarea Franței, evidențierea slăbiciunilor ei și încercarea de a slăbi simpatia multor intelectuali față de cultura și valorile ei și față de sistemul democratic în general au fost ținte centrale ale propagandei naziste. Evreii români, care doar cu un deceniu și jumătate în urmă deveniseră cetățeni deplin, erau prezentați ca parte din complotul mondial al evreilor în general și al evreilor din Franța și din Anglia în special – tovarăși ai lui Léon Blum, Lev Troțki și ai bolșevicilor aflați în spatele lor.

Influența nazistă a condus deci la internaționalizarea antisemitismului român. Evreii din România au fost prezentați ca părtași la un plan secret de atentat contra poporului român, care a reușit, pentru prima oară în istoria sa, să se unească într-un singur stat. Problema evreiască a ocupat un loc proeminent în dezbaterile publice cu privire la caracterul regimului care corespunde României, cu privire la drumul pe care trebuie să pășească țara și cu privire la soarta ei.

Dorința de a însănătoși viața politică roasă de corupție (în special a regelui), care lovea în toate ramurile de activitate, era sinceră, și a cuprins diversele pături ale populației. Soluția, în aparență eficientă în Germania și în Italia, părea atrăgătoare. Atacurile lui Cuza și ale altora împotriva Franței s-au înmulțit în presă, în Cameră și în Senat. Ziarele sprijinite de Ambasada Germaniei sau de către societăți proprietate germană nu încetau nici un moment critica împotriva Franței. Ministrul de Externe român Titulescu, arhitectul politicii externe prooccidentale, a devenit, la comanda APA, personalitatea cea mai defăimată. Scopul propagandei progermane era „îndepărtarea francofilului Titulescu și a grupurilor evreiești”. Așa a stabilit Hitler însuși și, în acest scop, s-au pus la dispoziția lui Goga șapte sute de mii de mărci germane⁴⁵.

Reorientarea politicii externe a statului român a fost o misiune grea, care contrazicea logica. Sămânța „pericolului evreiesc și comunist” trebuia să ușureze această misiune și, într-adevăr, ea a căzut pe un sol fertilizat zeci de ani de către mișcărilor antisemite. Identificarea celor doi factori de amenințare cu dușmanul rus

⁴³ *Idem*. Și această sumă a fost restituită de Antonescu Germaniei, din tezaurul țării. *Idem*, vezi și Heinin, *Legiunea*, p. 339; Savu, *Dictatura*, p. 39.

⁴⁴ Nedelcu, *Viața politică*, p. 195.

⁴⁵ Documentele de la Nürnberg, PS-003; Rosenberg, *Jurnal*, p. 25.

care a răpit Basarabia, i-a subjugat poporul peste o sută de ani și a încercat să-i șteargă identitatea românească a completat tabloul.

Ziarul Partidului Național Creștin cerea, într-un articol redacțional consacrat „orientării politicii noastre străine”, continuarea bunelor relații cu statele care recunoscuseră granițele României, dar și dezvoltarea prieteniei „cu statele care ne pot ajuta în lupta împotriva comunismului”. Această propagandă încerca să impună ideea că orice altă politică n-ar corespunde cu interesele poporului român și i-ar servi numai pe evrei. Ea indica Germania nazistă ca fiind forța ce ar putea „să apere Europa și cultura națională” în fața „expansiunii bolșevice”⁴⁶. Ziarul atrăgea atenția celor care se împotriveau acestei schimbări în politica externă că trebuie să ia în considerare „numai interesele românești”; se sugera că dacă se continua alianța cu Franța, Marea Britanie și Cehoslovacia, s-ar sluji un interes evreiesc⁴⁷.

Ziarele românești finanțate de naziști, printre care „Curentul” și „Universul”, și-au continuat eforturile pentru a convinge opinia publică precum că evreii sunt agenți ai comunismului, iar comunismul înseamnă distrugerea României⁴⁸. Franța era acuzată că nu este suficient de puternică, că, de fapt, contribuția ei la înarmarea armatei române s-a redus, că nu ia în considerare interesele comerciale și industriale ale României, că nu face față cursei de înarmare cu Germania, că nu vorbește cu o singură voce și că acordul Laval-Stalin a pus în pericol granițele României.

În contrast, Germania se arăta capabilă să garanteze integritatea României. Conducerea nazistă nu făcea economie de promisiuni de acest fel și toți oamenii de stat și diplomații români care s-au întâlnit cu căpeteniile Reich-ului au primit asigurări în acest sens.

Antisemitismul a devenit din ce în ce mai agresiv, nu numai în presa antisemită, ci și în presa națională care începuse să primească ajutor nazist. Numai Germania, afirmau promotorii ideii alianței cu naziștii, va putea să asigure granițele României și să contribuie la dezvoltarea accelerată a industriei și economiei românești⁴⁹. Propaganda pronazistă locală s-a extins, cu toate că mulți dintre intelectualii de seamă și câțiva politicieni români erau antifasciști și aveau oroare de Garda de Fier și de Cuza, încă înainte ca aceștia să li început să adopte segmente din terminologia nazistă⁵⁰.

⁴⁶ „Țara Noastră”, 27.12. 1936.

⁴⁷ „Apărarea Națională”, 15.12 1936.

⁴⁸ Raportul lui Filderman cu privire la situația evreilor din România trimis Congresului Mondial Evreiesc în decembrie 1936, copie în arhiva Filderman P-6/Paris (în continuare, Raportul din decembrie 1936).

⁴⁹ Filderman, *Memorii*, p. 634.

⁵⁰ O listă parțială a personalităților antifasciste din România în acea perioadă: G. Enescu, G. Iulian, I. Iordan, D. Botez, M. Sadoveanu, N. Tonitza, G. Călinescu, C.I. Parhon, N. Tiulescu, N. Iorga, M. Ralea, T.E. Branște, V. Madgearu, G. Filipescu, V. Iamandi etc.

De altfel, împotrivirea lor slăbea din ce în ce în fața agresivității drepte. Sprijinitorii Franței au fost reduși la tăcere: „Frica lor de a nu se compromite, frica pur și simplu de teroare, descurajare, indolență, represiune fizică paralizau cele mai bune intenții”⁵¹. Trebuie de asemenea amintit că și înainte de ascensiunea naziștilor la putere numai puțini dintre promotorii ideilor democratice considerau că evreii trebuie apărați împotriva violențelor drepte, întrucât se temeau să fie identificați cu ei.

Naziștii controlau câteva ziare, printre care cotidianul naționalist „Curentul”, cu un tiraj de patruzeci de mii de exemplare, și ziarul antisemit „Porunca Vremii”. Klaus Schickert, corespondentul DNB (*Deutsche Nachrichten Büro*), agenția de știri germană, a cumpărat alt cotidian cu un tiraj foarte mare – ziarul politicianului Gafencu – prin îndepărtarea asociațiilor săi evrei⁵². Societăți germane sau societăți românești cu capital german s-au înmulțit foarte mult în România după 1934. Câteva societăți afiliate uriașului concern german I.G. Farbenindustrie, care au căpătat denumiri cu o conotație românească – Ferrowolff Romanil, Coloranil, Ferrostall –, marea Societate Bancară Românească, în realitate, filială camuflată a Dresdner Bank, și alte societăți bazate pe capital și tehnologie germană au activat în serviciul Germaniei naziste. Și – nu în ultimul rând – pentru adunarea de informații în domeniile economic, militar, politic și cu alte misiuni de spionaj, precum și pentru sprijinirea sub diverse forme a presei antisemite românești.

Într-una din perchezițiile-surpriză făcute de poliția românească la filiala băncii amintite mai sus, s-a găsit o listă cu nume de ziaristi și ziare care primeau bani din Germania; printre acestea, cunoscutele ziare antisemite „Porunca Vremii” și „Sfărma-Piatră”, precum și oficiosul lui Vaida, „Frontul Românesc”⁵³. La o altă percheziție-surpriză, care a avut loc în iulie 1938 la reprezentanța I.G. Farbenindustrie la București, s-au descoperit dovezi concrete cu privire la finanțarea de către naziști a presei antisemite și a partidelor de dreapta. Ultima sumă cheltuită în acest scop, prin intermediul concernului german, se ridica la patru milioane de lei. În urma intervenției și a presiunii exercitate de Ambasada germană din București nu au fost luate nici un fel de măsuri împotriva reprezentanților concernului și cenzura a împiedicat divulgarea acestei chestiuni în presă⁵⁴.

„Otrăvirea intelectualității” s-a făcut prin intermediul unor ziare serioase, cum ar fi „Curentul”, „Țara Noastră” și „Universul” și, alături de ele, „printr-o puzderie de ziare ieftine difuzate în toată țara”⁵⁵. Filderman le-a arătat președinților

⁵¹ Filderman, *Memorii*, p. 634.

⁵² Telegramă a reprezentantului Fabricius către Ministerul de Externe de la Berlin, cu privire la probleme de propagandă, 24 august 1939; vezi: *Akten zur deutschen auswärtigen Politik, 1933-1945*, Baden-Baden, Frankfurt und Göttingen (mai departe, *Akten*) 1950-1982, vol. VII, nr. 426, p. 351.

⁵³ Savu, *Dictatura*, p. 88.

⁵⁴ L. Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, [București, 1946], p. 59-60.

⁵⁵ Filderman, *Memorii*, p. 634.

comisiei externe a Senatului și Parlamentului francez că directorul ziarului „Universul”, Stelian Popescu, care fusese primit întotdeauna la Ministerul de Externe francez cu mare pompă, era un agent al presei pronaziste⁵⁶. După vizita lui Stelian Popescu în Franța la sfârșitul lui 1936, s-au redus atacurile împotriva Franței în „Universul”, dar s-au întărit mult în alte ziare antisemite și pronaziste care se tipăreau în tipografia acestui ziar și erau distribuite prin rețeaua lui de difuzare⁵⁷.

La alegerile parțiale care au avut loc în anul 1936, și cu atât mai mult la alegerile din noiembrie 1937, au ieșit în evidență fondurile bogate care au stat la dispoziția Partidului Național Creștin și a legionarilor. Partidul Național Țărănesc, care era cel mai mare din România, a fost nevoit să inițieze o campanie de donații prin sprijinitorii lui, în schimb, partidele antisemite au beneficiat de surse de finanțare care păreau nelimitate.

Mii de activiști naziști ai partidelor antisemite au fost trimiși în toată țara. Au fost transportați, au fost încartiruiți, au fost hrăniți și au fost plătiți. În fiecare sat exista un grup de activiști aduși uneori din celălalt capăt al României. Cu toții erau organizați militarmente, înarmați, erau îmbrăcați în uniforme, cu curele de diagonală și cizme strălucitoare. Au fost risipite sume enorme, mult peste posibilitățile unor partide obișnuite. Nimeni în România n-a putut să-și imagineze că adepții unei mișcări naziste [legionare] ar putea să o finanțeze cu asemenea sume⁵⁸.

Propaganda și finanțarea nazistă au fost îndreptate și către militari, preoți, funcționari de stat; nu a fost uitat nici tineretul care încă nu avea drept de vot, cum ar fi membrii formațiunilor premilitare. Premilitarii, a notat A. Călinescu în jurnalul său, la 25 ianuarie 1939, constituie o instituție foarte necesară ca idee, dar „instructorii fac propagandă gardistă”⁵⁹.

La cucerirea sufletului românului nu s-a simțit influența Marii Britanii și a Franței⁶⁰. „Universul” (cu un tiraj de 100.000 de exemplare) și „Curentul” (cu 40.000 de exemplare) și o duzină de alte ziare antisemite au fost difuzate în întreaga Românie. „Toți salariații de stat de la sate le citeau. Ziarele le infiltrau ideea că evreul este o amenințare pentru țară... Nici unul din ziarurile acelea nu ar fi putut să existe fără sprijinul pe care l-au primit din surse necunoscute”⁶¹.

Ceea ce era nou în prima jumătate a anilor treizeci nu era caracterul incitărilor, conținutul și destinația lor, ci cantitatea și intensitatea lor. Temele, în

⁵⁶ Raportul din decembrie 1936, p. 5.

⁵⁷ *Idem*, p. 6.

⁵⁸ Filderman, *Memorii*, p. 636.

⁵⁹ A. Călinescu, *Însemnări politice*. București, Humanitas, p. 368.

⁶⁰ Raportul din decembrie 1936, p. 6.

⁶¹ Raport secret pe care Filderman l-a trimis Congresului Mondial Evreiesc și altor organizații evreiești în septembrie 1937: *The Situation in Romania*, confidential, septembrie 1937, p. 4 (în continuare, raportul din septembrie 1937).

majoritatea lor, erau „vechi”, și au fost formulate la vremea lor de Codreanu, Cuza și precursorii lor din sec. XIX. În ciuda caricaturilor care-l prezentau pe evreu cu trăsături semite, chestiunea purității rasiale și a superiorității rasei ariene sau nordice era, pentru români, un subiect sensibil (deoarece nașiștii nu-i includeau pe români în rasa superioară). În propagandă și în caricaturi erau accentuate motivele creștinism *versus* iudaism, rapacitatea evreului, caracteristicile lui demonice, „sângele” evreiesc și superioritatea „sufletului” românesc în comparație cu demonica credință evreiască⁶².

Cu ajutorul fondurilor germane, unii activiști români au urmat un curs de organizare, de tipărire și difuzare. Totodată, nașiștii au întărit tendința, existentă încă înainte în cultura românească, de a nega valorile occidentale din descendența Revoluției Franceze și au reușit, pentru prima oară, să pună la îndoială necesitatea menținerii alianței cu democrațiile. Sub inspirația lor, propaganda a intensificat îndeosebi așteptarea unui om puternic, care să rezolve dintr-o dată problemele României, să pună capăt mascaradei vieții politice și „anarhiei” și să realizeze, în sfârșit, „ideea națională”. Guvernele care au condus țara până la Goga nu au inițiat un asemenea proces, dar l-au sprijinit indirect⁶³.

Pactul Ribbentrop-Molotov (23 august 1939) a provocat un cutremur în România. Româniii aveau temeri că Marea Britanie și Franța îi vor abandona, așa cum s-au comportat cu Cehoslovacia, sau că nu vor fi în stare să-i salveze în caz de criză. APA căuta cu febrilitate „un moștenitor pentru Goga”, care a murit în vara lui 1938, pentru a conduce tabăra națională pronazistă în România. Numele lui Codreanu încă nu era pomenit ca moștenitor; erau convingși că toate eforturile trebuie îndreptate spre rege, pentru ca el „să nu se transforme în dușmanul nostru, ci să sprijine ideile noastre”. Legația de la București a hotărât să reorganizeze sistemul de propagandă în România, „atâta timp cât acțiunea psihologică a tratatului sovieto-german este mai puternică decât influența engleză”⁶⁴.

Ambasadorul Fabricius a cerut „mijloace îndestulătoare”, și a stabilit că trimisul agenției germane de știri, dr. Klaus Schickert, va sta în fruntea campaniei de propagandă și va lucra în colaborare cu ambasadorul însuși, „fără însă ca acest lucru să fie cunoscut în afară”. Fabricius a stabilit că acest centru de presă „trebuie să influențeze în primul rând presa românească din București și din orașele de

⁶² Vezi *Iuda*, București, carte de caricaturi și versuri antisemite, tipărită în anul 1937 în tipografia ziarului „Universul”, imbinând motive antisemite „clasice” și naziste. Cartea a fost ilustrată de către pictorul antisemit Lazăr Petrică. Fragmente apar în: Ancel, *Documents*, I, nr. 15, p. 148-182. Ea se încheie cu promisiunea nimicirii evreilor.

⁶³ La sfârșitul lui decembrie 1938 Filderman a încercat, în zadar, să-l convingă pe ministrul de Interne Călinescu să pună capăt campaniei de incitare a presei, și pe care „chiar presa oficială” o conduce împotriva evreilor. Lumea, în această presă, observa Filderman, se reduce la Europa, iar în această Europă există numai Germania și Italia; și, în felul acesta, „se creează un spirit rasist care nu va mai putea fi frânat”. Vezi memoriul lui Filderman către ministrul de Interne Călinescu din 21 decembrie 1938, din: Ancel, *Documents*, I, nr. 34, p. 252.

⁶⁴ Brestoiu, *Istoria*, p. 118.

provincie”. Este necesar, adăuga el, „un stat major de colaboratori pentru întocmirea articolelor”, deoarece articolele trimise din Germania sosesc cu întârziere. APA și Ambasada germană au ajuns la o înțelegere, de a purcede „la o reorganizare a serviciilor de propagandă germane în România”. La conducerea noii direcții a fost numit Karl Otto Suprian, secretarul general al Institutului german de științe din București⁶⁵.

În spatele reorganizării propagandei a stat Edith von Kolar, trimisa personală a șefului Gestapo-ului, Himmler, care-și desfășura activitatea sub masca de corespondentă a ziarului „Deutsche Allgemeine Zeitung” la București. Ea a reușit să pătrundă în cercurile guvernamentale române, publica articole în presa românească și „căuta să recruteze prozeliți din rândurile ziaristilor români”⁶⁶.

Fabricius și asistenții lui au început să preseze direct asupra guvernului român în problema evreilor – influența lor, averea lor, caracteristicile lor negative, „daunele” pe care le aduc relațiilor dintre cele două state ș.a. Reviste săptămânale și lunare naziste erau răspândite gratuit prin rețelele de cărți germane din România. Manuale școlare erau împărțite gratuit printre studenții români. Printre periodicele difuzate erau și cele „specializate” în problema evreiască⁶⁷.

Nu mulți români citeau germana, dar articolele antisemite din periodice și literatura germană care se difuzau în România erau traduse și reproduse în ziarele antisemite locale. Propaganda antisemită era diseminată și prin intermediul celor patru ziare ale universității germane care apăreau în România – două la București, unul la Sibiu și unul la Cernăuți. La acest efort concentrat de denigrare a imaginii poporului evreu au participat și germanii localnici. Societăți germane din orașul Brașov, unde exista o largă minoritate germană, considerat drept centru al germanilor autohtoni din România, au pus la dispoziția fondului de propagandă al biroului lui Rosenberg în România sute de mii de lei⁶⁸.

Vizitatori din Germania și din Austria au venit în România în număr din ce în ce mai mare, mai ales după *Anschluss*, ca reprezentanți ai societăților industriale și comerciale germane, ai agențiilor de știri și ai instituțiilor culturale. Ei au avut și misiuni de propagandă și spionaj în cadrul *Austlandsorganisation* a partidului nazist sau în cadrul departamentului extern al Frontului muncii german (DAF, organizația nazistă de mobilizare a maselor pentru executarea proiectelor naționale) și au îndrumat organizațiile naziste ale germanilor localnici. Cu toții au răspândit, în cadrul lor și în afară propagandă nazistă, îmbibată cu motive antisemite. Ei au înființat și au cultivat organizații germane care au devenit mici bastioane germane

⁶⁵ Vezi 52.

⁶⁶ A. Petri, *Penetrația ideologiei naziste în România; Împotriva fascismului*, București, 1971, p. 102.

⁶⁷ *Idem*, p. 99-100.

⁶⁸ Brestoiu, *Istoria*, p. 120.

pe pământul României: *Hitlerjugend, Evangelischer Frauenverein, Reichsdeutsche Frauenschaft, Österreichischer Club*⁶⁹.

În concluzie, propaganda nazistă, destinată să servească interesele Reich-ului, folosea antisemitismul pentru a pătrunde în România, sprijinindu-se pe organizațiile și mișcările antisemite fasciste autohtone și exploatând aprobarea tacită a diverselor guverne românești, îndeosebi după *Anschluss*-ul cu Austria, care, în lipsa unei reacții adecvate a Marii Britanii și Franței, a plasat Germania în poziția de putere dominantă în regiune. Propaganda nazistă, în veșmintele ei locale, a adâncit resentimentele împotriva evreilor, a slăbit intelectualitatea și presa liberă care ar fi incomodat-o și, în cele din urmă, a redus-o cu desăvârșire la tăcere. A subminat fundamentul istoric al existenței evreiești în România. Slaba legătură ideologică între cele două varietăți de antisemitism – nazist și românesc – îndeosebi în legătură cu problemele privind rasa și religia, nu a împiedicat părțile să colaboreze contra evreilor.

Relațiile Reich-ului cu Garda de Fier au fost considerate ca un eșec până în vara lui 1940. Ambasada germană de la București și partidul nazist nu au privit cu seriozitate mișcarea lui Codreanu până la execuția lui, și el însuși a păstrat distanță față de ei până la sfârșitul anului 1936. Naziștii au eșuat în prima lor încercare de a uni forțele antisemite din România și de a-l convinge pe Codreanu să se alătore Partidului Național Creștin și, în felul acesta, să-l recunoască pe Goga drept conducător. A fost necesară intervenția ambasadorului Germaniei și a APA pentru a-i împăca pe cei doi⁷⁰. Ministrul de Externe al Germaniei naziste, Von Papen, declara, pe bună dreptate, în procesul lui la Nürnberg, că Reich-ul a început să-l sprijine pe Codreanu și mișcarea sa numai după anul 1937⁷¹.

Și într-adevăr, până în 1936 legionarii au susținut onorarea acordurilor internaționale pe care România le-a semnat după primul război mondial. Toate publicațiile lor au luat atitudine împotriva revizionismului, a politicii de expansiune și de modificare a acordurilor⁷². Legionarii, care au fost în primul rând naționaliști români, au înțeles că fiecare modificare în acordurile internaționale ar putea justifica revendicări ungurești asupra Transilvaniei sau a unei părți din ea și cauza principală a răcelii care exista între ei și Roma o constituia sprijinul italian pentru revizionismul unguresc. Ion Moța, unul dintre fruntașii Gărzii de Fier, a atras atenția asupra încercării de a-i organiza pe germanii localnici în cadre naziste: „Germanii să fie loiali României, să nu atingă cu nimic interesele statului și ale națiunii... nu putem admite un hitlerism în plină formă al sașilor și germanilor din

⁶⁹ Savu: *Viața politică*, p. 89. Vezi articolul cuprinzător cu privire la toate organizațiile naziste în România: A. Sima, *Organizațiile fasciștilor hitleriști din România, factor de subminare a independenței și suveranității naționale*, Anale de istorie, XXXI, 4 (1985).

⁷⁰ A. Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*, Wiesbaden 1965, p. 15 (în continuare, Hillgruber).

⁷¹ *The Trial of German Major War Criminals*, London, 1946, Proceedings... Part 16, nota 26, p. 62.

⁷² Mușat și Ardeleanu, *România*, partea a doua, p. 332.

România... în viitorul stat românesc legionar își vor găsi loc și hrană toți minoritarii leali... și care nu constituie un pericol pentru românism, iar acest stat legionar în nici un caz nu-și va hrăni inamicii”⁷³.

Această poziție s-a modificat în decursul anului 1936. Simpatia pentru regimurile fasciste a crescut și a ajuns la culme prin declarația lui Codreanu din noiembrie 1937, că „48 de ore după biruința mișcării legionare, România va avea o alianță cu Roma și Berlinul”. Principala cauză a schimbării consta în atitudinea regelui și a unei părți din *establishment*-ul românesc față de Garda de Fier și în convingerea care s-a cristalizat în cercurile regimului că mișcarea legionară constituie un pericol vital pentru stabilitatea și pentru însăși existența lui. Până în 1937, regele Carol încă mai spera că este posibil să se ajungă la o înțelegere cu Codreanu și să-i folosească pe legionari în scopurile sale, în aceeași măsură în care se folosea de celelalte partide și personalități din România. Pe de altă parte, au existat cercuri de decizie românești care au dovedit simpatie, înțelegere și indulgență față de intrigile Legiunii și toate acestea în numele „ideii naționale” și având un numitor comun – ura împotriva evreilor.

Sprjinirea Gărzii de Fier de către naziști a început, precum se pare, după declarația lui Codreanu din anul 1937 și s-a întărit după decepția produsă de guvernarea lui O. Goga și eșecul încercării de a-l atrage pe rege în tabăra fascistă⁷⁴. Goga s-a grăbit să-i promită ministrului Germaniei, odată cu numirea sa ca prim-ministru, la 31 decembrie 1937, că va semna un tratat de prietenie, va dezvolta relațiile comerciale cu Germania și va abandona sistemul de alianțe ale țării sale; dar el nu și-a respectat promisiunile⁷⁵. În ochii naziștilor, guvernul Goga, „cel de-al doilea guvern antisemit din Europa”, precum l-a definit cu mândrie Rosenberg, a constituit o nereușită din punctul de vedere al aplicării principiilor antisemite, după afirmațiile ministrului german în raportul din 19 ianuarie 1939.

„Toate aceste măsuri antisemite, oricât de neplăcute ar fi evreimii de aici, nu constituie în fond decât niște înțepături care nu le zdruncină [evreilor] pozițiile efective... Rămâne de văzut dacă guvernul Goga-Cuza își va lua, până la urmă, inima în dinți și va trece la măsuri realmente decisive”⁷⁶.

APA, care l-a cultivat pe Goga începând din 1934, încerca să medieze între el și Codreanu, reușind să obțină o anumită înțelegere, după ce Goga i-a cerut și a

⁷³ Vezi articolul lui Moța, *Hitlerismul germanilor din România*, din Moța, *Cranii*, p. 138-144.

⁷⁴ Nagy, *Cămășile verzi*, p. 291, Hillgruber, p. 13.

⁷⁵ Nedelcu, *Viața politică*, p. 197.

⁷⁶ *Idem*, p. 236. Partidul Comunist Român a judecat la fel ca și naziștii, că măsurile pe care guvernul Goga le-a luat împotriva evreilor nu erau serioase, ci au avut un caracter de distragere a atenției, deoarece au lovit exclusiv în muncitorii și intelectualii evrei, dar nu în capitaliștii evrei, cum ar fi Aushnit, A. Blank, Kaufman și Bercovici, care au jucat un rol important în „crearea și existența Partidului Național Creștin și în aducerea la putere a guvernului Goga” (Nedelcu, *Viața politică*, p. 251).

obținut de la ministrul nazist că țara sa se va abține să sprijine Garda de Fier pentru „a nu sprijini în România un partid de dreapta împotriva altui partid de dreapta”⁷⁷.

Ministrul de Externe Micescu, care făcea parte din anturajul apropiat al regelui, i-a spus lui Fabricius că sarcina guvernului Goga este de a lupta împotriva Gărzii de Fier și i-a cerut să înceteze să-i sprijine pe legionari⁷⁸.

La Praga, Micescu a accentuat, în fața lui Beneš, că „Goga nu este identic cu Codreanu”, după ce și-a luat obligația să continue „Mica Antantă” (alianța care s-a constituit după primul război mondial între România, Cehoslovacia și Iugoslavia, care aveau interese comune împotriva revendicărilor teritoriale ale Ungariei și Austriei). Goga l-a nemulțumit pe Rosenberg atunci când n-a reușit să pună în aplicare propunerile importante pe care i le-a făcut APA la București: să lărgească filialele partidului său în întreaga țară și „să inunde poliția cu simpatizanții lui”⁷⁹. Când a fost nevoit să demisioneze, Goga s-a justificat în fața ministrului Germaniei, indicând vinovatul de eșecul său și, de fapt, pentru eșecul speranțelor pe care le nutreau sprijinitorii săi nașiști: „Israele, ai învins!”⁸⁰.

În perioada dintre februarie 1938 și ultimatumul sovietic din 26 iunie 1940, Germania a avut, de fapt, două feluri de politică externă față de România: una oficială, purtată de ministerul de Externe din Berlin, și cea a tot felul de organizații naziste – politică de subminare a regimului, transferând sprijinul acordat antisemitismului „clasic” către antisemiți fasciști, precum și prin acțiuni de spionaj, transformarea germanilor localnici într-o coloană a cincea etc.

La Berlin, politicienii se zbăteau între două tendințe contradictorii: oare trebuiau preferate legăturile ideologice cu aliații fasciști sau era mai bine să fie inițiate eforturi de a realiza scopurile economice, politice și strategice cu regimurile existente? Această dilemă a stat în fața naziștilor și în perioada regimului lui Antonescu. Schimbul de mesaje între ambasadorul Germaniei la București și responsabilii lui de la Berlin demonstrează marea prudență cu care își cârmuia Germania oficială relațiile cu guvernele regelui și abținerea ei de a se identifica public cu Garda de Fier după asasinarea lui Codreanu. Secretarul de stat Weiszäcker a definit cu claritate acest aspect al politicii naziste când i-a dat dispoziție lui Fabricius, în iunie 1938, să certifice guvernului român că „noi nu am avut nici o legătură cu Codreanu”⁸¹. Cererea energică a regelui Carol către Hitler de a-l rechema pe trimisul departamentului extern al partidului nazist Konradi, care a acționat sub masca de atașat comercial, și prin intermediul căruia naziștii au

⁷⁷ Hillgruber, p. 15.

⁷⁸ Nedelcu, *Viața politică*, p. 203.

⁷⁹ Hillgruber, p. 15.

⁸⁰ Telegramă circulară a Ministerului de Externe german trimisă în martie 1938 către ambasadele de la Paris, Londra, Roma, Varșovia și Moscova, *Les Archives secrètes de la Wilhelmstrasse*, Plon-Paris, vol. V, doc. nr. 166.

⁸¹ Secretarul de stat Weiszäcker din Berlin către Legația din București, 9 iunie 1938, *Idem*, nr. 191.

finanțat Garda de Fier, demonstrează a doua fațetă a politicii naziste față de România⁸².

Insatisfacția nazistă față de varianta clasică a antisemitismului românesc a avut consecințe asupra soartei evreilor din România. Naziștii și-au transferat sprijinul Gărzii de Fier, iar regele și majoritatea *establishment*-ului politic au încercat să găsească o cale de a evita sacrificarea României pe altarul intereselor germane. Ei au înțeles că sistemul de alianțe din care România făcea parte nu va rezista în fața acestei forțe și sperau că Occidentul va ridica un baraj în fața expansiunii Reich-ului. Deocamdată erau dispuși să sacrifice mult pentru a satisface pofta uriașului german: grâne, carne, alimente, materii prime și, îndeosebi, petrol.

În acest context trebuie văzută adoptarea politicii antisemite. Această politică se întemeia pe o lungă tradiție de separare între politica externă și politica internă, între impresia pe care *establishment*-ul românesc s-a străduit s-o creeze printre aliații lui occidentali, privind caracterul său democratic, și natura antidemocratică a politicii interne, și nu numai în ceea ce-i privea pe evrei.

Încă în decembrie 1936, Filderman a încercat să atragă atenția opiniei publice occidentale să nu se lase înșelată de politica ipocrită a României și i-a cerut să demaște politica dublă, „contradicție flagrantă între politica externă, care este partizana statelor democratice, și politica internă, care înclină de partea statelor fasciste”. El adăuga că chiar în cazul în care guvernul român acționează în mod loial, „el nu va putea continua să fie stăpân pe situație după ce în decurs de mulți ani presa educă masele în spiritul concepției naziste”⁸³. Aceste cuvinte s-au dovedit profetice.

Pe de altă parte, naziștii au încurajat revendicarea de bază a Gărzii de Fier, de a pune capăt ipocriziei tradiționale a vietii politice din România și de a realiza „ideea națională” atât în politica internă cât și în politica externă. Influența nazistă a contribuit în acest domeniu la distrugerea structurii democratice a statului român. Ziarul „Universul” – care a primit fonduri naziste – s-a referit la această problemă într-unul din articolele dedicate democrației și evreilor:

„Democrația pentru evrei este ca marea pentru rechini, ca pădurea pentru lupi, și un cadavru pentru viermi. Democrația Europei este, în fapt, iudaizarea Europei; democrația României este iudaizarea României”⁸⁴.

⁸² Stenograma convorbirii lui Hitler cu regele Carol la Berchtesgaden, la 24 noiembrie 1938, *Akten*, vol. 5, nr. 254, p. 256; vezi și stenograma convorbirii regelui cu Göring, la 26 noiembrie 1938, *Les Archives* (V. 76) nr. 226.

⁸³ Copie a diferitelor pagini din memoriul lui Filderman către organizația Joint din Statele Unite cu privire la intenția guvernului Goga de a anula cetățenia unei părți din populația evreiască a României și cu cererea de a interveni pe lângă guvernul român în această chestiune, ianuarie 1938. Arhiva Filderman, P-6/Paris. Memoriul lui Filderman de la sfârșitul lui 1934 trimis Comitetului evreo-american și organizațiilor evreiești internaționale cu privire la statutul juridic al evreilor, p. 14. *Exposé sur le mouvement législatif roumain*, Arhiva Filderman, P-6/Paris, p. 7 (în continuare).

⁸⁴ „Universul”, 10.9.1937 (din franceză).

Întâlnirea dintre ideologia nazistă și naționalismul românesc fascist din școala lui Codreanu a influențat și cercurile naționale prooccidentale, pentru care antisemitismul nu se afla în centrul preocupărilor politice. De pildă, istoricul și cugetătorul Iorga a început să se îndoiască de superioritatea sistemului democratic și a ajuns, și el, la concluzia că democrația încurajează și chiar provoacă anarhie, demagogie și discordie între forțele naționale și acționează, în cele din urmă, în favoarea evreilor: „Și atunci când apare omul care unește ideile naționale... atunci când acest om se ridică împotriva democrației, atunci este lovită conștiința dominatorilor evrei și începe lupta. Ei organizează oculte forțe publice, presa înfeudată evreilor și, câteodată, personalități politice creștine”⁸⁵.

În concluzie, sprijinul nazist pentru legionari a intenționat și a reușit – mai mult decât susținerea lui Cuza și a camarazilor săi – să zdruncine stabilitatea politică din România, să denigreze sistemul democratic, să scoată în evidență defectele lui și să infiltreze ideea că democrația îi avantajează numai pe evrei și este opusă cu desă-vârșire adevăratelor interese ale poporului român. Prin contrast, s-a accentuat nostalgia după o personalitate forte, după un „conducător” care să purceadă cu fermitate la tratarea problemelor României și, în special, la soluționarea „problemei evreiești” – aluzia fiind atunci la „Căpitan”, la Codreanu. Preferința germană pentru Garda de Fier a acordat legitimitate ideologiei antisemite a legionarilor în ochii politicienilor români, cărora le era teamă ca nu cumva exasperarea Berlinului să se întoarcă împotriva integrității și independenței României. Presiuni din afară și din interior, prin amenințarea legionară, au determinat regimul dictatorial să adopte către sfârșitul existenței lui o politică antisemită deschisă, pentru a-i satisface pe naziști în probleme care păreau mai puțin hotărâtoare pentru interesele românești. Avertismentul lui Filderman din decembrie 1934, că „adoptarea politicii rasiste va duce în mod obligatoriu la alianța cu Germania nazistă”, s-a adevărit în septembrie 1940.

Infiltrația economică

Situația evreilor din România a fost influențată în perioada aceea și de încercările repetate ale naziștilor de a obține o influență concretă asupra economiei românești, de a-i schimba destinațiile exportului și de a lua locul puterilor occidentale în fluxul de mărfuri, mașini și armament către România. Penetrația economică în România a constituit un scop al Germaniei, încă de la sfârșitul secolului XIX. Ceea ce se schimbase de data aceasta era faptul că infiltrarea economică era parte integrantă atât din pregătirile de război ale naziștilor, cât și din lupta ideologică a Reich-ului împotriva puterilor democratice și împotriva iudaismului internațional, fiind orientată, în mod evident, împotriva evreilor și

⁸⁵ „Neamul Românesc”, 22.8.1937 (din franceză).

exploata motivul evreiesc în scopurile sale. APA tindea să transforme Balcanii în furnizorul de materii prime și alimente, în locul țărilor transoceanice, și să îmbunătățească rețeaua feroviară cu România și cu alte țări din regiune; proiectul a obținut succes, încă înainte de subjugarea economică și politică a acestor țări⁸⁶. Aliații antisemiți din România erau, în același timp, și aliații pentru întărirea legăturilor economice cu Reich-ul, în defavoarea statelor democratice. Cuza chemase, încă în anul 1934, la semnarea unei alianțe economice și politice cu Germania⁸⁷ și național-țărănistul Vaida s-a grăbit, la numirea sa ca prim-ministru, să trimită în același scop la Berlin un reprezentant de seamă⁸⁸.

Investițiile de capital germane în România au rămas și după *Anschluss* pe planul doi, în comparație cu cele ale Franței, ale Marii Britanii și ale Cehoslovaciei. Dar ponderea Germaniei în bilanțul comercial al României a crescut, încât în anul 1938, Germania a devenit un partener comercial dintre cei mai importanți în domeniul importului de mașini, motoare și automobile, cu toate că exportul principal românesc era îndreptat încă spre Occident, care furniza valuta tezaurului⁸⁹.

Naziștii au fost interesați, în primul rând, de petrolul românesc, pentru care doreau să plătească în mărfuri și nu în valută. În anii 1938-1940 Germania a făcut presiuni asupra României să-și îndrepte majoritatea exportului ei de materii prime către Reich-ul lărgit, în schimbul unor mărfuri ca mașini și armament (în cea mai mare parte capturat de la foști aliați ai României); în felul acesta, România și-ar fi pierdut sursele de valută, într-o perioadă în care prețurile materiilor prime și ale alimentelor creșteau din lună în lună, din cauza războiului care începuse pe continent. Eșecul planului economic german de patru ani, de a realiza o revoluție în producerea de benzină sintetică, și pericolul blocadei anglo-franceze contra transporturilor de combustibil din Mexic și Statele Unite, țări care furnizau 60%-65% din necesitățile de petrol ale Reich-ului, au provocat o creștere vertiginoasă a importanței petrolului românesc și a celui sovietic, ca sursă exclusivă de combustibil lichid în cazul unui război general⁹⁰.

În rezistența ei contra infiltrării economice germane, România nu s-a bucurat de înțelegerea și sprijinul consecvent din partea aliaților ei tradiționali, Marea Britanie și Franța. Aceste state aveau propriile lor interese economice și o mare influență asupra balanței schimburilor comerciale, cu ajutorul controlului asupra pieței financiare și asupra economiei României. Marea Britanie și Franța au renunțat, din capul locului, să încerce să blocheze expansiunea economică a

⁸⁶ Documentele de la Nürnberg, PS-007.

⁸⁷ „Apărarea Națională”, 3.2.1935.

⁸⁸ Memoriu cu privire la poziția juridică, p. 7.

⁸⁹ I. Calafeteanu: *Les relations économiques germano-roumaines de 1933 a 1944*. „Revue d'histoire de la 2-e guerre mondiale”, 140 (1985) p. 27.

⁹⁰ *Idem*, p. 29.

Germaniei. Franța a rămas indiferentă față de semnalele de alarmă care veneau de la București, iar Londra a recunoscut, la sfârșitul lui noiembrie 1938, prioritatea intereselor economice germane în România și în țările balcanice în general. În timpul vizitei regelui Carol în Marea Britanie, în noiembrie 1938, Chamberlain a admis că o serie de evenimente au făcut ca Germania să se bucure de o poziție prioritară în economia României⁹¹. Renunțarea britanică a fost adusă la cunoștință consilierului economic al ambasadei germane la Londra, și acesta a înțeles imediat sensul ei: „recunoașterea definitivă a priorității germane în Balcani”⁹².

Această informație a ajuns la Berlin în preajma sosirii regelui Carol în vizită oficială; și Hitler i-a cerut lui Carol să realizeze ceea ce Goga nu realizase: anularea acordurilor care legau România de Occident și de aliații ei regionali, retragerea din Liga Națiunilor și – potrivit unor relatări românești – un guvern sub conducerea lui Codreanu. Asasinarea lui Codreanu și a camarazilor săi a frânat ambițiile naziste, dar dictatura regală a fost nevoită, la fiecare câteva luni, să facă noi concesii economice în favoarea Germaniei⁹³.

Politicieni români din toate partidele au început să pună la îndoială înțelepciunea politicii prooccidentale. Acordurile de la München și indiferența Occidentului în fața dezmembrării Cehoslovaciei au provocat un cutremur la București și au fisurat baza pe care se sprijinea politica românească. Slăbiciunea puterilor occidentale era evidentă. Cehoslovacia fusese nu numai un aliat important, ci și un furnizor principal de armament pentru România. Germania i-a luat locul; majoritatea acestui armament era produs în întreprinderile cehe, care onorau vechile comenzi, după aprobarea noilor stăpâni⁹⁴.

Naziștii au acaparat societăți și întreprinderi care aparținuseră unor cetățeni și state ocupate de armata germană. „Acordul petrolului”, pentru care tratativele s-au târăgănat luni de zile, a fost semnat într-o singură zi: 29 mai 1940, ziua victoriei asupra Franței. În schimb, românii au primit armament polonez capturat și s-au abținut să ceară valută în schimbul petrolului lor⁹⁵.

După discursul lui Hitler din 30 ianuarie 1939, Ambasada germană de la București și fruntașii Reich-ului au început să se intereseze de rolul evreilor în economia românească, încercând să-i alunge din ramuri întregi ale industriei și economiei, pentru a le lua locul, direct sau prin intermediul germanilor localnici.

⁹¹ *Documents on British Foreign Policy*, Third Series, vol. III, London, doc. 262, 17.II.1938.

⁹² *Idem*, vol. IV, doc. 273.

⁹³ V. Moisuc, *L'écroulement des alliances de la Roumanie à la veille de la deuxième guerre mondiale*, „Revue d'histoire de la 2-e guerre mondiale”, 140 (1985), p. 1-21.

⁹⁴ Calafeteanu, p. 31-32 (vezi 84).

⁹⁵ Hillgruber, p. 85-86.

O delegație economică germană, în frunte cu Helmuth Wohlthat, a sosit în Capitală la 13 februarie 1939 și a cerut, în mod deschis, îndepărtarea evreilor din industria lemnului și participarea germanilor în exploatarea pădurilor⁹⁶.

Majoritatea acestor cereri au fost atunci respinse, dar ocuparea Cehoslovaciei, la 15 martie, a creat o graniță comună cu Germania. Presiuni și amenințări brutale ale lui Wohlthat și impresia resimțită la București, datorită incapacității puterilor occidentale de a-și onora obligațiile, i-au convins pe guvernanți să se grăbească să semneze, la 23 martie, acordul comercial, care cuprindea condiții discriminatorii ce loveau în independența țării. Naziștii au început să pună stăpânire pe ramuri întregi ale economiei românești, fără să compenseze prin garanții politice privind păstrarea integrității teritoriale și sprijin împotriva pretențiilor ungurești.

Ministrul Fabricius a exercitat presiuni pentru îndepărtarea din pozițiile lor de influență a unor evrei ca Auschnit, Șapira și Kaufman „și îndeosebi doamna Lupescu”⁹⁷. La sfârșitul lui martie 1939, Wohlthat a comunicat superiorilor săi că a reușit să-l silească pe bancherul Kaufman să-și vândă acțiunile de la Banca de Credit și să înlesnească Băncii germane să acapareze Banca de Credit⁹⁸. În paralel, naziștii au acționat pentru înlăturarea specialiștilor și funcționarilor evrei, îndeosebi tehnicieni și ingineri, de la reprezentanțele firmelor germane în România, din întreprinderile germanilor localnici și din întreprinderile românești în general. În locul lor, au trimis specialiști din Reich, care s-au ocupat și de spionaj⁹⁹. Procentul românilor care lucrau în aceste întreprinderi a scăzut cu 33% și chiar presa antisemită a subliniat, cu regret, că naziștii au acționat în scopul „arianizării” și nu în scopul „românizării”¹⁰⁰.

Diplomația nazistă a legat cu multă abilitate cerințele în domeniul economic și politic cu revendicările în problema evreiască și, întemeindu-se pe spaima pe care Reich-ul a trezit-o printre statele mici din răsăritul Europei, a provocat, în rândul politicianilor români, senzația clară că există o legătură între toate acestea, că se vor bucura de o atitudine favorabilă dacă se vor descotorosi de evrei, alungându-i din economie, din politică, din presă și din viața națiunii române în ansamblu. Ministrul de Externe Gafencu aproape că s-a jurat, în februarie 1937, în fața ministrului Fabricius, că n-a existat nici o legătură între hotărârea regelui de a-l lichida pe Codreanu și „influența cercurilor evreiești”, că regele și guvernul doresc

⁹⁶ Ministrul plenipotențiar Fabricius, către Ministerul de Externe de la Berlin, 14 februarie 1939, din: *Akten*, vol. 5, nr. 293, p. 327.

⁹⁷ Fabricius către Ministerul de Externe de la Berlin, cu privire la influența evreiască în România, 2 februarie 1939, *idem*, nr. 180, p. 316-317.

⁹⁸ Wohlthat către Weiszäcker despre semnarea acordului comercial, 30 martie 1939, *idem*, vol. 6, nr. 131, p. 136.

⁹⁹ Dispozițiile date de ministrul de Externe Gafencu miniștrilor Crețianu, Crutzescu și Christu în conferința din 23 ianuarie 1939, în legătură cu relațiile cu Germania. Din: AnceI, *Documents*, IX, nr. 36, p. 75-76.

¹⁰⁰ Memoriu cu privire la instigare și emigrare, p. 253.

cu sinceritate să colaboreze cu Germania, și că partidul regelui, Frontul Renașterii Naționale, va fi „aproiat de lumea național-socialistă și fascistă”¹⁰¹.

Germanii localnici

În septembrie 1937, în preajma alegerilor generale care au marcat ascensiunea Gărzii de Fier, Filderman nota, într-unul dintre numeroasele memorandumuri pe care obișnuia să le trimită organizațiilor evreiești din lume și ministerelor de Externe francez și britanic, că evreii din România nu mai sunt în stare să facă față singuri pericolelor care-i pândesc, întrucât în fața lor se află nu numai antisemiții români, „ci și un milion de germani care trăiesc în România și care au la dispoziție fonduri de propagandă”¹⁰². *Volksdeutsche* numărau 750.000 de suflete, dar această observație a lui Filderman scotea în evidență, încă de pe atunci, rolul pe care colectivitatea germană din România și l-a asumat (sau pe care naziștii i-au acordat-o) în prigonirea evreilor.

Preluarea de către naziști a controlului organizațiilor reprezentative ale *Volksdeutsche* și integrarea lor mașinii de propagandă, de infiltrare și de război a celui de-al treilea Reich constituie în sine un subiect de studiu. Ambasada Germaniei din București și Organizația pentru problemele externe a partidului nazist (*Ausland-organisation*, pe scurt AO), care, în anul 1937, a fost inclusă în Ministerul de Externe german, au cultivat legături cu frunțașii germanilor din România, le-au supervizat activitățile și i-au înhămat la scopurile generale ale Reich-ului. (La început ei au și intermediat între frunțașii diverselor organizații ale *Volksdeutsche*, fiecare dintre ele afirmând că este adevăratul reprezentant al Führerului.)

Îndoctrinarea nazistă, care începuse încă pe la sfârșitul anilor douăzeci, nu s-a desfășurat în liniște, ci a trezit frământări printre germanii din țară. Dar, încă din anul 1932, partidul nazist al șvabilor din Banat, care se aseamăna în modul de organizare cu partidul nazist din Germania, avea la dispoziție un grup de activiști și formații de asalt cu cămăși albastre, diagonale de piele, echipament cu baionete, pumnale și revolve.

Opt publicații naziste, majoritatea cotidiene, au dus, începând din 1935, o campanie antisemită după liniile binecunoscute ale *Stürmer*-ului german¹⁰³. Unul dintre ele și-a schimbat numele în „Ostdeutscher Beobachter”; mai menționăm „Der Stürmer” din Timișoara, „Czernowitzer Zeitung” din Cernăuți, „Kronstadter Zeitung” din Brașov.

¹⁰¹ *Akten*, vol. 5, nr. 280, p. 316.

¹⁰² Memoriul lui Filderman către Congresul Mondial Evreiesc și către alte organizații evreiești cu privire la alegerile parlamentare din România. 19 septembrie 1937, copie în arhiva Filderman, P-6/Paris, p. 1-2.

¹⁰³ Florescu, p. 181; Brestoiu, *Istoria*, p. 51-52; Filderman, *Ciorna Memoriilor*, anul 1935.

În august 1933 s-a structurat în România un partid nazist german atotcuprinzător, *Die National-Sozialisten Deutschen in Rumänien* (prescurtat NSDR); înființarea lui a fost onorată de participarea unui reprezentant personal al lui Hitler, ministrul de Interne Wilhelm Frick¹⁰⁴. Curând, partidul acesta a fost considerat de autoritățile românești ca o amenințare la securitatea statului; Filderman, care urmărea desfășurările din cadrul *Volksdeutsche*, a notat în anul 1934 că „nazismul importat [din Germania] care cere loialitate și supunere față de *Gemeinschaft*-ul (comunitatea) germană se consolidează puternic în România”¹⁰⁵.

După o perioadă de toleranță față de partid și față de alte grupuri și organizări printre germani, guvernul de la București a hotărât, la 14 iulie 1934, să dizolve partidul nazist. În ciuda interzicerii, activitatea nazistă a continuat și diverși activiști din rândurile *Volksdeutsche* și trimiși ai Reich-ului obișnuiau să viziteze zonele cu populație germană compactă. Sașii din Transilvania, remarca Filderman în anul 1936, răspândeau propagandă rasistă și continuau să facă instrucție militară. Agenții naziști, care „brăzdează” țara „și îndeosebi așezările germanilor localnici din Basarabia”, cultivă idei antisemite printre germani, cu toate că cele două minorități „au trăit în armonie” înainte¹⁰⁶.

Minoritatea germană în totalitatea ei și partidul ei nazist au sprijinit guvernul Goga-Cuza ca pe un factor favorizant pentru refacerea Germaniei mari¹⁰⁷.

Cu cât a crescut influența și puterea germană, a crescut și îndrăzneala și obrăznicia germanilor localnici față de statul român –, ori în urma îndeplinirii unor dispoziții de la Berlin, ori ca expresie a planurilor și așteptărilor lor din partea puternicei lor patrii germane, care provoca spaimă României. Delegații ale lor se deplasau în mod regulat în Reich, ca invitați ai diverselor autorități, și acolo participau la diverse manifestații naziste „cu un vădit caracter de propagandă pangermană”¹⁰⁸, după afirmațiile Legației românești la Berlin. Aceste delegații s-au bucurat de o mare atenție și au răsplătit-o cu jurământ de credință pentru patrie. Astfel, șeful delegației de două sute de meșteșugari germani, care au vizitat Reich-ul în anul 1936, a promis ca, „în răsărit, unde se găsesc, să stea mereu de veghe și să fie pionieri ai spiritului și ființei germane”, întrucât „fac parte integrantă din marea comunitate a poporului german”; și a încheiat cu asigurarea că ei vor veni „în apărarea Germaniei ori de câte ori va fi nevoie”¹⁰⁹.

Grupul agronomilor germani din Transilvania, invitat în Germania pentru „a-și dezvolta cunoștințele agricole”, au căpătat, de fapt, instrucție militară și „o

¹⁰⁴ Florescu, p. 187-188.

¹⁰⁵ Filderman, *Memorii*, p. 385.

¹⁰⁶ Filderman, *Ciorna Memoriilor*, anul 1936.

¹⁰⁷ Nedelcu, *Viața politică*, p. 228.

¹⁰⁸ Atașat de presă al Legației românești la Berlin către ministrul de Externe cu privire la vizitele unor sași și șvabi din România în Germania. 1.7.1938. Din: AnceI, *Documents*. IX. nr. 8. p. 17, 104, *idem*, p. 19.

¹⁰⁹ *Idem*, p. 5.

educație politică național-socialistă”, raporta ministrul plenipotențiar Petrescu-Comnen ministrului de Externe Titulescu în iunie 1936. În acest cadru, adăuga ministrul, sunt învățați că ei reprezintă un avanpost și că dacă România va intra vreodată în război împotriva Germaniei să se considere soldați germani care acționează pentru înfrângerea armatelor române¹¹⁰. Ambasadorul accentua, în raportul său, dificultatea culegerii de informații în rândurile delegațiilor germanilor din România care vizitează Reich-ul și recomanda Ministerului de Externe să-i avertizeze pe *Volksdeutsche*, precum și pe legionarii români care trăiesc în Germania, de consecințele faptelor lor; că orice cetățean român „care a primit funcții din partea autorităților unor state străine, s-a alăturat unor cadre militare sau premilitare cum ar fi SS, SA, serviciul muncii (*Arbeitsdienst*) ș.a. pierd naționalitatea română de plin drept¹¹¹. Această recomandare nu a fost aplicată, tot așa cum nu au fost puse în aplicare nici alte măsuri energice pe care diferite guverne românești ar fi trebuit să le ia împotriva organizațiilor naziste ale *Volksdeutsche*. Românii au fost nevoiți să se supună și să accepte extinderea activităților naziste printre cetățenii lor germani.

De pildă, AO (Organizația pentru problemele externe a partidului nazist) a primit permisiunea să activeze în România abia la 10 ianuarie 1938, dar încă în anul 1936 ea a acționat în scopuri de spionaj la București și în alte două orașe. „Specialiștii care veneau de la Berlin au format o unitate specială de 1.500 de germani – *Einsatzstaffel* – al cărei obiectiv l-a constituit adunarea de informații și executarea de acțiuni speciale. Printre altele, ea a primit sarcina de a pregăti dosare despre personalități politice importante, comandanți de mari unități și înalți funcționari din armată, economie și guvern și să noteze care dintre ei vădesc o atitudine dușmănoasă față de Germania și față de nazism¹¹². Gestapoul a strâns colaborarea cu AO, și filiala sa din România a devenit una din cele mai active filiale ale organizației din lume.

Serviciul de spionaj al armatei germane (în frunte cu Canaris) a început, în primele zile ale anului 1940, să introducă prin contrabandă în România armament german. Containere circulau goale pe calea ferată spre România, pentru a transporta la înapoiere petrol în Germania. Slabele proteste ale românilor n-au oprit traficul, iar regele Carol a fost nevoit să se împace cu situația¹¹³. Trimiși ai Reich-ului au vorbit în cadrul unor întruniri închise ale cetățenilor germani și ale

¹¹⁰ *Idem*, nr. 1, p. 3-4.

¹¹¹ *Idem*, p. 5.

¹¹² Brestoiu, *Istoria*, p. 55-56.

¹¹³ Ministrul Fabricius către ministrul de Externe, 14 aprilie 1940. *Documents on German Foreign Policy, 1918-1945*, Series D, vol. IX, nr. 116, p. 165; Fabricius către ministrul de Externe de la Berlin. 30 iunie 1940, *Idem*, vol. X, nr. 67.

Volksdeutsche despre decizia fermă a Reich-ului de a-și impune interesele în România prin forță¹¹⁴.

Ca și legionarii, și *Volksdeutsche* și-au schimbat din când în când denumirile organizațiilor lor. În anul 1938, când dictatura regală a desființat toate partidele, fruntașii partidului nazist românesc și organizațiile sale anexă au creat un cadru comun cu denumirea Uniunea poporului german în România (*Volksgemeinschaft der Deutschen in Rumänien* – VDR). În contrast cu comunitatea evreiască, aceasta a fost primită în rândurile Frontului Renașterii Naționale și reprezentantul ei a făcut chiar parte din consiliul superior și din conducerea partidului de guvernământ, cu toate că serviciul de informații al României a continuat să considere această organizație, precum și minoritatea germană în general, un pericol la adresa statului român¹¹⁵.

Legătura dintre VDR și Berlin s-a strâns și a devenit aproape oficială. Fritz Fabricius, care a stat în fruntea VDR-ului, a fost unul dintre ajutoarele lui Hess (pe atunci locțiitor al Führerului), și stătea majoritatea timpului la Berlin, până ce a devenit necesară numirea unui înlocuitor. Drepturile naționale ale *Volksdeutsche* au crescut de la un an la altul și împărțirea Transilvaniei la 30 august 1940 (partea de nord a fost trecută ungarilor) aproape că nu a lovit în comunitatea germană; aceasta a preferat stăpânirea românească celei ungurești. Anexa la Dictatul de la Viena, realizat prin „medierea” lui Ribbentrop și a lui Ciano (ministrul de Externe al Italiei), a obligat România să acorde germanilor drepturi atât de largi, încât „de fapt ei au creat un stat în stat”¹¹⁶. Diverși trimiși ai Reich-ului i-au instruit pe compatrioții lor din România cum să se comporte cu evreii. AO-ul a înființat o secție specială de arianizare, în fruntea căreia l-a instalat pe directorul filialei românești a societății germane AEG, inginerul Bruncken, ce se ocupa și de spionaj. Bruncken s-a îngrijit și de „purificarea” de evrei a societăților germane și a societăților sub control german, și „a exercitat un control sever asupra tuturor factorilor economiei germani din România, mai ales în ce privește relațiile acestora cu evrei”¹¹⁷. Experiența acumulată în secția de arianizare a fost caracterizată ca deosebit de importantă și a fost folosită de reprezentantul lui Eichmann, Gustav Richter, atunci când a vizitat România pentru „a-i învăța pe români sau cel puțin a-i ajuta să realizeze «românizarea»”. Dar „arianizarea” nu a fost aspirația fasciștilor români; ei au preferat „românizarea”.

¹¹⁴ Șeful Statului Major al României, generalul Sănătescu, către ministrul de Externe, despre declarația unui intim al lui Klaus Schickert, directorul agenției germane de știri, cu privire la intențiile Reich-ului de a soluționa problemele dintre cele două state prin forță. Din: AnceI, *Documents*, IX, nr. 21, p. 41.

¹¹⁵ Brestoiu, *Istoria*, p. 53.

¹¹⁶ Hillgruber, p. 108.

¹¹⁷ Brestoiu, *Istoria*, p. 54.

O altă mișcare strategică a naziștilor localnici (care urma să aibă consecințe hotărâtoare asupra soartei evreilor din România) a constituit-o cultivarea ideii de a transforma întreaga Transilvanie într-un protectorat german, odată cu creșterea puterii militare a patriei germane și odată cu apropierea unor unități ale armatei germane de frontierele României. *Volksdeutsche* au recurs la răspândirea unor materiale în care se făceau afirmații că Ardealul și Banatul, ca și alte teritorii din această parte a Europei, ar fi din timpuri vechi „centre de dezvoltare germană”, „spațiu vital german” etc.¹¹⁸. Aceste aspirații ale *Volksdeutsche* au provocat neliniște în rândurile autorităților românești, în ciuda încercărilor de calmare pe care le-au întreprins conducătorii regimului nazist de la Berlin. Germania, i-a spus Göring unui trimis special al regelui Carol la 6 noiembrie 1938, „face o distincție între minoritățile [germane] așezate la granița ei și elemente izolate răspândite în alte țări, ca urmare a colonizărilor veacurilor trecute. Dar cu cât germanii din România se vor simți mai bine, cu atât mai bune vor fi relațiile dintre cele două țări”¹¹⁹.

Un argument folosit de trimișii Reich-ului pentru a-i convinge pe români că Reich-ul nu intenționează să sprijine cererile ungurești privind Transilvania era că minoritatea germană de acolo preferă stăpânirea românească, relativ liberală, stăpânirii ungurești naționaliste. „Ungurii se comportă mizerabil față de minorități”, îl calma Goebbels pe trimisul român, accentuând că a respins aluziile lui Horthy că germanii din Transilvania ar tânji după stăpânirea ungurească. I-am amintit, adăugă Göring, plângerile germanilor care trăiesc în Ungaria¹²⁰.

Aceste încercări i-au liniștit doar parțial pe români, care cunoșteau rolul germanilor localnici în destrămarea unor state independente. Unul dintre conducătorii Ministerului de Externe de la Varșovia i-a transmis ambasadorului României, Richard Franasovici, bazându-se pe spionajul polonez, că, în ciuda faptului că minoritatea germană din România s-a afiliat Frontului Renașterii Naționale, „germanii din România continuă să se considere ca soldați înaintași ai Reich-ului, fiind întotdeauna gata să răspundă la comanda Führerului, mai ales de când Germania și-a câștigat o influență atât de mare în Europa”¹²¹. Miniștri în

¹¹⁸ *Idem*, p. 53.

¹¹⁹ Nota politicianului român Ata Constantinescu despre convorbirea sa cu mareșalul Göring la Berlin la 6 noiembrie 1938. Din: Ancel, *Documents*, IX, nr. 33, p. 66.

¹²⁰ *Idem*. Vezi și scrisoarea ministrului plenipotențiar român la Berlin, Bossy, către ministrul de Externe de la București, din ziua de 24 martie 1939, cu privire la convorbirea cu ziaristul nazist F. Riedel din anturajul lui Rosenberg. Acesta i-a spus, printre altele, că „Niciodată Germania nu va sprijini trecerea *Volksdeutsche* (din România) de sub stăpânire românească, de care ei sunt mulțumiți, sub stăpânire ungurească, a cărei amintire le este încă vie” (*Idem*, nr. 25, p. 48).

¹²¹ Scrisoare confidențială a ambasadorului Franasovici către ministrul de Externe Gafencu cu privire la convorbirea cu unul dintre conducătorii Ministerului de Externe polonez, Arciszewski, la 3 februarie 1939. *Idem*, nr. 20, p. 40-117. Ambasadorul Stoica de la Ankara către ministrul de Externe Gafencu, cu privire la reacțiile guvernului Turciei în legătură cu acordul comercial pe care România l-a semnat cu Germania, 25 mai 1939, *idem*, nr. 27, p. 51.

guvernul de la Ankara au atras atenția în mod neoficial ambasadorului român că acordul economic cu Germania, pe care România a fost nevoită să-l semneze în martie 1939, „va avea ca rezultat nu numai exploatarea fără milă a avuției și muncii românești, cât mai ales împânzirea țării cu o rețea de spioni și colonizarea ei cu elemente germane la dispoziția politicii de cuceriri a Berlinului, care va paraliza, în momentele decisive, orice rezistență a românilor”.

Aceste știri primite din țări prietene, pe fundalul experienței amare a Cehoslovaciei, publicațiile antiromânești ale *Volksdeutsche* din Transilvania și încercările de calmare care veneau de la Berlin de fiecare dată când era transmisă încă o cerere de petrol, de materii prime și de alimente, au provocat neliniște, o profundă îngrijorare și chiar frică la nivelul autorităților românești. Soarta Cehoslovaciei i-a învățat pe români lecția felului în care Reich-ul se folosea de germanii localnici pentru destrămarea unor state independente sau pentru subjugarea lor economică și politică.

În anul 1939 au fost mobilizați, în secret, și trimiși în Reich „primii o mie de voluntari” pentru a servi în *Waffen SS*. Pentru a camufla mobilizarea față de autoritățile românești li s-a interzis să corespundeze cu cei de acasă și numai în 1940, probabil după formarea guvernului legionar, li s-a permis „să expedieze primele scrisori” către familiile lor și „să comunice unde se află”¹²². La doi ani după aceea serveau în diverse unități ale *Waffen SS* aproape o zecime din totalul de 550.000 de germani care rămăseseră în statul român – 50.000. Doar câteva mii au fost încorporați în *Wehrmacht* (armata germană) și câteva mii în armata română¹²³. În felul acesta, *Volksdeutsche* au reprezentat și un rezervor uman pentru armata Reich-ului, contribuind, în cadrul unităților de elită ale diviziei *SS Das Reich* și altele, la cucerirea Europei. Adevărata amploare a mobilizării lor în armata Reich-ului a devenit evidentă abia în timpul regimului Antonescu, care a fost nevoit să le acorde diverse înlesniri.

Neîncrederea în intențiile Germaniei a crescut foarte mult după acordul Ribbentrop-Molotov și după ce ministrul Fabricius a dezmițit existența unui Protocol secret și s-a folosit, din nou, de existența unei minorități germane în Basarabia, pentru a-i liniști pe români. El a declarat că Germania nu putea să predea o minoritate germană regimului bolșevic, pentru a-l convinge pe Gafencu că zvonurile despre o înțelegere între Ribbentrop și Molotov cu privire la soarta Basarabiei sunt rezultatul unei propagande dușmănoase¹²⁴.

¹²² Vezi raportul secret al organizației *Volksdeutsche* din România către Himmler, cu privire la problema corespondenței voluntarilor în SS din România, Brașov, 22 octombrie 1943, Arhiva Yad Vashem, microfilm JM/4760, 2996140, p. 1.

¹²³ Memoriu către Himmler despre voluntarii SS din rândurile germanilor din România, *ibid.*, JM/4760.

¹²⁴ Ministrul Fabricius către Ministerul de Externe de la Berlin, cu privire la convorbirea sa cu ministrul de Externe Gafencu, 27 august 1939. Din *Akten*, vol. 8, nr. 361, p. 303.

Alt motiv de îngrijorare pentru guvernul român era legat de ideologia rasistă nazistă și de repercusiunile ei asupra națiunii române. Ceea ce părea la început ca fiind simplă propagandă a ocupat, deodată, un loc central, după prăbușirea Cehoslovaciei și a Poloniei și subjugarea popoarelor lor slave. Românii nu le-a scăpat din vedere faptul că în diverse publicații naziste nu se bucurau de apreciere din punctul de vedere al apartenenței rasiale și al calităților lor ca popor. În ajunul ultimatumului sovietic din 26 iunie 1940, românii au fost catalogați, într-un studiu nazist, ca „o rasă inferioară” cu o „mentalitate de sclavi”, căreia „îi lipsește sentimentul moral”¹²⁵. Studiul, aparținând unui specialist în științe militare, se ocupa de problema capacității popoarelor de a purta războaie și afirma că poporul român este constituit în majoritate din țărani neinstruiți, că este un popor care nu corespunde vieții civilizate. Statul român era definit ca având „un caracter necinstit, gata întotdeauna să profite de împrejurări nepropice civilizației”, „un caracter politic viclean, nestabil și nevrednic de încredere”¹²⁶.

Intelectuali evrei au atras atenția de numeroase ori că naștii, și germanii în general, disprețuiesc poporul român. Filderman a subliniat, încă în anul 1935, că în ciuda declarațiilor lui Cuza că „toate interesele românești ne leagă de germani”, „naștii văd în români o rasă inferioară și singura lor dorință este de a-i exploata și nu de a-i întări”¹²⁷. Filderman a urmărit cazul unui cuplu mixt, o germană din Basarabia și un român cu numele de Vițelaru, pe care comunitatea germană locală a refuzat să-i primească. Noul pastor protestant al comunității, Josef Eitzer, „venit din Germania”, i-a cerut femeii să divorțeze, „deoarece românii sunt o rasă inferioară”; el a întrerupt un serviciu religios în biserica lui atunci când perechea a îndrăznit să vină acolo și l-a continuat numai după ce cei doi au fost alungați de un grup de tineri naști¹²⁸.

Se poate spune, deci, că, în ciuda eforturilor pe plan diplomatic, a promisiunilor Berlinului cu privire la recunoașterea granițelor României, a slăbirii evidente a puterilor democratice care au trădat Cehoslovacia, totuși, cu excepția cercurilor antisemite și fasciste și a câtorva prieteni vechi ai Germaniei, nu s-au dezvoltat relații de prietenie între România și Reich. Grelele concesiuni economice nu au asigurat granițele statului, astfel că România a rămas, în ajunul celei mai nefericite perioade din istoria ei, cu un stat micșorat și cu un popor divizat în urma a două inițiative germane – acordul Ribbentrop-Molotov și Dictatul de la Viena (care a transferat ungarilor nordul Transilvaniei). Singurul rezultat al abandonării principiilor democratice și al străngerii legăturii cu Germania a fost victoria

¹²⁵ Fragmente referitoare la România și la români dintr-un studiu apărut în Germania, redactat de legația României la Berlin și trimis Ministerului de Externe din București, vezi E. Banse, *Raum und Volk im Welt-Krieg*, Berlin, 1939.

¹²⁶ *Idem*.

¹²⁷ Filderman, *Ciorna Memoriilor*, anul 1935 (Arhiva Yad Vashem).

¹²⁸ *Idem*.

mișcărilor antisemite fasciste locale, care au sperat că, cel puțin în problema evreiască, vor putea să-și realizeze visurile și planurile lor, așa cum au fost ele cristalizate în secolul trecut și s-au dezvoltat în versiunea lor „clasică” (a lui Cuza) și în versiunea legionară.

CAPITOLUL 6

Pogromuri și persecuții în vara anului 1940

Evreii, țapi ispășitori

Trecerea de la instigare și politică antisemită la masacrări de evrei, numai pentru motivul că erau evrei, s-a produs brusc, în vara anului 1940. Acest eveniment a fost o consecință a dezastrului național abătut asupra poporului român; nu a avut nici o legătură cu naziștii și s-a întâmplat înainte ca primul soldat german să fi pășit pe pământul României.

Retragerea în pripă a unităților armatei române de pe teritoriul Basarabiei și Bucovinei în vara anului 1940, în urma ultimatumului sovietic de la 26 iunie 1940, a constituit pentru regimul Antonescu pretextul politicii de lichidare a evreilor din Basarabia și Bucovina. Acest regim a continuat să-și exprime acordul cu privire la masacrarea evreilor din Europa, cu argumente naționale românești care nu s-au bazat pe ideologia naziștilor. La 19 octombrie 1941, Antonescu a respins cererea lui Filderman de a înceta acțiunile de exterminare din aceste provincii și și-a justificat hotărârea prin comportarea evreilor în timpul retragerii armatei române în vara anului 1940: „Înainte chiar de apariția trupelor sovietice... evreii din Basarabia și Bucovina i-au scuipat pe ofițerii noștri, le-au smuls epoleții, le-au rupt uniformele și când au putut au omorât mișelește soldații cu bătele. Avem dovezi”¹.

Dovezile pe care se baza Antonescu erau rapoarte și telegrame ale unor unități ale armatei către Statul Major și ale unor secții de poliție, și relatările unor refugiați români, despre retragerea pripită și despre comportarea evreilor și a altor minorități în timpul retragerii. Aceste rapoarte îi acuzau pe evrei că au insultat și lezat soldați, că au manifestat dușmănie față de statul român, au demonstrat simpatie excesivă față de noul regim sovietic, au jignit sentimente naționale românești, au profanat biserici și au ucis preoți și funcționari de stat ș.a. și îi identificau pe toți evreii ca dușmani și comuniști. Și istoriografia comunistă românească s-a alăturat acestor acuzații².

¹ Răspunsul Conducătorului statului, Antonescu, la cererea lui Filderman de a înceta expulzarea și asasinarea evreilor din Basarabia, 19 octombrie 1941. Din: AnceI, *Documents*, III, nr. 167, p. 260.

² I. Bulei. *Situația României în vara anului 1940 și repercusiunile ei asupra populației evreiești*, p. 1-2 (lucrare prezentată la al doilea simpozion al istoricilor israelieni și români la Yad Vashem, ianuarie 1986; copie în biblioteca Yad Vashem; în continuare, Bulei).

Trebuie notat că nu toate informațiile erau false și că au fost evrei care au ofensat, într-adevăr, militari ai armatei române în timpul retragerii lor.

Analiza evenimentelor din cele trei zile ale retragerii românești din Basarabia și nordul Bucovinei – la care s-a adăugat și repetarea acuzațiilor lui Antonescu – s-au transformat în decursul anilor în valori de bază ale istoriografiei românești – naționale, fasciste, comuniste –, precum și în încercarea unor istorici anticomuniști din exil, de a explica și de a justifica implicarea statului român în exterminarea evreilor din aceste regiuni, fără a recunoaște crima și aruncând răspunderea principală asupra naziștilor.

În a doua zi a retragerii (27.6.1940), Marele Stat Major al Armatei a primit o informație de la o unitate de grăniceri care se retrăgea din Cernăuți, că „din momentul în care s-a ordonat retragerea, evreii au inițiat manifestații antiromânești, au rupt steagul național și au scuipat pe el, au înălțat și au fluturat steagul roșu pe monumentul Unirii”³. Cuvântul „evreii” a revenit aproape în toate rapoartele unităților armatei, ale Statului Major și ale poliției. Salariații de stat și familiile lor și alți membri ai autorităților românești care au reușit să fugă au descris comisiei de triere a refugiaților din Basarabia și Bucovina scene de groază privind comportarea populației evreiești față de unitățile în retragere și față de români în general și descrierile lor au întărit veridicitatea primelor informații.

Șeful Statului Major a încadrat relatările refugiaților în rapoarte transmise guvernului și și-a întemeiat concluziile pe acestea.

Este de înțeles că, în urma retragerii armatei și a personalului administrativ român, românii care s-au refugiat au constituit singura sursă de informare pentru cele petrecute în localitățile evacuate și pe căile de retragere. O parte importantă din cele relatate nu se bazează pe fapte, ci doar pe zvonuri. Iată un astfel de raport, cu privire la comportarea evreilor din Cernăuți.

Refugiații din Bucovina declară că la Cernăuți, înainte de intrarea trupelor rusești, populația evreiască a devastat biserici și a executat numeroși fruntași români și ofițeri. Evrei comuniști de 15-16 ani au comis acte de barbarie, dezarmându-i pe unii soldați români izolați de ofițeri și de polițiști și înfigându-le baionete în trup⁴.

Marele Stat Major a continuat în cursul lunii iulie să transmită date despre „dușmănia populației evreiești față de elementul românesc”, întemeiate, în cea mai mare parte, pe descrierile refugiaților; și fiecare raport se deschidea cu un paragraf

³ Statul Major al grănicerilor raportează Șefului Statului Major despre comportarea antiromânească a evreilor din Cernăuți odată cu începerea retragerii, 28 iunie 1940, Arhiva Institutului de istorie al Comitetului Central al Partidului Comunist Român, culegerea XXIV, dosar 3377 (în continuare, rapoartele armatei despre retragere: toate rapoartele amintite în următoarele note se găsesc în acest dosar, cu excepția celor notate diferit).

⁴ Raportul rezumativ al Șefului Statului Major cu privire la dușmănia populației evreiești față de români în timpul retragerii din teritoriile anexate Uniunii Sovietice, 30 iunie 1940, *idem*, p. 2-3 (în continuare, Raportul cu privire la dușmănia evreilor).

despre dușmănia evreilor împotriva poporului român⁵. O astfel de acuzație colectivă s-a făcut auzită cu privire la „evreii din Chișinău”, care au ieșit cu steaguri roșii; „populația evreiască din Bălți”, care i-a dezarmat pe soldați; „evreii din Cetatea Albă”, care au incendiat clădirea primăriei; „evreii din Bucovina”, care au atacat un tren de evacuare; „evreii din Tighina”, care și-au pus fulare roșii și au jefuit casele locuitorilor români; „evreii și comuniștii” din Românești, care au atacat două plutoane românești ș.a.m.d.⁶. „Evrei și comuniști” – fără a clarifica cine erau comuniștii, cărui popor aparțineau – au acționat, potrivit celor afirmate în rapoarte, și în zone unde a existat o populație evreiască foarte redusă, majoritatea fiind bulgari, germani și ucraineni⁷. Se pot întâlni uneori afirmații absurde cu privire la o mobilizare evreiască de masă împotriva armatei române, care, datorită situației create, nu a putut să se apere⁸.

În două dintre rapoartele rezumative din 30 iunie, întocmite în două locuri diferite – în cadrul Statului Major al Armatei la București și la comandamentul forțelor armate din Iași – populația evreiască a fost învinovățită că a dat dovadă de „atitudine dușmănoasă și provocatoare”, a înjosit funcționari de stat și „a ucis pe unii dintre ei”, a furat bunuri ale instituțiilor de stat ș.a.⁹. Acuzația de ucidere a fost mult umflată și s-a bazat îndeosebi pe mărturiile refugiaților. Câțiva dintre ei au anunțat despre aceasta în scris pe ministrul adjunct de Interne Gheorghe Vântu. Calcule făcute după retragere au rezumat pierderile românești între 28 iunie și 3 iulie 1940, la 35 până la 42 de militari și funcționari de stat, parte din ei în incidente cu armata sovietică¹⁰.

Primul grup de refugiați care a ajuns la București a comunicat comisiei de triere a refugiaților că au fost atacați de către „comuniști locali, majoritatea evrei”; aceștia i-au torturat, au aruncat cu pietre, le-au furat bagajele, i-au împiedicat să se evacueze cu căruțe ș.a. – fapte care, probabil, erau adevărate. „O parte dintre

⁵ *Idem*, p. 1.

⁶ *Idem*, p. 2-4; raport rezumativ al Șefului Statului Major despre „acțiunea evreiască” din Basarabia și Bucovina în timpul retragerii și reacția evreiască în alte regiuni ale României, 3 iulie 1940, p. 2-3 (în continuare, raportul Șefului Statului Major, 3 iulie 1940); raportul comisarului Biroului de contraspionaj din Reni. Despre înaintarea armatei sovietice și comportarea dușmănoasă a evreilor în sudul Basarabiei, 30 iunie 1940, *idem* p. 1.

⁷ Raportul cu concluzii al Șefului Statului Major despre „acțiunea evreiască din Basarabia și Bucovina după retragere, despre actele teroriste față de populația românească, despre integrarea evreilor în noul regim și despre agitația în rândurile evreilor din România, 4 iulie 1940, p. 1 (în continuare, Raportul Șefului Statului Major, 4 iulie 1940), raportul Șefului Statului Major, 3 iulie 1940, rapoarte ale armatei despre retragere, p. 2.

⁸ *Idem*.

⁹ Raport cu privire la dușmănia evreilor, *idem*, p. 4; telegramă a Biroului de contraspionaj, filiala Iași, către Statul Major, despre ritmul retragerii armatei prin punctele de trecere ale noii granițe și la zvonurile răspândite în Iași cu privire la o nouă invazie sovietică, în interiorul teritoriului României, 30 iunie 1940, *idem*, p. 1 (în continuare, telegramă din Iași cu privire la ritmul retragerii).

¹⁰ Bulci, p. 2.

aceștia au declarat că funcționari de diferite categorii, preoți și chiar militari și ofițeri au fost împușcați de către evreii și comuniștii locali”¹¹.

Alt grup de refugiați, care a venit prin Iași, a comunicat că „o bandă de comuniști” a tras „se pare în secretarul general al administrației județului și în patruzeci de funcționari ai judecătoreiei din Chișinău, care-i condamnaseră pe acei comuniști”. Poliția din București își începea raportul, scris la 30 iunie – probabil după cele spuse de refugiații menționați – cu afirmația că „populația evreiască a devastat biserici și a împușcat pe mulți dintre capii autorităților”; și, numai în continuare, a adăugat că „în fruntea bandelor teroriste... se găseau deținuții din închisori” eliberați de către comuniștii locali¹².

Un alt raport pomenea de asasinarea unor funcționari de stat din Chișinău, Hotin și Cetatea Albă de către comuniști și deținuți care au evadat din închisori, și adăuga: „Se spune că au împușcat și pe unii polițiști și au provocat distrugerii”. Cu toate că raportul îi definea pe criminali ca aparținând unor bande de comuniști, deținuți evadați etc. și nu pomenea nici măcar un singur cuvânt despre evrei – toate acțiunile lor au fost menționate sub titlul: „manifestări ale comuniștilor, în mare majoritate tot evrei”¹³.

La începutul lunii iulie au continuat să curgă știri cu privire la uciderea unor polițiști și funcționari de stat și, cu toate că nu întotdeauna erau legate de evrei, se putea înțelege că ei erau ucigașii. Totalul celor uciși, după aceste rapoarte, depășea cu mult numărul verificat, care se ridica la cel mult patruzeci și doi, și vina cădea, aproape în întregime, asupra „bandelor de evrei” sau asupra „comuniștilor evrei” sau asupra „comuniștilor, în majoritate evrei”. Ei au fost, după afirmațiile rapoartelor, cei care au ucis ofițeri și preoți și cei care au atacat convoaie de refugiați. Uneori, așa cum s-a întâmplat la Bolgrad, comuniștii „circulau pe străzi având ca semn distinctiv steaua evreiască cu 6 colțuri și o panglică roșie”; și primarul orașului a fost asasinat de teroriști comuniști „în majoritate evrei”¹⁴.

În aceste rapoarte exista un nucleu de adevăr – cu excepția asasinatelor – cu privire la evrei; însă în sarcina lor s-au pus majoritatea faptelor comise de minoritățile slave, simplele zvonuri sau născociri. Aceste rapoarte au avut consecințe catastrofale asupra soartei evreilor din Basarabia și Bucovina.

Opinia publică românească a fost cutremurată de zvonurile răspândite de refugiații români cu privire la profanarea unor biserici și lezarea și chiar uciderea câtorva preoți de către evrei. Această acuzație nu avea nici un temei real, dar ea a avut urmări grave. Primii care au afirmat că „populația evreiască a devastat

¹¹ Raport-circulară al Prefecturii de poliție București, privind lezarea refugiaților de către comuniști evrei în Basarabia și Bucovina, 30 iunie, *ibid.*, ds. 3376. Rapoartele armatei cu privire la retragere, p. 1.

¹² Raport-circulară al Prefecturii de poliție București, cu privire la comportarea dușmănoasă a evreilor din Cernăuți și din Bucovina în timpul retragerii, 30 iunie 1940, *idem*, p. 1.

¹³ Raport asupra dușmăniei evreilor, p. 5-6.

¹⁴ Raport al Statului Major, 4 iulie 1940, p. 2.

biserici, încă înainte de intrarea trupelor roșe¹⁵ au fost refugiații din Cernăuți. Comuniștii, se spune pe larg în raportul acela, „au dat jos crucea și au pus steag roșu cu fotografia lui Stalin, iar interiorul [bisericii] a fost devastat de grenade”¹⁶. Un ziar basarabean (tipărit la București) transmitea, încă la 27 iunie, că evreii au încercat să împiedice desfășurarea serviciului divin la catedrala din Chișinău¹⁷. La 3 iulie s-a comunicat, la modul general, că evreii comuniști nu s-au mulțumit cu acte de teroare și cu jignirea sentimentelor naționale ale poporului român, ci și că „bisericele au fost jefuite și batjocorite”¹⁸. În raportul din 4 iulie se spunea, sub titlul „acțiunea evreiască”, că bande de evrei din orașul Bălți „au sfărâmat crucile bisericilor și au înălțat steagul roșu” pe ele; la Chilia Nouă, comuniștii evrei au distrus bisericile¹⁹. Comuniștii evrei au fost răspunzători „desigur” și de uciderea unor preoți: un preot ortodox din Bălți, un preot catolic din Cernăuți și doi preoți români de la Cetatea Albă²⁰.

Atitudinea românilor față de comportamentul altor minorități – ruși, ucraineni și bulgari – a fost mai puțin critică, în ciuda faptului că ucrainenii au fost printre inițiatorii de dezordini²¹. Uneori erau pomeniți evrei și alți minoritari, printre cei care au atacat în comun populația românească și soldații în retragere²². Un raport rezumativ din 5 iulie stabilea că „evreii conduși, în special, de funcționarii statului de origine etnică străină, au fost elementele cele mai active pentru schingiuirea populației și împiedicarea evacuării armatei și a autorităților civile”²³. Contrar instigării antievreiești în presă și publicității mari date „crimelor evreiești”, a fost mușamalizată dușmănia activă a ucrainenilor, bulgarilor și, într-o măsură mai redusă, și a rușilor față de români, și documente despre această problemă nu au fost puse la dispoziția autorului (J.A.) nici zeci de ani după evenimente²⁴. Și în perioada aceea au fost ignorate informațiile comunicate de refugiați despre dușmănia ucrainenilor față de autoritățile românești, despre exploziile de bucurie față de noile autorități și despre primirea călduroasă pe care au făcut-o Armatei Roșii; aceste informații au apărut în paginile interioare sau în

¹⁵ Raport asupra dușmăniei evreilor, p. 2.

¹⁶ *Idem*, p. 6.

¹⁷ „Raza Basarabiei”, 27.6.1940.

¹⁸ Raportul Statului Major, 3 iulie 1940, p. 3.

¹⁹ Raportul Statului Major, 4 iulie 1940, p. 1-3.

²⁰ *Idem*, p. 1; Raportul Statului Major, 3 iulie 1940, p. 2.

²¹ Raport cu privire la dușmănia evreilor, p. 6; raportul comisarului Mreni, p. 1-2.

²² *Idem*, p. 1.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Documentele cu privire la comportarea populației evreiești față de armata română în timpul retragerii din Basarabia și Bucovina au fost puse la dispoziția autorului de către Institutul de istorie al Comitetului Central al Partidului Comunist Român; institutul respectiv le-a selecționat, pentru mine, dintr-o colecție mare de documente și nu mi s-a dat posibilitatea să cercetez dosarele.

locuri secundare ale rapoartelor care conchideau asupra evenimentelor²⁵. Această afirmație se întemeiază și pe numeroase mărturii depuse în decursul anilor de supraviețuitori evrei din ambele provincii.

Pregătirile făcute de Uniunea Sovietică pentru ocuparea Basarabiei și Bucovinei au început în luna aprilie 1940 și agenții infiltrați, care au acționat în numele Partidului Comunist, au fost foarte activi în sânul minorității ucrainene, și nu printre evrei; acest aspect al anexării teritoriilor românești nu a fost încă cercetat.

Este știut, de asemenea, că între evrei și ucraineni nu s-au înfiripat, în decursul anilor, relații de apropiere și că între cele două grupuri etnice a existat întotdeauna încordare; de aceea, nu este cazul să se vorbească despre pregătiri comune pentru primirea armatei sovietice.

Rapoartele militare amintite au descris și tragedia poporului român, care a fost, brusc, rupt în două, despărțind chiar familii: funcționari de stat care nu au fost evacuați la timp, deoarece nu le-au parvenit nici un fel de dispoziții; bunuri jefuite, dacă n-au fost expediate la timpul potrivit; zeci de mii de români care și-au pierdut toată agoniseala peste noapte; ofițeri ai armatei care s-au sinucis, pentru că nu au putut să suporte dezastrul național și personal. Mai târziu s-a comunicat că mii de români au fost împușcați sau arestați când au încercat să treacă ilegal granița spre România. Și, aceasta, încă înainte de deportările în masă în Siberia sau în alte regiuni îndepărtate din Uniunea Sovietică.

În urma retragerii, autoritățile locale din cele două provincii (Basarabia și Bucovina) și, în urma lor, și autoritățile de la București, au trăit neliniștea posibilei înaintări a armatei sovietice pe teritoriul Moldovei, mai ales fiindcă ținutul Herța a fost inclus în teritoriul pe care România a fost nevoită să-l evacueze. Șefi ai autorităților din Iași și mulți alți români și-au expediat avutul în alte zone ale României; funcționari și învățători au primit dispoziția oficială să-și pregătească pachete cu lucruri în greutate de maximum cincizeci de kilograme; arhive au fost pregătite pentru expediere²⁶. Panica a fost atât de mare încât comandantul teritorial militar a fost nevoit să intervină și „a interzis locuitorilor să părăsească orașul sau satele, în afară de refugiații din Basarabia și Bucovina”. Patrulile militare au fost postate în gări și la intrarea în localități. Acest ordin și alte măsuri au provocat nemulțumire și indignare, întrucât era știut că multe personalități importante și-au expediat deja bagajele. Numeroși români din cele două provincii anexate, care la început au fost șocați și dezorientați, au hotărât să fugă de pe noul teritoriu al

²⁵ Mărturia unei refugiate românce din Bucovina despre dezordinile provocate de evreii comuniști și ucraineni, 30 iunie 1940, dosar 3377.

²⁶ Telegramă din Iași despre ritmul retragerii, p. 3.

Uniunii Sovietice. Ei s-au strecurat prin noua frontieră, care încă nu era păzită cum se cuvine, agravând și mai mult problema refugiaților în Moldova²⁷.

„Efect pervers” al tragediei abătute asupra României – autoritățile militare i-au acuzat pe evrei, prezentându-i drept principalii vinovați de durerea imensă, de haosul retragerii și de înjosirea armatei, care nu s-a dovedit a fi la înălțimea așteptărilor, așa cum purtătorii de cuvânt oficiali și comandanții promisesea poporului la izbucnirea celui de-al doilea război mondial. Rapoartele armatei și ale poliției au fost pline de informații tendențioase și false despre evreii care au rămas între granițele statului român și care nu puteau fi acuzați că au luat parte la acțiuni antiromânești. Majoritatea evreilor din Iași, se spunea într-unul dintre rapoarte, „a arătat pe față bucuria vecinătății bolșevicilor la Prut și a adoptat o atitudine sfidătoare”²⁸. La Iași, se arăta în alt raport al autorităților militare locale, „au rămas agenți de legătură cu evreii care au plecat spre Uniunea Sovietică”. Se mai afirma că evreii din Iași care au hotărât să treacă în Basarabia sovietică o fac pentru „a pregăti României o atmosferă în U.R.S.S. ... cu scopul de a porni o acțiune populară, care să determine sovietele să ocupe și Iașul”²⁹.

Poliția din Cluj comunica, la 1 iulie 1940, că ungurii sunt bucuroși de dezastrul care s-a abătut asupra României, iar evreii, cu toate că nu se exprimă deschis, „împărtășesc o satisfacție pentru expansiunea Rusiei”³⁰.

Pentru a se feri de reacțiile de indignare ale românilor în urma zvonurilor cu privire la comportarea evreilor din Cernăuți și pentru a-și dovedi loialitatea, evreii s-au rugat în sinagogi pentru rege. Acțiunile comuniștilor în Transilvania nu au fost atribuite evreilor și, din raport, rezulta că ei erau unguri. Ostilitatea evreilor față de statul român se exprima, după părerea autorităților militare, „prin lansarea de zvonuri fanteziste și comentarii jignitoare la adresa a tot ce este românesc”. Tot felul de evrei „își demonstrează satisfacția pentru căderea celor două provincii în mâinile sovieticilor”³¹.

Evreii din Regat au fost acuzați de acțiuni teroriste, de atacuri împotriva unor militari, de lezarea unor soldați – informații care s-au dovedit mincinoase: „Un grup de evrei au dezarmat și dezechipat câțiva ostași români, care se retrăgeau spre Huși, lăsându-i numai în cămașă și izmene și scuipându-i în văzul tuturor”³². „Evrei comuniști au ucis patru ofițeri români la Herța”, s-a raportat în alt caz, când,

²⁷ Telegramă a Biroului de contraspionaj din Iași, către Statul Major, cu privire la evenimentele din 4 iulie.

²⁸ Raportul cu privire la dușmănia evreilor, p. 4.

²⁹ Expunere a Biroului de contraspionaj cu privire la agitația în rândurile evreilor din Iași în timpul retragerii și după ea, cu privire la emigrarea spre teritoriile anexate, cu privire la atmosfera antiromânească, cu privire la activitatea comuniștilor ș.a., 7 iulie 1940, p. 2 (în continuare, Expunere cu privire la agitația în sânul evreilor din Iași).

³⁰ Raport al conducerii generale a poliției cu privire la reacțiile minorităților din Cluj, cu privire la retragerea din cele două regiuni, 1 iulie 1940, ds. 3376, p. 1-2.

³¹ Raportul Statului Major, 3 iulie 1940, p. 6.

³² Raportul cu privire la dușmănia evreilor, p. 4.

în realitate, rușii au fost aceia care au omorât un ofițer român și un soldat evreu care a încercat să-și apere comandantul³³. „La Roman, un căpitan a fost împușcat de patru evrei”, se spune în altă informație mincinoasă; „Depozitul de muniții din Rădăuți a fost atacat cu focuri de armă de către un grup de evrei, care, la riposta gărzii depozitului, s-au retras lăsând doi morți pe teren”; „La Cucuteni [lângă Iași] un evreu în haine militare, scoțând un revolver, probabil pentru a împușca un general, a fost linșat” (doi evrei, militari în rezervă, au fost uciși acolo de mulțime); la Târgu Frumos „un evreu fiind găsit având asupra sa o grenadă și un revolver, a fost linșat” ș.a.m.d.³⁴.

Încercările liderilor evrei de a se identifica cu poporul român au fost prezentate ca “o tactică tinzând să arate că evreii din țara noastră nu vor fi făcuți sub nici un raport răspunzători de actele teroriste săvârșite de către coreligionarii lor în provinciile ocupate”³⁵. Autoritățile erau conștiente de îngrijorarea și teama care puseseră stăpânire pe evreii din Regat, așa cum se afirma în unul dintre rapoarte. Acest raport nota că în ciuda măsurilor luate pentru păstrarea liniștii, „tineretul naționalist și îndeosebi foștii legionari vor să întreprindă o acțiune de represalii împotriva evreilor”³⁶. Rădăuștenii, în rândul evreilor, a crescut din cauza „tonului tuturor ziarelor naționaliste”; autoritățile le-au îngăduit, în ciuda aplicării cenzurii.

După cele scrise în raportul Marelui Stat Major, evreii erau siguri că „față de cele petrecute în Basarabia și Bucovina, statul român nu va pregeta să întreprindă, în cel mai scurt timp, rezolvarea sub o formă energică și categorică a problemei evreiești din țara noastră”³⁷.

O spaimă mare s-a răspândit în urma zvonului că Nicolae Iorga, pe atunci consilier al regelui Carol, intenționează să prezinte un memoriu prin care să ceară „expulzarea imediată a evreilor”³⁸. Poliția din Iași a hotărât, sintetizând informațiile adunate despre evreii din oraș, să urmărească de aproape problema evreiască pe baza noilor dezvoltări; cu toate acestea raportul nota că parte din evreii locuitori ai Iașului și evreii regăteni nu au fost de acord cu faptele și atitudinea evreilor din Basarabia față de autoritățile românești³⁹.

Aceste rapoarte au fost trimise birourilor liderilor armatei și ale guvernului, care și-au însușit, în parte, acuzațiile presei antisemite cu privire la un „proiect sovietic de intensificare a propagandei comuniste”, ce se întemeia pe colaborarea cu populația evreiască și al cărei scop era de a-i convinge pe evrei „că comunismul

³³ Raportul Statului Major, 4 iulie 1940, p. 1, 3.

³⁴ *Idem*, p. 5.

³⁵ *Idem*, p. 3-4.

³⁶ Raportul Statului Major, 3 iulie 1940, p. 4.

³⁷ *Idem*.

³⁸ Raportul Statului Major, 4 iulie 1940, p. 3-4.

³⁹ Expunere cu privire la agitația printre evreii din Iași, p. 2-3.

este o salvare a ei [a populației evreiești] în împrejurările de azi”⁴⁰. O umbră grea s-a abătut asupra evreilor din Regat, care au fost acuzați colectiv de simpatie pentru marele dușman al națiunii române.

Oare evreii din Basarabia și din nordul Bucovinei au participat la acțiuni antiromânești, așa cum afirmă rapoartele armatei și ale poliției? Răspunsul este *da*; însă trebuie să avem rezerve în privința generalizărilor; mai trebuie subliniat că majoritatea evreilor s-au închis în casele lor, înfricoșați de schimbarea brutală care i-a despărțit de rude și le schimba cursul vieții. Pentru români, ocupația rusească a constituit un dezastru național; au existat însă evrei, în Basarabia, care și-au manifestat bucuria în mod deschis, „și câțiva dintre ei au participat în diverse forme la atacarea unor soldați și polițiști români”⁴¹.

Influența comunistă în rândurile tineretului evreu s-a întărit foarte mult, mai ales după venirea la putere a guvernului Goga-Cuza și a dictaturii regale care a urmat; zeci de mii de evrei din cele două provincii și-au pierdut cetățenia după adoptarea legii de revizuire a cetățeniei, ceea ce le-a anulat mijloacele de existență, le-a interzis să lucreze în meseriile lor, a provocat concedierea lor din servicii, alungarea din sate și din comerțul la sate, a dus la închiderea instituțiilor culturale evreiești, a ziarelor lor, la interzicerea de a vorbi idiș sau rusește în public și la o campanie de instigare permanentă a majorității românilor împotriva lor. „Nu numai că s-au intensificat tendințele de stânga în rândurile tinerilor evrei, ci și în chiar cercurile tineretului sionist, în special printre membrii lui «Hașomer Hațair»; mulți au trecut în tabăra comunistă”⁴². Dar trebuie subliniat că este vorba de câteva zeci de tineri care au devenit comuniști; în timp ce Partidul Comunist Român, în totalitatea lui, număra câteva sute de membri.

În contrast cu Basarabia, unde populația evreiască nu a fost molestată în mod serios de către armata română în retragere, în Bucovina s-au comis atrocități împotriva evreilor, în ciuda faptului că majoritatea lor nu au manifestat nici o bucurie față de schimbarea stăpânirii și s-au închis în case. Evreii din Bucovina nu au aparținut niciodată împărăției rusești, n-au vorbit rusește, n-au avut cultură rusească și nu au simpatizat comunismul. Spre deosebire de ei, foarte mulți dintre ucrainenii localnici și-au arătat deschis mulțumirea de a vedea lichidat guvernământul românesc, ori au comis jafuri și spargerii în prăvăliile și afacerile evreiești și românești.

⁴⁰ Raportul nr. 7, p. 2.

⁴¹ Dov Levin, *Retragerea armatei române din Basarabia* (1940) (în ebraică), *Pinkas Hakehilot Rumania*, Yad Vashem, Jerusalem, 1970, vol. 2, p. 30 (Enciclopedia Comunităților evreiești din România. Despre atacurile și infamiile suferite de soldații români în timpul retragerii din partea evreilor și ucrainenilor). Vezi și N.M. Nagy-Talavera, *The Green Shirts and the Others*, Stanford 1970, p. 305. H. Prost, *Destin de la Roumanie*, Paris, 1954, p. 143-144.

⁴² Dov Levin, *Basarabia*, p. 301.

La Cernăuți, activiști comuniști din localitate, printre ei și evrei, au făcut pregătiri secrete pentru a crea o autoritate temporară, până la intrarea armatei sovietice. Dar cei 180 de membri ai Partidului Comunist din Bucovina aparțineau tuturor naționalităților⁴³.

Autoritățile sovietice au acționat energic pentru ucrainizarea Bucovinei. Ele au anexat zona, împreună cu Basarabia de nord și de sud, la Republica Ucraina și nu la Republica Moldovenească. Noile autorități i-au protejat pe ucrainenii, i-au preferat și au adus din Ucraina oameni ai sistemului de guvernământ sovietic și ai conducerii Partidului Comunist. În Bucovina, un număr relativ mare de evrei au preferat să fugă cu românii, și dacă autoritățile românești nu ar fi ridicat obstacole, ar fi fugit și mai mulți. Unul dintre ei a descris atmosfera care domnea atunci printre evreii din Cernăuți:

„Evreii au așteptat cu sentimente contradictorii intrarea rușilor și au sperat că, în regimul rusesc, nu vor mai suferi persecuții și instigații rasiste. Dar lucrurile s-au desfășurat altfel. Mulți evrei au fost arestați sub acuzații false. Întreprinderile evreiești au fost naționalizate și proprietarii lor au fost arestați. Noapte de noapte oamenii au fost arestați, și am trăit în teamă și spaimă”⁴⁴.

Mărturiile ale unor evrei din centrul Basarabiei și cărți de memorialistică publicate de supraviețuitori confirmă afirmațiile cu privire la ultragiurea soldaților români în retragere, cum ar fi ruperea steagului românesc, insulte, înjurături, ruperea gradelor de pe uniforme, fapte la care a luat parte mai ales tineret evreu – dar nu asasinat. Spre deosebire de aceasta, în nordul Basarabiei, evreii nu au fost amestecați în insultarea soldaților în retragere sau a autorităților care se evacua. La Securenii, mulți evrei au fost bătuți de către soldații români în retragere, apoi s-au ascuns în casele lor în timpul intrării armatei sovietice „căci încă nu știau care este atitudinea noilor stăpâni”. Cei care i-au întâmpinat pe ruși au fost ucrainenii localnici „în hainele lor de sărbătoare, purtând pe brațe buchete de flori... cu o tavă cu pâine și sare, după care au început să execute dansuri în onoarea cuceritorului”⁴⁵. Acest martor a subliniat că „noi, evreii, am răsuflat ușurați, crezând că prin aceasta totul s-a terminat și am fost salvați. Dar timpul ne-a demonstrat ulterior cât de amarnic ne-am înșelat”⁴⁶.

La Hotin, majoritatea evreilor erau „zăpăciți, cuprinși de frică și îngrijorați în fața necunoscutului” și nici un evreu nu a participat la demonstrații sau la acțiunile de împotriva românilor⁴⁷.

⁴³ Dov Levin, *Bucovina sub regim sovietic*; *idem*, p. 432-433.

⁴⁴ Mărturia lui Ethel Slonimski-Stein, Arhiva Yad Vashem, 0-3/1230, p. 1. vezi și Mărturia lui Aric Vardi, Arhiva Yad Vashem 0-3/1418, p. 3.

⁴⁵ Mărturia lui Israel Fridman, Arhiva Yad Vashem, 0-3/1460, p. 3.

⁴⁶ *Idem*.

⁴⁷ Mărturia Galinci Ehrenpreis-Ciobanu, 0-33/803, p. 5, 7.

Atitudinea față de autoritățile românești în retragere nu a fost deci uniformă sau dușmănoasă la modul general; dar nu se poate spune că relațiile unor unități militare despre molestarea și jignirea unor soldați erau imagine, în afară de informațiile cu privire la profanarea de biserici și la uciderea unor preoți sau militari. Mulți evrei au fost, într-adevăr, numiți, din partea sovieticilor, în administrație sau au făcut parte din aparatul de propagandă, dar asta numai în prima perioadă, până la găsirea candidaților corespunzători din rândurile românilor din Basarabia și a ucrainenilor din Bucovina și teritoriile anexate acesteia.

Evreii din celelalte regiuni ale României au fost puternic lezați de atitudinea Partidului Comunist Român față de anexarea celor două provincii la Uniunea Sovietică. Acest partid, care număra 500-1.000 de membri dintr-o populație de peste 18 milioane de locuitori, a pierdut cam jumătate din ei după raptul din vara anului 1941. Numărul membrilor de rând era mai mic decât al nomenclaturii de partid și partidul era, de fapt, un instrument în mâinile Moscovei⁴⁸. Pozițiile lui constituiau, în mod evident și deschis, o trădare a intereselor naționale ale poporului român și a integrității teritoriale a țării⁴⁹. „Partidul a sprijinit destrămarea României imperialiste, în hotarele ei croite pe socoteala altor țări”⁵⁰. La 8 mai 1940, Cominternul, Internaționala comunistă (în realitate – centrul de control sovietic al partidelor comuniste din lume), a trimis dispoziții partidului de a lupta contra „cercurilor guvernante române” care sprijineau „apărarea granițelor” – poziție care era comună tuturor partidelor românești, inclusiv Partidul Social-Democrat⁵¹.

La 6 iulie 1940, după ultimatum și anexare, partidul a scos un manifest ilegal care saluta trecerea „Basarabiei eliberate” la regimul sovietic⁵². Partidul a raportat Cominternului că muncitorii ceferiști din București și din Iași și muncitori din multe alte întreprinderi din țară au fost atât de emoționați de bucurie „încât le-au căzut pur și simplu din mână unelte de lucru”⁵³. Prin propagandă scrisă și dezbateri, „Partidul a chemat proletariatul și țărănimea la luptă pentru dreptul naționalităților asupra autodeterminare, până la despărțirea de stat”⁵⁴. Conform liniei stabilite la Moscova, statul național român a fost definit ca stat multinațional

⁴⁸ V. Frunză, *Istoria stalinismului în România*, București, 1990, p. 201-202 (în continuare, Frunză); scrisoare a secretarului partidului, Foriș, către activistul Cominternului, Boris Ștefanov, 28 decembrie 1940, arhiva Comitetului Central al Partidului Comunist Român, colecția I, dosar 168 (în continuare, Arhiva Comitetului Central).

⁴⁹ Frunză, p. 105.

⁵⁰ Analiza situației partidului: „Punctul nostru de vedere”. 10 septembrie 1940; Arhiva Institutului de istorie al Comitetului Central al Partidului Comunist Român, cota AB XXIV-1 (în continuare, Punctul nostru de vedere; vezi și analiza Comitetului Central al Partidului Comunist Român. „De la sprijinul legionar la dictatura militară”, 26 februarie 1941, Arhiva Institutului de istorie al Comitetului Central, colecția 3-Ab XXV.

⁵¹ Frunză, p. 105.

⁵² Raport al Secretariatului Comitetului Central al Partidului Comunist Român către Comintern, martie 1941, Arhiva Comitetului Central, colecția I, dosar 168 (în continuare, Raportul Comitetului Central din martie 1941).

⁵³ *Idem*.

⁵⁴ *Idem*.

și imperialist, și aceasta pentru a îndreptăți anexarea a peste trei milioane de români la imperiul sovietic. Regimul dictatorial al lui Carol a fost definit ca „regim de dictatură imperialist”, iar regele, drept „regele călău”⁵⁵.

Partidul a respins zvonurile despre „pregătirile rușilor de a cucerii Moldova”, dar a raportat stăpânilor săi că muncitorii și țăranii români și, îndeosebi, popoarele asupra regretă că rușii „n-au continuat să înainteze încă puțin”⁵⁶. Scurt timp după anexare, conducerea partidului a raportat Moscovei că în sânul poporului român domnește o dorință puternică ca Uniunea Sovietică „să ia sub ocrotirea ei poporul Moldovei și pe cel român. Asta e un fapt”⁵⁷.

Aceasta constituia o invitație la cucerirea acelei părți din Moldova care rămăsese între granițele României. Partidul s-a abținut cu strictețe să-i denumească pe locuitorii Basarabiei și Bucovinei drept „români”, și asta în conformitate cu linia stabilită la Moscova, că românii din aceste zone sunt de fapt un popor separat, „poporul moldovenesc”, care a fost subjugat, chipurile, de către români. Republica sovietică întemeiată pe teritoriul Basarabiei a fost denumită „Republica Moldovenească”.

Partidul Comunist a sprijinit și despărțirea Transilvaniei de România. Până la Dictatul de la Viena, când Germania și Italia au predat Ungariei jumătatea de nord a Transilvaniei, Partidul Comunist Român a susținut „autodeterminarea” Transilvaniei. După trecerea regiunii la Ungaria, la 30 august 1940, el a chemat poporul român „să se mobilizeze” pentru dreptul de autodeterminare „până la despărțirea de stat a părților Ardealului rămase României”⁵⁸. Dar Partidul Comunist a condamnat anexarea la Ungaria, care „a supus jugului străin peste un milion de muncitori și țăranii români”, având în vedere că teritoriul nu a fost predat Uniunii Sovietice și nici Moscova nu a aprobat schimbarea. Românii din Transilvania au fost identificați ca români – joc semantic nelipsit de importanță politică, prefigurând intențiile Uniunii Sovietice cu privire la soarta acestei regiuni, spre deosebire de provinciile românești pe care le anexase⁵⁹.

Mai trebuie subliniat că, după anexarea Basarabiei, au fost închiși în lagăre aproape toți comuniștii din țară cunoscuți Siguranței.

Membrii partidului din Basarabia s-au grăbit să părăsească țara, după dispozițiile Moscovei și, în total, partidul a pierdut cam jumătate din membri⁶⁰. În realitate, Partidul Comunist Român număra, în vara anului 1940, vreo două sute de membri, care au activat în ilegalitate. În schimb, numărul evreilor bănuți de comunism a „crescut”, probabil, în estimările unor polițiști și agenți ai Siguranței și

⁵⁵ „Punctul nostru de vedere”.

⁵⁶ *Idem*.

⁵⁷ Raportul Comitetului Central din martie 1941.

⁵⁸ *Idem*.

⁵⁹ „Punctul nostru de vedere”.

⁶⁰ Scrisoarea lui Foriș.

ai jandarmeriei, la mii. Aceștia au făcut multe arestări, ca urmare a *bănuielii* că evreii ar fi simpatizanți ai Partidului Comunist.

Astfel, în satul Vatra Moldoviței din Bucovina, unde trăiau 25 de familii evreiești, au fost arestați, în anul 1939, un număr de evrei sub acuzația falsă de comunism și au fost transferați în lagărul de deținuți politici din Miercurea Ciuc din Transilvania și, apoi, în lagărul de la Caracal. Tribunalul i-a achitat după un an de închisoare și au fost eliberați⁶¹. Dar foarte mulți dintre evreii care au fost bănuți de comunism și aveau dosar la Siguranță, indiferent dacă acuzația a fost dovedită sau nu, dacă au fost achitați sau nu, au fost deportați în toamna anului 1942 în Transnistria.

Românii au constituit o minoritate în Partidul Comunist Român; el cuprindea în majoritate neromâni: unguri, evrei, bulgari, ucrainenii, ruși și alții. Într-adevăr, procentul evreilor în acest mic partid era mare, dar în rândul populației evreiești era infim. Din conducerea partidului în perioada martie 1940 – aprilie 1941, făcea parte doar un singur evreu, dintre cei cinci membri ai secretariatului (Iosif Chișinevski).

Trebuie subliniat că tot ce s-a petrecut în Partidul Comunist Român, pozițiile politice și dispozițiile pe care le-a primit de la Comintern, nu i-a preocupat pe români și nici opinia publică românească, ci doar serviciile de Siguranță, întrucât această grupare era minusculă iar orientările ei nu aveau nimic comun cu climatul politic general. „Partidul avea un caracter de sectă”⁶², se arată într-unul din studiile publicate după prăbușirea comunismului în România. Și cu toate acestea, s-au unit, în această perioadă de adâncă criză națională, ura contra evreilor, ura contra rușilor și ura contra comunismului, transformându-se într-un atac concentrat împotriva populației evreiești, mai ales în zonele de frontieră nou create, în răsăritul și nordul României micșorate.

Evreii români, în special locuitorii ai Regatului, au fost transformați, peste noapte, în urma acestor instigări, în iubitori de ruși, comuniști sau simpatizanți ai lor, fiind considerați dușmani a tot ce este românesc.

Pogromurile din vara anului 1940

Retragerea fără luptă de pe unele teritorii românești, instigarea antisemită dinaintea de retragere și din timpul ei, batjocorirea soldaților români pe anumite direcții de retragere, faptul că numeroase unități erau formate din rezerviști și au servit în cadrul lor și aderenți ai lui Cuza și ai lui Codreanu și circumstanța agravantă că erau înarmați și, mai ales, nevoia de a găsi un țap ispășitor – acestea sunt, în linii generale, cauze care au permis să se treacă, în vara anului 1940, de la amenințări la asasinat sălbatic.

⁶¹ Mărturia lui Avram Mintz din Miercurea Ciuc. Arhiva Yad Vashem, 0-1447/3, p. 1-2.

⁶² Frunză, p. 57.

Majoritatea crimelor s-au petrecut în Bucovina, zonă care s-a evidențiat prin sprijinul dat lui Cuza și legionarilor. Ordine de asasinare nu au fost date de Înalțul comandament sau de Statul Major românesc, ci au pornit de la nivel de regiment în jos. Pogromurile au constituit și o expresie spontană a mâniei provocate de retragere. Evreii au servit, ca de obicei, de țap ispășitor; dar, în contextul intern și internațional, reacția românească nu s-a mulțumit, de data aceasta, cu spargerea de geamuri și cu frângerea de oase. Unități ale armatei revenind din Basarabia și Bucovina au lăsat, în urma lor, o dâră de crime sadice, victime fiind nu numai evreii din ambele părți ale graniței în Bucovina, dar și evreii din nordul Regatului și soldați evrei care încă mai serveau în armata română.

Cel mai cunoscut printre comandanții care au inițiat pogromuri a fost maiorul Valeriu Carp, comandantul Regimentului 86 Vânători. Regimentul s-a repliat din nordul Bucovinei la baza lui din Fălticeni, din nordul Moldovei. La Ciudei, sat din județul Storojineț din nordul Bucovinei, unitatea lui Carp a dat de patru evrei; doi dintre ei erau comuniști care ieșiseră prea devreme să întâmpine armata sovietică, purtând steagul roșu. Maiorul a ordonat să-i lege și soldații lui i-au mutilat: le-au frânt picioarele, le-au crăpat craniile și, în cele din urmă, i-au tăiat în bucăți⁶³. Au mai fost prinși întâmplător șase evrei, printre care doi copii; au fost împușcați în centrul satului⁶⁴.

Retragerea rapidă nu i-a permis lui Carp să inițieze multe crime, dar el nu i-a uitat pe evreii din zonă. Unitatea lui a arestat, întâmplător, treizeci de evrei din satele rămase de partea românească, foarte aproape de granița sovietică⁶⁵, și încă șase evrei care nu erau localnici – după câte se pare, mobilizați să execute săpături și fortificații. Ei au fost puși să mărșăluiească printre soldați până la satul Zăhănești din județul Suceava, unde trăia doar o singură familie de evrei. Aici au fost torturați timp de patru zile, unora dintre ei li s-au tăiat urechile, limba și degetele și, la urmă, au fost siliți să-și sape propriile morminte și au fost împușcați⁶⁶.

Carp a ordonat celor doi soldați evrei din unitatea lui să ia parte la execuție⁶⁷. Nu toți evreii împușcați au murit, unii au fost îngropați de vii. Fiica maiorului Carp i-a cerut tatălui ei s-o lase să omoare un evreu cu propriile ei mâini; și, într-adevăr, ea a tras într-un evreu și l-a omorât. Peste cadavrele celor uciși a fost aruncat un hoit de cal⁶⁸.

⁶³ M. Mircu, *Pogromurile din Bucovina și Dorohoi*, București, 1945, p. 23 (în continuare, Mircu, *Pogromurile din Bucovina*).

⁶⁴ Vezi numele celor uciși în „Colecția Carp”, volum de documente, mărturii și însemnări întocmit de istoricul Matatias Carp pentru procesele criminalilor de război români în Basarabia, Bucovina și Transnistria, 0-11/109, p. 5, Arhiva Yad Vashem (în continuare Arhiva Carp).

⁶⁵ Numele satelor: Ilișești, Vorniceni, Bănița, Vicovul de Sus, Straja, Karlsberg, Gutno.

⁶⁶ Arhiva Carp, 0-11/109, p. 5.

⁶⁷ M. Carp, *Cartea Neagră – Suferințele evreilor din România 1940-1944*, vol. III: *Transnistria*, București, 1947, p. 2.

⁶⁸ Vezi numele câtorva dintre victime în Arhiva Carp, 0-11/109, p. 5.

Comandantul jandarmeriei din Suceava, locotenent-colonelul Ursoiu, a ordonat arestarea lui Carp, pentru că a ucis și a jefuit evrei. „El mi-a arătat mie, a doua zi, un săculeț destul de mare, cu bijuteriile jefuite de la evrei”, a relatat unul dintre fruntașii Comunității⁶⁹. Carp a fost judecat de către un tribunal militar, a fost găsit nevinovat și a fost eliberat. În zilele de 3-5 iulie au continuat execuții asemănătoare în satele din județele Suceava și Rădăuți.

Unul dintre comandanții care au inițiat pogromuri a fost maiorul Goilov, a cărui unitate s-a retras prin Dorohoi și prin satele din jur. La ordinul lui au fost prinși 11 evrei locuitori din Mihoreni și Turiatca, au fost puși în fața unei gropi, și cu excepția unuia, toți au fost împușcați de soldații săi, la 30 iunie. Evreul care nu a fost împușcat a folosit drept paratrăsnet pentru descărcarea furiei soldaților și a fost bătut până la moarte⁷⁰.

Mici comandanți din diverse unități și soldați au comis omoruri în satele din județul Suceava în care au găsit evrei; la Comănești au ucis doi tineri evrei și le-au aruncat cadavrele dintr-un tren în mers; tinerii călătoreau pentru a se prezenta la unitățile lor. Rabinul din localitate, Leibală Schächter, și cei doi fii ai lui au fost torturați și împușcați, iar cadavrele lor au fost aruncate în afara satului, sub un poțet. „Soția lui fiind găsită în casă vineri către seară, aprinzând lumânările de sâmbătă, implorând prin ruga ei mila Atotputernicului, a fost împușcată”⁷¹. Două familii din Igești au fost ucise de soldați din Regimentul 54 cu ajutorul unei bande de țărani din sat⁷². O familie de evrei din Costina i-a primit cu ospitalitate pe soldații în retragere care au trecut prin sat la 28 iunie, a pus la dispoziția lor prăvălia de cereale, le-a împărțit pâine, prăjituri și țigări. Optsprezece soldați și-au înfipt în proprietarul locului baionetele, l-au legat de coada unui cal și l-au târât pe o distanță de trei kilometri și, în timp ce-l târau, s-au folosit de corpul său ca țintă mobilă.

„L-am rugat pe locotenent, comandantul unității, să-și facă o pomană cu noi și să cheltuiască încă 28 de lei, costul a 4 cartușe, și să ne împuște și pe noi (mama și doi frățiori). Prea ușor vreți să muriți, răspunse sarcastic locotenentul”⁷³.

În satul Șerbănești inițiativa a pornit de la comandantul postului local de jandarmi. Cu complicitatea unui țaran, el a pătruns la 1 iulie în casa unui evreu și a omorât întreaga familie – patru suflete – fără a fi primit vreun ordin⁷⁴. Cadavrele au fost aruncate în cimitir⁷⁵. Această crimă, care a fost adusă la cunoștința

⁶⁹ Mărturia dr. Zeev Shärf, Arhiva Yad Vashem, 03/1527, p. 9.

⁷⁰ Arhiva Carp, 0-11/109, p.6-7; vezi numele victimelor în colecția de documente, certificate, fragmente din ziare etc. adunate de dr. Filderman și traduse în franceză pentru pregătirea *Memoriilor. Documents depuis 1939-1940*, vol. I. din Colecția Filderman, P-6/47, p. 47 (în continuare, Filderman, *Ciorna Memoriilor*).

⁷¹ Descrierea asasinatelor și numele victimelor în Arhiva Carp 0-11/109, p. 6.

⁷² *Idem*, p. 7, 73. Mărturiile Reghinei și Feigăi Lars, *idem*, p. 4.

⁷³ *Ibid.*

⁷⁴ Vezi numele victimelor, *idem*.

⁷⁵ *Idem*, p. 4-5.

comandantului regimentului din apropiere, Ursoiu, „singurul ofițer superior despre care se poate spune că a salvat viața multor oameni”, a determinat intervenția ofițerului, salvarea vieții a 15 evrei din satul Cuparencu de lângă Călinești și a dus la arestarea comandantului jandarmilor⁷⁶.

Opt evrei au fost uciși în alte sate din Bucovina, printre care trei frați din Crăniceni, județul Rădăuți, tăiați în bucăți de baionetele soldaților⁷⁷. La Zăhărești, niște soldați, însoțiți de țărani, au invadat casele evreilor, după ce au ucis bărbați evrei și au ordonat familiilor să părăsească satul. „Am fost duși la Suceava, însoțiți de jandarmi, și acolo am fost băgați în sinagogă. Populația [evreiască] locală a avut grijă să ne ajute”. După o lună, supraviețuitorii de la Zăhărești au fost trimiși sub pază în interiorul României⁷⁸.

Odată cu stabilirea noii granițe, au fost expulzați toți evreii din satele răspândite de-a lungul liniei despărțitoare fixate de ruși. Trei sute de familii au fost alungate din casele lor, din satele din județul Rădăuți.

Toți au fost aduși la Suceava, și acolo au fost închiși într-un lagăr improvizat. În câteva locuri au fost uciși un număr de bărbați evrei în timpul evacuării⁷⁹. Și în județul Suceava evreii au fost evacuați din sate și orașele, dar parte din ei nici n-au ajuns la reședința de județ, deoarece au fost uciși pe loc sau în drum, de către țărani. „Fiecare dintre familiile care au ajuns la Suceava și-a adus, drept bagaj, și câțiva morți”⁸⁰.

Furia provocată de retragere a fost îndreptată și împotriva soldaților evrei. Fidelitatea lor față de patrie a fost pusă la îndoială și mulți dintre ei au fost dezarmați.

Soldații din Regimentul 14 Infanterie au arestat circa treizeci dintre soldații evrei, i-au bătut și i-au mânat desculți, sub escortă, înapoi la bază și, împreună cu ei, vreo sută de evrei, majoritatea bătrâni, arestați la întâmplare⁸¹. Totuși, acest regiment, sub comanda colonelului Pilat, aproape că nu a participat la omoruri, întrucât comandantul a interzis, în mod categoric, ca evreii să fie loviți.

Regimentul 54 Infanterie a executat câțiva soldați evrei la ordinul unuia dintre ofițeri⁸². Evreii din Batalionul 3 al Regimentului 27 au fost bătuți de camarazii lor, iar medicul stomatolog al regimentului, evreu, a fost ucis de un soldat român⁸³. În trei sate din județul Dorohoi au fost îngropați un număr necunoscut de soldați evrei împușcați de camarazii lor.

⁷⁶ *Idem*, p. 5.

⁷⁷ *Idem*, p. 6.

⁷⁸ Mărturia lui Saly Gdanski, Arhiva Yad Vashem, 0-3/1126, p. 3.

⁷⁹ *Pinkas Hakehilot Rumania*, vol. 2, p. 443.

⁸⁰ *Mircu, Pogromurile din Bucovina*.

⁸¹ Numele victimelor, *idem*, p. 13, 15.

⁸² *Idem*, p. 15.

⁸³ *Idem*, p. 140.

Rezerviștii evrei s-au aflat, atunci, în fața unei dileme cumplite: să aleagă între a fi uciși în trenuri sau a apărea în fața Tribunalului militar sub acuzația de dezertare. Maltratarea evreilor, răspândită în anii douăzeci, a revenit la modă; bătui și azvârliți pe fereastră din trenul în mers, sute de evrei și-au găsit moartea.

Omorurile în trenuri și în stații de cale ferată s-au îmbinat cu omorurile din sate. Serviciul de informații al Statului Major sublinia, la 4 iulie, că „Acțiunile de răzbunare ale militarilor români răzleți care sosesc din Basarabia au continuat să se manifeste contra evreilor. Răzburările sunt comise îndeosebi în trenuri”⁸⁴. La 3 iulie autoritățile militare au raportat că peste douăzeci de evrei au fost zvârliți din trenul în mers pe linia Cernăuți-București, de către cadeți ai școlilor militare „care au fugit din Cernăuți și au fost martori ai acțiunilor groaznice ale evreilor din acest oraș”⁸⁵. Călătorii pe linia Botoșani-Iași au oprit trenul la Cucuteni, „iar călătorii creștini au coborât din vagoane zece evrei, i-au molestat, împușcând doi [evrei] și aruncându-i într-o mlaștină”⁸⁶.

Aceste fapte au fost comise ca o reacție la povestirile soldaților care s-au retras din Cernăuți și au descris că “au fost împoșcați cu pietre și insultați de evreii din acel oraș”⁸⁷.

În general, poliția nu a intervenit atunci când făpțașii bătailor și crimelor erau militari. Într-un caz, când polițiștii au încercat să intervină și să aresteze călătorii care i-au bătut crunt pe câțiva evrei, „un maior și un locotenent au împiedicat asta”⁸⁸.

Raportul rezumativ al Statului Major din 3 iulie sublinia că „față de indignarea și revolta călătorilor, evreii călătoresc numai în trenuri rapide și încă foarte puțini, băgați în câte un colț, și nu scot o vorbă”⁸⁹. La 4 iulie au fost aruncați 19 evrei dintr-un tren rapid între Dărmănești și Ițcani, iar alți evrei au fost bătui. Evreii din Dorohoi care porniseră, după pogromul din oraș, pentru a se prezenta la unitățile lor, staționate în zonă, au fost azvârliți din trenuri, și majoritatea, omorâți; numărul lor nu este cunoscut.

Multe cadavre au fost îngropate pe câmpiile a trei sate din județ. Comunitatea din Suceava, care-l avea în frunte pe dr. Meir Teich, a făcut tot ce era posibil pentru a îngropa victimele după ceremonialul evreiesc, s-a străduit să adune în secret cadavrele rezerviștilor evrei și le-a transferat într-un mormânt comun pregătit pe un câmp. Cadavrele erau răspândite de-a lungul liniilor de cale ferată,

⁸⁴ Bulei, p. 5-6.

⁸⁵ Raportul Statului Major, 3 iulie 1940, p. 9.

⁸⁶ *Idem*.

⁸⁷ *Idem*.

⁸⁸ *Idem*, p. 10.

⁸⁹ *Idem*. vezi și Raportul Comitetului Central din martie 1941.

„și când s-a făcut secerișul, țărani au găsit nenumărate cadavre descompuse”⁹⁰. Mormântul comun, pregătit de Comunitate, a fost profanat.

Rezerviștii evrei au fost mobilizați și la unități de săpători, formate din minoritari. Ei au muncit în haine civile și erau anexați regimentelor. Unitățile de săpători erau supuse unei supravegheri stricte, „orice om care rămânea în urmă era împușcat, fiind suspectat de rusofilie”. Despre soarta evreilor din regimintele acelea se știe foarte puțin⁹¹.

Evreii din Moldova au fost cuprinși de o mare îngrijorare în urma omorurilor și unii dintre ei erau convinși că este vorba de un pogrom de lichidare. Autoritățile militare din Iași au raportat Statului Major, la 7 iulie, bazându-se pe poliția din oraș, că „în cercurile evreiești circula versiunea că în curând vor fi uciși toți evreii, și de aceea bărbații sunt sfătuiți să nu se mai prezinte la concentrare”⁹². Autoritățile militare au pus la îndoială loialitatea soldaților evrei în timpul retragerii. Biroul 2 al Marelui Stat Major a recomandat, la 5 iulie, „ținându-se seama de curentul antisemit tot mai pronunțat al populației, să se studieze problema ofițerilor și subofițerilor de origine etnică evrei care dețin comenzi de unități pentru a se evita eventuale cazuri de indisciplină în sânul ostirii și pentru menținerea moralului soldaților noștri”⁹³.

În decursul retragerii nu a fost înregistrat nici un caz de trădare sau dezertare a vreunui ofițer evreu originar din Regat⁹⁴. În ședința Comitetului Central al Federației Uniunilor de Comunități Evreiești din 16 iulie, s-a comunicat că soldații evrei au fost menționați, prin ordine de zi ale armatei, pentru faptele lor în timpul retragerii⁹⁵. Pe de altă parte, există mărturii despre unii soldați evrei din Regat care au dezertat la sovietici sau au rămas în Basarabia. Ca și ei au procedat soldații evrei originari din Basarabia și Bucovina, care nu au părăsit provinciile împreună cu unitățile lor, ci s-au întors la familii, așa cum au procedat și unii soldați români sau cei ai altor minorități⁹⁶.

La 19 august 1940 s-a dat primul ordin de excludere a evreilor din armată; începea aplicarea unuia dintre paragrafele Statutului evreilor. Soldații evrei au fost eliberați din unitățile lor și livretele militare le-au fost preschimbate cu livrete de

⁹⁰ Mircu, *Pogromurile din Bucovina*, p. 56.

⁹¹ Mărturia unui soldat evreu, I. Schleifer. Din: *Ancel, Documents*, VIII, nr. 435, p. 539.

⁹² Expunere cu privire la agitația în sânul evreilor din Iași, p. 3.

⁹³ Raport nr. 7, p. 2-3.

⁹⁴ Doar o singură dată s-a făcut încercarea de a calomnia un ofițer evreu care a comandat o unitate de lucrări de fortificații pe Nistru, că „a sabotat aparatul de radio și de aceea unității lui... nu i s-a făcut cunoscut ultimatumul sovietic decât o dată cu apariția forțelor sovietice”, ca și cum ofițerul ar fi putut ști din capul locului despre ultimatum; Raportul Statului Major, 4 iulie 1940, p. 3.

⁹⁵ Protocol de la ședința Comitetului Central al Federației, 16 iulie 1940. Din: *Ancel, Documents*, I, nr. 71, p. 424.

⁹⁶ Mărturia soldatului Șlomo Pescaru, Yad Vashem 0-3/902, p. 1-2. Pescaru subliniază că nu a suferit nici o înjosire până în momentul când un soldat a dezertat la ruși. Doar atunci au început maltrătarile împotriva lor și a celorlalți evrei. Soldatul evreu Iosef Tăușeanu a fost silit să dezerteze din regiment (nu la sovietici), după ce a aflat că vor să-l omoare, așa cum au făcut și cu un alt soldat evreu (03-1216, p. 3-4).

culoare roșie, pe care a fost aplicată ștampila „exclus de la serviciul militar, fiind evreu”. Mii de soldați evrei au trecut, atunci, prin ceremoniale înjosoare în unitățile lor:

„Am fost scoși în fața întregului regiment, care s-a încolonat în mod special pentru acest eveniment, iar noi evreii, ca niște paiate, scoși în mijlocul cercului, bătuți, scuipați... s-au găsit, de altfel, și mai zeloși, care au venit și au urinat pe noi, iar noi eram obligați să stăm încontinuu în poziție de drepti și să suportăm toată această batjocură, fără să scoatem o vorbă.

După satisfacerea instinctelor bestiale, am fost obligați să ne dezbrăcăm în fața întregului careu. Eu eram singurul gradat evreu din întregul regiment, pe mine m-au lăsat la urmă. Ca la un adevărat proces Dreyfus, în bătaia tobelor și a strigătelor isterice, am fost obligat să-mi scot hainele, rămânând în izmene; astfel trebuia să înțelegem că nu mai avem dreptul [evreii] să purtăm uniforma armatei române...

Tot regimentul a fost încărcat în camioane, iar noi, evreii, am rămas jos, goi, despuiați, în izmene, acoperindu-ne goliciunea; în bătaia de joc ni s-a dat să cărăm în spate greutatea. Pe tot drumul, prin satele și cătunele pe unde treceam, am fost ținta batjocurii țăranilor și copiilor, care ne scuipau și aruncau cu pietre în noi și numai printr-o minune am rămas în viață”⁹⁷.

Asemenea ceremonii nu au avut loc la toate regimintele, dar atmosfera a fost aceeași și fiecare comandant a inventat tot felul de metode de alungare a evreilor din armată. Cu toate acestea, au mai rămas în armata română sute de evrei – în special medici, mecanici (îndeosebi mecanici de avioane) și alți meseriași, care nu puteau fi înlocuiți imediat. Totodată, au mai rămas în armată peste două sute de evrei, mulți dintre ei ofițeri, despre care nu se știa că sunt evrei sau din cauza unor greșeli birocratice. Prezența lor a fost minimalizată și nu s-a aflat despre ei decât atunci când au fost atacați și înjosiți de către trecători, sub motivul că sunt spioni sau că poartă uniforme în mod ilegal.

Pogromurile din Dorohoi și Galați

Pogromul din Dorohoi a fost pregătit și executat de către ofițeri și soldați din două regimente ale armatei române – Regimentul 3 Grăniceri și Regimentul 8 Artilerie – și probabil și din altele⁹⁸. Motivele ofițerilor care au organizat

⁹⁷ Mărturia soldatului evreu Leib Zimmer. Arhiva Yad Vashem, 0-3/141. Soldații evrei din regiment au fost siliți să mărșăluiască în izmene și cu un bagaj în spate de la Siliștea la București prin Călărași, distanță de 150 de kilometri, vezi *Idem*, p. 2-4.

⁹⁸ Telegramă a Biroului de contraspionaj al statului ungar cu privire la pogromurile împotriva evreilor din Dorohoi care au fost comise la 2 iulie 1940, ca răzbunare, de către Regimentul 3 Grăniceri, Arhiva Institutului de istorie al Comitetului Central al P.C.R., colecția XXIV, dosar 3377; notă privind încercările de a-i traduce în justiție pe militarii responsabili pentru pogromurile din Dorohoi, din dosarul Procuraturii București, în vederea pregătirii procesului criminalilor de război români răspunzători de pogromurile din Dorohoi. Copie de la Federație, 1950 [procesul nu a

pogromurile au fost clare: regimentul „s-a răzbunat pe dificultățile foarte mari pe care le-a avut cu evreii de la nord de Prut” în Basarabia, și de aceea „au împușcat mortal 40 și au hăcuit 15... Regimentul n-a avut nici un fel de pierderi”⁹⁹. Numărul victimelor a fost mai mare, dar raportul militar vorbește de la sine. La 28-29 iunie au trecut prin orașel un lung convoi de unități militare care s-au retras din Hotin și din nordul Basarabiei. Concomitent, au început să se scurgă prin Dorohoi convoaie de refugiați români înfricoșați, care au răspândit zvonuri că evreii atacă soldați români în retragere. Dorohoi, un orașel de 16.000 de locuitori, dintre care o treime evrei, era cunoscut și înainte pentru atmosfera antisemită și pentru persecutarea evreilor¹⁰⁰.

Ziua de 30 iunie a fost folosită pentru pregătirea pogromului. Soldații celor două regimente staționate în oraș au trecut din casă în casă și i-au anunțat pe locuitorii români despre „răzbunarea” împotriva evreilor. În ferestrele multor case românești au fost puse, din timp, icoane sau au fost desenate cruci pe pereți în diferite culori; în alte locuri era scris cu litere mari „aici locuiesc români” și au fost arborate steaguri românești. Printre români s-a răspândit zvonul că armata va da o lecție evreilor localnici pentru comportarea fraților lor din Basarabia față de soldații români și că, în fapt, ei au primit permisiunea să acționeze împotriva evreilor „timp de 24 de ore”.

Pogromurile au început la 1 iulie, prin omorârea planificată a zece soldați evrei. În acea zi urmau să fie înmormântați doi militari, un ofițer român și un soldat evreu, împușcați într-un incident cu soldați ruși în Herța vecină. Soldatul evreu încercase să-și apere comandantul, și a fost împușcat și el de către ruși. Înmormântările au fost separate și soldatul evreu a fost îngropat în cimitirul evreiesc, cu onoruri militare, cu participarea unui grup de zece soldați evrei din regimentele staționate în localitate. La ceremonie a participat și o delegație a fruntașilor Comunității – președintele, doi rabini, secretarul comunității, toți oamenii Societății de înmormântare a comunității (*Hevra Kadiša*) și zeci de evrei, îndeosebi bătrâni, femei și copii.

În timp ce siciriul era coborât în groapă s-au auzit salve de împușcături din ce în ce mai puternice. Evreii aflați la fața locului au intrat în panică, crezând că au intrat rușii. Siciriul a fost coborât cu repeziune și cei prezenți au fugit spre casa mortuară, încercând să se ascundă, iar soldații evrei s-au îndreptat spre poarta cimitirului. La ieșire erau așteptați de patrula de soldați din Regimentul 3 Grăniceri, în frunte cu un locotenent-colonel. „Din casa mortuară s-a putut vedea că soldații evrei sunt întâmpinați de un ofițer superior și cum sunt dezarmați și

avut loc niciodată]. Anel, *Documents*, VI, nr. 38, p. 346 (în continuare, *Dosarul Dorohoi*). Despre pogromurile din Dorohoi, vezi: Anel, *The Jassy Syndrome*, „Romanian Jewish Studies”, 1. 1 (Spring, 1987), p. 43-46.

⁹⁹ Telegramă despre pogromurile din Dorohoi.

¹⁰⁰ *Pinkas Hakehilot Rumania*, 1969, vol. 1, p. 106.

înșirați în fața gardului cimitirului”¹⁰¹. Li s-a ordonat să-și dezbrace uniformele și să se alinieze la zidul din spatele cimitirului și acolo au fost împușcați de către camarazii lor români. Șapte au fost uciși pe loc, ceilalți fiind răniți.

După moarte, s-a pus în mâinile sergentului-major evreu o mitralieră, „mărturie” că a tras în soldații români. Deodată a început o ploaie torențială, care a oprit pentru moment măcelul. Fruntașii Comunității și o parte din asistență au avut timp să părăsească locul. Patruzeci de soldați, sub comanda unui locotenent, au înconjurat casa mortuară și au ordonat evreilor rămași să iasă. Cine a ezitat a fost bătut de soldați. Ei au fost scoși din cimitir, au fost duși la șosea și li s-a ordonat să intre într-un șanț adânc. Numărul exact al acestor evrei nu este cunoscut, pentru că nu au fost amintiți în rapoartele oficiale, iar șanțul nu a fost deschis după asasinat. În timp ce soldații se pregăteau să tragă, femeile și copiii au început să plângă și să implore milă, dar nimic nu a ajutat. Doi bărbați maturi, doi bătrâni și un copil au fugit din șanț și nu au fost loviți de prima rafală de gloanțe, dar apoi doi dintre ei au fost omorâți și trei răniți. Bătrânii și femeile din șanț au fost executați de soldații români. Câțiva evrei care reușiseră să se ascundă printre morminte au fost descoperiți cu ajutorul paznicului român al cimitirului, care-i ghida pe soldați.

Aceasta a fost doar prima etapă în planul pogromului. În paralel cu măcelul de la cimitir, soldații au pătruns în orașul din trei direcții, având în frunte ofițeri și sergenți-majori, strigând: „Vin bolșevicii!” Ei au violat, au torturat și au omorât locuitori¹⁰². Timp de 24 de ore locul a fost sub stăpânirea pogromiștilor. Soldații au fost preocupați, înainte de toate, de jaf și cine a reușit să se ascundă în pivniță a rămas în viață. Omorurile nu au fost numeroase dar s-au comis cu o mare sălbăticie:

„Avram Calmanovici a fost împușcat după ce i s-au tăiat testiculele. Doi bătrâni, Eli și Feiga Rizel, au fost omorâți după ce li s-au tăiat urechile. Rîfcăi Croitoru i s-au tăiat sânii. Bătrânul Herșcu Croitoru a fost omorât după ce i s-a smuls barba”¹⁰³. De fapt, barba lui Herșcu n-a fost smulsă, ci arsă. Soldații au turnat pe el benzină și l-au ars¹⁰⁴. Viața președintelui Comunității, dr. T. Ansler, a fost salvată numai după ce a dovedit unui grup de ofițeri și soldați care i-au oprit trăsura că este ofițer în rezervă cu gradul de colonel și decorat cu „Coroana României”, panglică de „Virtute Militară”. Multe omoruri s-au comis în timpul jafurilor. Soldații au năvălit trăgând cu armele în casele evreilor, au spart obloane, uși și geamuri, au răscolit în căutare de bani și obiecte de valoare, umplându-și

¹⁰¹ Mircu, *Pogromurile din Bucovina*, p. 121. Vezi și raportul secret al procurorului civil din Dorohoi către procurorul general din Suceava, cu privire la pogromurile din Dorohoi, 4 iulie 1940, dosarul Dorohoi, p. 349-350. S-a publicat pentru prima oară de către Mircu, în *Pogromurile din Bucovina*, 19, 133-135. Traducere în engleză. Ancl.

¹⁰² Filderman, *Ciorna Memoriilor*, p. 11.

¹⁰³ *Idem*.

¹⁰⁴ Mărturia Rîfcăi Goldstein, Arhiva Yad Vashem, 0-3/1217, p. 3.

buzunarele, uneori zvârlind lucruri pe care tocmai le jefuiseră pentru a le înlocui cu altele, ce li se păreau mai valoroase. Evreii prinși vii au fost siliți să predea banii și, apoi, au fost împușcați. Câțiva evrei au fost împușcați pe străzi, după ce ofițerii le-au verificat identitatea pentru a se convinge că sunt evrei. În centrul orașului locuitori români i-au încurajat pe soldați să-i măcelărească pe evrei.

Regimentul 29 Infanterie, care-și avea baza permanentă în oraș, nu cunoștea, probabil, secretul pregătirilor pentru pogrom și, în momentul când s-au înmulțit incidentele, a trimis o companie să patruleze pe străzi și să restabilească ordinea. Locotenentul Vasile Isăcianu (care mai târziu a jucat un rol important în aplicarea politicii antisemite a regimului Antonescu, ca adjunct al lui Radu Lecca, comisarul pentru problemele evreilor) a luat măsuri de precauție, după ce mulți români l-au avertizat că, după câte se pare, „jidanii noștri” trag în armată. El i-a pus în fruntea companiei pe cei douăzeci de soldați evrei ai regimentului, după ce i-a dezarmat, folosindu-i drept scut viu, pentru „a-i intimida” pe evrei să nu tragă în soldații lui. Soldații au străbătut strada principală, trăgând din când în când în casele evreilor. Patrula au arestat zeci de evrei de toate vârstele, aducându-i pe terenul regimentului, sub acuzarea de a fi tras în soldații români. Acești evrei au fost arestați în urma denunțului vecinilor lor români, care s-au adresat, din proprie inițiativă, soldaților, indicându-le casele, ferestrele, podurile etc. de unde, chipurile, s-a tras. Printre arestați se afla și rabinul Schechter, care fusese deja salvat o dată, la cimitir. Un soldat a tras în el, rănindu-l la picior, însă el a interzis soldaților evrei să-i dea ajutor. Adjunctul comandantului de regiment, maiorul Stina, i-a împiedicat pe soldați să-i execute pe acești evrei, salvând de la o moarte sigură douăzeci de rezerviști evrei, care-și așteptau, goi, sfârșitul¹⁰⁵.

Ploaia, care începuse, a stopat execuțiile, dar nu jafurile. În două cartiere unde fuseseră atacați mulți evrei, au tăbărit țigani de la periferii, cu strigăte de bucurie, și au început să golească casele răvășite „ale evreilor arestați pentru că au tras în armată”. Ei au furat tot ce le-a ieșit în cale, amuzându-i pe soldați cu cântece și dansuri – drept mulțumire că le-au dat posibilitatea să jefuiască. Ploaia torențială nu i-a oprit să-și desăvârșească opera; zeci de cadavre și vreo treizeci de răniți zăceau pe străzi, în case, în curți, în poduri și în drumul spre cimitir.

Pogromul a încetat doar la ordinul generalului Sănătescu, comandantul Corpului 8 Armată, al cărui cartier general se afla în Dorohoi¹⁰⁶. Se pare că el a aflat întâmplător despre cele ce se petreceau, atunci când a văzut evrei răniți. Sănătescu a spus că nu a primit nici un ordin oficial de a trage în evrei, ci, dimpotrivă, a luat măsuri pentru încetarea execuțiilor¹⁰⁷. El a dat dispoziție colonelului Hasievici, comandantul Regimentului 39, să întreprindă o anchetă.

¹⁰⁵ *Dosarul Dorohoi*, p. 347.

¹⁰⁶ *Idem*, p. 346.

¹⁰⁷ Filderman, *Ciorna Memoriilor*, p. 14.

Colonelul i-a adunat pe soldații pogromiști și i-a admonestat cu următoarele cuvinte:

„Rușine armatei române, să ucidă oameni pentru a-i jefui. Cine va merge pe această cale va fi judecat. Tribunalele militare acționează fără întrerupere. Rușine celor care poartă uniforma militară și care comit acte sălbatice, smulg bărbi și taie urechi chiar tovarășilor lor de arme”¹⁰⁸.

Din cele cunoscute, pedeapsa impusă regimentelor care au pus la cale pogromurile și au participat la ele s-a concretizat cu înlocuirea ofițerilor de la comanda Regimentului 3¹⁰⁹. Autoritățile militare și civile s-au grăbit să facă anchete separate și să raporteze responsabililor lor despre pogromul din Dorohoi, dar nu despre asasinatele de pe teritoriul Bucovinei și din nordul Moldovei în general; timpul presa, era necesar să se acționeze cu repeziciune pentru a îngropa zecile de cadavre, răspândite prin case și pe străzi¹¹⁰.

Procurorul civil și medicul orașului Dorohoi au trimis, la 4 iulie, un raport confidențial către procurorul general al județului Suceava, în care afirmau că soldații celor două regimente au deschis focul în cimitir, deoarece evreii din Herța i-au umilit¹¹¹. Dar este știut că evreii din Herța, un orașel din nordul Moldovei care niciodată nu fusese sub stăpânirea rusească, n-au lovit în soldații români în retragere, nu i-au umilit și nici măcar nu i-au ridiculizat; ei erau înfricoșați, la fel ca și vecinii lor români, de schimbarea stăpânirii. Făceau parte integrantă dintre evreii Regatului, și toate rudele lor au rămas pe partea românească a graniței. Ei n-au știut, până în ultima clipă, că orașelul lor va fi inclus în zona de ocupație sovietică. Procurorul a stabilit că „fusese oarecare înțelegere între soldați și cetățeni români din Dorohoi pentru a ușura soldaților să identifice casele evreilor”. S-a deschis focul în cartier după ce s-au auzit împușcături din cimitir, „soldații au pătruns prin casele evreiești, împușcând tot ce era prin ele”.

Procurorul civil a acceptat să transfere ancheta instanțelor militare, întrucât suspectii erau militari. Conform acestui raport, au fost uciși în pogromuri 47 de evrei și 15 au fost răniți; dar la Biroul de înregistrare a populației fuseseră deja înscrși „un număr de morți, printre care șase soldați neidentificați”, aluzie la faptul că numărul victimelor era mai mare. O copie a acestui raport confidențial, care a rămas în arhiva tribunalului din Dorohoi, a fost găsită de oameni ai Comunității în martie 1944, după intrarea armatei sovietice în oraș; textul a fost publicat în anul 1945¹¹².

¹⁰⁸ *Idem*, p. 11.

¹⁰⁹ Mircu, *Pogromurile din Dorohoi*, p. 139.

¹¹⁰ Raport confidențial, p. 349. „În Biroul de înregistrare a populației am găsit notat numărul morților. Printre ei, șase soldați neidentificați” (*idem*).

¹¹¹ *Idem*.

¹¹² *Dosarul Dorohoi*, p. 349-350.

Procurorul militar de la cartierul general al Corpului 8 Armată a fost primul care a cercetat pogromurile, în fruntea unei comisii incluzând și delegați ai primăriei. Procurorul a găsit, la 3 iulie (cu alte cuvinte, cu o zi înainte de trimiterea raportului de către procurorul civil), cincizeci de cadavre; printre cei uciși erau 11 femei, cinci copii și șase soldați evrei nelocalnici, care nu au fost identificați. Procurorul militar s-a abținut a-i identifica, mulțumindu-se cu concluzia că moartea a fost „provocată prin plăgi produse de armă de foc”, și a adăugat numele victimelor cunoscute. După ce a stabilit „cauza morții acestor indivizi” a aprobat primăriei să-i îngroape, întrucât cadavrele erau într-o stare de putrefacție înaintată și, în acest scop, a trimis un pluton de soldați în ajutorul primăriei. „Am ridicat de la cadavrele soldaților evrei una pereche cizme și 2 perechi bocanci... pentru a se vărsa locului în drept”¹¹³. Este tot ce s-a putut ridica din picioarele soldaților evrei, așa cum s-a notat și în raport, întrucât aceștia au fost siliți să-și scoată bocancii înainte de a fi uciși.

O copie a raportului militar a fost predată Biroului de înregistrare a populației pentru a se permite înmormântarea, și el a ajuns de asemenea la cunoștința Comunității în martie 1944¹¹⁴. Și comandantul poliției locale, Gheorghe Pamfil, a întocmit un raport, din care nu se putea înțelege că a avut loc un pogrom. El a comunicat șefilor lui despre „o încăierare – incident” care s-a sfârșit prin moartea câtorva evrei¹¹⁵. La terminarea anchetei militare au fost înlocuiți ofițerii care au comandat Regimentul 3. Regimentul a părăsit locul faptei cu căruțele pline de mărfuri și bunuri furate, lăsând în urmă pe șosea o dără de culori diferite din cutiile de vopsea adunate din prăvăliile evreilor și care s-au udat în ploaie. Multă vreme, evreii din oraș nu s-au calmat: „Am trăit într-o mare spaimă ca să nu se repete”, a relatat unul din ei¹¹⁶.

În mod oficial, s-a stabilit că numărul celor uciși a fost de 53 (și încă zeci de răniți). Evreii localnici au susținut că numărul celor uciși era între 165 și 200¹¹⁷. Și raportul oficial al procurorului civil făcea aluzie la un număr mai mare de victime. Cercetarea Registrului Comunității Dorohoi (dacă mai poate fi găsit) ar soluționa contradicția, deoarece numele celor uciși au fost scrupulos notate, cu excepția celor ale soldaților, înmormântați în cimitirul evreiesc, dar fără mențiunea „Pogromul”, nota Filderman în memoriile sale, când i s-a adus la cunoștință, lui și conducerii

¹¹³ Raportul întocmit de procurorul militar al Corpului 8, de serviciile de sănătate ale armatei, medicul orașului Dorohoi și asistentul principal al orașului pentru identificarea corpurilor evreilor răspândite în oraș, și despre aprobarea de a li îngropați. *Dosarul Dorohoi*, p. 351-252; publicat pentru prima oară de Mircu. *Pogromurile din Bucovina*, p. 135-136.

¹¹⁴ *Dosarul Dorohoi*, p. 346.

¹¹⁵ Mircu, *Pogromurile din Bucovina*, p. 139.

¹¹⁶ Mărturia Rifeai Goldstein, Arhiva Yad Vashem, 03/1217, p. 3.

¹¹⁷ *Pinkas Hakehilot Rumania*, 1, p. 107.

Federației, despre crimă: „a fost o faptă planificată, care a fost pusă în aplicare cu meticulozitate”¹¹⁸.

Fără legătură cu rapoartele amintite, șeful Marelui Stat Major a comunicat, la 2 iulie 1940, că Regimentul 3 „s-a răzbunat din cauza marilor dificultăți pe care le-a avut cu evreii” în Basarabia. După afirmațiile lui, soldații au omorât aproximativ patruzeci de evrei, au rănit 15 și au jefuit câteva prăvălii. Regimul de la București știa chiar imediat după pogromuri că evreii din Dorohoi nu au tras în soldați și că nu era vorba acolo de „răzbunare”; dar cenzura nu a interzis, ci, dimpotrivă, a încurajat instigarea în presă împotriva evreilor, care ar fi tras în soldații români. Abținerea de la luarea unei poziții oficiale a încurajat noi încercări de a atenta la viața evreilor, în zonă și în afara ei.

Caracteristică pentru atmosfera de *lynch* instaurată în vremea aceea în nord-estul României, lăsând viața și averea evreilor în voia soartei, a fost inițiativa lui Nicolae Dumitriu, comandantul poliției din Darabani, un târg din apropierea Dorohoiului. Când a aflat că evreii din Darabani „simpatizează pe ruși”, el a hotărât, pe baza autorității pe care o avea, să interzică evreilor să circule și a ordonat percheziții din casă în casă și arestări.

Comandantul unui regiment activ de cavalerie staționat în Darabani și adjunctul său i-au bătut și i-au torturat pe evreii arestați și au pregătit o listă de 15 „suspecți”, pentru a-i executa, intenție zădărnicită de către adjunctul comandantului poliției, Bădică Enciu, care a raportat cazul superiorilor săi¹¹⁹. Un locotenent a arestat trei evrei și, după torturi îngrozitoare, i-a obligat să semneze o „declarație” în care se spunea că întreaga populație evreiască din târg, împreună cu președintele Comunității, avocatul Danilof, se pregătește în ascuns pentru primirea armatelor sovietice¹²⁰. Și acest plan de pogrom a fost zădărnicit, după intervenția rapidă a prefectului județului. Acesta a ordonat o anchetă oficială, care s-a terminat prin pedeapsa, obișnuită pe atunci, pentru instigatori – transferarea ofițerului la o altă unitate.

Unități ale armatei au fost amestecate în jefuirea prăvăliilor și afacerilor și în omoruri în orașelul Siret, de la noua graniță. Doi tineri evrei, în drum spre cercul de recrutare, au fost uciși de soldați și azvârliți din tren și, pentru a se asigura că într-adevăr au murit, au tras în ei câteva focuri. „I-am scutit de concentrare”, au strigat soldații, adresându-se celorlalți călători. Jandarmii au arestat și au torturat sălbatic câțiva evrei din aceeași localitate deoarece aceștia „semnalizează avioanele rusești”¹²¹.

¹¹⁸ Filderman, *Memorii*, p. 700.

¹¹⁹ Arhiva Carp, 0-11/109, p. 12.

¹²⁰ *Idem*.

¹²¹ *Idem*.

În afară de omoruri, evreii din noua zonă de graniță au suferit câteva luni de pe urma unui fenomen secundar al retragerii – vânătoarea de comuniști. Militari, poliție și autorități locale „au căutat comuniști, au găsit comuniști, au inventat comuniști”. Tot ce amintea culoarea roșie era considerat ca o „dovadă” suficientă pentru arestare, bătaie, torturi și stoarcere de bani de răscumpărare de la evrei. Tribunalele militare au făcut ore suplimentare pentru a dezbate astfel de „cazuri” și, în majoritate, evreii au fost condamnați la pedepse grele¹²².

Garnizoanele plasate în târgurile evreiești din nordul Moldovei și din sudul Bucovinei, devenite, în urma retragerii, localități de graniță, au introdus o atmosferă de teroare, iar comandanții lor au inițiat și au executat pedepse colective împotriva evreilor. Târgușoarele din preajma Dorohoiului au fost cele mai lovite, deoarece acolo a fost imaginat un proiect al uciderii planificate a evreilor.

Comandantul companiei de jandarmi din Mihăileni, căpitanul Mihăilescu, a declanșat, în august 1940, în colaborare cu unul dintre comandanții regimentului care își avea baza în localitate, o acțiune comună împotriva evreilor. Soldații și jandarmii au înconjurat târgul și au făcut percheziții din casă în casă pentru a descoperi „arme și materiale bolșevice”, fără să treacă cu vederea sinagogi, casă mortuară și nici cavouri de la cimitirul evreiesc¹²³. Unui număr de familii li s-a interzis să iasă din casă; la intrare, au fost postați soldați înarmați. În timpul perchezițiilor au fost descoperite câteva obiecte „incriminatoare”. În sinagogă a fost găsită și confiscată o perdea nouă a altarului, din catifea roșie, care urma, bineînțeles, să fie folosită ca steag la întâmpinarea Armatei Roșii, când va veni momentul. De la câțiva evrei, au fost confiscate stofe de culoare roșie și o carte a unui autor rus, iar o familie întreagă a fost arestată din cauza unei panglici roșii legate la mâna unui sugar de trei zile – o camee contra deochiului¹²⁴. Un evreu bogat a fost arestat întrucât intenționa să predea târgul armatei sovietice.

Câțiva evrei au fost arestați, anchetați și torturați în clădirea poliției locale; după o triere riguroasă de către pretor (responsabil, în regiment, cu problemele administrative), totul s-a terminat prin stoarcerea unor mari sume de bani. Au rămas în arest 11 evrei care au fost trimiși sub pază la tribunalul militar. Acuzația principală: pregătiri pentru primirea armatei sovietice. Femei, care au încercat să lămurească soarta bărbaților lor, au fost reținute pe drum și trimise înapoi la Mihăileni. Un grup de evrei, în frunte cu rabinul Comunității, au fost dați în judecată la tribunalul militar al Armatei a IV-a din Roman și, după ce a fost mituit un funcționar al tribunalului pentru a urgenta procesul, au fost achitați din lipsă de probe și au fost eliberați¹²⁵.

¹²² Mircu, *Pogromurile din Bucovina*, p. 110-111.

¹²³ Arhiva Carp, 0-11/109, p. 8.

¹²⁴ *Idem*.

¹²⁵ *Idem*, p. 10.

Președintele Comunității din Suceava, Meir Teich, a rezumat noua situație a evreilor din Bucovina ca fiind „deplorabilă” și definită prin pogromuri, jafuri, bătăi „și chiar asasinate”¹²⁶. Aceste constatări erau valabile și cu privire la evreii din nordul Moldovei. Au fost evacuați mii de evrei din zeci de sate și mulți au fugit de teama armatei. Legionarii și cuziștii au luat inițiativa locală, în mod deschis, fără să se teamă de autorități. Armata a introdus un regim de teroare care a paralizat toată activitatea economică și a dus aproape la înfometarea evreilor. Mii de evrei au sărăcit.

Numărul victimelor în evenimentele din vara anului 1940 se situează, probabil, între câteva sute și câteva mii; dar este greu de precizat, întrucât nu există o estimare a evreilor uciși în timpul retragerii din zonele anexate Uniunii Sovietice și nici cifre exacte cu privire la soldații și mobilizații evrei omorâți de camarazii lor de arme sau azvârliți din trenuri. La această imprecizie a contribuit și încetarea oricărei legături între evreii din Bucovina de nord și din Basarabia și evreii din România. Colectarea mărturiilor cu privire la pogromuri a început abia la mijlocul anului 1944, după intrarea armatei sovietice.

Pogromul din Dorohoi și asasinatele din Bucovina de nord reprezintă un moment hotărâtor în Holocaustul evreilor din România. Ceea ce s-a întâmplat atunci s-a repetat în vara anului 1941, când armata, acum aliată cu Germania nazistă, a constituit agentul statului român pentru soluționarea problemei evreiești și, totodată, pentru „răzbunarea cea mare”. În vara anului 1940, înainte ca picior de soldat german să fi pășit pe pământul României și înainte ca majoritatea soldaților să fi auzit de ideologia nazistă, regimente ale armatei române au dovedit că sunt în stare să planifice și să execute un pogrom și fără să primească ordine explicite, și să obțină participarea unei părți din populația românească civilă, folosind următoarele mijloace:

A. Răspândirea acuzației că evreii au tras în armată, ca pretext pentru izbucnirea pogromurilor.

B. Avertizarea din timp a locuitorilor români cu privire la cele ce urmează să se întâmple și luarea de măsuri; însemnarea caselor pentru a le putea deosebi de cele ale evreilor.

C. Sprijinul și colaborarea celorlalte forțe de siguranță și a unor cetățeni români.

D. Omoruri, violuri, jafuri și prăzi ca premiu pentru pogromiști.

Toate acestea, în situația în care pogromul a fost rodul unei inițiative locale și statul român nu a stat în spatele planului și al acțiunii. La Dorohoi s-au pus în aplicare câteva dintre metodele care au folosit armatei române, în timpul organizării și executării pogromului de la Iași, din vara anului 1941, încheiat cu, apreciem noi,

¹²⁶ Protocol de la ședința Comitetului Central al Federației. 4 august 1940; din: AnceI, *Documents*, I, nr. 77, p. 435.

peste 14.000 de victime. Trebuie subliniat că făptașii nu și-au primit pedeapsa nici sub regimul comunist.

La 30 iunie 1940 s-a petrecut un incident grav în orașul portuar Galați, pe Dunăre, în care au fost implicate unități ale armatei retrase din Basarabia. Prin forța împrejurărilor, portul devenise o răscruce de drumuri deosebit de importantă și o stație de tranzit prin care se scurgeau refugiații din centrul și sudul Basarabiei și locuitorii evrei și neevrei care preferau să treacă pe teritoriul predat sovieticilor. „La un moment dat se găseau în oraș circa 10.000 de refugiați evrei, ruși, bulgari, ucraineni, găgăuzi care așteptau să se îmbarce pe șlepuri spre Basarabia”¹²⁷. Aglomerația era mare, și parte din cei ce treceau în Basarabia au fost îndreptați spre Reni, punct de trecere de pe râul Prut, la nord de Galați. La 29 iunie, de pildă, au trecut prin Reni în Basarabia trei mii de evrei¹²⁸.

În același timp, se scurgeau la Galați cu aceleași șlepuri și trenuri, unități ale armatei și civili, majoritatea români fugari din Basarabia. S-a produs un dop de circulație uriaș și, în această atmosferă, a avut loc o ciocnire între militari și cetățeni care așteptau șlepurile. Este de presupus că soldații români, furioși și înjosiți din cauza retragerii, nu s-au bucurat în mod deosebit la vederea a mii de „străini” de diferite minorități care se înghesuiau pe cheiuri să urce pe acele șlepuri, pentru a fi trecuți pe partea care devenise sovietică. Autoritățile au afirmat, într-un comunicat oficial, că două mii de oameni care așteptau la șlepuri pentru a trece în Basarabia „s-au revoltat”, deoarece nu li s-a dat voie să treacă destul de repede, „și o parte au încercat să fugă de sub pază”. Ministerul de Interne român a afirmat, în comunicatul său, că soldații au deschis foc din cauza refuzului cetățenilor de a se supune dispozițiilor și „au răspuns cu focuri de armă”¹²⁹.

Raportul trimis Statului Major la 30 iunie, „ziua revoltei”, nu pomenea de împușcături vizând armata, ci doar de fuga de sub pază¹³⁰. În contrast cu pogromurile din Dorohoi, măcelul de la Galați a provocat reacții și a fost amintit în emisiunile de radio de la Moscova, Kiev și Budapesta¹³¹. Numărul probabil al celor uciși a fost de 300. Un evreu martor ocular a povestit că, pe strada gării și pe strada portului, zăceau „sute de evrei” morți, și că nu se poate ști numărul lor exact¹³². Întrucât majoritatea victimelor erau evrei din Basarabia, această tragedie a fost

¹²⁷ Bulei, p. 3.

¹²⁸ Raport cu privire la dușmănia evreilor, p. 1; România, 2.8.1940.

¹²⁹ Bulei, p. 4, „Universul”, 3.7. 1940.

¹³⁰ Telegramă din Iași cu privire la ritmul retragerii, p. 2.

¹³¹ Bulei, p. 8.

¹³² Mărturia lui Simon Schwartz din 13 iunie 1979.

estompată de marea tragedie a Holocaustului evreilor basarabeni, care s-a petrecut cu un an mai târziu și s-a soldat cu lichidarea lor aproape totală.

Concluziile istoricului român Bulei asupra cauzelor măcelului par să fie adevărate: „Se pare că autoritățile militare, pentru a degaja gara în vederea primirii evacuațiilor ce veneau din Basarabia, au forțat lucrurile”¹³³. Evenimentele au obligat autoritățile să dea un răspuns oficial și presa cenzurată s-a străduit să minimalizeze importanța lui. Un ziar local din Galați a chemat locuitorii „să nu dea crezare zvonurilor alarmiste”. Ceea ce s-a petrecut la Galați, afirma ziarul, a fost un caz singular și regretabil, „în restul țării domnește cea mai desăvârșită liniște”¹³⁴.

Cetățenii României nu au fost informați despre pogromurile din Dorohoi și din nordul țării, nici în acele zile și nici după aceea...

Guvernul Gigurtu și politica lui față de evrei

Ultimul guvern al regelui, care a funcționat două luni, de la 4 iulie până la 4 septembrie 1940, a fost un guvern de un gen nou. El cuprindea elemente fasciste; în fruntea lui s-a aflat un politician de orientare clar progermană în legătură cu tot ce se referea la politica externă. Prăbușirea Franței și izolarea Marii Britanii de continent au schimbat în întregime situația geopolitică a României și raportul de forțe în cadrul statului. Regele spera că un guvern condus de un lider pronazist și cuprinzând alți trei membri legionari și 13 adepți ai lui Cuza¹³⁵, la care se adăuga acceptarea tuturor pretențiilor germane, vor salva statul de cedări teritoriale către Ungaria și-l vor apăra în fața unei noi înaintări sovietice. În acest scop, regele îi cerea în mod oficial lui Hitler să trimită armată germană în România. „Problema evreiască” a devenit un paragraf în politica externă, o demonstrație a intenției de a strânge legăturile cu Reich-ul, simbolul dorinței de a aparține clubului statelor fasciste și totalitare, concesie pentru care românii sunt dispuși să plătească imediat, spre a se bucura de protecția Germaniei naziste.

În locul vechilor politicieni, ca Maniu sau Brătianu, Regele îl prefera în postul de prim-ministru pe Gigurtu, om de afaceri, deoarece era cunoscut ca simpatizant al germanilor și al naziștilor: „Eu, care nu eram un politician de profesie, am putut, cu ocazia contactului ce l-am avut cu conducătorii Germaniei, să capăt încrederea lor și să fiu apreciat”. Regele, afirma Gigurtu, era convins „că voi putea schimba politica internă și externă a României, deci voi realiza apropierea de Germania fascistă mai bine decât altul, fapt ce a fost realizat”¹³⁶.

¹³³ Bulei, p. 4. După redactarea acestor rânduri am reușit să obțin dosarele proceselor în care au fost judecați ofițerii și funcționarii vinovați de cele petrecute la Galați, din care reiese clar că măcelul a fost ordonat de autorități și n-a fost rezultatul unei inițiative locale. J. A.

¹³⁴ „Vocca” (Galați), 4.7.1940. În Bulei, p. 7.

¹³⁵ Prost (vezi nota 41), p. 143.

¹³⁶ Al. Gh. Savu, *Dictatura regală* (1938-1940), București, 1970, p. 382.

Sub inspirația exemplului partidului nazist, acest guvern s-a bazat pe o nouă formație politică înființată de rege la 22 iunie 1940, sub conducerea sa, Partidul Națiunii. De la început s-a stabilit că partidul nu va primi evrei. Partidul Națiunii, a notat Filderman, este „un partid unic, strict fascist, în care Garda de Fier constituia armătura sa totalitară...; unica sa platformă politică și ideologică era soluționarea problemei evreiești”¹³⁷.

Șefii Gărzii de Fier au fost grațiați, legionarii arestați – eliberați, Horia Sima s-a întors în România și, după o scurtă perioadă de semideținut și semimusafir, moștenitorul lui Codreanu a fost primit de către rege, și „România urma să devină o națiune național-creștină cu adevărat. Visul răposatului Codreanu și al Legiunii sale renăscute devenea o realitate”¹³⁸.

Regele a vrut să-și demonstreze bunăvoința față de statele Axei și să-i includă pe membrii Gărzii de Fier în partidul și guvernul său și totodată să-i țină astfel sub supraveghere, întrucât îi considera periculoși pentru tronul și viața lui. El i-a obligat pe salariații de stat și funcționarii din administrație și instituții publice să se înscrie în Partidul Națiunii, ca o condiție pentru a-și păstra serviciul. Cercurile apropiate de Carol al II-lea nu s-au transformat, peste noapte, în pronaziști, dar situația în Europa s-a schimbat. Noul partid al regelui nu era, în ochii lui Sima, suficient de fascist și de antisemit: „Am constatat cu amărăciune că noul partid era o imagine deformată a concepției mele”¹³⁹, nota Sima în memoriile sale. El a refuzat să accepte ideea regelui – ridicolă, după părerea lui –, de a-l imita pe Hitler, de a sta în fruntea statului și, în același timp, în fruntea partidului unic. În schimb, noul ministru de Externe, economistul și filosoful Mihail Manoilescu, care încercase să adapteze doctrina fascistă italiană la România, a înțeles că „Noi eram guvernul disperării regale... un guvern de sacrificiu”¹⁴⁰.

Ministrul de Externe a anunțat, la 30 iulie, după prima sa vizită la Berlin, că guvernul intenționează să limiteze activitatea evreilor, s-o supravegheze și „să adapteze în mod absolut și radical politica sa la politica Axei”¹⁴¹.

România, remarca un ziar britanic la 1 august, face tot ce-i stă în putință să satisfacă Germania, și „antisemitismul energic este parte din sacrificiul românesc”¹⁴². Dar, pe vremea aceea, naziștii nu au exercitat presiuni asupra României spre a o determina să ia măsuri antisemite; unii dintre politicienii români au ridicat problema, din proprie inițiativă, știind că acest fapt va fi primit favorabil de către conducătorii Reich-ului.

¹³⁷ Filderman, *Memorii*, p. 691-692.

¹³⁸ *Idem*, p. 691.

¹³⁹ H. Sima, *Sfârșitul unei domnii sângeroase*, Madrid, 1977, p. 251-252.

¹⁴⁰ Mușat și Ardeleanu, *România*, partea a II-a, p. 1144.

¹⁴¹ Raportul Joint-ului din 20 august 1940, copie din Arhiva Filderman, P-6/15, p. 134.

¹⁴² „Manchester Guardian”, 1.8. 1940.

Gigurtu i-a promis ministrului de Externe german Ribbentrop, în timpul vizitei la Berlin din 26 iulie, că România va satisface toate cererile economice ale Germaniei și a adăugat: „România ar putea rezolva definitiv problema evreiască dacă Führerul ar realiza o soluție generală în toată Europa”¹⁴³. Cu aceeași ocazie, Gigurtu s-a grăbit să anunțe că țara sa va fi gata „să se adapteze în întregime la planurile Führerului pentru o ordine nouă în Europa” și, în același timp, „să soluționeze în mod absolut problema evreiască”¹⁴⁴, cu ajutorul Führerului. El a obținut promisiunea lui Ribbentrop că Germania va soluționa într-adevăr „în mod definitiv” această problemă în Germania și, poate, în toată Europa. La întâlnirea cu Hitler, Gigurtu a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a-l convinge că, prin noul partid, „România intenționează să se reorganizeze cu totul după exemplul german și, în primul rând, să facă schimbări în domeniile economic și social”, dacă Germania va fi de acord să colaboreze cu ea. În ceea ce-i privește pe evrei, a continuat primul ministru, fără ca subiectul să fi fost abordat de Hitler, „Am început o soluție, dar nu se poate realiza nici un aranjament final fără ajutorul Führerului, care trebuie să pună în aplicare o soluție generală pentru întreaga Europă”¹⁴⁵.

Nu puteai să apari mai antisemit în fața lui Hitler. Gigurtu era dispus să acționeze „pas cu pas” pentru eliminarea evreilor din economia României, întrucât, potrivit afirmației lui, evreii izbutiseră „o penetrație trainică”. Führerul l-a liniștit pe primul ministru al României și, la o ceașcă de ceai, la sfârșitul convorbirii, l-a încurajat să acționeze: „Führerul a subliniat, pe baza a numeroase exemple din Germania, că, în ciuda pâlăvrăgelii, s-a dovedit că se poate renunța la evrei”¹⁴⁶.

Trebuie subliniat că astfel de promisiuni făcute conducătorilor naziști – de data aceasta, fără ca ei să le fi cerut – nu au fost numai concesiile politice în scopul de a obține apărare germană a granițelor statului, ci și (în ochii majorității membrilor guvernului Gigurtu și ai opiniei publice românești de atunci) finalizarea îndelungatei lupte împotriva prezenței evreiești, începute în secolul trecut. Situația politică a prilejuit o comunitate de interes între antisemitismul naziștilor și aspirațiile elementelor fasciste și antisemite din noul guvern și, din acest punct de vedere, guvernul Gigurtu a depășit guvernul Goga-Cuza. O parte a presei românești a primit cu entuziasm accentuarea politicii antievreiești, așa cum a exprimat-o ministrul de Externe Manoilescu, care „a ținut să-i informeze pe toți că Berlinul și Roma vor da acestui colț al lumii o nouă structură politică și economică”¹⁴⁷.

¹⁴³ Protocolul discuției dintre Ribbentrop și primul ministru al României, Gigurtu, 26 iulie 1940. Din: *Documents on German Foreign Policy, Series D (1937-1945)*, vol. X, nr. 233, p. 306.

¹⁴⁴ Protocolul convorbirii dintre Hitler și Gigurtu. *Idem*, nr. 253, p. 307.

¹⁴⁵ Protocolul convorbirii între Hitler și Gigurtu. *Idem*, nr. 253, p. 307.

¹⁴⁶ *Idem*, p. 316.

¹⁴⁷ „România”, 4.8.1940.

Noua structură preconiza eliminarea evreilor din toate domeniile economiei și comerțului, așa cum remarca un ziar apropiat guvernului: „Din cauza lipsei de experiență, s-ar putea pe viitor să facem apel la experiența și priceperea specialiștilor din țările Axei”¹⁴⁸.

Legea denumită Statutul evreilor și legile-anexă au fost considerate de ministrii guvernului Gigurtu doar ca un prim pas în această direcție. Ministrul Economiei Naționale și al Finanțelor, Gheorghe Leon, care nu se evidențiasse în trecut ca politician antisemit, a anunțat, în mod oficial, după publicarea Statutului, că „guvernul a inaugurat o politică de naționalism integral și în curând vor urma legile corespunzătoare”¹⁴⁹. „Ideea națională”, adaugă adjunctul său, Gheorghe Strat, „va fi integral realizată”¹⁵⁰.

Interpretarea pe care guvernul Gigurtu a dat-o „ideii naționale” era identică celei a lui Cuza și a Partidului său Național Creștin și se apropia de viziunea legionarilor. Guvernul Gigurtu a desfășurat o campanie antisemită deschisă, întemeiată pe respingerea principiilor democratice. De altfel, ministrii antisemiți vedeau în acestea cauza catastrofei României și s-au exprimat public în acest sens. De pildă, ministrul Sănătății și al Asigurărilor Sociale, dr. Ion Simionescu, a declarat că politica umanitară a trecutului a fost cea care a permis străinilor să se furișeze în România: „Am făcut loc tuturor veneticilor... le-am acordat drepturi egale, ei ne-au răsplătit cu excesele semite din Basarabia și Bucovina”¹⁵¹. Fiecare ministru s-a grăbit să pregătească proiecte, propuneri de legi și ordonanțe, aproape în toate domeniile de care răspundeau, pentru eliminarea evreilor din economie și deposedarea lor de mijloace de trai, venituri, muncă și avere; și numai timpul scurt i-a împiedicat să-și realizeze planurile.

Într-un singur domeniu guvernul Gigurtu a reușit să înfăptuiască un vechi plan antisemit – anularea drepturilor cetățenești. Un semnificativ „fapt divers” prilejuit de ratificarea legii Statutului juridic al locuitorilor evrei din România din 9 august 1940 – lege cunoscută sub numele Statutul evreilor (despre aceste legi, vezi în continuare capitolul 7) – exprimă starea de spirit a antisemiților, veterani și noi.

Atât de mare era bucuria guvernului că a pregătit aceste legi încât, pentru a sărbători evenimentul, s-a întrunit pentru un chef la restaurantul „Lusana” din strada 11 Iunie din București. Ne aflăm la data de 8 august 1940: rușii intraseră în Basarabia și în nordul Bucovinei; Germania și Italia pregăteau din culise anexarea Transilvaniei la Ungaria, fapt care s-a și petrecut trei săptămâni mai târziu; haosul provoca foc și distrugere în țară. Dar ministrii și subsecretarii de stat, plini de entuziasm patriotic, sărbătoreau o mare victorie: o lege împotriva adevăratului

¹⁴⁸ *Idem*.

¹⁴⁹ „România”, 22.8.1940.

¹⁵⁰ *Idem*.

¹⁵¹ *Idem*, 31.7.1940.

dușman al României, evreii români! Visurile au fost frumoase, buna dispoziție la înălțime și nepăsarea la fel. Minteă le era așa de ușoară și trupul așa de greu, încât acești domni au uitat în restaurant un plic cuprinzând textul noului Statut al evreilor¹⁵².

Retragerea din Basarabia și Bucovina a obligat guvernul Gigurtu, și înaintea lui, guvernul Tătăreșcu, în puținele zile care-i rămăseseră (acest guvern a trăit între 11 mai și 3 iulie 1940), să ia atitudine față de evreii din acele provincii: instigare și învinovățire de trădare. Trebuie subliniat că cele două guverne s-au împotrivit fugii evreilor din provinciile anexate către interiorul României și, dimpotrivă, au încurajat plecarea evreilor din România spre teritoriul devenit sovietic. Ministrul de Interne în guvernul Tătăreșcu, Ghelmegeanu, membru al Partidului Național Țărănesc, i-a spus lui Filderman, la 27 iunie, prima zi a retragerii, că „interesul țării reclamă ca evreii să stea pe loc”, să nu părăsească regiunile de graniță și să nu se refugieze în interiorul țării, așa cum începuseră s-o face¹⁵³. Fără să le dezvăluie, lui Filderman și șef rabinului Șafran, pe care-i invitasese la el în mod special, că armata română a început să se retragă din cele două provincii, Ghelmegeanu i-a avertizat pe liderii evrei „că este de datoria lor să interzică populației evreiești din zonele acelea să facă provocări împotriva soldaților români”¹⁵⁴. Cei doi au înțeles, încă din prima zi a retragerii, că domnește dezcredința totală, nu numai la granițe, ci și la București.

„Datorită situației grave, guvernul căuta un țap ispășitor... și în această zăpăceală și-a exprimat atitudinea mai întâi cu privire la comportarea evreilor! Era vorba de o înșelăciune, după o formulă antisemită evidentă... Câteva ore mai târziu, când am ajuns acasă, am constatat că violența împotriva evreilor începuse să se dezlănțuie”¹⁵⁵.

Ministrul de Interne în guvernul Gigurtu, generalul David Popescu, a acuzat colectiv „populația evreiască” pentru că „n-a avut o atitudine demnă cu ocazia ultimelor evenimente” și, cu același ton, i-a cerut lui Filderman „să ia măsuri pentru liniștea populației evreiești”¹⁵⁶. El a promis, totodată, să acționeze pentru păstrarea ordinii pe teritoriul României, după ce conducătorul evreu i-a descris „cele ce se întâmplă în țară”, cu toate că nici Filderman nu știa atunci întreaga amploare a pogromurilor. Actele comise de soldați au periclitat controlul guvernului asupra regimentelor care au participat la pogromuri. Diferiți

¹⁵² Filderman, *Memorii*, p. 693.

¹⁵³ Protocol de la ședința Comitetului Central al Uniunii. 27 iunie 1940. Anel, *Documents*, I, nr. 65, p. 410 (în continuare, Protocolul din 27 iunie).

¹⁵⁴ A. Șafran, *Memorii*. Yad Vashem, Ierusalim, 1990 (versiunea ebraică), p. 35 (în continuare, Șafran, *Memorii*). Ghelmegeanu a făcut parte dintre activiștii Partidului Național Țărănesc, dar, în ochii rabinului Șafran, el se arăta „ca un fascist care încerca să apară rafinat și cunoscător”.

¹⁵⁵ *Idem*.

¹⁵⁶ Protocol de la ședința Comitetului Central al Federației. 25 iulie 1940. Anel, *Documents*, I, nr. 72, p. 425 (în continuare, Protocolul din 25 iulie).

reprezentanții ai autorităților care s-au întâlnit cu Filderman au făcut promisiuni nebuloase, de genul „populația evreiască poate fi liniștită că va fi bine”¹⁵⁷. Marele Stat Major a emis, la începutul lui iulie, ordine explicite și a cerut „să se ia măsuri pentru a opri actele de agresivitate contra evreilor, aceasta putând fi cauza unor urmări deplorabile nouă”¹⁵⁸. Șeful Statului Major al Corpului 11 de Armată, colonelul Mihai Kiriacescu, care era îngrijorat din cauza „noilor incidente care se petrec zilnic între soldați și evrei”, a cerut soldaților printr-un ordin de zi „să înțeleagă că nu fiecare în parte rezolvă problema evreiască în asemenea împrejurări”¹⁵⁹, subliniind că armata trebuie să se ocupe numai de apărarea granițelor. La 19 iulie, când același colonel a constatat că primul ordin nu a pus capăt „incidentelor dintre soldați și evrei”, el a emis un nou ordin:

La ședințele de educație militară se va insista ca militarii să se abțină de la orice manifestație și sub orice formă față de evrei. S-a luat contact cu autoritățile civile care să semnaleze date precise despre abaterile săvârșite de către ostași sau populația civilă contra elementului evreiesc și s-a dat ordin autorităților ca asemenea acte să fie deferite Curții Marțiale... Se va evita cantonarea trupelor în localitățile cu populație evreiască¹⁶⁰.

Aceste decizii au frânat valul de omoruri, dar n-au pus capăt multiplelor inițiative antisemite locale, vânzătorii de presupuși comuniști și proceselor care le-au însoțit, arestărilor și torturilor în scopul de a stoarce bani de răscumpărare etc. O frază din ordinul colonelului, care a interzis fiecărui soldat în parte „să rezolve personal problema evreiască”, s-a făcut auzită mai târziu în alte condiții și a devenit un fel de dojană părintească a autorităților față de soldații pogromiști, de fiecare dată când aceștia exagerau în faptele lor.

Fără legătură cu aceste măsuri ale autorităților militare, Ministerul de Interne și Serviciul de Siguranță s-au împotrivit evacuării, în interiorul României, a evreilor din zonele anexate, precum și rămânerii în România a evreilor originari din Basarabia și Bucovina și, în felul acesta, au intensificat de fapt ritmul plecării sau fugii evreilor din România. Siguranța a cerut evreilor originari din teritoriile anexate să se prezinte la poliție, unde erau „puși să semneze declarații că vor părăsi țara în termen de cinci zile”¹⁶¹. Scopul era debarasarea de un număr cât mai mare de evrei; și prilej să se demonstreze poporului român că evreii sunt trădători și că preferă regimul străin, rus și comunist.

Și, într-adevăr, toate acestea au sporit neliniștea și au convins mulți evrei, care la început n-au intenționat să părăsească țara, să plece la noile puncte de graniță și să treacă în partea sovietică. Ministerul de Justiție a publicat în presă un

¹⁵⁷ *Idem.*

¹⁵⁸ Bulei, p. 5.

¹⁵⁹ *Idem, idem.*

¹⁶⁰ *Idem, idem.*

¹⁶¹ Protocolul din 25 iulie.

comunicat special adresat „evreilor originari din Basarabia și Bucovina”, în care-i anunța despre „dreptul lor de a se înapoia în teritoriile anexate”. În acest comunicat se spunea că autoritățile de la noua graniță au primit dispoziții stricte de a le ușura trecerea imediată. Comunicatul adăuga că „celor fără mijloace li se dau bilete de drum gratuite de către Prefecturi și Poliții”¹⁶². Era vorba de un comunicat neobișnuit, în termenii birocrației românești, în favoarea evreilor.

O altă decizie luată de Ministerul de Interne pentru a-i depista pe evreii originari din Basarabia și Bucovina: anularea tuturor actelor de identitate și a oricărui act emis de autoritățile românești pentru cetățenii din teritoriile anexate (în 1918) sau care au locuit cândva în zonele acelea, în întreaga perioadă dintre 1918 și 28 iunie 1940. Toți posesorii de acte de acest fel au fost somați să se prezinte, în decurs de 48 de ore, la cea mai apropiată secție de poliție, pentru a le preschimba¹⁶³. Un exemplu de gest politic având drept scop să grăbească plecarea evreilor a fost arestarea și expulzarea în Basarabia a dr. Ilia Epstein, medic chirurg și cumnatul lui Zew Jabotinski, „care a fost ridicat de acasă și dus în Basarabia”¹⁶⁴. Evreii din provinciile anexate care au rămas pe teritoriul României, în speranța că vor putea să ajungă cu vaporul în Palestina, s-au bazat pe faptul că sunt considerați cetățeni români și după publicarea Statutului juridic al evreilor; ei au fost arestați din ordinul Statului Major al armatei române „și trimiși în lagăre, fie că refuză a se întoarce în Basarabia, fie că declară că vor să se întoarcă”¹⁶⁵.

Guvernul Gigurtu a înfăptuit revendicarea de bază a mișcării antisemite: de a anula drepturile cetățenești ale evreilor, pe care România ar fi fost obligată să le acorde, în anul 1921. Și în ciuda faptului că aproape întreaga lui atenție și energie era îndreptată spre problema crucială a poporului român, problema Transilvaniei, guvernul a pornit cu energie să examineze aspectul juridic al românizării forțate, din care să rezulte înlăturarea evreilor de la orice activitate economică, confiscarea bunurilor și introducerea muncii forțate în locul serviciului militar, desfășurat pentru evrei către sfârșitul lunii august, după publicarea Statutului. Toate acestea, încă înainte de instaurarea unui guvern fascist al Gărzii de Fier. La 27 iunie 1940, Filderman remarca, în convorbirea cu ministrul de Interne, Ghelmegeanu, că „în mintea unora se concretizează ideea exproprierii urbane a evreilor, după care ar urma exproprieria comercială, industrială și a profesiunilor libere”¹⁶⁶; această tendință nu a luat, deci, naștere odată cu guvernul Gigurtu.

¹⁶² „România”, 6.8.1940.

¹⁶³ *Idem*, 10.8.1940.

¹⁶⁴ Scrisoarea lui Moșe Ussoskin, reprezentantul Joint-ului în România, care a făcut alia în februarie 1941, către Filderman, Ierusalim, 27 iunie 1951. Din: Arhiva Filderman, P-6/6, p. 107.

¹⁶⁵ Cerere a Federației către ministrul de Interne Popescu de a-i elibera pe evreii din Basarabia, categoria A, care au fost arestați și trimiși în lagăre, 17 august 1940. Din: AnceI, *Documents*, nr. 84, p. 457. La Buzău, de pildă, Siguranța a arestat evrei originari din Basarabia „și nu știm unde au fost trimiși” (*Idem, idem*: Protocolul din 25 iulie, p. 430). Astfel de arestări s-au făcut în toate comunitățile, și au cuprins mii de evrei.

¹⁶⁶ Protocolul din 27 iunie 1940, p. 411.

Filderman a constatat că se pregătește impunerea evreilor la taxe sau la muncă, după alungarea lor din armată¹⁶⁷. Ministrul Apărării Naționale a numit, după căderea guvernului, o comisie cu însărcinarea de a pregăti un regulament de convertire a obligației serviciului militar în obligația de a munci sau plăti; iar colonelul Rudianu, care a stat în fruntea acestei comisii, și-a exprimat părerea față de Filderman că „evreii trebuie să presteze o muncă sau o plată repartizată pe perioade, în fiecare an, la infinit”¹⁶⁸.

Din cauza perioadei scurte cât a rămas la putere, guvernul Gigurtu nu a reușit să-și înlătuiească toate planurile antisemite; „onoarea” realizării acestui vis a revenit guvernului legionar și treaba a fost desăvârșită de guvernul Antonescu.

Vechiul ziar antisemit „Porunca Vremii”, de care guvernul Gigurtu s-a apropiat foarte mult în tot ceea ce privea politica față de evrei, scria, la 26 iulie 1940, că Franța și Marea Britanie și-au pierdut influența iar Statele Unite sunt prea departe pentru a le veni în ajutor evreilor din România și, de aceea, „reacția” românească „va fi totală”¹⁶⁹.

Se poate defini în mod concis reacția „totală” a guvernului Gigurtu (în afară de legislația antisemită), cu cuvintele: alungare, interzicere și anulare: concedierea din locurile de muncă, de data aceasta din motive rasiale fățișe, vizând mii de salariați de stat; alungarea din satele din zonele noi de graniță; eliminarea din anumite domenii de activitate și din sectoare întregi ale vieții culturale, artistice și sportive; interzicerea de a angaja evrei în posturi și funcții diferite, derivând din neacceptarea lor în rândurile Partidului Națiunii și, începând de la 9 august, pe baza Statutului evreilor; diferite restricții cu scopul de a lovi în viața comunitară; și anularea definitivă a drepturilor cetățenești – toate acestea, ca o consecință a noii legislații.

Prima măsură administrativă a guvernului a constituit-o evacuarea din localitățile de graniță din județele Suceava și Rădăuți și transferarea la Suceava, iar de acolo, împrăștierea în localități îndepărtate din Moldova sau întemnițarea în lagăre, în Oltenia. Comunitatea evreiască din Suceava, care număra ceva mai mult de trei mii de persoane, a fost nevoită să se îngrijească de 420 de evrei evacuați din județ, cărora li s-au adăugat cei din toate satele din județul Rădăuți¹⁷⁰. Evacuarea evreilor din sate – un obiectiv antisemit explicit – s-a intensificat după publicarea Statutului evreilor, cuprinzând nu numai zonele de graniță, dar și diferite regiuni din Regat¹⁷¹.

¹⁶⁷ Filderman, *Memorii*, p. 698.

¹⁶⁸ Protocol de la ședința Comitetului Central al Federației, 2 septembrie 1940. Din: Ancl, *Documents*, I, nr. 88, p. 466 (în continuare, Protocolul din 2 septembrie).

¹⁶⁹ „Porunca Vremii”, 26.7. 1940.

¹⁷⁰ Mircu, *Pogromurile din Bucovina*, p. 53, Protocolul din 25 iulie, p. 43.

¹⁷¹ Cererea Uniunii către ministrul de Interne de a opri evacuarea evreilor din sate, arestarea lor și transferarea lor în lagăre, 4 august 1940. Din: Ancl, *Documents*, I, nr. 78, p. 436.

La 19 august, Filderman a comunicat frunțașilor Comunității că, în conformitate cu Statutul, „evreii care locuiesc la țară trebuie să părăsească satul, fie că sunt agricultori sau comercianți, iar evreilor care trăiesc la oraș o serie de profesii le sunt interzise”¹⁷². Capii de familie din satele Drânceni și Răducăneni au fost evacuați la Huși, la începutul lunii august; iar la Huși, au fost arestați 120 de bărbați dintre cei 600, pentru a fi trimiși în lagăre. „Cei arestați aparțin tuturor păturilor sociale: medici, farmaciști, comercianți etc.... nici unul dintre ei nu a fost anchetat și n-a fost bănuit vreodată de vreun delict politic sau penal”¹⁷³, scria Filderman autorităților, în încercarea de a-i elibera. Acești evrei au fost închiși în lagăre de concentrare¹⁷⁴. Nu trebuie să fie comparate aceste lagăre cu cele de concentrare naziste. Noțiunea de lagăr apare pentru prima oară la 14 august 1940, într-un document evreiesc din România.

Frunțașii FUCE, care au încercat să obțină eliberarea acestor evrei, au primit răspuns categoric de la Ministerul de Interne că ordinele de evacuare, de arest și de transfer în lagăre provizorii, înființate în vara anului 1940, pentru a deține în special evrei, „s-au conceput la Marele Stat Major al armatei”. Această instituție a hotărât, de pildă, că evreii evacuați „vor fi trimiși la Focșani, la Piatra Neamț și la Bacău”, comunitățile din aceste localități primind dispoziții să-i găzduiască. Secretarul general al Ministerului de Interne a răspuns delegației Federației că el nu poate interveni într-o „chestiune aparținând Marelui Stat Major”¹⁷⁵.

Arestări pe un fond diferit, care au lovit, în același timp, atât în evrei cât și în români, au fost efectuate în urma ordinului Ministerului de Interne din 2 iulie 1939, publicat în presă, care se baza pe legea cu privire la apărarea ordinii publice din anul 1938, „de a aresta și a întemnița în lagăre pe oricine despre care se va dovedi că incită [spiritele] în orice formă și pe orice cale, împotriva securității statului și împotriva liniștii publice”¹⁷⁶. Ordinul acorda libertate de acțiune diferitelor autorități în alegerea candidaților la arest și întemnițare în lagăre, fără să fie necesară vreo procedură juridică. Arestații din această categorie au fost în special ziariști și diferiți intelectuali, evrei și români, și ei au fost denumiți „alarmiști”. În prima grupă de „alarmiști”, care au fost arestați și au primit domiciliu forțat la începutul lui august, au fost 21 de persoane, dintre care zece evrei¹⁷⁷; alte grupuri au cuprins, în majoritate, ziariști evrei. La sfârșitul lui august au fost înlăturați, în felul acesta, din diferite orașe 484 de persoane și, la începutul lui septembrie, încă

¹⁷² Protocol de la ședința Comitetului Central al Federației din 14 august 1940, I, nr. 81, p. 452 (în continuare, Protocolul din 14 august).

¹⁷³ Vezi 170.

¹⁷⁴ Protocolul din 14 august, p. 453.

¹⁷⁵ Protocolul ședinței Comitetului Central al Federației din 22 august 1940, *idem*, nr. 86, p. 459-460 (în continuare, Protocolul din 22 august).

¹⁷⁶ Legea nr. 88, „Monitorul Oficial”, 15.4.1938.

¹⁷⁷ „România”, 10.8.1940.

231, aproape toți evrei¹⁷⁸. Aceste arestări au afectat mulți ziariști evrei și au provocat demoralizare printre intelectuali.

Instituțiile guvernamentale au concediat, în această scurtă perioadă de două luni, sute sau, poate, mii de evrei – medici, farmaciști, învățători, ingineri, arhitecți, sanitari, surori, personal medical auxiliar, tehnicieni ș.a. – cu toate că aceștia și-au păstrat cetățenia și după „revizuirea” lui Goga. Legea care stabilea unicitatea Partidului Națiunii și obliga anumite categorii de funcționari de stat să fie înscrși în partid a constituit pretextul pentru concedierea celor care nu erau membri ai ultimului partid al regelui; și doar evreilor li s-a interzis de a fi membri în partid. Este adevărat că ministrul de Interne Ghelmegeanu a încercat să-i convingă pe Filderman și pe șef rabinul Șafran, la 27 iunie, că „decretul prin care se dispune neînscierea evreilor în Partidul Națiunii... această lege nu este rasială, că nu este radicală și este rezultatul împrejurărilor de acum”¹⁷⁹; dar, în avizările pe care le-au primit mulți evrei concediați, era notat, explicit: „ați fost lăsat în disponibilitate... ca fiind de origine etnică ebraică și suspect pentru Siguranța Statului”¹⁸⁰. La 16 iulie, Filderman a declarat, în fața Uniunii Comunităților Evreiești din Regat, că interzicerea pentru evrei de a fi primiți în Partidul Națiunii „echivalează cu răpirea dreptului de cetățean”¹⁸¹.

Primii concediați au fost medicii și farmaciștii evrei din Casele de asigurare medicală din Ministerul Sănătății; ministrul a concediat 35 de medici și farmaciști evrei¹⁸². La 6 august au fost publicate în ziare lungi liste nominale de medici evrei concediați din Ministerul Sănătății și de la Asigurările Sociale, începând de la 1 iulie 1940¹⁸³. Acest minister s-a îngrijit, cu aceeași ocazie, de românizarea totală a efectivelor sale, aducând la cunoștință, cu câteva zile înainte, că numai medici de origine etnică români, germani, ruși sau unguri vor fi primiți pe posturile devenite vacante. După publicarea Statutului, ministrul a continuat să concedieze evrei, de data asta pe baza noii legi: la 16 august, a concediat patruzeci de medici, adăugând o listă de posturi, devenite vacante cu acest prilej. La 22 august au fost adăugați 29 de medici și farmaciști evrei la lista concediaților, și campania a continuat până când nici un medic evreu n-a rămas în serviciul statului¹⁸⁴; și toate acestea, înaintea instaurării regimului fascist.

Ministerul de Interne, care în mod tradițional nu prea angaja evrei, și-a concediat puținii funcționari veterani, dar a făcut-o într-un mod mai reținut în

¹⁷⁸ „România”, 13.8.1940; „Monitorul Oficial”, 24.8.1940, 2.9.1940.

¹⁷⁹ Protocolul din 27 iunie, p. 410.

¹⁸⁰ Ministerul de Finanțe, scrisoare de concediere a directorului secției în biroul evreiesc Arian Paul, 10 iulie 1940. Din: Ancel, *Documents*, I, nr. 70, p. 422.

¹⁸¹ Protocolul ședinței Comitetului Central al Uniunii din 16 iulie 1940, *idem*, nr. 71, p. 423 (în continuare, Protocolul din 16 iulie).

¹⁸² *Idem*; Protocolul din 25 iulie, p. 426.

¹⁸³ „România”, 6.8.1940, p. 3, 5.

¹⁸⁴ „România”, 2.8.1940, 22.8.1940; „Universul”, 17.8.1940.

comparație cu celelalte instituții guvernamentale¹⁸⁵. Ministerul Muncii a concediat, încă la sfârșitul lui iulie, 133 de funcționari evrei, dintre care cincizeci rămăseseră în Basarabia și Bucovina¹⁸⁶.

Ministerul Cultelor a luat câteva hotărâri operative: i-a concediat pe toți evreii care au lucrat în cadrul lui și „a făcut adrese tuturor instituțiilor pendinte de acest minister să-i îndepărteze pe evrei din serviciile respective”¹⁸⁷. La 25 iulie, ministerul a anulat subvenția anuală simbolică, de un milion de lei, pe care o acorda cultului evreiesc (în fapt, comunităților). Odată cu anularea subvenției, comunitățile au pierdut și scutirea de impozit pe venituri, fiind imediat obligate să plătească impozite și taxe în sumă de douăzeci de milioane de lei. Ministerul Cultelor a luat încă o hotărâre principală: a interzis preoților să-i convertească pe evrei la creștinism¹⁸⁸.

Ministerul Sănătății a interzis tăierea rituală „sub pretextul că acest lucru este de neînțeles din punctul de vedere al igienei și sănătății publice”, așa cum consemna Filderman în memoriile sale¹⁸⁹. (Această măsură fusese luată de câteva ori, în istoria evreilor din România.) Ordonanța emisă în urma hotărârii speciale a Ministerului Agriculturii invoca „legea apărării animalelor”; tăierea era permisă numai după amețirea animalului cu ajutorul unui ciocan de lemn sau de plumb. Ordinul a avut grijă să adauge că „cei ce se vor dovedi că totuși practică ilegal tăierea rituală de către hahami prin curți vor avea de suferit rigorile Codului Penal”¹⁹⁰. Ministerul i-a și urmărit pe hahamii „delincvenți”; hahamul Ziegelstein din București, „fiindcă a tăiat păsări după ritualul mozaic fără autorizație”¹⁹¹, a fost amendat cu două mii de lei, sumă egală cu salariul pe o lună al unui funcționar.

Și Ministerul Agriculturii și-a concediat salariații evrei – medici veterinari, agronomi, conferențieri, controlori etc. – în număr de aproape șaptezeci, însă pe baza unui decret regal special și nu a unei hotărâri interne, așa cum au procedat celelalte ministere¹⁹².

Ministerul Muncii a intervenit și el în legătură cu datinile evreilor și, la 7 august, a dat dispoziție tuturor magazinelor „să fie deschise sâmbăta”¹⁹³. Acest minister a fost dintre instituțiile cele mai active în înlăturarea evreilor, având în vedere că de resortul lui aparținea Casa Asigurărilor Sociale, cuprinzând zeci și, probabil, sute de evrei ca medici și personal medical auxiliar. La 1 august au fost concediați 120 de medici, farmaciști și personal medical auxiliar din aceste

¹⁸⁵ „Timpul”, 19.7.1940.

¹⁸⁶ *Protocolul din 25 iulie*.

¹⁸⁷ *Idem*.

¹⁸⁸ *Idem*, p. 425-426.

¹⁸⁹ Filderman, *Memorii*, p. 698.

¹⁹⁰ „România”, 3.8.1940.

¹⁹¹ *Idem*, 21.8.1940.

¹⁹² „Universul”, 19.8.1940.

¹⁹³ „România”, 7.8.1940.

birouri în 14 județe¹⁹⁴, dintre care două în nordul Transilvaniei, cu o lună înainte de transferarea acestei regiuni Ungariei. Motivarea acestor concedieri a fost într-o oarecare măsură ieșită din comun: ea s-a întemeiat pe Decretul-lege numărul 2057 din 21 iunie 1940, „pentru apărarea ordinii politice unice și totalitare a statului român”¹⁹⁵, publicat cu două zile înaintea Statutului evreilor, care ar fi scutit factorii de decizie de căutarea unor pretexte juridice într-o lege destinată altui scop.

Într-adevăr, ordonanțele apărute după 9 august și care anunțau concedieri de evrei erau scurte și concrete. De pildă, Ministerul Agriculturii a concediat evreii din funcțiile pe care le dețineau „contrar” paragrafelor Decretului-lege din 9 august 1940¹⁹⁶; iar Ministerul Economiei Naționale a adus la cunoștință tuturor experților contabili evrei că „vor înainta actele și dovezile privitoare la situația lor juridică conform Decretului din 9 august” – un stil curat pentru hotărârea de îndepărtare a acestora. Culmea ipocriziei în formularea anunțurilor de concediere a atins-o Ministerul Justiției: „Până la 27 august 1940, personalul de toate categoriile: magistrați, avocați publici, notari publici, funcționari judecătorești și administrativi, ce depind de acest minister și care intră în prevederile decretului arătat, va înainta la direcțiune personalului actele și dovezile privitoare la situația lor juridică, față de prevederile decretului cu putere de lege din 9 august 1940”¹⁹⁷.

În schimb, Ministerul de Finanțe pur și simplu a concediat un număr de funcționari evrei (nu pe toți)¹⁹⁸ și tot așa a procedat ministrul Lucrărilor Publice și Comunicațiilor, Ion Macovei. (Cel mai cunoscut ziarist antisemit, Ilie Rădulescu, a consacrat un articol special celor două inițiative ale sale de concediere a evreilor.) Mai întâi, ministrul i-a concediat pe toți cei 92 de funcționari „nebugetari” de la C.F.R. și de la serviciul de poștă și telefonie și telegraf și, după aceea, s-a îngrijit să-i concedieze pe toți cei care nu aveau dreptul să lucreze conform Decretului-lege din 9 august 1940¹⁹⁹.

Alte domenii în care s-a făcut purificarea totală de evrei au fost viața sportivă, arta și educația. În acest caz s-a vorbit în mod deschis de „românizare”, și nu s-au folosit termeni evazivi. „Porunca Vremii” a cerut, la începutul lui august, Federației Române de Fotbal să inițieze o dezbatere pentru „lichidarea Silbermanilor, Rosenbergilor și Co din toate funcțiile care le ocupă în Federația Română de Fotbal”²⁰⁰. Ziarul legionar a cerut să se treacă la „dezinfectare și

¹⁹⁴ *Idem*.

¹⁹⁵ „Porunca Vremii”, 7.8. 1940; „Timpul”, 7.8.1940.

¹⁹⁶ „România”, 19.8.1940.

¹⁹⁷ *Idem*, 14.8.1940.

¹⁹⁸ „Monitorul Oficial”, 1.8.1940.

¹⁹⁹ I. Rădulescu, „Primatul bunăvoinței”, „Porunca Vremii”, 29.8. 1940; Protocolul din 25 iulie, p. 426.

²⁰⁰ „Porunca Vremii”, 7.8.1940.

purificare”²⁰¹ imediată de evrei și în sport. Și, într-adevăr, organizația de tineret a Partidului Națiunii, „Straja Țării”, a publicat un nou statut, care-i îndepărta pe tinerii evrei din sportul românesc (și numărul lor era mare în toate disciplinele); ea a avut, de asemenea, grijă să îndepărteze patru sute de sportivi evrei din Federația de sport²⁰². Presa a continuat să se ocupe de acest subiect, denunțând conducerile diferitelor ramuri sportive „care nu sunt dispuse să renunțe la serviciile evreilor”. Unul dintre ziare a dedicat un articol cazului „unui sportiv evreu ascuns sub nume românesc”. Generalul Gabriel Marinescu, președintele Federației Române de Fotbal, a găsit „formula nouă a românizării sportului românesc”, și a hotărât „eliminarea din divizia națională A, a echipelor minoritare evreiești”²⁰³.

Comandantul organizației de tineret a regelui a decis să elimine din rândurile organizației toți elevii evrei (care aparțineau „străjeriei”, întrucât toți elevii au fost obligați să facă parte din organizație). Unul dintre ziare a comunicat hotărârea și a adăugat că „Vremea când elevii evrei cântau «Tatăl Nostru» alături de străjerii creștini a trecut”²⁰⁴. Ministrul Educației a luat inițiativa și a hotărât să interzică învățătorilor de toate categoriile să se căsătorească fără aprobare în scris și fără să prezinte „certificatul de origine etnică a viitorului soț”²⁰⁵. Un astfel de ordin a fost dat și în armată și el interzicea ofițerilor să se căsătorească fără aprobare. În acest caz, Ministerul Educației a dat o interpretare mai largă legii din 9 august, care interzicea căsătoria între români și evrei (despre lege vezi mai departe, în capitolul 7). Pentru a asigura „puritatea sângelui” învățătorilor, ministerul cerea școlilor de pe întinsul țării să-i prezinte lista cu originea etnică a învățătorilor și a personalului administrativ; iar școlilor comunităților evreiești le-a cerut lista învățătorilor și elevilor cu notarea naționalității și a originii lor etnice. Tribunalul administrativ a anulat convertirea la creștinism a unui evreu din Transilvania, făcută de biserica reformată ungară, întrucât Ministerul Cultelor interzisese botezarea evreilor²⁰⁶. În luna august a fost înregistrată prima cerere de divorț pe baza legii din 9 august care interzicea căsătoria între posesorii de sânge românesc și evrei. Doamna Maria Niagan Pascal a cerut anularea căsătoriei ei cu evreul Mendel Pascal²⁰⁷.

Ziarul „Curentul” a cerut, la 11 august, Ministerului Educației Naționale „să facă loc tineretului”, cu alte cuvinte să concedieze învățătorii evrei din liceele de stat și „să facă libere cel puțin o sută de catedre”, măsură „care va da posibilitate la o sută de tineri și tinere de origine etnică românească să lucreze” în locul lor²⁰⁸. La

²⁰¹ „Curentul”, 20.8.1940.

²⁰² „Timpul”, 14.8.1940.

²⁰³ *Idem*, 19.8.1940.

²⁰⁴ „Raza Basarabiei”, 18.8.1940.

²⁰⁵ Protocolul din 25 iulie.

²⁰⁶ „Universul”, 10.8.1940.

²⁰⁷ „Curentul”, 14.8.1940.

²⁰⁸ L. Popescu, „Loc tineretului”, „Curentul”, 11.8.1940.

30 august Ministerul a răspuns acestei cereri și a publicat în ziare lista a o sută de evrei învățători și învățătoare înlăturați din rețeaua de educație a statului²⁰⁹. Întemeindu-se pe Statutul evreilor, Ministerul Educației a realizat încă un plan vechi: a stabilit că în școlile evreiești româna, istoria și geografia României vor fi predate de învățători cu „sânge românesc”, pe contul comunităților, dar numiți de către minister²¹⁰. Concomitent, elevii evrei au fost excluși din școlile românești.

Subsecretarul de stat la Ministerului Propagandei, Vasile Stoica, a afirmat la balul anual al Camerei de Industrie și Comerț din București, că „la noi au avut loc schimbări profunde, al căror scop este de a asigura progresul elementului românesc și eliminarea anumitor elemente străine din *sufletul nostru și din gândirea noastră*”²¹¹. În chestiunile sufletești a depus mari eforturi noul ministru legionar al Cultelor și Artelor, Radu Budișteanu, avocat de meserie²¹². La 11 august, la Teatrul Național din București, la deschiderea stagiunii, el a făcut o declarație publică:

„Scena românească să fie restituită nației românești. Activitatea trupelor particulare să se desfășoare numai în cadrul principiilor de etică națională. Toate autorizațiile actorilor se anulează. Se vor acorda noi autorizații numai actorilor români”²¹³.

Cu o săptămână înainte, teatrele naționale au cerut tuturor actorilor să prezinte conducerii adeverințe de membru în Partidul Națiunii²¹⁴. Budișteanu a continuat epurarea și, la 24 august, cu ocazia altor festivități, a anunțat că teatrele naționale din România vor putea prezenta și piese străine, dar „nu din lumea semită”²¹⁵; în felul acesta, el a creat o nouă noțiune în dicționarul antisemit românesc, un fel de contrabalantă la lumea ariană. Chiar în ziua semnării Dictatului de la Viena, Budișteanu a respins în scris zvonurile „că s-ar fi prelungit permisul dat actorilor jidani de a juca pe scenele românești”²¹⁶. Ministrul promitea să contribuie la crearea „unui stil românesc unitar și sobru”²¹⁷, ca un răspuns la decăderea morală pe care evreii din România și din întreaga lume au pricinuit-o teatrului.

Toate aceste hotărâri, măsuri și evenimente s-au petrecut înainte de instalarea guvernării fasciste. În cea mai neagră dintre epocile istoriei României, legislația antisemită părea un punct luminos important și poate unic. Această

²⁰⁹ *Idem*, 31.8. 1940.

²¹⁰ Filderman, *Memorii*, p. 697.

²¹¹ „România”, 21.8.1940.

²¹² La 1 iulie, Horia Sima a cerut regelui Carol să formeze un guvern sub conducerea lui, regele a refuzat și Sima a demisionat din guvern. După afirmațiile regelui, Sima și-a argumentat demisia și prin refuzul guvernului de a lua măsuri naționaliste „dure, adică antisemite”. Regele l-a numit în postul de ministru al Cultelor și Artelor pe Budișteanu. Vezi Mușat și Ardeleanu, *România*, partea a II-a, p. 1152-1153; Sima, *Sfârșitul unei domnii săngeroase*, p. 299-300.

²¹³ „Timpul”, 19.8.1940.

²¹⁴ *Idem*, 12.8.1940.

²¹⁵ „România”, 24.8.1940.

²¹⁶ „Porunca Vremii”, 31.8.1940.

²¹⁷ „Luceafărul”, 4.8.1940.

legislație a fost interpretată ca începutul realizării visului antisemit al unor români, după încercarea făcută în timpul guvernului Goga-Cuza, și ca un model de curaj național. Concomitent, au fost nevoiți să fugă din casele lor sute de mii de români, după un avertisment de câteva ore; zeci de mii de familii au fost rupte în două; instituții culturale n-au apucat să transfere în regiunile care au rămas în stăpânire românească toate manuscrisele rare, cărțile și exponatele arheologice importante care constituiau mărturia vechimii românilor; și magazii pline cu arme, muniții și aprovizionare au căzut în mâinile rușilor și ungarilor. Din păcate, tot în acea perioadă s-a evidențiat simțământul de „înălțare sufletească și de emoție” cauzată de anularea drepturilor cetățenești a 73.235 capi de familii evreiești²¹⁸, ca urmare a legii revizuirii cetățeniei și a Statutului, care-i împărțea pe evrei în mai suportabili și mai puțin suportabili și care i-a înlăturat din aproape toate domeniile economiei, industriei și culturii. Aproape zilnic se publica o lege sau o ordonanță nouă sau se făcea auzită o nouă propunere de limitare a libertății de acțiune sau de mișcare a evreilor. Și faptul era considerat ca o realizare istorică, îndeplinirea visului „precursorilor” și aplicarea în viață a profețiilor lor. La această sărbătoare au luat parte români din toate straturile populației, de la Biserică până la militari, de la învățători până la industriași. În acest cadru s-au evidențiat sindicatele și diferite uniuni profesionale, și cele în care prezența evreilor constituia o „amenințare”, și cele în care evreii își cuceriseră un loc prin faptele, prin realizările și prin rănilor lor pe câmpul de luptă.

Condiția evreilor a fost fixată în această perioadă prin două decrete cu putere de lege: Decretul din 12 iunie 1940, care proclama crearea Partidului Națiunii și interzicea primirea evreilor în rândurile lui, și Statutul evreilor din 9 august 1940 și legea auxiliară, care interzicea căsătorii mixte (Statutul și consecințele lui sunt analizate în capitolul următor, întrucât legea a fost aplicată în timpul regimului legionar).

Prima ordonanță, așa cum observa Filderman în convorbirea cu ministrul de Interne, anula în mod practic drepturile cetățenești ale evreilor și a determinat concedierile în masă din serviciul de stat și din instituțiile publice. Putem defini misiunea pe care a îndeplinit-o Partidul Națiunii prin cele publicate de un ziar românesc serios: el a fost „un instrument de cea mai mare importanță pentru scoaterea evreilor din viața publică și economia românească”²¹⁹. Partidul a acționat, de asemenea, și pentru colectarea datelor în vederea pregătirii legislației antisemite. Începând cu mijlocul lunii iulie, numeroase comunități au raportat Federației Comunităților din Regat că sucursale ale partidului participă „la întocmirea de liste de cetățeni evrei pe categorii”²²⁰.

²¹⁸ „Neamul Românesc”, 9.8.1940.

²¹⁹ „Luceafărul”, 28.7.1940.

²²⁰ *Protocolul din 25 iulie.*

Statutul evreilor nu s-a limitat la poziția juridică a evreilor, ci a avut consecințe grave în toate domeniile vieții. Statutul a provocat lichidarea întreprinderilor industriale evreiești de la sate, înlăturarea evreilor din sate și confiscarea averilor lor de acolo; Statutul a interzis diferitelor categorii de evrei să se ocupe de meseriile lor, le-a anulat autorizațiile de muncă, și îndeosebi a lovit în avocați, în farmaciști, în medici, în ingineri, în arhitecți și contabili; Statutul i-a alungat pe elevii evrei din școlile de stat; Statutul și dispozițiile care l-au însoțit au fixat termene imposibil de respectat pentru prezentarea actelor, certificatelor și adeverințelor de către oricine avea dreptul s-o facă. După însăși legea respectivă, evreei aveau încă dreptul la muncă, dreptul de a păstra autorizația de muncă sau de membru de sindicat, care le acorda o posibilitate de a munci. Totuși, presa publică zilnic liste nominale cu evrei care au pierdut dreptul să lucreze în meseriile lor.

Printre conducătorii Baroului avocaților din București și chiar printre avocații de rând domnea un sentiment de satisfacție, provocat de înlăturarea din barou a sute de avocați evrei „care n-au depus actele cerute pentru a dovedi că fac parte din categoria a II-a”²²¹. Acest barou a stat, după cum este știut, în fruntea acțiunii de alungare a avocaților evrei din tribunale. O primă listă de 289 de avocați excluși din barou și o a doua listă cu 789 de nume²²² și alte liste de medici salariați, ingineri ș.a. au completat tabloul. „Deși presa se află sub cenzură”, protesta Filderman în fața ministrului de Interne, ziarul continuă atăturile împotriva evreilor, criticând Statutul, socotindu-l „prea blajin”²²³.

Unul dintre instigatorii antisemiți din această epocă a fost Iorga. La 4 august s-a autoproclamat, fără jenă, ca antisemit, și-a exprimat mulțumirea pentru traducerea în judecată a evreilor care au finanțat, după părerea lui, Partidul Socialist din Franța, Frontul popular și grevele, și a stabilit că mai-marii evreilor „au ucis sufletul francez”²²⁴. În alt articol Iorga definea Statutul ca „o operă românească de apărare, fiind plin de echitate și blândețe”:

Statutul evreilor a împărțit evreei în trei categorii pe care nu le va găsi nimeni aspre. Evreeii au calități și defecte. Defectele fac rău românilor iar calitățile lor folosesc numai evreilor. Vina evreilor este că prin avere întâi, apoi prin ambiție politică, se suie în capul națiunilor. În Moldova ei au trei sferturi din proprietatea urbană. În ultimul timp au dorit prefacerea țării și alipirea ei la acel stat străin care le oferea o situație mai dominantă²²⁵.

Iorga nu s-a mulțumit cu un articol de sprijinire a Statutului, ci a cerut aplicarea lui imediată și rapidă, adăugând revendicări în domeniul care îi era mai

²²¹ „Timpul”, 30.8.1940; copie. În: *Documents*, VI, nr. 148, p. 189.

²²² „Timpul”, 30.8.1940.

²²³ Protestul Federației către ministrul de Interne, cu privire la instigarea antisemită în presă în ciuda cenzurii. 17 august 1940. Din: *Ancel*, *Documents*, I, nr. 85, p. 458.

²²⁴ *Neamul Românesc*, 4.8.1940. Este vorba de judecarea unor evrei din Franța după înfrângerea din mai 1940 și ocupația germană.

²²⁵ N. Iorga, *Statutul evreilor*, *ibid.* 13.8.1940.

cunoscut: naționalizarea cinematografelelor în proprietate evreiască, desființarea editurilor evreiești și transferarea lor la stat și predarea librăriilor evreiești uniunilor culturale românești²²⁶.

Un alt intelectual important, scriitorul Cezar Petrescu, a salutat și el în public anularea drepturilor cetățenești ale majorității evreilor din România și, imediat după publicarea legii, considera că Statutul va rămâne la temelia României naționale în viitor. C. Petrescu a revenit, dorind să participe la dezbaterile problemelor și oferind sfaturi în problema evreiască. Într-un articol publicat la 14 august, el sublinia că naționalizarea pământurilor aparținând evreilor este îndreptățită și că există precedente de acest fel în istoria românească. Compara situația cu cele două reforme agrare (din anii 1860 și 1918), ca și cum puținele pământuri proprietate evreiască ar fi putut să rezolve problemele agrare ale României, și cerea să se aplice naționalizarea cu cea mai mare severitate²²⁷.

Timp de trei săptămâni după publicarea Statutului și până când au răsărit probleme dintr-o altă direcție, presa a sărbătorit „victoria” asupra evreilor, neuitând să amintească lupta îndelungată a guvernelor românești, începând cu Congresul de la Berlin din 1878, pentru a împiedica acordarea de drepturi cetățenești evreilor și a dreptului de a achiziționa pământuri. Statutul a provocat reflecții într-o direcție suplimentară, și anume, cu privire la o acțiune de „reînnoire” care va veni după înlăturarea evreilor, reînnoire morală, economică, spirituală și, în două cuvinte, – „ordine nouă”²²⁸. Ceea ce era comun tuturor articolelor era exprimarea senzației că Statutul evreilor nu este ultimul capitol, ci doar prima etapă a soluției problemei evreiești. „Neamul Românesc”, ziarul lui Iorga, care exprima concepțiile dreptei „moderate”, a văzut în Statut începutul „noii ordini juridice” întemeiate pe realitatea românească, al unei prefaceri care trebuie continuată prin „mijloace legale”²²⁹; și asta, în contrast cu abundența de idei antisemite din presa antisemită obișnuită, care nu a ezitat să ceară eliminarea totală și în forță a evreilor din toate domeniile. Lista propunerilor publicate între 11 august și 3 septembrie 1940 era, în mare măsură, lista legilor, ordonanțelor, hotărârilor și dispozițiilor guvernului național-legionar și ale regimului antonescian la început de drum. Una dintre propuneri, de a naționaliza proprietățile imobiliare ale evreilor din orașe, amintea „tragedia orașului Iași”²³⁰, în care majoritatea clădirilor aparțineau evreilor. Orașele românești, sublinia ziarul, se aseamănă acum cu Tel Aviv, întrucât bunurile lor imobiliare au trecut în mâinile evreilor.

Toate ziarele și majoritatea miniștrilor au fost de acord că următoarea etapă a campaniei antievreiești trebuie să fie aprofundarea românizării. Ministrul

²²⁶ *Idem*, 15.8.1940.

²²⁷ C. Petrescu, *Statutul evreilor*, „România”, 14.8.1940.

²²⁸ De ex.: *Stăpâni în casa noastră – Directivele noului statut al evreilor*, „Universul”, 14.8.1940.

²²⁹ „România”, 13.8.1940.

²³⁰ „Porunca Vremii”, 14.8.1940.

Economiei Naționale a clarificat, în cursul dezbaterii publice despre importanța Statutului, planul guvernului în domeniul românizării. „Planul economic al guvernului privind românizarea, a spus ministrul Gheorghe Leon, profesor de economie, cuprinde transferarea unor ramuri întregi ale economiei în uzine românești, naționalizarea industriei, monopol asupra marelui comerț, încurajarea elementelor naționale și acțiuni de finanțare a acestei operațiuni”²³¹. Aceste declarații s-au transformat, cu timpul, în paragrafe ale diferitelor legi în perioada regimului fascist, întrucât guvernul Gigurtu n-a apucat să le pună în practică. Un ziarist de mână a doua a rezumat sentimentele multora când a scris că:

Statutul evreilor reprezintă prima fază în soluționarea problemei evreiești, un nou punct de vedere în chestiunea evreiască... Vor trebui luate măsuri complementare, dispoziții speciale, în spiritul unei guvernări sincere naționaliste. Există o singură soluție: recucerirea pozițiilor pierdute în toate domeniile. Statutul evreilor este o piatră de hotar prin acțiunile sale în viitor”²³².

Legea cu privire la interzicerea căsătoriilor mixte a provocat entuziasm, cu toate că nu în aceeași măsură ca și Statutul. Fenomenul era marginal: pe întregul teritoriu al României, după Dictatul de la Viena, s-au înregistrat numai 4.145 de căsătorii mixte, dintre care 2.077 căsătorii de bărbați evrei cu femei ariene; numai o parte erau românce. Numărul copiilor din aceste căsătorii era, în 1941, de 2.942²³³. Un număr necunoscut de românce căsătorite cu evrei au prezentat, de îndată, ministrului Justiției un memoriu cerând să fie considerați români copiii lor²³⁴. În legătură cu căsătoriile mixte, ziarul lui Iorga a adoptat un limbaj rasist nazist, laudând legea „de importanță istorică... care este menită să păzească rasa română pură”²³⁵. Despre reacțiile din tabăra antisemită „pură”, nu este necesar să mai cităm.

Statutul a pus capăt mijloacelor de existență ale „intelectualilor evrei”, care, în realitate, erau intelectuali români. Ei au pierdut cu desăvârșire – până la ocupația sovietică din august 1944 – dreptul de a se întreține din munca lor, fiind excluși din toate domeniile creației. În acei ani, supraviețuirea cotidiană, foarte des mizeră, umiltoare, a depins de ajutorul oferit de comunități sau de bunăvoința câtorva intelectuali români care au continuat să dea de lucru în secret prietenilor evrei²³⁶.

²³¹ „România”, 16.8.1940.

²³² S. Bucur, *Statutul juridic al evreilor*, „România”, 20.8.1940.

²³³ Centrala Evreilor din România. *Breviarul statistic al populației evreiești din România*. [București], p. 54-55: 60-61. Copie în: AnceI, *Documents*, I, nr. 45, p. 311-313. Vezi: Sumarul de la Recensământul „posesorilor de sânge evreiesc” din anul 1942, cum a fost întocmit de Ambasada germană din București, cuprinzând și date despre căsătoriile mixte etc. *Idem*, nr. 114, p. 294.

²³⁴ „Curentul”, 20.8.1940.

²³⁵ „Neamul Românesc”, 21.8.1940.

²³⁶ Un intelectual evreu, Lascăr Sebastian, care a devenit negustor ambulant de cămăși de mătase, i-a descris lui Filderman neliniștea care l-a cuprins înainte de a începe să viziteze locuințele oamenilor pentru a-și oferi spre vânzare mărfurile. Vezi scrisoarea de mulțumire al lui Sebastian către Filderman pentru ajutorul care i-a fost acordat la înjghebarul afacerii: 8 septembrie 1940. Din: AnceI, *Documents*, I, nr. 89, p. 469.

Conducerea evreiască, în frunte cu Filderman, se afla în acea perioadă în fața unui examen fără precedent în istoria comunităților din România – reacția la asasinarea evreilor. Ultimele luni ale dictaturii regale au dovedit inadecvarea percepției lui Filderman și a altor conducători ai evreilor cu privire la estimarea pericolului antisemit pentru existența evreiască și la modalitățile de contracarare a acestui pericol. Filderman n-a înțeles, aproape până în ultima clipă, că nu se poate lupta împotriva antisemitismului în discuții bazate pe fapte, pe logică și cu argumente raționale.

Grăitor pentru acest mod de a gândi este articolul său apărut în ziarul naționalist „Curentul”, la 12 august 1937: aici el a încercat să convingă publicul românesc cult că, de fapt, nu există o problemă evreiască în România și, printre altele, a afirmat că evreii nu constituie un pericol economic, deoarece densitatea populației este mai scăzută decât în alte state europene. În continuare, el a prezentat date cu privire la densitatea populației în câteva țări europene și „a dovedit” că în România este loc pentru toți. Articolul a provocat iritarea lui Iorga, care a publicat, ca răspuns, testamentul lui antisemit, pamfletul *Iudaica*; iar argumentul lui Filderman cu privire la densitatea populației s-a transformat în ochii instigatorilor antisemiți în semn că Filderman și evreii vor să pună stăpânire pe pământul românesc.

Se cuvine remarcat, totodată, că evreii din România nu au avut, în această perioadă, nici un alt conducător în afară de Filderman. Ce-i drept, la 3 martie 1940, a fost ales un nou șef rabin, Alexandru Șafran, și, în decursul timpului, el a acționat, după capacitatea sa, alături de Filderman. Conform Constituției, Șafran a fost membru în Senat până la începutul lui septembrie 1940, ca singur reprezentant al populației evreiești într-o instituție națională. Dar pe cei doi îi despărțeau vreo treizeci de ani de experiență în lupta pentru apărarea evreilor și 28 de ani de viață. În anul 1940, Filderman avea 58 de ani și era o personalitate recunoscută și printre evrei și printre români, apreciat și de conducerea evreiască din Statele Unite și din întreaga lume. Rabinul Șafran, pe atunci în vârstă de treizeci de ani, dintr-o ramură a unei prestigioase familii de rabini, a funcționat înainte de alegerea sa ca rabin al Comunității din Bacău, care număra cam zece mii de suflete. Când Filderman și-a dat demisia din cauza refuzului comunităților de a susține cheltuielile pentru întreținerea Uniunii Comunităților din Regat (UCE), Șafran i s-a adresat, ca membru al conducerii Federației Uniunilor Comunităților, și i-a cerut să revină asupra demisiei; cu această ocazie, l-a definit pe Filderman drept „expresia nevoilor de astăzi ale evreilor... un sol care lucrează pentru binele poporului, căruia iudaismul român are motive să-i fie recunoscător”²³⁷ ș.a. Scriitorul evreu Isac Peltz

²³⁷ Protocolul din 14 august, p. 453.

I-a caracterizat pe Filderman ca fiind „unicul nostru exemplar de energie aplicată pe teren”, „Omul care a avut în mână sa fermă destinele populației evreiești și a emancipat-o”, „omul care reprezintă evreii din România”, „omul care împletește în chip armonios munca savantului, a juristului, a statisticianului, a dialecticianului cu aceea a oratorului de calitate și a mânătorului unui condei personal, viu, original”²³⁸.

A existat consensul că Filderman este personalitatea cea mai importantă și mai reprezentativă a evreilor din România; așa gândeau și conducătorii de atunci ai mișcării sioniste. Așa au gândit și dușmanii locali ai poporului evreu și tot așa au gândit și naziștii: ei i-au instigat pe unii români contra lui, au lăsat să se înțeleagă că viața lui nu are valoare și au chemat la lichidarea lui²³⁹.

Ziarul „New York Times” a scris, la 27 iunie, că această campanie împotriva președintelui lor a stârnit îngrijorare și neliniște în rândurile evreilor din România, „întrucât în prezent el este singura persoană care are curajul și prestigiul să apere interesele evreilor și să intervină în acest sens, la autorități”²⁴⁰.

Odată cu începutul retragerii din Basarabia și Bucovina, la 27 iunie, ministrul de Interne Ghelmegeanu i s-a adresat lui Filderman, și, fără să-i dezvăluie că România a renunțat la teritoriu, i-a cerut „ca toți conducătorii Uniunii să fie la dispoziția guvernului și să aștepte liniștiți desfășurarea evenimentelor”²⁴¹. Guvernul le cerea de fapt frunțașilor evrei din Regat să rămână pasivi și să nu inițieze nici o acțiune. Primele știri cu privire la retragere au provocat o mare emoție în rândul unora dintre frunțașii Uniunii, și mulți n-au acceptat postura de simpli spectatori. După afirmațiile lui Șafran, de îndată ce li s-a adus la cunoștință, lui și lui Filderman, că „violenta împotriva evreilor începuse să se dezlănțuie, ne-am întors la biroul ministrului de Interne pentru a cere să se pună capăt pogromului; dar în minister domneau panica și dezordinea, și nu a fost posibil să se fixeze audiență la minister în aceeași zi”²⁴².

După afirmațiile rabinului Șafran, încă în seara de 27 iunie, după întâlnirea cu ministrul de Interne, au început să curgă la birourile Uniunii și la locuințele lor știri despre atacuri împotriva evreilor. În ședințele șefilor Uniunii domnea o atmosferă grea și câțiva dintre membrii conducerii au cerut să se acționeze, cu toate că nu știau cum. Unii au cerut o reformă totală a structurii și a activității vechii organizații evreiești, alții, să fie cooptate „forțe tinere”²⁴³. să se creeze cu

²³⁸ Expunere a lui Filderman cu privire la ajutorul pe care l-a acordat scriitorilor evrei în timpul Holocaustului: *L'aide accordée aux artistes et écrivains juifs*. Arhiva Filderman, P-6/94, p. 61.

²³⁹ „Porunca Vremii”, 26.7.1940. Ziarul a publicat de câteva ori corespondența lui Filderman și a cerut față de cititorilor să-l atace.

²⁴⁰ *Idem*.

²⁴¹ Protocolul din 27 iunie, p. 411.

²⁴² Șafran, *Memorii*, p. 35. Întâi au sosit știri despre cele ce se petreceau în Basarabia și, apoi, despre pogromurile din Bucovina.

²⁴³ Protocolul din 27 iunie, p. 411.

repezițiune o mai cuprinzătoare instituție de ajutor și să fie atrase la dezbateri cât mai multe persoane, pentru a lărgi baza de consultări; parte dintre aceste propuneri au fost mai târziu acceptate.

S-au făcut auzite și alt gen de opinii: „Noi suntem chemați să dăm instrucțiuni unei populații evreiești năucite, pentru a preîntâmpina panica”, spunea Artur Axenfeld tuturor celor care voiau să reformeze Uniunea tocmai în timpul pogromurilor²⁴¹.

În schimb, cel care de ani de zile era mâna dreaptă a lui Filderman, cunoscut ca evreu asimilat, Artur Sărățeanu, își avertiza colegii că este vorba de o situație nouă: „vom avea migrațiuni de populație evreiască înspre și dinspre Bucovina și Basarabia... față de aceste probleme se cuvine să nu rămânem impasibili, ci să începem o acțiune de prevenire...”, „să prevenim comunitățile din Vechiul Regat, arătându-le că sunt datoare să-i ajute pe cei care cad victimă împrejurărilor”²⁴⁵. Nimeni nu a rostit în primele zile cuvintele pogrom și asasinat.

Dezbaterile, care s-au desfășurat deseori în zilele retragerii și mai târziu, au scos la iveală slăbiciunile iudaismului din România, precum și caracteristicile personalităților care au stat în fruntea lui. Această colectivitate a început să se organizeze pentru a face față unei situații noi, căreia era greu să-i pricepi sensul, deși erau obișnuiți cu izbucnirile antisemitismului românesc și înțelegeau pericolul pe care-l implică. Fruntașii acestui iudaism au purtat, atunci, dezbateri libere, au luat hotărâri în mod democratic, prin vot –, au lărgit instituțiile de asistență socială și au încercat să asocieze la noua povară a Comunității și alte persoane; dar și unii și ceilalți s-au eschivat de la răspundere, și au preferat, în general, interese locale și personale. Mulți dintre cei ce se aflau la conducerea Uniunii (cam douăzeci de persoane) au cerut să se colaboreze „cu sectoarele care au stat deoparte” și „să se apropie elementele tinere”²⁴⁶. Șef rabinul Șafran era convins că venise timpul „să se accentueze momentul religios” prin crearea unui comitet de rabini care să se ocupe de „întocmirea programei analitice a învățământului limbii, religiei și istoriei în școlile primare evreiești din țară”²⁴⁷. Filderman, care avea o atitudine legalistă, a amintit tuturor că „Uniunea se ocupă de cult, cultură și asistență socială” și că orice schimbare, cum ar fi lărgirea instituțiilor, nu este posibilă decât prin schimbarea statutelor, ceea ce însemna convocarea congresului. În condițiile existente acest lucru nu era posibil²⁴⁸.

Asemenea discuții aveau loc în timp ce sute de evrei erau uciși în nordul țării. Știrile de acolo erau fragmentare. Legătura cu comunitățile din teritoriile

²⁴⁴ *Idem. Idem.*

²⁴⁵ Protocolul ședinței Comitetului Central și al Comitetului Executiv al Uniunii și al Federației, 4 iulie 1940. Din: Anel, *Documents*, I, nr. 67, p. 417 (în continuare, Protocolului din 4 iulie).

²⁴⁶ *Idem.*, p. 413-414.

²⁴⁷ *Idem.*, p. 415.

²⁴⁸ *Idem.*, p. 413-414.

anexate la Uniunea Sovietică și cu multe comunități din teritoriul care a rămas românesc²⁴⁹ s-a întrerupt. Autoritățile au stânjenit până și corespondența dintre Uniune și comunități din interiorul Regatului²⁵⁰; pe plan local nu s-a permis, în general, întrunirea comitetelor comunităților și pentru fiecare ședință se cerea o aprobare specială de la comandantul militar al regiunii²⁵¹.

La începutul lui iulie climatul din anturajul fruntașilor Uniunii s-a schimbat și conducerea evreiască a început să înțeleagă că este vorba de un dezastru; dar, încă îl percepea ca pe un dezastru local, nelegat de dezastrul general al evreimii din Europa sau din Polonia vecină. Această schimbare a fost provocată nu numai de numeroase știri care au început să se scurgă spre birourile Uniunii, ci, mai ales, de campania de ațâțare antievreiască inaugurată de presa antisemită. Trecutul reînvia, cunoscuta senzație că evreii urmează să devină țapul ispășitor pentru eșecul politicienilor români, al regelui și al armatei de a păzi integritatea patriei. „În întreaga țară domnește o atmosferă de dispreț față de evrei”²⁵², scria ziarul „Curentul” la 1 iulie 1940. A doua zi, directorul ziarului, Pamfil Șeicaru, a adresat un „apel către români”, în care-i acuza de trădare nu numai pe evreii din Basarabia și Bucovina, ci și pe evreii din București.

„Și în Basarabia și în Bucovina, evreii și-au lepădat masca. De ce am fi surprinși? Ne puteam aștepta la acea mărturisire de abjecție iudaică. Ceea ce este mai grav, ceea ce legitimează îngrijorările mele și explică acest apel, este atitudinea conștient provocatoare a evreilor... în capitala țării”²⁵³.

Temerile fruntașilor populației evreiești își aveau temeiul în trecutul îndepărtat și apropiat. În primul război mondial și după el, evreii din Muntenia au fost acuzați de colaborare cu ocupantul german, de simpatie pentru Germania și Austro-Ungaria, de spionaj în favoarea lor și mulți au plătit cu viața pentru această acuzație. În ședința conducerii Federației din 4 iulie, Filderman a vorbit despre „rezultate dezastruoase” care pot să apară în urma retragerii și, mai ales, în urma „zvonorilor care circulă cu privire la atitudinea evreilor în această tristă împrejurare prin care trece Țara”²⁵⁴. În întrederea cu ministrul de Interne Ghelmegeanu, care a avut loc cu două-trei zile înainte de căderea guvernului Tătăărăscu, Filderman i-a cerut să apere populația evreiască și i-a atras atenția că „niciodată nu știi unde sfârșesc tulburările ce se pot naște din pricina exagerărilor”²⁵⁵ – aluzie la

²⁴⁹ Protocolul ședinței Comitetului Central și Comitetului Executiv al Uniunii și al Federației, 4 iulie 1940. Din Ancei: *Documents*, I, nr. 67, p. 417 (în continuare, Protocolul din 4 iulie).

²⁵⁰ Președintele Comunității din Tecuci a cerut în ședința conducerii Uniunii ca adresele acestora să fie expediate sub formă de scrisori personale „întrucât scrisorile către comunitățile locale nu sunt predate” (Protocolul din 14 august, p. 454).

²⁵¹ Protocolul din 25 iulie, p. 426, 430.

²⁵² „Curentul”, 1.7.1940.

²⁵³ P. Șeicaru, *Apel către români*, „Curentul”, 2.7.1940.

²⁵⁴ Protocolul din 4 iulie, p. 416.

²⁵⁵ *Idem*.

posibilitatea ca pogromurile să ducă la destabilizarea regimului. În același timp, Filderman s-a adresat Prefecturii de poliție a Capitalei, cerând „paza populației evreiești și a sinagogilor”²⁵⁶.

Într-un regim totalitar antisemit cum era atunci cel din România, modalitățile de reacție ale conducerii evreiești la știrile privitoare la asasinat erau reduse. Nu existau mijloace de a alarma opinia publică din țară și din străinătate, nu exista un parlament ales prin alegeri libere, nu exista acces la radio, iar presa „cenzurată”, în marea ei majoritate, nu numai că era antisemită, ci se afla în culmea unei campanii antisemite care chema de-a dreptul la omorârea evreilor. Opoziția democratică era paralizată și din interior și din afară, și principalele forțe politice concentrate în jurul regelui (dar nu toate) făceau tot ce le stătea în putință să intre în grațiile naziștilor și ale trimișilor lor. Această neputință a conducerii evreiești de a apăra viața evreilor și cu atât mai puțin proprietățile lor, le-a devenit imediat clară lui Filderman și asistenților lui și a avut o mare influență asupra reacției conducerii evreiești pe vremea regimului Antonescu. Evreii rămăseseră absolut singuri – cu toate că mai exista o oarecare bunăvoință în diversele cercuri ale „vechiului” regim, care conduseseră țara între cele două războaie mondiale și nu se identificaseră total cu aripa antisemită. Sprijinul extern, care niciodată nu a fost ferm, sincer și autentic, a dispărut cu desăvârșire, așa cum observa pe bună dreptate ziarul „Porunca Vremii” într-un articol din 27 iulie 1940, subliniind că puterile democratice nu vor putea să-i salveze pe evreii din România.

Apărarea evreilor din România de către puterile occidentale democratice a existat mai degrabă în imaginația antisemiților români – izvorând din convingerea că democrația este în favoarea evreilor și servește interesele lor, în schimb, naționalismul, șovinismul și regimurile naționaliste și totalitare le dăunează și, deci, ele sunt bune pentru români. În afară de scurta perioadă a guvernului Goga-Cuza, atunci când interese occidentale au cerut-o, guvernele Franței, Marii Britanii și Statelor Unite nu au exercitat presiuni puternice asupra României pentru a o sili să mențină drepturile evreilor.

Singura cale ce se deschidea în fața lui Filderman și a colaboratorilor săi era de a încerca să influențeze dinăuntru *establishment*-ul regelui Carol, care niciodată n-a dovedit simpatie pentru evrei, devenind chiar dușmănos spre sfârșitul regimului său, cu toate că a rămas în permanentă antigerman și prooccidental. Nici măcar nu s-a discutat posibilitatea de a-l contacta. Filderman le-a cerut tuturor activiștilor evrei „să acționeze unitar pe toate tărâmurile, a avertizat împotriva inițiativelor individuale și a subliniat «răspunderea pe care o avem când vorbim în numele populației evreiești»”²⁵⁷.

²⁵⁶ *Idem.*

²⁵⁷ Protocolul din 4 iulie, p. 418.

O asemenea inițiativă personală au luat-o un activist local din București, Achil Șaraga, fost ajutor al primarului Capitalei, și avocatul Cohen. Ei s-au întâlnit cu ministrul și consilierul regal Vaida Voevod, predându-i o petiție prin care evreii se identificau cu doliul țării și-și exprimau „protestul lor împotriva actelor de teroare săvârșite de coreligionarii lor în Basarabia și Bucovina”²⁵⁸. Trebuie precizat că niciodată Filderman și Uniunea n-au acceptat pur și simplu acuzațiile colective împotriva evreilor din Basarabia și din Bucovina. Însă nici Filderman nu putea să vorbească în numele întregii populații evreiești.

În primul rând, două Uniuni de comunități obișnuiau, în mod tradițional, să păstreze distanță față de evreii din Regat și de conducerea lor: Uniunea Comunităților din Transilvania și Biroul ortodox central de la Cluj. Acest fapt își găsea expresia și în participarea acestor Uniuni la întreținerea Federației. Doar în cele două luni în care a fost la putere guvernul Gigurtu, când pericolul a devenit real, Filderman a primit mandat să vorbească și în numele evreilor din Transilvania: „avem o singură reprezentanță care este Federația”²⁵⁹, a afirmat conducătorul evreilor din Cluj, Iosef Fischer, și această declarație s-a bucurat de sprijinul președintelui organizației evreiești ultraortodoxe Ștefan Ulman.

În al doilea rând, exista în România o comunitate mică dar bogată și foarte organizată a evreilor sefarzi, care număra circa opt mii de suflete. Această comunitate întreținea instituții separate, inclusiv o Uniune de comunități proprie, avea un șef rabin și două cimitire. Se considera nu numai separată dar și cu drepturi mai mari și mai legată de patria românească decât evreii de rit așkenaz, datorită vechimii mai mari în țară și contribuției ei la economia și viața spirituală din România. Chiar și în problema declarației de identificare cu poporul român, dezbătută în conducerea Federației la începutul lui iulie, reprezentantul sefard Almuli nu s-a grăbit să sprijine versiunea comună și a anunțat că mai întâi trebuie să vorbească cu președintele Uniunii sale și apoi va hotărî²⁶⁰.

Ca un prim pas în încercarea de a influența opinia publică românească s-a hotărât, în ședința Federației, să se ceară rabinului șef să țină în Senat o cuvântare de identificare cu poporul român și cu regele, și ca în această cuvântare să se încerce a se reduce din gravitatea acuzațiilor împotriva evreilor din Basarabia și Bucovina²⁶¹. În ciuda amenințărilor la adresa vieții lui, rabinul Șafran a venit la Senat să-și țină discursul.

„Când am ajuns la Senat am intrat prin intrarea principală și m-am trezit într-o atmosferă plină de tensiune. Lângă ascensor stăteau Cuza și colegii săi și mi-au aruncat o privire amenințătoare. Profesorul Tănăsescu, chirurg din Iași, se

²⁵⁸ *Idem*, Raportul Șefului Statului Major, 4 iulie 1940, p. 4.

²⁵⁹ Protocolul din 4 iulie, p. 417.

²⁶⁰ *Idem*. Despre contribuția evreilor sefarzi la economia românească, vezi I. Geller: *Evreii sefarzi în viața economică a României*. Peamin 30 (ebraică), 1987, p. 62-94.

²⁶¹ Protocolul din 4 iulie, p. 416; Bulei, p. 9-10; raportul șefului Marelui Stat Major, 3 iulie 1940, p. 5.

afla și el acolo, și când a văzut pericolul care se apropia, s-a așezat între mine și Cuza. Tănăsescu, o persoană corpolentă, m-a apucat cu brațele lui vânjoase și m-a condus la scările care duceau în sala de ședințe. În sală era un zgomot asurzitor și zarvă mare. Senatorii stăteau grupuri-grupuri și vorbeau cu patos, dar, în ciuda zgomotului, se putea auzi: «Jidanii și comuniștii vând Țara!» «Moarte evreilor!». Mi-am dat seama că eram într-o situație deosebit de gingașă. Mai înainte se aflase lângă mine Tănăsescu pentru a-mi salva viața, acum animalele sălbatice din sală erau gata să mă sfășie»²⁶².

Șafran nu și-a citit cuvântarea, deoarece Senatul a hotărât să nu țină ședința oficială și în felul acesta să evite sub orice formă posibilă recunoașterea anexării Basarabiei și Bucovinei de nord la Uniunea Sovietică²⁶³. Acest discurs, cu completările care se cereau după ce au început să curgă știri despre participarea unor evrei din Basarabia la lezarea de soldați români în retragere, a constituit baza telegramei trimise regelui Carol la 10 iulie, și publicată în organul Uniunii²⁶⁴. Scopul „proclamației de identificare patriotică”, așa cum a definit-o unul din conducătorii Federației, a fost de a accentua identificarea evreilor din România cu poporul român și cu regele în ceasul lor greu și că evreii nu sunt vinovați de situația creată în țară. Evreii și-au declarat și disponibilitatea de a suporta „orice sacrificiu” pentru România, iar evreii din Regat au amintit participarea lor la războaiele țării. Concomitent, organul Uniunii a publicat un articol cu același subiect și, fără să confirme zvonurile despre prejudicii aduse armatei de către evrei, a repudiat astfel de fapte, scoțând, cu această ocazie, în evidență deosebirea dintre evreii din Regat și evreii din teritoriile anexate.

„Nu știu în ce măsură sunt adevărate zvonurile, nici în ce măsură au participat evreii basarabeni la faptele reprobabile care s-ar fi comis acolo. *Dar oricare ar fi adevărul, ce vină avem noi în aceste fapte de nebunie sălbatică, comise de oameni care n-au avut vreme să se lege sufletește de popor și Țară?*” (subl. în orig.)²⁶⁵.

Acest articol – bazat pe cuvântarea necitită de șef rabin – includea o încercare de îndepărtare, pe cât era posibil, de acțiunile antiromânești ale unor evrei, în special din Basarabia, fără a adopta în întregime acuzațiile oficiale. Poziția categorică a lui Filderman însuși cu privire la „vina colectivă” a evreilor din Basarabia și Bucovina este exprimată în scrisoarea pe care a trimis-o președintelui Uniunii Evreilor Români din Statele Unite, Charles Zonenreich:

„Antisemiții au răspândit zvonuri care spun că evreii din Basarabia și Bucovina au omorât ofițeri ai armatei române și funcționari importanți. Nu știu cât

²⁶² Șafran, *Memorii*, p. 36.

²⁶³ „Curierul Israelit”, 10.7. 1940; vezi copie în: Ancel, *Documents*, I, nr. 69, p. 4.

²⁶⁴ Faptul că Șafran nu a citit discursul este notat în Protocolul ședinței Federației din 4 iulie 1940, p. 416. Rabinul Șafran a afirmat în memoriile sale că a citit discursul: se pare că a uitat (Șafran, *Memorii*, p. 35).

²⁶⁵ Vezi nota 264.

de adevărat este acest lucru, și câți evrei au luat parte la aceste acțiuni josnice... Toate prăvăliile evreiești din Cernăuți și Chișinău au fost distruse și acest fapt dovedește că nu se poate arunca responsabilitatea actelor criminale pe populația evreiască... Vom rămâne credincioși statului și poporului român, orice s-ar întâmpla”²⁶⁶.

În ședința Federației de la 4 iulie, Filderman a declarat fruntașilor evreilor din România că știrile despre comportarea evreilor în zonele anexate nu corespund „probabil” realității ori sunt exagerate. Filderman s-a adresat unor personalități românești, reprezentanților partidelor „istorice” și oamenilor de stat care nu erau identificați ca antisemiți și, după afirmațiile sale, a primit asigurarea că hotărârile importante privind soarta evreilor vor fi luate în guvern și nu în Partidul Națiunii²⁶⁷; cu alte cuvinte, că atitudinea față de evrei nu va fi influențată de ideologia antisemită a partidului regelui.

Filderman a făcut încă o încercare de a-i influența pe miniștrii antisemiți din guvernul Gigurtu pe căi logice, prezentându-i ministrului de Interne două studii pregătite de el. Scopul primului studiu, care număra douăzeci de pagini, era „de a convinge guvernul” cu privire la „consecințele unei răsturnări a situației economice a evreilor”²⁶⁸.

Concomitent, el a întrunit, la 16 iulie, majoritatea șefilor de comunități, și le-a expus situația. La această ședință a participat și președintele Comunității din Dorohoi și, pentru prima oară, conducerea de la București a aflat despre întreaga amploare a pogromului și, în special, despre modul în care a fost dus la îndeplinire, precum și despre ultimele prigoane din zonă. Fruntașii populației evreiești s-au abținut, în general, să vorbească deschis în ședințele Uniunii și ale Federației despre actele criminale îndeplinite de armata română și despre atmosfera de teroare instaurată în diverse regiuni ale țării; ei știau că întotdeauna a existat pericolul ca arhiva Uniunii să fie confiscată de către Siguranță (ceea ce s-a și întâmplat de câteva ori). În general, informația era transmisă verbal de către fruntașii comunităților sau de trimișii lor în întâlniri între patru ochi cu Filderman, uneori cu participarea unui ajutor al său și, mai târziu, cu rabinul șef.

Despre adevărata atmosferă din ședințele conducerii evreiești se poate afla indirect din două exemple: la 25 iulie conducătorii Federației s-au ridicat și, la propunerea președintelui Comunității din Timișoara, Nobel, au păstrat un minut de reculegere „în memoria evreilor care au murit în ultimele evenimente”; la 14 august Filderman a declarat în prezența șefilor de comunități din Regat că, în

²⁶⁶ Filderman către Zonenreich, 3 iulie 1940. Din: AnceI, *Documents*, I, nr. 68, p. 419.

²⁶⁷ Protocolul din 4 iulie, p. 418.

²⁶⁸ Protocolul din 16 iulie, p. 424. Titlurile studiilor: *Adevărul asupra chestiunii evreiești. Problema în barouri.*

calitatea sa de responsabil față de evrei, „noi trimitem evreilor români greu încercați cuvântul nostru de îmbărbătare și de mângâiere”²⁶⁹.

Uniunea a început să se organizeze cu mijloace și personal pentru evenimentele ce aveau să urmeze; cu toate că, până în ultima clipă, comunitățile, mai ales din Transilvania, și bogătașii, au vrut să se sustragă participării bănești la efort. Numai amenințarea, care a ajuns până la demisia lui Filderman, i-a forțat să-și plătească partea lor pentru întreținerea Uniunii. În condițiile actuale, le-a spus Filderman șefilor comunităților, „organizarea Uniunii... cere un personal triplat”²⁷⁰. Filderman a amenințat chiar să „desființeze Federația și să rămânem numai cu Uniunea”²⁷¹ dacă unii vor continua să se eschiveze de la obligații.

În ciuda dificultăților, Uniunea a știut dinainte (în mare măsură datorită lui Filderman)²⁷² despre planul de a anula cetățenia majorității evreilor din România, precum și despre hotărârile adoptate în timpul regimului antonescian, când alianța cu Germania a ușurat mult realizarea visului antisemit al unor români – cum ar fi purtarea semnului galben, interzicerea de a angaja servitoare creștine sub vârsta de patruzeci de ani sau nerecunoașterea botezaților.

Odată cu începerea retragerii, Uniunea a cerut evreilor să se închidă în locuințe și să nu ofere antisemiților vreun pretext să-i atace. La 30 iunie au plecat din București trimiși speciali spre diferite comunități și au transmis „o dispoziție secretă” (după afirmațiile poliției, care a urmărit organizarea evreilor), ca, în următoarele cinci-șase zile, să nu fie văzut pe stradă nici un evreu care nu lucrează și nici un copil evreu și, totodată, fiecare să se abțină de la orice acțiune provocatoare sau vorbe care ar putea fi interpretate ca o provocare²⁷³. Filderman personal s-a adresat șefilor comunităților, sfătuindu-i „să ia cât mai strâns contact cu populația”; și, de două ori, a recomandat evreilor „să tacă, să nu colporteze... fără a se lăsa emoționați de alarmiști sau chiar de antisemiți... populația să fie mai puțin vorbărească, să nu atacăm autoritățile, să ne purtăm modest și moderat”²⁷⁴.

Uniunea nu a reușit să prevină pogromurile din nordul României și, de fapt, în toată epoca Holocaustului nu a reușit să prevină nici o acțiune pe care armata română a inițiat-o împotriva evreilor; de asemenea, a aflat de majoritatea atacurilor contra evreilor numai după ce au fost comise. Dar Uniunea (sau Federația) a reușit să se pregătească, pe cât posibil, în întâmpinarea repercusiunilor care au decurs din noua situație și să acorde un ajutor rapid refugiaților care au venit spre teritoriul

²⁶⁹ Protocolul din 25 iulie, p. 430; Protocolul din 14 august, p. 452. Vezi primul studiu în Arhiva Carp. Al doilea memoriu a servit ca bază pentru studiul publicat la Paris în 1937. W. Filderman, *Le problème du travail national et la crise du Bureau en Roumanie*. Paris, 1937.

²⁷⁰ Protocolul din 25 iulie, p. 431.

²⁷¹ Protocolul din 22 august, p. 460.

²⁷² Protocolul din 16 iulie, p. 423.

²⁷³ Bulei, p. 5.

²⁷⁴ Protocolul din 16 iulie, p. 424; Protocolul din 25 iulie, p. 431.

rămas sub suveranitate românească, în pofta obstacolelor de tot felul ridicate de autorități în fața celor care vroiau să fugă de regimul comunist și să contrazică, în felul acesta, premisa cu privire la legătura dintre iudaism și comunism. Sprijinirea zecilor de mii de evrei care fugeau din teritoriile anexate stabilea principiul politic că trebuie preferată emigrarea în Palestina trecerii în Uniunea Sovietică. În același sens, ea a prevenit deportarea cu forța a majorității evreilor originari din Basarabia și Bucovina, care nu au vrut să se întoarcă în teritoriul devenit sovietic. Au fost eliberați, în scurt timp, o mare parte dintre evreii, îndeobște originari din Bucovina, care fuseseră duși în lagărul de la Miercurea Ciuc, pentru a-i obliga să părăsească România²⁷⁵.

Inițiativa de a crea repede un aparat care să poată face față noilor misiuni era legată de necesitatea de a extinde Uniunea și instituțiile sale, aducând persoane noi, inclusiv câțiva dintre liderii mișcării sioniste. De fapt, din instituțiile Uniunii și din conducerea ei făceau parte mulți activiști sioniști; cu toate acestea, domnea o tensiune ascunsă între câțiva dintre conducătorii mișcării sioniste și Filderman, cu ajutoarele lui, „asimilații”. Filderman se temea de orice schimbare în organizație în acele timpuri, când trebuia obținută aprobarea anticipată, din partea autorităților. Orice act ar părea „în afara Legii Cultelor și Statutelor Uniunii” ar putea provoca o situație în „care am putea să riscăm închiderea Uniunii, fapt care, în condițiile existente, va fi o catastrofă”²⁷⁶.

În cele din urmă, a fost alcătuit un comitet lărgit, pentru asistență, care s-a bazat pe mobilizarea de ajutor de la bogătași și de la comunități și pe sprijinul Joint-ului. Filderman a cerut ministrului de Interne și ministrului Cultelor să se permită primirea unor fonduri de la evreimea mondială și de la Joint, iar ministrul de Interne a consimțit verbal²⁷⁷. Comitetul de asistență de pe lângă Federație a fost creat cu participarea tuturor organizațiilor evreiești, UCE, Joint, ORT, mișcarea sionistă, Macoli și OSE. Acțiuni organizatorice și de colectare de date au fost realizate de avocatul Arthur Schwefelberg, devenit mai târziu mâna dreaptă a lui Filderman în probleme de asistență²⁷⁸.

Comitetul a început să se organizeze pentru a înființa cantine, policlinici și alte instituții alternative la cele închise sau anulate de autorități, pentru a achiziționa alimente și lemne pentru iarnă, îmbrăcăminte și bani pentru refugiați și evacuați și, îndeosebi, pentru a întemeia școli pentru copiii aruncați afară din școlile de stat. „Ne este interzis să fim prinși nepregătiți ca evreii din Bucovina”²⁷⁹, a afirmat unul din activiștii noului comitet.

²⁷⁵ *Ibid.*

²⁷⁶ Protocolul din 27 iunie, p. 412.

²⁷⁷ Protocolul din 4 iulie, p. 416; Protocolul din 25 iulie, p. 425.

²⁷⁸ *Idem*, p. 430.

²⁷⁹ *Idem. Idem.*

Trebuia stabilit scopul comitetului, spunea Ussoskin la 28 iulie 1940: „În primul rând ajutoare, asistență socială, restratificare, emigrație etc.”²⁸⁰; se credea că este suficient timp pentru toate planurile. Filderman a cerut, în această ședință, ca acțiunile noului comitet să se facă „în temeiul legii existente”, lege care permitea existența comunităților. Conducătorul sionist Solo Mizrahi a chemat să fie asociate în noul comitet toate păturile poporului, transformându-l, în mod practic, „în reprezentanță, căci astăzi aceste comunități nu pot fi recunoscute ca reprezentanță”²⁸¹, aluzie la nerecunoașterea mișcării sioniste în cadrul instituției evreiești, Federația, care se afla sub controlul lui Filderman „asimilistul”. Fiecare parte își avea planul său și scopurile sale cu privire la crearea comitetului, și aceste planuri au și fost citite în lungi ședințe.

Acțiunile de ajutor propriu-zis s-au lovit de greutate, mai ales cele legate de evreii din Bucovina. Trebuia acționat pe două planuri: să se prevină deportarea evreilor originari din nordul Bucovinei și transferarea lor în lagăre de evrei evacuați din zonele graniței noi și să se trimită ajutor în două direcții. Uniunea a trimis 200.000 de lei, dar bogătașii din Bucovina „deși au fost adunați în două rânduri... totuși nu s-a putut strânge nimic de la dânsii”²⁸². Și a doua încercare de a mobiliza fonduri de la aceiași bogătași a eșuat și buzunarele lor au rămas închise. Federația a reușit să prevină deportarea refugiaților evrei – de fapt, cetățeni români care au primit ordin să părăsească România „în termen de cinci zile”²⁸³ – după ce Filderman personal a predat o listă completă cu numele și adresele lor, asigurând că ei vor fi primii care vor părăsi România spre Palestina. Filderman a atras atenția ministrului adjunct de Interne Logadi că „este inadmisibil ca cetățeni români să aibă o situație mai proastă decât refugiații politici străini”²⁸⁴ și a adăugat că majoritatea acestor evrei sunt posesori de certificate de emigrare pentru Palestina, cu alte cuvinte că ei vor părăsi România în curând. Autoritățile au dovedit prea puțină toleranță față de refugiații evrei din Basarabia, și mulți dintre ei au fost trimiși în lagăre. Evreii care se năpusteau spre graniță (și numărul lor ajunsese, aproape sigur, la aproape șaptezeci de mii) au primit ajutor de la Federație și comunități²⁸⁵.

²⁸⁰ *Idem*, p. 431.

²⁸¹ Protocolul ședinței Comitetului Central al Federației, 26 iulie 1940. Din: AnceI, *Documents*, I, nr. 74, p. 429. Noul comitet pe care l-au creat toate componentele Federației cu colaborarea organizațiilor evreiești, cu caracter general teritorial (și nu pe provincii), s-a împărțit în câteva comitete secundare. În conducerea Comitetului s-a rezervat Federației și Uniunii ei 50 la sută plus unu din totalul membrilor. Vezi continuarea protocolului în Arhiva Filderman. Arhiva Yad Vashem, P-6/15, p. 121.

²⁸² Protocolul ședinței Comitetului Central al Uniunii, 4 august 1940. Din: AnceI, *Documents*, I, nr. 77, p. 435; Protocolul din 14 august, p. 453. Nu numai bogătașii Bucovinei nu au manifestat entuziasm de a-și ajuta frații, tot așa s-a comportat și Comunitatea din Bacău, din Regat, „cea mai bogată dintre toate și ultima în îndeplinirea datoriei ei” (Protocolul din 22 august).

²⁸³ Protocolul din 14 august, p. 455.

²⁸⁴ Protocolul din 15 iulie, p. 425.

²⁸⁵ Scrisoarea lui Ussoskin: o expunere cu privire la agitația din rândurile evreilor din Iași, p. 2.

Un capitol în sine l-a constituit soarta a circa șase mii de evrei care s-au împotmolit la Galați, după ce Uniunea Sovietică și-a închis granița și a refuzat să mai primească alți refugiați. Ei au rămas complet sărăciți și totodată înscriși în dosarele Siguranței că au vrut să treacă în Uniunea Sovietică, adică erau „înregistrați drept comuniști”²⁸⁶. Joint-ul le-a venit în ajutor iar Filderman a reușit să obțină de la autorități aprobarea de a-i înapoia la vechile lor domiciliu, precum și o reducere de 50% pentru călătoria cu trenul²⁸⁷. Federația a fost pusă în fața unei dileme principiale: cine trebuie ajutat mai întâi din punct de vedere economic, emigranții spre Uniunea Sovietică sau emigranții spre Palestina. La dezbaterile care s-au desfășurat cu participarea delegaților sioniști și a oamenilor Joint-ului, „dr. Filderman a fost de părerea sioniștilor că trebuie ajutată cu preferință emigrarea spre Palestina”²⁸⁸.

Emigrarea spre teritoriile care au trecut sub regimul sovietic a cuprins zeci de mii de evrei – cam 70.000, după afirmațiile directorului Joint-ului – parte dintre ei originari din Regat. Majoritatea au trecut granița în prima jumătate a lunii iulie 1940. Această deplasare a căpătat caracterul unei epidemii și a cuprins evrei care nu erau originari din Basarabia și Bucovina, cu toate că nu se poate aprecia numărul lor din totalul emigranților. Practic, printre cauzele fugii trebuie amintite știrile cu privire la asasinările din Bucovina în timpul retragerii, pogromul de la Dorohoi, omorârea unor soldați evrei și azvârlirea de evrei din trenuri în mers, măsurile antisemite zilnice și impresia, care părea certă, că acolo nu poate fi mai rău. Autoritățile românești au formulat astfel cauzele emigrării: „în afară de comunitatea de idei cu regimul comunist, în afară de faptul că o parte își au în cele două provincii familiile și avutul – atât teama de eventuale represii ce ar avea de îndurat, continuând să locuiască în țara noastră, precum și într-o anumită măsură dorința de a se sustrage obligațiilor militare”²⁸⁹. Printre evrei, se afirma în raport, s-au răspândit zvonuri cum că autoritățile l-au sfătuit pe Filderman să încurajeze emigrarea în Basarabia și Bucovina. Faptul era aproape de adevăr; în realitate ele i-au cerut lui Filderman să nu încurajeze emigrarea din Basarabia și Bucovina în România.

Cu toate acestea, s-a înregistrat și un flux de evrei care au încercat – și unii dintre ei au reușit – să fugă de comunism și de regimul sovietic și să treacă pe teritoriul românesc. Chiar și contraspionajul românesc, care era penetrat îndeosebi de antisemitism, a fost nevoit să recunoască faptul că există „o mișcare a populației evreiești și în sens invers”²⁹⁰.

²⁸⁶ Scrisoarea lui Ussoskin, p. 107.

²⁸⁷ *Idem. Idem.*

²⁸⁸ *Idem.*, p. 106.

²⁸⁹ Raportul Marelui Stat Major, 3 iulie 1940, p. 7.

²⁹⁰ *Idem.*, p. 8.

Ziarul „Porunca Vremii” scria că printre ultimii care s-au repatriat din Basarabia „au fost mulți jidani” și era revoltat că și ei au primit de la Crucea Roșie românească asistență²⁹¹.

Cei care au fugit din Basarabia erau în general oameni cu stare și cu relații bune cu autoritățile românești, dar mulți dintre ei au înțeles că în România nu sunt doriți – nici ca evrei și nici ca basarabeni²⁹². Presa românească nu a scris prea multe despre evreii care au fugit de sovietici, întrucât acest fenomen contrazicea teza antisemiților cu privire la unitatea sau identitatea de interese dintre iudaism și comunism. În orice caz, dacă n-ar fi existat cerința clară a ministrului de Interne notificată lui Filderman în prima zi a retragerii că „interesul țării reclamă ca fiecare evreu să stea pe loc”²⁹³, este de presupus că numărul evreilor care ar fi plecat „în sens opus” ar fi fost mai mare.

În perioada fluxului către teritoriul devenit sovietic, trenurile care circulau spre punctele de frontieră – spre Cernăuți, Iași și Galați – erau arhipline de familii evreiești întregi și, zilnic, treceau mii²⁹⁴. La Galați și la Reni făceau naveta zeci de șalupe cu evrei și neevrei și poliția raporta că evreii din Iași care nu erau născuți în teritoriile anexate „își lasă averile și pleacă”²⁹⁵. Federația și autoritățile concureau între ele pentru averile lăsate de acești evrei rudelor sau abandonate. „Acei care pleacă și lasă bogății în voia soartei, să le lase mai curând comunităților”²⁹⁶, s-a spus în ședința Uniunii, care a dezbătut căile de ajutorare a emigranților, dar și poliția a urmărit aceste bunuri. La 22 august, Ministerul Justiției a hotărât să sechestreze averea tuturor cetățenilor care s-au stabilit în Basarabia sau în Bucovina de nord, adăugând o dispoziție care însemna că numai români „etnici” vor putea să primească aceste bunuri²⁹⁷.

La mijlocul lunii august, ritmul trecerii în Uniunea Sovietică a încetinit iar sovieticii, pe de altă parte, au început să limiteze intrarea chiar și a celor originari din Basarabia și Bucovina, admitând să primească numai tineri între 17-25 de ani care au o meserie – în special ingineri, medici, agronomi ș.a. Către mijlocul lunii august presa românească a remarcat că „exodul... s-a mai potolit”²⁹⁸.

Care a fost numărul exact al evreilor care s-au întors sau au emigrat în teritoriile de sub stăpânire sovietică? După datele oficiale, de la începutul retragerii și până la 4 august, au trecut în partea sovietică 112.000 de persoane²⁹⁹. Directorul Joint-ului, Ussoskin, a apreciat numărul evreilor care au părăsit România cu

²⁹¹ „Porunca Vremii”, 30.8. 1940.

²⁹² *Pinkas Hakehilot Rumania*, vol. 2, p. 301.

²⁹³ *Protocolul din 27 iunie*, p. 412.

²⁹⁴ *Raportul șefului Statului Major*, 3 iulie 1940, p. 12.

²⁹⁵ *Expunere cu privire la agitația în rândurile evreilor din Iași*, p. 1.

²⁹⁶ *Protocolul din 25 iulie*, p. 430.

²⁹⁷ „România”, 22.8. 1940.

²⁹⁸ „Curentul”, 12.8. 1940.

²⁹⁹ „România”, 6.8. 1940.

această ocazie la șaptezeci de mii, bazându-se pe asistența pe care le-au acordat-o Federația și Joint-ul. Românii au considerat că majoritatea celor care au părăsit țara au fost evrei. După câte se pare, această cifră este autentică și ea schimbă estimările cu privire la proporțiile Holocaustului în Basarabia și Bucovina. Această emigrație a mărit cu un sfert până la o treime numărul evreilor care au căzut în mâinile unor ucigași români și germani în vara anului 1941.

Federația a eșuat în lupta împotriva adoptării Statutului evreilor. Această luptă a început înainte de 9 august și a continuat și după această dată, dar anularea drepturilor evreilor constituia parte integrantă din visul antisemiților români, și ei nu renunțaseră la această intenție de la încetățenire și, încă înainte de asta, când făceau agitație pentru a preveni acordarea de drepturi evreilor. Această măsură făcea parte și din politica de apropiere de Germania nazistă și din dorința „de a învăța din experiența ei”. Conducătorii Federației au înțeles de îndată că Statutul constituie începutul unei campanii de înlăturare a evreilor din toate domeniile vieții și că el este mult mai periculos decât legea lui O. Goga de revizuire a cetățeniei. „Nu este exclus ca prin legile de executare a Statutului să fie împiedicați și alți evrei de a exercita o serie de profesii”, chiar dacă deocamdată există impresia că nu au fost lezați, și-a avertizat Filderman colegii, după ce a examinat ce permite Statutul fiecărei „categorii” de evrei să facă, pentru a se putea întreține³⁰⁰. Uniunea s-a adresat ministrului de Interne și i-a cerut ca guvernul să aducă la cunoștință cel puțin că Statutul este „o soluție definitivă”³⁰¹ privind măsurile luate împotriva evreilor; aceasta, pentru a contracara instigările presei, care nu se mulțumea cu Statutul și cerea adoptarea „minunatului exemplu german”, și ca „jidani să fie dați afară, pentru a li se șterge urma”³⁰².

Există ziare, se plângea Filderman, „care cer impunerea unui impozit de două mii de lei, pentru fiecare copil evreu care se naște”³⁰³.

Uniunea Comunităților Sefarde a inițiat și ea, cam în aceeași perioadă, o încercare proprie de a-i salva pe evreii sefarzi de calamitățile Statutului. Fără să se sfătuiască cu Federația sau cu Filderman și fără să-i anunțe, conducerea sefarzilor s-a adresat, separat, la 26 august, ministrului de Justiție, și într-o lungă expunere istorică, sub semnătura președintelui Nisim și a secretarului Uniunii, a subliniat vechimea comunității sefarde și contribuția ei adusă României în toate domeniile, precum și apropierea sufletească și lingvistică (ladino) „cu frații noștri români”³⁰⁴.

³⁰⁰ Protocolul din 14 august, p. 452.

³⁰¹ Protestul Federației către ministrul de Interne cu privire la instigarea antisemită în presă în ciuda cenzurii. Din: Anel, *Documents*, nr. 85, p. 458.

³⁰² „Porunca Vremii”, 16.8. 1940.

³⁰³ *Idem*.

³⁰⁴ Memorandumul Uniunii Comunităților Sefarde către ministrul de Justiție cu privire la vechimea evreilor sefarzi din România și cu privire la participarea lor la viața publică, cerând să li se permită să continue fără a li stăneniți și fără înjosiri să contribuie la viața economică a țării. Din: Anel, *Documents*, X, nr. 15, p. 36-45.

În acest fel, sefarzii au susținut că între ei și evreii așkenazi nu există nimic comun. Slugărnicia nu a ajutat, dar ea s-a repetat și mai târziu.

În noua realitate creată de Statut, exista un lucru care neliniștea conducerea evreiască mai mult chiar decât Statutul însuși: repercusiunile înlăturării evreilor din armata română. Filderman a prezentat cinci memorandumuri ministrului Apărării Naționale (care nici nu a apucat să se refere la ele, din cauza tensiunii și pregătirilor pentru retragerea din Transilvania)³⁰⁵. Filderman era convins că această hotărâre a fost luată sub inspirația legislației din Ungaria³⁰⁶. În presă s-a vorbit deschis despre necesitatea de a-i obliga pe evrei la muncă de interes obștesc. Frunțașii comunităților au comunicat încă la sfârșitul lunii iulie, cu alte cuvinte înainte de publicarea Statutului, că poliția și jandarmeria pregătesc liste de bărbați evrei, probabil pentru a-i trimite la diferite munci³⁰⁷. Teama de transformarea evreilor în robi ai cercurilor militare l-a determinat pe Filderman să ceară în scris primului ministru „să modifice” Statutul și să-i reprimească pe evrei în armată³⁰⁸ și să acorde categoria B (mai multe drepturi) evreilor care au fost mobilizați în anii 1939-1940. Un memoriu asemănător a fost prezentat și regelui.

Între timp condițiile de trai ale evreilor s-au înrăutățit subit. Evreii înstăriți din teritoriile de nord sau din zonele anexate au devenit cerșetori și liber profesioniștii, cazuri sociale; proprietari de case dormeau în sinagogi și clădiri ale comunității. Cu toată strădania, nu se puteau nici măcar urmări schimbările rapide și să se facă pregătiri corespunzătoare. La 22 august încă se mai vorbea, în ședința Federației, despre necesitatea de a găsi soluții pentru 110.000 de evrei din sate, siliți să-și părăsească domiciliile – dintre cei 456.000 de evrei care rămăseseră în România, conform datelor oficiale, după anexarea Basarabiei și Bucovinei³⁰⁹. Și iată cum a prezentat Filderman problema:

„Chestiunea evreilor la sate este una dintre cele mai grele probleme. Dacă vom avea statisticile respective, pe baza lor se va purcede la căutarea posibilităților de restratificare și de ajutorare a celor loviți de dispozițiile legii. Atunci vom putea face guvernului propuneri concrete, ca să obținem, cel puțin, amânarea mutării de la sate”³¹⁰.

După anexarea Transilvaniei de către Ungaria, la 2 septembrie, aceste date s-au modificat; în România au rămas circa 330.000 de evrei, după datele oficiale (în realitate, cu zece la sută mai puțin, după cum s-a dovedit mai târziu). Dar problemele nu s-au redus, ci au mai sporit: „o treime își pierde posibilitățile de

³⁰⁵ Filderman, *Memorii*, p. 698.

³⁰⁶ Protocolul din 14 august, p. 452.

³⁰⁷ Protocolul din 25 iulie, p. 426, 430.

³⁰⁸ Protocolul din 22 august, p. 459.

³⁰⁹ *Idem*, p. 460.

³¹⁰ *Idem. Idem*.

existentă” și la asta s-a adăugat o lovitură și mai puternică – strămutarea dintr-un loc în altul a zeci de mii de suflete:

„Trebuie ajutată atât populația care va rămâne pe drumuri cât și avocați, funcționari publici, profesori etc. *S-a redus importanța numerică a problemei dar gravitatea a rămas aceeași*. Totul trebuie făcut din vreme; să nu ne pomenim după 6 luni, din care o lună a trecut, cu un haos”³¹¹.

Mai presus de orice, sublinia Filderman într-unul dintre demersurile către ministrul de Interne, „s-a deteriorat siguranța fizică”, în afară de atentatul la bunurile evreilor. Viața cotidiană s-a înrăutățit și în urma măsurilor care loveau în întreaga comunitate și în modul de viață evreiesc, cum ar fi interzicerea tăierii rituale [a păsărilor și animalelor] și dispoziția de a deschide prăvălii și afaceri sâmbăta. Interzicerea tăierii rituale a lovit în comunitățile „care trăiau din taxele pentru tăiere, din gabelă și din veniturile de la înmormântări”³¹².

Faptul acesta era atât de important, încât rabinul Șafran a hotărât să întrunească Sfatul rabinic, care a ajuns la concluzia că „asomarea vitelor poate fi făcută și cu pistolul, imediat după ce se efectuează tăierea rituală, iar în ceea ce privește tăierea păsărilor, ea să nu fie oprită în curțile particularilor”³¹³. Eforturile rabinului șef au dat rezultate, în legătură cu tăierea păsărilor în curți; dar, în ceea ce privește tăierea vitelor, „nu sunt șanse de succes”³¹⁴. Această interdicție a rămas valabilă până la căderea regimului Antonescu și, în orașele din Moldova, mulți evrei s-au abținut să mănânce carne de vită, chiar și atunci când puteau s-o obțină.

Una din cele mai grele misiuni ale Federației a constituit-o pregătirea în condiții de urgență a unor clase de învățământ și a profesorilor pentru zeci de mii de copii azvârliți din școlile de stat și particulare. Această misiune a devenit foarte grea după ce armata germană a intrat în România și a pus stăpânire pe numeroase clădiri de școli și de alte instituții evreiești. Sărățeanu a definit astfel misiunea: „Nici un școlar evreu să nu rămână fără școală și nici un profesor evreu să nu rămână fără catedră”³¹⁵. Trebuie amintit că, numai la București, Comunitatea avea în grijă 23 de școli evreiești, după alungarea copiilor evrei din instituțiile de educație oficiale și particulare³¹⁶. Mulți dintre acești elevi s-au trezit învățând într-un cadru educativ evreiesc, în contra voinței lor și a părinților lor asimilați.

În această epocă, Filderman a devenit adresa pentru cereri de ajutoare urgente din partea unor scriitori și artiști evrei marginalizați. Solicitățile de ajutor, care în același timp să nu-i înjosească, au fost uneori însoțite de conflicte între scriitorii înșiși; și uneori pline de expresii jignitoare la adresa bogătașilor obtuzi și

³¹¹ Protocolul din 2 septembrie, p. 468 (subl. mea – J.A.).

³¹² Protocolul din 16 iulie, p. 424.

³¹³ Protocolul din 14 august, p. 453.

³¹⁴ Protocolul din 22 august, p. 459.

³¹⁵ Protocolul din 2 septembrie, p. 467.

³¹⁶ *Idem*, p. 466.

inculți și a lui Filderman însuși, care nu ar fi fost destul de atent față de problemele lor speciale. Scriitorul Peltz, de pildă, care i-a acuzat cu dispreț pe bogătași că „ei nu pot să vadă și să priceapă drama celui mai reprezentativ scriitor epic pe care l-au dat evreii literaturii române” [se referea la el însuși], își declara atașamentul față de Filderman... și-i cerea treizeci de mii de lei „repede”³¹⁷.

Chiar și un intelectual socotit ca reprezentant al curentului asimilist, Heinrich Sanielevici – cunoscut critic literar și antropolog, care se considera ca desăvârșire român și-i disprețuia pe evrei³¹⁸ –, a fost nevoit, în cele din urmă, să ceară sprijinul comunității evreiești³¹⁹. În memoriile sale, Filderman a lăsat o prezentare veridică a atmosferei, problemelor și a acțiunilor care erau necesare în ultimele săptămâni ale dictaturii regale, înainte ca aceasta să facă loc regimului fascist:

„Nu pot să prezint exact marele număr de cereri adresate autorităților. Trebuie să spun că, în general, am reușit să fiu primit, că eram ascultat și că obțineam promisiuni și, uneori, ele erau onorate. Am formulat, am dictat, am inițiat sute de mii de pagini de memorii, dintre care multe cereau pregătiri îndelungate și grele. Pot să spun că nimic nu a scăpat atenției mele. Colaboratorii aveau grijă să mă țină la curent cu evenimentele. M-am adresat în privința refugiaților din Bucovina, care erau amenințați cu deportarea într-un timp foarte scurt, care nu le-ar fi dat posibilitatea, măcar, să-și facă valizele; am studiat dreptul de tăiere rituală, care și ea a fost interzisă sub pretextul nebulos al igienei sau sănătății publice; altă dată a fost necesar să obțin amânarea unor impozite de douăzeci de milioane de lei care au fost impuse comunităților, în timp ce toate subvențiile pentru cultul iudaic au fost anulate... Au vrut să expulzeze nouă studenți [din Bucovina] în Iugoslavia, și ei trebuiau salvați ... Armata transfera mase de refugiați «din motive militare». Și tot așa în toate orele de zi și de noapte... unde era posibil să găsec bani, alimente, medicamente, adăpost?”³²⁰

³¹⁷ Scrisoarea lui I. Peltz către Filderman, 23 mai 1940. Din: Ancel, *Documents*, I, nr. 63, p. 406.

³¹⁸ S. Bikel, *Evreii din România*, Tel Aviv, 1956 (în ebraică), p. 300.

³¹⁹ Sanielevici nu a cerut ajutorul în mod direct: Filderman a aprobat alocația după ce cugetătorul român Constantin Rădulescu-Motru i s-a adresat. Vezi expunerea lui Filderman cu privire la ajutorul acordat scriitorilor. Arhiva Yad Vashem, P-6, p. 61.

³²⁰ Filderman, *Memorii*, p. 698-699.

CAPITOLUL 7

Statul național-legionar

Regimul fascist în România a fost instaurat brusc, după o criză politică scurtă și acută care l-a silit pe regele Carol al II-lea să-l numească prim-ministru pe Ion Antonescu, să-i confere puteri largi și, apoi, să capituleze în fața cererilor lui ultimative de abdicare și să părăsească țara. (Fiul său, Mihai, a fost încoronat rege, dar cu prerogative limitate.) Prăbușirea sistemului politic în România și surparea temeliiilor regimului existent în țară între cele două războaie mondiale au fost cauzate, înainte de toate, de politica Uniunii Sovietice și a aliatei sale de atunci, Germania nazistă. Interesele celor două puteri în regiune și-au găsit expresia în reducerea de trei ori a teritoriului României: acordul Ribbentrop-Molotov a dat Basarabia pe mâna sovieticilor, care și-au adăugat și Bucovina de nord și plasa Herța; în „medierea” de la Viena, la sfârșitul lui august 1940, când Germania și Italia au impus României să predea Ungariei Transilvania de nord; și, în sfârșit, la 7 septembrie 1940, când România a fost obligată, sub presiunea germanilor, să cedeze Bulgariei sudul Dobrogei.

Chiar și la începutul lui septembrie 1940 se mai putea găsi o formulă care să împiedice forțele fasciste să acapareze cu totul puterea în stat, dacă n-ar fi existat dușmănia decanului vieții politice românești, președintele Partidului Național Țărănesc, Iuliu Maniu, față de rege. El a refuzat – și, pe urmele lui, au refuzat și ceilalți reprezentanți ai vechilor partide românești – să-i arunce regelui un colac de salvare și să creeze un guvern de uniune națională sau un guvern provizoriu. Maniu și Brătianu au respins orice aranjament care ar fi permis menținerea regimului lui Carol al II-lea în România. Refuzul lor a deschis calea unui militar ambițios și „neîntinat” – generalul Antonescu – și unicei mișcări politice – mișcarea legionară – care se identifica explicit cu Germania și cu fascismul și era dispusă să colaboreze cu el la formarea guvernului dacă primea binecuvântarea și sprijinul Germaniei naziste. Pe atunci faptul nu era perceput ca o cotitură drastică în viața politică, ci doar ca o repetare a unui exercițiu politic asemănător ce a avut loc în anul 1918; atunci a fost numit un guvern progerman, guvernul Marghiloman, care urma să asigure cele mai bune condiții de capitulare din partea Germaniei, după înfrângerea pe front și destrămarea armatei ruse.

Mișcarea legionară nu a ajuns la putere prin forță, cu toate că a încercat să prezinte cooptarea ei la putere ca o „revoluție legionară”¹. Aversiunea conducătorilor celor două mari partide față de Carol al II-lea și intervenția germană directă și indirectă au fost factorii care au adus fascismul românesc la putere. Maniu a subliniat atunci că în situația existentă forțele democratice din România nu aveau nici o șansă să se împotrivescă Germaniei. Un guvern în fruntea căruia s-ar afla Antonescu putea să îndeplinească un rol important, „ferind țara de noi concesii și ameliorând condițiile pe care le va impune Germania”². Liderii P.N.Ț. au fost convinși că Antonescu trebuia sprijinit, deși conducea un regim totalitar, care se opunea principiilor democrației parlamentare.

Partidul nu înțelege să facă dificultăți noului guvern. El îi lasă inițiativa de a proceda la redresarea țării, la restabilirea ordinii morale... la reorganizarea armatei³.

Acapararea puterii de către Antonescu, numit de rege, la 4 septembrie 1940, în funcția de prim-ministru, i-a surprins pe conducătorii Gărzii de Fier. Mișcarea nu era ostracizată: trei dintre reprezentanții ei erau miniștri în ultimul guvern al regelui, guvernul Gigurtu. După ultimatumul sovietic, în încercarea disperată de a obține sprijinul Germaniei naziste, regele i-a inclus în guvernul său, în iulie 1940, pe comandantul Gărzii de Fier, Horia Sima, și pe alți câțiva dintre frunțașii legiunii⁴.

Schimbarea politicii regelui a fost atât de rapidă, încât comandamentul poliției n-a avut nici timpul necesar să comunice polițiștilor care patrulau să înceteze urmărirea „criminalului Horia Sima”, a cărui fotografie o purtau în buzunar⁵. Legionarii făceau acum parte din guvern, erau miniștri și membri în partidul regelui. Prigoana împotriva lor încetase, legionarii arestați sau condamnați au fost eliberați și parte dintre cei care se exilasera în Germania s-au întors și și-au reînceput activitatea. Dar nu mai era vorba de aceeași mișcare din timpul lui Codreanu. Majoritatea conducătorilor importanți fuseseră asasinați din ordinul regelui, iar sprijinul de masă de care Legiunea se bucurase la ultimele alegeri de la sfârșitul anului 1937 înregistra o considerabilă slăbire.

În fața intransigenței guvernului, Garda nu avea nici o șansă și, după executarea lui Codreanu și a altor activiști de seamă, majoritatea conducătorilor rămași au capitulat și s-au grăbit să-și exprime loialitatea față de rege. Remarca istoricului român A. Simion cu privire la „spiritul de luptă” al membrilor Gărzii era

¹ Vezi memoriile celui de-al doilea comandant al Gărzii de Fier, H. Sima, *Era Libertății, Statul Național Legionar*. Editura Mișcării Legionare, Madrid, 1982 (în continuare, Sima, *Era*). Memoriile conțin multe documente, ordine, dispoziții, fragmente din ziare și schimbul de scrisori cu Antonescu în perioada guvernării legionare.

² Arhiva M.A.L., fondul Președinția Consiliului de Miniștri, pachetul nr. 2, dosarul nr. 367.

³ *Idem. Idem.*

⁴ H. Sima, *Sfârșitul unei domnii săngeroase*. Editura Mișcării Legionare, Madrid, 1977, p. 282.

⁵ „Curierul Israelit”, 22.10.1944.

veridică: „Legionarii se dovedeau «luptători vajnici» doar atunci când aveau concursul autorităților, ori când acestea își manifestau neutralitatea”⁶.

O combinație de evenimente internaționale și interne a adus la putere o mișcare pe al cărei steag era înscrisă „soluționarea problemei evreiești”, dar care acum se situa pe o poziție secundară. Paralizarea vieții politice de către rege în perioada dictaturii a creat, însă, o situație ideală pentru Garda de Fier. Partidele erau dizolvate, manifestații cu caracter politic erau interzise, în afară de cele ale Frontului Renașterii Naționale, al regelui, fusese introdusă o cenzură severă ș.a. Garda de Fier trebuia doar să continue pe același drum și să se plaseze în fruntea sistemului politic. Prin propaganda antisemită otrăvită pe care o difuzaseră după 1930, legionarii s-au obligat să soluționeze „problema evreiască în cadrul planului lor de distrugere a regimului democratic, cu toată semnificația care decurgea din aceasta”. În afară de dorința de a-i deposeda pe evrei de bunuri și de a-i îndepărta din orice poziție de influență, Garda de Fier nu avea un program politic clar în problema evreiască. Legionarii au urmărit două lucruri: să se descotorosească de evrei și să le confişte bunurile. Într-un ziar clujean răspândit printre țărani din Transilvania în anul 1930, ei au făcut următoarele promisiuni:

„Când vom ajunge la putere îi vom încărca pe toți evreii, în câteva zile, în vagoane de vite și îi vom expedia în străinătate, iar bunurile lor le vom împărți între noi și stat... Nici un țăran nu va mai plăti impozite, deoarece statul va avea destui bani din averile confiscate de la evrei”⁷.

În prima săptămână, se părea că legionarii stăpânesc strada:

„Ei defilează, patrulează, cântă mai ales, cântă cântecele lor de ură, de sânge și de moarte”⁸ – nota pe atunci secretarul general al Uniunii comunităților evreiești, istoricul Matatias Carp. Nucleul dur al șefilor Gărzii, cei care supraviețuiseră prigoanei, vedea în „victoria” asupra vechiului regim și în acapararea puterii o întruchipare a unei făgăduințe dumnezeiești, despre care Codreanu vorbise deseori: „Sufletul neamului, încătușat până atunci de forțele de opresiune, s-a dezlănțuit ca un uragan. Lumea cânta, striga, se îmbrățișa, cu privirile luminate de o mare credință”⁹.

Legiunea a fost sprijinită de anumite pături ale societății românești: țărani, muncitori și, mai ales, mica burghezie. Un istoric român comunist sublinia că „zeci, poate chiar sute de mii de oameni, bărbați și femei, tineri și vârstnici, îmbrăcați în cămăși verzi sau în costume naționale, au defilat la București și Iași

⁶ A. Simion, *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940 – ianuarie 1941*. Cluj-Napoca, 1976, p. 69 (în continuare: Simion, *Regimul*).

⁷ „Patria”, (Cluj), 15.1.1930 (din franceză).

⁸ Congrès Mondial Juif, *Le régime legionnaire et sa solution du problème juif* (album), Bucarest [1946], p. 5-6; M. Carp, *Cartea Neagră, suferințele evreilor din România*, I. (în continuare, *Cartea Neagră*). București, 1946, p. 54.

⁹ Sima, *Era*, I, p. 11.

sub steagurile Legiunii”¹⁰. Nu poate fi dezmințită afirmația lui Sima că în ianuarie 1941 mișcarea număra jumătate de milion de membri înscriși¹¹. Legiunea a fost sprijinită nu numai de oameni simpli, ci și de intelectuali, preoțime și din pătura mijlocie înstărită – artiști, scriitori, ziariști, înalți funcționari etc., care erau organizați în formații speciale.

Una din aceste grupări, „Corpul Răzleți”, număra, după afirmațiile lui Sima, peste patru mii de membri¹².

Nu trebuie uitat că alăturarea la un anumit partid era și o chestiune de oportunism, în așteptarea unor beneficii personale, exploatarea unei atmosfere generale și nu întotdeauna o problemă de opțiune ideologică. Masele care se grăbeau acum să se alăture Gărzii de Fier erau aceleași care se înscrieseră înainte în Partidul Națiunii al regelui, membrii mișcării antisemite a lui Cuza și chiar din partidul lui Maniu.

Conducerea legionară avea, după părerea sprijinitorilor lui Antonescu, trei scopuri: „răzbunare, terorizare și acaparare și stăpânire de bunuri”¹³. Realizarea acestor scopuri depindea de controlul de către Gardă al aparatului de represiune al statului. Guvernul național-legionar, alcătuit la 14 septembrie, cuprindea 15 miniștri și miniștri adjuncți membri ai Gărzii de Fier, și numai cinci independenți (și câțiva militari, cu funcții de miniștri adjuncți la Ministerul Apărării Naționale). Miniștrii „independenți”, care-și datorau numirea lui Antonescu, erau miniștrii Justiției, Economiei Naționale, de Finanțe, al Agriculturii, precum și ministrul adjunct al Petrolului și Minelor. Sima a fost numit vice-prim-ministru, fără un portofoliu definit. Ca ministru de Interne a fost numit un legionar fanatic (relativ proaspăt în rândurile Legiunii), generalul Constantin Petrovicescu.

Alte posturi care asigurau controlul aparatului de stat erau cele de prefecti. La 20 septembrie 1940, 45 de membri ai Gărzii de Fier au fost numiți prefecti. Numai în trei județe n-au fost numiți legionari, deoarece Antonescu a rezervat aceste prefecturi „unor cunoscuți de-ai lui”¹⁴.

În ajunul instalării guvernului, Antonescu i-a chemat pe legionari să se angajeze să acționeze de comun acord cu el, „prin ordine, prin disciplină... și prin muncă nelimitată” pentru refacerea țării¹⁵. De fapt, Antonescu dorea să le limiteze „entuziasmul”, care putea fi remarcat încă de pe atunci, invitându-i „să respecte legea și ordinea” și poate chiar să înceteze amenințările și molestarea evreilor.

¹⁰ A. Simion, *Regimul*, p. 68, 76.

¹¹ Sima, *Era*, I, p. 84.

¹² *Idem*, p. 104.

¹³ În septembrie 1941, după reprimarea rebeliunii legionare, guvernul Antonescu a publicat două volume care dezvăluiau caracterul asasin și terorist al mișcării legionare și crimele ei. *Pe marginea prăpastiei*, 21-23 ianuarie, București, 1941 (în continuare, *Pe marginea prăpastiei*), p. 11.

¹⁴ Vezi nota 10.

¹⁵ *Pe marginea prăpastiei*, I, p. 90.

Legionarii au acceptat chemarea lui și au declarat că sunt gata să-l urmeze „în orice împrejurare”¹⁶. A fost una din numeroasele lor promisiuni, pe care le-au încălcat după scurt timp.

La 14 septembrie 1940, toate ziarele au publicat Decretul regelui Mihai cu privire la „caracterul nou al statului românesc”. Cele cinci paragrafe ale Decretului au avut o influență directă asupra soartei evreilor în lunile următoare:

1. Statul Român devine Stat Național-Legionar.

2. Mișcarea legionară este singura mișcare recunoscută în noul stat, având ca țel ridicarea morală și materială a poporului român și dezvoltarea puterilor lui creatoare.

3. Dl. gen. Ion Antonescu este Conducătorul Statului Național-Legionar și Șeful Regimului Legionar.

4. Domnul Horia Sima este Comandantul Mișcării Legionare.

5. Cu începere de la data acestui Înalt Decret, orice luptă între frați (cu alte cuvinte între români) încetează¹⁷.

Antonescu s-a grăbit să-și facă publice ideile cu privire la caracterul noului regim printr-un apel „Către români”, imediat după publicarea decretului. El i-a chemat să se mobilizeze în vederea refacerii statului, după ce i-a asigurat că a ales „tot ce am găsit mai curat ca trecut și mai promițător ca viitor”¹⁸. Vorbind despre el la persoana a treia singular – ceea ce indica înclinațiile sale megalomane și disprețul față de tinerii săi parteneri – Antonescu promitea (mai târziu aceste promisiuni au constituit principala cauză a rupturii cu legionarii):

„Generalul Antonescu vă asigură că proprietatea voastră va fi respectată, libertățile voastre vor fi garantate, munca voastră va fi răsplătită și dreptatea voastră va fi dată”¹⁹.

Parcă ghicind așteptările colegilor săi legionari, s-a grăbit și Sima să li se adreseze, cerându-le să jure în fața lui Antonescu că vor trăi în sărăcie „ucigând în noi poștele de îmbogățire materială... cu alungarea luxului și a îmbuibării... să înlăturăm orice încercare de exploatare a omului de către om”²⁰.

După mulți ani, când comandantul legionarilor și-a publicat memoriile, Sima încă se minuna cum a fost posibilă preluarea puterii de către oamenii săi, într-o formă liniștită, „fără vărsare de sânge”: „Nu a fost ucis nici un evreu pentru crimele Elenei Lupescu contra Legiunii și nici un călău al fostului regim”²¹.

Afirmația că „evreica”, amanta regelui Carol (de altfel, el s-a și căsătorit cu ea, după ce a fost alungat din România), ar fi stat în fruntea campaniei împotriva

¹⁶ *Idem*, p. 91.

¹⁷ „*Timpul*”, 16.9. 1940.

¹⁸ *Pe marginea prăpastiei*, p. 94.

¹⁹ *Idem*, p. 95.

²⁰ Sima, *Era*, I, p. 68.

²¹ *Idem*, p. 78.

Gărzii de Fier după 1930 și că ar fi fost implicată în toate faptele rele și crimele comise de vechiul regim – începând cu afaceri dubioase care au secătuit tezaurul românesc și l-au îmbogățit pe rege, și continuând cu acțiuni de spionaj în favoarea rușilor și a englezilor. sau și unele și altele – a fost repetată mereu în declarațiile legionarilor. Elena Lupescu, care s-a născut creștină, dintr-un tată evreu și o mamă româncă, și nu a avut nici o legătură cu vreo organizație evreiască sau cu evrei în general, a devenit, în ochii legionarilor și ai antisemiților români, simbolul răului și al dezământului; în spatele ei se ascundea iudaismul local și internațional, care, după părerea lor, stăpânea în timpul regelui întregul stat. Potrivit lui Sima, iudaismul a primit o lovitură serioasă prin alungarea Elenei Lupescu din România. După îndepărtarea ei nu le-a rămas „mai-marilor sinagogii” decât să se întrunească „pentru a elabora o nouă strategie de apărare a intereselor lor”²². Sima considera că evreii români și evreii în general erau vinovați nu numai de dezastrele care au lovit poporul român, ci și de toate rezultatele regimului tiranic, și de crima cea mai mare.

„Pe conștiința lor apăsa asasinarea lui Corneliu Codreanu și apoi masacrele din 21 septembrie 1939. Deși ovreii nu au participat direct la aceste execuții, servindu-se de unelte recrutate dintre români, totuși țara întreagă știa cine a stat în spatele lor, cine a instigat la omorul Căpitanului și al cadrelor legionare: guvernul ocult al ovreilor din România a dat curs unor ordine primite de peste hotare, de la centrala iudeo-bolșevică de la Moscova. Cum participarea lor nu putea fi negată, evreilor le era teamă de consecințele faptelor lor, de răzbunarea legionarilor, pe care o prevedeau groaznică”²³.

După părerea legionarilor, nu numai evreii erau vinovați de prigonirea mișcării lor, întregul regim a participat la oprimarea ei și trebuia să plătească pentru asta. Zilnic, presa legionară publica articole și corespondențe care chemau la răzbunare împotriva conducătorilor vechiului regim, împotriva celor care ordonaseră oprimarea Gărzii de Fier și executarea șefilor ei în anii 1938-1939. Mai mult decât oricine era atacat Iorga. El a fost făcut răspunzător pentru arestarea și judecarea lui Codreanu, ceea ce a dus la asasinarea lui²⁴. Organul mișcării, „Buna Vestire”, a publicat o listă de „vinovați” care cuprindea prim-miniștri, miniștri, comandanți de poliție, șefi ai serviciului de Siguranță etc.; mulți dintre ei au căzut mai târziu victime ale campaniei de răzbunare a Gărzii de Fier.²⁵

Antonescu a acceptat cererile legionarilor și a semnat la 23 septembrie 1940 un ordin de înființare a unei „Comisii de cercetare și trimitere în judecată a celor ce au comis crime și delictе cu prilejul reprimării acțiunilor politice”²⁶. Dar curând a

²² *Idem*, p. 194.

²³ *Idem*.

²⁴ A. Simion, *Regimul*, p. 98.

²⁵ *Idem*.

²⁶ *Idem*.

devenit limpede că Antonescu și conducătorii Gărzii de Fier nu au aceleași părerii în problema pedepsirii conducătorilor fostului regim. Antonescu dorea o anchetă ordonată, care să se desfășoare după toate regulile, urmată de o trimitere în judecată, în timp ce legionarii voiau răzbunare. La sfârșitul lui septembrie și începutul lui octombrie au fost arestați la domiciliu un număr de personalități dintre cele trecute pe lista „vinovaților”, cu scopul clar de a le apăra viața.

Păstrarea ordinii devenise o misiune grea, după ce diferite organe ale puterii – și îndeosebi Ministerul de Interne – s-au umplut cu legionari, și au fost chiar înființate formații paralele celor ale autorităților, cum ar fi „poliția legionară”. Tensiunea dintre Antonescu și Sima n-a întârziat să se producă. La 21 septembrie 1940, Antonescu a cerut membrilor mișcării legionare să nu se amestece în acțiunile guvernamentale și să nu invadeze ministerele.

„Nu au voie legionarii să intre în Minister [președinția Consiliului de Miniștri] cum s-a întâmplat la început. A fost o perioadă romantică, explicabilă... Acum însă intrăm în ordine și legalitate”²⁷.

Ruptura era mai adâncă decât ceea ce se vedea în luna septembrie. Pentru Sima, crearea statului național-legionar nu constituia sfârșitul luptei pentru putere. După părerea lui, victoria mișcării va veni „numai când întreaga Națiune română va fi legionarizată”²⁸, în timp ce Antonescu vedea în armată factorul principal care va salva națiunea²⁹. Atunci când căpeteniile mișcării legionare, „uzând de puritatea ideilor naționaliste”, au încercat să pătrundă printre ofițeri „mai ales printre ofițerii tineri și elevii de la școlile de ofițeri”, folosind, pentru aceasta, și metode neconvenționale – cum ar fi, de pildă, influența asupra familiilor³⁰, neînțelegerile și deosebirile de atitudine s-au transformat într-o ciocnire frontală între Antonescu, armată și mișcarea legionară. Antonescu a făcut uz de întreaga sa autoritate pentru a menține armata, principalul sprijin al regimului său, în afara sferei de radiație a ideologiei legionare sau, cu cuvintele lui Sima însuși: „Pe ofițeri îi ținea cu gelozie la o parte, pentru a nu se contamina de spiritul legionar”³¹.

Reorganizarea Gărzii de Fier și adaptarea la condiția de partid de guvernământ nu au luat mult timp, dar au scos în evidență problemele sale interne după asasinarea lui Codreanu și după lichidarea multor activiști, în anii 1938-1939. Sima avea nevoie de recunoașterea sa drept conducător de către frunțașii mișcării rămași în România și din partea acelor fugiți în Germania (Codreanu pregătise înainte de a muri o listă de moștenitori, în care Sima se afla pe locul patru). Sima trebuia să învingă și ura tatălui lui Corneliu Codreanu, Ion Codreanu, care se

²⁷ *Pe marginea prăpastiei*, I, p. 106.

²⁸ Sima, *Era*, I, p. 67-68.

²⁹ „*Timpu*”, 18.10. 1940.

³⁰ *Pe marginea prăpastiei*, I, p. 340.

³¹ Sima, *Era*, I, p. 340.

considera „moștenitorul” fiului său și „lochiitorul lui pe pământ”³². Trebuiau refăcute structurile organizatorice „într-o repezițiune record” și, totodată, trebuiau create și înarmate organizațiile paramilitare, acele organizații care au băgat groaza atât în evrei cât și în români, până la sfârșitul regimului legionar³³.

„Săptămâna entuziasmului romantic”³⁴

Astfel a denumit Antonescu bătăile, jafurile, începutul boicotului economic, profanarea sinagogilor ș.a. Legionarii au început asemenea acțiuni imediat după instalarea regimului lor, le-au continuat în întreaga Românie până la sfârșitul acestuia, încheind cu pogromul de la București. Purificarea aparatului de stat de evrei, proces care a început înainte de crearea guvernului național-legionar, a fost imediat accelerată. Între 9 august și 30 septembrie 1940 au fost concediați 609 salariați publici evrei, printre care învățători, medici, tehnicieni și avocați³⁵. Primele măsuri împotriva populației evreiești au fost rezultatul inițiativei ministerelor, a diferitelor organe de stat, dar și a unor organizații voluntare, sindicate, primari de orașe și orașele sau, pur și simplu, persoane cu autoritate, în fruntea cărora se aflau legionari³⁶. „Se pare că fiecare autoritate și fiecare cetățean se străduiește să arate mai legionar decât legionarii”, nota președintele Federației Uniunilor Comunităților Evreiești, Wilhelm Filderman, într-un memoriu în care rezuma, în fața lui Antonescu, majoritatea măsurilor antisemite luate de diverse autorități³⁷.

Aceste măsuri cuprindeau boicotarea generală a afacerilor evreiești, restricții asupra comercianților evrei și asupra afacerilor proprietate evreiască și îndepărtarea cu forța a negustorilor evrei de cumpărători români, pentru a-i împiedica să facă comerț. De pildă, Ministerul Educației Naționale a interzis elevilor să cumpere manuale din librăriile evreilor. Ministerul Cultelor a interzis negustorilor evrei să vândă obiecte de cult creștine. Barourile i-au exclus pe avocații evrei, cu toate că aceasta era împotriva legii. Toți comercianții evrei au fost îndepărtați cu forța din piața orașelului Urziceni iar țăranilor li s-a interzis să-și vândă produsele evreilor. Poliția și judecătorul din localitate au încercat să intervină la cererea evreilor, dar legionarii le-au contestat autoritatea și ei au renunțat. În câteva orașe din sudul Moldovei li s-a impus românilor să nu intre în cârciumile evreilor. La Galați,

³² *Idem*, p. 603.

³³ *Idem*, p. 125.

³⁴ Această definiție a apărut în răspunsul lui Ion Antonescu la plângerea Federației Uniunilor Comunităților. Din: Anel, *Documents*, I, nr. 105, p. 495-551.

³⁵ Vezi lista funcționarilor evrei concediați, întocmită de Uniunea Comunităților. *Idem*, nr. 124, p. 535.

³⁶ Descrierea măsurilor antisemite la începutul regimului național-legionar vezi în Memoriul Federației Uniunilor Comunităților din 30 septembrie 1940. Din: Anel, *Documents*, I, nr. 121, p. 528-530 (atacurile împotriva evreilor sunt cuprinse în acest memoriu).

³⁷ *Idem*, p. 530.

șazeci de evrei au fost declarați ostatici pentru a fi „garanți ai ordinii din partea evreilor”³⁸. Într-o serie de orașele le-au fost închise brutal prăvăliile. Comercianților evrei li s-a interzis să elibereze mărfuri din vămile porturilor de pe Dunăre. În diverse localități au fost închise magazine evreiești prin dispoziția Camerelor de Comerț locale.

La Iași și la Roman, a fost declanșată o campanie de teroare fizică împotriva evreilor în general și împotriva frunțașilor populației evreiești în special. La Iași – centrul antisemitismului legionar din România – teroarea a început chiar din primele zile; evrei „au fost arestați, chinuiți, jefuiți”³⁹. La Roman, șeful comunității locale a fost bătut, iar medicul care l-a tratat a primit o scrisoare de amenințare.

Lista menționată cuprindea unele dintre măsurile administrative inițiate de autoritățile locale și centrale. Ele au interzis evreilor să se ocupe cu anumite meserii; i-au silit să lichideze magazine într-un timp scurt și au determinat anularea unor contracte între români și magazine și întreprinderi în proprietate evreiască. Cel mai îngrijorător indiciu l-a constituit „rinocerizarea” rapidă a unor părți importante din societatea românească, orientare care și-a găsit expresia în presă, în viața spirituală și mai ales în explozia antisemită în sindicate și în corpuri profesionale cuprinzând și evrei. Această izbucnire a multora, definiți în general prin cuvântul „intelighenție”, – medici, ingineri, avocați, scriitori, artiști etc. – a fost instantanee, acută, argumentată în discursuri publice și însoțită de manifestări de bucurie răutăcioasă. Ea a provocat un cutremur în intelectualitatea evreiască, în majoritate asimilată din punctul de vedere al limbii, culturii și mentalității. Dacă Uniunea avocaților era cunoscută prin voința îndărătnică de excludere a membrilor evrei, alte organizații și sindicate reușiseră ani de zile să ascundă această tendință.

„Săptămâna entuziasmului romantic” a fost mai violentă în provincie decât în București, unde legionarii încă nu îndrăzneau să încalce dispozițiile lui Antonescu și să acționeze contrar obligațiilor asumate. În provincie s-au întreprins însă câteva măsuri împotriva evreilor, care au devenit normă în lunile următoare: arestări ilegale, acuzații de activitate comunistă, pătrundere cu forța în sinagogi, intimidări și torturi aplicate conducătorilor de comunități. La Buzău, de pildă, au fost arestați douăzeci de tineri între 16 și 20 de ani, membri ai organizațiilor sioniste de tineret, și au fost torturați de poliția legionară ca să recunoască apartenența la Partidul Comunist⁴⁰. Tribunalul militar i-a eliberat din lipsă de probe, dar faptul că li s-au deschis dosare la Siguranță a dus peste doi ani la deportarea lor în Transnistria și acolo au fost exterminați aproape toți⁴¹. La Arad au fost arestați patruzeci dintre frunțașii comunității, au fost jefuiți, torturați și deținuți

³⁸ *Idem*, p. 529.

³⁹ *Cartea Neagră*, I, p. 56, 107.

⁴⁰ *Idem*, p.55, 106; apelul lui Filderman către Antonescu, de la 1 octombrie 1940. Din: *Ancel, Documents*, nr. 127, p. 532.

⁴¹ *Idem. Idem; Cartea Neagră*, I, p. 55.

câteva zile. Gărzile legionarilor au silit femeile evreice să se dezbrace în timpul perchezițiilor făcute de polițiști. În diferite orașe din sudul Moldovei și Munteniei au fost lipite afișe în genul „Magazin jidovesc” pe geamurile prăvăliilor sau negustorii înșiși au fost nevoiți să pună asemenea afișe. La Buzău, o grupă de legionari a pătruns în sinagogă și enoriașii au fost jefuiți, bătuti și arestați⁴². Miniștrii legionari, mai ales ministrul Educației, Artelor și Cultelor, au inițiat o serie de decizii antisemite, în contradicție cu legile în vigoare, sau au propus legi și dispoziții noi.

Conflictul dintre Antonescu și partenerii lui s-a conturat încă din luna septembrie. Problema evreiască nu a fost principală în lista divergențelor care au dus mai târziu cele două tabere la o ciocnire frontală. Garda de Fier încă nu-și stabilise programul, iar Sima nu era suficient de puternic pentru a-și înfrâna discipolii. Nu exista o politică clară care să fie pusă în practică de către toți cei contaminați de microbul îmbogățirii ușoare în contul evreilor. Numai astfel pot fi explicate comunicatele confuze referitoare la provocările împotriva evreilor și neevreilor. Într-un comunicat de presă special, Sima a definit teroarea drept „incidente fără importanță, ca urmare a schimbării de regim”⁴³. Către sfârșitul lunii, „incidentele” s-au transformat în „acte abuzive... puse la cale de elemente străine de mișcarea legionară, pentru a compromite acțiunea de revenire la ordine întreprinsă de Guvern”⁴⁴.

Și Antonescu a trebuit să-și precizeze poziția în problema evreiască (în trecut, el nu se exprimase public în această chestiune). La începutul activității sale de „conducător”, a adoptat o atitudine prudentă, văzând în evrei un element negativ ce trebuia îndepărtat într-o formă planificată și controlată. Într-un interviu acordat ziarului italian „La Stampa”, Antonescu își rezuma concepția și măsurile principale pe care le va adopta față de evrei. El considera că problema evreiască reprezenta problema cea mai mare a României, dar că România are și alte probleme. Și iată principalele lui afirmații, așa cum au fost publicate în ziarul românesc „Timpul”:

„Eu voi rezolva problema evreiască în cursul reorganizării statului, substituind, încetul cu încetul, pe evrei cu români și, în primul rând, cu legionari care între timp se vor pregăti. Bunurile evreilor vor fi în mare parte expropriate în schimbul unor indemnizații. Evreii care au venit în țară după 1913... vor fi înlăturați, de îndată ce aceasta va fi cu putință, chiar dacă au devenit [între timp] cetățeni români... Evreii vor putea trăi dar nu vor putea fi beneficiarii resurselor și bogățiilor acestei țări. În România trebuie să trăiască și să fie puși în valoare mai întâi românii; ceilalți – dacă rămân locuri libere”⁴⁵.

⁴² *Idem*, p. 56.

⁴³ *Idem*, p. 54.

⁴⁴ *Idem*, p. 55.

⁴⁵ „Timpul”, 30.9.1940.

De aici încolo a existat un program Coerent al conducătorului în problema evreiască: se susținea că evreii trebuie să fie deposedați de bunurile lor și că o parte dintre ei trebuie să fie alungați peste graniță – dar toate acestea după un plan pregătit atent și într-o formă ordonată, spre binele statului și al cetățenilor săi români, și cu preferință membrii Gărzii de Fier. Sima și mișcarea lui nu aveau nici un program și fiecare a făcut după cum l-a tăiat capul.

Statutul evreilor – moștenire a regimului trecut

Dezbaterea cu privire la legislația antisemită în perioada puterii legionare trebuie să ia în considerare tendința, existentă și înainte, de restrângere a drepturilor cetățenești ale evreilor și de inițiere a unor restricții în activitatea lor economică, mai ales pe timpul guvernului Goga-Cuza. Totodată, trebuie analizat în ce măsură noul regim a fost influențat de legislația rasistă nazistă. Mai întâi, să amintim că în fruntea Ministerului de Justiție, care a elaborat majoritatea legilor antisemite, nu a stat un membru al Gărzii de Fier, ci un om de încredere al lui Ion Antonescu, Mihai Antonescu, profesor de drept internațional la Universitatea din București (între ei doi nu a existat o legătură familială).

În al doilea rând, guvernul național-legionar a găsit o serie de legi – în special din timpul guvernului Goga-Cuza, dar și din timpul dictaturii lui Carol al II-lea – care limita sever activitatea evreilor în diverse domenii economice⁴⁶. Pe bună dreptate sublinia colonelul Borcescu, din cadrul Marelui Stat Major al armatei, autorul *Studiului asupra problemei evreiești în România*, care s-a ocupat de legislația antisemită în anul 1943: problema evreiască a existat permanent în România, precedând principiile rasiale actuale ale ideologiei național-socialiste și trecând cu mult mai înainte la forme politice⁴⁷.

Principala preocupare a mișcărilor antisemite din România, între cele două războaie mondiale, a constituit-o opoziția față de emanciparea și acordarea de drepturi cetățenești evreilor, prin tratatele de pace și pe baza Statutului minorităților, care „au deschis evreilor drum larg de infiltrare în toate ramurile de activitate ale țării românești”⁴⁸. Implicarea organizațiilor și cercurilor antisemite nu a fost eficientă, după părerea autorilor studiului amintit, din câteva motive: „starea legislativă în țară, spiritul democratic din Europa și oarecare carență a partidelor politice”. Schimbarea și îndrăzneala, sublinia studiul, au venit odată cu ascensiunea regimului nazist în Germania și odată cu afirmarea unui nou spirit și a unei noi

⁴⁶ Vezi „Tabelul legilor și restricțiilor administrative” care au fost aplicate între anii 1937-1944, în *Pinkas Hakehilot Rumania*, vol. I, Introducere generală.

⁴⁷ Studiul *Asupra Problemei Evreiești* (în continuare, *Studiul Statului Major*) a fost pregătit în secția nr. 1 a Statului Major român, cuprinde problema poziției juridice a evreilor, legislația cu privire la chestiunile românzării și muncii forțate. Din: Ancel, *Documents*, X, nr. 107, p. 252-290.

⁴⁸ *Idem*, p. 254.

doctrine europene, axate pe principiul rasial și al națiunilor, care a avut o influență covârșitoare și în România⁴⁹.

Guvernul Goga-Cuza a fost primul care a inițiat o legislație antisemită clară și directă, cu scopul de a reduce numărul evreilor având dreptul la emancipare precum și pentru a le restrânge drepturile cetățenești; a fost promulgat Decretul-lege privitor la revizuirea cetățeniei evreilor, la 22 ianuarie 1938⁵⁰. Această lege, adoptată în „noua atmosferă” creată de nazism în Europa, a încununat lupta îndelungată a tuturor mișcărilor antisemite din România și, în special, a Ligii de Apărare Național Creștină și a urmașului ei, Partidul Național Creștin al lui Goga și al lui Cuza, precum și a Gărzii de Fier (încă înainte ca influența Germaniei să devină hotărâtoare în viața românilor). Toate aceste organizații s-au opus cu vehemență încetățenirii evreilor și toate s-au întemeiat, printre altele, pe concepțiile antisemite ale precursorilor culturii românești moderne din a doua jumătate a secolului XIX și începutul secolului XX. Cu toate că legea a anulat cetățenia a 360.000 de evrei⁵¹, până la instalarea regimului legionar ea nu a satisfăcut așteptările guvernelor românești vizând „excluderea din viața economică” prin transformarea lor în străini; de aceea era necesară pregătirea de „noi legislații de protecție și afirmarea elementului românesc”⁵².

A doua etapă în efortul național al mișcărilor antisemite de anulare a drepturilor cetățenești ale evreilor a fost marcată de Statutul evreilor, legiferat la 9 august 1940, către sfârșitul regimului Carol al II-lea⁵³. Statutul a anulat, în fapt, drepturile cetățenești ale majorității evreilor, împărțindu-i în trei categorii. În categoria B – favorizată – au fost incluși evreii din Regat care au obținut cetățenia înainte de primul război mondial sau în urma participării la război. În categoria A au fost clasificați evreii care „au venit” în România după 30 decembrie 1918 – cei din teritoriile anexate României după primul război mondial. Din categoria C făceau parte evreii care nu aparțineau categoriei A. Restricțiile impuse tuturor evreilor erau multe și diferite și au cuprins toate domeniile vieții. În cadrul legii, a devenit realitate „visul antisemit român” – alungarea evreilor din sate și ruperea oricărei legături cu țărani și „purificarea” instituțiilor de învățământ de elevi și studenți evrei sau reducerea drastică a numărului lor. Li s-a interzis evreilor să dețină proprietăți la sate sau terenuri agricole. Ministerul Agriculturii a primit aprobarea de a confisca pământuri sau alte bunuri aflate în proprietate evrească la sate, „conform necesităților naționale”.

⁴⁹ *Idem*.

⁵⁰ Vezi versiunea legii în limba română și în traducere germană. Din: AnceI, *Documents*, VIII, nr. 141, p. 162-177.

⁵¹ „Monitorul Oficial”, 24.11.1939.

⁵² *Studiul Statului Major*, p. 255-256.

⁵³ „Monitorul Oficial”, 4.8.1940 (copie în: AnceI, *Documents*, I, nr. 79, p. 437-445). Vezi traducerea în engleză a legii. *Idem*, VIII, nr. 146, p. 185-188.

Un capitol important din Statut a impus restricții dure în educație și cultură⁵⁴, prin care s-a produs o întoarcere la situația din secolul XIX, când elevii evrei au fost înlăturați din școlile de stat românești. Statutul stabilea că în școlile primare de stat puteau fi primiți numai elevi ai căror părinți aparțin categoriei B, și asta doar în cazul în care au rămas locuri libere. Elevii evrei nu mai erau primiți în școlile profesionale. În realitate, au fost scoși toți elevii evrei din școlile de stat. Liga pentru Apărarea Național Creștină a lui Cuza și Garda de Fier, care, în decurs de două decenii, s-au străduit să introducă *numerus clausus* și, după aceea, *numerus nullus* în instituțiile de învățământ, au obținut o „victorie istorică”. În licee și universități a fost stabilit un anumit procent (6%) pentru elevi și studenți evrei (această decizie nu a fost pusă în aplicare; până la deschiderea școlilor, la 1 octombrie, au fost înlăturați toți elevii evrei). A fost suprimat dreptul la publicitate școlilor evreiești. S-a anulat dreptul de a conferi diplome recunoscute de stat, precum și de a tipări manualele ai căror autori erau evrei sau printre care era și un autor evreu.

Legea a satisfăcut încă o cerere a mișcărilor antisemite: îndepărtarea evreilor din presă, pentru a preveni „otrăvirea” sufletului românesc; domenii prohibite deveneau editarea cărților, ziarelor și periodicelor. Legea a acordat confirmare juridică unei serii de hotărâri administrative antisemite⁵⁵. S-a interzis evreilor să dețină o funcție guvernamentală sau în aparatul de stat, chiar și onorifică; să participe la orice activitate publică; să practice comerțul în sate și să exercite profesiuni libere care au contact direct cu autoritățile (mai ales avocați); s-a aprobat post-factum și îndepărtarea avocaților din barouri și concedierea funcționarilor evrei din diverse instituții de stat și guvernamentale, „chiar și în cazul când nu se găsește un înlocuitor creștin”; evreii n-au mai avut acces în consiliile de conducere ale întreprinderilor; a fost anulată validitatea diplomelor acordate de școli evreiești; a fost extinsă verificarea dreptului la cetățenie, autoritățile fiind împuternicite să expedieze evreii a căror cetățenie a fost retrasă.

Într-un singur domeniu Statutul a introdus o inovație în legislația românească: el a definit „cine este evreu” pe criterii rasiale și a făcut deosebire, din punct de vedere juridic, între „români de sânge” și simplii cetățeni români, fără să precizeze când un cetățean este considerat „român de sânge”. Așa cum se specifică în expunerea de motive a legii, distincția s-a făcut în funcție de două caracteristici legate între ele, religie și sânge, cu scopul „de a se înlătura greutățile ivite în aplicațiunea legislativă a altor state europene”⁵⁶. Iată definiția evreului după legislatorul român:

⁵⁴ Decizia Ministerului Educației Naționale din 29 august 1940 s-a întemeiat pe Statutul evreilor, „Monitorul Oficial”, 31 august 1940.

⁵⁵ Listă de legi și restricții administrative (vezi 46).

⁵⁶ *Studiul Statului Major*, p. 257.

1. Cei de religie mozaică.
2. Cei născuți din părinți de religie mozaică.
3. Creștinii născuți din părinți de religie mozaică, nebotezați.
4. Creștinii născuți din mamă creștină și tată de religie mozaică, nebotezat.
5. Cei născuți din mamă de religie mozaică, în afara căsătoriei.
6. Femei intrând în alineatele precedente, căsătorite cu creștini, dacă au trecut la creștinism cel mai târziu cu un an înainte de înființarea Partidului Națiunii (iunie 1939).

În sfârșit, legea a stabilit că și „evreii de sânge ateii sunt socotiți evrei”, adăugând că un evreu care a trecut la creștinism după ratificarea legii va fi considerat evreu și statutul lui juridic nu se va schimba. Definiția evreului „după sânge” a constituit, într-adevăr, o noutate; dar încercarea de a reduce numărul celor care se bucurau de depline drepturi cetățenești, convenite numai românilor „etnici”, s-a făcut în primii ani ai deceniului al treilea, când guvernul român a propus parlamentului legi preferențiale pentru români în flota comercială (martie 1934) și pentru mărirea procentului românilor (până la 80%) în industria și întreprinderile de toate felurile (iulie 1934). La dezbaterile care s-au desfășurat în parlament a ieșit în evidență că guvernul a primit propunerile lui Cuza pentru preferarea cetățenilor „de origine etnică români” față de simplii cetățeni români. Evreii români au fost introduși în categoria „lucrători străini”. Filderman a încercat să dovedească faptul că România nu suferă de șomaj acut și că aceste metode „de preferare a elementului românesc” și de apărare a forței de muncă românești își au rădăcina în „metodele lui Hitler”. În zadar a încercat el să convingă opinia publică românească, cu ajutorul statisticilor, tabelelor, studiilor și al diverselor publicații, că „statul se află în mâinile românilor”⁵⁷; oricum, termenul juridic „origine etnică românească” s-a înrădăcinat și a devenit convențional, înainte de introducerea noii definiții: „român de sânge”.

Statutul evreilor, care a fost o continuare „naturală” a legislației lui Goga din anul 1938, nu a fost considerat suficient de „revoluționar”; întrucât se baza pe Constituția din februarie 1938, n-a desființat în întregime dreptul evreilor la cetățenia română, păstrând anumite drepturi pentru categoria B. Metoda adoptată pentru definirea evreului era socotită „confuză și are nevoie încă și azi... de o clarificare și punere la punct”⁵⁸.

Cu toate acestea, Statutul evreilor din 9 august 1940 a fost considerat, în perioada regimului Antonescu, „punctul de plecare pentru rezolvarea problemei evreiești”⁵⁹. Inspirația venea dinspre legile de la Nürnberg, precum sublinia ministrul Justiției Ion Gruia în expunerea de motive a legii; el nota că a bazat legea

⁵⁷ „Czernowitzer Morgenblatt” _iulie 1935.

⁵⁸ *Studiul Statului Major*, p. 257.

⁵⁹ *Idem*, p. 258.

nu numai pe senzația „sufletului comun” (expresie luată din vocabularul antisemit al Gărzii de Fier) și pe faptul că pe români îi unesc „rasa, limba, teritoriul, dinastia, trecutul și idealul comun”, ci, în primul rând, pe sângele românesc și pe ritul creștin, două forțe care prin combinarea lor definesc națiunea:

„Am ajuns la formula proprie românească de a socoti sângele românesc ca un element etnic și moral, a cărui determinare se face numai prin discriminare, pe criteriile legale – de rit și origine – a noțiunii de evreu, care capătă, astfel, pe lângă înțelesul juridic de până acum, un înțeles politic”⁶⁰.

În lege, Gruia a adăugat cunoscuta lozincă a tuturor mișcărilor antisemite: „România este numai țara românilor”⁶¹.

O altă inovație inclusă în Statut o constituia înlăturarea evreilor (la început din categoriile A, C) de la serviciul militar. Evreii au fost obligați să se răscumpere printr-un impozit special sau „prin muncă obștească”, a cărei durată era stabilită de către Ministerul Apărării Naționale. Acest paragraf a fost aplicat de la 5 decembrie 1940 și pentru evreii din categoria B și a oferit baza juridică a înființării de detașamente de muncă forțată.

O altă lege rasistă „pentru oprirea căsătoriilor între români de sânge și evrei”⁶², publicată și ea la 21 august, a completat Statutul evreilor. Legea stabilea pedepse grele pentru contravenienți (de la doi ani la cinci ani închisoare), precum și pentru martorii care înlesneau asemenea căsătorii. La 29 august s-a interzis, de asemenea, evreilor să poarte „nume românești”, fără să se indice care sunt aceste nume. La 29 august, scurt timp înainte de crearea statului național-legionar, Ministerul Educației Naționale a hotărât, printr-o decizie administrativă, să curețe sistemul de învățământ de elevii și studenții evrei⁶³. Această decizie a rămas valabilă până la 14 octombrie 1940; atunci a fost publicat un decret-lege care a completat și a adâncit legislația antisemită în domeniul educației.

Se poate spune că guvernul național-legionar și regimul fascist al lui Antonescu, care i-a urmat, au găsit pregătit cadrul juridic pentru anularea drepturilor evreilor din România și pentru înlăturarea lor din societatea românească. Aceste guverne au continuat doar această tendință și i-au extins granițele⁶⁴.

Legislația antisemită în regimul național-legionar

Legislația antisemită în această perioadă a provenit, în primul rând, din necesitatea de a realiza „visul antisemit român”, așa cum l-au înțeles și interpretat

⁶⁰ „Monitorul Oficial”, 9.8.1940.

⁶¹ *Idem*, p. 4086.

⁶² *Idem*, vezi fotocopia legii în: Anel, *Documents*, I, p. 445-447.

⁶³ „Monitorul Oficial”, 21.8.1940.

⁶⁴ J. Anel, *Evreii din România între 23.8.1944 și 30.12.1948*, teză de doctorat, Universitatea Ebraică, Ierusalim 1979, p. 97 (ebraică).

Antonescu și legionarii. Din cât se știe nu au fost exercitate nici un fel de presiuni de la Berlin, nici direct și nici prin intermediul Ambasadei Germaniei la București și nici o lege antisemită nu a fost adoptată în urma inițiativei naziste. Legile împotriva evreilor corespundeau concepțiilor de bază ale lui Antonescu: „jidanii... sunt vinovați în mare parte de nenorocirile care s-au abătut asupra acestei țări”⁶⁵.

În acest context, legionarii nu dispuneau de libertatea de acțiune a lui Antonescu – negrevat de antecedente politice – în materia organizării statale. Ei erau legați prin „angajamentele” pe care și le asumaseră față de poporul român; acum trebuiau să demonstreze că umilirea evreilor, confiscarea sau prădarea averilor lor și alungarea lor din locurile lor de muncă și din surse de existență pot rezolva problemele economice și sociale ale României, așa cum afirmaseră timp de aproape un deceniu și jumătate. Legile și, mai ales, ordonanțele administrative pregătite de diferite ministere urmăreau câteva scopuri: „românizarea” averilor evreiești, cu alte cuvinte exproprierea spre binele statului sau al cetățenilor de „sânge românesc”; alungarea evreilor din posturi și ocupații pentru a fi înlocuiți cu români – nu în ultimul rând erau vizați cei 300.000 de refugiați, din teritoriile predate Uniunii Sovietice, Ungariei și Bulgariei⁶⁶; crearea unui „ghetou cultural” evreiesc, după definiția lui Matatias Carp, cu alte cuvinte înlăturarea evreului din societatea românească, era – firește – o preocupare mereu prezentă⁶⁷. Ceea ce nu s-a obținut prin legislație a fost completat cu ajutorul măsurilor administrative luate de ministere, instituții guvernamentale, autorități locale sau organizații voluntare.

Iată lista principalelor legi în domeniul românizării – expropriării sau predării averii evreilor:

La 5 octombrie 1940 a fost publicat Decretul-lege pentru trecerea proprietăților rurale evreiești în patrimoniul statului⁶⁸. Au fost expropriate de la toate categoriile de evrei terenuri agricole, fânețe, pășuni, iazuri, conace, vii, sere, grajduri, cocini de porci, cotețe de păsări, stupării, parcuri de flori, precum și alte terenuri. Ele au fost trecute în proprietatea statului și, împreună cu ele, tot inventarul viu și toate uneltele, precum și rezervele de grâne și nutrețuri.

La 12 noiembrie 1940 au fost expropriate de la evrei sau de la societăți ale căror acțiuni erau deținute în majoritate de evrei, păduri împreună cu toate construcțiile și instalațiile din cadrul lor, precum și fabricile de cherestea împreună cu toate clădirile, terenurile și instalațiile lor⁶⁹.

⁶⁵ *Pe marginea prăpastiei*, I, p. 165.

⁶⁶ A. Simion, *Regimul*, p. 112.

⁶⁷ *Cartea Neagră*, I, p. 56.

⁶⁸ „Universul”, 7.10. 1940 (copie din: Anel, *Documents*, VIII, nr. 154, p. 198; traducere în engleză, *idem*, p. 197-199). Legea completă: „Monitorul Oficial”, 5 octombrie 1940.

⁶⁹ „Monitorul Oficial”, 17.11. 1940; fragmente din *Cartea Neagră*, I, p. 93-94.

La 4 decembrie 1940 au fost expropriate de la evrei vasele și plutitoarele pe mare și pe fluvii. În total au fost expropriate 152 de vase, dintre care optzeci de remorchere⁷⁰.

În cele trei legi principale de expropriere a bunurilor evreiești a fost lărgită definiția „cine este evreu”. Prima lege a definit ca evreu o persoană ai cărei ambii părinți, sau unul din ei, sunt evrei, fără să ia în considerare credința sau cetățenia lui. De reținut că primele două legi au fost aprobate la inițiativa Gărzii de Fier⁷¹.

Ideea care i-a condus pe fruntașii legionari în elaborarea acestor legi a fost, potrivit lui Sima:

„Să separăm masa țărănească de influența nefastă a evreimii, care, prin corupția ce o împrăștia, prin uzură și alcoolism, distruge rezervorul de vitalitate al neamului. Situația orașelor era lamentabilă din cauza marelui număr de evrei ce s-au aciuiat în ele și au acaparat cea mai mare parte a comerțului, dar penetrația lor la sate era infinit mai dăunătoare... bogății codri ai României piereau de pe urma exploatarii lor sălbatice..., evreii alcoolizau populația amestecând adeseori spiritul curat cu spirt metilic...”⁷²

Sima a subliniat că mișcarea legionară a îndeplinit aspirațiile antisemite ale generației trecute, în rândurile căreia s-au numărat cei mai străluciți exponenți ai intelectualității românești:

„Cu aceste două decrete evreii și-au pierdut posesiunile din mediul rural și un vechi deziderat al celor mai mari gânditori ai neamului nostru a fost îndeplinit”⁷³.

Propaganda antisemită pe care o făcuseră la sate și promisiunea de a da pământ fiecărui țăran i-a obligat pe legionari să ia o măsură imediată. Dar totalul pământurilor în proprietate evreiască era foarte mic în termeni reali – circa 45.000 de hectare⁷⁴. Pământurile expropriate de la evrei nu puteau să constituie răspuns la lipsa de pământ a unei majorități, nici nu puteau să reducă discrepanța dintre proprietarii de moșii și țăranii săraci; și – firește – n-au dus la soluționarea problemei absorbției refugiaților. În final, aceste terenuri nici n-au fost împărțite țăranilor, ci au fost arendate prin licitație publică „românilor etnici care dovedesc că au capacitatea financiară și tehnică de a exploata în cele mai bune condiții bunul arendat”⁷⁵. În schimb, mulți refugiați au primit posturi ca funcționari la mori sau fabrici de cherestea expropriate de la evrei⁷⁶.

⁷⁰ *Idem*, p. 96.

⁷¹ Sima, *Era*, I, p. 251.

⁷² *Idem*.

⁷³ *Idem*, 253.

⁷⁴ A. Simion, *Regimul*, p. 88.

⁷⁵ *Idem*, p. 88. Sima a afirmat că au fost împărțite pământuri refugiaților din regiunile pe care România le-a pierdut (Sima, *Era*, I, p. 293).

⁷⁶ *Idem*.

Mișcarea legionară a văzut în exproprierea pământurilor o problemă de principiu. Aceste proprietăți, afirma comandantul Gărzii de Fier în anul 1982, „deveniseră un balast social care amenința sănătatea fizică și integritatea morală a țărănimii. Aceasta era o lege de apărare a clasei țărănești”⁷⁷.

Cele trei legi au fost importante pentru legionari, dar nu le-au adus aproape nici un folos personal. Principalul profitor de pe urma expropriierilor a fost statul. Dar iată că, în ciuda apelului lui Sima „de a trăi în sărăcie”, majoritatea membrilor mișcării erau ferm hotărâți să se îmbogățească repede. Legile „românizării” vieții economice urmau să le permită să se îmbogățească „legal” iar, pe de altă parte, teroarea avea să-i ajute să se îmbogățească „ilegal”. Inițiativele mișcării în domeniul românizării au dus la agravarea situației economice în țară, după ce aceasta se deteriorase deja, în urma livrărilor de alimente și materii prime Germaniei – așa cum s-a obligat Antonescu la prima întâlnire cu Hitler, în noiembrie 1940 – precum și din cauza pierderii unei treimi din teritoriu.

După afirmațiile lui Sima, legea privind numirea „comisarilor de românizare” în întreprinderi evreiești a fost o inițiativă a lui Antonescu⁷⁸. Chiar dacă i-am da crezare, principalii profitori de pe urma legii au fost, totuși, membri ai partidului lui. Lozincă românizării nu a fost inventată nici de guvernul național-legionar și nici de Antonescu; ea a fost la ordinea zilei și a presei și a parlamentului, și a fost definită cu exactitate pentru prima oară în anul 1924, de către cunoscutul sociolog român Ștefan Zeletin; această deviză a fost accentuată în propaganda unor partide în anii treizeci și chiar mai înainte. Termenul *românizare* era binecunoscut, și suna natural în urechile fruntașilor noului regim și în urechile unor români. Folosirea lui, și nu a termenului *arianizare*, nu era întâmplătoare; legea era îndreptată și împotriva armenilor și a grecilor⁷⁹.

Principalele legi ale românizării au fost următoarele:

A. Decretul-lege din 5 octombrie 1940 împuternicește Ministerul Economiei Naționale de a numi „oricând va socoti necesar și fără motivare” comisari de românizare pe lângă orice întreprindere „pentru a integra activitățile fiecărei întreprinderi în politica economică a statului”⁸⁰. Competențele și funcțiile acestor comisari nu au fost definite în lege și urmau să fie stabilite prin intermediul unor decrete ale ministerelor corespunzătoare, în raport cu caracterul întreprinderii. Legea nu i-a satisfăcut pe legionari; ei au cerut o lege care să clarifice și mai mult prerogativele; într-adevăr, au primit-o.

Noua lege acorda comisarilor de românizare competențe nelimitate, care le permiteau să supravegheze fiecare afacere și toate activitățile întreprinderii în care

⁷⁷ *Idem*, p. 296.

⁷⁸ *Idem. Idem*.

⁷⁹ R. Hilberg, *The Destruction of European Jews*, Chicago, 1966, p. 469.

⁸⁰ Decret-lege nr. 3361, „Monitorul Oficial”, 5 octombrie 1940.

au fost numiți⁸¹. Ministrul Economiei Naționale nu avea nici o obligație să justifice numirea unui comisar de românizare iar comisarul nu era nici el obligat să-și justifice hotărârile. Un alt paragraf al legii obliga deținătorii de acțiuni să-și dezvăluie identitatea, să înscrie pe numele lor acțiunile și să primească aprobarea autorităților de a le deține. Introducerea comisarilor de românizare, cu puteri aproape nelimitate, în toate întreprinderile a pus, în fapt, toată economia românească sub controlul Gărzii de Fier⁸².

După afirmațiile lui Sima, legea era inevitabilă din cauza „tendinței” comunității evreiești de a se debarasa de averea ei în favoarea germanilor⁸³. Și în această chestiune, spunea Sima, evreii au primit „porunca de la sinagogă”, ceea ce i-a silit pe legionari să reacționeze. Și, într-adevăr, la începutul terorii legionare, amenințările asupra proprietarilor de întreprinderi și afaceri evreiești, zvonurile cu privire la o apropiată expropriere a averilor lor și „donațiile” forțate au creat o atmosferă de nesiguranță cu privire la viitor, determinându-i pe mulți dintre evrei să încerce să-și vândă bunurile, atâta timp cât lucrul era posibil. Germanii localnici și germanii din Reich, care începuseră să munde România în căutare de ocazii de îmbogățire, au devenit, aproape în mod exclusiv, candidați la achiziționarea de întreprinderi în proprietate evreiască. Sima însuși a recunoscut că „evreii se pregăteau să-și abandoneze pozițiile din cauza regimului legionar” și a descris „enormitatea pretențiilor germanilor” care au venit la el să-i ceară să intervină pentru a obține concesiile economice în România⁸⁴. În orice caz, rezultatele legii în cauză nu au îndreptățit speranțele puse în ea.

B. La 17 octombrie 1940 a fost promulgat Decretul-lege care a restrâns activitatea avocaților evrei acceptați și înscriși în barourile de avocați (categoria B) numai la probleme care-i privesc pe „coreligionarii lor”⁸⁵. Legea a stabilit câteva excepții cu privire la invalizi, orfani de război și decorați pentru bravură pe câmpul de luptă. Autorul legii, Mihai Antonescu, a justificat-o prin necesitatea de a adapta situația la noua „concepție” politică ce stă la baza Statului Național-Legionar, inspirată din principiile naționaliste care au ca scop de a retroceda elementului românesc „și pe acest tărâm” drepturile lui legitime. Legea tindea să ușureze și absorbția avocaților români refugiați din teritoriile anexate: „Elementul evreiesc reprezentând o neînsemnată minoritate în cadrul comunității românești, este firesc ca exercițiul profesiei de avocat să fie limitat pentru avocații evrei numai la afacerile coreligionarilor lor”⁸⁶. Legea și, mai ales, argumentele invocate pentru

⁸¹ „Monitorul Oficial”, 5 octombrie 1940; vezi și Sima, *Era*, I, p. 200-201; *Cartea Neagră*, p. 86-87.

⁸² Simion, *Regimul*, p. 144.

⁸³ Sima, *Era*, I, p. 197, 201.

⁸⁴ *Idem*, p. 207.

⁸⁵ „Monitorul Oficial”, 17.10. 1940.

⁸⁶ Toate citatele sunt din *Cartea Neagră*, p. 88.

adoptarea ei au subliniat excluderea evreilor din societatea românească din motive rasiale.

C. La 9 noiembrie 1940 au fost anulate autorizațiile pentru debite de vânzare a produselor monopolizate de stat (C.A.M.) ale evreilor din categoria B, care încă mai dețineau autorizații de acest fel în conformitate cu Statutul evreilor; legea a lovit în văduve, invalizi și orfani de război⁸⁷.

D. La 15 noiembrie 1940 s-a interzis medicilor evrei să trateze bolnavii români. Medicii evrei, cuprinzându-i și pe cei care trecuseră la creștinism sau erau căsătoriți cu români, au fost excluși din Colegiul Medicilor⁸⁸. Ei au fost grupați într-o „asociație” a lor, în frunte cu un medic evreu numit de către președintele Colegiului Medicilor. În lege se preciza că această situație va rămâne în vigoare „până la data rezolvării radicale a problemei evreiești”. Medicii evrei „vor fi obligați să poarte o insignă după modelul stabilit de Colegiu, firmele, rețetele, reclamele lor vor fi însoțite de inscripția „medic evreu”. Concomitent, li s-a interzis să publice în periodice sau publicații științifice sau profesionale, să facă parte din organizații științifice sau să participe la congresele lor.

E. La 16 noiembrie a intrat în vigoare Decretul-lege cu privire la „românizarea personalului din întreprinderi”⁸⁹, care, în fapt, era o lege de concediere a salariaților evrei din întreprinderi comerciale, cu excepția instituțiilor evreiești cu caracter religios și cultural.

Se permitea patronilor evrei să-și continue deocamdată activitatea în aceeași poziție, dar erau obligați să-i concedieze pe toți salariații evrei, inclusiv pe cei care lucrau pentru patron fără salariu, adică soția și copiii săi. Legea a lărgit definiția „cine este evreu”, cuprinzând printre cei concediați pe cei născuți din ambii părinți evrei sau numai din tată evreu, chiar dacă s-a creștinat. Excepție o făceau urmașii celor căzuți în Războiul de Independență din anul 1877 „dacă în prezent sunt creștini”. Majoritatea evreilor concediați nu au avut dreptul la despăgubiri sau au primit despăgubiri infime.

Legea stabilea modalitățile „formării de elemente românești” și dădea posibilitatea angajării de personal român în întreprinderile evreiești pe lângă specialiștii evrei sau străini, urmând să le ocupe acestora locul în viitor. S-a introdus, astfel, o noțiune nouă în vocabularul discriminării antisemite legale – *dublant*; este vorba de muncitorul sau lucrătorul român pe care evreul era obligat să-l pregătească pentru a-i lua locul. Legea a căpătat numele de „Legea Iașinschi”, după numele inițiatorului, ministrul Muncii, Sănătății și Ocrotirii Sociale. În expunerea de motive la lege, Iașinschi a remarcat că inițiativa lui era inevitabilă

⁸⁷ Decretul-lege 3758, „Monitorul Oficial”, 10 noiembrie 1940.

⁸⁸ Decretul-lege 3789, „Monitorul Oficial”, 15 noiembrie 1940, vezi și *Cartea Neagră*, I, p. 89-90.

⁸⁹ *Idem*, p. 90-91, Decretul-lege 3825 a fost publicat în „Monitorul Oficial”, 16.11. 1940 (copie: Ancel, Documents, II, p. 9-11).

deoarece statistica oficială „dovedește că, cu toată avalanșa de legi așa-zise de românizare, personalul întreprinderilor n-a fost naționalizat nici cu unu la sută”⁹⁰.

Întrucât elementul românesc nu și-a găsit calea spre întreprinderi, a fost nevoit să se mulțumească cu funcții minore în viața economică; iar licențiații universităților și intelectualii (români) din toate domeniile au găsit doar un singur domeniu deschis în fața lor: aparatul de stat, care s-a umflat, după părerea lui Iașinschi, peste măsură. Legea repeta una din cele mai grave acuzații pe care le aducea mișcarea antisemită românească: lipsa clasei de mijloc românești s-ar datora faptului că această clasă este ocupată în întregime de evrei.

F. La 19 noiembrie 1940, au fost retrase autorizațiile date evreilor pentru funcționarea sălilor de cinematograf, caselor de filme, birourilor de voiaj și turism. Au fost numiți comisari de românizare care să supravegheze aceste întreprinderi comerciale, până ce vor fi predate românilor⁹¹.

G. Iașinschi a lăsat moștenire urmașului său încă două decizii (care ulterior s-au transformat în legi) ce urmăreau să-i îndepărteze pe evrei din meserii în care prezența lor era accentuată. Scopul acestor legi a fost de „a limita activitatea meseriașilor evrei, cât și pentru a reduce numărul lor prin lipsirea de brevetul de capacitate profesională”⁹².

La 24 decembrie 1940 s-a suspendat acordarea de noi autorizații sau prelungirea autorizațiilor existente (care trebuiau înnoite anual) cu privire la capacitatea profesională a meșterilor și lucrătorilor evrei⁹³. Decizia a lovit în toți meseriașii evrei: fără aceste documente, emise în trecut de Ministerul Muncii, nu puteau fi primiți la lucru sau să fie salariați conform gradului lor de specialitate, transformându-se, din punct de vedere legal, în „muncitori necalificați”. Regimul Antonescu a continuat legiferarea discriminatorie de acest gen și după ce s-a despărțit de legionari. La 10 februarie 1941 au fost publicate o completare la Decretul-lege care interzicea înregistrarea la Camerele de Muncă a contractelor de ucenicie pentru tinerii evrei⁹⁴ și Decretul-lege pentru anularea contractelor de ucenicie în curs ale ucenicilor evrei chiar și la meșteri sau meseriași evrei; această lege se baza pe a doua decizie a lui Iașinschi⁹⁵.

A treia categorie de legi din această perioadă se referea la excluderea evreilor din armată și la crearea cadrului legal pentru înființarea detașamentelor de muncă. Aceasta a fost inițiativa lui Antonescu, care avea și funcția de ministru al Apărării Naționale. Statutul evreilor, din 9 august 1940, stabilea trei categorii de evrei. După ce definea cine este evreu, adăuga că evreii din categoria B nu pot să

⁹⁰ *Idem*, *Ancei, Documents*, p. 10.

⁹¹ Decretul-lege nr. 3850, „Monitorul Oficial”, 19 noiembrie 1940; *Cartea Neagră*, I, p. 94-95.

⁹² Studiul Marelui Stat Major, p. 276.

⁹³ Decizie a Ministerului Muncii nr. 67794, „Monitorul Oficial”, 24 decembrie 1940.

⁹⁴ „Monitorul Oficial”, 10 februarie 1941.

⁹⁵ Studiul Statului Major, p. 270; Decizia nr. 97484 a Ministerului Muncii, „Monitorul Oficial”, 22 martie 1941.

fie militari de carieră, dar pot continua să servească în armată. Categoriile A și C erau excluse. În realitate, au fost excluși din armată aproape toți evreii, în afară de militarii de carieră care erau necesari în meseria lor. Obligația serviciului militar a fost transformată pentru evrei într-un impozit special sau în muncă „obștească”. Decretul-lege din 5 decembrie 1940, cunoscut sub numele de Statutul Militar al Evreilor⁹⁶, i-a exclus în mod formal din armată și pe evreii din categoria B, obligându-i pe toți evreii să plătească un impozit special, atâta timp cât ceilalți cetățeni erau datori să facă serviciul militar. Evreii au fost puși să muncească pentru Ministerul Apărării sau pentru alte instituții de stat și erau subordonați jurisdicției militare în perioada mobilizării lor la muncă forțată.

Legea cuprindea o referire specială la „specialiști cu titluri academice care vor fi mobilizați și vor fi folosiți corespunzător cu specialitatea lor”. Legea lua în considerație pe evreii care în trecut au servit ca militari de carieră, inclusiv ca specialiști din toate domeniile, scutindu-i de obligația de muncă sau de plată a impozitului special; dar și ei puteau fi mobilizați „corespunzător cu gradul lor anterior”. Au fost, de asemenea, scutiți de plata impozitului evrei care au lucrat în întreprinderi pentru armată; dar, și în această chestiune, legea a lăsat libertate de decizie armatei, permițând ca și acești evrei să fie mobilizați la muncă forțată.

La 21 ianuarie a fost publicat Statutul Militar al evreilor. Statutul a clarificat și a extins obligațiile evreilor față de armată⁹⁷. Legea stabilește în mod categoric că evreii sunt obligați să plătească o taxă bănească sau în formă de muncă forțată în locul serviciului militar. Legea a cuprins și un tabel al impozitului militar. Impozitul era compus dintr-o sumă fixă în raport cu vârsta și dintr-o sumă variabilă depinzând de venituri; baza veniturilor pentru calcularea taxei includea și veniturile părinților evreului, ale soției lui sau ale părinților soției, după grupe de vârstă. În caz de mobilizare generală, taxa militară era majorată cu 50 la sută, iar în timp de război, taxa se dubla. În conformitate cu un tabel întocmit de FUCE, un tânăr evreu cu un venit brut de 250.000 de lei anual trebuia să plătească 40.716 lei taxe pentru armată, în afară de 67.860 de lei impozit pe venit, în total 108.576 de lei; un comerciant evreu cu un venit brut de un milion de lei plătea taxa pentru armată 249.235 de lei și impozit pe venit 415.392 de lei⁹⁸. Impozitul constituia, de fapt, o expropriere oficială a veniturilor. Era vorba de una din cele mai grele lovituri date populației evreiești – un fel de „românizare” a salariilor și a veniturilor, care venea să completeze românizarea averilor, a locurilor de muncă, a meseriilor și a afacerilor. Singurul bun care încă nu fusese expropriat era locuința.

⁹⁶ Decretul-lege nr. 3984, „Monitorul Oficial”, 5 decembrie 1940: *Cartea Neagră*, I, p. 96-97.

⁹⁷ Decretul-lege nr. 132, „Monitorul Oficial”, 21 ianuarie 1941.

⁹⁸ *Cartea Neagră*, I, p. 99.

Ultima lege a guvernului național-legionar a abrogat Decretul-lege privind-i pe comisarii de românizare⁹⁹, ceea ce reprezenta o recunoaștere oficială a eșecului economic al legionarilor, a incapacității lor de a conduce țara și a necesității de a se pune capăt acaparării de către ei a averii evreiești în folosul lor propriu și nu pentru binele țării. Cel care a inițiat legea a fost însuși Antonescu și a fost semnată de doi miniștri nelegionari – ministrul Economiei Naționale, Cancicov, și ministrul Justiției, Mihai Antonescu. Legea a fost publicată la 19 ianuarie 1941, cu două zile înainte de izbucnirea rebeliunii legionare, și a fost una din cauzele directe care au grăbit pregătirile lor pentru acapararea puterii.

Legea a desființat funcția de comisar de românizare și a interzis întreprinderilor și firmelor comerciale unde funcționau comisari să efectueze orice tranzacție și să ia orice hotărâre cu privire la cumpărarea sau vânzarea de clădiri, închidere de întreprinderi, transfer de bunuri, intermediari, renunțări, recunoaștere de drepturi, arendări etc. fără aprobarea Ministerului Economiei Naționale. Orice acțiune dintre cele enumerate mai sus, făcută fără aprobare, era declarată nulă și neavenită. Statul, anunțau inițiatorii legii în expunerea de motive, „este chemat să înlăture primejdia unui marasm economic în producția națională și în exercițiul comerțului, datorat unei dezordonate transferări de fonduri comerciale și industriale”¹⁰⁰.

Conducătorii Gărzii de Fier au fost extrem de critici față de această lege care desființa, dintr-o dată, o mare parte din libertatea lor de a interveni în viața economică și de a-și însuși bunuri evreiești. După mulți ani, comandantul legionarilor a respins acuzațiile de atunci, că oamenii lui s-au ocupat de jaful averilor evreiești, afirmând că evreii, ca de obicei, au exagerat: „Pentru orice presupusă nedreptate suferită într-o țară, ei umplu mapamondul cu plângerile lor. Se spune pe la noi: *dacă trași pe un ovrei de perciuni la Hârlău, se cutremură New York-ul de bestialitățile suferite de ei în România*”¹⁰¹.

Dacă au avut loc jafuri și prădăciuni, în acest caz, după Sima, evreii înșiși au fost vinovați, întrucât patronii evrei au mituit comisari de românizare, și aceștia, în loc să aperse interesele statului, „au trecut de partea evreilor – devenind apărătorii lor”¹⁰². Și, în general, conchide Sima, această lege „este o lege de proveniență strict antonesciană”¹⁰³.

Un al doilea tip de legislație antisemită își propunea să aplice românizarea în viața spirituală, culturală și artistică. Istoricul evreu Matatias Carp a denumit această românizare crearea unui „ghetou cultural evreiesc”¹⁰⁴. În acest domeniu s-a

⁹⁹ Decretul-lege nr. 121, „Monitorul Oficial”, 19 ianuarie 1941; *Cartea Neagră*, I, p. 98.

¹⁰⁰ Vezi cele două surse de mai sus.

¹⁰¹ Sima, *Era*, I, p. 295 (sublinierea în original).

¹⁰² *Idem*, p. 297.

¹⁰³ *Idem*, p. 296.

¹⁰⁴ *Cartea Neagră*, I, p. 56.

evidențiat ministrul legionar al Educației Naționale și al Culturii Traian Brăileanu. Scriitorul evreu Felix Aderca l-a definit drept „huligan-filozof”, caracterizându-l ca „român exclusivist... de origine armeană”¹⁰⁵, cu succese intelectuale îndoielnice. În ochii legionarilor, el apărea drept filozof. La fel ca și colegii lui, și-a propagat concepțiile la Universitatea din București, fiind unul dintre intelectualii care s-au alăturat cu entuziasm mișcării legionare. Brăileanu a publicat o antologie de traduceri din operele filozofilor germani și, printre altele, a pus opera lui Kant alături de fragmente ale „cugetărilor” lui Alfred Rosenberg. Acest ministru a căutat cu frenezie orice mijloc pentru a-i înlătura pe evrei din întreaga arie a vieții spirituale.

La 22 septembrie 1940 el a interzis artiștilor evrei să apară pe scenă, cu excepția teatrelor evreiești; acestea au fost obligate să poarte numele de „Teatru Evreiesc”¹⁰⁶ și nu aveau voie să prezinte piese decât în limba română și „care nu vor avea caracter antinaționalist și antiromănesc”¹⁰⁷.

La 14 octombrie 1940, ministrul a decis ca elevii evrei să fie excluși din școlile publice românești și, concomitent, a dat posibilitatea înființării de școli evreiești particulare¹⁰⁸. Înainte de publicarea legii, ministrul l-a chemat pe șef rabinul Șafran și i-a transmis personal hotărârea. Când rabinul l-a întrebat „Domnule ministru, ce o să facem cu acești copii? Doar și ei trebuie educați”, Brăileanu i-a răspuns cu o ură fâțișă: „Asta nu-i problema noastră... faceți cu ei ce vreți”¹⁰⁹.

Aceste școli, se arăta în lege, sunt menite numai elevilor evrei și cadrelor didactice evreiești. Se interzicea profesorilor români să predea în școli evreiești. Evreii au fost excluși din orice funcție legată de predare sau administrație în sistemul de învățământ românesc iar elevii și studenții evrei erau excluși din toate școlile publice, particulare și confesionale. Ministerul Educației a fost împuternicit să permită „în mod excepțional” înscrierea copiilor „care s-au creștinat înainte de vârsta de doi ani” în școlile particulare sau confesionale, cu condiția ca mama să fie creștină (chiar dacă nu este de origine română) și tatăl creștinat. Legea stabilea o singură excepție: descendenților soldaților evrei decorați în război și ai soldaților evrei căzuți în Războiul de Independență a României (în anul 1877) și în primul război mondial, „dacă erau creștini la 9 august 1940”, li s-a permis să rămână în școli de stat. Școlile evreiești pierdeau dreptul de publicitate, de a acorda diplome recunoscute.

¹⁰⁵ „Curierul Israelit”, 31.12. 1944.

¹⁰⁶ Decizia Ministerului Culturii și Artelor nr. 44400. „Monitorul Oficial”, 22 septembrie 1940.

¹⁰⁷ *Idem*.

¹⁰⁸ Decretul-lege 3438. „Monitorul Oficial”, 14 octombrie 1940.

¹⁰⁹ A. Șafran, *Resisting the Storm, Romania, 1940-1947, Memoirs*, Yad Vashem, Jerusalem, 1987, p. 59.

La 16 octombrie 1940 a apărut o decizie care interzicea românilor să publice studii sau cercetări în domeniul educației sau al științei în edituri evreiești¹¹⁰. Un alt decret, din 18 noiembrie 1940, interzicea evreilor să fie membri în uniunile profesionale sau în sindicatele de artă, dar îi obliga „să plătească taxele și cotizațiile”¹¹¹ pentru a primi autorizația de muncă. S-a interzis actorilor, instrumentiștilor sau chiar amatorilor români, precum și personalului administrativ și tehnic, să performeze în trupe sau orchestre evreiești sau în localuri deținute de evrei. Actorilor evrei li s-a permis să apară numai în cadrul trupelor evreiești și în săli de proprietate evreiască, fiind obligați să aibă o firmă cu mențiunea clară și într-un loc vizibil: *Teatru (sau Local) evreiesc*.

Înțărucirea într-un ghetou spiritual evreiesc a încheiat-o ministrul adjunct al presei. La 24 octombrie 1940, el a comunicat, printr-o circulară specială către bibliotecile publice, că până la publicarea legii cu privire la „naționalizarea și protecția imprimatului românesc”¹¹² este interzisă „folosirea sau lectura” operelor evreiești. În circulară se anunța că, în curând, va fi trimisă la toate bibliotecile „tabela” cu scriitori evrei; aceasta a fost, într-adevăr, completată și trimisă nu numai tuturor bibliotecilor publice, ci și tuturor bibliotecilor importante din România¹¹³.

O legislație de alt gen îndreptată în special împotriva evreilor se deosebea prin aceea că nu apărea în ea cuvântul „evreu”. Legea pentru protecția și apărarea economiei naționale¹¹⁴, din 13 noiembrie 1940, definea ca sabotare a economiei orice oprire sau reducere a activității de producție și aprovizionare. Legea permitea membrilor Gărzii de Fier să acuze proprietarii întreprinderilor, afacerilor sau prăvăliilor evreiești de „sabotare a economiei naționale” pentru a-i sili să-și închidă afacerile și să le vândă, după ce legionarii înșiși sabotaseră procesul de producție sau funcționarea afacerii. Două legi din 13 noiembrie 1940 au dublat pedeapsa contra celor care „uneltesc împotriva ordinii sociale existente în stat” sau pentru participarea la manifestații cu caracter politic „care sunt contrare statului național-legionar”, dacă acuzatul este „o persoană de altă origine etnică decât română”; această lege era îndreptată în special împotriva evreilor și ungarilor¹¹⁵. O altă lege, apărută în aceeași zi, interzicea funcționarilor de stat sau din instituții publice să se căsătorească cu „oameni de origine etnică străină”¹¹⁶.

¹¹⁰ Decizia nr. 191730 a Ministerului Educației Naționale. „Monitorul Oficial”, 16 octombrie 1940; fragmente din *Cartea Neagră*, p. 87.

¹¹¹ *Idem*, p. 94. Statutul a fost publicat în „Monitorul Oficial”, 18 noiembrie 1940.

¹¹² *Cartea Neagră*, I, p. 114.

¹¹³ Vezi lista scriitorilor evrei, care cuprinde date biografice și operele care au fost interzise să fie citite și răspândite. Din: Anel, *Documents*, IV, nr. 169, p. 334-336.

¹¹⁴ „Monitorul Oficial”, 14.9. 1940.

¹¹⁵ Decretul-lege nr. 3801, 3802. „Monitorul Oficial”, 13 noiembrie 1940.

¹¹⁶ Decretul-lege nr. 3804. *Idem*.

În sfârșit, ultima lege pe care mișcarea legionară a reușit s-o impună înainte de eliminarea ei de pe arenă și de la putere, s-a referit la una din vechile legende ale antisemitismului românesc, legenda „invației evreiești”. Atât legionarii cât și Antonescu trăiau cu senzația că numărul evreilor din țară depășește cu mult numărul oficial stabilit în recensăminte, că și după pierderea unei treimi din teritoriu, în care trăiau 450.000 de evrei, numărul celor rămași depășește cu mult numărul estimat de 339.000 (și acesta, mai mare cu 40.000 decât cel adevărat). În continuare, un fragment din stenograma ședinței guvernului din 29 octombrie 1940, în care a fost dezbătută, printre altele, și această problemă: „Antonescu: În ce privește pe jidani, este imposibil ca în București să fie numai 128.000; sunt mai mulți. Acestea sunt date împrumutate de la jidani. Generalul Petrovicescu, ministrul Afacerilor Interne: acestea sunt [date] de la Siguranță. Antonescu: [de fiecare dată] când jidanii simt că se face o statistică, ei plătesc acolo, ca să falsifice datele... Deci dumneata ești de acord cu Filderman că avem numai 339.000 de jidani? Dacă ar fi numai atât, n-ar mai exista o problemă jidovească acută la noi... Să reiei dumneata chestiunea în mână: să faci un control sever să vedem dacă nu cumva face altcineva recensământul în locul celor meniți să-l facă”¹¹⁷.

Legea publicată la 15 ianuarie 1941 stabilea că va fi organizat un recensământ special al evreilor, în cadrul recensământului general al României care urma să fie realizat în decursul anului 1941, cu colaborarea și supravegherea membrilor mișcării legionare și cu ajutorul „unor specialiști străini”¹¹⁸. Supravegherea de către mișcare și participarea activă a legionarilor avea ca scop să asigure înregistrarea strictă a fiecărui evreu.

Nici o altă lege nu poate să ilustreze mai bine aspirațiile legiuitorilor guvernului național-legionar – excluderea evreilor din toate domeniile de activitate, deposedarea de orice avere și segregatie socială – decât ciudata lege din 2 noiembrie 1940, care permitea „numai cetățenilor etnici români” să crească porumbei călători¹¹⁹.

În concluzie, legislația antisemită nu s-a făcut, cel puțin în această etapă, în urma presiunilor sau sfatului naziștilor, ci a fost produsul inițiativei românești. Legile au fost inițiate, pregătite și puse în aplicare de către reprezentanții dreptei tradiționale românești, în colaborare cu mișcarea fascistă, și erau adânc înrădăcinate în mentalitatea antisemită locală. Chiar și în legea influențată de legile de la Nürnberg – Statutul evreilor –, apărută încă înainte de venirea legionarilor la

¹¹⁷ Arhiva C.C. al P.C.R. fondul 103, dosarul nr. 8262, p. 1-6. În recensământul din primăvara anului 1942, după deportările din sudul Bucovinei, s-a constatat că pe teritoriul României (fără Basarabia, Bucovina și nordul Transilvaniei) despre care vorbise Antonescu, trăiau 272.409 evrei. Vezi scrisoarea șefului secției de cercetări de la Biroul Central de Statistică, A. Golopenția, către consilierul pentru problemele evreiești al Legației Germaniei la București, G. Richter, din 18 iunie 1942. Din: *Anel, Documents*, 1, nr. 39, p. 279, 281.

¹¹⁸ Decretul-lege nr. 67, „Monitorul Oficial”, 15 ianuarie 1941.

¹¹⁹ Decretul-lege nr. 3627, „Monitorul Oficial”, 2 noiembrie 1940.

putere, s-a depus un efort pentru a se găsi o definiție locală la întrebarea „cine este evreu”; ea trebuia să corespundă tradiției antisemite creștine. Cu toate acestea, nu se pot trece cu vederea nici atmosfera creată de legislația nazistă și influența ei indirectă asupra eliberării de îndoieli și de complexe.

Legislația românească nu a fost consecventă în privința definirii evreului – definiție rasistă – și faptul a creat confuzie; această confuzie s-a agravat cu timpul și cu legile pe care le-a adăugat regimul Antonescu, după îndepărtarea legionarilor. Mai mult decât atât, parte din legi au cuprins o distincție juridică între „români de sânge” și „cetățeni români”, fără să clarifice principiul după care a fost definit românul de sânge¹²⁰.

Scutirile acordate diferitelor subcategorii de evrei, cu toții aparținând „categoriei B” – soldați de front demobilizați, văduve și orfani de război, decorați în război, creștinați înainte de o anumită dată etc. – difereau de la o lege la alta, fiind generatoare de derută. În general, definiția evreului a fost lărgită când a fost vorba de obligații față de stat și restrânsă când a fost vorba de drepturi.

În sfârșit, caracteristic este faptul că, în perioada național-legionară, legile nu au fost aprobate în urma dezbaterii în parlament sau într-un cerc larg de specialiști. Acest regim a acționat fără parlament. Legile erau decrete cu caracter de lege (Decret-lege). Inițiatorul era, îndeobște, ministrul sau ministerul interesat sau câțiva miniștri, dacă problema interesa mai multe ministere. Legea intra în vigoare după semnarea ei de către Antonescu și, uneori, și de regele Mihai și odată cu publicarea ei în „Monitorul Oficial”.

Măsuri administrative

Legislația antisemită nu a reușit să cuprindă toate domeniile vieții și nu s-a referit la toate mijloacele de existență ale evreilor. Vidul de reglementare l-au umplut măsurile administrative luate de ministere și de instituții, primării și organizații, care s-au bazat pe legile respective. Tradiția de guvernare și procedura administrativă din România au permis miniștrilor să emită, în conformitate cu necesitățile, decizii care constituiau un fel de interpretare și aplicare a legii în domeniul în care ministerul era responsabil. Așa, de pildă, președinția Consiliului de Miniștri a hotărât la 1 octombrie 1940 să restrângă dreptul avocaților evrei să apară în fața tribunalului numai la procese care-i privesc pe evrei¹²¹. La șaptesprezece zile după publicarea deciziei a fost promulgată legea care stabilea exact aceeași restricție¹²².

La 4 octombrie 1940, președinția Consiliului de Miniștri a anulat titulatura de „furnizor al Curții Regale” tuturor furnizorilor evrei. În viitor, se arăta în

¹²⁰ Studiul Marelui Stat Major, p. 264.

¹²¹ *Cartea Neagră*, I, p. 107.

¹²² „Monitorul Oficial”, 17.10. 1940.

decizie, această onoare va fi acordată numai negustorilor creștini. În aceeași zi, același minister aducea la cunoștință că toți evreii care au venit în România în ultimii trei ani în mod ilegal erau obligați să părăsească țara în decurs de două luni. Cine nu va părăsi țara „va fi arestat și va fi internat în lagăr”¹²³; răspunderea pentru întreținerea evreilor arestați revenea comunității evreiești, „statul neavând bani disponibili pentru asemenea cheltuieli”¹²⁴. Această decizie a fost aplicată într-o perioadă mai târzie.

Ministerul Educației Naționale a interzis elevilor români să achiziționeze manuale de la librării evrei; totodată, el a interzis proprietarilor de librării să achiziționeze pentru vânzare ustensile de scris, cu toate că nici o lege nu le interzicea asta. Decizia a anulat retroactiv contracte de vânzare de ustensile de scris librăriilor proprietate evreiască¹²⁵. Ministerul Educației a intervenit și la Ministerul Economiei Naționale pentru ca acesta să-i oblige pe librării evrei să schimbe numele firmelor, care nu trebuiau să fie legate de literatura și istoria României. Dispoziția din 17 octombrie 1940 îi obliga pe librării evrei să menționeze pe firmă numele proprietarului¹²⁶.

Ministerul Economiei Naționale i-a exclus pe evrei de la bursă, cu toate că nu aveau înlocuitori români¹²⁷. Ministerul Finanțelor a anulat, la 17 octombrie 1940, reducerile de impozit de care se bucurau afaceri evreiești¹²⁸. La 23 octombrie, acest minister a retras evreilor – indiferent de „categoria” din care făceau parte – autorizațiile de vânzare a alcoolului¹²⁹. Regimul legionar nu era dispus la nici un compromis în acest important subiect ideologic: evreii, după afirmațiile tuturor curentelor antisemite din România, erau vinovați de răspândirea corupției, de exploatarea țaranului și prostirea lui au ajutorul alcoolului¹³⁰. Această hotărâre a lovit greu în invalizii de război evrei care mai aveau încă asemenea autorizații.

Ministerul Justiției a interzis, la 12 octombrie, întreprinderilor comerciale evreiești să participe la licitații publice¹³¹. Ministerul Propagandei, introducând cenzura presei, a anulat autorizarea tuturor publicațiilor evreiești: patru ziare și un periodic – „Curierul Israelit”, „Renașterea Noastră”, „Cuvântul Evreiesc”, „Ecolul Evreiesc”, „Cultura”¹³². Responsabilul cu cenzura al Corpului de armată s-a grăbit

¹²³ *Cartea Neagră*, I, p. 107.

¹²⁴ *Idem. Idem.*

¹²⁵ Memoriu adresat de Filderman lui Antonescu la 30 septembrie 1940 (în continuare, *Memoriu din 30 septembrie 1940*). Din: Aneel, *Documents*, I, nr. 121, p. 528.

¹²⁶ *Cartea Neagră*, I, p. 110.

¹²⁷ Memoriu din 30 septembrie 1940; „*Timpul*”, 1.10. 1940.

¹²⁸ *Cartea Neagră*, I, p. 110.

¹²⁹ *Idem*, p. 114.

¹³⁰ Vezi mai sus citatul de argumentare.

¹³¹ *Cartea Neagră*, I, p. 87.

¹³² *Idem*, p. 171.

să interzică apariția „publicațiilor pentru evrei”¹³³. Ministerul de Interne a emis, la 11 decembrie, o decizie de expropriere a clădirii școlii de fete „Instrucțiunea Goldfarb” din București, unde învățau circa două mii de eleve¹³⁴. Legea a apărut în ziua confiscării.

Aplicarea legilor și a „căilor de fapt”, cum le-a denumit Filderman într-unul din memoriile cele mai curajoase și mai incisive, predat lui Antonescu la 10 decembrie, „a aruncat în brațele mizeriei 98% din populația evreiască”¹³⁵. „Căile de fapt” au completat legile rasiale amintite mai sus. Legea din 28 noiembrie, care a interzis evreilor să-și deschidă magazinele duminica și de sărbătorile oficiale a constituit punctul de plecare al deciziei care i-a obligat să predea cafenelele, restaurantele și cârciumile care erau în proprietatea lor, după ce li s-a interzis să le deschidă în acele zile¹³⁶. Sprijinindu-se pe „legea sechestrului”, care urma să intre în vigoare pentru întreaga populație în perioada de mobilizare și tensiune la granițe, jandarmi și polițiști au sechestrat bunuri și clădiri ale evreilor, fără să fie împuterniciți pentru asta și fără să respecte paragraful 13 din aceeași lege care stabilea că nu se poate pune sechestrul fără o autorizație specială. O unitate de jandarmi a rechiziționat la 4 octombrie o casă de rugăciuni evreiască cu numele „Șevet Ahim”, a Comunității din Suceava, și s-a încartiruit în ea. În felul acesta a încălcat și paragraful 19 din aceeași lege, care interzicea rechiziționarea de biserici sau case de rugăciuni ale tuturor religiilor cunoscute¹³⁷.

„Căile de fapt” au dus la rechiziționarea „a zeci de localuri de școli, așa că mii de copii nu mai pot învăța nici alfabetul”¹³⁸. Ministerul Muncii a dispus închiderea, la Vaslui, a întreprinderilor și magazinelor evreilor sub motivul că nu sunt cetățeni români, cu toate că „pot dovedi că sunt de generații în țară”¹³⁹.

Primarii orașelor au interpretat și ei în moduri diferite legile existente și au întreprins măsuri împotriva evreilor; erau inițiative proprii, întrucât nici o lege nu-i obliga să acționeze în acest fel. Matatias Carp a consemnat hotărârea primarului Constanței, Traian Puiu, care, la 28 decembrie, a obligat Comunitatea evreiască a orașului să procedeze la concedierea imediată a tuturor creștinilor de ambele sexe care servesc în familii evreiești¹⁴⁰. Primăria Bucureștiului a dat dispoziție, la mijlocul lui octombrie, Uniunii Comunităților Sefarde din București să-și închidă cimitirul „și să-l părăsească”. Cu câteva zile înainte, Ministerul Economiei

¹³³ Apelul lui Filderman din 30 octombrie 1940 către responsabilul cenzurii militare a Corpului II armată. Din: Anel, *Documents*, I, nr. 156, p. 582.

¹³⁴ *Cartea Neagră*, I, p. 172.

¹³⁵ Anel, *Documents*, II, nr. 38, p. 78.

¹³⁶ *Idem*, p. 79.

¹³⁷ Adresa lui Filderman către Ministerul Cultelor din 13 decembrie 1940. *Idem*, nr. 43, p. 85.

¹³⁸ Memoriul adresat de Filderman lui Antonescu din 2 ianuarie 1941. *Idem*, p. 100.

¹³⁹ Anel, *Documents*.

¹⁴⁰ *Cartea Neagră*, I, p. 333.

Naționale a decis rechiziționarea unui cimitir evreiesc din București, iar reprezentantul lui „a încuiat poarta și a luat cu sine cheia”¹⁴¹.

În zonele rurale, unde erau stăpâni absoluți prefectii județelor – în majoritatea lor, membri ai Gărzii de Fier – au fost executate acțiuni „legale” bazate în aparență pe noua legislație, dar, în realitate, s-au rezumat la jaf de bunuri evreiești, fără nici o posibilitate de apel. Legea de expropriere a pământului proprietate evreiască, din 5 octombrie 1940, a fost folosită pentru confiscarea multor cirezi de vite de la negustorii evrei din orașelul Săveni din nordul Moldovei, cu toate că acești negustori nu erau proprietari de pământuri. Legea permitea exproprierea pământurilor, inclusiv grânele și vitele de pe ele. La Brăila, port la Dunăre, au fost confiscate sute de vagoane de grâne de la negustorii evrei pe baza aceleiași legi, cu toate că nici acei evrei nu erau proprietari de pământuri. Jandarmii au acționat pentru a face un inventar al bunurilor mobile aparținând evreilor la sate și orașe și într-o serie de localități cum ar fi Ceica sau Bălciana (din județul Suceava); aceste proprietăți au fost expropriate în temeiul unei interpretări locale a legii amintite.

Autorități locale au dovedit exces de zel și, uneori, au inventat trucuri originale pentru a-i deposeda pe evrei de averile lor. Un exemplu izbitor în acest sens a constituit-o hotărârea primăriei din Câmpulung-Moldovenesc de a reduce suprafața orașului la o rază de trei sute de metri de la centru. În felul acesta majoritatea suprafeței orașului a devenit teritoriu rural și, de îndată, s-a trecut la confiscarea bunurilor evreiești, așa cum permitea legea amintită¹⁴². Prefectul județului respectiv a anulat autorizațiile a șase proprietari de magazine evrei sub pretextul că la 3 octombrie, cu alte cuvinte de Anul Nou evreiesc (Roș Hașana), ei au închis prăvăliile timp de o oră pentru a se ruga. Comandantul legionar și-a început campania sa de teroare tocmai în cea mai sfântă zi a evreilor, de Iom Kipur, la 12 octombrie¹⁴³. Primăria Bucureștilor a anulat, din proprie inițiativă, contractele de arendare a magazinelor și terenurilor comerciale din piețele orașenești. De asemenea, a evacuat din piața orașului măcelari evrei, printre care erau răniți în războaie și decorați cu distincții pentru eroism – „toți cetățeni revizuiți”¹⁴⁴.

Un capitol separat de „interpretări” ale legilor antisemite îl constituie cel al Camerelor de Comerț, organism public oficial care controla comerțul și pe comercianți. Hotărârile acestea au fost dintre cele mai dureroase, întrucât au lovit, dintr-o dată, într-un mare număr de întreținători de familii evrei și, în mod deosebit, în cei mai săraci dintre ei. Întemeiate, chipurile, pe Statutul evreilor, pe decizii ale

¹⁴¹ Memoriu adresat de Uniunea Comunităților și de Uniunea Comunităților Sefarde către primarul Bucureștiului la 16 octombrie 1940. Din: Ancei, *Documents*, I, nr. 137, p. 554.

¹⁴² Memoriai Federației către directorul general al Siguranței din 16 octombrie 1940. Din: Ancei, *Documents*, I, nr. 139, p. 556-551. *Cartea Neagră*, I, p. 65.

¹⁴³ *Idem*, p. 109.

¹⁴⁴ V. 141.

ministerelor sau pe legi auxiliare orășenești, ele i-au depozitat pur și simplu pe evrei de avere și de posibilități de existență. Un exemplu, în acest sens, îl constituie hotărârea Camerei de Comerț din București din 4 decembrie de a desființa comerțul ambulant al evreilor și a-i înlocui cu români pe toți evreii care aveau reprezentanța fabricilor și întreprinderilor textile¹⁴⁵; în acest sector industrial numărul evreilor era relativ mare.

O altă categorie de hotărâri arbitrare a constituit-o „radierea” firmelor evreiești, adică anularea dreptului de existență legală al unor întreprinderi industriale și firme comerciale evreiești din toate domeniile. Aceste hotărâri s-au referit, în general, la unul sau altul dintre paragrafe de legi, decizii sau legi auxiliare existente fără posibilitatea de recurs. Camera de Comerț și Industrie din Brașov a scos, la 8 noiembrie, o decizie prin care a radiat treizeci și cinci de firme evreiești din registrul întreprinderilor cărora li s-a permis să funcționeze¹⁴⁶. Invitațiile la Camera de Comerț de la Craiova de la 10 ianuarie 1941, „având de discutat chestiuni în legătură cu comerțul exercitat de dv.”¹⁴⁷, trimise tuturor celor 106 comercianți evrei, au fost începutul unei campanii de teroare și înfricoșare, care s-a terminat cu jefuirea lor totală. Ajungând la Cameră, comercianții evrei au găsit acolo, în afară de șefii Camerei, și pe comandantul poliției și un număr de legionari înarmați, care au poruncit comercianților „să ceară” „radierea” autorizației și să semneze o procură de predare a afacerii unui membru al Gărzii de Fier, pe un preț simbolic și „în rate”. Un ofițer de poliție recomanda evreilor să renunțe imediat, altfel vor suferi torturi îngrozitoare: „Astea vi le spun din puținul omenesc ce mai e în mine”¹⁴⁸. Toți cei 106 comercianți și-au pierdut averea și mijloacele de existență.

În sfârșit, nu e cazul să fie omisă, dintre cei care luau hotărâri și formulau decizii împotriva evreilor, Biserica Ortodoxă Română. Printre altele, ea a hotărât, la 6 decembrie, să rezilieze contractele de închiriere ale imobilelor deținute de evrei¹⁴⁹. Cu două zile înainte, Înalțul Sinod a emis o hotărâre de principiu, care a consolidat suportul ideologic al Statutului evreilor: botezul în sine, a hotărât Sinodul, chiar dacă s-a făcut cu treizeci de ani în urmă, nu-l scutește pe evreul creștinat de prevederile legislației pentru păstrarea rasei¹⁵⁰.

¹⁴⁵ Memoriul Uniunii Comunităților către directorul general al Siguranței din 7 decembrie 1940. Din: *Ancel, Documents*, II, nr. 30, p. 41-42.

¹⁴⁶ Memoriul Uniunii Comunităților către directorul general al Siguranței din 25 noiembrie 1940. *Idem*, nr. 14, p. 20-21; *Cartea Neagră*, p. 124.

¹⁴⁷ *Idem*, p. 335.

¹⁴⁸ Memoriul nr. 87 al Federației către Antonescu, din 12 februarie 1941, cu privire la fapte care s-au comis în țară între datele 1.12. 1940 – 21.1. 1941. Din *Ancel, Documents*, II, nr. 76, p. 229; lista cuprinzând pe toți comercianții a căror avere a fost jefuită, vezi *Cartea Neagră*, I, p. 204-205.

¹⁴⁹ „Universul”, 6.12.1940.

¹⁵⁰ „Curentul”, 4.12.1940.

Sunt imposibil de consemnat toate „interpretările” la legile inițiate de ministere, instituții și organizații, întrucât ele au cuprins toate domeniile de activitate, toate meseriile și ocupațiile, toate localitățile unde au locuit evrei și toate locurile unde ei aveau bunuri. Dintr-o dată s-a spart un baraj al rușinii, cinstei, legitimității și omeniei, care era și așa șubred; averea evreului a devenit bunul nimănui, pradă ușoară pentru legionarii vechi și noi care, în acest fel, s-au bucurat de o îmbogățire ușoară și imediată pe seama muncii de generații a evreilor.

Separarea socială și continuarea „rinocerizării”

Procesul de îndepărtare a evreilor din societate, început în anii treizeci, a continuat cu și mai mare vigoare. Regimul național-legionar a zdruncinat legitimitatea existenței evreilor în România, dar propaganda legionară nu reușise, până atunci, să pătrundă în toate păturile societății. Antisemitismul extremist și brutal al Gărzii de Fier era considerat de o parte a „intelighenței” românești ca fiind potrivit civilizației și drept o respingere a valorilor culturii occidentale, pe care se sprijinea și cultura românească. În perioada participării ei la putere, mișcarea legionară a reușit să străpungă armura principiilor care îi proteja pe mulți împotriva contaminării de ideologia antisemită a Gărzii.

Un exemplu de comportare colectivă antisemită îl oferă excluderea evreilor din organizații profesionale și, îndeosebi, din asociațiile voluntare. În iulie 1940 încă mai putea scriitorul evreu Alexandru Dominic să noteze, cu satisfacție, că atitudinea Societății Scriitorilor Români față de scriitorii evrei era „fără cusur”: „actualul ei președinte, distinsul prof. Herescu, a afirmat de curând, când unii tineri membri au pus problema prezenței noastre [a scriitorilor evrei] în S.S.R.” că „la porțile Societății Scriitorilor Români încetează orice politică” și a respins sugestiile antisemite. De asemenea, S.S.R. s-a purtat admirabil chiar față de unii scriitori evrei care nu sunt membri în Societate¹⁵¹.

În primele două luni ale regimului legionar a avut loc, în acest domeniu, o prăbușire totală a valorilor. Acest proces l-a început Baroul avocaților, cea mai antisemită organizație profesională, care s-a evidențiat, în anii treizeci, prin acțiunile contra avocaților evrei și prin cererea de a se introduce *numerus clausus* în profesiunea de jurist și în universități. Filiala municipiului București a Baroului s-a grăbit să-i excludă pe avocații evrei care nu au prezentat documentele necesare pentru a-și dovedi apartenența la categoria B și a publicat în presă lista nominală a

¹⁵¹ Scrisoarea lui Dominic către Filderman din 26 iulie 1940 despre relațiile între intelectualii români și evrei. Din: Anel, *Documents*, I, nr. 73, p. 427-428. Despre atitudinea intelectualilor români față de colegii lor evrei în perioada regimului Antonescu. Vezi: L. Volovici: *Romanian Intellectuals – Jewish Intellectuals during the Dictatorship of Antonescu*, *Romanian Jewish Studies*, I (Spring 1987), p. 77-89.

289 de avocați excluși¹⁵². Baroul a hotărât să sărbătorească instalarea noului regim prin excluderea a încă 55 de avocați, sub pretextul că nici aceștia n-au prezentat documentele necesare pentru recunoașterea dreptului de a lucra în conformitate cu Statutul evreilor¹⁵³.

În zilele următoare, în decursul a șase ședințe consecutive, între 6 și 13 septembrie, au fost excluși aproape toți avocații evrei, până ce au rămas 177 din 1479. Printre ei, a fost exclus și W. Filderman¹⁵⁴. „Examinarea” s-a făcut cu superficialitate și intenția declarată era de a-i elimina pe evrei din ocupația de avocat și de a se debarasa de concurenții uneori excelenți.

Uniunea Generală a Inginerilor Români, UGIR, a exclus, la 13 septembrie, cu o zi înainte de numirea guvernului legionar, o parte dintre membrii evrei și a anunțat că nu va lua în considerație nici o lege care permite unor evrei să-și păstreze drepturile. Concomitent, UGIR a promis că-și va continua efortul de „purificare” și, în a doua ei ședință, din 10 octombrie, și-a îndeplinit promisiunea¹⁵⁵.

În continuare au dispărut toate ezitățile; Uniuni, Asociații și organizații diverse și-au exclus membrii evrei. Federația asociațiilor sportive a anulat autorizațiile de intrare pe stadioane și în săli de sport ale ziariștilor evrei; Opera română i-a concediat pe toți evreii din conducere (21.9.1940); Sindicatul ziariștilor i-a exclus, din rândurile lui, pe toți evreii (25.9.1940); în același fel a procedat și Asociația ziariștilor profesioniști (27.9.1940)¹⁵⁶. Cea mai originală hotărâre a luat-o Uniunea comercianților; ea aproape că a creat un nou cuvânt de cod, comunicând, la 29 septembrie, că a hotărât să-și „omogenizeze” conducerea. Noua conducere, se spunea în comunicat, va fi întărită „cu elemente române pentru încadrarea în Statul legionar”¹⁵⁷.

Consiliul experților contabili i-a invitat pe membrii evrei să prezinte dovezi că aparțin categoriei B, cu toate că legea nu cerea astfel de dovezi¹⁵⁸. Și iată că inundația antisemită a ajuns și la Societatea Scriitorilor: la 4 octombrie s-a întrunit comitetul de conducere și, de data asta, a hotărât excluderea tuturor scriitorilor evrei din Societate¹⁵⁹. Hotărâri asemănătoare au luat sindicatul ziariștilor din Bucovina (6.10.1940), Asociația electricienilor din București (7.10.1940)¹⁶⁰.

¹⁵² „Timpul”, 30.8.1940; copie în Anel, *Documents*, VIII, nr. 148, p. 189-191, cuprinzând listele avocaților excluși din Baroul municipiului București.

¹⁵³ *Cartea Neagră*, I, p. 57.

¹⁵⁴ *Idem*, p. 57-103.

¹⁵⁵ *Idem*, p. 58, 104; „Timpul”, 13.9.1940.

¹⁵⁶ *Cartea Neagră*, I, p. 58, 105.

¹⁵⁷ *Idem*, p. 106.

¹⁵⁸ Memoriul din 30 septembrie 1940, p. 529.

¹⁵⁹ *Cartea Neagră*, I, p. 108.

¹⁶⁰ *Idem*.

Facultatea de medicină din Capitală a interzis înscrierea studenților evrei „de toate categoriile”¹⁶¹ (21.9.1940).

Colegiul Medicilor a cerut guvernului să interzică medicilor evrei să trateze bolnavi creștini, îngăduind numai farmaciștilor evrei să satisfacă rețelele medicilor evrei pentru bolnavi evrei, după ce bolnavul va dovedi că este de origine evreiască; în schimb, Colegiul Medicilor aducea la cunoștință, probabil din motive de profit, că își rezervă dreptul de a îngriji și bolnavi evrei¹⁶². Colegiul Farmaciștilor a cerut guvernului să pregătească o lege care să anuleze contractele de arendare a farmaciilor pentru evrei¹⁶³. Amândouă cererile au fost satisfăcute. Mulți medici români au criticat conducerea lor pentru faptul că a rămas în urmă cu atingerea obiectivului și nu și-a exclus membrii evrei încă înainte de întrunirea ședinței Consiliului¹⁶⁴.

După căderea regimului antonescian, când, conform noii atmosfere, Colegiul Medicilor s-a grăbit să-i reprimească pe medicii evrei în rândurile sale, președintele Asociației medicilor evrei, dr. Popper, reamintea membrilor Colegiului că ceea ce a lovit cel mai mult în medicii evrei a fost tăcerea aproape generală a opiniei publice medicale, care n-a replicat la înjosirile la care au fost supuși medicii evrei, și modul barbar de comportare a comisiilor medicale, civile și militare, față de evrei, a căror soartă se afla în mâinile lor¹⁶⁵.

Avântul de excludere a evreilor era nestăvil: sanatoriul de tuberculoși¹⁶⁶ din București i-a dat afară pe toți cei nouă bolnavi evrei care mai erau internați la

¹⁶¹ *Idem*, p. 107.

¹⁶² Memoriul din 30 septembrie 1940, p. 529; „*Timpu*”, 1.10.1940. Filderman a calculat că la o populație românească de 12,5 milioane de suflete sunt 4.000 de medici „arieni”, și la o populație de 330.090 de evrei sunt 1.900 de medici evrei (*Idem*).

¹⁶³ „*Timpu*”, 1.10.1940.

¹⁶⁴ *Cartea Neagră*, I, p. 58 (obs.).

¹⁶⁵ „*Curierul Israelit*”, 24.9.1944. Iată încă o listă a sindicatelor profesionale și organizațiilor profesionale care și-au exclus membrii evrei: Asociația medicilor stomatologi; Asociația antreprenorilor (10.10.1940); Asociația inginerilor (AGIR) a exclus rămășițe de membri evrei (categoria B) la 10.10.1940; Sindicatul artelor frumoase; Societatea română de oto-rino-laringologie (12.10.1940); Asociația generală a chimiștilor (17.10.1940); Asociația de turism „România pitorească” (26.10.1940); Sfatul negustoresc din Câmpina a hotărât să-i excludă pe toți negustorii care nu sunt creștini (30.10.1940); Breasla măcelarilor din Capitală (30.10.1940); Asociația publiciștilor români (5.11.1940); Directoratul de box, lupte etc. i-a radiat pe boxerii evrei, interzicându-le accesul în sălile de sport. Numărul acestor sportivi evrei era destul de mare și câțiva dintre ei au reprezentat România în întâlniri internaționale; Se radiază din tabloul antreprenorilor cadastrali și al ajutorilor de antreprenori (9.11.1940). Adunarea generală a docenților universitari; Societatea surdo-mușilor (10.11.1940); Adunarea generală a anticarilor creștini, care a fost înființată în octombrie, după ce a pus mâna cu forța pe anticariile evreiești, hotărâște boicotul editurilor evreiești (19.11.1940); Societatea „Mărășești” a foștilor luptători îi consideră retrași pe toți membrii evrei, indiferent de „categorie” (Statutul evreilor) (15.12.1940); Facultatea de Medicină i-a exclus pe studenții evrei din ultimul an de studiu (ceilași fuseseră excluși înainte); Primăria Bucureștiului a schimbat numele a nouă străzi care purtau numele unor evrei (17.12.1940); Comisia interimară a Bursei de Efecte din București a exclus toate întreprinderile în proprietate evreiască din Asociație și i-a îndepărtat pe toți remizierii evrei (21.12.1940). Vezi *Cartea Neagră*, I, p. 108-111, 115-116, 118, 121, 124, 126, 135, 175, 177, 180.

¹⁶⁶ *Idem*.

sfârșitul lui noiembrie¹⁶⁷. În sfârșit, Primăria Bucureștiului a cerut Comunității să scoată din cimitirele creștine corpurile evreilor creștinați și să le reînhumeze în cimitire evreiești. Printre „evreii” pe care Comunitatea a fost chemată să-i dezgroape din cimitirele creștine și să-i reîngroape, a fost și marele gânditor socialist Dobrogeanu-Gherea¹⁶⁸.

Aceste măsuri au lovit în toți evreii; dar ele nu s-au redus la pagube materiale. Generații de evrei români care au crezut în integrarea în statul și societatea românească s-au simțit înșelați. Încă înainte de constituirea guvernului național-legionar, după publicarea Statutului, unul din fruntașii Uniunii Evreilor Români, Zelțer-Sărățeanu, afirma că aceștia protestează „împotriva degradării și umilirii” unei populații care totdeauna a dat dovadă de credință și devotament față de Țară¹⁶⁹. Colegiul Medicilor publica în „Monitorul Oficial” la 15 noiembrie 1940 și acest paragraf umilitor: „Exercițiul profesiei de medic este acordat medicilor de origine etnică română sau de origine ariană, maghiară sau turcă, și nu pot fi înscriși în Colegiu medici de origine evreiască, fie că sunt creștinați”¹⁷⁰.

Alt motiv pentru justificarea politicii de segregare față de evrei – folosirea de simboluri și mesaje creștine – a scos în evidență, nu o dată, ipocrizia argumentelor, dar și desprinderea de toate valorile Occidentului și de sistemul democratic. De aceea, legislația antisemită în sine nu trebuie văzută ca o atitudine „revoluționară”, ci mai mult ca o reflectare a unei stări de spirit, a unei direcții și a unei voințe care izvoră din realitatea românească a anilor treizeci, dar și a actualității imediate – și nu drept rezultatul influenței și presiunii germane directe. Principiile creștine, parte integrantă din ideologia legionară și din conceptul naționalist, erau aplicabile numai pentru români. Evreii au rămas în afara orizontului moral al legionarilor și în afara colectivității umane pe care Garda de Fier ar fi vrut s-o conducă și s-o dezvolte. Personalități și ziaristi legionari au accentuat acest aspect în mod clar, în special atunci când au dezbătut noțiunea de „dreptate”. „Un stat fără dreptate nu poate să biruie. Nu face altora ce ție nu-ți place” proclama președinta Societății Ortodoxe Naționale [creștine] a femeilor române, Alexandrina Cantacuzino¹⁷¹. În ziua în care s-au spus aceste cuvinte, la 10 decembrie 1940, un ziarist legionar descria realitatea care se va crea după distrugerea „lumii democratice”, în formule împrumutate din Noul Testament:

„Mai binele” care va veni după prăbușirea lumii democratice nu va semăna în nici un fel cu acela anterior lui 1938. Este vorba de un „mai bine” pentru lumea

¹⁶⁷ Adresa Uniunii Comunităților către Ministerul Muncii și Sănătății din 19 noiembrie 1940. Din: Anel, *Documents*, II, nr. 9, p. 14.

¹⁶⁸ „Renașterea Noastră”, 24.12. 1940.

¹⁶⁹ Dare de seamă de la ședința Federației din 2 septembrie 1940. Din: Anel, *Documents*, I, nr. 88, p. 464.

¹⁷⁰ Decretul-lege nr. 3789, „Monitorul Oficial”, 15 noiembrie 1940.

¹⁷¹ „Porunca Vremii”, 10.12. 1940.

creștină a Europei. Nu pentru lumea care include jidanii și pe prietenii lor... „Mai binele” Europei de mâine ei îl vor simți ca pe un „mai rău”¹⁷².

Nu se poate separa legislația rasistă legionară de această stare de spirit, care nu are nici o legătură cu nazismul și cu baza lui ideologică.

¹⁷² „Buna Vestire”, 10.12. 1940.

CAPITOLUL 8

Românizarea averilor

Românizarea, ca obiectiv național, nu s-a născut o dată cu mișcarea legionară și nu a dispărut cu înlăturarea ei de la putere. Această lozincă s-a aflat pe ordinea de zi încă la sfârșitul secolului XIX.

Guvernul național-legionar s-a deosebit de regimurile anterioare prin fermitatea înfăptuirii ei, prin metodele de acțiune și prin orientarea ei aproape exclusiv asupra evreilor; mișcarea legionară s-a folosit de metode teroriste nemaîntâlnite în istoria românească.

După înlăturarea legionarilor de la putere a ieșit în evidență că transferarea mijloacelor de producție și a averilor din mâna evreilor la stat a constituit o campanie uriașă de jaf și pradă a bunurilor evreiești de toate felurile, de către membrii mișcării și simpatizanții lor, sau de către cetățeni obișnuiți care au profitat de situație pentru a se îmbogăți pe seama vecinilor lor evrei. Statul nu s-a întărit de pe urma încercării legionare de a realiza visul românizării. Mai mult decât atât, în decursul experimentului, mișcarea legionară s-a ciocnit de forțe românești tradiționale poate mai puternice decât ea, deoarece credințele legionarilor și căile lor de acțiune erau în totală contradicție cu mentalitatea *establishment*-ului românesc. Generalul Antonescu a trecut, în scurt timp, de la sprijinirea deschisă a partenerilor săi la putere, la o poziție de compromis și de arbitru și, mai târziu, a devenit un oponent aprig al abordărilor lor teoretice și al modului în care ei au pus în practică românizarea.

Schimbarea atitudinii lui Antonescu față de legionari a intervenit în momentul în care teroarea pe care au instaurat-o a provocat paralizia economiei românești. Evreii s-au trezit la mijloc, între două tabere, care, amândouă, nu aveau nici o considerație pentru soarta lor și, cu atât mai puțin, averea lor. Faptul că evreilor le-au mai rămas mijloace de existență s-a datorat în special numeroaselor greșeli comise de frunțașii Legiunii (precum și timpului scurt pe care aceștia l-au avut la dispoziție).

Supraestimându-și puterea și importanța, legionarii au atacat frontal vechiul regim, încercând să pună mâna nu numai pe poziții politice importante, ci și pe poziții economice, și să-și pună în aplicare cu forța ideile cu privire la forma de guvernământ. Sima îi explica lui Antonescu, la sfârșitul lui octombrie 1940, într-o

formă ultimativă: „Guvernare totalitară înseamnă monopolul politic al unei mișcări... presă... și economie dirijată [de regim]... total opusă economiei vechi liberale”. Vechiul regim, care deținea majoritatea punctelor nodale în economie, nu s-a lăsat izgonit și deposedat de bunuri. „Lumea veche opune o rezistență formidabilă; lumea nouă vrea să lucreze, să stabilească o nouă ordine, dar este oprită de plutocrație și iudeo-masonerie”¹, protesta Sima în fața lui Antonescu.

A doua greșeală a conducătorilor legionari a constituit-o obiceiul de a declara că orice oponent al ideologiei lor politice și al încercărilor lor de a lichida economia liberală aparține „plutocrației, iudeo-masoneriei”. Fostul *establishment* mai poseda suficiente forțe pentru a-i împiedica pe legionari să transforme România într-un stat totalitar după modelul Germaniei. Veriga slabă în economia liberală o constituiau evreii și averea lor, care, în condițiile date, erau singurii care nu se puteau împotrivi „spiritului legionar”.

Evident că în calea legionarilor ar fi trebuit să stea și valori ca omenie și dreptate. Aceste valori s-au prăbușit în mod absolut în cele cinci luni de regim național-legionar. Principiile în numele cărora ar fi trebuit să acționeze sistemul juridic au fost denaturate, ca o consecință a legislației antisemite și rasiste. Când legionarilor li s-a părut că românizarea nu se desfășoară în ritmul dorit sau că împotrivirea fostului *establishment* ar putea să deschidă o cale de salvare pentru evrei ei au dezlănțuit teroarea împotriva unor persoane, a unor grupuri și, în cele din urmă, împotriva întregii populații evreiești.

Aplicarea în practică a românizării a început în Muntenia și Oltenia, două regiuni din sudul României în care numărul evreilor era mic. Orășelele de unde legionarii au pornit campania erau Găiești, Turnu Măgurele, Târgoviște, Caracal și Corabia. De acolo activitatea a fost transferată în sudul Transilvaniei, unde au fost lovite toate localitățile importante în afară de Timișoara. De aici, centrul de greutate al românizării a trecut la București, de unde s-a extins spre marea concentrare de evrei din Moldova. În ajunul rebeliunii din 21 ianuarie 1941 s-a constatat că „majoritatea bunurilor comerciale și imobiliare evreiești erau jefuite... prin mijloace criminale”².

Boicotul economic

Prin prisma căpeteniilor mișcării legionare și a majorității membrilor ei, românizarea însemna trecerea în mâinile lor a afacerilor, prăvăliilor, locuințelor și, în general, a clădirilor proprietate evreiască. Aceste obiective păreau palpabile, imediate și profitabile – în contrast cu industria, în care numărul evreilor era relativ

¹ H. Sima, *Era Libertății, Statul Național-Legionar*, Editura Mișcării Legionare, Madrid, 1982, vol. I, p. 232-234 (în continuare, Sima, *Era*).

² Memoriul lui Filderman către ministrul Economiei Naționale cu privire la acțiunile de jaf și tâlhărie ale legionarilor, 21 mai 1941. Din: AnceI, *Documents*, II, nr. 99, p. 340.

redus și funcțiile pe care le dețineau cereau cunoștințe profesionale, perseverență, coordonare, investiții și control de specialitate. La fel ca și în Germania, legionarii și-au început atacul prin boicot economic: lipirea unor afișe care indicau „prăvălie jidovească”, plasarea unor gârzi și împiedicarea clienților români de a intra în prăvălia boicotată.

Primul caz de lipire cu forța a afișelor s-a petrecut, la 14 septembrie 1940, la Călărași³; „Nu cumpărați de la jidani” și „Prăvălie jidovească” au fost două variante adoptate acolo de legionari. La Urziceni au fost împărțite, la 21 septembrie 1940, afișe de felul: „Români, nu cumpărați nimic de la jidani”⁴. Siguranța de sine a legionarilor a crescut și ei i-au obligat pe proprietarii de prăvălii evrei să lipească ei înșiși afișele cu conținut jignitor care proclamau boicot asupra prăvăliilor lor⁵. În preajma deschiderii anului școlar (15 septembrie 1940), și-au concentrat asaltul împotriva librăriilor, întrucât numărul evreilor în această ramură era mare. Negustorii au fost siliți să lipească pe prăvăliile lor din orașelele Munteniei afișe cu următorul conținut: „Librărie jidovească. Învățători, părinți și elevi, cumpărarea de cărți și instrumente de scris interzisă”. În alte cazuri au fost adăugate formule de boicot, cum ar fi de pildă: „Prăvălie jidovească”, „Magazin jidovesc” sau „Atenție, prăvălie jidovească, intrarea creștinilor interzisă”⁶.

Mișcarea și-a arogat răspunderea acțiunii: „Cine cumpără de la jidan va fi socotit trădător, va fi fotografiat și fotografia lui va fi publicată”. Sau: „Intrarea oprită la jidani – Gărzile de Fier legionare”⁷. În câteva orașe legionarii s-au folosit de firme în limba germană pe care scria „judisches Geschäft”; faptul demonstra primirea de material propagandistic din Germania, întrucât majoritatea românilor din aceste orașe nu înțelegeau limba germană⁸. Într-o serie de orașe, lipirea afișelor era însoțită de postarea unui legionar la intrarea în prăvălii, care, prin avertisment verbal sau bruscându-i, îi împiedica pe cumpărători să intre și să cumpere. În cazurile în care, totuși, români intrau în prăvălie, ei erau îndepărtați de acolo cu forța⁹.

³ Adresa Federației către primul ministru cu privire la boicotul economic de la Călărași din 16 septembrie 1940. Din: Anel, *Documents*, I, nr. 102, p. 491; M. Carp, *Cartea Neagră*, vol. I: *Legionarii și Rebeliunea*, p. 104, București, 1946 (în continuare, *Cartea Neagră*).

⁴ Memoriu al Uniunii Comunităților către Ministerul de Interne cu privire la boicotul din Urziceni, 29 septembrie 1940. Din: Anel, *Documents*, I, nr. 119, p. 526.

⁵ Asemenea acțiuni s-au petrecut la 28 septembrie 1940 în orașele Buzău, Râmnicu Sărat, Roman, Urziceni ș.a. (Federația către primul ministru cu privire la boicotul prăvăliilor. *Idem*, nr. 126, p. 538).

⁶ *Cartea Neagră*, I, p. 121, 155, adresa Federației către directorul general al Siguranței din 16 octombrie 1940. Din: Anel, *Documents*, I, nr. 138, p. 557; Darea de seamă a trimisului Federației, Dadu Rozenkranj, despre situația evreilor din Ploiești, 27, 27 noiembrie 1940. *Idem*, II, nr. 19, p. 28; vezi și *Cartea Neagră*, I, p. 104, 112, 140, 155, 176, 841.

⁷ Piatra Neamț, 7 decembrie 1940. *Idem*, p. 162.

⁸ Cu privire la orașele și orașelele în care au fost lipite firme în germană. Vezi *Cartea Neagră*, I, p. 155-156; de asemenea, adresa Uniunii Comunităților către directorul general al Siguranței, 25 noiembrie 1940. Din: Anel, *Documents*, II, nr. 13, p. 19.

⁹ Federația către Ministerul de Interne cu privire la lărgirea boicotului economic, 18 noiembrie 1941, *idem*, nr. 8, p. 13.

Plângeri la poliție nu aveau urmări, întrucât poliția era dominată de legionari. În anumite cazuri poliția a folosit metode „locale” greu de explicat acum, dar care erau înțelese de evrei. Când Filderman a cerut de câteva ori ministrului de Interne să intervină în problema afișelor, în orașul Sibiu, după ce Antonescu a dat un ordin clar în acest caz la 16 septembrie 1940, s-a transmis poliției locale o „întrebare”, și nu un ordin scris „de a le rupe [afișele] dacă există”¹⁰.

„Bătălia pentru prăvăliile și imobilele jidănești”

Cu aceste cuvinte a denumit cel care a stat în fruntea campaniei de teroare împotriva populației evreiești, ministrul de Interne, generalul Constantin Petrovicescu, vasta campanie împotriva comerțului și a locuințelor proprietate evreiască pe care mișcarea legionară a început-o la mijlocul lui octombrie 1940. Despre metodele de acțiune ale membrilor Gărzii de Fier se poate afla din comunicatul oficial al lui Antonescu. El i-a condamnat „pe cei care încearcă să profite de situația instabilă în avantajul lor personal, după prefacerile radicale care s-au petrecut în ultimul timp, în urma măsurilor luate pentru a reda națiunii noastre drepturile ei naturale”. Antonescu a acuzat „unele elemente, îmbrăcate clandestin în cămașă verde care merg din casă în casă și din întreprindere în întreprindere în Capitală și în țară, pentru a amenința, a teroriza și a stoarce bani”¹¹. „Drepturile naturale ale națiunii” – expresie codificată acceptată și de Antonescu – se referea la preluarea averilor evreiești; dar el avea aversiune față de metodele folosite de legionari, pentru că duceau la îmbogățirea unor indivizi și erau contrare principiilor lui de ordine, disciplină și eficiență.

Victoria legionarilor în „bătălia pentru prăvălii” este cunoscută și bine consemnată din punct de vedere documentar și este suficientă prezentarea ei într-un singur oraș, pentru a ilustra situația generală¹². Deosebirile între o localitate și alta se explică prin caracterul comandanților locali, prin cruzimea lor, prin măsura colaborării autorităților locale cu legionarii și prin „cauze istorice”, cum ar fi cât de mult au suferit legionarii locali în timpul dictaturii regale. Trebuie amintit că nu se poate face o distincție între acțiuni și actele de teroare. Teroarea a însoțit toate acțiunile, de la începuturi, fiind tot mai violentă spre sfârșitul statului național-legionar, când a devenit limpede că haosul nu va mai continua mult timp.

¹⁰ Federația către directorul general al Siguranței despre teroarea legionară la Sibiu, 2 noiembrie 1940, *idem*, I, nr. 166, p. 594.

¹¹ *Cartea Neagră*, I, p. 108.

¹² În afară de colecția de mari proporții de mărturii personale care au fost luate în diferite perioade (Arhiva Yad Vashem – 3, 0-33) în Arhiva Yad Vashem se află și colecția Carp (0-11), care cuprinde majoritatea materialelor de arhivă care i-au servit la pregătirea *Cărții Negre*. Filderman a adunat documente numeroase despre epoca regimului național-legionar și documente din alte surse (Arhiva Filderman, P-6). Cele mai importante documente din aceste colecții și documentele adunate de autor au fost publicate în volumele I, II, VII de Ancel, *Documents*.

Una dintre localitățile de unde a pornit acțiunea de românizare a fost Alba Iulia. În afară de prăvălii, legionarii au râvnit și la marea întreprindere de textile a lui Ferdinand Fux. În noaptea de 18 octombrie 1940, 35 de evrei – toți fruntași ai Comunității evreiești și toți întreținătorii Comunității – au fost aduși la Chestura de poliție și au fost torturați de către comandantul poliției, Traian Hanu, și de „inspectorul” mișcării legionare, Ghimbășanu. Bătrânul Fux, proprietarul uneia din cele mai importante întreprinderi din Transilvania, a fost torturat cu cruzime, dar a refuzat să semneze un contract fictiv de vânzare. Comandantul de poliție Ganciu a mărturisit după aceea: „În fața mea inspectorul Ghimbășanu îi lovea cu pumnii în cap și în fălci. Apoi i-a așezat pe jos și i-a bătut cu cauciucul... După ce i-a bătut bine i-a pus să semneze în acte, însă bătrânul Fux a refuzat, spunând că trebuie și dânsul să știe ce semnează. La acestea inspectorul Ghimbășanu i-a aplicat încă câteva lovituri în timpul cărora bătrânului Fux i-a venit rău... După ce și-a revenit din leșin, dl. Ghimbășanu a luat un creion chimic și a desenat pe chelia d-lui Fux semnul Gărzii de Fier”¹³.

Trebuie subliniat că Ganciu a fost comandantul poliției în acea chestură, dar n-a intervenit. Fux și alți 34 de comercianți evrei torturați în camera vecină au fost siliți în cele din urmă să semneze contracte de vânzare.

Păzitorii legii din județul Alba, în frunte cu comandantul poliției județului, Hanu, au acționat ca o bandă de criminali. În fiecare capitală de județ s-au format bande din care au făcut parte comandantul poliției, primarul orașului sau adjunctul lui și membri ai Legiunii din localitate. Ei au vrut nu numai întreprinderi, prăvălii, case sau afaceri ale evreilor, ci și bani numerar. În acest scop au folosit tortura sau amenințări asupra vieții evreilor bogați. Hanu a organizat o asemenea bandă în orașul reședință de județ Aiud. În colaborare cu adjunctul primarului, a arestat un număr de evrei bogați și i-a dus din clădirea poliției în grădina publică, unde, sub amenințarea revolverelor, i-a silit să plătească pentru a-și salva viața¹⁴. Banda din județul Piatra Neamț, compusă din căpeteniile legionarilor, „cu sprijinul conducerii autorităților locale”, a vizitat trei orașe – Piatra Neamț, Târgu Neamț și Buhuși – și câteva sate mari în care trăiau evrei, i-a arestat pe cei mai înstăriți dintre ei și i-a transportat la poliția legionară¹⁵.

În multe locuri s-au organizat bande alcătuite numai din membri ai Gărzii de Fier. Ei știau că mecanismele legii și ordinii, care în parte erau deja în mâinile lor, nu vor interveni, sau se bazuau pe poliția legionară care le va veni în ajutor. La Făgăraș, bande de legionari și-au adjudecat toate prăvăliile evreiești într-o singură zi, la 21 noiembrie 1940.

¹³ Mărturia comandantului de poliție Ganciu, 15 martie 1941. Din: Ancei: *Documents*, II, nr. 93, p. 324-325.

¹⁴ Memoriul Federației către Antonescu, cuprinzând rezumatul acțiunilor teroriste în 39 de orașe, 9 decembrie 1940, *idem*, II, nr. 36, p. 72-73 (în continuare, Memoriul Federației din 9 decembrie 1940).

¹⁵ *Cartea Neagră*, I, p. 136.

S-a făcut un fel de inventar și, sub amenințarea pistoalelor, proprietarii prăvăliilor au fost siliți să semneze contracte cu menționarea numelui cumpărătorului și prețul. Prefectul legionar al județului a respins intervenția Ministerului Coordonării – în fruntea căruia nu se afla un ministru legionar – pentru restabilirea ordinii și a legalității și a dat validitate legală jafului¹⁶.

În Capitală, unde legionarii nu aveau libertate de acțiune și se temeau de o confruntare cu Antonescu, poliția legionară a acționat în mod selectiv. Aici, scopul activității ei era de a zdruncina încrederea în sine a evreilor și de a le demonstra că stăpânul, de fapt, este mișcarea legionară și nu Antonescu, și că nu se pot bizui pe promisiunile Conducătorului de a le apăra viața și averea (vezi mai departe, capitolul 12). Înainte de campania „cuceririi prăvăliilor”, legionarii au ucis un număr de evrei, în majoritate înstăriți.

La București legionarii au acționat într-adevăr cu o anumită prudență, dar au găsit o metodă nouă de a acapara locuințele și clădirile proprietate evreiască. Bandele de legionari invadau, alungau locatari, scoteau sau aruncau bunurile pe stradă și instalau pe loc un „cuib” legionar, un birou sau o altă instituție a mișcării, vopsind de îndată fațada casei în verde – culoarea mișcării. După ce se termina sechestrarea, trimiși ai mișcării luau legătura cu proprietarul evreu și-i propuneau să le vândă casa, „ținând seama de situația creată”. Numeroase clădiri și locuințe au trecut pe această cale în mâinile mișcării și ale membrilor și simpatizanților ei. Aceste clădiri au fost folosite și pentru plasarea de refugiați români de pe teritoriile anexate. „Au fost cazuri în care evrei care au ieșit dimineața la lucru au rămas seara fără acoperământ, deoarece locuința lor a fost ocupată între timp”. În unele cazuri s-a preluat și inventarul casei¹⁷.

Jaful a continuat toată luna noiembrie și s-a intensificat la mijlocul lui decembrie, când legionarii au hotărât să treacă și în Capitală la „acțiunea cuceririi prăvăliilor”, întrucât ruptura dintre ei și Antonescu devenise fățișă. Au fost arestați evrei pe stradă, au fost duși în centrele mișcării, au fost bătuți, torturați și jefuiți de bani și lucruri de valoare. La București, legionarii au avut grijă să obțină de la evreii bătuți niște adeverințe care să-i scutească de responsabilitate dacă aceștia ar îndrăzni să se plângă. Astfel, doi evrei jefuiți la 13 decembrie 1940 au fost siliți să semneze o declarație cum că sunt ferm hotărâți să se sinucidă și au fost eliberați numai după ce au fost avertizați că „vor suferi din nou dacă se vor plânge cuiva”¹⁸. Declarațiile de sinucidere permiteau legionarilor săucidă oricând evrei, fără să riște vreo acuzare.

¹⁶ Memoriul Federației din 11 ianuarie 1941 cu bilanțul crimelor legionarilor între 15 noiembrie 1940 și 1 ianuarie 1941. Din: Ancei, *Documents*, II, nr. 58, p. 139 (în continuare, Memoriul Federației din 11 ianuarie 1941).

¹⁷ Eva Goldenberg s-a întors la locuința ei, la București, și a găsit în ea refugiați români: aceștia au pus mâna pe toate mobilele, covoare, haine și obiecte din casă în valoare de peste trei milioane de lei și nu i-au permis proprietarei să intre în casa ei; vezi *Cartea Neagră. Idem*.

¹⁸ Memoriul Federației din 11 ianuarie 1941, p. 123.

În localitățile mici din sudul Transilvaniei, averile și viața evreilor au fost abandonate în lunile octombrie și noiembrie în voia soartei. Relațiile evrei-români în această regiune cunoscuseră o tradiție de toleranță, moderație, bună vecinătate și calm înainte de alipirea provinciei la România, în anul 1919. Dar în perioada analizată și, în special, după predarea Transilvaniei de nord Ungariei a explodat ura unor români localnici față de evrei: evreii erau urâți ca evrei și ca vorbitori de maghiară. În această situație, cei din Transilvania de sud nu puteau spera într-o intervenție în sprijinul lor, nici din partea autorităților locale și nici din partea autorității centrale.

Foamea de averea evreilor – prăvălii, clădiri, locuințe, fabrici ș.a. – îi scotea din minți pe legionari, transformându-i în fiare. Un exemplu, în acest sens, îl poate constitui localitatea Brad, unde locuiau vreo sută de evrei. La 27 noiembrie au fost arestați evreii înstăriți și duși la primărie. Sub amenințarea pistoalelor, ei au fost siliți să semneze contracte de vânzare dinainte pregătite, fără menționarea numelui cumpărătorilor. Cei care amenințau erau primarul Dumitru Rodica, comandantul mișcării legionare locale, Rusu, medicul veterinar al localității și un avocat¹⁹.

Metodele folosite de legionari în localitățile din Muntenia și ulterior din Moldova au fost mult mai sălbatice și, uneori, s-au terminat prin alungarea evreilor din târguri.

La Râmnicu Vâlcea, în Muntenia, au fost alungați toți evreii după ce le-a fost confiscată averea. Aici s-a făurit încă o verigă în seria de „invenții” în scop de jaf, cu respectarea în aparență a legii. Medicul-șef al localității a inspectat, la 29 noiembrie, toate prăvăliile evreiești, a hotărât că sunt insalubre și a dat dispoziție să fie închise. El a procedat astfel fără să prezinte o dare de seamă în scris, „pentru a nu se putea face apel la justiție”. Comandantul poliției legionare i-a chemat a doua zi pe proprietarii prăvăliilor și le-a ordonat să le predea membrilor mișcării; după aceea, a alungat toți evreii din oraș²⁰.

La Reșița nu a fost necesară folosirea serviciilor medicului local. O comisie a legionarilor a vizitat întreprinderile și magazinele evreilor, declarându-le insalubre, le-a acordat un termen de opt zile pentru „reparații sau modificări” și, întrucât evreii nu au renunțat din propria lor voință la agoniseala lor, au fost arestați 14 proprietari de prăvălii și afaceri și au fost torturați până ce au semnat contracte de vânzare fără indicarea cumpărătorului²¹.

Evenimentele de la Constanța reprezintă un caz emblematic al „stilului” unora dintre primii sprijinitori ai mișcării, aromâni din Macedonia. Bande alcătuite îndeosebi din refugiați macedoneni au luat cu asalt, ca în filmele de aventuri, cele

¹⁹ *Cartea Neagră*, I, p. 149.

²⁰ *Memorialul Federației din 11 ianuarie 1941*, p. 131.

²¹ *Idem*, p. 141; *Cartea Neagră*, I, p. 172.

două străzi comerciale, au năvălit cu pistoalele scoase în prăvăliile evreiești, i-au obligat pe negustori să semneze contracte de vânzare și, apoi, i-au alungat.

Comandantul legionar din județ. Stoica, s-a îngrijit de partea „legală” a „afacerii”. El a avut două metode de convingere: prima – de a trimite bilețele cu semnătura lui proprietarilor; și a doua – dacă prima nu dădea rezultate – să declame el însuși în urechile evreilor torturați fraza miraculoasă: „marea e mare și mută”²².

Refugiații din Macedonia s-au bucurat de o mare atenție din partea legionarilor de toate categoriile, întrucât unii dintre ei se numărau printre primii aderenți și se dovediseră a fi simpatizanți fanatici, neezitând să execute orice ordin, inclusiv asasinat, pentru scopurile mișcării. Ministrul adjunct al Finanțelor și una dintre căpeteniile Gărzii de Fier, Constantin Papanace, a exprimat în public obligația „față de frații români din Balcani” într-un interviu acordat unui ziarist italian, la 17 noiembrie 1940: „Mai mult decât oricând este de relevant faptul că tineretul aromân a dat mișcării cămășilor verzi un puternic și prețios aport de oameni și sacrificii. În ultimii doi ani au căzut pentru cauza noastră nu mai puțin de 26 de căpetenii legionare originare din Macedonia”²³.

Acest angajament și-a căpătat expresia, de pildă, la Piatra Neamț, un orașel cu mulți evrei din centrul Moldovei. Aici, la începutul lunii decembrie, în urma unei intervenții reușite a Uniunii Comunităților, macedonenii fuseseră alungați din prăvăliile evreiești acaparate cu ajutorul poliției locale. În favoarea tâlharilor a intervenit Ministerul de Interne; primarul legionar a trimis dispoziții în scris negustorilor evrei de a-i reprimi imediat „pe macedonenii ce au fost repartizați la magazinul d-voastră”²⁴. Negustorii au fost jecmăniți de „partenerii” macedoneni și puținii care au refuzat să accepte „tovărășia” au fost arestați și au fost aduși la prefectul județului, care i-a silit să-i primească pe macedoneni „în două ore”²⁵.

Prefecții au considerat că este de datoria lor să sprijine confiscarea banditească a averilor evreiești și, de multe ori, au servit de instanță superioară, care decidea fără drept de apel. Un exemplu în acest sens îl poate constitui campania de jefuire a prăvăliilor și întreprinderilor din orașul Lugoj. Comandantul local al poliției a fost înlocuit la 27 decembrie 1940, a doua zi după vizita lui Sima în oraș, de un legionar; acesta a reușit, prin metodele cunoscute, să deposeze patruzeci de evrei de averile lor. Un singur negustor nu a semnat „contractul de vânzare” și, în acest caz, a intervenit prefectul județului, obligându-l să predea prăvălia²⁶.

²² Memoriul Federației de la 11 ianuarie 1941, p. 126.

²³ Sima, *Era*, I, p. 378.

²⁴ Dispoziția primarului către unul din negustorii evrei din Piatra Neamț, 17 decembrie 1940. Din: Anel, *Documents*, II, nr. 47, p. 90.

²⁵ *Cartea Neagră*, I, p. 177.

²⁶ Anel, *Documents*, II, nr. 49, p. 92.

În urma acestor acțiuni teroriste a apărut un fenomen nou – evreii vindeau sașilor bunurile lor. Statul național-legionar i-a convins pe mulți evrei înstăriți că acapararea averilor lor de către legionari nu putea fi evitată; pe de altă parte, sașii, care aveau la dispoziție multe surse de bani din partea partidului nazist din Germania și a Ambasadei germane din București, și-au putut permite să ofere o compensație pentru bunurile evreiești. Prețurile oferite acopereau cel puțin o parte din valoarea bunurilor sau a afacerilor și erau achitate, spre deosebire de legionari, care în majoritatea cazurilor n-au plătit nici suma infimă notată în contracte. Această situație a atras și oameni de afaceri din Germania; în acea perioadă, ei au început să inunde România pentru a achiziționa bunuri, acțiuni ale societăților evreiești și românești și părți din societățile aflate în proprietatea statelor care fuseseră cucerite de Germania.

Altă latură a acestor tranzacții se referea la autentificarea contractelor de către tribunale. Tribunalele și notariatele se temeau să anuleze contractele încheiate cu nemții localnici, într-o perioadă în care Germania nazistă decidea în realitate soarta României. Sima personal i-a acuzat pe evrei și pe germani că au negociat „în secret”, „pentru ca autoritățile să nu afle decât în momentul când actele erau încheiate și nu se mai putea reveni asupra tranzacțiilor”²⁷.

Concurența discretă s-a menținut cam o lună de zile, fără ca autoritățile legionare să o poată contracara. Sașii din sudul Transilvaniei continuau să obțină prăvălii, până ce la Mediaș a izbucnit o confruntare directă, care a cerut intervenția ministrului de Interne Petrovicescu și a lui Sima personal. După afirmațiile ministrului de Interne, sașii din oraș au profitat de faptul că la 27 noiembrie toți fruntașii autorităților locale din județul Alba au plecat la punctul de frontieră cu Ungaria, pentru a-l întâmpina pe generalul Antonescu, care se întorcea de la vizita făcută lui Hitler, „și au ocupat, prin echipe organizate, prăvăliile evreiești din centrul orașului, în număr de zece”, afirmând că au semnat contracte cu evreii. De data aceasta legionarii au hotărât să reacționeze. S-a obținut finanțarea necesară, și mișcarea legionară a deschis „bătălia cumpărării prăvăliilor și imobilelor jidănești care au mai rămas în Sighișoara, Mediaș și în restul județului”²⁸. Legionarii au acționat împotriva evreilor, deoarece nu puteau să-i amenințe pe sași. Numeroși evrei din Mediaș au fost arestați și bătuți. Sașii, la rândul lor, au format patrule pe care le-au fixat în fața prăvăliilor, și, după necesități, în fața caselor evreilor care și-au vândut averea, pentru a-i împiedica pe legionari să aresteze, să facă spargerii și să jefuiască²⁹.

²⁷ Sima, *Era*, p. 271.

²⁸ Adresa ministrului de Interne Petrovicescu către Statul Major al armatei României, 18 decembrie 1940. Din: *Cartea Neagră*, I, p. 331.

²⁹ *Idem*, p. 332.

Conflictul de la Mediaș a fost frontal și a periclitat buna înțelegere dintre Garda de Fier și Ambasada germană într-un moment delicat al relațiilor dintre mișcare și Antonescu. Incidentul a ajuns la urechile primului ministru și a fost dezbătut într-una din ședințele guvernului. Petrovicescu a fost nevoit să-i raporteze acestuia cele întâmplate, întrucât guvernul se temea de înrăutățirea relațiilor cu Germania, pe acest fond. Se putea vedea în această dare de seamă (publicată în întregime de către Sima în memoriile sale) o capodoperă a ideologiei și a mentalității antisemite legionare. După afirmațiile ministrului de Interne, „faptul că românii vor să ajungă în această regiune în proprietatea prăvăliilor și imobilelor jidănești explică toată nemulțumirea și agitația sașilor, care s-au erijat acum în fervenți apărători ai jidanilor de pretinsele brutalități la care evreii ar fi supuși din partea autorităților românești”. Petrovicescu recunoștea că evrei care au vândut sau au vrut să vândă sașilor bunurile lor au avut parte „de o atitudine mai aspră” din partea poliției și, după ce a descris toate măsurile luate pentru a stinge conflictul cu sașii, a conchis: populația românească este profund îngrijorată de atitudinea sașilor, care-i sprijină pe evrei și nu se împacă deloc cu ideea că ar putea și românii să cumpere prăvălii ori imobile de la evrei³⁰.

Sima a recunoscut că neînțelegerea cu minoritatea săsească a provocat îngrijorare în mișcare, din două motive: „această minoritate se bucura de protecția puternicului Reich german. Pe de altă parte, sașii din Ardeal erau camarazii noștri de ideologie în lupta contra comunismului”³¹. Tensiunea a atras atenția Ambasadei germane din București și a fost considerată ca suficient de importantă pentru a justifica înaintarea unui protest. La 9 ianuarie 1941, Sima a fost convocat la biroul atașatului cu problemele economice Neubacher, care i-a acuzat pe legionari de „șovinism în colaborarea economică cu Germania”³². Neubacher a expus, în fața comandantului Legiunii, numeroase cazuri în care comisarii pentru românizare au provocat eșuarea unor tratative între cumpărători sași și evrei. Ceea ce a umplut paharul, a spus Neubacher, a fost intervenția comisarului pentru românizare din Brașov, care a împiedicat „un grup german” să achiziționeze marea întreprindere de textile a evreului Neuman. „Dacă veți continua în felul acesta veți avea în curând mai mulți comisari (pentru românizare) și acționari decât legionari”, a atras el atenția³³. Sima a promis să lămurească, să intervină și să satisfacă cererile „grupului german”³⁴. Dar legionarii n-au mai avut timpul să lămurească problema.

³⁰ Sima, *Era*, I, 271-273.

³¹ *Idem*, p. 273.

³² *Idem*, p. 287.

³³ Vezi: H. Neubacher, *Sonderauftrag Südöst 1940-1945, Bericht eines folgenden Diplomaten*, Berlin & Frankfurt [1956], p. 61.

³⁴ Sima, *Era*, p. 287. Grupul la care s-a referit Neubacher a fost, se pare, Deutsche Handel Gremium zu Kronstadt – un grup economic al germanilor din Brașov care a obținut sprijinul Reich-ului. Vezi *Cartea Neagră*, I, p. 132.

Cu privire la evenimentul petrecut la Brașov: bandele de legionari au deschis „bătălia pentru prăvălii” la 13 noiembrie, iar la 16 ale lunii, s-au năpustit asupra a aproape tuturor prăvăliilor evreiești. În fruntea acțiunii au stat comandantul poliției locale, Ștefănescu, comandantul Gărzii de Fier din localitate, Avram, și un avocat legionar. Comandantul poliției intra în întreprinderea sau prăvălia evreiască, prezenta un contract de vânzare, întocmit dinainte, în beneficiul mișcării legionare, și cine semna era salvat. Majoritatea nu au semnat din propria voință, ci numai după ce au fost bătuti și torturați. În cinci zile au trecut în mâinile mișcării sau ale instituțiilor ei aproape toate întreprinderile și prăvăliile evreilor, contra unor sume simbolice, care, în majoritatea cazurilor, nici n-au fost plătite.

Teroarea legionară și profiturile germanilor de pe urma situației create de legionari l-au determinat pe președintele Partidului Național Liberal, Brătianu, să atace politica iresponsabilă a legionarilor în domeniul economic. Iată ce-i scria el lui Antonescu, la 18 decembrie 1940:

„În fiecare zi aflu că firme evreiești sau altele au trecut în mâinile Germaniei sau sașilor. S-au creat foarte mari întreprinderi comerciale germane, care monopolizează exportul țării. Starea de nesiguranță a creat o criză de scădere de valori, care face posibile înstrăinări, [de către evrei] la care capitalul românesc nu poate concura. În loc de naționalizare se face o deznaționalizare mai periculoasă ca starea de astăzi”³⁵.

Brătianu, care era cel mai important reprezentant al capitalului și al industriei românești, și-a îndreptat critica împotriva Gărzii de Fier. El stabilea că întreprinderile evreiești au fost închise din cauza „teroarei... prin care sunt siliți comercianți și industriași ca să-și pună averea la adăpost, să o vândă pe sume mici la minoritari [sași] subvenționați din afară sau chiar de organizații direct străine”³⁶.

La dispoziția germanilor au stat sume uriașe în termenii finanțelor românești: o sută de milioane de lei pe lună au fost puși la dispoziția misiunii militare germane, începând din 10 octombrie 1940 – mai întâi pentru întreținerea „instructorilor germani” și, ulterior, a numeroaselor forțe armate germane de la sfârșitul lui februarie 1941, care au numărat 367.744 de soldați³⁷.

Un alt factor care a acționat în favoarea Germaniei și i-a ușurat acapararea de întreprinderi, acțiuni și fabrici proprietate evreiască și străină l-a constituit devalorizarea artificială a monedei românești în raport cu moneda germană, de la 50 de lei la 60 de lei o marcă. Acest curs a fost fixat în decembrie 1940, în urma unor puternice presiuni politice asupra lui Antonescu. Economiiștii români și-au dat seama de imensa pagubă provocată țării prin capitularea în fața acestei cereri, care

³⁵ Arhiva Comitetului Central al Partidului Comunist Român, sectorul 103, dosarul 8174, p. 71-74.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ A. Simion, *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940 – ianuarie 1941*, Cluj-Napoca, p. 131, 135-136, 1976 (în continuare, Simion, *Regim*).

a fost injustă din punct de vedere economic și a provocat un mare deficit în balanța comercială³⁸. Mai mult decât atât, ridicarea valorii mărcii a determinat o scădere artificială a valorii leului și în schimburile comerciale cu alte țări, și îndeosebi cu două dintre vecinele României, Bulgaria și Ungaria³⁹.

Mișcarea legionară nu era în stare să concureze cu resursele la dispoziția sașilor și a oamenilor de afaceri din Reich în competiția pentru bunurile evreiești. Legea comisarilor de românizare a fost astfel formulată încât să-i împiedice pe germanii din Reich să continue să acapareze întreprinderi proprietate evreiască, întrucât interzicea orice tranzacție fără aprobarea formală a comisarului respectiv. Legea nu soluționa totuși problema principală, din punctul de vedere al legionarilor: „cum ajung românii în posesia întreprinderilor evreiești... Dacă un evreu vrea să-și vândă întreprinderea sau partea lui sau acțiunile lui, de unde ia românul banii să-l poată plăti pe evreu?”. Cu toate că în majoritatea cazurilor legionarii au pus mâna pe averea evreilor cu ajutorul pistoalelor și teroarei, totuși ei aveau nevoie de anumite sume pentru a începe „negoțul”⁴⁰.

Sima s-a adresat frunțașilor liberali, partidul bogătașilor din România – convins fiind că „numai băncile liberalilor pot contribui la soluționarea problemei”. Dar, în ciuda faptului că legionarii erau dispuși, după afirmația lui Sima, să împartă prada, ei au refuzat. Trebuia, continuă Sima, ca evreii să fie împiedicați să pună în aplicare directiva pe care au primit-o de la „sinagogă”, de a-și vinde bunurile germanilor⁴¹.

Mișcarea a găsit două soluții la această problemă: ea a inventat o formulă proprie de finanțare, care corespundea căilor ei de acțiune, cerând și ajutorul lui Antonescu. Cea mai ușoară cale era să stoarcă bani de la evrei pentru mișcare, în felul acesta achiziționând de la ei, cu banii lor, propriile lor averi. Și, într-adevăr, în afară de acapararea „obișnuită” de locuințe, întreprinderi și prăvălii evreiești, legionarii i-au silit pe evrei „să doneze” pentru Garda de Fier și pentru instituțiile mișcării. Banii peșin extorțați au folosit pentru a acorda un caracter semilegal jafului. Există o descriere amănunțită a acestui gen de tâlhărie, întrucât legionarii înșiși au avut grijă să comunice victimelor în numele cui acționează și, uneori, au prezentat autorizații corespunzătoare.

În ce privește sprijinul primit de la Antonescu pentru finanțarea „achizițiilor”, există o mare diferență între cele două părți în prezentarea faptelor. După Sima, Antonescu a permis mișcării să se folosească în scopurile românizării de banii și de bunurile organizației de tineret întemeiate de rege, „Straja Țării”.

³⁸ Darea de seamă a Ministerului de Externe român cu privire la „avantajele acordate Germaniei prin intermediul acordurilor comerciale de la începutul războiului și până astăzi”. 17 septembrie 1941. Din: AnceI, *Documents*, IX, nr. 85, p. 198. Despre împotrivirea de principiu la ridicarea cursului de schimb al mărcii. Vezi: *idem*, p. 207.

³⁹ *Idem*. *Idem*, vezi darea de seamă în întregime în p. 193-201.

⁴⁰ Sima, *Era*, I, p. 201.

⁴¹ *Idem*, p. 203.

Aprobarea a fost dată în două etape: la început, imediat după crearea regimului, Sima a cerut bunurile, „deoarece acum mișcarea se ocupă de educația tineretului”⁴². Peste două luni, în noiembrie 1940, Sima a obținut, după spusele lui, aprobarea orală a lui Antonescu de a se folosi de banii găsiți în casieria „Străjii”, „pentru a-i ajuta pe românii dornici să se angajeze în comerț, luând locul evreilor în magazinele pe care aceștia le ofereau spre vânzare”⁴³.

Și în ce privește suma găsită în casieria „Străjii”, există două versiuni. După afirmațiile lui Sima, s-au găsit șaptezeci de milioane de lei, trecuți la dispoziția mișcării. Guvernul a publicat un comunicat oficial, la 27 februarie 1941, după înfrângerea rebeliunii legionarilor, în care se spunea că la dispoziția căpeteniilor legionare a fost pusă o sumă de un miliard de lei, din care 221 de milioane, bani gheață⁴⁴. În decurs de patru luni majoritatea banilor au dispărut fără chitanțe, în afară de 33 de milioane de lei, pentru care existau aprobări oarecum în ordine. În orice caz, după înăbușirea rebeliunii, în casieria „Străjii” se aflau doar șapte milioane de lei. Antonescu nu le-a iertat jaful bunului statului și i-a acuzat că au furat un miliard de lei destinați românizării⁴⁵.

Sima a susținut că totul s-a desfășurat cum se cuvine: banii au fost transferați la o instituție legionară nouă, „Patrimoniul legionar”, creată în acest scop. În fruntea ei a stat un vechi legionar, Nicolaie Horodniceanu. Omul care s-a ocupat în mod direct de „tranzacții” a fost adjunctul lui, Sfîntescu; el a fost cel care a încheiat cu succes câteva tranzacții comerciale și bancare „în perfectă ordine și fără a fi bruscați posesorii evrei”. Sima concentra cererile instituțiilor și organizațiilor legionare din provincie și-i dădea dispoziție lui Horodniceanu să dea instituțiilor mișcării suma necesară; „iar repartitia fondurilor diverșilor aspiranți la prăvălii evreiești se făcea sub supravegherea șefilor locali”⁴⁶.

Banii au dispărut repede, și atunci s-a găsit altă soluție: la casieria mișcării au fost depuși 70 de milioane de lei, realizați de pe urma creșterii prețului grânelor, pentru a evita achiziționarea accelerată de cereale de către germani direct de pe piața românească, peste cantitatea stabilită în acordul comercial dintre cele două state. O decizie specială în această chestiune a fost aprobată de Antonescu⁴⁷. Diferența dintre cele două prețuri a fost pusă la dispoziția campaniei de românizare, dar nici această sumă nu a fost suficientă. În decembrie 1940 a intervenit în procesul românizării cea mai onorabilă instituție financiară, care se afla sub controlul liberalilor lui Brătianu. Banca Națională a României a constituit

⁴² *Idem*, p. 109.

⁴³ *Idem*, p. 212.

⁴⁴ „*Timpu*”, 27.2. 1941.

⁴⁵ Simion, *Regimul*, p. 83-84; Sima, *Era*, I, p. 110.

⁴⁶ *Idem*, p. 212.

⁴⁷ „*Monitorul Oficial*”, 22.11. 1940; Sima, *Era*, I, p. 214.

un credit de trei sute de milioane de lei „pentru ajutorarea negustorilor români”⁴⁸. Potrivit afirmațiilor comandantului Gărzii de Fier, ajutorul a fost folosit în special pentru achiziționarea de magazine evreiești în București, întrucât „comerțul românesc din Capitală... se găsea în stare falimentară și nu mai putea face față concurenței evreiești”⁴⁹.

Cu alte cuvinte, românizarea n-a fost o acțiune exclusiv legionară ci a cuprins destule straturi din populația românească. Legionarii au fost cei care, în general, au inițiat-o și au condus-o, și numele lor este legat de acțiuni de teroare, corupție, fraudă și jaf care au acompaniat programul ce trebuia să înscrie o pagină de glorie în istoria României; exact ceea ce Antonescu le-a aruncat în față, fără menajamente, când i-a acuzat de acte nelegale izvorâte din „pofta de jaf”⁵⁰.

Soluțiile pentru mobilizarea de fonduri pentru românizare inițiate de legionari după prima metodă au devenit, încă pe timpul regimului lor, sinonime cu lăcomia și corupția. Nu a fost neglijată nici o localitate și nu au fost vizați numai evreii înstăriți. Se poate presupune că în multe cazuri legionari sau unii români de rând au profitat de situație și au jefuit bunuri evreiești în numele mișcării fără să fi fost autorizați, dar în majoritatea cazurilor mișcarea avea grijă să înscrie bunul pe numele ei. Cel puțin o parte din bani a ajuns pe mâinile mișcării, care i-a folosit pentru necesitățile ei⁵¹.

La Cerna Mare s-a propus unui negustor evreu să-i predea mișcării legionare prăvălia care valora două milioane de lei, contra unei sume de douăzeci de mii de lei. Întrucât s-a împotrivit, legionarii au tuns părul întregii familii, inclusiv femeilor. Proprietarul a fost nevoit să predea prăvălia și familia a fost alungată din orașel. Trei legionari au pus stăpânire „în numele mișcării” pe un mare depozit de lemne în satul Răușeni din județul Botoșani, după ce l-au bătut pe salariatul evreu⁵².

Depozitele de lemne au fost un obiectiv important pentru mișcare, care voia „să îmbunătățească viața poporului”, și avea grijă să împartă lemne pentru iarnă camarazilor și săracilor. Alt obiectiv l-au constituit magaziile de cereale (grâu, porumb etc.), proprietate evreiască. În ambele cazuri, lemne și grâu, mișcarea nu s-a preocupat de „achiziționarea” lor, deoarece ea nu se ocupa de comercializarea acestor produse, și singurul ei scop era să pună mâna cu forța pe aceste magazine pentru un timp oarecare și să împartă stocul. La 28 noiembrie, legionarii s-au năpustit asupra magaziiilor de grâne ale unui evreu din Caracal și, după ce le-au golit, au împărțit parte din porumb și grâu camarazilor și săracilor, transportând mobilierul afacerii la sediul mișcării. Apoi l-au evacuat pe proprietar din casa lui,

⁴⁸ Sima, *Era*, I, p. 214.

⁴⁹ *Idem. Idem.*

⁵⁰ *Pe marginea prăpastiei*, 21-23 ianuarie 1941, București, 1941, p. 130 (în continuare, *Pe marginea prăpastiei*).

⁵¹ Memoriul Federației din 9 decembrie 1940, p. 62.

⁵² *Cartea Neagră*, I, p. 116.

pe care au transformat-o în sediul organizației de tineret legionar „Frățiile de Cruce”. La inaugurarea sediului au participat prefectul județului, Târnoveanu, primarul orașului, Constantinescu, și frunțașii Legiunii. După ceremonial a avut loc o masă festivă, unde au fost servite alimentele găsite în casa proprietarului.

După prânz, invitații au luat în valizele pe care le aduseseră covoare, lenjerie de pat, îmbrăcăminte, obiecte casnice și lucruri de valoare găsite în casă, apoi le-au vândut la Caracal și în orașele vecine. Nu se știe câți bani au fost predați mișcării⁵³.

În sudul Transilvaniei mișcarea obișnuia să comunice în scris, în mod oficial, cu semnătura comandanților locali, că dorește un anumit bun. Aceste localități erau departe de București, toți prefectii erau legionari, competiția cu minoritatea germană era grea și neplăcută și trebuia speriată și minoritatea maghiară rămasă între granițele României după împărțirea Transilvaniei, ca să nu ia parte la competiție.

Un exemplu al acestei metode deschise și oficiale de jaf l-a oferit orașelul Ineu, județul Arad. Secția locală a mișcării a trimis negustorilor evrei un avertisment: „În conformitate cu dispozițiile primite de la Comandamentul Mișcării legionare a județului Arad, binevoiiți a cunoaște că materialul din prăvălia dvs. îl va prelua Mișcarea Legionară. Astfel, vi se alege atenția că orice contractare făcută este nulă, iar ceea ce veți face fără cunoștința noastră atrage după sine aplicarea celor mai drastice sancțiuni contra dvs.”⁵⁴.

Tot aici legionarii s-au năpustit asupra a două magazine cu lemne și unei magazine de produse alimentare. Alimentele au fost trecute la cantina mișcării⁵⁵.

În orașele mari mișcarea s-a folosit ce alte procedee de înfricoșare pentru a-i sili pe evrei „să doneze” pentru casa ei. Cel mai la îndemână era acuzația de simpatizare cu comunismul sau răspândirea de propagandă comunistă. La Giurgiu au fost arestați frunțașii evrei sub acuzația deținerii de broșuri de propagandă comunistă; și, în timp ce erau torturați, legionarii au pătruns în locuințele și prăvăliile lor.

Când legionarii jefuiau locuințele în numele mișcării sau pentru ea, ei lăsuau, în general, chitanțe. Proprietarul unui laborator foto a fost deposedat de toate bunurile sale contra unei sume simbolice. La semnarea „contractului” legionarii i-au scos de pe mână două inele și un ceas de aur și i-au dat o chitanță că aceste obiecte de valoare au fost luate pentru mișcare⁵⁶.

Obiceiul de a confiscă bijuterii și obiecte de valoare „pentru mișcare” i-a implicat în cele din urmă pe câțiva dintre conducătorii ei, după înăbușirea

⁵³ *Idem*, p. 150-151.

⁵⁴ Avertismentul comandamentului Gărzii de Fier de la Ineu trimis lui „Ingher Iosef și Ilin” cu semnătura comandantului local al legionarilor, la 2 decembrie 1940. Din: Anel, *Documents*, II, nr. 22, p. 32.

⁵⁵ *Cartea Neagră*, I, p. 161.

⁵⁶ *Idem*, p. 179.

rebeliunii, în acuzații de furt. Printre ei s-a aflat și soția lui Horia Sima, Elvira. Conform spuselor lui Sima, bijuteriile în cauză erau „obiecte interzise” pe care poliția de la Galați le confiscase în toamna lui 1940 „de la evreii care au trecut Prutul” spre Uniunea Sovietică, ca urmare a anexării Basarabiei. Comisariatul local al poliției le-a trimis comandamentului Siguranței. Comandantul ei, legionarul Alecsandru Ghica, a considerat că locul cel mai potrivit pentru păstrarea acestor obiecte este „Consiliul de Patronaj” – organizație de ajutor pentru săraci în fruntea căreia stătea Maria, soția lui Ion Antonescu, înconjurată de soțiile conducătorilor regimului legionar și ale unor cunoscuți naționaliști. Sima continuă: „și cum soția mea era membră în «Consiliul de Patronaj», Ghica le-a expediat la casa mea, cu un curier”.

Lui Sima nu i-a plăcut, spune el, acest aranjament și a dispus să se înapoieze Siguranței bijuteriile. Ghica le-a dirijat către instituția de asistență socială „Ajutorul legionar”, dar, din neglijență, „a uitat să opereze în registru revenirea acestor obiecte la Siguranță”⁵⁷. După înfrângerea rebeliunii și fuga lui Sima în Germania, soția sa, care a rămas în România, a fost acuzată de furtul bijuteriilor. Sima nu i-a iertat lui Antonescu denigrarea soției sale și faptul că nu a acceptat să publice o dezmințire a acuzațiilor, nici după ce afacerea – afirma el – a fost clarificată.

Confiscările de bijuterii erau operațiuni minore, deși este de presupus că au îmbogățit câțiva legionari și au permis conducătorilor lor să strângă valori pentru zilele grele care aveau să vină. La București, principalul efort organizat a fost îndreptat spre acapararea de întreprinderi și prăvălii proprietate evreiască. Conflictul cu Antonescu și prezența ambasadelor străine în capitala României i-au obligat pe legionari să prezinte acțiunea ca una în favoarea mișcării și pentru bunăstarea celor exploatați sau a săracilor. Istoricul Simion a subliniat, în studiul său asupra regimului național-legionar, că după un deceniu de demagogie socială mișcarea trebuia să demonstreze că este capabilă să îmbunătățească condițiile de viață ale muncitorilor. Și, iată, s-a creat o prăpastie între promisiuni și realizări.

Ajunsă la conducerea statului, Garda de Fier nu mai era judecată după ceea ce promitea, ci după ceea ce realiza practic pentru îmbunătățirea situației maselor⁵⁸.

Din cauza situației grele în care România s-a împotmolit și din cauza lipsei de experiență și de capacitate a legionarilor de a conduce statul, aproape singurul lucru care mai putea fi împărțit de îndată au rămas banii, averea și locurile de muncă ale evreilor.

Un avocat român, Constantin Mușat, pe care Federația și Uniunile comunităților l-au angajat pentru a circula în întreaga țară și a raporta cele ce se petrec în diversele comunități, a fost trimis în acest scop la Brașov. El a copiat un „contract de vânzare-cumpărare” standard între un evreu și mișcarea legionară. Un

⁵⁷ Sima, *Era*, I, p. 578-580.

⁵⁸ Simion, *Regimul*, p. 77.

astfel de contract conținea un paragraf stabilind că cumpărătorul va împărți câștigurile din prăvălia pe care tocmai o „cumpărase” în două părți: 40% pentru „achiziționarea” magazinului și 60% „revenind mișcării legionare”. Cumpărătorul se obliga să plaseze capitalul de afaceri și prăvălia „sub control legionar [și de a avea] atât vânzători angajați cât și funcționari legionari”⁵⁹.

În localități îndepărtate, cum ar fi Făgăraș, mișcarea nu s-a îngrijit nici măcar de un asemenea document, obligându-i „pe toți negustorii evrei să predea averea lor mișcării legionare”, după ce prin amenințări și violență i-au silit „să semneze contracte de vânzare în alb”⁶⁰. Un contract „în alb” era o hârtie pe care erau tipărite doar cuvintele „contract de vânzare”, numele proprietarului evreu al afacerii și numele firmei și, desigur, purtând semnătura acestuia. Mișcarea legionară avea grijă să completeze mai târziu condițiile, prețul și numele fericitului cumpărător, premiul pentru activitatea și fidelitatea sa față de mișcare. Uneori bunul rămânea la dispoziția mișcării, care avea grijă să-l înscrie în registrul de proprietăți autentificat de tribunal sau la notariatul public, așa cum se obișnuia atunci.

Marile „achiziții” de magazine și întreprinderi de către mișcare au provocat îngrijorarea vechiului *establishment*, din cauza haosului care a însoțit această schimbare bruscă de proprietate. Pentru a-l calma pe Antonescu, Sima a scos o circulară specială la 16 noiembrie 1940, prin care interzicea folosirea numelui mișcării fără aprobare: „Nu se poate utiliza numele Mișcării legionare fără aprobare prealabilă. Nimeni nu are dreptul să utilizeze numele Mișcării legionare în întreprinderi de comerț sau industrie, fără aprobarea mea directă. Calitatea de legionar nu-i acordă nimănui dreptul să-și intituleze întreprinderea care-i aparține cu titlu particular, drept legionară... Organizațiile care au început până acum [să cumpere] asemenea întreprinderi vor raporta imediat situația exactă și vor cere aprobarea”⁶¹.

Pentru mobilizarea de fonduri, mișcarea nu a făcut diferențe între bogați și săraci; toți evreii au fost obligați să contribuie cu dărnicie. Faptul a fost amintit de către regimul lui Antonescu după reprimarea rebeliunii legionare. „Fondurile Mișcării Legionare”, se arată într-un volum publicat în toamna anului 1941, „au fost mânuite necinstit... n-a existat contabilitate, chitanțele se dădeau fără să se mai însemneze numele primitorului, iar fruntașii organizației ridicau sume de sute de mii [de lei] fără să dea contra-chitanță”⁶².

⁵⁹ Contractul de vânzare-cumpărare, așa cum a fost copiat de avocatul Mușat. Din: Anel, *Documents*, II, nr. 14, p. 27.

⁶⁰ Federația către directorul general al Siguranței, cu privire la acapararea de către legionari a prăvăliilor și afacerilor. 3 decembrie 1940. *Idem*, II, nr. 25, p. 35. În adresă sunt amintite localitățile unde au fost obținute, prin șantaj, asemenea contracte și localități unde se fac pregătiri pentru acapararea bunurilor evreilor.

⁶¹ Sima, *Era*, I, p. 215.

⁶² *Pe marginea prăpastiei*, I, p. 135.

În orașelul Târgu Neamț a fost arestat, la 20 noiembrie, farmacistul Leon Ștern, locotenent-colonel în rezervă și președintele Comunității evreiești. El a fost adus la sediul mișcării din localitate și i s-a cerut să dea jumătate de milion de lei. Întrucât nu avea o astfel de sumă „a fost bătut groaznic, cravașat, i s-a smuls părul din cap, a fost tuns și lovit cu mașina de tuns în cap”. El a fost silit să semneze un contract de vânzare a clădirilor Comunității contra unei sume simbolice, care nici ea nu a fost achitată, și a fost obligat să plătească din banii lui avocatului care s-a ocupat de contract și de adeverința „tribunalului pentru afaceri”, și încă cinci sute de lei pentru „tuns”⁶³.

Un comerciant ambulant sărac din București, cu numele de Aronovici, a fost arestat la 12 decembrie în locuința lui și a fost transportat în clădirea primăriei. El a fost torturat și obligat să semneze o declarație prin care dona marfa și patru mii de lei legionarilor⁶⁴.

Luând în considerare sumele uriașe pe care mișcarea le-a stors de la bogăți, de la instituții evreiești și de la comunități, marfa ambulanzului și suma impusă erau jalnice, dar în ochii legionarilor îndreptățeau arestul și torturile. Probabil că aceste sume mici n-au fost văzute în casieria mișcării și ele au rămas în buzunarele legionarilor de rând.

Instituțiile mișcării au crescut în această perioadă la proporții uriașe, devenind un fel de instituții naționale paralele. Cea mai importantă dintre ele a fost „Ajutorul legionar”, de asistență socială și prosperitate, care a împărțit cu larghețe ajutor umanitar membrilor mișcării și românilor în general: ajutor pentru iarnă, ajutor pentru sărbători, ajutor pentru familiile legionarilor uciși, pentru orfanii activiștilor executați sau uciși în ciocnirile cu poliția sau în închisori etc. „Ajutorul” a deschis cantine în cartiere și târguri și a împărțit prânzuri gratuite. Măsurile inițiate pentru îmbunătățirea condițiilor de trai ale românilor, cum ar fi majorarea salariilor în întreprinderile statului și particulare în urma unor presiuni și amenințări din partea unor activiști legionari, precum și evitarea unor greve în urma acceptării rapide a cererilor muncitorilor, au adus mișcării o mare popularitate; Sima era convins că, dacă s-ar fi organizat alegeri, mișcarea ar fi obținut o mare majoritate. El a și încercat să-l convingă pe Antonescu să accepte alegeri: „Ne bucurăm de o popularitate imensă. Trebuie să ne folosim de acest moment excepțional”⁶⁵.

Evreii au „contribuit” la popularitatea mișcării. Ei au furnizat majoritatea fondurilor, produsele, vesela și clădirile pentru înființarea cantinelor și pentru acțiunile de ajutorare diverse; instrumentele, materiile prime și clădirile pentru înființarea cooperativelor mișcării; telefoanele, automobilele și numeroasele

⁶³ Adresa Uniunii Comunităților către directorul general al Siguranței cu privire la teroarea legionară în județul Neamț, 4 decembrie 1940. Din: Ancel, *Documents*, II, nr. 27, p. 37-38.

⁶⁴ Adresa Uniunii Comunităților către directorul general al Siguranței cu privire la arestarea lui Aronovici, 14 decembrie 1940. *Idem*, II, nr. 44, p. 86.

⁶⁵ Sima, *Era*, I, p. 143.

aparate și chiar haine noi și uzate pentru a-i îmbrăca pe orfanii legionarilor și pe copiii săraci; tipografiile pentru înființarea unei rețele de edituri. În sfârșit, proprietari de întreprinderi evrei (acele întreprinderi care n-au fost luate de legionari, întrucât nu erau capabili să le conducă) și proprietari de alte afaceri au fost siliți să majoreze salarii, să concedieze evrei și să primească români în locul lor – în general legionari sau simpatizanți de-ai lor – și ei au fost cei care au finanțat cel mai mare premiu pe care mișcarea putea să-l acorde unui membru de rând, numirea în postul de comisar de românizare.

Comisarii de românizare erau plătiți de întreprinderile respective cu 50.000 lei lunar. Suma era mare, dacă o comparai cu lefurile celor mai înalți funcționari. Un ministru, pe vremea aceea, nu avea mai mult decât 35.000 de lei. „Pentru a nu crea situații privilegiate în mișcare, a scris Horia Sima, am dat o circulară, stabilind că toți funcționarii publici sau privați care își datorează situația noului regim nu pot beneficia din salariul lor de o sumă mai mare de 20.000 de lei. Restul trebuie să se verse în casieria mișcării”⁶⁶.

Lucrurile au ajuns până acolo încât pentru finanțarea necesităților mișcării evreei au fost obligați să plătească o contribuție filialei locale, condiție pentru a primi aprobarea să-și îngroape morții: „la Piatra Neamț înmormântările evreilor nu se pot face decât dacă se plătește o sumă legiunii locale”⁶⁷. La Brașov au fost luate automobilele evreilor „fără aprobare și fără a fi plătite”. În același oraș, un evreu a fost obligat să predea întreprinderea lui comercială mișcării legionare „în două minute”, după ce comandantul legionar a pus ceasul pe masă⁶⁸.

Către sfârșitul regimului lor, legionarii nu s-au mai temut să stoarcă „ajutorul” pentru mișcare cu forța și prin torturi, chiar și la București. Un evreu din București a fost torturat îngrozitor și a fost eliberat numai după ce a donat zece mii de lei pentru „Ajutorul legionar”⁶⁹. Evreei au fost siliți să-și predea nu numai magazinele, ci și banii numerar pentru „Ajutorul legionar”; în cazul în care refuzau, erau torturați de două ori: pentru a-i obliga să renunțe la magazin și, apoi, pentru a dona „Ajutorului” sau invers⁷⁰.

Această instituție a rezolvat litigiile apărute atunci când mișcarea sau legionarii au fost obligați să restituie mărfuri sau produse jefuite, întrucât lezaseră o a treia parte, care nu era amestecată în „afacere”. La Hârlău, în nordul Moldovei, proprietarul unei prăvălii jefuite de legionari care a obținut în mod oficial restituirea mărfurilor prin intervenția autorităților locale a fost obligat să semneze

⁶⁶ *Idem*, p. 204-205.

⁶⁷ Federația către directorul general al Siguranței cu privire la boicotul economic al legionarilor, și cu privire la alte probleme, 16 octombrie 1940. Din: *Ancel, Documents*, I, nr. 138, p. 557.

⁶⁸ Adresa Federației către directorul general al Siguranței despre jefuirea negustorilor din Brașov, 25 noiembrie 1940. *Idem*, II, nr. 14, p. 20-21.

⁶⁹ Memoriul Federației din 9 decembrie 1940, p. 52.

⁷⁰ *Cartea Neagră*, I, p. 189.

că le-a donat „Ajutorului”; în felul acesta, legionarii „au onorat” legea, iar evreul a rămas jefuit⁷¹.

În localitățile mici, evreii proprietari de bunuri au fost obligați să doneze pentru „Ajutor”. La Urziceni s-au confiscat 80.000 de lei – banii unui negustor de lemne cu numele Cahana – și au fost împărțiți în felul următor: 45.000 de lei servitorilor din oraș și 35.000 „Ajutorului legionar”. Cahana a fost nevoit să taie lemne până ce va accepta să-și vândă magazia cu prețul stabilit de mișcare, iar, după vânzare, i s-a redus din suma primită 150.000 de lei – ca donație „Ajutorului”. Dar, întrucât evreilor le era interzis să „doneze” „Ajutorului legionar”, chitanța a fost emisă pe numele legionarului care „a cumpărat” întreprinderea⁷². În trenuri se răspândise obiceiul de a-i forța pe evrei să coboare din vagoane pentru a fi jefuiți de bani pentru „Ajutorul legionar”.

„Ajutorul” nu s-a mulțumit numai cu bani, clădiri și mărfuri. El s-a îngrijit să întemeieze instituții ale mișcării, să depisteze imobile necesare înființării lor, să le echipeze și mobileze, și chiar să procure formularele, cărțile ș.a.m.d. Instituții și organizații culturale evreiești care s-au dezvoltat în decursul deceniilor, în care intelectuali și bogătași din România au investit anii lor cei mai buni și în care s-a cristalizat noțiunea de evreu român, au fost închise. Mobila a fost preluată de „Ajutor”, cărțile – parte din ele deosebit de rare – au fost vândute în anticariate iar arhivele au fost azvârlite în stradă. Bande de legionari trimise de „Ajutor” au pus mâna cu forța pe clădirile și sălile cercurilor și cluburilor culturale evreiești din București – „Uniunea titraților evrei”, „Union”, „Mutualitatea” și „Cercul Sefard”. În bibliotecile acestor instituții se aflau peste zece mii de cărți, precum și colecții de ziare, documente etc.⁷³.

Presa legionară a înflorit în urma confiscării de tipografii, edituri și clădiri evreiești. În acest domeniu, pentru legionari a fost o victorie ideologică. Mai bine de un deceniu ei s-au înfruntat cu presa antifascistă, care a caracterizat Garda de Fier așa cum arăta ea, în ochii multor intelectuali români și, desigur, în ochii evreilor: o bandă de naționaliști fanatici, gata săucidă pentru „Căpitan”, care a înhămat la ideologia sa toate ideile preconceptuate și interpretarea ei asupra credinței creștine. În mod deosebit i-au durut pe conducătorii legionari articolele ce dezvăluiau adevărul asupra „neromânismului” căpitanului Codreanu, originea străină a părinților (tatăl polonez și mama germană). Centrul acestei presei se afla pe strada Sărindar din București și ea era, după afirmațiile lui Sima, „infectată de iudaism”.

Publicațiile antisemite o numeau „presa din Sărindar”.

⁷¹ *Idem*, p. 203.

⁷² *Idem*, p. 120-121.

⁷³ Memoriul Federației din 9 decembrie 1940, p. 49-50; *Cartea Neagră*, I, p. 128.

Când au venit legionarii la putere, aceste ziare nu mai existau, întrucât fuseseră închise de Goga, de la sfârșitul anului 1937. În memoriile sale, Sima a descris cu emoție momentul în care omul de afaceri Malaxa i-a oferit pachetul de acțiuni ale societății care publicase cele două importante ziare antifasciste „Dimineața” și „Adevărul”, rugându-l să le primească în numele „neuitatului prieten Nae Ionescu”, ideologul Gărzii de Fier. Malaxa, care în anii treizeci făcuse parte din cercul restrâns și corupt al regelui Carol, așa-numita *camarilă*, atât de urâtă de legionari, s-a grăbit să-și dea partea lui de contribuție mișcării. Sima a înscris acțiunile pe numele lui „nu ca persoană particulară, ci în calitatea mea de conducător al mișcării legionare”. Numele editurii a fost schimbat după numele organului mișcării, „Imprimeriile Cuvântul”, și aici au fost tipărite majoritatea cărților apărute în timpul regimului legionar⁷⁴.

Această descriere a lui Sima a estompat intenționat căile prin care legionarii au pus stăpânire pe mijloacele de imprimare și pe clădiri, ceea ce le-a permis să înființeze ziare. La Ploiești, industriașul Lövenstein a fost invitat la biroul local al ziarului „Cuvântul”; după ce avocatul ce-l însoțea a fost poftit să părăsească biroul, el a fost silit să semneze un contract de vânzare a hotelului său unui ziar legionar. Legionarii nu au plătit nimic după semnarea contractului, apreciind valoarea hotelului la șapte milioane de lei, cam 15% din cea reală. Micile tipografii, pe care legionarii au pus stăpânire în întreaga Românie pentru necesitățile lor, au cuprins în fapt toate tipografiile în proprietate evreiască. Totul era la dispoziția lor: când Uniunea Comunităților a primit un transport de haine uzate de la evreii din Statele Unite pentru refugiații evrei din teritoriile românești anexate, legionarii au confiscat aceste haine în favoarea refugiaților români⁷⁵. Terenul de sport al clubului evreiesc „Ciocanul” a fost predat clubului sportiv legionar „Colțea”⁷⁶.

Mișcarea a lichidat, a transferat și a preluat ramuri întregi din comerț de care se ocupau în special evrei, cum ar fi comerțul cu fier vechi sau anticariatele. Acapararea comerțului cu fier vechi a fost considerată ca îndeplinirea testamentului personal al lui Codreanu; el vedea în fierul vechi și în deșeuri în general, materii prime care așteptau să fie adunate pentru a îmbogăți statul. La o lună după luarea puterii, Sima a creat Comandamentul materiilor prime și i-a dat dispoziție să adune prin filialele mișcării din județe, în afară de fier vechi, o serie de produse naturale și de obiecte casnice ieșite din uz. Într-un timp scurt au început să curgă, din toate colțurile României, zeci de vagoane de metal⁷⁷. Filderman i-a trimis lui Antonescu o descriere detaliată a modului de acaparare a negoțului de acest fel la București: proprietarul unui depozit de fier vechi a primit, în ziua de 10 ianuarie, vizita unui

⁷⁴ Sima, *Era*, I, p. 259.

⁷⁵ Cererea Uniunii Comunităților către Antonescu, de a dispune restituirea îmbrăcăminții folosite. Din: Anel, *Documents*, II, nr. 41, p. 83.

⁷⁶ *Cartea Neagră*, I, p. 170-171.

⁷⁷ Sima, *Era*, I, p. 431-432.

legionar care i-a declarat, în numele Comandamentului legionar, că mărfurile, ca și încasările, sunt blocate și trebuie să fie ținute la dispoziția Legiunii. Legionarul a rămas în depozit în calitate de controlor. Aceeași măsură s-a luat față de toți comercianții evrei de fier vechi (circa 15)⁷⁸.

Comerțul cu cărți vechi și cărți rare a constituit o altă țintă a legionarilor. În afară de faptul că era profitabilă, această ramură avea și o semnificație națională. Legionarii nu au putut suporta „afrontul” de a o ști, în marea ei majoritate, în mâini evreiești. Anticarii evrei s-au bucurat de o poziție de prestigiu, fiind considerați specialiști în cultura românească din toate timpurile. Mulți scriitori și poeți români i-au apreciat pe acești anticari evrei pentru devotamentul lor față de meserie și pentru cinstea lor și au petrecut multe ore în compania lor. Și cel mai mare poet al României, Eminescu, deși a publicat în presă articole antisemite, a avut nevoie de acești anticari evrei și a păstrat cu ei legături de prietenie și respect reciproc.

O dată cu ascensiunea ei, după prigoana din perioada regelui Carol, mișcarea a vrut să refacă biblioteca Legiunii și s-o răspândească din nou în lume. Vasile Posteucă, aflat în fruntea Serviciului de propagandă scrisă, s-a pus pe treabă cu avânt „pentru a reedita tezaurul doctrinar și istoric al mișcării”⁷⁹. După ce au preluat tipografiile evreiești și au „achiziționat” clădiri pentru organul lor de presă, „Cuvântul”, a fost asigurată reparația unor periodice și a diverselor publicații ale mișcării⁸⁰. Acum a venit rândul anticarilor. În adunarea negustorilor „creștini” din această ramură s-a hotărât boicotarea editurilor „evreiești”. La 21 noiembrie 1940, ziarul „Cuvântul” a anunțat că „Centrala legionară a anticarilor interzice tuturor anticariatelor vânzarea cărților scrise de autori evrei”⁸¹. Unul dintre purtătorii de cuvânt ai Legiunii, Ion Banea, a spus răspicat, încă în anul 1935, că evreii primejduiau existența și cultura României, prin „încercarea de a vorbi, a scrie [în românește] și a încerca să creeze opere de cultură și artă românească, în numele poporului român dar în spirit iudaic; acest lucru este nu numai monstruos dar și împotriva naturii”⁸².

La acțiunea de jefuire a averilor evreiești au luat parte și alte organizații și instituții legionare și, îndeosebi, Camera de Comerț, organizații muncitorești și alte formații create pentru a îndeplini misiuni oficiale, în general paralele cu cele ale

⁷⁸ Memoriul Federației către Antonescu cu privire la crimele legionarilor între 1 decembrie 1940 și 21 ianuarie 1941, prezentat la 12 februarie 1941. Din: Anel, *Documents*, II, nr. 76, p. 223 (în continuare, Memoriul Federației din 12 februarie 1941).

⁷⁹ Sima, *Era*, I, p. 499.

⁸⁰ La 13 octombrie 1940 a reapărut jurnalul „Libertatea” care a excelat prin instigarea împotriva evreilor, pe fond antisemit creștin. Sima l-a numit ca redactor al jurnalului pe președintele Uniunii Naționale a Studenților Creștini Români, Viorel Trifa. „un bun administrator și organizator... care are experiență în scrierea articolelor pe înțelesul poporului” (Sima, *Era*, I, p. 428).

⁸¹ „Curentul”, 21.11.1940. Această hotărâre a constituit ulterior baza dispoziției guvernului Antonescu de îndepărtare din biblioteci a tuturor operelor scriitorilor evrei din România.

⁸² I. Banea, *Rânduri către generația noastră*. Colecția Omul Nou [München], 1951, p. 14.

instituțiilor guvernamentale, pe care legionarii nu puseseră stăpânire. Una dintre aceste formații a fost Gărzile legionare motorizate, înființată cu sprijinul lui Radu Mironovici, comandantul poliției din Capitală.

Conducătorii Legiunii au vrut, după exemplul naziștilor, „un stol de motocicliști legionari” care să circule în fața mașinilor lor oficiale. Spre deosebire de Antonescu, care, în fapt, era șeful statului și avea la îndemână toată logistica armatei, legionarii trebuiau să conteze pentru necesitățile lor – necesități care au crescut, pe măsură ce se accelerau pregătirile pentru confruntarea cu Antonescu –, pe un parc de mașini propriu. Mișcarea a deschis cursuri rapide de șofaj și a pornit o campanie pentru procurarea de vehicule de tot felul⁸³.

În acest scop, legionarii au început să confiște mașini ale evreilor și ale românilor considerați dușmani ai Legiunii. Aici, ei au fost mai puțin precauți, desconsiderând partea legală. După înăbușirea rebeliunii legionare, s-a cerut autorităților să restituie proprietarilor mașinile care nu au fost distruse. Noul prefect al județului Făgăraș s-a adresat, în acest sens, direct lui Antonescu, comunicându-i: „Avem un caz special, când de la un evreu s-a luat camionul, care apoi a fost trecut în posesia și folosința mișcării legionare din Făgăraș, unde se află și azi”. Prefectul întreba dacă „există sau nu vreo dispoziție legată de preluarea și trecerea întreprinderilor comerciale evreiești în patrimoniul membrilor mișcării legionare”. Răspunsul lui Antonescu a fost categoric: Nu există!⁸⁴

Consiliul Economic Legionar, coordonatorul diverselor organe economice ale mișcării, a creat, în ianuarie 1941, o nouă organizație, care s-a concentrat asupra jefuirii bunurilor evreiești din București: Corpul muncitoresc legionar. În fruntea acestei organizații (evidențiată mai târziu în pogromul de la București) s-a aflat Dumitru Grozea, cel care a comandat asasinarea unor personalități ale regimului trecut (miniștri, comandanți de poliție etc.), considerați dușmani ai mișcării legionare și închiși în închisoarea de la Jilava, lângă București. Cartierul general al acestei organizații a devenit unul dintre centrele de tortură a evreilor în pogromul din ianuarie 1941. Sute de evrei au fost aduși cu forța la centrele mișcării legionare din București și au fost schingiuiți, pentru a-i obliga să-și predea magazinele⁸⁵.

Confiscarea aparatelor de radio era răspândită printre membrii mișcării, întrucât dădea rezultate imediate și nu cerea un mare efort. Pe atunci, aparatele de radio erau scumpe și rare și mulți evrei erau abonații Societății Române de Radiodifuziune. În general, aceste aparate se vindeau în rate pe termene lungi, și acum ele deveniseră o pradă ușoară pentru legionari; ei le transformau imediat în

⁸³ Sima, *Era*, I, p. 505-506.

⁸⁴ Raportul prefectului județului Făgăraș către primul ministru, 27 ianuarie 1941. Din: Ancel, *Documents*, II, nr. 67, p. 185.

⁸⁵ Lista unui număr de evrei jefuiți de afacerile lor precum și descrierea torturilor de la comandamentul Corpului muncitoresc legionar, *Cartea Neagră*, I, p. 213.

numerar, vânzându-le la prețuri de ocazie⁸⁶. După un timp, poliția s-a alăturat confiscărilor și acțiunea a devenit semioficială. Confiscarea aparatelor de radio de la evrei a început încă înainte de perioada regimului național-legionar. În august 1940, poliția a început să le înregistreze și, în unele cazuri, în orașele depărtate, au fost confiscate. Uniunea Comunităților a cerut, la 30 octombrie 1940, restituirea aparatelor proprietarilor lor⁸⁷. A doua zi după această cerere au fost confiscate aparatele de radio la Vaslui⁸⁸.

Atâta timp cât confiscarea era făcută de către poliția statului, proprietarii au primit adevărinite. După estomparea deosebirii dintre poliția legionară și poliția obișnuită, legionarii au avut grijă să-și însușească aparatele confiscate, precum și adevărinitele eliberate evreilor, fără să le dea altele în loc⁸⁹.

Mulți legionari – din partea mișcării sau în propriul interes – au pătruns în locuințe evreiești și au pus mâna pe aparatele de radio scumpe⁹⁰.

În luna noiembrie fenomenul s-a răspândit în întreaga Românie. Mișcării i-a fost greu să-l urmărească, astfel încât nu toate aparatele au ajuns la sediile Legiunii sau la secțiile de poliție⁹¹. Valoarea lor, după cum am spus, era mare; numai la Vaslui au fost apreciate la două milioane de lei⁹². Acest jaf a continuat până în ultimele zile ale regimului legionar și, încă la 11 ianuarie 1940, au fost confiscate aparatele de radio ale evreilor din Craiova⁹³. La Petroșani legionarii i-au silit pe proprietari să semneze că le donează Gărzii de Fier⁹⁴.

Ministerul de Interne legionar a oferit retroactiv acoperire acestei acțiuni, și a dat, se pare, o dispoziție de a se confisca aparatele de radio aparținând evreilor „bănuți” (conținutul ordinului nu este cunoscut). Comandantul Siguranței din Piatra Neamț s-a temut că nu va putea îndeplini ordinul, deoarece pe lista celor bănuți a fi evrei nu apăreau proprietari de aparate de radio. El l-a chemat pe dirigintele poștei locale, care deținea evidența abonaților la Societatea de Radiodifuziune, și a însemnat ca bănuți jumătate din cei înscriși (oricum, toți

⁸⁶ *Idem*.

⁸⁷ Adresa Federației către directorul general al Siguranței cu privire la confiscarea aparatelor de radio, 30 octombrie 1940. Din: Anceel, *Documents*, I, nr. 157, p. 583.

⁸⁸ Adresa Uniunii Comunităților către Antonescu în această problemă, 31 decembrie 1940, *idem*, nr. 163, p. 591.

⁸⁹ Uniunea Comunităților către Ministerul de Interne cu privire la boicotul economic al legionarilor și alte chestiuni, 21 octombrie 1940, *idem*, nr. 150, p. 572.

⁹⁰ La Aiud, comandantul local al mișcării, Augustin, a pus mâna pe 40 de aparate de radio; el le-a vândut imediat cu 3.000 de lei bucata (în loc de 15.000-20.000) și a pus banii în buzunar (*Cartea Neagră*, I, p. 142). La Blaj au fost confiscate de către polițiști 15 aparate; ei le-au vândut imediat, împărțindu-și banii (memoriul Federației din 9 decembrie 1940, p. 48-73; *Cartea Neagră*, I, p. 154-155).

⁹¹ Memoriul Federației din 9 decembrie 1940, p. 48-73; *Cartea Neagră*, I, p. 154-155.

⁹² Memoriul Federației din 9 decembrie 1940, p. 67; vezi și Memoriul Federației din 11 ianuarie.

⁹³ Memoriul Federației din 12 februarie 1941, p. 229.

⁹⁴ *Idem*, p. 249.

abonații erau evrei)⁹⁵. Filderman a apreciat în aprilie 1941 că valoarea aparatelor de radio confiscate în întreaga Românie era de o sută de milioane de lei⁹⁶.

Guvernul Antonescu a desăvârșit acțiunea legionarilor. La sfârșitul lui iunie 1941, el a ordonat confiscarea tuturor aparatelor de radio rămase în posesia evreilor, „fără nici o excepție”, și trimiterea în judecată a acelor care dețineau astfel de aparate⁹⁷. Radiourile au fost împărțite la diverse ministere, instituții publice și armatei, chiar și ministrul Lucrărilor Publice și al Telecomunicațiilor, generalul Georgescu, a cerut ministrului de Interne trei bucăți, și le-a primit⁹⁸.

Jaf la ordinul autorităților

Un alt fel de jaf al bunurilor evreiești a fost cel comis din ordinul autorităților, complet lipsit de o bază legală: fie și în legislația antisemită a noului regim. Istoricul Matatias Carp a descris modul în care au fost smulse bunurile proprietarilor de întreprinderi și ale negustorilor evrei din Craiova și împrejurimi, sub privirile prefectului județului Dolj, comandantului poliției locale și adjunctului președintelui Camerei de Comerț. Comisarul poliției de stat s-a adresat evreilor, în prezența acestor personalități, și i-a sfătuit să renunțe imediat, pentru că altfel „vor suferi torturi îngrozitoare”. Carp a denunțat această situație „neputința... față de puterea autorităților constituite în bandă”⁹⁹.

Asemenea bande au acționat în toată România, și acțiunile lor sunt descrise, într-un stil uscat și reținut, în trei memorii lungi ale Federației Uniunilor Comunităților și în sute de adrese către miniștri și instituții ale guvernului. Bandele au cuprins, în general, comandanții poliției statului, notari publici, reprezentanți ai ministerului de Interne și uneori pe însuși ministrul de Interne, primari ai orașelor și orașelelor, comisari de românizare și conducătorii diverselor instituții publice. Camerele de Comerț au inițiat numeroase acțiuni de acaparare a comerțului evreiesc; ele au servit de paravan pentru mișcarea legionară și pentru acele elemente antisemite care au visat întotdeauna să înlăture „pata” negoțului evreiesc de pe fața României. La București, Camera de Comerț a inițiat lichidarea negustorilor evrei ambulanz și înlăturarea furnizorilor evrei din industria textilă¹⁰⁰. Cei trei șefi ai Camerei din Capitală, care nu erau legionari, și-au dat consimțământul ca negustorii și proprietarii de întreprinderi evrei să fie invitați la

⁹⁵ *Cartea Neagră*, I, p. 154-155.

⁹⁶ Adresa Federației către Ministerul de Interne cu privire la confiscarea aparatelor de radio de către poliție, 24 aprilie 1941. Din: Ancel, *Documents*, II, nr. 123, p. 392.

⁹⁷ Dispoziția prefectului județului Rădăuți către jandarmerie și poliție de a confisca aparatele de radio aparținând evreilor, 30 iunie 1941, *idem*, II, nr. 144, p. 425.

⁹⁸ Ministrul Lucrărilor Publice și al Telecomunicațiilor către ministrul de Interne cu privire la împărțirea aparatelor de radio confiscate de la evrei. *Idem*, II, nr. 143, p. 424.

⁹⁹ *Cartea Neagră*, I, p. 204.

¹⁰⁰ *Cartea Neagră*, I, p. 159.

Camera pentru a li se aduce la cunoștință că „Legiunea a hotărât ca întreprinderile lor să fie predate unor legionari ce vor fi indicați ulterior”¹⁰¹. În zilele din ajunul rebeliunii, Camera nu i-a mai invitat, ci a trimis legionarii să-i aducă cu forța.

Comandantul poliției din Turnu Severin, care a activat în cadrul unei bande locale prin intermediul Camerei de Comerț, a adus la cunoștința celor 40 de negustori din localitate că „în acel moment magazinele [lor] sunt ocupate de legionari și că la întoarcerea acasă, fiecare e obligat a preda avutul comercial persoanelor indicate de Legiune”. Negustorii au fost, de asemenea, siliți să semneze declarații că vor „rămâne pe lângă magazine, pentru a iniția pe noii proprietari în noua lor meserie”¹⁰².

La Slatina, negustorii evrei invitați la Camera de Comerț au fost așteptați de legionari înarmați care i-au forțat să ceară anularea autorizației de comerț și să semneze contracte de vânzare contra unui preț simbolic. La Ploiești au acționat bande organizate de prefectul județului Prahova, Marin Stănescu, și de comandantul poliției; ele au atacat și au distrus instituții de cult și de cultură ale comunității¹⁰³.

La Râmnicu Vâlcea banda locală a reprezentanților autorităților a pus la cale un scenariu în câteva acte. În zilele de 23-25 noiembrie au fost arestați șase negustori, au fost transportați la comandamentul Legiunii și au fost bătuți crunt; unuia dintre ei i s-au scos și dinții din gură. Ei au fost eliberați după ce s-au obligat „de a părăsi orașul, lăsându-și bunurile și mărfurile și de a nu reclama cele întâmplare”. La 29 noiembrie medicul primar al orașului a declarat toate magazinele evreilor ca „insalubre”, fără a întocmi vreun proces-verbal, pentru a-i împiedica pe proprietari să se adreseze tribunalului. Comandantul poliției legionare i-a chemat și le-a cerut să facă un inventar, în termen de trei zile, să predea prăvăliile legionarilor și să părăsească orașul. Prefectul județului, Victor Bărbulescu, (fost procuror), i-a invitat la rândul său, i-a muștrat că au închis prăvăliile (respectând ordinul medicului primar!), și le-a comunicat că populația este nemulțumită pentru că nu are de unde să se aprovizioneze. Când evreii au încercat să-i explice că închiseseră în urma dispoziției medicului, „le-a ordonat să-și evacueze magazinele – până seara” și să se mute în alte magazine, deși nu aveau unde. Și în timp ce negustorii evrei se aflau la prefect, legionarii au pătruns în prăvălii, obligându-i pe proprietari să renunțe la ele contra 10-14% din valoarea mărfurilor.

La Focșani s-a cerut și procurorului din localitate, Ionescu, să se alăture bandeii, dar acesta a refuzat. Prefectul județului Putna, Petre Tocu, a deschis „acțiunea”, cerând de la trei evrei bătrâni să-și predea imediat prăvăliile. Deoarece

¹⁰¹ *Idem*, p. 196.

¹⁰² Memoriul Federației din 12 februarie 1941, p. 231.

¹⁰³ *Cartea Neagră*, I, p. 134, 208.

n-au acceptat, au fost denunțați la parchet că s-au ocupat de activitate comunistă și Tocu, în persoană, i-a cerut procurorului să cerceteze faptul. Ei au fost arestați și, între timp, poliția a întreprins o percheziție în casele lor.

În raportul prezentat prefectului, procurorul s-a declarat convins că denunțul nu este decât o calomnie provenită din ură rasistă și că nu are nici un temei. Totuși, prefectul a învins și negustorii au fost trimiși în aceeași zi, 19 decembrie, în lagărul de la Caracal¹⁰⁴.

La Alba Iulia au fost arestați, la începutul lui decembrie, zece negustori evrei și au fost duși la sediul poliției; acolo au fost bătuți de comandantul poliției, de unul dintre inspectori și de un legionar. Doi dintre ei au înaintat plângeri tribunalului „dar s-au făcut presiuni teroriste asupra lor, până ce au anulat plângerea”¹⁰⁵. Peste două săptămâni au fost bătuți, în același oraș, alți trei negustori evrei și rabinul Kahan. În cele din urmă, în noaptea de 22 decembrie, toți negustorii au fost aduși la sediul poliției, unde au fost așteptați de întreaga bandă: comandantul poliției, Hanu, comandantul mișcării din județ, Colhov, inspectorul poliției și câțiva dintre comisarii pentru românizare, care reușiseră să jefuiască bunuri evreiești. Comandantul poliției și comandantul legionarilor le-au amintit negustorilor schingiuirile îndurate de încăpățânatul industriaș evreu Fux și le-a recomandat să se supună; și, într-adevăr, n-au avut încotro¹⁰⁶.

La București, bande de polițiști de rând și ale poliției legionare au acționat și după dizolvarea acestei organizații, din ordinul lui Antonescu. Ele au organizat percheziții în căutare de arme și documente în locuințele evreilor înstăriți, sub pretextul că ar fi francmasoni sau membri ai organizației „B'nai B'rith”.

Locatarii erau imobilizați într-un colț al camerei, sub paza unui legionar înarmat, iar restul bandei se răspândea prin locuință, răscolind-o metodic și luând cu ei bani numerar, valută, bijuterii și alte obiecte de valoare¹⁰⁷.

După înăbușirea rebeliunii, poliția a făcut o percheziție la domiciliul comandantului poliției legionare din București, Ilie Stângă, găsind următoarele sume de bani: 1.901.064 lei, 92.300 franci francezi, 6.000 de franci francezi în monede de aur, 340 lire turcești, 1.415 dolari S.U.A., 1.515 lire sterline, 500 leva bulgărești, 3.400 dinari iugoslavi și alte bancnote din alte țări¹⁰⁸.

Jaful de bani numerar și bijuterii nu cerea multă imaginație. Câțiva polițiști în uniformă și legionari în cămăși verzi (iarna în haine de piele) cu pistoalele în mâini era suficient pentru a băga groaza. Dar furtul de acțiuni era mai complicat și necesita un consult juridic și acordul unor notari publici și tribunale, pentru a beneficia de ele. Legea intrată în vigoare la 5 octombrie 1940, care obliga la

¹⁰⁴ Memoriul Federației din 11 ianuarie 1941, p. 131-132.

¹⁰⁵ *Idem*, p. 147-148.

¹⁰⁶ *Cartea Neagră*, I, p. 181.

¹⁰⁷ *Cartea Neagră*, I, p. 207.

¹⁰⁸ *Idem*.

înregistrarea acțiunilor pe numele posesorului, în termen de treizeci de zile, cu condiția aprobării de către comisarul de românizare, a deschis calea și a acestui fel de jaf¹⁰⁹.

La 23 noiembrie, după publicarea legii înregistrării acțiunilor, s-a alăturat bandei comisarul de românizare care tocmai fusese numit în funcție; de data asta banda l-a silit pe Fux, același industriaș bogat din Alba Iulia, să-și vândă acțiunile, în valoare de 45 de milioane de lei, contra a 15 milioane de lei¹¹⁰. Amenințări, șantaj și promisiunea de a-i acorda un pașaport și de a-i permite să plece în Ungaria au îngăduit bandei să stoarcă de la Fux toate acțiunile fără nici o plată, deși parte din ele nu-i aparțineau lui, ci copiilor, care trăiau în străinătate. Istrate Micescu, avocat cunoscut și abil și antisemit activ, fost ministru de Externe în guvernul Goga-Cuza, a înaintat apel la Curtea Supremă în numele lui Fux. Micescu a descris presiunea făcută asupra reclamantului, torturile prin care a trecut, metoda de teroare a bandei – aceeași cu a tuturor celor care au jefuit acționari evrei; el a enumerat faptele și hotărârile ilegale ale notarului public și ale tribunalelor care au confirmat acțiunile și au dat validitate juridică „vânzării”, cu toate că s-a făcut sub presiune și au fost falsificate semnăturile membrilor familiei Fux care nu se aflau în România. Apelul a fost respins, și banda l-a lăsat pe Fux să treacă în Ungaria¹¹¹.

Prin natura lucrurilor, este aproape imposibil de reconstituit întreg șirul fărâdelegilor acestor bande, întrucât nu există documentație. Cazurile izolate cunoscute sunt cele care, dintr-un motiv oarecare, s-au dezbătut în tribunale după alungarea legionarilor.

„Ajutorul legionar” – instituția legionară pentru ajutorarea celor nevoiași – a jucat un rol important în efortul de câștigare a simpatiei maselor, a celor cărora românizarea nu putea să le ofere prea mult. Ea a făcut asta în mare măsură din banii evreilor și cu bunurile lor; în fapt, un capital uriaș. În mai puțin de o lună, între 26 septembrie și 20 octombrie 1940, „Ajutorul” a mobilizat, după afirmațiile comandantului său, treizeci de milioane de lei¹¹². Ajutorul a deschis cantine pentru săraci în cartierele muncitorești din București și în fabricile mari. Cantinele pentru săraci care s-au deschis cu repeziciune în toată România au fost, după afirmațiile lui Sima, „o adevărată binecuvântare pentru cei cu venituri mici”. „Ajutorul” a împărțit nu numai mese aproape gratuite ci a sprijinit cu bani și cu alte mijloace familiile sărace și tineri șomeri.

Mișcarea a văzut în această activitate îndeplinirea voinței lui Codreanu; în anul 1935 el deschisese campania „comerțului legionar”, care avea ca scop

¹⁰⁹ Decretul-lege nr. 3361, „Monitorul Oficial”, 5 octombrie 1940.

¹¹⁰ *Cartea Neagră*, I, p. 144-145.

¹¹¹ Pentru argumentarea apelului lui Fux la Curtea Supremă, vezi: Ancl, *Documents*, II, nr. 95, p. 328-332. Pentru „Contractul de vânzare” cuprinzând și lista nominală a jefuitoarelor și împărțirea acțiunilor între ei, vezi *Idem*, nr. 17, p. 25.

¹¹² Simion, *Regimul*, p. 73.

excluderea evreilor din comerț și asistență pentru păturile sărace. Noua campanie s-a desfășurat cu succes: „Nu a fost familie necăjită sau tineri fără slujbă care, bătând la poarta Legiunii, să nu primească o mână de ajutor. Mai mult decât atât, legionarii din acest grup... constituiți în echipe, cutreierau ei înșiși, casă de casă, cartierele mărginașe ale Capitalei, pentru a descoperi nevoile fiecărei familii”¹¹³.

Concomitent cu depistarea familiilor nevoiașe, grupe de legionari înarmați au vizitat locuințele evreilor pentru „a aduna” mijloace necesare faptelor lor de caritate. „Acest focar de caritate creștină... fără să coste nici o centimă din bugetul țării”, după definiția lui Sima, a strâns bani și bunuri din donații benevole ale românilor și, în special, din „donații” cu forța de la evrei. Aproape în fiecare localitate unde trăiau evrei s-au comis jafuri și tâlhării pentru „Ajutor”. Diferența între aceste acțiuni și altele asemănătoare nu a fost în metoda utilizată, ci în menționarea scopului, în urechile victimelor forțate să doneze. Deseori, acesta a constituit pretextul pentru a stoarce bani de la evrei sau a le devaliza locuințele. În orașul Găiești, bande de legionari au comis spargeri la case și prăvălii și au făcut percheziții, din casă în casă, de unde s-au ridicat alimente... câteva kilograme zahăr, untdelemn – și de la magazine, pachete de bumbac, lăzi cu bere, mărfuri... Prin trenuri și gări și chiar în București, în Gara de Nord, călătorii erau percheziționați corporal... li se ridicau banii găsiți asupra lor... La Tulcea au fost chemați și somați ca, în câteva zile, să verse un milion de lei pentru „Ajutorul legionar”¹¹⁴.

În concluzie, campania de românizare a fost pusă în aplicare de către Garda de Fier în conformitate cu un program întocmit și condus de Consiliul Economic Legionar în frunte cu Ilie Gârneață, cu sprijinul lui Horia Sima și cu ajutorul administrației de stat și al poliției, aflate sub controlul Legiunii. Acțiunea de jaf al bunurilor evreiești a avut motivații politice și ideologice. În două luni și jumătate Garda de Fier a devenit instituția cea mai bogată din România. Președinția Consiliului de Miniștri a publicat, în aprilie 1941, date cu privire la bunurile, în majoritate evreiești, extorcate de legionari cât au fost la putere. În această perioadă au fost aprobate în tribunale 1.162 contracte de vânzare de bunuri semnate sub presiune, și erau cunoscute 1.081 de cazuri de confiscare de bunuri și 260 de cazuri de acaparare cu forța de imobile și locuințe. Legionarii au furat în întreaga Românie, în afară de București, bunuri evreiești în valoare de 1.018.624.911 lei, pentru care au plătit numai 52.176.763 lei, adică 5,12% din valoarea reală a bunurilor”¹¹⁵.

¹¹³ Sima, *Era*, p. 135, 490-491.

¹¹⁴ Adresa Uniunii Comunităților către directorul general al Siguranței cu privire la loviturile primite de evreii din diverse localități, 16 octombrie 1940. Din: AnceI, *Documents*, I, nr. 133, p. 557.

¹¹⁵ *Pe marginea prăpastiei*, I, p. 131-133.

Această statistică oficială se referă doar la situațiile ilegale pentru care au fost înaintate plângeri la tribunale. Autorii ei au stabilit că „este de la sine înțeles că lista este departe de a prezenta realitatea și toată tragedia cuprinsă în ea”, întrucât victimele „numai rareori au avut curajul să se plângă și chiar când au informat despre asta autoritățile, au ezitat să-și depună plângerile în scris”¹¹⁶.

Au fost și cazuri de acaparare cu forța de bunuri românești și de jefuire a românilor care se numărau printre dușmanii politici ai legionarilor sau a unor personalități ale fostului regim; dar averile evreiești au fost scopul declarat și concret al mișcării și motivația era una ideologică. Nu se poate pretinde deci, așa cum au susținut istoricii comuniști, că legionarii „n-au ezitat să se folosească de aceleași metode, fără deosebire, față de cetățenii români, evrei și unguri”. Numărul cazurilor de jaf de bunuri ale românilor a fost mai scăzut, comparativ și în cifre absolute, ceea ce rezultă și din documentația publicată de regimul Antonescu după înlăturarea legionarilor de la putere. „Sediile legionare și locuințele multor membri ai Gărzii de Fier se transformaseră în adevărate magazine de bunuri furate în cel mai clasic stil tâlhăresc”¹¹⁷.

Încercarea ulterioară de a estompa preocuparea aproape exclusivă și obsesivă a legionarilor privind „problema evreiască”, în cele patru luni și jumătate cât au stat la putere, nu poate șterge faptul că evreii și bunurile lor au constituit aproape singurul mijloc cu ajutorul căruia mișcarea a sperat să satisfacă parte din angajamentele luate față de acei români care au crezut în propaganda ei. Bunurile evreilor au fost un paravan pentru demagogia socială pe care Garda de Fier a practicat-o peste un deceniu. Mișcarea a promis că va da fiecărui țaran „un pogon” și va pune capăt exploatarii muncitorului. Tema evreiască a avut un rol principal în campania electorală. „După ce au pus mâna pe putere, conducătorii mișcării și-au dat seama că nu pot satisface promisiunile făcute. Legionarii au constatat că evreii nu stăpânesc pământurile României și că suprafața terenurilor în proprietate evreiască, pe care s-au grăbit să le naționalizeze, era infimă. Naționalizarea instalațiilor și întreprinderilor care prelucrau producția agricolă a îmbogățit o pătură subțire de capitaliști și de legionari în poziții importante. Tot ce mișcarea putea să facă pentru țărani era, după afirmațiile lui Sima, „să prevină ca jandarmii să-i mai terorizeze și să-i batjocorească”. Pe termen lung, căpeteniile mișcării au vrut „să pună la dispoziția plugarilor credite ieftine, eșalonate pe mai mulți ani, ca să scape de împrumuturi oneroase la bănci și de la evrei”; dar, la sfârșitul anului 1940, nu mai exista în România nici o bancă și nici o instituție financiară în proprietate evreiască”¹¹⁸.

¹¹⁶ *Idem*, p. 137; Simion, *Regimul*, p. 82-83.

¹¹⁷ Vezi, M. Fătu și I. Spălățelu, *Garda de Fier, organizație teroristă de tip fascist*, București, 1971, p. 294-297; Vezi și, în general, *Pe marginea prăpastiei*.

¹¹⁸ Sima, *Era*, I, p. 275.

Muncitorii au constituit ținta principală a mișcării în perioada regimului național-legionar. „Problema muncitorilor [cu alte cuvinte, îmbunătățirea situației lor economice și încetarea exploataării] era mai la îndemână de rezolvat, căci nu trebuia decât să le impunem proprietarilor de întreprinderi să se poarte mai omenește cu ei, revizuiindu-le scara de salarizare”¹¹⁹. Evreii și bunurile lor nu puteau „contribui”, în mod substanțial, la realizarea promisiunilor făcute muncitorilor, întrucât majoritatea minelor și a marilor întreprinderi industriale în care lucrau sute de mii de muncitori români erau în proprietatea statului sau în proprietate străină. Conducătorii mișcării, care dețineau funcții oficiale, au cerut consiliilor de administrație sau proprietarilor întreprinderilor – în numele valorilor statului național-legionar și prin intermediul comisarilor de românizare – să majoreze și uneori să dubleze salariul muncitorilor sau să fixeze un salariu minim, ceea ce ar fi dus la majorarea salariilor mici. Mișcarea s-a străduit să sublinieze în fața muncitorilor că este reprezentanta fidelă a doleanțelor lor: „Acum sunteți voi stăpâni pe țară... A încetat exploatarea. Nu mai e nevoie să faceți grevă”¹²⁰.

Într-un interval scurt, s-a produs o ruptură evidentă între principiile sociale ale mișcării și faptele majorității conducătorilor și activiștilor ei. Mulți dintre aceștia s-au îmbogățit și au devenit ei înșiși proprietari de întreprinderi, acțiuni, afaceri, restaurante, magazine și ateliere. Unii dintre conducătorii legionarilor au devenit membri în consilii de administrație ale unor concerne industriale sau bănci¹²¹.

Mișcarea și purtătorii ei de cuvânt s-au înglodat în contradicții grave. Pe de o parte, Sima chema membri mișcării și activiștii ei „să trăim în sărăcie, ucigând în noi poftele de îmbogățire materială”¹²². Pe de altă parte, a încercat să-i răscoale pe muncitori împotriva „exploataților”, propovăduind distrugerea ordinii sociale existente pentru ca, pe ruinele ei, să se întemeieze o societate legionară și o economie centralizată legionară. În publicații și discursuri festive și la ceremoniile de reînhumare a „eroilor” lor, șefii Legiunii au promis muncitorilor că-i vor putea învinge pe exploatați cu ajutorul „revoluției legionare”¹²³.

Dar în scurta perioadă a regimului național-legionar au avut loc schimbări nefaste pentru economia românească: o parte dintre ele din motive externe: prezența în țară a corpului expediționar german; acordurile economice cu Germania, care au fost în defavoarea României; ridicarea cursului mărcii față de leu, exportul intensificat de alimente, îmbrăcăminte, ulei și carne către Germania, în schimbul armamentului, al unor mașini- melte și al instruirii; închiderea piețelor

¹¹⁹ *Idem. Idem; Simion, Regimul*, p. 73.

¹²⁰ Sima a spus asta unei delegații de mineri care a venit să ceară mărirea salariului (Sima, *Era*, I, p. 277); vezi și : *Simion, Regimul*, p. 73.

¹²¹ *Idem*, p. 82.

¹²² *Idem*, p. 68.

¹²³ „Muncitorul Legionar”, 8.11. 1940; *Simion, Regimul*, p. 77.

tradiționale din Occident din cauza războiului și a cuceririlor germane, ceea ce a lovit greu în rezervele de valută: îndreptarea aproape a tuturor bogățiilor naturale și a petrolului către Germania și aliații ei, ș.a.m.d. În interiorul României, legionarii au contribuit și ei la această situație grea: dezorganizarea producției și comerțului a determinat paralizarea comenzilor din întreprinderi; atmosfera de instabilitate și-a căpătat expresia în scăderea generală a valorii bunurilor și în încetarea investițiilor. Toate acestea au provocat, în scurt timp, inflație, creșterea vertiginoasă a prețurilor produselor alimentare de primă necesitate și dispariția lor de pe piețe, iar lipsa de siguranță economică, politică și fizică a dus la haos. Vorbăria despre intenția mișcării „de a lichida burghezia” a constituit un exemplu de imprudență și chiar de prostie politică, în lumina faptului că, în scurt timp, și pe socoteala bunurilor evreiești, legionarii înșiși s-au transformat în „burghezi”¹²⁴.

„Legiunea nu poate tolera burghezia... Minte nu poate concepe legionari burghezi”¹²⁵. Asemenea declarații, în timp ce legionarii de pe tot întinsul țării au pus stăpânire cu forța, în numele mișcării sau individual, pe averi, pe întreprinderi și pe case, au creat o atmosferă dușmănoasă față de mișcare în cadrul vechiului *establishment* românesc și l-au antagonizat pe Antonescu însuși, înainte de a deveni aliatul lui Hitler. „Nu pot să acord protecție la astfel de fapte”, a țipat Antonescu în urechile ministrului de Interne Petrovicescu, după ce a descris, în ședința guvernului, actele de pradă și silnicie. „Nici la jidani nu pot să le iau averea, pentru că este a lor”¹²⁶.

Ajunsă la putere, mișcarea a fost pusă în fața unei dileme: să accepte moralitatea „burgheză”, să meargă pe drumul convențional și să profite de putere – cum se comporta orice alt partid la guvernare în România când îi venea rândul – și să-și răsplătească activiștii de seamă pentru fidelitatea lor cu numeroase privilegii; sau, din contra, să adopte calea „revoluționară”, de a pune stăpânire cu forța pe bunuri și bogății pentru a-și îndeplini promisiunile, legând astfel de Legiune un număr cât mai mare de români, membri vechi și noi ai mișcării.

Din cauza compoziției eterogene a aderenților, a împrejurărilor în care au venit la putere și a lipsei unei conduceri capabile, legionarii s-au comportat irresponsabil, desconsiderând vechiul *establishment* și, în scurt timp, au reușit să-și ridice împotriva cercuri largi ale acestuia.

Este necesară o clarificare cu privire la caracterul eterogen al mișcării. Garda de Fier a fost încă înainte de a veni la putere o mișcare populară, care și-a recrutat membri din toate păturile sociale. După afirmațiile unuia dintre cei mai dârzi oponenți ideologici ai ei, scriitorul și umanistul Tudor Teodorescu-Braniște, s-au adunat și au venit în rândurile Legiunii toate elementele nemulțumite și potrivnicii

¹²⁴ „Universul”, 17.8. 1940.

¹²⁵ Simion, *Regimul*, p. 81.

¹²⁶ *Pe marginea prăpastiei*, I, p. 214.

ordinii din țară: profesorul șomer sau care trăia dintr-un salariu insuficient, absolventul fără câștig al universității, medicul fără pacienți, avocatul fără procese ș.a.m.d. La sate mișcarea a adunat drojdia¹²⁷.

Către sfârșitul regimului lui Carol al II-lea, mișcarea s-a orientat spre constituirea unei solide baze de mase, și toate aceste categorii aveau ceva comun: nemulțumirea față de situația politică. Era vorba de țărani săraci, tineret, lumpen-proletariat, parte din mica burghezie urbană, precum și mulți muncitori care de abia părăsiseră satul și se stabiliseră în oraș¹²⁸. În sfârșit, atunci când s-a părut că sistemul democrat, cu toate defectele felului cum era aplicat în România, a dat faliment și că țara va putea să se întoarcă și să-și găsească „rădăcinile” prin naționalism extremist, întărit cu creștinism ortodox în interpretarea legionară, rândurile mișcării s-au întărit cu „noi credincioși”.

„Femei aristocrate, mari industriași în așteptarea unor condiții privilegiate în viitor, tineri din familii bune, tinere care căutau senzații tari, politicieni incapabili care au fost alungați din toate partidele..., o importantă parte a intelectualității noastre roasă de ambiții”¹²⁹.

Venită la putere, Garda de Fier trebuia să plătească multe datorii. Mișcarea a împărțit cu generozitate posturi în ministere și instituții de stat din București și provincie și funcții înalte în marile trusturi industriale ale statului; și-a introdus intelectualii frustrați în universități și, după necesități, i-a alungat din ele pe cei care i s-au opus timp de mulți ani; a pus stăpânire pe Radiodifuziune, și a încercat – fără mare succes – să pună stăpânire pe viața spirituală. Dar, spre deosebire de belșugul de posturi și mijloace de recompensare a membrilor mișcării, a devenit clar că-i lipseau oamenii înzestrați și experimentați care să-și asume conducerea statului.

Concomitent, Legiunea aproape că nu avea ce să ofere gloatei de sprijinitori noi și vechi, care veneau din diverse pături sociale și pe care îi uneau numai sentimentul de frustrare și antisemitismul. Atacul împotriva evreilor, a averilor lor, a mijloacelor lor de existență și a ocupațiilor lor nu izvoră deci numai din ideologia mișcării sau din imitarea naziștilor; el avea și mobiluri concrete: avocații au primit cadou înlăturarea colegilor de meserie evrei, cărora li s-a permis să se ocupe numai „de problemele coreligionarilor lor”: medici români etnici au cerut și au obținut înlăturarea a mii de medici evrei din instituțiile publice, din instituțiile de stat, din

¹²⁷ Congrès Mondial Juif, *Le régime legionnaire et sa solution du problème juif*, album. (Bucarest, 1945), p. 3; Unul dintre politicienii români cei mai cunoscuți și prestigioși a definit în felul acesta partidele românești în anul 1936: „grupări de interese personale care sub numele de partide – mască înșelătoare – iau succesiv cu arendă disponibilitățile statului și se gonesc succesiv de la putere” (din franceză); vezi: *Împotriva fascismului*, București, 1971, p. 32.

¹²⁸ M. Ionescu, „*Tehnica și resorturile teroarei în perioada dictaturii legionar-antonesciene*”, *Împotriva fascismului*, p. 198.

¹²⁹ Vezi 128.

policlinici și din spitalele statului, interzicându-li-se să îngrijească bolnavi români; absolvenților universităților în diferite domenii li s-au oferit, dintr-o dată, din belșug posturi și locuri de muncă, în parte eliberate și în urma înlăturării altor români „care au servit regimul dictatorial al regelui”, așa cum i-au numit ziaristii legionari. Restul au trebuit să-și găsească satisfacția în prăvălii, afaceri, locuințe, clădiri, obiecte casnice și banii numerar ai evreilor.

În partea de jos a scalei se aflau săracii și nevoiașii; ei nu s-au bucurat de posibilitățile amintite și s-au mulțumit cu instituțiile de ajutor ale Legiunii, care s-a străduit să le satisfacă necesitățile pe seama evreilor. Faptul a corespuns intereselor de partid, precum și moralei creștine, în numele căreia mișcarea pretindea că acționează.

CAPITOLUL 9

Teroarea legionară

Unități teroriste ale Gărzii de Fier

Garda de Fier a fost întemeiată de Codreanu, printre altele, deoarece nu a fost de acord cu strategia Ligii Apărării Național Creștine a lui Cuza. Liga tindea să-și realizeze scopurile în special prin intermediul sistemului parlamentar și nu prin distrugerea lui. Codreanu voia să „purifice” națiunea română și să „apere” credința creștin-ortodoxă, potrivit propriei sale viziuni. Legiunea a adoptat teroarea ca metodă de acțiune, justificând-o cu argumente creștine, cerând, în același timp, supunere oarbă față de „Căpitan”. Tineretul Ligii, care a creat Garda de Fier, s-a eliberat, treptat, de influența concepțiilor lui Cuza și s-a angajat într-o activitate independentă „antiparlamentară” și „revoluționară”¹.

După părerea lui Codreanu, nu era posibilă realizarea scopurilor naționaliștilor români fără folosirea „violentei dacă se cere violență, cu sacrificii de vieți omenești dacă se cer sacrificii”².

Crearea regimului național-legionar a eliberat aproape instantaneu puțințele frâne care mai existau în rândul nucleului dur al legionarilor, permițându-le „dezlănțuirea oarbă a unor instincte de fiară”³ cu privire la evrei.

Când Garda de Fier a venit la putere, ea cuprindea deja cadrele organizatorice care i-au permis să conducă politica de teroare. Unul dintre ele era Corpul muncitoresc legionar, înființat în anul 1936, și care s-a întărit după ce regele a interzis activitatea sindicatelor. După venirea legionarilor la putere, Corpul muncitoresc a fost reorganizat ca garnizoană.

Studentii au fost a doua pepinieră de specialiști și executanți ai terorii. Uniunea Națională a Studenților Creștini, constituită la începutul anilor douăzeci cu obiectivul declarat de a-i alunga pe studenții evrei din universități, a devenit, în timpul regimului național-legionar, un fel de filială a mișcării pentru acțiuni teroriste. Începând cu anul 1934, studenți legionari au fost aleși în toate comitetele de conducere, și fuziunea între cele două organizații – Uniunea Studenților și Garda de Fier – era atât de clară încât, până la urmă, „guvernul și autoritățile au considerat Uniunea... un organism-anexă al mișcării”. Ca șef al Uniunii a fost

¹ M. Rusenescu și I. Saizu, *Viața politică în România. 1922-1928*, Editura Politică, București, 1979, p. 109-110.

² „Cuvântul”, 26.7. 1926.

³ G. Ivașcu, *O ideologie monstruoasă. Împotriva fascismului*, București, 1971, p. 108.

numit un terorist perfecționat în Germania, Viorel Trifa, în momentul când s-a întors din exil. El a desființat conducerea aleasă a studenților și a anunțat că modelul îl reprezintă „sistemul de conducere al studențimii germane și... structura autoritară a noului stat român, care avea în fruntea lui un Conducător”⁴.

Garda de Fier și-a recrutat sprijinitorii violenți și dintre elevii și învățătorii din școlile medii și elementare. „O parte a profesorilor... și învățătorilor au participat, într-un fel sau altul, la acțiunile organizate de legionari, antrenând și elevii în activitățile respective”⁵. Mișcarea a acordat o mare importanță rolului învățătorului (sau al profesorului) în transformarea copiilor „în legionari de mâine”, prin „îndreptarea sufletului elevului pe căile eroismului și ale jertfei de sine”. După moartea lui Codreanu, a continuat „educarea elevilor simpatizanți ai mișcării în cadre legionare care au trecut la activitate clandestină”: acest fapt a întărit atracția spre ele. Elevii au fost educați să vadă în „conducătorul” mort un fel de sfânt creștin ortodox care continuă să supravegheze mișcarea și poporul și să aibă grijă de ei⁶.

Regimul legionar a început în primele zile ale lunii septembrie, în preajma deschiderii noului an școlar; dar elevii, influențați de dascălii lor legionari, au lăsat cartea pe planul al doilea. „Preocupările lor de căpetenie deveniseră marșurile, cântecele legionare și chiar înarmarea”. Datele statistice publicate de regimul Antonescu, după înăbușirea rebeliunii legionare, arătau că 1.109 învățători n-au predat și peste 18.500 de elevi n-au învățat din cauza participării la diverse ședințe ale mișcării. „Majoritatea acestor elevi erau înarmați cu pistoale pe care le purtau în ghiozdane și, foarte adesea, stăteau cu ele pe pupitre în timpul orelor de curs... multe școli au servit de depozite de armament și muniții, datorită complicității profesorilor”⁷.

Conducătorii mișcării au fost convinși că ei reprezintă puritatea sentimentelor naționaliste ale tineretului român; și pe acest fundal pot fi înțelese furia, ura și invidia manifestate de Horia Sima față de mișcarea de tineret concurentă înființată de regele Carol în perioada dictaturii lui. „Straja Țării” „pretindea că este inspirată din fascismul italian și în realitate nu urmărea decât să se substituie tineretului în Noua Europă”⁸.

Tineretul care va reprezenta România nouă era, după spusele lui Sima, tineretul legionar „care incendiase cu elanul lui întreaga națiune”, la propriu și la figurat.

⁴ H. Sima, *Era Libertății. Statul Național-Legionar*, I, Madrid, 1982, p. 137-139 (în continuare: Sima, *Era*).

⁵ A. Simion: *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940 – ianuarie 1941*, Cluj-Napoca, 1976, p. 89 (în continuare: Simion, *Regimul*).

⁶ *Pe marginea prăpastiei*, 21-23 ianuarie 1941, II, p. 85-87, București, 1941 (în continuare: *Pe marginea prăpastiei*).

⁷ *Idem*, p. 89.

⁸ Sima, *Era*, p. 371.

Conducătorii mișcării au ordonat acestui tineret să comită crime, având grijă să-l elibereze de responsabilitatea fizică și morală, prin folosirea unor motive din ceremonialul ortodox creștin: pe calea convingerii că a sosit ziua judecății și, odată cu ea, data răzbunării pe toți cei care s-au împotrivit, în trecut, Gărzii de Fier; și prin eliberarea de pedepse „pe lumea cealaltă”, pe care a acordat-o clerul legionar. Conducătorii regimului național-legionar obișnuiau să-i prezinte pe oamenii vechiului regim ca vânduți evreilor, ca membri în societatea ocultă a francmasonilor, „oameni lipsiți de ideal, vinovați de prăbușirea granițelor țării”. Într-un discurs pe care l-a ținut la 10 decembrie 1940, la trei zile după asasinarea adversarilor mișcării în închisoarea de la Jilava, Sima a justificat crima cu aceste cuvinte, care combinau, nu întâmplător, imagini din viața lui Isus și principiul iertării creștine: „Oameni care au comis mii de ilegalități și crime cer de la legionari să fie sfinți și zei; după ce ne-au ucis Căpitanul, care singur putea să-i ierte și după ce douăzeci de ani acest tineret a fost umilit și răstignit”⁹.

La dispoziția mișcării au stat și alte organe cu caracter militar, paramilitar și polițist, parte din ele vechi, altele noi. Uniunea Națională a Studenților Creștini a înființat câteva unități paramilitare, printre care Centrul studentesc. Legiunea nu a reușit să mobilizeze mulți simpatizanți în armată, dar a atras în rândurile ei mulți ofițeri în retragere, care „puteau contribui, prin experiența și pricepera lor, la organizarea unităților paramilitare proprii ale Legiunii”¹⁰. Aceste unități au fost întărite din rândurile zecilor de mii de membri care s-au alăturat mișcării în timpul regimului național-legionar, mulți dintre ei neavând o meserie definită. Istoricul A. Simion a făcut o descriere exactă a maselor de români care s-au alăturat în această perioadă Gărzii de Fier și a remarcat, că din această materie umană, s-au constituit multe din unitățile care au băgat spaima și în evrei și în oponenții mișcării: indivizi provenind din cele mai diverse categorii sociale, pe care de cele mai multe ori nu-i unea nimic altceva decât pofta de a se îmbogăți și dorința de a parveni¹¹.

Pe acest fundament uman (și îndeosebi din rândurile tineretului) au fost create unități ale poliției legionare, unități de șoc („Vestitorii”, „Răzleții”), Uniunea muncitorilor legionari, unități de tinere („Cetățuile de Fete”), grupurile de colectare de bani și alimente ale „Ajutorului legionar” ș.a.¹². De asemenea, au stat la dispoziția mișcării Gărzile legionare motorizate, care s-au ocupat cu „achiziționarea” motocicletelor, mașinilor, camioanelor și tractoarelor. Aceste unități numărau mii de membri, gata de acțiune la ordinul comandanților lor. Corpul muncitoresc legionar, de pildă, număra zece mii de oameni. Unitățile studentești numărau și ele câteva mii. Statutul comandantului în aceste formații era

⁹ *Idem*, p. 527-528.

¹⁰ Simion, *Regimul*, p. 92, 96.

¹¹ *Idem*, p. 96.

¹² Vezi lista organizațiilor și comandanților lor, în: Sima, *Era*, I, p. 126, 129, 505-506.

extrem de important, întrucât membrii lor au fost educați în spiritul supunerii oarbe. Structuri precum unitățile de șoc „Răzleții” din București și Uniunea studenților legionari sub comanda lui Vasile Andrei, Gărzile încazarmate sub comanda lui Ovidiu Găină și Serviciul de ordine al lui Boian nu au pus nici un fel de probleme conducătorilor noului regim; dar unitățile muncitorilor din județul Prahova și Corpul muncitoresc legionar din celelalte orașe ale României au provocat o serioasă bătaie de cap, întrucât comandanții lor au organizat din proprie inițiativă acțiuni și au refuzat să asculte dispozițiile conducerii de la București; sau – așa cum a definit Sima – s-a simțit la ei „o stare colectivă de răzvrătire”¹³.

Nu se poate încheia acest capitol despre grupările teroriste legionare fără a aminti contribuția intelectualității la justificarea spirituală a terorii. Filosoful și scriitorul Emil Cioran a publicat la începutul anului 1936 o carte purtând titlul *Schimbară la față a României*. În această carte el afirma, printre altele, că ceea ce se cerea pentru renașterea statului român era „o exaltare până la fanatism... toate mijloacele sunt justificate. Teroare, crimă, bestialitate, perfidie... Nu pot iubi decât o Românie în delir... Atâta timp cât un popor n-a purtat un război de agresiune, el nu există ca factor activ al istoriei”¹⁴.

Astfel de „reflecții”, completate cu o porție masivă de antisemitism creștin, s-au adăugat la fundamentul ideologic lăsat de predecesorii lui Cioran privind „omul nou legionar” care se va naște „după furtună”¹⁵. Moța, și îndeosebi Marin, au dezvoltat încă în 1933 ideologia „faptei”¹⁶. Marin cerea intelectualului român să-și schimbe lumea sa conceptuală, și să fie viril¹⁷. Mircea Eliade și Cioran reprezentau, în multe sensuri, fructul care s-a copt în livada ideologiei legionare, înflorită cu Nae Ionescu și alții: deschizătorii de drum au luat în derâdere logica, legea și regimul democratic și continuatorii lor au disprețuit până și viața omului.

Rădăcinile teroarei legionare trebuie, deci, căutate în primul rând în România însăși și nu în Germania, și cu atât mai puțin în Italia.

Poliția legionară

Cel mai periculos organ terorist a fost poliția legionară.

Aceasta a fost creată, organizată și modelată cu ajutorul unităților naziste paralele și după modelul lor. Înființată în ziua abdicării regelui, la 6 septembrie 1941, cu scopul de a apăra noul regim și de a-i prizoni pe adversarii mișcării, ea s-a bucurat, la început, de aprobarea lui Antonescu. Capii mișcării au văzut în crearea unei forme paralele cu poliția statului ceva „natural, cum este miliția fascistă și a

¹³ *Idem*, p. 617-618.

¹⁴ Vezi E. Cioran, *Schimbară la față a României*, București, 1941, p. 50, 53-54, 107, 185.

¹⁵ I. Moța, *Cranii de Lemn*, Ediția Monumentul M.M., Colecția Omul Nou, München, 1970, p. 289.

¹⁶ V. Marin, *Crez de generație*, ed. a II-a, București, 1937 (reeditată Colecția Europa, München, 1977, p. 47).

¹⁷ *Idem*, p. 137.

SA german”. Concomitent, a crescut numărul legionarilor în poliția statului, datorită influenței obținute în Ministerul de Interne și în posturi-cheie din Direcția Generală a Poliției.

În același timp, mișcarea a dus o campanie accelerată de racolare de noi membri din cadrul polițiștilor obișnuiți. „La București... poliția de stat s-a transformat literalmente într-un instrument în mâinile legionarilor”¹⁸.

Comandamentul poliției legionare și-a avut sediul în București, a întreținut o rețea independentă de agenți și era direct subordonat lui Horia Sima. Organizarea internă și activitatea erau secrete, iar la secret n-au fost asociați nici măcar membrii Legiunii din poliția statului. La sfârșitul lui octombrie 1940, Himmler l-a trimis în România pe unul din oamenii lui Heidrich, șeful Poliției de Siguranță a Germaniei, pentru a organiza „o unitate de legătură legionară”. Scopul acestei misiuni a fost de a remodela Garda de Fier după modelul german. Potrivit afirmațiilor unuia dintre conducătorii spionajului nazist, legiunea nu a fost entuziasmată de idee, dar delegația a fost primită frumos și, în cele din urmă, a fost creată o organizație legionară semipolițienească „în mare măsură după exemplul S.S.-ului”¹⁹.

Naziștii nu s-au rezumat la instruirea legionarilor, ci i-au înzestrat cu o importantă cantitate de armament, prin intermediul serviciilor SS și SD din România, precum și prin intermediul misiunii militare germane. Faptul nu i-a rămas necunoscut lui Antonescu și, mai târziu, el s-a plâns unor militari germani că poliția legionară, pe care a numit-o „mișcare ilegală”, a fost fondată de către diversele servicii germane²⁰. Sima a făcut mai mult decât atât și, după consolidarea poliției, a transformat câteva alte unități care nu s-au bucurat de instruirea nazistă, ca „Răzleții” și „Spărgătorii de fronturi”, „în unități de șoc adevărate după exemplul hitlerist”.

Mișcarea nu a așteptat, deci, instruirea nazistă pentru a crea organul care a servit-o în realizarea politicii de teroare. După spusele lui Sima, „când factorul timp decide... accentul cade mai mult pe iuțea execuției unui proiect și mai puțin pe competența personalului”. Graba l-a împins pe Sima „să trec peste formele legale pentru a obține arme de la Ministerul de Interne. Pe o bucățică de hârtie, ruptă nu știu de unde, i-am scris generalului Petrovicescu câteva cuvinte, prin care îl rugam să predea legionarilor revolve”²¹. „Băieții” s-au organizat cu repeziune, „reușind să-i momească mai ales pe tineri cu demagogia lor națională și socială”. Ei nu s-au mulțumit cu revolvele ci au pus mâna, cu sau fără aprobare, cu acoperirea legionarilor care aveau sub control Direcția Generală a Poliției și

¹⁸ M. Fătu și I. Spălățelu, *Garda de Fier, organizație teroristă de tip fascist*. București, 1971, p. 307 (în continuare, *Garda de Fier*).

¹⁹ Vezi: W. Hoettl, *The Secret Front: The Story of Nazi Political Espionage*, London, /1953/, p. 178.

²⁰ Generaloberst Halden, *Kriegstagebuch, vol. II. Von der geplanten Landung in England bis zum Beginn des Ostfeldzuges* (1.7. 1940- 21.6. 1941), Stuttgart, 1963, p. 205.

²¹ Sima, *Era*, I, p. 106.

diverse departamente ale Ministerului de Interne, pe armament care aparținea poliției și jandarmeriei și au jefuit magazine de arme²².

Creșterea bruscă și întărirea evidentă a poliției care a stat exclusiv la dispoziția mișcării a provocat îngrijorarea populației și, îndeosebi, a armatei. Sima a încercat să-l liniștească pe Antonescu, emițând, încă în octombrie 1940, o circulară prin care stabilea că misiunea poliției legionare este să sprijine poliția obișnuită.

Estomparea limitelor dintre poliția statului și poliția legionară nu era absolută și aceasta datorită contramăsurilor luate de Antonescu și de oamenii săi, parte înainte de crearea poliției legionare și parte după aceea.

Antonescu a reușit să-și păstreze controlul asupra unităților jandarmeriei, scoțându-le de sub autoritatea ministrului de Interne, trecându-le sub aceea a Președinției Consiliului de Miniștri, precum și asupra unei părți din aparatul Ministerului de Interne și al poliției de Siguranță din acest minister, unde a rămas omul său de încredere, ministrul adjunct pentru problemele interne Alecsandru Rioșanu. Pe de altă parte, noul director general al Ministerului de Interne, Alecsandru Ghica, a dat dispoziție tuturor direcțiilor județene de poliție să colaboreze cu conducerile locale ale Gărzii de Fier; iar, la 28 septembrie 1940, a atras atenția poliției statului că „Neexecutarea ordinelor prefectilor de județ [care în majoritatea lor erau legionari] va fi imediat sancționată cu destituirea din post”²³.

Poliția legionară s-a transformat, în decurs de câteva săptămâni, într-un instrument scăpat de sub control, a provocat haos în România, a stimulat alte unități teroriste din interiorul mișcării și din afara ei să inițieze acțiuni al căror scop era îmbogățirea teroriștilor și maltratarea evreilor. În publicația oficială a guvernului Antonescu din septembrie 1941, după îndepărtarea mișcării de la putere, compoziția poliției legionare a fost descrisă astfel: „elemente fără nici o pregătire de specialitate, fără cultură, fără suflet, din dezmoșteniții soartei, culeși din pulbere de drum”²⁴.

Oamenii de această teapă au fost recrutați în primul rând pentru a păzi regimul și pentru a-i aresta pe cei ce s-au împotrivit mișcării în mod activ în perioada dictaturii regelui Carol, campanie care, după părerea căpeteniilor Legiunii, „nu se putea realiza cu vechile cadre polițienești”²⁵. Poliția legionară avea deci o misiune importantă: de răzbunare împotriva vechiului regim, care-i persecutasă pe membrii Gărzii de Fier în anii treizeci.

Problema evreiască ocupa un loc secundar în considerațiile legionarilor în momentul când și-au înființat poliția; dar existența unui corp polițienesc paralel

²² Simion, *Regimul*, p. 199.

²³ *Pe marginea prăpastiei*, II, p. 172-173.

²⁴ *Asasinatele de la Jilava, Snagov și Strejnicu*, 26-27 noiembrie 1940, București, 1941, p. 166.

²⁵ Sima, *Era*, I, p. 564.

celui al poliției statului, prin însăși natura lui nelegală, a determinat proliferarea altor formații polițienești, ilegale, a căror principală misiune era terorizarea evreilor pentru a le stoarce bani și avere. Acei „polițiști” care au acționat în bande sau din proprie inițiativă au păstrat pentru ei, în multe cazuri, averea jefuită sau parte din ea, și nu au predat-o forurilor legionare amintite mai sus.

Această realitate, care a provocat haos general și economic, a sporit tensiunea dintre Sima și Antonescu. La începutul lui noiembrie, Sima a hotărât să numească un nou comandant în fruntea poliției legionare din Capitală, Ion Banu, întrucât vechiul comandant, Apostolescu, „cu toate repetatele mele avertismente, n-a fost în stare să descopere pe făptașii unor tulburări în Capitală, care, după informațiile victimelor, se prezentau ca poliție legionară”²⁶.

La 27 noiembrie 1940, câteva dintre unitățile teroriste ale mișcării, în frunte cu Corpul muncitoresc legionar, câțiva dintre șefii poliției legionare și legionari infiltrați în poliția de stat, „au răzbunat” asasinarea lui Codreanu și au ucis 65 de fruntași ai vechiului regim, arestați la începutul statului național-legionar și închiși în închisoarea din satul Jilava. Ordinul de asasinare l-a dat comandantul Corpului muncitoresc legionar, Dumitru Grozea. Asasinii s-au adunat după crimă și s-au închinat în fața cadavrului lui Codreanu, care a fost scos din mormânt pentru a fi reînhumat. Procesiunea legionară a trecut pe străzile principale ale Capitalei spre „Casa Verde”, unde Codreanu a fost îngropat într-un mausoleu ridicat în memoria lui. Tribunalul Suprem a anulat condamnarea lui Codreanu de către Tribunalul Militar din anul 1938; atunci el fusese condamnat la zece ani de închisoare pentru trădare, complot cu o putere străină (Germania) ș.a. Sistemul judiciar a ingenuncheat în fața spiritului nou²⁷.

Acest măcel și, peste două zile, asasinarea profesorului Iorga a constituit picătura care a revărsat paharul în relațiile dintre Antonescu și Garda de Fier, în general, și Antonescu și Sima, în particular. La 29 noiembrie, Antonescu a ordonat dizolvarea patrulelor legionare care păzeau instituții publice și clădiri guvernamentale și, cu această ocazie, a adăugat un avertisment: „Cine poartă armă trebuie dezarmat imediat și dat pe mâna justiției”.

A doua zi, Antonescu a ordonat dezarmarea poliției legionare; această măsură a primit și sprijinul lui Himmler²⁸. Ministrul de Interne Petrovicescu a hotărât să ocolească dispoziția, după câte se pare cu aprobarea lui Sima, și să transfere personalul capabil al poliției legionare la poliția obișnuită²⁹.

Oamenii poliției legionare care nu au fost trecuți la poliția obișnuită au fost transferați la Serviciul de ordine, formație internă legionară, constituită de Sima,

²⁶ *Idem*, p. 574.

²⁷ *Idem*, II, p. 127.

²⁸ *Idem*, I, p. 400, *Pe marginea prăpastiei*, p. 201.

²⁹ *Pe marginea prăpastiei*, p. 13.

care „nu se ocupă decât cu menținerea ordinii înăuntrul mișcării”³⁰. Comandantul poliției legionare, Boian, a fost numit în fruntea Serviciului de ordine. Acest Serviciu a fost întărit cu membri noi din aripa fanatică a mișcării – studenții. Rezultatul a fost că, în locul poliției legionare, a apărut un nou corp terorist iar poliția obișnuită a fost inundată de oamenii mișcării, până atunci aparținând poliției legionare. Și dacă asta nu era destul, Corpul muncitoresc legionar (dintre unitățile cele mai barbare față de evrei) a hotărât să-și întemeieze o poliție proprie, al cărei unic scop era, după afirmațiile comandantului Gărzii de Fier însuși, „să spargă casele evreilor și să ridice obiecte de valoare”³¹. Toate aceste corpuri teroriste au acționat alături de instituțiile de păzire a ordinii în stat – poliția, Siguranța și jandarmeria – și uneori în locul lor.

Centre de tortură

Unitățile teroriste ale Gărzii de Fier și instituțiile de stat aflate sub influența lor au înființat centre de tortură, în care au închis și au schingiuit evrei, și nu numai pentru a stoarce de la ei bani și bunuri. Drept centre de tortură au servit prefecturi și comisariate de poliție, primării cu instituțiile lor, școli, „cuiburi” și „case verzi” ale mișcării, imobile unde își aveau sediul diverse instituții ale Legiunii, filiale ale secției financiare și, în timpul rebeliunii, și sinagogi și instituții ale Comunității (ulterior, ele au fost arse și distruse). Cu cât s-a întărit amprenta legionară asupra regimului, cu atât s-a estompat deosebirea dintre mișcare și stat, și în afară de cazărmile armatei române, toate celelalte instituții au colaborat sau au fost nevoite să colaboreze la aplicarea politicii teroriste a Gărzii de Fier (deși au fost și cazuri de torturare a evreilor în clădirile armatei). Poliția și Siguranța au fost inundate de legionari „încercând și de cele mai multe ori reușind să le transforme în organe proprii”³². Prefecții, care, în fapt, erau comandanții de poliție în orașele de provincie, au fost oamenii mișcării. Ministerul de Interne, cu toate departamentele și directorii lui, în afară de unul singur, au fost legionari, sau au trecut de partea lor. De asemenea, a stat la dispoziția mișcării Direcția Generală a Poliției din Capitală.

În mâinile lui Antonescu și ale sprijinitorilor lui au rămas armata, jandarmeria și Serviciul Secret. În fruntea jandarmeriei, Antonescu l-a numit pe prietenul său, generalul Constantin Vasiliu, iar în fruntea Serviciului Secret, pe un talentat specialist în informații, Eugen Cristescu, după ce legionarii l-au asasinat pe fostul șef al Serviciului Special de Informații, Moruzov, omul de încredere al regelui Carol. De asemenea, la dispoziția lui Antonescu a stat un departament al Ministerului de Interne, condus de ministrul adjunct pentru ordinea publică,

³⁰ Sima, *Era*, I, p. 574.

³¹ *Idem*, p. 610.

³² Simion, *Regimul*, p. 92.

colonelul Rioșanu. Toate celelalte instituții ale statului pentru menținerea ordinii au fost sub controlul legionarilor sau au devenit legionare.

În perioada aceea trebuia făcută distincția între câteva feluri de teroare: teroare cu scopul de a stoarce bunuri, teroare pentru înfricoșare, teroare în vederea realizării „visului antisemit”, teroare politică și acte de violență pentru satisfacerea instinctelor. Toate aceste variațiuni pe o temă dată aveau în comun ușurința și repeziciunea trecerii de la antisemitismul „rece” la antisemitismul „activ”, fără ca aceasta să trezească conștiința națională. Este adevărat că și mulți dintre oponenții noului regim se aflau în mare pericol; dar, în afara măcelului de la Jilava, a asasinării altor câtorva personalități sau a arestării câtorva sute de persoane legate de vechiul regim, nu s-au mai produs alte grave evenimente; statul național-legionar s-a comportat ca un „răzbunător” mai ales împotriva populației evreiești. Toate rezervele morale care mai rămăseseră au căzut dintr-o dată. Se poate pune aici întrebarea: care ar fi fost soarta evreilor, dacă regimul național-legionar ar fi continuat să existe după ce naziștii trecuseră la aplicarea „soluției finale”?

„Răzbunarea” a început prin arestări întâmplătoare, prin percheziții corporale, spargeri de case, bătăi, violuri, schingiuri în centre de tortură stabile și improvizate, prin expunerea la „stâlpul infamiei”, după exemplul nazist, prin alungarea din locuințe, din sate și orașele, amenzi și taxe ș.a. „Răzbunarea” a căpătat proporții apocaliptice în zilele rebeliunii, 21-23 ianuarie 1941, când sinagogi au fost profanate și incendiate, locuințe, străzi și cartiere au fost prădate și zeci de evrei au fost executați în mod barbar.

În ceea ce privește actele de teroare, nu a existat o diferență între orașele din România, decât prin intensitate și grad de cruzime. Cu cât momentul confruntării cu Antonescu și armata se apropia, cu atât s-au înmulțit actele de sălbăticie fără motiv, sadismul împotriva evreilor ca indivizi și contra unor comunități întregi. Armata nu a rămas întotdeauna deoparte și, în localități depărtate de București, a luat uneori parte activă la faptele legionarilor.

Un exemplu în acest sens îl poate oferi orașelul Câmpulung Moldovenesc, fieful lui Iașinschi, ministrul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale. Sărbătoarea de Iom Kipur, care a căzut în 12 octombrie, a fost aleasă ca zi a teroarei. În fruntea acțiunii a stat comandantul local al Gărzii de Fier, Vasile Erhan, și alături de el prefectul județului, Constantin Rusu, și comandantul unității militare staționate în localitate, colonelul Mociulski. Ultimul a pus la dispoziție santinele, care au fost postate în fața caselor evreiești, împiedicându-i pe locatari să iasă sau să intre. Patrulă de polițiști și legionari au pătruns în locuințe. Parte din obiectele casnice ale evreilor au fost încărcate în căruțe și au fost trimise la „Casa Verde” locală. Printre altele, a fost profanată, jefuită și distrusă importanta bibliotecă de cărți sfinte a rabinului Mozes Iosef Rubin, care cuprindea mai mult de zece mii de cărți. Rabinul însuși a fost schingiuit în sinagogă pentru a semna o declarație că ar fi ascuns

dinamită, după aceea a fost târât pe străzile orașului de militari cu pistoale în mână și „a fost înhămat la o căruță încărcată cu alimente iar fiul rabinului a fost pus să conducă această căruță trasă de tatăl său”. Sinagogile au fost profanate, au fost furate toate obiectele de cult despre care tâlharii au crezut că au o anumită valoare. După afirmațiile rabinului Șafran, însuși ministrul Iașinschi a dat dispoziția să-i oblige pe evreii din localitate și pe rabinul Rubin să muncească de Iom Kipur³³.

În orașelul Hârlău din nordul Moldovei a existat o împărțire a muncii între legionarii și armată. Legionarii au arestat treizeci de bărbați evrei pe care i-au găsit în locuințe, pe stradă sau la sinagogă și i-au dus la garnizoana unității de artilerie încartiruite în localitate. Soldații au efectuat o percheziție corporală asupra celor arestați, reținând orice obiect de valoare pe care l-au găsit, „și, după aceea, i-au dezbrăcat goi, i-au legat de un cal de lemn care folosea la instrucție, și în această stare i-au bătut până la sânge cu curele și cu paturile puștilor, până ce o parte din ei și-au pierdut cunoștința”. Bande de legionari au pătruns între timp în locuințe și prăvălii și au smuls cu forța aproape toate bunurile. Cine se împotriva era bătut și torturat. Evreii au fost siliți să semneze că „automat” cedează parte din bunuri „Ajutorului legionar”. Cei care au încercat să părăsească orașelul au fost coborâți cu forța din trenuri și autobuze; dar și invers: farmacistul a fost obligat, de către un polițist, „prin amenințare cu moartea, să-l părăsească”³⁴. Fapte asemănătoare au fost comise în alte localități de-a lungul graniței cu Uniunea Sovietică, unde, de teama invaziei sovietice, erau concentrate unități militare românești.

Alungarea evreilor din locuințe și localități

În multe regiuni, legionarii au început să înfăptuiască vechiul vis antisemit: „curățirea” satelor de evrei. Această acțiune avea un dublu scop: să jefuiască bunurile evreiești sau, după spusele lui Sima, „să separăm masa fărâncască de influența nefastă a evreimii”, și să îndeplinească „un vechi deziderat al celor mai mari gânditori ai neamului nostru”³⁵. Aceste acțiuni au fost arbitrare chiar și în raport cu legislația antisemită a regimului național-legionar. Campania a fost planificată și ordinul de evacuare a evreilor s-a transmis verbal de către ministrul de Interne.

Apeluri pentru alungarea evreilor din sate și din țară în general s-au făcut auzite tot timpul, dar, în vara lui 1940, au îmbrăcat forma unui pericol iminent pentru existența însăși a evreilor în România. Organul antisemit „Porunca Vremii”

³³ Adresa Federației către directorul general al Siguranței, 16 octombrie 1940. Din: Ancel, *Documents*, I, nr. 138, p. 556; A. Șafran, *Memorii*, Ierusalim, 1991 (ebraică), p. 55.

³⁴ Memoriul Federației din 12 februarie 1941, Ancel, *Documents*, II, nr. 76, p. 236 (în continuare, Memoriul din 12 februarie 1941); *Cartea Neagră*, I, p. 203.

³⁵ Sima, *Era*, I, p. 251, 253; M. Carp, *Cartea Neagră. Suferințele evreilor din România, 1940-1944*, (în continuare, *Cartea Neagră*), București, 1944, p. 203.

a concurat în acest domeniu cu legionarii și a clarificat cum trebuie rezolvată problema evreiască: „Soluția cea mai potrivită, deși este cea mai cutezătoare, mergând adesea până la represiuni sângeroase, este eliminarea jidanilor. Să fie pur și simplu dați afară, pentru a li se șterge urma... E drept că soluția are toate aparențele unei operații chirurgicale. Ei și?”³⁶

Presă antisemită a urmărit în această perioadă prigonirea evreilor în Germania nazistă și a propus însușirea metodelor ei. S-au făcut auzite și sugestii românești „originale”, cu scopul de a micșora numărul evreilor din România, și una dintre ele a fost menționată în adresa Uniunii Comunităților către ministrul de Interne. Alții propun „un impozit de 2.000 de lei de fiecare copil evreu nou născut”³⁷.

Poliția în oraș și jandarmeria la sate au dezlănțuit un val de arestări, mai ales în Moldova; evreii născuți în Basarabia au fost închiși în lagăre, „fie că refuză să se întoarcă în Basarabia, fie că declară că vor să se întoarcă”³⁸. Conducerea evreiască a simțit pericolul ce plana asupra existenței evreilor la sate. Filderman a apreciat just situația, încă înainte de anexarea Transilvaniei de nord la Ungaria, și a chemat la o mobilizare, pentru a veni în ajutorul celor 110.000 de evrei trăitori la sate³⁹. Dar ritmul evenimentelor a fost așa de rapid încât mijloacele planificate de Federație, cum ar fi ajutorul material, n-au fost suficiente. La 2 septembrie, la două zile după ce România a pierdut Transilvania de nord și cu câteva zile înainte de preluarea puterii de către Antonescu, când nimeni în România nu-și închipuia că Garda de Fier va ajunge la putere, Filderman vorbea despre necesitatea de a amâna, dacă nu este posibil de a împiedica, greaua lovitură care urma să fie dată evreilor: „Când din 330.000 locuitori evrei câți au mai rămas [în România], o treime pierde existența, trebuie să căutăm toate posibilitățile pentru a amâna acest efect, mai ales în forma cea mai gravă: migrațiunea din loc în loc a zeci de mii de suflete”⁴⁰. Și temerile erau îndreptățite. Imediat după consolidarea lor la putere, legionarii au început să aplice acest punct din „visul antisemit român”; mai întâi în regiunile de provincie îndepărtate de Capitală și, după un timp oarecare, în toată România, fără să le fie necesară o lege specială.

Începutul s-a făcut în satele din sudul Bucovinei. Aici legionarii au continuat un proces demarat încă în ultimele zile ale dictaturii regale, în urma cedării Bucovinei de nord Uniunii Sovietice. Peste 400 de evrei au fost siliți să

³⁶ *Între Evoluție și Revoluție*, „Porunca Vremii”, 16.8. 1940; „Chemarea Vremii”, 16.8. 1940.

³⁷ Adresa Uniunii Comunităților către ministrul de Interne cu privire la instigarea antisemită în presă, 17 august 1940. Din: Anel, *Documents*, I, nr. 85, p. 458.

³⁸ Federația către ministrul de Interne cu privire la arestarea și închiderea evreilor din Basarabia, contrar Statutului evreilor. *Idem*, nr. 84, p. 457.

³⁹ Dare de seamă din ședința Comitetului Executiv al Federației cu privire la consecințele Statutului evreilor asupra vieții evreilor, 22 august 1940. *Idem*, nr. 86, p. 460.

⁴⁰ Dare de seamă din ședința Comitetului Executiv al Federației din 2 septembrie 1940, *idem*, nr. 89, p. 467-468.

părăsească satul Moldovița din județul Câmpulung, în ritm de zece familii la fiecare cinci zile, luând numai mobila și abandonând atelierile, magazinele, vitele, totul. În sat nu a rămas nici un evreu. În satul Dorna Căndreni „evreii au fost evacuați din sinagogă, primind ordin de a părăsi localitatea și de a-și abandona toată averea. Prăvăliile au fost sigilate”. În satul Iacobenii au primit ordin să părăsească satul și să abandoneze averea⁴¹.

În decursul lunii octombrie, evreii au fost alungați din zeci de sate, în care trăiseră peste o sută de ani. Uniunea Comunităților n-a reușit măcar să urmărească fenomenul, din cauza numeroaselor restricții impuse libertății de mișcare, legăturilor telefonice și poștale și din cauza pericolului care plana asupra vieții oricărui evreu care călătorea cu trenul. Numai rareori strămutarea a fost amintită în fața autorităților; așa, de pildă, cazul aceluia haham din satul Murgeni care s-a mutat la Bârlad, deoarece „în această comună astăzi nu se mai află nici un evreu... aici însă i se cere de către poliția locală un permis de mutare, fără de care va fi silit să plece înapoi la Murgeni”⁴².

Nu întotdeauna evacuarea era în masă. Uneori această măsură a fost luată în mod selectiv, referindu-se numai la anumiți evrei, a căror avere era jinduită de legionari; aceștia nu voiau să se complice, în prima fază a regimului lor, cu probleme judiciare. La Vaslui, trei evrei înstăriți au primit ordinul să-și părăsească locuințele „în 18 ore”; 63 de familii evreiești au primit ordin la 29 septembrie să evacueze casele din centrul orașului⁴³.

Spre deosebire de sate, unde nu exista nici o teamă de legile statului și atât autoritățile locale cât și legionarii nu simțeau nevoia să-și justifice ordinele de evacuare, la orașe ei obișnuiau să ofere un pretext, în general, oral, faptelor lor. La Sibiu, de pildă, evacuarea a fost justificată prin necesitatea de a instala facultățile Universității din Cluj și Curtea de Apel, care, în parte, au fost transferate aici după predarea Clujului⁴⁴. La București s-a făcut încercarea de a evacua mii de evrei din locuințele lor prin declararea sectorului unde locuiau drept „zonă militară”⁴⁵. Antonescu a împiedicat această escrocherie la intervenția Uniunii Comunităților⁴⁶ și a ministrului de Interne⁴⁷.

În sudul Transilvaniei evreii au fost expediați din plase întregi, acțiunea fiind condusă, fățiș, de către comandantul județeni ai mișcării. Între 15 și 26 noiembrie 1940 au fost izgoniți toți evreii din satele din plasa Ceica, la inițiativa

⁴¹ Adresa Federației către directorul general al Siguranței, 16 octombrie 1940. *Idem*, nr. 138, p. 556.

⁴² Uniunea Comunităților către directorul general al Siguranței cu privire la evitarea evacuării hahamului Iosef Fișman, 4 noiembrie 1940. *Idem*, nr. 169, p. 597.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*.

comandantului Legiunii din județul Bihor, Ion Georgescu, secondat de membri ai Legiunii, de comandantul jandarmeriei din fiecare sat și de inspectori silvici⁴⁸. Au fost jefuite locuințe, mărfuri, mobile, îmbrăcăminte, bijuterii, bani numerar; chiar și jucării. Legionarii din localitatea Vama din Bucovina, pe care au declarat-o „sat” la 18 noiembrie 1940, au ordonat evreilor să părăsească locul în cinci zile, cu toate că legea încă nu limitase șederea evreilor în sate, ci doar le naționalizase pământurile⁴⁹.

Teroarea a îmbrăcat forme diferite și a fost însoțită de explozii de ură. În satul Pungești s-a aflat în frunte un proprietar local de pământuri, cu numele de Jack Marcopol. Înainte de a fi siliți să plece, toți evreii, „fără deosebire de sex și vârstă”, au fost puși să muncească zi de zi la măturatul străzilor, la curățirea coșurilor de fum și la pavarea unui drum. La 22 noiembrie, evreii înstăriți au fost chemați la Marcopol, care i-a înștiințat că până la 10 decembrie trebuie să părăsească satul și să-i predea mărfurile, zădărgând că-i va atâta pe nebuni contra lor, dacă nu se vor supune. Evreii au fost obligați să semneze o declarație că părăsesc localitatea din propria lor voință și că le este interzis să înainteze vreo reclamație că au fost evacuați cu forța⁵⁰.

În multe localități „curățate” de evrei au fost înființate „comisii de administrare a bunurilor evreiești” care s-au îngrijit să aranjeze din punct de vedere juridic împărțirea bunurilor, în general imobile, și să primească, în acest sens, o sentință judecătorească de la Tribunalul județean. În satul Comănești din județul Suceava, de unde evreii au fost alungați în timpul predării Bucovinei de nord Uniunii Sovietice⁵¹, a fost înființată o comisie cu participarea reprezentantului Ministerului Economiei Naționale, primarului, unui delegat al Legiunii și comandantului unității legionare locale. Comisia a cerut președintelui Tribunalului să-i aprobe darea de seamă din 10 decembrie. În darea de seamă se spunea că evreii „au fugit”, și că unii dintre ei „au părăsit chiar țara... alții au murit, despre alții nu se știe nimic”; evreii „au părăsit casele lor... neîngrijindu-se de bunurile lor părăsite” și casele acestea „au fost ruinate și devastate, așa că aproape toate casele au rămas fără uși, fără ferestre”. Pentru a opri distrugerea și furtul, comisia propunea „ca fiecare casă evreiască să fie dată în paza unui locuitor” care să aibă dreptul să locuiască în casă și să se folosească de ea, „și să folosească eventual și de pământul de pe lângă casă – drept despăgubire pentru eventualele cheltuieli și reparații”⁵².

⁴⁸ *Cartea Neagră*, I, p. 128.

⁴⁹ *Idem*, p. 135.

⁵⁰ Uniunea Comunităților către ministrul de Interne cu privire la maltratarea evreilor din Pungești, 10 decembrie 1940. Din: AnceI, *Documents*, II, nr. 36, p. 74.

⁵¹ *Pinkas Hakehilot Rumania*, B, Yad Vashem, Ierusalim, p. 514.

⁵² Dare de seamă cu privire la ședința Comisiei de administrare a bunurilor evreiești confiscate din satul Comănești, din 10 decembrie 1940. Din: AnceI, *Documents*, II, nr. 37, p. 75-76.

Lista epitropilor arată că 23 de case evreiești au fost împărțite între țărani localnici, refugiați și membri ai mișcării. Într-una din case și-a instalat sediul comandamentul Legiunii din sat; o altă casă a fost predată jandarmeriei; biserica a primit sinagoga evreiască și nici preotul n-a rămas cu mâinile goale: el a primit casa evreului Herș Leiber⁵³. Se poate presupune că aceasta a fost soarta bunurilor evreiești din toate satele de unde evreii au fost izgoniți între noiembrie 1940 și ianuarie 1941.

Uneori jafurile și teroarea legionarilor s-au răspândit de la reședința de județ în jur, și în cele din urmă toți evreii au devenit refugiați la coreligionarii lor jefuiți din reședința județului. Puținii evrei din satele județului Neamț „au fost bătuți, jefuiți de tot avutul, apoi izgoniți din comune”⁵⁴. Mulți dintre acești izgoniți erau oameni în vârstă care luaseră parte la războaiele României și mulți dintre ei își purtau cu mândrie medaliile. În satele mici, tâlharii – legionari sau simpli cetățeni români – nu erau îngrijorați de caracterul ilegal al alungărilor, dar în satele mai mari și în orașele, ca, de pildă, Găiești din județul Dâmbovița, s-au străduit să-i facă pe evrei să semneze „contracte de vânzare” înainte de alungare, și, uneori, ca o condiție de a-i elibera din locul care devenise pentru ei un iad.

La începutul lui decembrie s-a încheiat evacuarea evreilor din județul Suceava. La Bălceana, înainte de evacuare, casele evreilor au fost sparte, iar ei, bătuți și torturați. O plângere depusă la Tribunalul județean a precipitat alungarea evreilor din acest sat. La Iliești, campania de izgonire a coincis cu prima zi a rebeliunii legionare împotriva lui Antonescu, 21 ianuarie 1941. Primarul satului Scheia a justificat evacuarea printr-un „ordin verbal”. Cei doi evrei alungați din satul Carlota-Drăgoiești, singurii din sat, au devenit cerșetori⁵⁵.

Cu intensificarea teroarei legionare s-au extins abuzurile împotriva unor întregi comunități evreiești din toate județele României și ele s-au abătut și asupra localităților apropiate de Capitală. Uniunea Comunităților a trimis ministrului de Interne o expunere amănunțită a teroarei legionare exercitate asupra unei întregi comunități evreiești – cea din Călărași – aflată la o sută de kilometri sud-est de București, la patru zile după comiterea faptelor:

1. În noaptea de 23 noiembrie a.c., toți evreii [bărbați] au fost ridicați și adunați într-o hrubă la comandamentul Legiunii, unde au fost bătuți două nopți și o zi, până la 25 noiembrie dimineata. Toți zac bolnavi întrucât au fost întinși pe scânduri și bătuți cu frângerii ude pe pielea goală de către echipe de câte patru oameni care se schimbau din cauza oboselii. Cei torturați în așa fel sunt gospodari cunoscuți, negustori, cerealiști, medicul și rabinul comunității.

⁵³ Lista epitropilor pentru păstrarea caselor evreiești. *Idem*, p. 77.

⁵⁴ *Cartea Neagră*, I, p. 152; vezi lista satelor. *Idem*, p. 152-153.

⁵⁵ Memoriul Federației din 12 februarie 1941, p. 251-253.

2. Doctorul Silviu Cohn a fost legat de un stâlp în mijlocul orașului, în fața Primăriei, bătut în fața tuturor de către avocatul Duțescu iar, în timp ce-i curgeau șiroaie de sânge, copiii se învârteau în jurul lui, rupându-i părul din cap. A fost eliberat numai după protestele privitorilor.

3. Toți cei torturați au fost obligați să semneze o scrisoare în alb, contracte de vânzare fără numele cumpărătorului și fără notarea prețului.

4. Toți evreii au fost somați să părăsească orașul până în cinci zile.

5. Un grup de evrei au fost puși să măture străzile și să taie lemne din ordinul d-lui ajutor de primar.

6. Rabinul Moise Sin Faibiș Goldenberg a fost torturat pentru a scrie o scrisoare în limba română și alta în idiș, adresate doctorului Silviu Cohn, cel ce a fost legat de stâlp, prin care îl roagă, dacă se socoate bun evreu, să salveze neamul [evreu] omorând trei legionari.

7. Se spune că se pregătește și torturarea femeilor⁵⁶.

Către mijlocul lui decembrie, legionarii s-au simțit suficient de puternici pentru aplicarea unor metode asemănătoare și la București. Ei au pus stăpânire pe locuințe și imobile, aruncându-i afară pe locatarii evrei după ce „au fost crunt bătuți [și] au fost obligați să semneze declarații că de bună voie consimt la rezilierea contractelor de închiriere”⁵⁷. În Capitală, legionarii au fost meticuloși cu privire la „legalitatea” terorii. De asemenea, evacuarea s-a făcut numai din locuințe și nu din oraș, în general.

Un caz deosebit l-a constituit cazul evreilor din Panciu, un orașel la nord de București. Un cutremur puternic a distrus în noaptea de 9/10 noiembrie aproape întreaga localitate, și toți locuitorii ei au rămas fără adăpost. Printre cei evacuați se aflau aproape 600 de evrei. Două sute dintre ei s-au stabilit în orașul vecin, Focșani, unde exista un puternic nucleu legionar. Autoritățile Focșanilor au permis numai „celor născuți în județ” să rămână acolo⁵⁸. Panciu a fost declarat „oraș legionar” și întoarcerea locuitorilor evrei a fost interzisă, nici măcar pentru a-și strânge obiectele personale rămase printre ruine. Toată averea lor a fost jefuită. La 21 martie 1941, la două luni după înăbușirea rebeliunii legionare, Uniunea Comunităților îl implora încă pe ministrul de Interne să permită evreilor să se întoarcă în oraș.

⁵⁶ Uniunea Comunităților către ministrul de Interne cu privire la teroarea de la Călărași, 27 noiembrie 1940. Din: Anel, *Documents*, II, nr. 18, p. 26-27.

⁵⁷ Uniunea Comunităților către directorul general al Siguranței cu privire la evacuarea cu forța din locuințe, 12 decembrie 1940. *Idem*, nr. 42, p. 84.

⁵⁸ Uniunea Comunităților cere directorului general al Siguranței să permită la două sute de evrei din Panciu să rămână în Focșani, 4 decembrie 1940. *Idem*, nr. 28, p. 39.

Dintre cei 48 de eroi pe care i-a dat orașul Panciu în războiul de întregire, 22 erau evrei, și numele lor se găsește săpat pe monumentul eroilor⁵⁹.

Meritele fraților lor eroi nu le-au fost de folos evreilor din Panciu. Antonescu și-a însușit ideea legionară, proclamând mai târziu Panciu ca „oraș creștin” și a emis chiar o lege specială în acest sens. Evreilor din Panciu nu li s-a permis să se întoarcă acolo până la căderea regimului antonescian.

Presiunea legionară asupra micilor comunități evreiești și, uneori, asupra unor evrei izolați, împreună prin sute de sate în întreaga Românie, a dat rezultate. La începutul lui decembrie, Federația a putut să-i prezinte lui Antonescu date exacte cu privire la alungarea evreilor din 39 de localități din care „întreaga populație evreiască a fost evacuată, după ce i s-au răpit bunurile”⁶⁰.

La Urziceni, un orașel din apropierea Bucureștiului, au fost evacuați toți cei 130 de evrei, cu excepția a doi, „un bătrân care vrea să moară în orașul său și un dentist obligat să rămână până la 10 decembrie, pentru nevoile populației românești”⁶¹. La Corabia au fost alungați numai negustorii jefuiți și astfel a fost rezolvată problema tehnică a proprietății⁶². La Orăștie, evreii au primit ordin să părăsească localitatea până la începutul lui decembrie. La o anchetă oficială, inițiată la cererea Federației și cu aprobarea lui Antonescu, prefectul județului nu a putut prezenta documentul oficial care ordona evacuarea evreilor din Orăștie⁶³.

În Moldova teroarea s-a intensificat în ultimele zile ale regimului național-legionar. Legionarii nu au permis refugiaților evrei evacuați din satele județelor Suceava, Câmpulung și Rădăuți să rămână în orașul Rădăuți – unde trăiau din filantropia evreilor localnici. Șaptezeci de familii de refugiați au primit ordin la 8 decembrie să părăsească Rădăuțiul în 24 de ore⁶⁴. Evrei care locuiau în număr infim în satele din județul Dorohoi au primit ordin să-l părăsească până la 20 ianuarie 1941⁶⁵. La Hârlău, orașel din județul Botoșani, evreii au fost evacuați din casele lor la ordinul primarului, Bolfan, pentru a instala în ele „meșteșuguri legionare”⁶⁶.

⁵⁹ Uniunea Comunităților cere directorului general al Siguranței să aprobe înapoierea celor 600 de evrei din Panciu în orașul lor. 21 martie 1941. *Idem*, nr. 97, p. 333.

⁶⁰ Memoriul Federației către Antonescu din 9 decembrie 1940. Din: Ancl. *Documents*, II, nr. 36, p. 48 (în continuare, Memoriul din 9 decembrie 1940).

⁶¹ *Idem*, p. 59.

⁶² *Idem*, p. 66.

⁶³ *Idem*, p. 71.

⁶⁴ *Idem*, p. 72.

⁶⁵ Comunitatea din Dorohoi către Uniunea Comunităților despre evacuarea evreilor din județ, 10 ianuarie 1941. Din: Ancl. *Documents*, II, nr. 54, nr. 106.

⁶⁶ Memoriul Federației către Antonescu din 11 ianuarie 1941. Din: Ancl. *Documents*, II, nr. 76, p. 234-235 (în continuare, Memoriul Federației din 11 ianuarie 1941).

La Dorohoi s-a interzis rămânerea în oraș a tinerilor evrei din localitate, care se întorseseră după concedierea lor din servicii și fuseseră nevoiți să părăsească Bucureștiul și alte orașe⁶⁷.

În alte orașele legionarii au impus evreilor restricții de mișcare, interzicându-li-se, în fapt, să părăsească locul. La Brăila și Târgoviște s-a interzis evreilor care nu aveau autorizații din partea Siguranței să plece din localități⁶⁸. La Turnu Măgurele legionarii au interzis evreilor să se deplaseze pentru mai mult de 2-3 zile, și le-au cerut să-și justifice călătoriile⁶⁹. Această măsură se poate explica prin intenția de a duce la capăt jaful și obținerea semnăturilor necesare, precum și prin precauția de a împiedica aceste comunități să aducă la cunoștința Uniunii Comunităților ce se întâmplă cu ele. Un bilețel pe care Comunitatea din Vaslui a reușit să-l transmită lui Filderman oferă o imagine vie a teroarei legionare împotriva unei întregi comunități. Printre altele el cuprinde și următorul pasaj: „Trebuie adăugat că nici un evreu nu poate părăsi orașul, gara fiind supravegheată, astfel că cei depozitați în mod abuziv nici nu pot veni la București să reclame cazul”⁷⁰.

O soartă deosebit de tragică au avut-o „evreii străini”, care nu erau cetățeni români. Antonescu a fost cel care a inițiat persecuțiile împotriva lor, dând dispoziție „ca toți evreii care se află în țară de abia câțiva ani să părăsească teritoriul României în timp de două luni”⁷¹. Problema a fost dezbătută în ședința guvernului din 4 octombrie 1940, hotărându-se să se permită acestor evrei să plece. „Cine nu va pleca, va fi închis în lagărele care se pregătesc în acest scop”⁷². Antonescu l-a acuzat pe ministrul de Interne Petrovicescu, răspunzător de această acțiune, că l-a derutat, deoarece nu s-a îngrijit să pregătească lagăre și să strângă date despre situația exactă a evreilor intrați clandestin în țară în ultimii cinci ani⁷³.

Ce s-a întâmplat apoi cu acești evrei străini, de a căror existență aveau cunoștința autoritățile, se poate afla din cazul a 12 familii, probabil din Ungaria. Ei au fost transportați pe fâșia nimănui dintre cele două granițe. Grănicerii unguri au refuzat să-i primească iar românii au refuzat să-i reprimească. „Și astfel au rămas toată luna octombrie pe câmp, fără acoperământ, între două bariere, în țara nimănui”⁷⁴. Nu se știe care a fost deznodământul. Ministrul de Interne, după ce a

⁶⁷ Comunitatea din Dorohoi către Uniunea Comunităților cu privire la alungarea tinerilor evrei din oraș, 10 ianuarie 1941. Din: AnceI, *Documents*, II, nr. 55, p. 107.

⁶⁸ *Cartea Neagră*, I, p. 195, 352.

⁶⁹ Uniunea Comunităților către ministrul de Interne cu privire la boicotul legionarilor la Turnu Măgurele, 20 octombrie 1940. Din: AnceI, *Documents*, I, nr. 147, p. 569.

⁷⁰ Un bilețel de la doi evrei din Vaslui despre teroarea legionară în oraș primit la Uniunea Comunităților la 10 ianuarie 1941. *Idem*, nr. 56, p. 108.

⁷¹ *Pe marginea prăpastiei*, I, p. 164.

⁷² Comunicatul guvernului din 5 octombrie 1940. Din: AnceI, *Documents*, IX, nr. 17, p. 65-66.

⁷³ *Pe marginea prăpastiei*, p. 169-171.

⁷⁴ *Cartea Neagră*, I, p. 117.

fost muștră în public pentru incapacitatea lui de a îndeplini ordinul, s-a străduit din răzputeri să corecteze impresia; și, în lipsa unor date precise cu privire la numărul și localitățile unde domiciliau evrei cetățeni străini, a dispus să fie expulzați evrei care intraseră pe cale legală, parte din ei deja cetățeni români sau ai căror părinți erau cetățeni români, precum și alții care primiseră permise de ședere pe tot anul 1941. Toți aceștia au primit ordin să părăsească țara în decurs de câteva ore sau câteva zile⁷⁵.

Sute de evrei din această categorie au fost arestați, averea lor a fost confiscată și jefuită și ei au fost transportați la noul punct de graniță cu Uniunea Sovietică, Dornești, unde li s-a ordonat să mășăluiească spre teritoriul acesteia, fără ca Siguranța să fi coordonat trecerea cu autoritățile sovietice. Grănicerii sovietici au deschis foc și zeci de evrei au fost uciși. După câteva încercări, care s-au terminat de fiecare dată cu morți și răniți, supraviețuitorii au fost transportați de la graniță și închiși în lagărul de la Călărași – Ialomița⁷⁶.

Federația deținea date demne de încredere cu privire la evreii străini din România, din care rezulta că „numărul lor era redus”. La București trăiau circa 700 de evrei străini și în provincie încă 700⁷⁷.

Toate instituțiile evreiești au făcut mari eforturi pentru a asigura plecarea acestor evrei spre Palestina.

Alungarea evreilor de la sate a constituit o cotitură în relațiile dintre evrei și români. Acești evrei adoptaseră limba română și multe dintre obiceiurile poporului român, fără să-și piardă identitatea evreiască. În fapt, ei reprezentau imaginea „evreului-român”: evreul care nu era habotnic și era îmbrăcat ca și vecinul său român; dar nici o zguduire nu l-a determinat să renunțe la iudaismul său. Alungări din sate au avut loc de câteva ori și în secolul XIX și prezența evreului acolo a hrănit întotdeauna literatura antisemită românească. Alungarea din anul 1940 s-a făcut însă fără nici o bază legală, ordin sau decizie, ci dând ascultare unei „dispoziții verbale” pe care fruntașii mișcării au transmis-o oral până la nivelul cel mai de jos. Antonescu nu a încercat să împiedice acest proces, în ciuda faptului că Filderman și Federația au avut grijă să-i aducă la cunoștință toate acțiunile de expulzare, de alungare și de evacuare și, în general, orice acțiune de violare a legilor pe care regimul său le-a adoptat. Evacuarea evreilor corespundea ideilor antisemite ale lui Antonescu și – așa cum s-a dovedit ulterior – dorinței lui de „a curăți” satele de evrei.

⁷⁵ Federația către primul ministru Antonescu cu privire la expulzarea evreilor străini, 25 martie 1941. Din: Ancei, *Documents*, II, nr. 102, p. 344.

⁷⁶ *Idem. Idem.*

⁷⁷ *Idem.* p. 345. Printre evreii străini din provincie, 146 dețineau pașapoarte Nansen (pașaport emis de Liga Națiunilor evreilor lipsiți de cetățenie); o sută de evrei de origine poloneză dețineau pașapoarte eliberate de România; 350 de evrei dețineau pașapoarte poloneze.

Merită subliniată comportarea țăranilor români față de acțiunile de evacuare. Inițiatorii și realizatorii acestei măsuri au fost legionarii și ajutoarele lor, dar, în majoritatea cazurilor, țăranii au rămas pasivi: nu s-au consemnat izbucniri de violență colectivă și nici omoruri sau violuri, cu toate că mulți dintre ei au luat parte la prădăciuni și distrugerii, după ce evreii au părăsit localitățile. În multe sate alungarea evreilor a cauzat prejudicii economice țăranilor și, după îndepărtarea legionarilor de la putere, s-au înregistrat cereri pentru înapoierea evreilor. În satul Vulcan din județul Hunedoara sute de țăranii au semnat o petiție care cerea autorităților de a permite întoarcerea evreilor alungați în noiembrie 1940: „cetățeni loiali, primii din achitanții impozitelor și contribuitorii la orice scop necesar. [Ei] nu au căutat să jefuiască sau să speculeze populația noastră”⁷⁸.

În orașe și orașele tabloul era diferit. Mulți dintre cei care au participat la jefuirea bunurilor evreiești nu se numărau printre principalii conducători ai Gărzii de Fier, care au reușit să fugă în Germania după înăbușirea rebeliunii. Ei au rămas în țară, numele lor era cunoscut și se temeau că ar putea să piardă prada care le căzuse în mână.

Ziaristul Anghel Marinescu din Craiova, care, după spusele lui, nu se amesteca în general în politică, dar „am urât și am fost contra străinului dușman de țară, contra jidanului [și] a comunismului... care toți la un loc au căutat să ruineze la temelie (!) țării noastre”. El a cerut ministrului de Interne, după înăbușirea rebeliunii, să i se lase lui și altora bunurile jefuite de la evreii alungați, sau, pe limba lui, „cetățeni care au cumpărat bunuri de la jidanii plecați din oraș”. Ei au cumpărat aceste bunuri, continuă Marinescu, în „public, de la oficiul de vânzare legionar și pentru aceasta [au încheiat] un proces verbal [care folosește] ca act justificator”. Marinescu cerea, de asemenea, să nu fie permisă întoarcerea evreilor în orașul său pentru ca „pacinici cetățeni” care au cumpărat bunuri evreiești să nu fie nevoiți să le restituie. Disparația evreilor, afirma el, nu a lovit cu nimic în comerț și în meșteșugari, dar înapoierea lor ar putea să lovească în siguranța statului: „după părerea mea ei trebuie arestați și internați în lagăre”. Pentru a-l convinge pe ministrul de Interne de justetea afirmațiilor sale, reclamantul amintea de un Decret-lege care, chipurile, ar fi permis jaful: și adăuga: „pe românii din Basarabia, Bucovina și Ardeal, pe care i-au jefuit chiar jidanii și ungurii, nu i-a mai despăgubit nimeni”⁷⁹.

Această plângere exprima îngrijorarea a sute de mii de jefuitori de bunuri evreiești, care erau pe cale să piardă cel puțin o parte din acestea, dacă autoritățile românești ar permite întoarcerea evreilor la casele și în orașele lor.

⁷⁸ Petiția locuitorilor din Vulcan către autorități, prin care cereau să li se permită evreilor să se înapoieze în sat, martie 1941. *Idem*, nr. 89, p. 284.

⁷⁹ Serisoarea lui Anghel Marinescu către ministrul de Interne cu rugămintea de a lăsa în posesia „cumpărătorilor” români bunurile evreilor care au fost evacuați din oraș, 27 februarie 1941. *Idem*, nr. 86, p. 273-277.

Cererea a fost anchetată și, la încheierea anchetei, prefectul județului Romaniți, colonelul Ilie Dobrian, a trimis o dare de seamă oficială ministrului de Interne.

Acest colonel, numit în post de Antonescu (și ca el, alți militari) imediat după înăbușirea rebeliunii, nu era amestecat în acțiunile legionarilor și, ca militar activ, nu știa prea multe despre cele comise împotriva evreilor. După ancheta pe care a făcut-o a ajuns la concluzia următoare: „În luna noiembrie 1940, o ceată de derbedei, așa-ziii conducători ai legionarilor din orașul Corabia, recrutați din pleava societății, au hotărât și pus în aplicare alungarea evreilor din orașul Corabia.

Într-o noapte, sculându-i din somn și nepermițându-le să ia cu ei decât un rând de haine și câte o valiză, i-au dus la gară și i-au obligat să plece.

După înapoierea de la gară, acești derbedei s-au dat la jefuirea magazinelor și locuințelor evreilor, lăsându-le absolut goale.

Din obiectele și mărfurile furate, după ce mai întâi și-au îndestulat familiile, au trecut apoi la vânzare, cu prețuri derizorii, bineînțeles prietenilor lor.

Soția acestui reclamant, care a fost casiera organizației legionare din Corabia, a cumpărat, pe preț de nimic, un covor persan, o bibliotecă și o plapomă de mătase. Reclamantul afirmă că aici, adică la Corabia, lucrurile s-au vândut în baza unui Decret-lege.

Această afirmație o socotesc ca o gravă ofensă adusă la adresa Conducătorului statului român, căci niciodată nu s-a dat un Decret-lege care să admită furtul⁸⁰.

Acțiunea de evacuare a evreilor din sate a continuat până în ultima zi a regimului legionar, 21 ianuarie 1941, dar din cauza timpului scurt ea nu a cuprins toate satele în care trăiau evrei. Evacuații nu s-au întors la casele lor întrucât acțiunea corespundea concepției lui Antonescu, și el aștepta chiar momentul potrivit pentru a o completa. Analiza datelor demografice ale recensământului din 1930 arată că această campanie a transformat 10.000 de evrei în refugiați lipsiți de toate (din cei 110.000 care au trăit în mediul rural).

Munca obligatorie

Garda de Fier a introdus în România munca obligatorie pentru evrei. Această măsură a fost luată, fără să se bazeze pe vreo lege, ordin sau dispoziție – cel puțin până la 5 decembrie 1940, când o lege specială a stabilit Statutul militar al evreilor, obligându-i la taxe și muncă în favoarea statului. Scoaterea evreilor din case și locuri de muncă, obligându-i să execute diferite munci, s-a făcut din inițiativă

⁸⁰ Darea de seamă a prefectului județului Romaniți către ministrul de Interne, cu privire la plângerea lui Marinescu (v. 79), 4 martie 1941. *Idem*, nr. 88, p. 282-283.

particulare ale unor potențați din toate straturile regimului – prefecți, ofițeri de poliție și comandanți militari.

La 21 noiembrie 1940, toți evreii din Ploiești, fără deosebire de vârstă și gen, au fost scoși la degajarea dărâmăturilor unor sinagogi și școli evreiești, la ordinul prefectului județului Prahova, Mihai Stănescu. Evreii au degajat dărâmăturile a trei sinagogi și unei școli evreiești care fuseseră avariate de legionari, sub pretextul că există pericol de prăbușire după cutremurul din noaptea de 9-10 noiembrie⁸¹. O grupă a fost trimisă să înlăture dărâmături în localitatea vecină, Vălenii de Munte. Și evreii din Câmpina, din vecinătatea Ploieștiului, au fost obligați să execute diverse munci. Comandantul poliției din Brăila, Mazilu, i-a pus la muncă, în zilele Anului nou evreiesc, „pe toți jidanii – intelectuali, avocați, medici, rabini, tineri, bătrâni” și pentru curățirea de zăpadă a orașului⁸².

În orașele din Moldova și din sudul Bucovinei – Bârlad, Bacău, Suceava, Rădăuți și altele –, comunitățile au primit ordin să pună la dispoziția unităților militare românești și germane un număr fix de evrei pentru diverse munci⁸³. În alte locuri, grupuri de evrei au fost puse la dispoziția unor particulari. La Urziceni, legionarii au hotărât să-i facă pe evrei să guste munca fizică, aducându-i în pădurea apropiată să taie copaci⁸⁴. La Petroșani autoritățile i-au pus pe tinerii evrei să pregătească un patinoar și de Crăciun au trimis patruzeci de evrei, în majoritate intelectuali, la curățirea zăpezii de la pasul Bumbești-Livezeni, fără să se îngrijească de hrană pentru ei⁸⁵.

La sfârșitul lunii decembrie evrei din toate păturile sociale erau ocupați cu curățirea zăpezii de pe străzi, în diverse orașe⁸⁶.

Uneori muncile obligatorii constituiau o pedeapsă impusă de autorități pentru îndrăzneala unei singure Comunități sau a Uniunii Comunităților de a se plânge lui Antonescu sau pentru înaintarea unei petiții Tribunalului, privind acțiunile de jaf și maltratări. Așa s-a petrecut în orașul Târgoviște, după ce directorul general al Siguranței a fost nevoit să ordone o anchetă cu privire la jafurile legionarilor. A doua zi, la 12 decembrie, „evreii au fost scoși și puși să curețe noroiul și să măture străzile, inclusiv veteranii și decorații de război, inclusiv oamenii de 60-65 de ani, inclusiv Rabinul comunității”⁸⁷. În această etapă conducerea evreiască mai considera aceste acțiuni drept inițiative ilegale și obișnuia să accentueze, în adrese și memorii, că silirea evreilor de a executa munci

⁸¹ Federația către ministrul de Interne cu privire la dărâmarea de sinagogi de către legionari, 20 noiembrie 1940. *Idem*, II, nr. 10, p. 15-16.

⁸² *Pe marginea prăpastiei*, I, p. 224.

⁸³ *Cartea Neagră*, I, p. 158.

⁸⁴ *Idem. Idem.*

⁸⁵ *Idem*, p. 189-190.

⁸⁶ *Idem*, p. 195.

⁸⁷ Adresa Uniunii Comunităților către Antonescu cu privire la rezultatele cercetării despre maltratarea evreilor din Târgoviște. Din: AnceI, *Documents*, II, nr. 46, p. 89.

s-a făcut „fără nici un ordin din partea autorităților administrative” (contrar „autorităților legionare”).

În Moldova, autoritățile s-au comportat cu evreei scoși la muncă cu duritate excesivă și, uneori, genul acesta de teroare constituia o răzbunare legionară împotriva unei comunități întregi; nu s-a făcut deosebire nici de sex, întrucât au fost luate la muncă obligatorie și femeii și fete, și nici de vârstă, căci au fost supuși la aceleași munci și copii de 11 ani⁸⁸.

Comunitățile s-au temut să se plângă, de teama răzbușării legionarilor din localitate. Faptul a devenit cunoscut Uniunii Comunităților și, prin ea, lui Antonescu, datorită celor puțini care au îndrăznit să trimită scrisori – nu prin poștă – lui Filderman, la București. Într-un astfel de bilet pe care Filderman l-a primit de la doi evrei din Vaslui se spunea: „După sechestrarea bunurilor, a urmat sechestrarea persoanelor, căci peste 200 de persoane au fost strânse în ziua de 10 ianuarie 1941 și trimise la muncă obligatorie. În oraș domnește teroarea, convorbirile telefonice fiind supravegheate. Bătăile se țin lanț. Atrocitățile se petrec la sediul Legiunii, unde a fost mutată și Siguranța poliției”⁸⁹.

În această fază a regimului său, chiar și în ochii lui Antonescu, scoaterea evreilor la muncă obligatorie, fără deosebire de poziția socială și de ocupație, părea inumană; el a criticat aspru fenomenul în ultima ședință a guvernului, comună cu legionarii, la 10 ianuarie 1941⁹⁰.

Acest gen de teroare se exercita concomitent cu alte forme de represiune. Munca pe care evreii trebuiau s-o îndeplinească în această perioadă nu era atât de grea cum a fost mai târziu, sub regimul exclusiv al lui Antonescu, o dată cu înființarea detașamentelor de muncă; dar faptul a contribuit la demoralizarea populației evreiești. De acum înainte nu numai avutul lor era lăsat în voia soartei, ci și persoana lor. Statutul militar al evreilor a făcut ordine în legătură cu tot ceea ce era legat de munca obligatorie în locul serviciului militar, dar a lăsat autorităților suficientă libertate de inițiativă pentru a-i forța pe evrei, în mod arbitrar, să execute diverse munci.

Războiul împotriva credinței evreiești

Garda de Fier s-a considerat mobilizată în războiul până la capăt împotriva iudaismului și întemeierea statului național-legionar a fost considerată și ca o victorie a ei asupra credinței și asupra simbolului acesteia – sinagoga. Garda de Fier a susținut întotdeauna că iudaismul și credința lui satanică sunt cele care au provocat decăderea morală, economică și politică a României și a românilor. Este

⁸⁸ Uniunea Comunităților către ministrul de Interne cu privire la proporțiile muncii obligatorii, 25 noiembrie 1940. *Idem*, nr. 12, p. 18.

⁸⁹ Vezi 70.

⁹⁰ *Pe marginea prăpastiei*, I, p. 224-225.

adevărat că nu legionarii au inventat antisemitismul pe fundamentul creștin-ortodox și nici n-au fost singurii care au răspândit aceste concepții în sânul populației românești, dar ei sunt cei care au ridicat antisemitismul pe o nouă culme. Frâu liber i se dăduse încă spre sfârșitul regimului regelui Carol. Presa, chiar și cea care înainte dovedise o anumită reținere, s-a năpustit pe evrei și pe credința evreiască, acuzându-le de a fi răspunzătoare, cel puțin parțial, de dezastrul abătut asupra României. Cunoscutul scriitor Cezar Petrescu a primit cu satisfacție Statutul evreilor, accentuând că acesta va fi mesajul României naționaliste pentru viitor; el mai susținea că în ceea ce privește antisemitismul nu este necesar să se învețe de la alții, adică de la naziști. „N-avem nimic a împrumuta și imita de la nimeni: precursorii se află aici, ne aparțin: Alecsandri, Eminescu, Conta, Kogălniceanu, Hasdeu, Aurel C. Popovici, Goga”⁹¹.

Toate numele amintite, în afară de unul, au fost într-adevăr precursori ai difuzării antisemitismului în versiunea românească. „Neamul Românesc”, ziarul istoricului Iorga, a cerut, la 7 august 1940, să fie anulată subvenționarea cultului mozaic și să se adauge aceste sume celor datorate de evrei pentru evaziuni fiscale și pentru export ilegal de capitaluri în străinătate și „toate la un loc să formeze un considerabil fond de început pentru românizarea comerțului și formarea de comercianți români”⁹². Patriarhul Bisericii ortodoxe, Nicodim, a vrut să-i consoleze pe români pentru anexarea Basarabiei și nordului Bucovinei la Uniunea Sovietică și, cu nici o lună înainte de instalarea regimului național-legionar, a declarat într-un interviu în presă: „Evreii nu s-au dezmințit nici cu acest prilej. Am putut constata astfel că am strâns la sân un șarpe, care a nușcat fără să se mai gândească că a trăit și a mâncat în această țară”⁹³.

Concluziile celor afirmate de patriarh erau clare. Atacul verbal asupra iudaismului, contra sinagogii, contra rabinilor și a credinței iudaice a precedat atacul fizic contra evreilor, ajungând la paroxism înainte de proclamarea statului național-legionar. Această campanie s-a desfășurat pe fondul decepției provocate de Marea Britanie și de Franța, care nu au fost capabile să apere integritatea statului român, și ea a fost semnalul separării oficiale de valorile Occidentului democratic. Chemarea la reconsiderarea societății românești și la descoperirea cauzelor slăbiciunii României în fața dezastrelor care s-au abătut asupra ei a fost însoțită de chemarea la epurare de iudaism⁹⁴.

Motivul iudaismului vinovat de toate a revenit zi de zi: iudaismul internațional aproape că a reușit să atragă România în război⁹⁵. Iudaismul este vinovat de născocirea „mesianismului materialist... care a acaparat bunurile

⁹¹ „România”, 11.8.1940.

⁹² „Neamul Românesc”, 7.8.1940.

⁹³ „Porunca Vremii”, 10.8.1940.

⁹⁴ „Curentul”, 29.8.1940.

⁹⁵ „Chemarea Vremii”, 8.8.1940.

materiale ale lumii”, scria preotul Gheorghe Butnariu, care devenise, în perioada regimului fascist, unul din purtătorii de cuvânt ai antisemitismului creștin din România. Iudaismul a fost acuzat și de născocirea democrației, care nu este „utilă bisericii și sufletului românesc. Ruinează ideea de românism. E nedemnă și imorală”⁹⁶. Iudaismul a determinat decăderea teatrului românesc, ca și „presa, ca și literatura, ca și muzica. La fel și în politică”⁹⁷. Medicii evrei sunt vinovați de mortalitatea ridicată a noilor născuți precum și de avorturile numeroase⁹⁸. „Spiritul despărțitor al iudaismului” a împiedicat apropierea de cultura germană. Nichifor Crainic, un important cugetător, care a făcut parte din guvernul legionar ca ministru al Presei și Propagandei, a declarat într-un discurs la Institutul de cultură germană din București: „Dacă românii n-au cunoscut îndeajuns superioritatea culturii germane, de vină au fost evreii. Această mască iudaică, ce ne-a acoperit adevărata față a Germaniei contemporane, trebuie distrusă pentru totdeauna”⁹⁹.

Iar Nicolae Iorga, personalitate proeminentă a culturii românești, a publicat, la 22 august 1940, un articol prin care-i felicita pe inițiatorii Statutului evreilor, dar făcea aluzia că aceasta nu este suficient: „Orașele moldovenești sunt cotropite și iudaizate. Nu cer izgonirea în masă, fiindcă nu se poate face. [Dar] să se exproprieze așezările din jurul bisericilor”¹⁰⁰.

Ideea „infectării” orașelor românești de către evrei a revenit în diverse versiuni, la toate curentele antisemite din România, dar devenise deosebit de amenințătoare după constituirea statului național-legionar: „vermina iudaică a pus stăpânire pe toate orașele și târgurile românești” striga vechiul și cel mai cunoscut ziar antisemit, „Porunca Vremii”, care a devenit organul legionarilor, după ce mulți ani i-a reprezentat pe Cuza și pe Goga¹⁰¹. După venirea la putere a legionarilor, multe ziare s-au grăbit să adopte lexiconul legionar în legătură cu tot ce se referea la antisemitism. Nu o singură dată a revenit motivul sacrificiului de sine pentru poporul român al lui Codreanu, în timp ce un deget acuzator îi indica pe evrei drept cei care i-au provocat moartea, așa cum l-au ucis pe Isus Mântuitorul. Molohul evreu a pornit la coruperea căpeteniilor țării. Căpitanul [Codreanu] a pornit lupta împotriva evreilor și a conducătorilor imorali. Când a încercat să-i înlăture pe iudei din viața neamului, s-a văzut împiedicat de guvernanți imorali. Revoluția legionară e o revoluție mesianică¹⁰².

⁹⁶ „Porunca Vremii”, 13.8.1940.

⁹⁷ *Idem*, 20.8.1940.

⁹⁸ *Idem*, 4.9.1940.

⁹⁹ „România”, 17.8.1940.

¹⁰⁰ „Neamul Românesc”, 27.8.1940.

¹⁰¹ „Porunca Vremii”, 29.9.1940.

¹⁰² *Idem*, 10.10.1940. Este demn de semnalat efortul de a imita Noul Testament: evreii au fost numiți iudei – sinonimul pentru evrei în Noul Testament în limba română, care are un sens înjositor și dușmănos; Codreanu suferea din cauza unor conducători corupți așa cum Isus a suferit din cauza șefilor Sanhedrinului.

Legionarii nu obișnuiau să se folosească de cuvântul fascism, dar s-au străduit să prezinte statul totalitar, la care tindeau, ca fiind contrariul sistemului democratic din trecut, care a corupt virtuțile poporului român și a creat o cultură străină valorilor sale tradiționale și creștinești: „Cultura noastră a fost influențată de stâlpii falși ai statului iudeo-masonic anticreștin și deci antiromânesc de ieri”¹⁰³.

Războiul declarat de legionarii evreilor a avut, în afară de un antisemitism pe fond creștin, și cauze imediate, legate de acțiunile mișcării și de aplicarea ideologiei sale. Primele două scopuri ale mișcării, după venirea ei la putere, au fost acapararea aparatului de stat și răzbunarea pentru executarea lui Codreanu. Însuși Codreanu a pus motivul răzbunării la ordinea zilei, când, în anul 1936, a cerut legionarilor: „Să nu confundați dreptul și datoria creștină de a ierta pe cei ce v-au făcut vouă rău, cu dreptul și datoria neamului de a pedepsi pe cei ce l-au trădat”¹⁰⁴.

Răzbunarea era îndreptată împotriva tuturor celor răspunzători de dezastrul poporului român, după definiția Gărzii de Fier¹⁰⁵. Evreii purtau o parte din răspundere, și erau, de asemenea, vinovați de asasinarea lui Codreanu.

„Situația Comunității evreiești din România părea frunțașilor sinagogii mai mult decât gravă, disperată, din cauza complicității lor la actele de guvernare din timpul dictaturii carliste. Pe conștiința lor apăsau asasinarea lui Corneliu Codreanu și, apoi, masacrele din 21 septembrie 1939 [execuția căpeteniilor legionare la ordinul regelui]. Deși evreii nu au participat direct la aceste execuții, servindu-se de unelte recrutate dintre români, totuși țara întregă știa cine a stat în spatele lor”¹⁰⁶.

Dilema legionarilor la începutul regimului lor a fost dacă să se folosească de „metoda talmudică” (sic!) „ochi pentru ochi și dinte pentru dinte”, sau să amâne prezentarea poliției pentru altă dată. Această dilemă a dispărut din clipa când legionarii au cutezat să execute „trădătorii” români, cărora Căpitanul le vestise „ziua judecății” încă înainte de moarte.

La încingerea atmosferei de război împotriva iudaismului a contribuit atmosfera de doliu național prelungit, pe care mișcarea a introdus-o din primele luni, prin deshumările de cadavre ale legionarilor uciși din morminte improvizate și reînhumarea sfinților mișcării și, în primul rând, a lui Codreanu.

Nu trecea săptămână fără o procesiune creștin-legionară, fără parastase și fără ridicarea de troițe și fără mitinguri de masă cu alaiuri de preoți, cu drapelul bisericii, cu imagini și icoane ale sfinților și, în primul rând, a „patronilor” mișcării, arhanghelii Mihail și Gabriel, precum și a Sfântului Gheorghe, care a înfrânt balaurul – simbolul Satanei și al răului pe pământ. Ceremoniile de doliu ale

¹⁰³ D.G. Mărculescu, *Inspirație neromânească*, „Curentul”, 30.10.1940.

¹⁰⁴ C. Codreanu, *Pentru legionari*, Sibiu, 1936, p. 475.

¹⁰⁵ *Pe marginea prăpastiei*, II, p. 26-27.

¹⁰⁶ Sima, *Era*, I, p. 194.

Legiunii se bazau pe ceremoniile funerare ale Bisericii ortodoxe, la care s-au adăugat elemente din ceremonii asemănătoare ale naziștilor și fasciștilor italieni. În presa legionară reînnoită au apărut zilnic articole care vesteau ziua judecării și-i legau pe evrei de crimele „împotriva mișcării și de suferința lui Codreanu”¹⁰⁷. La sfârșitul anului 1940, mișcarea a difuzat calendare cu pilde ale lui Codreanu și ale altor „sfinți”, scene mortuare, cosciuge cu oseminte, cruci, parastase, înmormântări, glorificări ale morților... însă și „directive în flagrantă contrazicere cu ordinea legală”¹⁰⁸. Mișcarea avea la dispoziție și un post de radio oficial, condus de Nichifor Crainic, care chema la o renaștere creștină ortodoxă și la subordonarea culturii românești valorilor creștine¹⁰⁹.

În această perioadă s-au remarcat contribuția Bisericii la mișcare și marea număr de preoți din rândurile ei. Parte au avut roluri importante. Oamenii lui Antonescu au calculat că 55 de preoți au avut posturi de conducere și de comandă în Legiune, inclusiv de prefecti și de comandanți de județene ale mișcării¹¹⁰. Mulți dintre acești preoți predicau violența, și ei înșiși erau violenți. După înăbușirea rebeliunii, au fost arestați 218 preoți care au participat la luptele contra armatei¹¹¹. Prezența acestor preoți la numeroasele ceremonii și mitinguri, în prezența delegaților Reichului și ai partidului nazist, au scos în evidență una dintre marile deosebiri dintre naziști și fasciștii români. Sima era convins că „un detașament de preoți legionari”, majoritatea în odăjdii, cu „bărbi impresionante”, care au participat la prima defilare legionară de la 6 octombrie 1940, a făcut o puternică impresie asupra membrilor partidului nazist în uniforme ale SA, aflați în asistență¹¹².

Câțiva dintre acești preoți au avut o influență directă asupra formațiilor de elită ale mișcării. „Preotul duhovnic” al studenților legionari, Georgescu-Edineți, a condus rugăciunile festive în biserica studenților, a Sfântului Anton, la a 18-a aniversare a înființării formației naționaliste și antisemite cunoscute sub numele „Generația de la 10 decembrie 1922”, din care a crescut Garda de Fier. Președintele Uniunii Naționale a Studenților Creștini, Viorel Trifa, a subliniat în fața oaspeților germani și italieni că „ceea ce caracterizează acțiunile studențești în cei 18 ani de până acum este în primul rând antisemitismul”¹¹³. Colegul său, Dumitru Grozea, cel mai crud dintre comandanții Legiunii, a acuzat iudaismul că este răspunzător de

¹⁰⁷ Din discursul lui Ion Codreanu, tatăl lui Corneliu Codreanu, la adunarea Legiunii la Iași, 8 noiembrie 1940. Din: Sima, *Era*, I, p. 457-458; Simion, *Regimul*, p. 71. În continuare, o listă de ziare principale ale mișcării: „Cuvântul”, „Buna Vestire”, „Porunca Vremii”, „Muncitorul Legionar” (Sibiu), „Biruitoarii” (Constanța), „Garda” (Câmpulung-Muscel). „Glasul Strămoșesc”.

¹⁰⁸ *Pe marginea prăpastiei*, II, p. 59-60.

¹⁰⁹ Sima, *Era*, I, p. 503.

¹¹⁰ *Pe marginea prăpastiei*, II, p. 55.

¹¹¹ *Idem*, p. 102.

¹¹² Sima, *Era*, I, p. 146.

¹¹³ *Idem*, p. 521-526.

sciziunea care există de mulți ani între studenți și muncitori. Iar Sima i-a acuzat, la aceeași ceremonie, pe evrei și pe francmasoni de „descompunerea morală a națiunii românești”¹¹⁴. În memoriile sale, Sima a subliniat că „linia creștină a mișcării noastre a dictat mișcării să se abțină de la răzbunare” sau, după expresia lui, de la „o baie de sânge”, pe care mulți dintre colegii lui au dorit-o¹¹⁵; în realitate, tocmai aceste principii ale mișcării, așa cum ea le-a conceput, au fost cele care i-au împins pe legionari la „o baie de sânge”, la sfârșitul regimului lor.

În cele patru luni și jumătate ale regimului legionar a continuat, fără întrerupere, lupta ideologică împotriva credinței iudaice și a evreilor și această luptă a ajuns la culme în ajunul rebeliunii și în timpul ei. Propaganda legionară reprezenta felul de a gândi al antisemiților din toate păturile populației românești. Această propagandă s-a folosit de simboluri creștine, pentru a accentua caracterul satanic al evreului ca, la urmă, să cheme la îndepărtarea evreilor și chiar – într-o perioadă care a precedat Holocaustul – la nimicirea lor: „Să plece unde îi va îndrepta Dumnezeu lor. Să lase Patriei noastre ospitaliere ce au agonisit aici pe pielea noastră. Să-și facă geamantanele de urgență. Să-și consulte lucrul ce îl pun în frunte la rugăciune și să plece”¹¹⁶.

„Profund creștin, românul nu poate avea nici o corespondență de nici un fel cu asasinii lui Hrist”¹¹⁷. „Noi nu facem profeții sumbre, constatăm numai agonia șarpelui iudaic și fericită va fi ziua când bocancul legionar va strivi sub călcăi ultimul cap al fiarei”¹¹⁸.

Să-ne descotorosim de elementul [căruia îi spune] Israel”¹¹⁹.

Acest motiv în instigarea antisemită se adăuga la identificarea iudaismului cu comunismul și, prin intermediul lui, cu marele și periculosul dușman al națiunii române – rușii.

Lupta împotriva credinței iudaice nu reflecta starea de spirit a majorității intelectualității române și nici a publicului larg. Dar glasul celor dezgustați de această propagandă nu s-a făcut deloc auzit, de teama represiunii legionare. Cei ce au dat tonul, au stabilit linia de comportare față de minoritatea evreiască, au fost legionarii și simpatizanții lor, adevărați sau aparenti.

Prima măsură luată de un ministru legionar, încă înainte de formarea guvernului național-legionar, s-a referit la evrei, la iudaism și la sinagogi. Ministrul Educației Naționale, al Culturii și al Cultelor, Radu Budișteanu, unul din cei trei miniștri legionari din guvernul Gigurtu, a semnat, la 9 septembrie 1940, din inițiativa lui, două decrete referitoare la evrei. Primul hotăra eliminarea cultului

¹¹⁴ *Idem*, p. 526.

¹¹⁵ *Idem*, p. 155-156.

¹¹⁶ „Porunca Vremii”, 10.12.1940.

¹¹⁷ „Buna Vestire”, 13.12.1940.

¹¹⁸ „Porunca Vremii”, 13.12.1940.

¹¹⁹ *Idem*, 18.12.1940.

mozaic dintre cultele istorice protejate și autorizate; cu alte cuvinte, religia iudaică înceta de a mai fi „un cult istoric” apărât și oficial, devenind o religie care există doar „de facto”, și care, din acel moment, nu mai putea să acționeze decât pe baza dispozițiilor Ministerului Cultelor.

A doua decizie stabilea că religia iudaică poate să existe „numai dacă nu contravine principiului de bază al noii așezări a statului”¹²⁰. De aceea, nici o sinagogă nu mai putea funcționa decât pe baza unei autorizații speciale din partea Ministerului Cultelor, și numai acele sinagogi al căror număr de enoriași este de cel puțin 400 de familii în orașe sau 200 în orășele și sate. Sinagogile cu un număr mai mic de credincioși decât cel prevăzut treceau în „patrimoniul statului” pentru ajutorarea „cultelor creștine locale”. Acolo unde nu va exista o sinagogă se va desfășura și Comunitatea. Decizia a fost publicată în „Monitorul Oficial” din 11 septembrie, dar a fost semnată, cum am menționat, cu două zile înainte, și a fost publicată în ziare la 10 septembrie.

Fără a se fi așteptat măcar publicarea deciziilor – ci numai în urma înștiințării la Radio, [9.9.1940], Templul și Cancelaria Comunității de rit spaniol din Craiova au fost închise și sigilate; „În București, aseară, indivizi au pătruns în Templul Carol, în Sinagoga Mare, în templul Comunității de rit spaniol, în timpul serviciului divin și au provocat întreruperea serviciului și închiderea localurilor. Știri similare ne-au parvenit și din alte localități din țară... Morții noștri trebuie să aștepte aprobarea la autorizație de îngropare care a fost cerută prefectului județului, Ministerului de Interne și Ministerului Cultelor pentru a-i putea înmormânta”¹²¹.

Deciziile au constituit un fel de semnal, dinainte stabilit, pentru asaltul legionar asupra sinagogilor din toată România. Numeroase sinagogi au fost închise imediat. Altele, îndeosebi din localități mici, au rămas închise pentru că evreii din aceste locuri nu au îndrăznit să le deschidă. Grupuri de evrei se adunau pe ascuns în case pentru a se ruga, întrucât drumul la sinagogă și prezența acolo deveniseră periculoase. Legionarii pândeau în bande, pătrundeau în sinagogi, băteau, jefuiau și îi maltratau pe evrei. Decretele anulasera, de fapt, dreptul de existență al micii colectivități sefarde¹²², care număra 4.000 de suflete și era răspândită în tot sudul Munteniei și la București, precum și al unei mari părți din comunitățile „de rit occidental”, (cadru administrativ care cuprindea majoritatea evreilor din România, în afară de sefarzi și de ultrareligioșii din Transilvania). „Dacă decretul ar fi pus în aplicare, ar provoca închiderea sinagogilor în zeci de localități cum ar fi Brăila, Baia, Buzău, 4. Găiești ș.a.” Decretul „crează o stare rușinoasă religiei noastre”¹²³, îi scriau Conducătorului frunțașii comunităților așkenaze și sefarde din România.

¹²⁰ Decizia nr. 42352. „Monitorul Oficial”, 11 septembrie 1940; Decizia nr. 42354. *Idem*.

¹²¹ Memoriul Federației către Antonescu cu privire la închiderea sinagogilor, 11 septembrie 1940. Din: *Ancel, Documents*, I, nr. 92, p. 475.

¹²² *Idem. Idem*.

¹²³ *Idem*, p. 476.

Filderman arăta că aceste decizii erau în contradicție și cu Statutul evreilor, dar altceva l-a stupefiat: „Întotdeauna guvernele s-au apărat, arătând că antisemitismul lor are un caracter economic, nu unul religios iar toți oamenii politici apărau pe evrei în ceea ce privește dreptul lor de a se ruga lui Dumnezeu și de a-și exercita cultul și serviciul religios”¹²⁴.

Și, într-adevăr, aceasta era una din deosebirile dintre antisemitismul legionar și cel care l-a precedat în România. Legionarii s-au consacrat luptei religioase împotriva evreilor, și erau hotărâți s-o continue până la victorie. Nu există altă explicație a preocupării lor obsesive față de tot ce era legat de ritualul evreiesc, în perioada regimului lor: profanări de sinagogi, exproprierea de cimitire, arestări, înjosiri, torturări și uciderea unor rabini, exproprierea și distrugerea de instituții ale comunității iar, în timpul rebeliunii, și incendierea și distrugerea de sinagogi. Acest aspect al terorii legionare a lovit într-unul din miturile scumpe românilor – propria lor imagine, de popor bun și tolerant, îndeosebi cu tot ce era legat de libertatea religioasă și rituală. Faptul a surprins și conducerea evreiască. Filderman a accentuat într-un memoriu adresat lui Antonescu că deciziile lui Budișteanu contrazic celelalte legi ale statului și sunt „împotriva tradiției seculare de toleranță religioasă a poporului român”¹²⁵. Aceste argumente – precum și legăturile directe care s-au înfiripat între Antonescu și Filderman și, mai ales, faptul important că la începutul ascensiunii sale la putere Antonescu avea concepții antisemite „clasice” și încă nu se comporta ca dictator al unui regim fascist totalitar – au dus la anularea celor două decrete, după prima întâlnire cu Filderman, la 14 septembrie 1940. Antonescu a anulat deciziile și l-a destituit pe Budișteanu.

La ordinul lui Antonescu, Budișteanu a fost nevoit să publice, la 15 septembrie 1940, un comunicat în care se spunea că „nu este îngăduit nimănui nici un act de silnicie contra cultelor streine, persoane și bunuri”¹²⁶ (chiar așa!); a doua zi, la 16 septembrie, noul ministru, Traian Brăileanu, a suspendat aplicarea celor două decrete „până la reglementarea definitivă, pe cale de lege, a regimului tuturor cultelor din țară” și a anulat „toate deciziile, dispozițiile și orice măsuri de ordin administrativ care contrazic această decizie [de suspendare]”¹²⁷.

În ciuda anulării decretelor, legionarii și-au continuat atacurile contra credinței evreiești și chiar le-au înăsprit. Ei și-au dus lupta cu ajutorul Ministerului de Interne și al prefecturilor, ignorând voința lui Antonescu. Țintele lor erau:

¹²⁴ Dare de seamă cu privire la ședința Comitetului Executiv al Federației din 10 septembrie 1940. *Idem*, I, nr. 91, p. 473.

¹²⁵ Adresa președintelui Federației și a Șef Rabinului către primul ministru Antonescu cu privire la nelegalitatea deciziilor referitoare la închiderea sinagogilor. *Idem*, nr. 94, p. 478.

¹²⁶ *Idem*.

¹²⁷ „Timpul”, 15.9.1940.

sinagogi, sărbători și ritualuri evreiești; comunitățile și instituțiile lor; rabinii și evreii ultrareligioși; școli evreiești; cimitire.

Numeroase sinagogi din București și din provincie au fost închise și după publicarea deciziei lui Brăileanu și, în unele cazuri, s-a împiedicat redeschiderea lor.¹²⁸ Ministerul de Interne și prefectii nu s-au grăbit să transmită comunicatul oficial privind anularea închiderii și nu au trimis polițiști să ridice sigiliile acolo unde clădirile fuseseră sigilate¹²⁹. Decizia emisă de Brăileanu, la ordinul lui Antonescu, nu a făcut nici o impresie asupra legionarilor locali în perioada lor euforică de început. Adevăratul lor scop era de a pune capăt prezenței evreiești în numeroase localități, obligându-i pe evrei să-și părăsească avuturile și casele.

O bandă de legionari a năvălit, la 30 septembrie, în sinagoga din Buzău, i-a jefuit pe credincioși și i-a reținut toată noaptea. Către sfârșitul lunii octombrie, legionarii au pus stăpânire, la București, pe sinagogile mici, pe școli și îndeosebi pe bunurile bogatei comunități sefarde.

Către sfârșitul lunii octombrie și începutul lui noiembrie, sinagogile deveniseră un obiectiv preferat al bandelor de legionari care voiau să obțină bani cu repeziciune. Operațiunea decurgea aproape invariabil: năvălire în sinagogă în timpul slujbei de după-amiază sau de seară, bătaia aplicată enoriașilor și percheziții corporale spre a-i jefui. Așa s-a întâmplat la Sibiu în noaptea de 29-30 octombrie și, tot așa, în alte locuri. Executanții s-au perfecționat o dată cu începutul vânătoarei de „comuniști evrei”, cu prilejul sărbătorii revoluției bolșevice, la 7 noiembrie 1940. În locul bandelor de legionari au început să acționeze bande ale poliției legionare, care nu s-au mulțumit cu jaful incidental, ci au rechiziționat sinagogi și instituții ale comunității pentru folosința lor, sau le-au distrus. La 8 noiembrie poliția legionară a rechiziționat sinagoga și școala „Ronetti-Roman” din București pentru „comandamentul legionar al evacuaților din Bucovina de nord”¹³⁰.

La 10 noiembrie poliția legionară a pătruns în sinagoga rabinului Friedman din Ploiești, arestându-i pe toți enoriașii și pe evreii găsiți pe două străzi vecine care, mai întâi, au fost blocate.

Pentru a înțelege acțiunile legionarilor din Ploiești, trebuie amintit că filiala locală a mișcării se bucura de faimă în rândurile Gărzii de Fier datorită atentatelor împotriva unor politicieni români, executate de membrii săi în anii treizeci. Organizația prahoveană era „într-o stare de spirit de revoltă”, cum remarca Sima în memoriile lui; și această stare a degenerat într-o isterie colectivă de răzbunare,

¹²⁸ *Cartea Neagră*, I, p. 107.

¹²⁹ Lista sinagogilor care au fost închise, întocmită de președintele Uniunii Comunităților Sefarde, Pinhas, din 16 septembrie 1940. Din: *Anel, Documents*, I, nr. 97, p. 484.

¹³⁰ *Cartea Neagră*, I, p. 116, 124.

după cutremurul de pământ din 10 noiembrie 1940, care a lovit în special județul și după reînhumarea lui Codreanu, la 27 noiembrie.

Asasinarea lui Iorga, la 27 noiembrie 1940, de către o echipă de legionari. În parte din județ, a dus la adâncirea rupturii între Legiune și Antonescu și fideliile săi. Sima s-a întâlnit cu atentatorii imediat după asasinat, lăsând o descriere exactă a persoanelor și a atmosferei: „Erau transfigurați. Un fel de împăcare supremă, de liniște ca venind dintr-o altă lume, se citea pe fețele tuturor”¹³¹. Era limpede că această „răzbunare creștină” nu putea să treacă cu vederea pe evreii din Ploiești, capitala județului. Puternicul cutremur de pământ a provocat reacții emoționale printre legionari, stârnind reflecții cu privire la semnificația acestui fenomen natural. Mulți ziariști și-au adus aminte atunci de păcatele poporului. păcate care au adus asupra lor pedeapsa dumnezeiască: „Dumnezeu și-a întors fața de la noi. Poate tocmai că uitasem cu totul de el, luând în deșert învățăturile sfinte”¹³².

În această atmosferă era limpede că evreii, și nu numai ei, constituiau o țintă de atac. Bande de legionari organizate de prefect și de comandantul poliției au atacat și au distrus instituții religioase și culturale evreiești din Ploiești¹³³. Au fost dărâmate Templul Mare, Templul Sefard și școala Comunității, sub pretextul că aceste clădiri ar fi fost avariate de cutremur. Distrugerea și jaful au lovit și în celelalte instituții ale Comunității: clădirea ei a fost golită de mobilier, s-a furat arhiva și safe-ul, precum și mobilierul și obiectele rituale din sinagogile și școlile dărâmate și au fost sechestrate lemnele pentru încălzit și îmbrăcămintea adunată pentru a fi împărțită săracilor.

Maltratarea evreilor din oraș a fost atât de gravă, încât a provocat compătimire în rândul populației românești. Un delegat al Federației, trimis pentru a cerceta situația, a raportat că „în oraș exista o atmosferă de panică, mergând până la teroare”¹³⁴. În afară de Iorga au fost uciși în oraș 11 evrei, în frunte cu rabinul Friedman; el „a fost împușcat în creștetul capului de sus în jos”, după cum îi raporta Federația lui Antonescu¹³⁵. Cadavrele celor asasinați au fost aruncate la marginea șoselelor și au fost adunate de jandarmi: „Pe dușumelele legiunii de jandarmi Prahova, s-a amestecat în ziua aceea sângele prof. Nicolae Iorga și al rabinului David Friedman”¹³⁶.

¹³¹ Sima, *Era*, II, p. 206.

¹³² „Universul”, 13.11.1940.

¹³³ Uniunea Comunităților către ministrul de Interne cu privire la profanarea și distrugerea de sinagogi 20 noiembrie 1940. Din: Anel, *Documents*, II, nr. 10, p. 15; I. Șmilovici-Ploieșteanu, *Pogromul din Ploiești*. Mișmar, 20.11.1985.

¹³⁴ Darea de seamă a trimisului Uniunii Comunităților cu privire la situația din Ploiești, 27 noiembrie 1940. *Idem*, nr. 19, p. 28-29.

¹³⁵ Memoriul din 9 decembrie 1940, p. 55.

¹³⁶ *Cartea Neagră*, I, p. 150.

Orașul Ploiești poate constitui un caz emblematic privind modul în care legionarii și-au condus lupta împotriva iudaismului în întreaga Românie. În celelalte comunități lucrurile s-au desfășurat mai mult sau mai puțin după acest model. În ziua în care legionarii au distrus sinagogile din Ploiești au fost atacate și marile și importantele sinagogi din București. Legionarii s-au năpustit asupra Templului Coral, simbolul iudaismului românesc, au spart vitraliile și geamurile și au aruncat cu pietre și cărămizi în patru sinagogi din jur¹³⁷.

La 16 noiembrie o bandă de legionari a năvălit în clădirile Comunității din Brașov, evacuând de acolo sinagoga, birourile, școala primară, școala profesională și locuința rabinului. Centrul Comunității a devenit comandamentul mișcării și cămin pentru legionari, iar sinagoga a fost transformată în sală de gimnastică¹³⁸. La Ocna Mureșului au fost arestați rabinul, hahamul și încă un număr de evrei care au fost torturați cumplit, fără nici un motiv¹³⁹. Sinagoga Mare a Comunității din Focșani a fost incendiată și distrusă de bande de legionari sub pretextul că „punea în pericol circulația”¹⁴⁰, întrucât a fost lovită de cutremur. Paguba a fost apreciată la cinci milioane de lei¹⁴¹. Oficiosul legionar „Porunca Vremii” a scris, după incendierea sinagogii și dărâmarea ei, că „evreii din Focșani și-au dat foc templului lor pentru a încasa cele trei milioane lei, sumă pentru care a fost asigurat lăcașul”¹⁴².

Secția de jandarmi s-a stabilit în sinagoga „Schewes Achim” din Suceava¹⁴³. Comandamentul Legiunii din târgul Darabani a hotărât, la 20 decembrie, să dărâme 25 de clădiri aparținând evreilor, inclusiv sinagoga, „pe motiv că closetele acestora sunt prea apropiate de biserică”¹⁴⁴.

Și la Iași cutremurul de pământ a folosit drept pretext pentru dărâmarea a două din cele mai frumoase și mai vechi sinagogi, a căror așezare de ambele părți ale comandamentului Legiunii, „Casa Verde”, „deranja mult circulația”. Ordinul de dărâmare a acestor sinagogi a fost dat de primarul orașului, Golinaș, și, în acest scop, el a mobilizat elevii de liceu; aceștia au răspuns cu entuziasm chemării. Criminalii legionari au năvălit, ca în timpurile biblice, în aceste două temple și le-au distrus. Evreii au văzut cu durere cum cad și se prăbușesc lespezile de piatră ale sfintelor lăcașe de rugăciune, profanându-se sulurile sfinte și obiectele sinagogale... Cuprinși de jale stăteau neputincioși în fața profanatorilor, care loveau

¹³⁷ Vezi 132. Uniunea Comunităților a apreciat pagubele provocate sinagogilor din Ploiești și București la un milion de lei. Din: Anel, *Documents*, II, p. 16.

¹³⁸ *Cartea Neagră*, I, p. 131.

¹³⁹ *Idem*, p. 133.

¹⁴⁰ Memoriu din 9 decembrie 1940, p. 66; *Cartea Neagră*, I, p. 156.

¹⁴¹ „Universul”, 18.11. 1940.

¹⁴² „Porunca Vremii”, 19.11. 1940.

¹⁴³ Federația către ministrul Cultelor și Culturii cu privire la ocuparea sinagogii din Suceava, 13 decembrie 1940. Din: Anel, *Documents*, vol. II, nr. 43, p. 85.

¹⁴⁴ *Cartea Neagră*, I, p. 180.

fără nici un fel de mustrare de cuget cu târnăcoapele în zidurile tari, care nu vroiau să se prăbușească¹⁴⁵.

Năvăliri legionare în sinagogi au avut loc și în alte localități, ele atingând culmea în timpul rebeliunii.

Sinagogile au fost însă numai unul din fronturile deschise de legionari împotriva existenței evreiești în România. La începutul lunii decembrie devenise limpede pentru conducerea evreiască că regimul național-legionar are intenția „să facă imposibilă funcționarea comunității evreiești”¹⁴⁶. Obiectivele erau instituțiile comunității, școli, cimitire, rabini și evrei ultrareligioși.

Rabinii au constituit o țintă preferată, fiind primii arestați în Transilvania și Muntenia. Rabinul Moșe Reich și hahamul Drah din Mediaș au fost torturați, deoarece negustorii evrei și-au vândut prăvăliile germanilor (Sima afirmase, așa cum am amintit, că au procedat în felul acesta la porunca primită de la „sinagogă”); amândurora li s-au tăiat bărbile¹⁴⁷. Fruntașii Comunității din Caracal și, printre ei, rabinul, au fost arestați la 30 noiembrie și au fost torturați trei zile consecutiv, deoarece au venit în ajutorul deținuților evrei din lagărul ridicat în oraș¹⁴⁸. Legionarii l-au arestat pe rabinul Avraam Schönfeld din Aiud, l-au târât într-o pădure din vecinătate, l-au torturat toată noaptea fără să-i ceară ceva¹⁴⁹. Rabinul Leizer Hager din dinastia hasidică de la Vijnița a fost arestat la Arad, la 27 septembrie; Filderman a încercat în zadar să-l elibereze, demonstrând că este unul din cei mai străluciți rabini ai țării, „a cărui viață este neîntrerupt închinată slujbei Domnului”¹⁵⁰.

Instituții ale Comunității, clădirile în care își aveau sediul, conturile lor bancare, bani numerar din safe-uri, bani proveniți din donații pentru instituțiile de ajutor, și tot ce aparținea vreunei instituții evreiești devenise obiectul confiscărilor de către mișcarea legionară, al spargerilor, al furturilor și al jafurilor. La București, indivizi din „Ajutorul legionar” au ocupat cu forța clădirile cluburilor și cercurilor evreiești, au pus stăpânire pe mobilierul și bibliotecile lor; la Turnu Severin au confiscat banii Comunității iar la Craiova, banii școlii evreiești¹⁵¹. Legiunea a pus, de asemenea, mâna pe școli, sinagogi și săli, pentru necesitățile ei. La București au rechiziționat clădirea Comunității Sefarde, precum și ale școlilor și cantinelor Comunității, școala și sinagoga „Ronetti-Roman”, un liceu particular și căminul studenților evrei „Schüller” (care a fost predat studenților români refugiați), precum și clădirile cluburilor și cercurilor evreiești. În instituții evreiești, cum ar fi

¹⁴⁵ Mărturia conducătorului Comunității din Iași, Avram Hahamu, Arhiva Yad Vashem PKA/I, p. 585.

¹⁴⁶ Uniunea Comunităților către Antonescu cu privire la prejudicierea instituțiilor Comunității, 9 decembrie 1940. Din: Ancel, *Documents*, II, nr. 33, p. 45.

¹⁴⁷ *Cartea Neagră*, I, p. 149.

¹⁴⁸ *Idem*, p. 152.

¹⁴⁹ *Idem*, p. 167.

¹⁵⁰ Adresa Federației către ministrul de Interne cu privire la arestarea rabinului din Vijnița. Din: Ancel, *Documents*, I, nr. 128, p. 540.

¹⁵¹ Memoriul din 12 februarie 1941, p. 229, 231.

școlii evreiești „Caritas” din București, ultimul care rămăsese Comunității, și în școli a fost tăiată apa pentru a împiedica activitatea normală¹⁵². Acțiuni asemănătoare întreprinse de legionari și în orașele din provincie au determinat, în general, închiderea școlilor și a majorității instituțiilor evreiești, inclusiv a celor de asistență socială. Un exemplu în acest sens îl poate constitui orașul Dorohoi, din nordul Moldovei. Poliția locală a sechestrat, încă în luna octombrie, toate clădirile școlilor evreiești¹⁵³.

Cimitirele

Prejudiciile aduse cimitirelor aparțineau, și ele, războiului contra credinței evreiești. Această lovitură dată populației a fost extrem de grea, luând în considerare tradiția evreiască. La început prejudiciul adus cimitirelor părea o inițiativă locală a unor fanatici hotărâți să stoarcă bani pe orice cale. Primele au fost autoritățile legionare din Piatra Neamț. Ele au interzis îngroparea evreilor fără plata unei taxe în favoarea „Ajutorului legionar”. Imediat, autoritățile au inițiat desființarea legală a cimitirului, lăsând în părăsire terenul. Această Comunitate era una din cele mai vechi din România, iar sinagoga ei a fost construită încă la începutul secolului XVI¹⁵⁴.

La începutul lui octombrie devenise clar că noul regim și, în special, mișcarea legionară tind să distrugă cimitirele și să șteargă orice amintire despre trecutul evreiesc în România. În acest scop, în majoritatea cazurilor s-au folosit de legea naționalizării pământurilor proprietate evreiască, cu toate că legea nu pomenea de cimitire iar parte din cimitirele din marile orașe erau situate în intravilan. Ministerul Economiei Naționale a decis, la 12 octombrie, închiderea a trei cimitire la București și la unul din ele reprezentantul său „a încuiat poarta și a luat cu sine cheia”¹⁵⁵. Au fost, de asemenea, expropriate clădirea Societății de înmormântare „Sacra” și toate bunurile ei. La Bacău a fost expropriat, fără nici un ordin, terenul liber al cimitirului evreiesc, și a fost arat și semănat¹⁵⁶.

Primăria din Ploiești a comunicat Comunității locale că trebuie să înceteze îngroparea în partea nouă a cimitirului și a anulat contractul asupra terenului¹⁵⁷.

Preotul Leșu de la „Biserica poștei” din Buzău a inițiat distrugerea cimitirului evreiesc din oraș, inaugurat în anul 1834, și exproprierea terenului.

¹⁵² Memoriul din 9 decembrie 1940, p. 49-50, 53.

¹⁵³ *Cartea Neagră*, I, p. 117.

¹⁵⁴ *Idem*, p. 223; memoriul din 9 decembrie 1940, p. 60.

¹⁵⁵ Uniunea Comunităților din România și Uniunea Comunităților Sefarde către primarul Bucureștilor cu privire la exproprierea cimitirelor. 16 octombrie 1940. Din: Ancei, *Documents*, I, nr. 137, p. 554; Uniunea Comunităților către primăria București cu privire la exproprierea de cimitire, 11 decembrie 1940. *Idem*, II, nr. 40, p. 82; *Cartea Neagră*, I, p. 110.

¹⁵⁶ *Idem*, p. 118.

¹⁵⁷ Memoriul Federației din 9 decembrie 1940, p. 57.

Approape toate monumentele funerare au fost smulse din locurile lor și furate. Legionarii trimiși special să distrugă cimitirul au făcut-o cu ciocane și cu dălți și au desfăcut și gardul. Cimitirul a fost transformat în teren de parcare pentru căruțe cu cai și boi. Preotul a folosit materialele de construcție adunate pentru renovarea bisericii sale. Primăriile din Piatra Neamț și Vaslui au anunțat, la sfârșitul lui noiembrie, că cimitirele evreiești au fost expropriate¹⁵⁸.

La București a fost lovită îndeosebi Comunitatea Sefardă, întrucât avea doar un singur cimitir, folosit de sute de ani, de când se stabiliseră în România, după expulzarea din Spania. Acum s-a impus acestei mici comunități să se ocupe de deshumarea unui mare număr de morți. Ordinele de expropriere a cimitirelor noi și vechi s-au dat verbal, întrucât nu se putea invoca nici un text în acest caz, și o înștiințare în scris ar fi dat posibilitatea de întâmpinare la Tribunal pentru anularea ordinului. Uniunea Comunităților Sefarde nu știa de fapt ce i se cere: să scoată osemintele din morminte sau numai să închidă aceste cimitire. „Închiderea cimitirelor înseamnă ruina Comunităților noastre”, arăta Uniunea Comunităților Sefarde¹⁵⁹. La București s-a petrecut un caz de dublă expropriere, de către două instituții de stat – primăria și Ministerul Economiei Naționale. Amândouă au expropriat același cimitir (din șoseaua Giurgiului), și comunitatea nu știa pe cine trebuie să asculte. Situația a devenit imposibilă în întreaga Românie: „nu putem avea cimitire în oraș, pentru motive de neînțeles, iar dacă le facem la țară, nu le putem avea pentru că se expropriază”¹⁶⁰.

Primăria Bucureștiului a mai făcut un pas în luna decembrie, când a hotărât „să curețe” cimitirele creștine de cadavrele evreilor creștinați și înmormântați în aceste cimitire. Primăria a dat dispoziție în scris Comunității din București să deshumeze un număr de astfel de cadavre, printre care și al întemeietorului mișcării socialiste din România, Constantin Dobrogeanu-Gherea, în trecut Katz¹⁶¹. Exproprierea cimitirelor și distrugerea lor au continuat, deși la sfârșitul lui octombrie subsecretariatul de stat al colonizării și populației evacuate i-a promis personal lui Filderman că vor înceta¹⁶². Cu toate acestea au fost expropriate, la Hârlău, cimitirul vechi, care ulterior a fost în parte distrus, și la Huși, singurul cimitir al Comunității¹⁶³. La sfârșitul lui octombrie problema cimitirelor a ajuns la cunoștința lui Antonescu, și el a hotărât să intervină, dispunând încetarea acestei practici¹⁶⁴. La București s-au închis două cimitire, lăsând pentru necesitățile de

¹⁵⁸ *Idem*, p. 60, 66; *Cartea Neagră*, I, p. 154.

¹⁵⁹ Vezi începutul notei 154.

¹⁶⁰ *Idem*.

¹⁶¹ *Cartea Neagră*, I, p. 197.

¹⁶² Federația către ministrul adjunct pentru problemele amplasării și refugiaților cu privire la exproprierea cimitirelor, 30 octombrie 1940. Din: Ancel, *Documents*, I, nr. 158, p. 584.

¹⁶³ *Idem*.

¹⁶⁴ Uniunea Comunităților către primarul Bucureștiului cu privire la hotărârile lui Antonescu în problema încetării expropriării cimitirelor evreiești, 1 noiembrie 1940. *idem*, nr. 165, p. 593.

înhumare unul singur. Dar autoritățile legionare din orașele de provincie și aparatul administrativ central au ignorat dispoziția și au continuat să exproprieze sau să dețină terenuri deja expropriate. În ziua în care Uniunea Comunităților a aflat de dispoziția lui Antonescu, un ziar antisemit aducea la cunoștință hotărârea exproprierii cimitirului Sevastopol¹⁶⁵. Operația de distrugere a acestui cimitir important a fost terminată după îndepărtarea legionarilor de la putere.

„Comuniștii”

Lupta împotriva Partidului Comunist – sau, în limbajul legionarilor, împotriva celor „vinoși de comunism” – a constituit un pretext pentru comiterea câtorva din cele mai barbare acțiuni teroriste vizând populația evreiască din întreaga Românie. Evreii erau considerați comuniști, ca membri ai partidului sau ca simpatizanți. Presa antisemită și legionară a repetat, zi de zi, aceste acuzații de identificare a evreilor cu comunismul. Partidul Comunist ca atare era foarte mic și activitatea lui fusese aproape paralizată după predarea Basarabiei și Bucovinei, Uniunii Sovietice. Șeful „departamentului anticomunist” al Serviciului Secret român al regelui Carol, Florea Becescu, considerat specialist și, din acest motiv, rămas pe post și sub regimul național-legionar, s-a întâlnit cu Sima, pe care l-a asigurat că Partidul Comunist în general și organizația lui din București nu constituie nici un pericol pentru noul regim, întrucât nu cuprinde decât câteva zeci de persoane, jumătate din ei agenți ai Serviciului Secret¹⁶⁶. Un miting al Partidului Comunist din 3 noiembrie s-a terminat cu uciderea unui agent al Serviciului Secret, împușcat din greșală de colegii lui¹⁶⁷.

Cu toate acestea, la începutul lui octombrie a început o campanie de vânare de comuniști în toată România. Ea a ajuns la culme în seara „zilei revoluției”, la 7 noiembrie. În decursul acțiunii au fost arestați „comuniști” în multe orașe și, după afirmațiile lui Sima, „marea majoritate a celor arestați erau evrei”¹⁶⁸. În realitate, arestarea de comuniști, în fapt, de evrei, în seara zilei de 7 noiembrie devenise o tradiție a Siguranței și a poliției din România. Noutatea din anul 1940 a fost că bande de legionari și de polițiști au arestat, la întâmplare, orice evreu care le-a ieșit în cale¹⁶⁹. Sute de evrei din București au fost duși cu mâinile ridicate în beciurile poliției sau ale cuiburilor legionare. Mișcarea a pregătit dinainte centre de tortură și patru din ele băgau groaza în orice evreu care le auzea numele: Prefectura Poliției Capitalei și cuiburile legionare de pe străzile Traian, Cercului și Roma. În aceste centre și în altele evreii au fost torturați cu instrumente de tortură, au fost atârnați

¹⁶⁵ *Idem*.

¹⁶⁶ Sima, *Era*, I, p. 495.

¹⁶⁷ *Idem*, p. 496.

¹⁶⁸ *Idem*.

¹⁶⁹ *Cartea Neagră*, I, p. 69.

de mâini sau de picioare, au fost jefuiți și au fost apoi eliberați pentru a face loc altor „comuniști”.

Evreii din Iași, „orașul mișcării legionare”, au fost victima celei mai îngrozitoare campanii „anticomuniste” din întreaga Românie. Comunitatea s-a adresat, încă la 3 octombrie, direct ministrului de Interne, descriindu-i agresiunea legionarilor împotriva evreilor din oraș: „Zilnic convoaie de evrei sunt duse la Chestură și la sediul Legiunii. Noaptea, grupe de legionari care declară că au Poliția și Parchetul lor, cu revolverele în mână, fac descinderi, ridică fără chitanță case de bani, transportă evrei la sediul Legiunii, îi supun la torturi fizice și morale groaznice spre a le smulge declarații împotriva lor și a altora”¹⁷⁰.

Au fost arestați sute de evrei sub acuzația de comunism (și sute sau poate mii, pe baza altor acuzații). În afară de Chestura Poliției, au fost folosite drept centre de tortură „Casa Verde” (sediul mișcării), poliția legionară, serviciul economic legionar și clădiri ale organizațiilor-anexă ale Legiunii din Iași. Specialistul în torturarea „comuniștilor” era comisarul de poliție Octav Vizitiu, delincent judecat și condamnat de numeroase ori la închisoare pentru furt și fraudă. El „a nenorocit sute de copii de evrei, înscenându-le procese [sub acuzația] de comunism, prin schingiurii și bătăi. Bătea fetele la organele genitale și le strivea sânii la întredeschiderea ușii, pentru a smulge declarații semnate, de recunoașterea celor dictate de el”¹⁷¹.

Iașii devenise un centru de teroare nu numai datorită istoriei sale antisemite, ci și datorită faptului că Universitatea și liceele furnizau o rezervă de tineri entuziaști și ațâțați, sub influența ideologică a lui Codreanu și a atmosferei de violență care domnea în timpul regimului legionar. Evenimente asemănătoare, de maltratare a întregii populații evreiești sub pretextul de „comunism” s-au petrecut și în alte localități. La Giurgiu, „aproape toți locuitorii evrei, fără deosebire de vârstă și de situație socială au fost arestați... pentru comunism”¹⁷². Primul grup, arestat la 10 decembrie, a fost găsit nevinovat de Tribunalul Militar al Corpului II. Al doilea grup, care număra 27 de bărbați și femei, a fost arestat în noaptea de 19 decembrie, după ce agenții au răspândit în casele lor manifeste cu conținut comunist. Aceste manifeste „au fost găsite” în timpul percheziției din noaptea arestării. Arestații au fost închiși într-o cameră distrusă de cutremur și în care era un frig groaznic. Ei au fost bătuți timp de 48 de ore pentru a recunoaște că manifestele găsite la ei le aparțin într-adevăr. Legionarii le-au schingiuit îndeosebi pe femei. După „cercetare”, au fost închiși la Jilava. Tribunalul Militar a găsit nevinovat și acest grup. Acuzația de comunism și arestarea au permis legionarilor

¹⁷⁰ Comunitatea din Iași către ministrul de Interne despre teroarea legionară în Iași, 3 octombrie 1940. Din: *Ancel, Documents*, I, nr. 130, p. 542.

¹⁷¹ S.C. Cristian, *Patru ani de urgie*, București, /1945/, p. 25.

¹⁷² Memoriul din 11 ianuarie 1941, p. 129.

să jefuiască nestingherit casele și prăvăliile celor arestați, în timpul deținerii lor în închisoare militară¹⁷³.

Metoda strecurării în locuințe și a răspândirii de manifeste cu conținut comunist înainte de percheziții a fost practică de legionari și în orașelul Hârlău, în ianuarie 1941. Acolo, „comuniștii” erau tocmai evreii înstăriți. Ei au fost torturați timp de șase zile, au fost expediați la Tribunalul Militar din Iași, care i-a eliberat imediat. Doi dintre fruntașii Comunității au găsit la timp broșurile strecurate în casele lor și au reușit să le distrugă. Căpeteniile legionarilor din orașel, primarul, cizmarul Ion Bolfan, dirigintele poștei, Grămadă, medicul orașului, Scripca, și medicul primar al spitalului, Țibuleac, au fost prezenți la efectuarea percheziției („descoperirea” broșurilor la cei doi evrei avea ca scop să dovedească locuitorilor români ai orașelului ce fel de dușmani periculoși trăiesc printre ei). Spre decepția lor, n-au găsit broșurile; iar furia lor au revărsat-o asupra tuturor evreilor. În noaptea de 6 ianuarie au fost arestați treizeci de evrei în locuințele lor, de pe străzi și din sinagogi¹⁷⁴.

Campania anticomunistă a fost îndreptată, în primul rând, împotriva tineretului evreu. Tineretul acesta nu posedă prăvălii, afaceri care puteau fi însușite, și acuzația de comunism a constituit pretextul pentru arestări, torturi, schingiuri sexuale și asasinat. În lipsa unor comuniști autentici era suficientă apartenența la mișcarea de tineret sionistă pentru a fi arestați și torturați, cu toate că „anchetatorii” legionari n-au știut care este deosebirea dintre sionism și comunism.

La Buzău au fost arestați vreo douăzeci de tineri evrei între 16-20 de ani, membri în mișcările de tineret sionist, și au fost schingiuiți dur pentru a recunoaște că sunt comuniști. Tribunalul a anulat mărturisirile lor și i-a eliberat¹⁷⁵. Acuzația de comunism a fost exploatată pentru a stoarce bani, și a creat ocazia de a lega împreună trei acțiuni îndrăgite îndeosebi de tineri „anchetatori” legionari: schinguirea evreilor (mulți dintre tinerii legionari au avut o plăcere sadică să bată și să tortureze evrei de vârsta lor), raportarea unor „succese privind arestări de comuniști” și stoarcerea de bani de la cei torturați, de la rudele lor și de la comunități întregi pentru a-i elibera pe „comuniști”.

La Vaslui, de exemplu, au fost realizate toate aceste scopuri: o bandă de legionari a jefuit o mare sumă de bani de la un negustor evreu care a fost prins la gară. Fiul lui a fost schingiuit pentru a-l convinge pe tată să semneze un act care confirmă că n-a fost jefuit. În decursul torturilor, după ce i-au fost strecurate în haine fițuici comuniste, fiul a „dezvăluit” o rețea comunistă compusă din 15 elevi de la liceul evreiesc din localitate. „Rețeaua” a fost arestată, tinerii au fost bătuți, li

¹⁷³ Vezi lista cu magazine jefuite și lista nominală.

¹⁷⁴ Vezi nota 150.

¹⁷⁵ *Cartea Neagră*. I, p. 106. Siguranța a deschis dosare acestor tineri, și cu toate că au fost găsiți nevinovați ei au fost deportați în Transnistria în vara lui 1942 și aproape toți au căzut victimă acolo (*idem*, p. 55).

s-a smuls părul și degetele le-au fost zdrobite; ei au semnat mărturisirile, dar cu asta suferința lor nu a luat sfârșit. Legionarii care au participat la ceremonia reînhumării cadavrelor legionarilor executați în anul 1938 au revenit de la cimitir într-o stare de isterie și au hotărât să se răzbune imediat; cu ochii ieșiți din orbite s-au năpustit asupra celor nouă nenorociți arestați și, călcându-i în picioare, lovindu-i cu patul revolverului, smulgându-le cu lama briceagului părul din cap, i-au transformat în corpuri sângerânde¹⁷⁶.

Unul dintre tineri, Zissu Segal, și-a tăiat venele de la amândouă mâinile și „sângele ce curgea năvală, cu părul amestecat [smuls de la cei torturați] forma un covor ce cuprindea corpurile sleite ale nenorociților. Lașii criminali, înspăimântați, fug speriați de rezultat și urlă ca niște nebuni”¹⁷⁷. Această scrisoare trimisă lui Filderman de către unul din fruntașii Comunității cuprinde și o descriere a altor metode de tortură folosite împotriva evreilor din orașel (a celor care nu fuseseră acuzați de comunism) cum ar fi biciuirea cu nuiua și înțeparea cu ace în organele sexuale.

Metode asemănătoare au fost aplicate asupra a 14 tineri și a unei fetițe din Bârlad, torturați de „specialistul” în comuniștii evrei din Iași, inspectorul Vizitiu, și de ajutorul lui. Pretextul arestării l-a constituit o fotografie de grup care „a fost prinsă” la un tânăr evreu. Grupul respectiv a fost schingiuit, a recunoscut, a apărut în fața unui Tribunal Militar care l-a găsit nevinovat, la 19 decembrie 1940¹⁷⁸.

La Brăila au fost pândiți pe stradă elevi evrei care ieșeau de la școală, douăzeci dintre ei au fost arestați și au fost duși la comandamentul poliției legionare, unde „au fost schingiuiți cu sălbăticie ca să semneze declarații că sunt comuniști. Cine a făcut față torturilor a fost eliberat după două-trei zile; alții au fost trimiși în fața Tribunalului Militar din Constanța”¹⁷⁹. La Buzău au fost arestați 17 tineri, printre ei și copiii, sub acuzația de comunism. Ei au fost torturați, au semnat mărturisiri și au fost trimiși la Tribunalul Militar. Câțiva dintre părinți erau foarte săraci și n-au putut să angajeze avocați și Comunitatea a adunat bani în acest scop¹⁸⁰. Și acești tineri au fost achitați de către Tribunalul Militar. Acest fapt a provocat o mare furie printre legionarii din localitate. Ei i-au arestat pe șefii Comunității, i-au batjocorit și bătut cu sălbăticie¹⁸¹.

Printre numeroșii tineri arestați sub acuzația de comunism se cunosc numele a trei care au murit în timpul torturilor. Lucian Rosen, în vârstă de 15 ani, din

¹⁷⁶ Conducătorii Comunității din Vaslui cu privire la tetearea legionară din oraș, ianuarie 1941. Din: *Anel, Documents*, I, nr. 160, p. 586.

¹⁷⁷ *Idem*.

¹⁷⁸ *Cartea Neagră*, I, p. 115.

¹⁷⁹ *Memoriul din 11 ianuarie 1941*, p. 127.

¹⁸⁰ Uniunea Comunităților către Antonescu cu privire la: arestarea și torturarea evreilor în diverse orașe. 30 decembrie 1940. *Cartea Neagră*, I, p. 351.

¹⁸¹ *Idem*.

București, a fost arestat la 3 noiembrie, de către poliția legionară, și corpul lui a fost găsit la morga orașului după două zile¹⁸². Fusesse bătut peste față, peste corp și membre, cu un instrument de tortură alcătuit dintr-o țevă cu trei arcuri din ce în ce mai mici și la capăt cu o bilă de metal, care lovea puternic, crunt și rapid. Din când în când, băiatul, al cărui corp sângera puternic de la creștet la picioare, era scos din beciurile Prefecturii, pentru a fi spălat și înviorat, ca să mai reziste un timp torturilor¹⁸³.

Metoda torturii a fost dezvăluită, după înăbușirea rebeliunii, la procesul intentat de guvernul Antonescu legionarilor care au ucis, la Jilava, demnitari ai fostului regim.

Bilanț

Mișcarea legionară a fost singura grupare politică din România care a adoptat teroarea ca metodă de acțiune pe arena politică și care a justificat-o cu argumente creștine. „Răzbuarea” pe evrei și pe cei „vânduți evreilor”, precum și pe „dușmani” și pe „trădători” și pe toți cei care, după părerea lui Codreanu, „au trădat” interesele poporului român așa cum le-a definit Legiunea, a constituit un leit-motiv în ideologia legionară. Evreii au jucat un rol important în lumea simbolurilor negative și aproape satanice ale întemeietorilor mișcării și ale continuatorilor lor. Mișcarea legionară a încurajat descătușarea instințelor și a înlăturat frânele morale creștine față de folosirea terorii împotriva evreilor, relativ cu mult timp înainte de ascensiunea naziștilor la putere, iar dezordinile de la Oradea și Cluj din anul 1924 o dovedesc. Pe de altă parte, asasinarea unor prim-miniștri și politicieni care s-au împotrivit mișcării și caracterul răfuielilor înlăuntrul ei ne permit să deducem că până în septembrie 1940 Legiunea nu făcuse încă uz de întregul său potențial terorist.

În septembrie 1940 s-a ivit ocazia „răzbuării” și, în acest scop, mișcarea a avut la dispoziție structuri organizatorice teroriste, create încă înainte de venirea ei la putere: organizații de tineret și de elevi, organe cu caracter militar, paramilitar și polițist. În perioada statului național-legionar a fost înființată poliția legionară; ea a fost instruită de către naziști. Toate aceste organizații, precum și ministerele și instituțiile oficiale care erau în mâinile mișcării au devenit inițiatorii și executanții „răzbuării” legionare împotriva evreilor și, în felul acesta, au influențat și atitudinea față de evrei a antisemiților „de rând”. Mișcarea legionară la putere a eliberat, de fapt, de orice răspundere pe oricine i-a prigonit, i-a lovit, i-a jefuit sau i-a ucis pe evrei. Pe acest fond se poate înțelege că teroarea a fost folosită ca un instrument în mâinile legionarilor, pentru a jefui avuțiile evreiești, a stoarce bani,

¹⁸² Memoriul din 9 decembrie 1940, p. 49.

¹⁸³ Vezi 24.

proprietăți, prăvălii și case; și acest fenomen nu poate fi despărțit de însăși esența ideologiei fasciste românești, care și-a propus să șteargă existența evreiască de pe teritoriul țării.

Teroarea a fost folosită și ca mijloc pentru realizarea obiectivelor, care erau parte integrantă a visului antisemit tradițional, „clasic”, și a crezului oricărei mișcări antisemite din România: alungarea evreilor de la sate, munca obligatorie, prejudicierea comunităților. Statul legionar a declarat război comunităților evreiești ca instituții, conducătorilor lor ca reprezentanți ai unui popor detestat, și credinței evreiești, instituțiilor și simbolurilor ei. Izbucnirile de ură criminală, care au îmbrăcat forma terorii totale împotriva minorității evreiești, au primit justificare în dogma creștină. Și s-au numărat printre ele și atentate contra evreilor și acțiuni criminale de alt gen, care nu au fost comise doar pentru a obține bunuri evreiești.

Înfruntarea dintre Antonescu și legionari și influența ei asupra situației evreilor

Soarta evreilor din România în scurta perioadă a regimului național-legionar a depins de Antonescu și de legionari, de relațiile dintre ei și de lupta lor pentru putere. Al treilea factor, trimiterea naziștilor în România – cum ar fi Legația de la București, delegații diverselor servicii și minoritatea germană din Transilvania – au avut o contribuție indirectă, întrucât au influențat mult rezultatul confruntării dintre cei doi parteneri.

Comunitatea evreiască s-a trezit amestecată într-o luptă pentru putere, fără să poată înclina balanța în favoarea nici uneia dintre părți, în afară de o oarecare audiență la Antonescu, pentru un timp foarte scurt. Această condescendență poate fi atribuită faptului că, la începutul regimului său, Antonescu nu a fost un antisemit rasist, cum erau partenerii lui legionari. El și-a absorbit antisemitismul de la sursele lui românești originare – educație, armată și biserică. În anii treizeci, Antonescu înclina spre Cuza și menținea legături strânse cu Codreanu și, o dată, a încercat chiar să medieze între el și rege¹; din acest motiv a fost ales de Goga și Cuza să fie ministrul Apărării în guvernul lor. În anul 1940 era considerat profrancez, probritanic și antigerman, ca majoritatea corpului ofițeresc român; acest fapt l-a ajutat să fie numit prim-ministru și să primească sprijinul șefilor partidelor românești „istorice”. Se poate afirma că Antonescu a făcut parte din *establishment*-ul care a condus România între cele două războaie mondiale, întrucât, până în 1940, el a vrut să repare sistemul și nu să-l distrugă, așa cum au vrut legionarii, încă înainte de a veni la putere.

Antonescu s-a născut în anul 1882 în orașul Pitești, într-o familie de țărani și militari de rând². În anul 1907, fiind locotenent în armata română, a participat la înăbușirea răscoalei țăranilor, dovedind fermitate, inițiativă și insensibilitate față de viața omenească³. Acest detaliu ascuns din biografia lui a atras atenția comandanților săi asupra ofițerului ambițios. În anul 1911, și-a terminat studiile la Academia Militară. În anul 1913, în războiul din Balcani, a fost decorat cu cea mai

¹ Vezi capitolul cu privire la legăturile generalului Antonescu cu Garda de Fier. Din: *Pe marginea prăpastiei*, I, ianuarie 1944, p. 21-23, 27-33.

² „Timpul”, 5.9. 1940.

³ A. Simion, *Regimul politic din România în perioada septembrie 1941 – ianuarie 1941*, Cluj-Napoca, 1976, p. 12.

înalță decorație. În primul război mondial a urcat, cu repeziciune, scara gradelor și s-a evidențiat ca ofițer de stat major. În anul 1916 a fost numit șeful Statului Major de operațiuni al armatei de sub comanda generalului Prezan. Evidențierea lui în funcțiile de ofițer de stat major a condus la avansarea, către sfârșitul războiului, în funcția de șef al secției de operațiuni a Marelui Stat Major român.

Înșușiri deosebite, care au ieșit în relief în personalitatea sa – îndeplinirea misiunii cu orice preț, lipsă de considerație și răceală față de subalterni (chiar și față de prieteni apropiați) și duritatea afișată – i-au adus porecla de „câinele roșu” (asociată culorii părului). El s-a bucurat de renumele unui ofițer excelent și incoruptibil – lucru rar în rândurile *establishment*-ului românesc.

La mijlocul anilor douăzeci, Antonescu a fost numit atașat militar în Marea Britanie și, apoi, în Franța. El s-a aflat în conflict cu regele Carol, acuzându-l că nu a pregătit armata și statul pentru război, și a propus o reformă a forțelor militare⁴. A menținut puține legături sociale și nu s-a bucurat de sprijinul nici unui partid sau mișcări, întrucât, ca militar, nu făcea parte din nici o organizație politică. În cursul anilor, a început să simtă o repulsie față de sistemul democrat, așa cum a fost el aplicat de rege și de partide, și a văzut în rege și în cele două partide istorice – Partidul Național Țărănesc și Partidul Național Liberal – pe vinovații pentru dezastrul României: pentru izolarea ei, nepregătirea ei pentru război și capitularea care a dus la pierderea de teritorii.

În anii treizeci, Antonescu a deținut câteva funcții, cea mai importantă dintre ele fiind cea de șef al Marelui Stat Major al armatei. Această funcție a părăsit-o, trântind ușa. S-ar putea spune că era un egolatr, obișnuind să vorbească despre sine la persoana a treia singular; și s-a considerat un mântuitor, un Mesia al țării și al poporului.

Gândirea lui Antonescu cu privire la situația României a fost influențată, probabil, de mentalitatea lui cazonă: „El credea că e suficient să dai ordine, pentru ca statul să funcționeze bine, ca o unitate militară”⁵.

Cu toate că această caracterizare venea de la marele său rival, ea corespunde modului în care Antonescu a încercat să acționeze și să rezolve problemele de stat. În contrast cu rivalii săi legionari, el a știut să facă deosebire între tactică și strategie: „Vă atrag atenția că generalul Antonescu nu a atacat încă toate problemele mari în stat, fiindcă eu am această școală a tacticianului și strategului, care știe că dacă-i atacă pe toți inamicii în același timp, este menit a fi doborât. Și atunci eu n-am atacat [încă] problema masoneriei, n-am atacat problema evreiască, nici problema comunistă în țara românească”⁶.

⁴ Mareșal Ion Antonescu, *Către români... chemări, cuvântări, documente*, Ediția a II-a, adăugită, București, 1941. Vezi memoriile trimise de Antonescu regelui Carol al II-lea și, în special, memoriul din 7 decembrie 1934, despre „putreziciunea în armată”.

⁵ H. Sima, *Era Libertății. Statul Național-Legionar*, I, p. 92 (în continuare, Sima, *Era*).

⁶ *Pe marginea prăpastiei*, I, p. 112.

Perioada de guvernare în comun l-a pus pe militarul viclean, care afirma că „nu are oameni” și „mare partid”, în fața unei mișcări în ascensiune, bine organizată, cu conducători autoritari, dar total lipsită de experiența și capacitatea de a conduce statul. Înfrentarea cu Legiunea l-a determinat pe Antonescu să-și clarifice ideile în diverse domenii și, printre altele, cu privire la „problema evreiască”⁷. Legionarii vroiau totul și imediat, iar Antonescu vroia și el totul, dar treptat și nu cu metodele lor. Încă la 9 noiembrie 1940 el declara că în ceea ce-i privește pe evrei „trebuie mers treptat... dar cu altă metodă”⁸.

Contactele lui Antonescu cu evreii, înainte de a deveni conducătorul României, au fost puține, în comparație cu un politician român obișnuit. La liceul din București, unde a învățat, l-a cunoscut pe Filderman și, la prima lor întrevedere în calitate de prim-ministru, la 14 septembrie 1940, i-a amintit „activitatea lui în liceu și simpatia pe care o avea față de mine”⁹. Un contact semnificativ cu evreii s-a petrecut în războiul din Balcani și, îndeosebi, în primul război mondial, când zeci de mii de evrei au fost mobilizați și au luptat în rândurile armatei române. Majoritatea au suferit de pe urma izbucnirilor de antisemitism, spontane sau organizate. Mulți evrei au fost acuzați, atunci, de intenția de a dezerta la dușman, de dezertare și spionaj în favoarea germanilor. Ei au fost bătuți, torturați, înjosiți și împușcați în unitățile lor și pe front, pe baza unor înscenări și mărturii false. Sute de evrei au fost executați la ordinul generalului Prezan, al cărui ofițer de operațiuni era Antonescu.

Antonescu a cunoscut, atunci, soldați evrei care au luptat, au fost răniți sau au căzut în serviciul patriei și această cunoaștere explică, în parte, puținele excepții pe care le-a inclus în legislația antisemită introdusă de regimul lui. Scurt timp, el a fost căsătorit cu o franțuzoaică de origine evreiască dar, după cât se pare, a divorțat de ea încă în Franța, înainte de a reveni în România, în anul 1936; unicul său fiu s-a născut din această căsătorie. Despre această chestiune nu se prea știe, deoarece a fost bine ascunsă de către Antonescu, și puținele informații au parvenit de la istoricii comuniști, care au avut acces la documente secrete. A doua căsătorie, cu Maria, a provocat un scandal politic și juridic, întrucât ea a fost acuzată de bigamie – probabil, la ordinul regelui. Un tânăr avocat, Mihai Antonescu (identitatea numelui de familie este întâmplătoare), l-a apărat cu succes și a câștigat procesul, iar mai târziu a devenit mâna sa dreaptă¹⁰.

⁷ Sima, *Era*, I, p. 387.

⁸ *Pe marginea prăpastiei*, I, p. 164.

⁹ Arhiva Yad Vashem, arhiva Filderman P-6/47, p. 76. După afirmațiile lui Filderman, tatăl lui Antonescu, care a divorțat de mama sa, s-a căsătorit cu o evreică pe nume Frida Cuperman. După ce a devenit „Conducător”, Antonescu i-a cerut mamei sale vitrege (tatăl său nu mai trăia) să nu mai folosească numele Antonescu, dar ea a refuzat (*idem*, p. 72).

¹⁰ L. Watts, *În serviciul Mareșalului*, I, München, 1985, p. 105.

Antonescu a primit primele noțiuni de antisemitism din cultura și literatura românească și de pe stradă. Antisemitismul s-a îmbinat perfect cu naționalismul său și cu înclinațiile sale politice de dreapta. Dragostea sa față de patrie includea și o anume xenofobie și, îndeosebi, aversiunea contra evreului. Aceste tendințe n-au contrazis atracția și admirația pe care le-a resimțit față de Occidentul democratic, întrucât Marea Britanie și Franța (îndeosebi ea) au contribuit mult la unirea românilor și la crearea „României Mari”. Antonescu a primit o educație militară franceză, și franceza era singura limbă străină pe care o vorbea. La fel ca majoritatea militarilor români, Antonescu nu i-a iubit pe germani și nici nu le-a cunoscut cultura și limba. Se poate spune cu certitudine că până la *blitzkrieg*-ul din Polonia, cu implicațiile lui politice asupra Europei de răsărit, și până la victoria germană în Franța și ultimatumul sovietic adresat Bucureștiului, Antonescu nu a crezut în superioritatea militară a Germaniei¹¹. Dar în momentul când a ajuns la cârmă, în zonă domnea deja o realitate diferită, iar Germania i se părea singura putere în stare să mențină cel puțin existența entității românești – așa cum rămăsese după dureroasele renunțări teritoriale în favoarea vecinilor (el nu cunoștea, pe atunci, paragraful secret din acordul Ribbentrop-Molotov, prin care Germania era de acord cu anexarea Basarabiei la Uniunea Sovietică).

Antonescu era supus unor stări sufletești schimbătoare – izbucniri de furie alternând cu elanuri de bună dispoziție, uneori în timpul aceleiași convorbiri.

După părerea lui Sima, Antonescu suferea „de o structură sufletească bolnăvicioasă”, care se manifesta prin „forme de nebunie”, ceea ce-l obliga să fie întotdeauna sub supraveghere medicală: „Medicul îl însoțea în toate călătoriile și îi făcea mereu injecții”¹². Și naștiții, care și ei îl urmăreau pe Conducător, au aflat „că mareșalul Antonescu este atins de sifilis, boală tot atât de curentă printre ofițerii români de cavalerie cum este guturaiul printre ofițerii germani, dar care recidiva, odată la câteva luni, la mareșalul Antonescu, sub forma unor crize violente și se manifesta prin grave tulburări de vedere. În plus, serviciul de spionaj german credea că Antonescu suferă de o formă de cancer al sângelui”¹³.

Legionarii nu erau mulțumiți de ceea ce ei au definit drept „compania feminină” a generalului și erau convinși că femeile din anturajul lui Antonescu, precum și asistenții lui apropiați și puținii lui prieteni din cadrul vechiului *establishment* și din armată, provoacă înăsprirea conflictului dintre ei.

Maria Antonescu era, după părerea lui Sima, „o femeie bună și delicată, dar incultă”. Lumea nouă care i se deschisese în față, odată cu numirea soțului în fruntea statului, era mult mai largă decât orizonturile ei, și, „pentru a-și completa

¹¹ Vezi serisoarea lui Brătianu către Antonescu din 20 mai 1941, din Arhiva Istorică Centrală a României. Colecția Consiliului de Miniștri, ds. 81/1940, p. 161.

¹² Sima, *Era*, I, p. 92.

¹³ R. Hilberg, *The Destruction of European Jews*, Chicago, 1961, p. 490.

lipsurile din cultură”, ea s-a împrietenit cu doamne „care cunoșteau bine arta manierelor în înalta societate”¹⁴. Surse de la Curtea Regală, precum și din opoziție și printre evrei au lăsat un portret diferit al doamnei Antonescu. Unul dintre fruntașii Partidului Național Țărănesc a difuzat, la începutul anului 1943, o broșură clandestină în care a descris-o astfel: „Cu începuturi dubioase, cu o tinerețe pecetluită de promiscuitate sexuală, măritată de trei ori, aceasta este femeia care se zvârcolește să facă pe Prima Doamnă a țării noastre”¹⁵.

Un element comun în biografiile perechii Antonescu erau căsătoriile lor cu un partener evreu din Franța. Al doilea soț al Mariei a fost un evreu francez; ei s-au cunoscut în România și au plecat împreună în Franța. Acolo, ea l-a cunoscut pe Antonescu.

Cealaltă femeie în viața lui Antonescu a fost Veturia Goga, soția poetului și politicianului și „o scorpie de femeie”, după definiția lui Sima¹⁶. Doamna Goga s-a ocupat și înainte cu ceea ce se numea de obicei „trafic de influență” și a câștigat mulți bani de pe urma apropierii ei de politicieni, încă în perioada căsătoriei (a doua) cu primul ministru Goga. „Ce capitol trist, care nu poate fi explicat, din viața lui Goga, este această Veturia”, scria ziaristul și prietenul lui, Pamfil Șeicaru, adăugând încă alte epitete critice despre „femeia cu profil de pasăre de pradă”¹⁷.

În afară de influența negativă a doamnei Goga asupra cuplului Antonescu și de faptul că făcuse parte din vechiul regim, pe legionari i-au deranjat și legăturile ei cu evreii (afirmație neîntemeiată).

Conducerea evreiască n-a îndrăznit să se adreseze doamnei Goga în timpul statului național-legionar, din cauza a ceea ce simboliza în ochii lor defunctul ei soț antisemit, dar, în anul 1943, s-a făcut o asemenea încercare (contra plată, bineînțeles).

Despre celelalte două femei care se numărau printre apropiații casei Antonescu, Veturia Barbu și Veturia Mănuilă, se știe mai puțin. Sima le acuză pe „cele trei Veturia că au avut o influență nefastă asupra Generalului”, că l-au provocat împotriva „tineretului legionar”, „și trebuie considerate corăspunzătoare pentru dezastrul ce s-a abătut asupra țării”¹⁸.

Înfruntarea – prima etapă

În prima etapă, înfruntarea dintre Antonescu și legionari s-a concentrat asupra atitudinii față de vechiul regim și asupra caracterului noului regim.

¹⁴ Sima, *Era*, I, p. 92.

¹⁵ N. Graur, *În preajma altei lumi*, București, 1946, p. 192-193.

¹⁶ Sima, *Era*, I, p. 94.

¹⁷ P. Șeicaru, *Poezie și politică, Octavian Goga*, Madrid, 1956, p. 28.

¹⁸ Sima, *Era*, I, p. 94.

Legionarii au vrut să desființeze, în întregime, sistemul de guvernământ care a existat în România între cele două războaie mondiale și să introducă regimul totalitar, care să lichideze „capitalismul și burghezia”, să reînnoiască Biserica (legionarii îl detestau pe patriarhul Miron Cristea, care-l sprijinise pe regele Carol și vădise adversitate față de ei) și să pună capăt statului românesc așa cum s-a cristalizat el de la obținerea independenței, în anul 1877. Imediat după ce au venit la putere, ei au deschis o campanie de intimidare și teroare împotriva adversarilor lor politici. Ei au dirijat o propagandă de denigrare a vechiului regim, identificându-l cu interese evreiești, acuzându-i pe reprezentanții lui ca fiind „vânduți jidanilor” – cu alte cuvinte, ca trădători de patrie.

Antonescu s-a împotrivit legionarilor nu pentru că aceștia intenționau să creeze un stat totalitar ci pentru că au vrut să fie singurii guvernanți și să distrugă cu desăvârșire vechiul regim. El n-a acceptat să fie o unealtă în mâinile lor sau un simbol abstract. Lupta pentru putere și în jurul formulei ei s-a transformat, de la sine, în lupta lui Antonescu împotriva metodelor legionarilor, împotriva acaparărilor de bunuri, inclusiv ale evreilor, și împotriva delegitimizării vechiului regim în totalitatea lui, din care și el, Antonescu, făcea parte¹⁹.

Întrucât mișcarea legionară a reușit, prin mijloacele ei cunoscute, să acapareze majoritatea avuțiilor evreiești, ea a devenit prea periculoasă în ochii lui Antonescu și ai sprijinitorilor lui. Și el vroia deposedarea evreilor, dar nu prin asemenea procedee, nu în ritmul acesta și nu cu scopul îmbogățirii unor indivizi, ci pentru binele statului și al poporului român. Din momentul în care aceste acțiuni au lovit în economia națională, în comerț, în aprovizionarea regulată și mai ales în obligațiile pe care Antonescu și le-a asumat față de germani, înfruntarea a devenit inevitabilă. Antonescu a descris astfel atitudinea legionarilor față de el: „Suntem strânși de toată lumea. La fiecare pas mă mușcă câinii și în politica internă și în politica externă”²⁰.

Divorțul între parteneri era iminent, dar în starea de subjugare în care se afla țara fiecare parte voia să-și asigure sprijinul Germaniei. Legionarii, care se bizuiau pe afinitatea lor ideologică cu mișcarea nazistă, erau siguri că în momentul hotărâtor Germania îi va sprijini pe ei și nu pe general și oamenii fostului regim, care, în majoritate, erau „jidoviți”. Dar în această competiție au învins calitățile lui Antonescu: controlul asupra armatei, obligațiile economice și militare asumate față de Hitler și capacitatea lui de a-și manevra adversarii, de a-i pune într-o stare de inferioritate, păstrând „ceața de pe câmpul de luptă”, care i-a împiedicat pe legionari să vadă situația așa cum era.

Situația lui Antonescu părea mai complicată decât a legionarilor: aceștia din urmă aveau o ideologie clară și o orientare progermană și pronazistă încă de la

¹⁹ Pe marginea prăpastiei, I, p. 143.

²⁰ Simion, *Regimul*, p. 170.

începutul anilor treizeci, iar antisemitismul lor era de pomină în rândul mișcărilor fasciste din Europa. Spre deosebire de ei, forțele pe care se sprijinea Antonescu se zdruncinaseră în lunile dinainte de înfruntare, datorită a ceea ce părea a fi ezitare și incapacitate de a acționa. Vechiul *establishment*, șefii partidelor „istorice”, conducătorii economiei și chiar mulți intelectuali și, desigur, armata n-au înțeles încotro tinde Antonescu și de ce permite legionarilor să terorizeze țara. Maniu și Brătianu, care la începutul lui septembrie au sprijinit formarea guvernului Antonescu, considerându-l omul cel mai potrivit să conducă țara în acel timp, au fost cutremurați de asasinatele de la Jilava și, îndeosebi, de lichidarea marelui savant N. Iorga și a profesorului Virgil Madgearu, fostul secretar general al Partidului Național Țărănesc²¹. Acapararea de bunuri (nu neapărat evreiești) de către legionari a lovit în Partidul Național Liberal, care reprezenta interesele marii finanțe și ale industriașilor din România. Președintele partidului, Constantin Brătianu, a proiectat această imagine, la 5 decembrie, în fața lui Antonescu: „Lumea este revoltată și îngrozită și se întreabă: cine mai are siguranța averii și vieții sale în statul legionar? ... Opinia publică se întreabă ce face Conducătorul statului... va lăsa el oare să se continue cu acte care îngrozesc lumea civilizată, care dezorganizează statul român?... Trebuie să înceteze provocările ce se fac la adăpostul cenzurii, pentru a desemna la revolverul asasinilor pe oamenii politici ai vechilor regimuri”²².

În aceste cercuri, încă puternice, în ciuda existenței statului național-legionar, au început să se audă voci care puneau la îndoială însăși necesitatea regimului totalitar dacă acesta nu reușește să păstreze legea și ordinea ei, dimpotrivă, generează dezordine economică. În noiembrie 1940, Maniu și Brătianu i-au amintit Conducătorului că la început fuseseră alături de el și de regimul său și-i acordaseră „sprijin tehnic”: dar el nu și-a îndeplinit promisiunile și a paralizat activitatea lor politică discretă.

Poziția lui Antonescu a început, deci, să slăbească, întrucât alianța cu legionarii se destrăma, sprijinul pe care îl primea de la germani era ambiguu iar vechiul *establishment* și forțele românești nelegionare manifestau rezerve față de el. Acest *establishment* se simțea amenințat, după asasinatele comise de legionari și încercările lor de a aresta politicieni cunoscuți și pe unii intelectuali (care au fost salvați datorită intervenției, de ultimă clipă, a subsecretarului de stat la Ministerul Afacerilor Interne, Rioșanu, omul de încredere al lui Antonescu). Mulți și-au adus aminte de promisiunea lui Codreanu de a iniția, când vor veni legionarii la putere,

²¹ *Idem*, p. 184.

²² Scrisoarea lui Brătianu către Antonescu din 5 decembrie 1940, arhiva Comitetului Central al Partidului Comunist Român, colecția 103, dosarul 8174, p. 52-56 (în continuare, Arhiva Comitetului Central).

„trei zile de sânge” în întreaga țară, pentru „a o purifica” de dușmani și pentru a se răzbuna pe ei²³.

În ajunul Anului Nou 1941, i s-a adus la cunoștință lui Antonescu că legionarii planifică să lichideze „câteva mii de persoane, foști demnitari preținși dușmani ai Mișcării Legionare... pentru ca țara să înceapă Noul An purificată de lepra trecutului”²⁴. Numai un ordin de ultim moment al generalului Rioșanu către poliție și jandarmerie pentru a asigura viața politicianilor „democrați” le-a salvat viața²⁵.

Echipele legionare ale morții urmau să-i asasineze și pe principalii asistenți ai lui Antonescu – pe Mihai Antonescu, pe noul ministru de Finanțe Cancicov, pe generalul Rioșanu, pe Cristescu, șeful Serviciului Special de Informații, numit de Antonescu după asasinatul de la Jilava – și, poate, pe Antonescu însuși²⁶.

În lumina tuturor acestor fapte, se poate înțelege că problema atitudinii față de evrei nu a constituit principalul măr al discordiei între Antonescu și legionari. Ea s-a integrat în lupta pentru putere și în caracterul ei și, în parte, și în relațiile politice și economice cu Reichul german. Confruntarea în problema acaparării avutului evreiesc era legată de decizia cu privire la caracterul economiei. Legionarii au vrut „o revoluție economică”, o tranziție la o „economie dirijată... total opusă economiei vechi liberale”. Și iată cum s-a adresat Sima lui Antonescu în această chestiune: „Cine să realizeze aceasta? Oamenii vechilor partide? Specialiștii care trăiesc în contact permanent cu bancherii și vechii oameni politici și care primesc ordine de la aceste oficine?... Dv. sunteți în fruntea statului legionar ca să-i apărați în primul rând pe legionari”²⁷.

Legionarii au făcut și în această problemă aceeași greșală pe care au făcut-o în chestiunea oamenilor „vechiului regim”, când, în fața acuzațiilor crescânde că acțiunile lor au provocat paralizarea economiei, i-au învinovățit pe frunzașii economiei și industriei că „sunt vânduți jidanilor” și acționează în serviciul lor. Legionarii voiau intervenția regimului lor în economie pentru a „coordona” între ramuri diferite, și, în fapt, pentru a pune mâna pe unele dintre acestea²⁸. Antonescu a sprijinit o economie „liberală”, așa cum a cunoscut-o el, economia care să servească regimul și obiectivele României așa cum el le va defini, fără ca statul să intervină în administrare și proprietate.

²³ Simion, *Regimul*, p. 108.

²⁴ *Pe marginea prăpastiei*, I, p. 137-138

²⁵ „Cuvântul”, 24. I. 1941.

²⁶ *Pe marginea prăpastiei*, I, p. 22.

²⁷ Vezi a doua scrisoare a lui Sima către Antonescu din 28 octombrie 1940. Din: Sima, *Era*, I, p. 233. Vezi și *idem*, p. 244.

²⁸ *Idem*, p. 217.

Antonescu a fost categoric cu privire la proprietatea particulară. „Generalul Antonescu a spus că garantează averea și bunurile fiecăruia. Și vine unul în cămașă verde și ia totul... Nici la jidani nu pot să le iau averea, pentru că este a lor”²⁹.

L-au înfuriat îndeosebi acuzațiile că vechiul *establishment* face parte integrantă din lumea evreilor și a francmasonilor, servește de unealtă în mâinile lor. Antonescu afirma că a numit personalități „nelegionare” în fruntea ministerelor economice “din cauza nevoii ca noul regim să profite de pe urma experienței anumitor tehnicieni verificați”³⁰. Folosind memoriul pe care i l-a prezentat Filderman cu privire la politica economică a Germaniei naziste și a Italiei, i-a surprins pe legionari atunci când le-a demonstrat că la fel s-a procedat și în celelalte state totalitare, Italia și Germania. Ducele Mussolini a avut până acum câțiva ani un ministru de Finanțe evreu, pe dl. Lung, iar Cancelarul Hitler a preluat în guvernul său mulți specialiști neîncadrați în partidul său... A preferat chiar să-și lichideze propriii oameni – cazul economistului Gustav Feder și acela al lui Röhms – decât să periclitaze buna funcționare a economiei sau armatei și, prin aceasta, buna stare și siguranța statului german³¹.

Legionarii au considerat ruptura cu Antonescu și cu sprijinitorii lui nu numai o problemă de ordin tactic ci și strategic. Sima a susținut că generalul a vrut, în cele din urmă, să continue să conducă statul român „prin prisma structurilor existente, militare, economice, administrative, politice, în timp ce noi vroiam să modificăm acele structuri, pentru a face loc națiunii să respire și să creze”³².

Pe Antonescu îl neliniștea îndeosebi „forța de creație” a legionarilor; intervenția grosolană în prerogativele statului, formarea de unități polițienești și de Siguranță paralele, instituția comisarilor de românizare, numirea a mii de legionari fără experiență și aptitudini corespunzătoare în funcții de răspundere, sabotarea vieții economice și comerciale și haosul instaurat, ca urmare, în economie și în aprovizionarea piețelor. Toate acestea slăbeau regimul. Ministrul Economiei Naționale, Cancicov, a afirmat, în ședința guvernului din 13 ianuarie 1941, că în cazul în care comisarii de românizare vor continua cu furturile și cu celelalte abuzuri ale lor, regimul se va descompune³³. Antonescu a încercat să-i țină în frâu pe comisari, să stabilească limite pentru activitatea lor, să numească inspectori peste ei și să-i oblige să raporteze aceste inspecții asupra oricărei afaceri sau activități³⁴. În schimbul de scrisori cu Sima, Antonescu s-a folosit de un limbaj fără menajamente, condamnând metodele și pe membrii legionari care au pus stăpânire pe bogățiile statului și pe economie; după părerea lui, ei erau vinovați de falimentul

²⁹ *Pe marginea prăpastiei*, I, p. 214-215.

³⁰ *Idem*, p. 103.

³¹ *Idem*, p. 104.

³² Sima, *Era*, I, p. 93.

³³ *Pe marginea prăpastiei*, I, p. 121.

³⁴ *Idem*, p. 122.

economiei. „Falimentul economic va veni... din cauza faptului că în administrație și economie am introdus, la cererea d-tale, elemente care fac ceea ce zilnic semnaleză și Siguranța și strigătele de alarmă care vin din toate părțile”, a arătat Antonescu, adăugând că „și măsurile de izgonire a evreilor din activitatea economică *au agravat criza economică*”³⁵.

Antonescu urmărea să treacă la un regim totalitar, chiar dacă pentru asta va trebui să stea în persoană în fruntea Gărzii de Fier: „Cu două capete nu se poate duce un singur corp, decât la dezastru”³⁶. Soarta evreilor a fost legată de confruntarea între general și Legiune, de lupta asupra caracterului regimului, de soarta mișcării legionare și de măsura libertății ei de acțiune în regimul național-legionar. La marele miting pe care l-au organizat legionarii la 6 octombrie 1940, Antonescu a îmbrăcat cămașa verde, cu toate că, din cele spuse de Sima, „se mișca stângaci în ea, ca și cum nu ar fost pe pielea lui”³⁷. Prin acest gest, Antonescu nu a intenționat să devină un fidel al „Căpitanului”, ci să fie el însuși noul „Căpitan” al Gărzii de Fier. Cererea lui Mihai Antonescu, adjunctul Conducătorului, de a-i obliga pe legionarii care au participat la paradă să-i jure credință lui Antonescu cu noua formulă, „Trăiască Legiunea și Generalul”, în loc de „Trăiască Legiunea și Căpitanul”, a fost respinsă de Sima; el a văzut, în aceasta, o încercare de a pune stăpânire pe Legiune³⁸. Este plauzibil că Antonescu a renunțat după scurt timp la planul de a deveni dictator cu sprijinul Legiunii, însă nu din cauza împotrivirii lui Sima și a fidelilor săi. Se puteau găsi în Legiune sprijinitori ai ideii de a-l pune pe Antonescu în fruntea mișcării și unul din ei putea fi chiar tatăl lui Codreanu, care nu și-a ascuns dușmănia și lipsa de considerație pe care o avea față de Sima: „După părerea mea, el [Antonescu] e anume trimis de Dumnezeu și de stăpânul nostru Sfântul Arhanghel Mihail ca să pregătească România legionară”³⁹.

Eșecul eforturilor de a ajunge la un compromis între cei doi adversari a accelerat cristalizarea taberelor și i-a obligat pe fiecare dintre potenții din funcții de conducere să se identifice cu una dintre ele. Acțiunile legionarilor și disprețul lor față de lege au făcut să crească zi de zi tabăra lui Antonescu. Armata, jandarmeria, parte din poliția statului, conducătorii partidelor „istorice” și ai vechiului regim în general, intelectuali importanți și toți românii care au fost prejudiciați de abuzurile legionare s-au numărat printre sprijinitorii lui. În afară de aceasta, e de reținut că, în ochii românilor, Antonescu simboliza regimul și

³⁵ *Idem*, p. 148, sublinierea în original.

³⁶ *Idem*, p. 152.

³⁷ Sima, *Era*, I, p. 145.

³⁸ *Idem*.

³⁹ „Buna Vestire”, 15.9.1940.

legalitatea lui. „Generalul Antonescu”, obișnuia Antonescu să-i amintească lui Sima, „este Șeful Regimului Legionar și Șeful Guvernului”⁴⁰.

Antonescu, antisemitul

Matatias Carp a scris în cartea sa despre „suferința populației evreiești în timpul regimului legionar”, că greșește cine a crezut sau crede că Antonescu a luat vreo măsură în favoarea evreilor, „luându-i în considerare și având înțelegere și grijă” pentru soarta lor.

Generalul Antonescu și-a început activitatea prin a tolera, cu bună știință, agresiunea, tortura, jaful și crima împotriva populației evreiești... și a sfârșit prin a iniția, autoriza sau ordona măsuri care duceau inevitabil la jefuirea și uciderea în masă a aceleiași populații⁴¹.

Prima parte a acestei concluzii corespunde cu atitudinea conducătorului față de evrei în perioada regimului național-legionar. Aparent, se putea concluda din atacurile legionarilor împotriva lui Antonescu și a politicii lui, că el a dovedit înțelegere față de evrei și că a intervenit, uneori, în favoarea lor. Această părere s-a impus mai ales după ce a făcut declarații privind valorile pe care se sprijină regimul lui. „Opinia publică” scria el în ultima scrisoare către Sima, din 14 ianuarie 1941, „nu e formată numai din masoni, din jidani, din complici, din plutocrați”. Această opinie publică este scârbită de violență și de „lipsa de omenie. Pentru această omenie lupt eu de 40 de ani”⁴². Antonescu a revenit asupra motivului „omeniei” în întrevederi, în dispoziții, în ședințele guvernului și în schimbul de scrisori cu Sima. S-a creat impresia că, îndeosebi, Conducătorul avea idei și principii ferme cu privire la ceea ce este permis și ceea ce este interzis în atitudinea guvernului față de cetățeni și cu privire la dreptate și omenie, față de oameni, în general. Filderman a subliniat acest punct în primul memoriu pe care l-a adresat lui Antonescu la 11 septembrie 1940, încă înainte de constituirea regimului național-legionar: „În chemarea Domniei Voastre care a fost citită în sinagogile din toată țara, populația evreiască a aflat ușurată și cu încredere că regimul pe care vă propuneți să reclădiți țara se întemeiază, între altele, pe credință și dreptate, pe lege, pe ordine și pe omenie”⁴³.

Aceste vorbe frumoase au orbit conducerea evreiască la începuturile noului regim. Filderman a găsit de cuviință să sublinieze, în fața colegilor săi din conducerea Uniunii Comunităților și a Federației, că „Generalul Antonescu se

⁴⁰ *Pe marginea prăpastiei*, I, p. 158-159.

⁴¹ *Cartea Neagră*, I, p. 74.

⁴² Arhiva centrală de istorie a României. Colecția Președinției Consiliului de Miniștri, cabinetul militar, pachetul 177, dosar 1261.

⁴³ Federația către Antonescu cu privire la închiderea de sinagogi. 11 septembrie 1940. Din: Anel, *Documents*, I, nr. 92, p. 475.

situează pe planul respectării persoanei umane”⁴⁴. În multe apeluri, reclamații și memorandumuri pe care conducerea evreiască le-a prezentat ministerelor și diverselor autorități, ca urmare a politicii antisemite a regimului, s-a folosit, în repetate rânduri, motivul principiilor „nobile” pe care Conducătorul statului le susține, pentru a-i convinge pe miniștri sau restul autorităților să înceteze persecuțiile: „Conducătorul Statului a anunțat că la temelia noului regim stau, între altele, egalitatea și dreptatea, care se va da oricui o are și o cere”⁴⁵. Chiar Antonescu a pomenit aceste principii legionarilor și noilor lui aliați, germanii și italienii, de fiecare dată când a solicitat intervenția lor în favoarea românilor din nordul Transilvaniei, care sufereau de pe urma ungarilor. În vizita sa în Italia, la mijlocul lui noiembrie 1940, Antonescu a cerut italienilor să intervină pentru siguranța și bunurile românilor din teritoriile anexate Ungariei, accentuând, în fața gazdelor, că el pune problema „și din punct de vedere omenesc și al justiției pure. Am cerut ca ungarilor să înceteze persecuțiile și maltrătarile românilor”⁴⁶. În ședințele guvernului și în apelurile directe către căpeteniile legionarilor, Antonescu a condamnat persecutarea evreilor. Așa, de pildă, i-a mustrat, la 11 ianuarie 1941, pentru că au scos pe evreii din Brăila la muncă obligatorie: „intelectuali, avocați, medici, rabini, tineri, bătrâni – fără nici o deosebire și fără nici o considerație au fost puși la curățarea zăpezii în oraș. La Buzău un rabin bătrân a fost scos la curățarea zăpezii”⁴⁷.

Combătându-i pe legionari pentru faptele lor, Antonescu a folosit cuvântul *jidan*, fapt plin de semnificație. În românește – la fel ca și în rusește și spre deosebire de poloneză și cehă – sunt folosite două cuvinte pentru exprimarea noțiunii de evreu: *evreu* și *jidan*. Al doilea cuvânt era folosit de antisemiții români din toate timpurile, și a devenit semnul de recunoaștere al antisemiților. Acest cuvânt desemna evreul în limbajul lui Antonescu în ședințele guvernului, în dispozițiile și în schimbul de scrisori cu Sima; în schimb, în întâlniri cu frunzații populației evreiești, în convorbiri și schimb de scrisori cu conducătorii opoziției și în publicații din acea perioadă el a păstrat moderația lingvistică, folosind de obicei termenul *evreu*.

Deosebirile semantice nu sunt suficiente pentru a stabili că Antonescu a fost antisemit. O analiză a modului său de a se exprima față de evrei, în public și în cadru privat, dezvăluie sentimentele și ideile sale în acest sens. Ca și Cuza, și Antonescu a crezut în „invazia evreiască” în România după primul război mondial și în „conspirația” evreimii mondiale împotriva României. El era convins că dezastrele și problemele țării sale au fost provocate de evrei. Era sigur că aceștia au

⁴⁴ Darea de seamă cu privire la ședința Comitetului Executiv al Federației, 20 septembrie 1940. *Idem*, nr. 106, p. 496.

⁴⁵ Federația către ministrul Economiei Naționale, 26 septembrie 1940. *Idem*, nr. 115, p. 517.

⁴⁶ Simion, *Regimul*, p. 144.

⁴⁷ *Cartea Neagră*, I, p. 75.

pus stăpânire pe bogățiile României cu ajutorul unor „metode” cunoscute numai de ei. El a crezut că trebuie închiși în lagăre cei care au comis „delicte” împotriva statului și poporului român, mai ales cei cărora, dintr-un motiv sau altul, li s-a cerut să părăsească statul dar n-au făcut-o la timp – și toate acestea încă înainte de a fi fost influențat în mod concret de Hitler și de naziști. Universul inamicilor includea în ochii lui și unguri, ruși, ucraineni, francmasoni, comuniști; dar dușmanul intern cel mai periculos a fost pentru el evreul. Evreul întruchipa, pentru dânsul, răul, cu toate că nu cu aceeași intensitate și nu în aceeași formă obsesivă ca și pentru legionari. Antonescu și-a rezumat „crezul” cu privire la problema evreiască în România în una dintre numeroasele hotărâri pe care le-a luat, consemnându-le, în fața situației noi create de legionari și din necesitatea de a-i înfrâna: „Eu nu-i protejerez pe jidani, care sunt vinovați, în mare parte, de nenorocirile care s-au abătut asupra acestei țări. Dar nu pot să tolerez, ca Șef al guvernului, acte care compromit acțiunea de redresare prin liniște și ordine pe care o duc și care este zilnic contracarată de acte ușuraticе”⁴⁸.

Antonescu și-a preluat funcția încă traumatizat de căderea rapidă a guvernului Goga-Cuza. Acest guvern făcuse, după părerea sa, greșeala fatală de a încerca să „se înfrunte deodată cu toate problemele, dintre care cea mai mare este problema evreiască”⁴⁹. Concepția lui despre evreu ca dușman și-a căpătat expresia chiar de la începutul regimului său. El i-a cerut ministrului de Interne să pregătească o statistică a ungarilor, evreilor și bulgarilor. La fel cu predecesorii săi, nu a dat crezare datelor statistice oficiale cu privire la numărul evreilor și avea temeri „că aceste date au fost întocmite de evrei”. Numărul total de 339.000 de evrei, stabilit, atunci, de Institutul Central de Statistică (care, în realitate, era exagerat cu 40.000-50.000), i s-a părut prea mic, deoarece era înfeudat legendelor antisemite care vorbeau de milioane de evrei în România: „Dacă ar fi numai atâția n-ar mai exista o problemă jidovească acută la noi”. Evreul era, pentru el, o persoană care are tendința să înșele națiunea și statul român și care va reuși, totdeauna, să zădărnicească orice efort de a defini măsura pericolului pe care-l reprezintă: „jidanii simt imediat că se face o statistică și plătesc acolo unde trebuie, ca să se falsifice datele”⁵⁰.

La fel cu antisemiții români dinaintea lui, Antonescu a cerut alungarea evreilor din România. În septembrie 1940 el a ordonat ca toți evreii care „au intrat fraudulos în țară”⁵¹ să părăsească teritoriul „în timp de câteva luni”⁵². Dar ministrul de Interne nu a reușit să descopere „masele” de evrei intrate fraudulos în țară.

⁴⁸ Decizia lui Antonescu notată pe memoriul Federației din 9 decembrie 1940, probabil, între 12 și 16 decembrie 1940 (AnceI, *Documents*, II, nr. 35, p. 47).

⁴⁹ „Timpul”, 30.9.1940.

⁵⁰ Arhiva Comitetului Central, colecția 103, ds. 8212.

⁵¹ „Timpul”, 30.9.1940.

⁵² *Pe marginea prăpastiei*, I, p. 164.

Antonescu n-a uitat ordinul și, în ședința guvernului din 10 ianuarie 1941, i-a cerut ministrului Petrovicescu să raporteze situația; acesta însă n-a îndrăznit să recunoască faptul că nu poate depista astfel de evrei, întrucât și el era prizonierul legendei „invaziei”.

Pentru Antonescu, alungarea evreilor: de pe teritoriul României constituia un fel de datorie de onoare față de națiunea română – la fel ca retrocedarea Transilvaniei sau a Basarabiei: „Mi-am luat un angajament față de țară pe care nu l-am respectat, pentru că n-am băgat în lagăre pe toți jidanii intrați clandestin în țară. De ce nu i-am băgat?... Acum îți dau ordin categoric: băgați în lagăr pe toți jidanii intrați în țară clandestin pentru că s-au apucat de comerț, de comunism, de tot felul de activități de agitații. Să stea acolo în lagăre, până când se vor hotărî să plece din țară. Eu trebuie să mă țin de cuvânt. Am anunțat un lucru pe care nu l-am făcut iar jidanii își bat joc de mine”⁵³.

Încă înainte de prima lui întrevedere cu Hitler – și concomitent cu primirea în audiență a președintelui Federației Comunităților Evreiești, Filderman, căruia i-a strâns mâna și i-a fâgăduit, pe „cuvânt de onoare”, că-i va potoli pe legionari – el s-a exprimat pentru închiderea jidanilor indezirabili în lagăre ca o metodă de a-i constrânge să părăsească România.

„Problema evreiască” se aseamăna, în ochii lui Antonescu, prin gravitatea ei, cu alte două probleme care amenințau însăși existența statului român. La 29 octombrie 1940, a cerut ministrului de Interne să se ocupe de problema ungurească, problema evreiască și problema comunistă⁵⁴. Arestări de români în nordul Transilvaniei și alungarea lor de către autoritățile ungurești pe teritoriul României l-au influențat, se pare, pe Antonescu să adopte metode asemănătoare față de ungurii din orașele românești; dar când nu a fost vorba de evrei, el a fost prudent și a ordonat ca evacuarea ungarilor din București și din alte centre orășenești „în Țara Românească actuală” să se facă „bineînțeles nu cu mijloace brutale”⁵⁵. El a făcut o distincție clară între aplicarea legii în cazul românilor și aplicarea ei în cazul „străinilor”. Când ministrul Educației, legionarul Brăileanu, a cerut excluderea din Universitatea din Iași a excelentului profesor Iorgu Iordan, pentru că era „un comunist știut”, Antonescu a stabilit ca măsurile împotriva profesorului să se ia „în cadrul legii și corespunzător legii” și a explicat: „Armata, magistratura, școala, sunt instituții cu tradiție și bază serioasă. Dacă le perturbăm... toată clădirea statului se abate peste noi. În instituțiile acestea trebuie procedat cu mult tact... Nu pot să fac lucruri care mâine pot fi condamnate ca arbitrar”⁵⁶.

⁵³ *Idem*, p. 170.

⁵⁴ Stenograma ședinței guvernului din 29 octombrie 1940, Arhiva Comitetului Central, colecția 103, dosar 8212.

⁵⁵ *Idem*.

⁵⁶ *Idem*.

De aici și până la emiterea ordinelor de exterminare fizică a evreilor, distanța era mare; și Antonescu a parcurs această distanță sub influența lui Hitler și a naștilor.

În ce-i privește pe comuniști, care încă de pe atunci erau pentru el sinonimi cu evreei, el a făcut o distincție între români și alții. Soluția lui erau lagăre de arest. Legea pe care el i-a cerut ministrului de Justiție s-o pregătească trebuia să prevadă „muncă silnică pentru străini, și pentru românii noștri pedeapsă până la zece ani”⁵⁷. Fățarnicia lui Antonescu față de tot ce era legat de evrei i-a zăpăcit pe legionari și faptul și-a găsit expresia în conflictul izbucnit între ei privind acapararea de avuturi evreiești. Sima s-a simțit jignit de acuzațiile aduse de Antonescu pe această temă. El n-a putut să înțeleagă cum un conducător, care, ca și el, îi numește pe evrei jidani, dorește să expulzeze o parte dintre ei și, între timp, să-i închidă în lagăre și să-i oblige la muncă silnică, condamnă acțiunile legionarilor și respinge metodele lor⁵⁸. În ședințele guvernului și în discuții particulare, Antonescu nu a lăsat nici o urmă de îndoială cu privire la planurile lui în privința proprietății evreilor, dar le-a cerut legionarilor să țină cont de necesitățile economiei naționale și să n-o lezeze: „Ei se duc la prăvăliile jidanilor și iau fondul de comerț, distrugând astfel comerțul și creditul. În această situație ne vom pomeni peste două luni cu o catastrofă economică. Fabricile nu mai trimit materiale fabricate, pentru că jidanii care au prăvălii nu mai cumpără marfă”⁵⁹.

Conflictul privind acapararea avuturilor evreiești se reflectă foarte bine în documentele autentice ale epocii și ne permite să stabilim că nu a fost o confruntare între un antisemitism grosolan și violent și o atitudine umană, ci între un antisemitism sălbatic și un antisemitism care ia în considerare necesitățile țării și constrângerile momentului. „Dv. credeți că se pot înlocui imediat toți jidanii?”, îi întreba Antonescu pe miniștrii legionari. „Problemele de stat se rezolvă pe rând. Întocmai ca în jocul de șah”⁶⁰. Schizofrenia care-i diviza personalitatea între latura „europeană”, fructul anilor trăiți în Marea Britanie și Franța, în admirația civilizației lor, și latura „românească” l-a determinat să vorbească, să se comporte și să apară în același timp sub două imagini diferite. Cu legionarii a vorbit în limba lor iar cu oamenii vechiului *establishment* și cu liderii evrei a vorbit în termeni de dreptate, omenie, lege și altele de acest fel⁶¹. Desconsiderarea manifestată de legionari față de obligațiile pe care și le-au asumat și nerăbdarea de care au dat dovadă față de modul său de a trata problema evreiască l-au înfuriat în mod special. Ca și alți antisemiți, el „știa” că evreei se folosesc de „sistemele” lor speciale pentru

⁵⁷ *Idem*.

⁵⁸ Sima, *Era*, I, p. 216.

⁵⁹ *Pe marginea prăpastiei*, I, p. 224-225.

⁶⁰ *Idem*, p. 179, 184.

⁶¹ *Idem*, p. 215.

a exploata România, cerându-le: „să le pună capăt imediat”⁶². Spre deosebire de legionari, el a avut o atitudine care ținea cont, în primul rând, de interesele statului: jaful în numele și prin intermediul statului și spre binele lui și al cetățenilor români era just, însă acțiunile legionarilor în acest sens erau „jafuri” și nu „restituirea drepturilor naturale ale națiunii române”; „Sunt și eu pentru luarea bunurilor evreiești, dar operația trebuie să se facă într-un cadru legal, în etape, deci cu metodă și trebuie să se facă numai în folosul colectivității”⁶³.

Conducerea evreiască a cunoscut mai mult latura „europeană” a personalității lui Antonescu și nu știa ce se petrecea în ședințele guvernului. În multe sensuri, antisemitismul lui Antonescu era poate mai sofisticat decât al legionarilor, întrucât se ascundea sub argumente „raționale”, invocând interese de stat, și era învelit într-un ambalaj de corectitudine și chiar de omenie și, în felul acesta, inducea în eroare victimele aproape până în ultima clipă.

Atitudinea lui Antonescu față de evrei a fost influențată și de acuzația proferată de cercuri legionare că ar fi legat sau, poate, chiar că ar aparține cercurilor francmasonice. Cu cât lupta pentru putere s-a agravat, s-au făcut auzite aluzii din ce în ce mai persistente în acest sens, cu toate că n-a făcut parte niciodată din ordin. El însuși s-a folosit rareori de motivul francmason în discursurile sale și chiar i-a ridiculizat pe legionari pentru că se foloseau în mod exagerat de această învinuire. Împotrivirea sa la câteva măsuri luate de legionari contra unor persoane sau instituții pe care le-au definit ca francmasonice (cum a fost cazul activității Y.M.C.A. în România) a izvorât din distincția pe care o făcea între români și evrei ca ființe umane. Evreii erau, pentru el, în cel mai bun caz, „străini”; în schimb, românii, chiar dacă erau francmasoni, erau totuși „frați” și, în acest caz, legea trebuie respectată. „Sunt și eu pentru distrugerea masoneriei și înlăturarea masonilor din viața publică. Operația trebuie să se facă însă tot cu tact, pe căi legale și cu proceduri omenoase, nu prin acte sălbatice de violență intolerabile între frați”⁶⁴.

Atacurile împotriva lui Antonescu în această chestiune s-au intensificat în ajunul rebeliunii, și ele au determinat înăsprirea atitudinii lui față de legionari, pe de o parte, și față de evrei, pe de altă parte, pentru a nu se crea impresia că i-ar apăra din cauza apartenenței lor la francmasoni. Tema francmasonă a fost accentuată și de propaganda antisemit-nazistă difuzată atunci în România și Antonescu, al cărui trecut familial nu era pur din punct de vedere naționalist, era foarte prudent în această privință, înțelegând daunele pe care asemenea acuzații le-ar putea provoca relațiilor sale cu conducătorii regimului nazist. După

⁶² Răspunsul lui Antonescu la primul memoriu al Federației din 16 septembrie 1940. Din: Anel, *Documents*, I, nr. 105, p. 495.

⁶³ Antonescu lui Sima, 14.1. 1941. Arhiva Istorică Centrală a României (vezi nota 42).

⁶⁴ *Idem*.

întrevederea sa cu Hitler din 14 ianuarie 1941, la care s-a angajat principal că armata română va participa la viitorul război al Germaniei împotriva Uniunii Sovietice și în care a primit, cu anticipație, sprijinul Führerului împotriva legionarilor, s-a plâns, în fața lui Sima, de uzul pe care el și camarazii lui îl fac privind presupusa sa apartenență la francmasoni: „Se merge până acolo cu inconștiența, încât în cercurile legionare se întreține zvonul că [și] eu sunt mason și de aceea am luat poziție pentru ei”⁶⁵.

Cercurile naziste erau conștiente de această problemă a lui Antonescu și ambasadorul Killinger a relatat, pe larg, despre ea în primul său raport trimis la Berlin după înăbușirea rebeliunii, la 11 februarie 1941.

„Fantoma masonă” l-a urmărit pe Antonescu și după înăbușirea rebeliunii și se poate afirma că i-a influențat câteva dintre deciziile sale în problema evreiască, inclusiv adoptarea planului de exterminare. Pe de o parte el a hotărât să pună capăt, printr-o lege specială, zvonurilor și acuzațiilor că aparține cercurilor masone și, pe de altă parte, s-a străduit să dovedească, prin fapte, că nu există nici un motiv de a lega numele său de această asociație. La 6 februarie 1941, la două săptămâni după ce a distrus Garda de Fier, a scos o lege specială (nr. 80) „pentru reprimarea faptelor ce pun în primejdie existența și interesele statului”. Paragraful 12 stabilea, în mod explicit, condamnarea la moarte pentru cei care „acuză membrii guvernului sau șefii autorităților de spirit judaic sau francmasonerie, fără a putea face dovada verității”⁶⁶.

Necesitatea de a se justifica și de a „se disculpa” de această acuzație era evidentă în convorbirile sale cu Killinger, imediat după înăbușirea rebeliunii. Se putea observa la Antonescu efortul de a-i învinui pe foștii săi parteneri cu acuzații nu mai puțin „înfrișoștoare”. „Legiunea”, afirma Antonescu, „a primit în sânul său numeroase elemente comuniste. Există dovezi că prețioșii legionari au primit mijloace mari bănești din partea bolșevicilor”. El a încercat să-l convingă pe reprezentantul Reichului că două dintre căpeteniile terorismului legionar care n-au fost arestați și n-au fugit în Germania „se găsesc probabil adăpostiți la Legația sovietică”. Și dacă asta nu era suficient, el a adăugat încă o „dovadă” la lipsa de loialitate a fostului partener față de ideea fascistă: „Există dovezi despre faptul că și acum spionajul britanic are o puternică influență asupra legionarilor”⁶⁷. Și pentru a îndepărta de el orice dubiu, și-a asumat o obligație pe termen lung față de ambasadorul german: „La observația mea că, după părerea legionarilor, în anturajul său s-ar găsi francmasoni, generalul a declarat că va convinge tineretul (sinonim pentru legionari) că el e departe de orice idei francmasone și speră că până în

⁶⁵ *Idem*.

⁶⁶ Legea nr. 80 din 6 februarie 1941, Consiliul Legislativ, *Colecțiune de Legi și Regulamente*, Tomul XIX, 28 februarie 1941, București, 1941. Din: Anel, *Documents*, II, nr. 83, p. 264, 267.

⁶⁷ Legația din București către ministrul de Externe de la Berlin, 5 februarie 1941, Arhiva Institutului de Istorie al Comitetului Central al P.C.R. Colecția 10. ds. 96. p. 40-42.

toamnă să clarifice lucrurile și în acest domeniu, fără să se tragă un singur foc de armă”⁶⁸.

Relațiile cu naziștii

Problema evreiască nu a avut vreo influență asupra relațiilor dintre Germania nazistă și șefii regimului din România. Asaltul legionarilor asupra averilor și asupra evreilor în general a fost văzut, la început, la Berlin ca parte din revoluția fascistă prin care trece România, așa cum trecuse la timpul ei Germania. Atitudinea față de evrei nu a fost discutată în primele două întâlniri ale lui Antonescu cu Hitler, la 22/23 noiembrie 1940 și la 14 ianuarie 1941. Complicata situație politică din România și interesele germane urgente din acea perioadă – pregătirile pentru războiul antisovietic și cucerirea Balcanilor – au determinat Germania oficială (Hitler, ministerul de Externe, misiunea militară la București și Legația) să-și arate interesul în special față de bogățiile României (îndeosebi, alimente și petrol), precum și față de subordonarea armatei române intereselor Reichului și nu în aplicarea unei politici antisemite (care, oricum, era politica regimului din România). De altfel, naziștii încă nu-și definitivaseră politica „soluției finale” și, de aceea, n-au exercitat presiuni „asupra românilor să adopte politica lor”. Dar, ceea ce era cunoscut în România în această problemă, – îndepărtarea evreilor din viața economică și culturală, confiscarea averii, alungarea din servicii și locuri de muncă ș.a. – a plăcut multor români, și încă înainte de crearea statului național-legionar, s-au auzit voci care chemau la adoptarea acestei politici. Parte din această propagandă antisemită era finanțată de Ambasada Germaniei la București, care „cumpăra” personalități, ziariști și ziare și sprijinea cele două partide antisemite.

Se poate afirma că însăși crearea regimului legionar a constituit un accelerator al tendințelor antisemite care, oricum, existau în România, iar Statutul evreilor din 9 august (înainte de venirea legionarilor la putere) o dovedește. Un organ antisemit scria, la 15 august 1940, că „orice încercare de întărire a României va eșua până când problema evreiască va fi soluționată după admirabilul exemplu german”⁶⁹. Acesta este doar un exemplu printre sutele de articole, declarații și amenințări proferate de la începutul anului 1940 și, cu mai multă vigoare, după ultimatumul sovietic din 26 iunie și până la proclamarea statului național-legionar. Această instigare a ajuns la apogeu cu pogromul din Dorohoi (la începutul lui iulie 1940). Regimul legionar a moștenit o atmosferă și o realitate antisemită violentă, un model de pogrom contra unei comunități evreiești și dorința de a imita politica naziștilor.

⁶⁸ *Idem.*

⁶⁹ „Chemarea Vremii”, 15.8.1940.

Cele trei focare ale puterii în statul național-legionar – Garda de Fier, Antonescu și armata – în interior și naziștii localnici (în Transilvania și Banat) și din afară au pornit de la premise care, ulterior, s-au dovedit total eronate. Ideile vehiculate de ei nu au făcut față examenului realității, dar au influențat în mod indirect soarta evreilor în acea perioadă.

Legionarii au presupus, și într-o măsură în mod just, că sprijinul naziștilor le este asigurat în primul rând lor și că garanțiile germane pentru noile granițe ale României, așa cum au fost conturate după august 1940, depind de existența unui regim fascist în România. În ultima zi a rebeliunii, la 23 ianuarie 1941, când armata română omora legionari, Antonescu a fost avertizat de oficiosul lor că lichidarea mișcării va periclita existența statului român: „Numai pentru că în România este o mișcare naționalistă asemănătoare cu cea național-socialistă și cu cea fascistă, ni se garantează viitorul”⁷⁰. Antonescu, de asemenea, a crezut la început că legionarii se bucură în Germania de o totală încredere și sprijin, așa cum a definit Sima acest fapt, „trăia în confuzie că mișcarea este tare la Berlin”⁷¹. Naziștii, inclusiv Hitler, au crezut „că este imposibil să guvernezi în România împotriva Gărzii de Fier”⁷².

Toți acești factori și-au greșit aprecierile. Primul care și-a dat seama de greșeala sa și a știut să dirijeze lucrurile spre binele lui a fost Antonescu. Victoriile germane și evoluția situației în răsăritul și centrul Europei l-au convins pe Antonescu că numai Germania nazistă va putea să garanteze existența suverană a României. Imediat după venirea sa la putere, Antonescu s-a grăbit să declare că el și România „mergem 100%, până la moarte, alături de Axă. Ori triumfăm cu Axa, ori cădem cu Axa... însă eu vreau să răstorn arbitrajul de la Viena” (cu privire la nordul Transilvaniei). Miniștrilor care încă țineau minte tendințele sale proengleze și antipatia sa pentru germani el le-a precizat: „Eu nu sunt sentimental când este vorba de interesele neamului meu... merg și cu cel mai mare inamic al meu personal, ca să salvez statul. Dar eu n-am și n-am avut nimic contra germanilor”⁷³.

La scurt timp după aceea, la 15 octombrie 1940, Antonescu a semnalat Germaniei, prin intermediul unui reprezentant special trimis la Berlin, cunoscut pentru simpatia lui față de naziști, că „noi suntem gata la o colaborare politică, economică și militară cât mai strânsă”⁷⁴. Antonescu a reiterat cererea regelui Carol de a se trimite în România o misiune militară, pentru a instrui armata română și a întări apărarea României; intenția a fost de a intimida Uniunea Sovietică în legătură

⁷⁰ „Cuvântul”, 24.1.1941.

⁷¹ Sima, *Era*, I, p. 79.

⁷² *Documents on German Foreign Policy, 1918-1945*, Series D (1937-1945). Volume XI, doc. 652. (în continuare DGFP), p. 1094.

⁷³ Stenograma ședinței guvernului din 21 septembrie 1940. Arhiva Comitetului Central. Colecția 103, ds. 8196, p. 15-16.

⁷⁴ Telegrama lui Antonescu către Valeriu Pop la Berlin, 15 octombrie 1940. Din: Anel, *Documents*, IX, nr. 61, p. 129.

cu noi cereri teritoriale, în lumina repetatelor incidente de graniță inițiate de sovietici.

Antonescu a vrut să lărgască colaborarea militară și, în acest scop, a fost trimis în România generalul Kurt von Tippelskirch, care avusese o misiune asemănătoare în Ungaria, pentru a cerceta necesitățile armatei române. Și iată ce impresie i-au făcut comandantului german conducătorii României: „Antonescu lasă impresia unui om cu o voință puternică”; în același timp, „opinia generală este că generalul Antonescu îl depășește cu mult pe conducătorul Legiunii, Sima, în ceea ce privește puterea de voință și capacitatea intelectuală”⁷⁵. Până la întvederea cu Hitler au ajuns la Berlin multe rapoarte privind cele două personalități, și aproape toate erau pozitive cu privire la Antonescu și rezervate față de Sima și de legionari.

Primele forțe militare germane au ajuns în România la 12 octombrie 1940. Ele au cuprins o divizie completă, o misiune a aviației militare și personal de instrucție. E adevărat că n-au fost primite cu entuziasm, dar nici n-au slăbit regimul lui Antonescu, întrucât majoritatea românilor au văzut, în ele, garanția împotriva unei noi invazii sovietice. Frica românilor de Uniunea Sovietică a fost atunci (și a rămas timp de trei ani și jumătate) mai puternică decât frica de germani. Iar militarii germani – al căror număr a crescut în permanență, ajungând la patru sute de mii în ajunul invaziei în Grecia – nu s-au comportat ca soldații într-o țară ocupată.

Încă înainte de prima sa întâlnire cu Hitler, Antonescu a început să reorganizeze armata română. Aceasta era o armată mare și greoaie, cu echipament învechit, considerată ca lipsită de spirit de luptă și de inițiativă, după ce nu făcuse față examenului apărării granițelor. Antonescu a demobilizat aproape trei sute de mii de soldați și a pornit cu energie la transformarea ei într-o forță de luptă modernă, cu ajutorul consilierilor germani. Rezervele conducătorilor regimului de la Berlin cu privire la o colaborare militară cu România și cu Antonescu au dispărut după întâlnirea lui Hitler cu Antonescu la 22 noiembrie 1940.

În afară de măsurile militare amintite, Antonescu a transmis prin Valeriu Pop că este de acord cu colaborarea economică și a acceptat cererea germană ca specialistul nazist numărul unu pentru regiunea Balcanilor în domeniul economic, fostul primar al Vienei, Hermann Neubacher, să fie inclus în mod formal în corpul diplomatic german, pentru a coordona diferiții specialiști care vizitau România⁷⁶.

Obligațiile economice luate de Antonescu față de Germania au crescut lună de lună, împovărând foarte mult economia, provocând imediat lipsa pe piețe a cărnii și a produselor alimentare de primă necesitate și chiar a păcurii pentru încălzit și luminat, ceea ce a trezit reacții furioase și proteste ale opoziției. Dar Antonescu s-a străduit să onoreze cererile germanilor. Atașărilor economici

⁷⁵ DGFP, vol. XI, nr. 75, p. 126-128.

⁷⁶ Vezi 74.

germani care au funcționat în România le-a devenit clar că Antonescu își onorează obligațiile și în urma faptului că și-a păstrat controlul asupra Ministerului de Finanțe și asupra unor departamente importante din alte ministere economice. El s-a îngrijit să nu golească în întregime România de alimente și obișnuia să folosească un limbaj trufaș în convorbirile cu trimișii Reichului, atunci când realiza amploarea cererilor lor: „Tot ceea ce depășește necesarul existenței neamului românesc, numai de acolo pot să dau”⁷⁷.

Un alt domeniu căruia Antonescu i-a acordat multă atenție a fost satisfacerea foamei germane de petrol și derivatele lui, din câmpurile petrolifere românești, care erau, pe atunci, cele mai importante și mai mari din Europa. Antonescu a știut să aprecieze această bogăție națională a țării sale și, în anii următori, a transformat-o într-una din garanțiile care au ferit România (și pe el) de o soartă asemănătoare cu a Poloniei și a Franței. Pentru a ilustra importanța petrolului românesc pentru mașina de război germană, Antonescu a cerut apărarea aeriană de către *Luftwaffe* a câmpurilor petrolifere. În toate întâlnirile cu personalul Ambasadei germane, el le cerea să nu facă presiuni exagerate cu privire la prețurile grânelor, cursul de schimb al mărcii și plafonul sumei de întreținere a corpului expediționar german în România, care a fost stabilit, în cele din urmă, la o sută de milioane de lei pe lună, „pentru a nu prejudicia stabilitatea regimului său”⁷⁸.

Prima întâlnire cu Hitler a fost un mare succes pentru Antonescu, cu toate că, la începutul ei, ministrul de Externe german Ribbentrop l-a umilit, amintindu-i că România a fost nevoită să-și schimbe orientarea deoarece a rămas fără sprijinul Occidentului: „Pentru ca România să găsească o cale spre noi a trebuit să cucerim Parisul”⁷⁹. Hitler a fost foarte impresionat de generalul care vorbea franceza și care nu a ezitat să nu țină cont de sfatul lui Ribbentrop dinainte de întâlnire – de a nu critica și a nu aminti Dictatul de la Viena⁸⁰. Antonescu nu numai că a amintit subiectul, ci l-a obligat pe Hitler să asculte o lungă conferință despre istoria poporului român și importanța Transilvaniei în formarea lui.

Ca rezultat al acestei întâlniri, România s-a alăturat puterilor Axei⁸¹ și Antonescu a fost de acord cu „planul de colaborare economică germano-român pe zece ani”; de fapt, el a acceptat majoritatea cererilor economice ale Germaniei⁸². De asemenea, el a pus la dispoziția lui Hitler armata română „care este gata să lupte mână în mână cu forțele Axei”. Pe de altă parte, a primit o promisiune nebuloasă a

⁷⁷ Stenograma ședinței guvernului din 7 noiembrie 1940. Arhiva Comitetului Central. Colecția 103, ds. 8214.

⁷⁸ DGFP, volumul XI, nr. 193, p. 326.

⁷⁹ G. Barbul, *Memorial Antonescu. Le troisième homme de l'Axe*, vol. I, Paris, 1950, p. 44.

⁸⁰ DGFP, vol. XI, nr. 380, p. 656.

⁸¹ Despre tratativele cu Germania care au precedat alăturarea României la Axă, vezi raportul Departamentului politic al Ministerului de Externe al României din 23 noiembrie 1940. Din: Ancei, *Documents*, IX, nr. 63, p. 132-136.

⁸² Expunerea lui Antonescu în ședința Guvernului din 26 noiembrie 1940 cu privire la rezultatele vizitei lui la Berlin. Din: Arhiva Comitetului Central, colecția 103, ds. 8217.

lui Hitler în privința Transilvaniei că „ceea ce s-a decis la Viena, nu este ultima pagină a istoriei”⁸³.

În procesele de la Nürnberg a reieșit că chiar la această întâlnire s-a discutat posibilitatea participării românești la războiul împotriva Uniunii Sovietice; planul Barbarossa era pregătit chiar în zilele întâlnirii, în lunile noiembrie-decembrie⁸⁴.

În ceea ce privește raporturile de forță în guvernul român, ministrul de Externe, Mihail Sturdza, om al Legiunii, care l-a însoțit pe Antonescu, nu a fost de față – la cererea lui Antonescu – la întâlnirile importante cu Hitler și nici la întâlnirea la care protocolul cerea prezența sa, deopotrivă cu omologul său, Ribbentrop. Singurul lucru pe care Sturdza l-a aflat a fost avertismentul pe care i l-a dat Ribbentrop: „Nu intrați în conflict cu armata”⁸⁵. Istoricul german Hillgruber a remarcat în studiul său că, după întâlnirea din 22 noiembrie, Hitler l-a considerat pe Antonescu „omul său de încredere”, continuând să-l sprijine fără ezitare, până la arestarea lui, la 23 august 1944⁸⁶.

Curând – încă înainte de a doua întâlnire dintre Hitler și Antonescu, la 14 ianuarie – a devenit limpede că toți cei cu funcții de răspundere executivă la Berlin îl sprijineau pe Antonescu: Hitler, Ribbentrop, generali din *Wehrmacht*, șeful misiunii militare la București, ministerele economice și ambasadorul Fabricius, „ministrul de Externe adjunct al lui Antonescu”⁸⁷, cum l-a caracterizat Sima.

În acea perioadă legionarii erau ocupați cu răzbunarea lor sângeroasă și cu „lupta pentru prăvăliile și imobilele evreiești”, în cadrul căreia s-au ciocnit frontal cu germanii localnici și cu germanii din Reich care începuseră să vină „cu scopul de a se îmbogăți în România semicucerită”, așa cum raporta Ambasada germană din București, cerând „să se pună capăt [acestei] invazii nedorite”⁸⁸.

Demonstrațiile tineretului legionar pe străzile Bucureștiului, manifestația „tineretului european” de la Padova în Italia, vizita delegațiilor tineretului nazist și fascist la Iași, la 8 noiembrie 1940 și chiar recepția și întâlnirea lui Sima cu d-na Himmler în timpul vizitei ei la București – toate acestea nu puteau fi comparate nici pe departe cu acțiunea tacită dar temeinică a lui Antonescu și a cercului lui apropiat și restrâns de fideli. În această etapă au început să se scurgă spre Berlin primele rapoarte cu privire la tensiunea dintre cele două tabere. Atașatul comercial Neubacher, în care legionarii au văzut un sprijinitor, a comunicat, încă la 19

⁸³ *Idem*, vezi și partea germană în DGFP, vol. XI, nr. 381, p. 670.

⁸⁴ *The Trial of German Major War Criminals*, Part 6, London, 1946, p. 175, 177. Trebuie remarcat că în notele traducătorului Schmidt de la întâlnirile lui Antonescu cu Hitler lipsesc fragmente legate de pregătirile de război contra Uniunii Sovietice (în primele două întâlniri) precum și fragmente referitoare la „problema evreiască” și „soluția finală” (întâlnirile ulterioare).

⁸⁵ M. Sturdza, *The Suicide of Europe, Memoirs of Prince, Former Foreign Minister of Romania*, Boston & Los Angeles, [1968], p. 186; vezi și Sima, *Era*, I, p. 390-391.

⁸⁶ A. Hillgruber, *Hitler. König Carol und Marschall Antonescu*, Wiesbaden, 1969, p. 114.

⁸⁷ Sima, *Era*, I, p. 369.

⁸⁸ DGFP, vol. XI, nr. 276, p. 455.

noiembrie, că „a sosit timpul să se pună capăt anarhiștilor și experiențelor Gărzii de Fier”, întrucât ele prejudiciază aprovizionarea curentă a Germaniei: Ministerul Economiei este plin cu tineri care vorbesc în mod confuz și n-au nici o idee de economie și de conducere... Principala mea misiune educativă constă în a aminti legionarilor că nu există loc în Europa nouă pentru un laborator revoluționar izolat... Este acum cazul să păzim Legiunea de ea însăși.

Neubacher își încheie raportul cu următoarea frază-cheie: dacă legionarii nu-și vor schimba comportarea „vom înceta să dăm sfaturi și vom începe să dăm ordine”⁸⁹.

A doua întâlnire între cei doi conducători a avut loc la 14 ianuarie 1941, la Obersalzberg, în sudul Germaniei. Ea s-a desfășurat sub semnul adâncirii colaborării militare. Lui Antonescu i s-a comunicat, în linii generale, planul de atac împotriva Uniunii Sovietice și, după afirmațiile lui Mihai Antonescu, „s-a fixat data intrării în război și, singuri, Mareșalul Antonescu și cu mine, am știut data când România și Germania aveau să declare război Rusiei”⁹⁰. Această întâlnire s-a desfășurat fără participarea lui Sima (el a refuzat să se alăture) și fără Sturdza (Antonescu l-a demis, și l-a numit, mai târziu, pe Mihai Antonescu în locul lui).

La Obersalzberg, Antonescu a obținut consimțământul lui Hitler să se debaraseze de partenerul său la putere, după ce l-a cucerit cu fermitatea sa pe Hitler, căruia i-a spus direct că „misiunea lui este de a salva țara și el o va face cu Legiunea, fără Legiune și chiar împotriva Legiunii”. Germania, i-a răspuns Hitler, dă importanță numai relațiilor oficiale cu generalul Antonescu, iar relațiile cu Legiunea îi sunt mai puțin importante⁹¹. Și, poate pentru a-și încuraja interlocutorul, Hitler i-a relatat, la această întâlnire, că și el a fost nevoit, cu șase-șapte ani înainte, să îndepărteze din mișcarea nazistă elementele care n-au înțeles că revoluția nu este o stare ce trebuie permanentizată, ci trebuie schimbată cât mai neîntârziat cu o activitate constructivă⁹². Antonescu-conservatorul, și nu Garda de Fier, era capabil să pună la dispoziția mașinii de război naziste economia și petrolul României și „treizeci de divizii bine echipate și cu bună capacitate de luptă pentru scopul comun”⁹³.

În ciuda deciziei lui Hitler de a-l prefera pe Antonescu, organe naziste importante au continuat să-i sprijine pe legionari, și Antonescu, prudent și meticulos, trebuia să le ia și pe ele în considerare.

⁸⁹ Neubacher către Killinger, 19 noiembrie 1940. *Idem*, nr. 360, p. 628-629.

⁹⁰ Notă cu privire la discuția între Mihai Antonescu și generalul Rotkirchen din 28 august 1942. Din: *Ancel, Documents*, IX, nr. 162, p. 423.

⁹¹ DGFP, vol. XI, nr. 652, p. 1089-1091.

⁹² Stenograma convorbirii între Antonescu și Hitler din 14 ianuarie 1941, notată de Mihai Antonescu. Din: *Ancel, Documents*, IX, nr. 72, p. 150.

⁹³ DGFP, vol. XI, nr. 652, p. 1093.

Printre germanii care sprijineau Legiunea se numărau șeful Gestapoului în România, Geisler, șeful SD (Serviciul de Securitate) von Bolschwig, șeful AO (departamentul extern al partidului nazist) și șeful organizației naziste a *Volksdeutsche* din România, Andreas Schmidt. Aceste organizații și trimișii lor au văzut în legionari garanția apărării intereselor naziste în România, precum și tovarășii lor ideologici și trebuia împiedicată lichidarea lor; aceștia erau și aproape singurii factori în Germania care au dovedit, atunci, interes pentru „problema evreiască” din România. S-a creat o situație deosebită în felul ei; într-o țară cu o independență îndoielnică, trimișii oficiali ai Reichului n-au sprijinit în mod absolut partidul fascist local și au preferat „produsul mentalității liberale”, cum l-a definit Sima pe Antonescu. Acest „produs” nu a vrut să-i elimine imediat pe evrei din toate ramurile economiei naționale, ci a vrut să-i îndepărteze în etape, pentru a nu zdruncina economia și pentru a-și putea onora obligațiile asumate față de Germania. Comandantul Gărzii de Fier a simțit pe bună dreptate că Ministerul de Externe german și armata germană erau ostili mișcării sale, și că rapoartele acestora l-au influențat pe Hitler.

„De la început între noi și Hitler s-a interpus un ecran informativ confuz, care oferea Führerului interpretări dubioase asupra evenimentelor din România [care erau] favorabile lui Antonescu și răuvoitoare pentru mișcare”⁹⁴.

Sima simțea, așa a afirmat, că șeful misiunii armate a Germaniei, generalul Hansen „[vedea] în legionari niște formațiuni anarhice, ca grupurile SA din Germania, care au fost decapitate chiar de Hitler, pentru a impune ordinea în stat”⁹⁵. Cei care-i sprijineau pe legionari „erau prea mici și nu puteau compensa rapoartele defavorabile mișcării”⁹⁶.

Și din partea opusă, din partea Gărzii de Fier, au existat rezerve. Legiunea a sprijinit, într-adevăr, alianța cu naziștii în ceea ce privește politica externă, crearea unui stat totalitar după modelul Reichului, desfășurarea unei politici antisemite și de ură față de Uniunea Sovietică și comunism, dar nu se entuziasma de exploatarea economiei și a bogățiilor naturale românești de către naziști și, îndeosebi, a respins încercările de acaparare a proprietăților evreiești de către germanii localnici și din Reich; aceste proprietăți Legiunea le-a considerat ca un patrimoniu exclusiv. În schimb, Antonescu s-a grăbit să pună la dispoziția lui Hitler armata, petrolul, alimente și bogății naționale, în cadrul alianței politice și economice care urma să asigure interesele românești pe termen scurt (apărarea împotriva unui eventual atac rusesc și neutralizarea Ungariei) și pe termen lung (restituirea Transilvaniei de nord sau a unei părți din ea și restituirea Basarabiei și Bucovinei de nord dacă va izbucni un război împotriva Uniunii Sovietice).

⁹⁴ Sima, *Era*, I, p. 101.

⁹⁵ *Idem*.

⁹⁶ *Idem*, p. 102.

„Problema evreiască” era, după cum am spus, secundară în ochii celor doi conducători. Lui Hitler i-a fost suficient antisemitismul clasic al lui Antonescu pentru a-l considera partener al planurilor sale. Intervenția nazistă în „problema evreiască” în acea perioadă a fost infimă, cu toate că însăși prezența germană în România a influențat soarta evreilor și, în special, a bunurilor lor.

Odată cu crearea statului național-legionar s-a făcut o încercare de a-i învăța pe români o lecție de „arianizare”. Neubacher i-a promis lui Antonescu, la 19 octombrie 1940, să-i trimită printre „specialiștii” pe care i-a propus, și un specialist în „arianizare”⁹⁷. Consilierul german nu știa că românii au un concept propriu în această chestiune, „românizare”, legat de istoria antisemitismului românesc și de vechea aspirație de a se elibera de exploatarea străină. Spre sfârșitul anilor treizeci, acesta a căpătat și semnificația de înfăptuire a visului antisemit român, de înlăturare a evreilor din economie și din locurile lor de muncă și de deposedare de bunurile lor.

Hauptsturmführer-ul SS Gustav Richter, care, în primăvara lui 1940, a fost numit „consilier pentru probleme evreiești” în cadrul Ambasadei Germaniei, și-a făcut apariția pentru prima oară la București în noiembrie 1940⁹⁸. Serviciile lui nu le-au fost necesare, pe atunci, nici legionarilor și nici lui Antonescu. În domeniul legislației rasiste, legionarii aveau obiective definite cu mult înainte de sosirea consilierilor nașiști și ei progresau spre realizarea lor. În privința raptului averilor evreiești, cu ajutorul „măsurilor legale” și al „măsurilor de fapt”, legionarii erau cei care puteau să dea naștilor o lecție de rapacitate, cruzime și fermitate în execuție.

Antonescu a vrut să realizeze „visul antisemit român” așa cum l-au perceput, până atunci, majoritatea vechilor antisemiți, în cadrul reformării societății românești. Nici legionarii (întrucât voiau să fie principalii profitori) și nici Antonescu n-au propus naționalizarea magazinelor și întreprinderilor aflate în proprietate evreiască, evitând ceea ce ar fi putut învăța de la partenerii din Berlin.

La rândul lor, germanii ardeau de dorința să participe la marea împărțire a prăzii din România. Atenția principală a oamenilor de afaceri germani și, îndeosebi, a celor din Austria, era orientată spre societățile proprietate franceză, olandeză și belgiană precum și proprietate mixtă română-evreiască⁹⁹.

În anumite cazuri, ei au cerut „să achiziționeze” 50% din totalul acțiunilor sau capitalului propriu al acestor societăți¹⁰⁰. Agentul Gestapoului Arthur Tester (la sfârșitul anului 1942 el a jucat un rol important în încercarea eșuată de a organiza o emigrare a 75.000 de evrei din Transnistria) a reușit în perioada statului legionar în

⁹⁷ DGFP, vol. XI, nr. 193, p. 325.

⁹⁸ Depoziția ambasadorului Fabricius la Tribunalul din Frankfurt, Germania de Vest, în anul 1956, așa cum a fost notată de Filderman, Arhiva Yad Vassem, Arhiva Filderman P-6/47, p. 157.

⁹⁹ Cu privire la achiziționarea unor astfel de societăți, vezi A. Hillgruber (nota 86), p. 157.

¹⁰⁰ *Procesul Marci Trădări Naționale*. București, 1946, p. 76.

România să se îmbogățească pe seama unor evrei, pe care i-a deposedat de bunurile lor cu ajutorul „partenerilor” legionari¹⁰¹.

Mulți germani n-au crezut că legionarii sunt capabili să administreze întreprinderile pe care le-au acaparat, sau, așa cum s-a exprimat Hillgruber, „noi proprietari sunt lipsiți și de capital și de simțul afacerilor”¹⁰². Căpeteniile legionarilor au demonstrat fermitate împotriva încercărilor germane de a-și însuși întreprinderi și proprietăți ale statelor occidentale cucerite de curând și, mai ales, în privința concernului minier „Creditul Minier”, a unei societăți de petrol franceze și unei societăți navale olandeze care acționa pe Dunăre. De asemenea, au împiedicat cât au putut transferarea uriașelor uzine metalurgice ale lui Malaxa, pe care Ministerul german al Economiei a încercat să le contopească cu uzinele Hermann Göring¹⁰³. Legionarii au insistat ca statul român să păstreze cel puțin 51% din acțiuni în societatea mixtă metalurgică preconizată. După înăbușirea rebeliunii, Mihai Antonescu a acceptat să transfere 50% din acțiuni concernului german, contrar intereselor românești. Legiunea nu a privit în mod favorabil activitatea Ambasadei germane și a biroului de legătură cu minoritățile germane din afara Germaniei, în fruntea căruia a stat generalul SS Lorenz, pentru a obține un statut juridic deosebit pentru minoritatea germană din Transilvania și Banat, și a urmărit acțiunea – suspectă în ochii ei – a conducătorului sașilor, Schmidt. Legionarii au văzut în aceste activități un pericol pentru unitatea statului românesc, așa cum a remarcat unul din șefii spionajului nazist¹⁰⁴.

Cu cât legionarii s-au întărit, cu atât înclinau să uite cine le-a deschis calea spre putere; și, în același timp, s-au înmulțit recriminările germane, nu numai cu privire la accentuarea instabilității economice, ci și cu privire la o comportare „naționalistă”, cu alte cuvinte „antigermană”, a legionarilor. „Am fost cutremurat de volumul scandalos de pretenții germane”, remarca Sima. Foarte mulți oameni de afaceri germani și trimiși ai întreprinderilor și societăților germane au vizitat România cu scopul de a obține drepturi economice. Ei nu vroiau să colaboreze cu românii la refacerea economiei naționale, ci, pur și simplu, profitând de noua conjunctură, să acapareze principalele izvoare de bogăție ale țării¹⁰⁵.

¹⁰¹ Cu ajutorul comandantului poliției din București, colonelul Zăvoianu, și al altor acoliți, Tester a reușit să acapareze de la evrei următoarele: 3.500 lire sterline de la un evreu; două milioane de lei de la alt evreu; patru milioane de lei de la o întreprindere în proprietate evreiască; un imobil cu apartamente de locuit în București; un milion de lei și o mașină de la proprietarul unei întreprinderi din Iași; o fabrică de ciorapi care aparținea lui Bela Goldstein în valoare de treizeci de milioane de lei și șapte milioane de lei numerar. După înăbușirea rebeliunii, Tester a înapoiat proprietarilor evrei imobilul și fabrica de ciorapi, dar nu și banii în numerar. Vezi: H. Brestoiu, *O istorie mai puțin obișnuită*, București, 1987, p. 245-246.

¹⁰² Hilberg (vezi 13), p. 489.

¹⁰³ W. Hoettl, *The Secret Front, The Story of Political Espionage*, London, 1953, p. 178.

¹⁰⁴ *Idem*, p. 179.

¹⁰⁵ Sima, *Era*, p. 207.

Naziștii, care considerau Garda de Fier un fel de „anexă a național-socialismului”, așa cum a definit situația însuși Sima¹⁰⁶, au uitat că Legiunea este o mișcare naționalistă extremistă care aspira să promoveze, pe calea ei, interesele poporului român și să-i retrocedeze bogățiile care erau în proprietate străină sau evreiască; ea nu a fost creată pentru a înfeuda economia țării Germaniei. Parte din oamenii de afaceri care s-au înapoiat din România cu „mâinile goale” au fost nemulțumiți și s-au plâns de „naționalismul extremist” al mișcării: „În realitate, noi nu ne opunem colaborării cu germanii, ci absurdelor lor pretenții, care, dacă ar fi fost acceptate, elementul românesc ar fi fost exclus în proporție de 100% din tranzacțiile [de acaparare a avutului] cu evreii și sectoarele cele mai importante de producție ar fi trecut sub controlul german”¹⁰⁷.

„Problema evreiască” a fost, deci, una din cauzele rupturii nedecarate dintre Garda de Fier și Germania nazistă. La Berlin s-au strâns rapoarte și note negative cu privire la activitatea legionarilor în domeniul economic și modul lor de tratare a „problemei evreiești” a agravat și mai mult impresia. Naziștii, care de ani de zile predicau un antisemitism activ și violent și excluderea evreilor din viața economică, ar fi trebuit, în principiu, să-i sprijine pe legionari, care s-au grăbit să pună în practică doctrina lor antisemită, deși pe căi și prin metode românești. Dar interese economice germane și considerații de ordin strategic legate de spațiul geografic din jurul României au determinat ca, în cazul acesteia, reprezentanții oficiali ai Reich-ului să se asocieze tocmai cu conservatorii și nu cu „revoluționarii”.

În această etapă naziștii au acceptat abordarea lui Antonescu, așa cum a exprimat-o la începutul drumului său, într-un interviu acordat ziarului italian „La Stampa”: excluderea treptată a evreilor din economie și naționalizarea proprietăților evreiești în favoarea statului¹⁰⁸. Hermann Neubacher, influentul atașat economic special în România și în țările balcanice, care a primit titlul de ambasador, a definit atitudinea germană față de „problema evreiască” în România, într-o convorbire cu atașatul militar american la București, colonelul Ratay, în următoarele cuvinte: „Evreii trebuie să plece, dar îi vom lichida în mod treptat și în conformitate cu legile și cu dispozițiile care vor fi promulgate. Aceste legi vor fi formulate după modelul celor pe care eu le-am promulgat la Viena. O comisie cu puteri depline va fi înființată în acest scop și am să aduc un expert de la Viena care va supraveghea munca în calitate de consilier”¹⁰⁹.

Această politică a rămas în vigoare până la cristalizarea „soluției finale” și până la izbucnirea focului la noua graniță a României cu Uniunea Sovietică.

¹⁰⁶ *Idem*, p. 208.

¹⁰⁷ *Idem*.

¹⁰⁸ „Timpul”, 30.9. 1940; copie în Anel, *Documents*, I, nr. 125, p. 536-537.

¹⁰⁹ Telegrama ambasadorului Günther către Ministerul de Externe din Washington, 10 februarie 1941. Din: Anel, *Documents*, II, nr. 81, p. 260.

CAPITOLUL 11

Rebeliunea legionară și pogromul din București (21-23 ianuarie 1941)

Rebeliunea legionarilor și pogromul care a însoțit-o au fost legate. Faptul că Garda de Fier a continuat să se comporte ca o organizație teroristă clandestină când, în realitate, majoritatea puterii era în mâinile ei, a implicat-o într-o confruntare decisivă cu armata română; această confruntare i-a îndepărtat sprijinul poporului și a salvat majoritatea evreilor din România de exterminare.

La începutul lui ianuarie 1941, Antonescu înțelesese că acțiunile legionarilor nu mai servesc interesele naționalismului românesc și că Garda de Fier s-a transformat într-o organizație de procurare de servicii, magazine, locuințe și bani pentru membrii ei¹.

„Ce facem, că dacă mergem tot așa și nu ne opunem fărădelegilor, statul sare în aer. Vom fi înghițiți noi înșine de valul anarhiei și România va sfârși împărțită între vecinii săi”.

Regimul dăduse faliment. Sima și mișcarea lui nu-i mai reprezentau pe români în Europa nazistă și își pierduseră justificarea rămânerii la putere. Din momentul în care Antonescu a găsit ascultare și chiar simpatie din partea lui Hitler și a comandanților *Wehrmacht*-ului, în urma concesiilor dureroase pe care le-a făcut, a luat sfârșit relația dintre existența României ca stat independent și existența regimului național-legionar. Conducătorii Legiunii n-au înțeles schimbarea și s-au bazat pe legătura ideologică și pe identitatea de interese care existau, după părerea lor, între național-socialism și mișcarea lor. Siguri pe ei, pe forța lor și pe sprijinul larg al poporului – acea parte a poporului pe care au îndopat-o cu bunuri jefuite și cu posturi grase – au răspuns provocării lui Antonescu și au hotărât să-l înfrunte fățiș. Dar Antonescu i-a manevrat spre rebeliune înainte de vreme și scopul lui a fost nu numai să-i înlăture, ci și să-și consolideze puterea printr-o demonstrație de forță personală, după modelul acțiunii lui Hitler din 30 iunie 1934, așa cum i-a făcut o aluzie Hitler însuși în întâlnirea lor din ianuarie.

În pregătirile pentru rebeliune s-a remarcat încercarea de a lega evreii și iudaismul de Antonescu și oamenii lui, iar în zilele rebeliunii, și cu armata și comandanții săi. Afirmăția cu privire la o așa-zisă conexiune între Antonescu, evrei

¹ H. Sima, *Era Libertății, Statul Național-Legionar*, Madrid, 1986, vol. II, p. 282 (în continuare, Sima, *Era*).

și francmasoni a fost una din cele mai mari greșeli ale Legiunii; și ea a greșit din nou, din dorința de a prezenta naziștilor și opiniei publice românești pe reprezentanții „lumii vechi” și pe fideliul lui Antonescu ca făcând parte din „conspirația” iudaică mondială. Atacurile camuflate împotriva lui Antonescu au căpătat proporții de-a dreptul denigratoare: „se recurge la vechiul refren al «masoneriei», care ar avea încă elemente chiar în guvern. Se șoptește chiar că însuși *Conducătorul* ar fi mason”².

Folosirea temelor antisemite nu era întâmplătoare și țintea să-i convingă pe naziști că identitatea ideologică îi obligă să sprijine Legiunea. Nu trebuie desconsiderată înrăurirea acestei propagande asupra câtorva dintre conducătorii regimului nazist și, în special, asupra lui Goebbels și Himmler. Dar, așa cum Antonescu nu s-a ostenit să-și pună la curent partenerii cu privire la promisiunile de sprijin pe care le-a primit de la Hitler și la libertatea de acțiune pe care acesta i-a acordat-o, se pare că nici Hitler nu a comunicat miniștrilor săi (în afară de Ribbentrop, care a participat la întâlnirile cu Antonescu) că s-a hotărât definitiv să-l sprijine pe Antonescu împotriva Gărzii de Fier.

În cele douăzeci de zile care au precedat conflictul, propaganda antisemită a luat proporții nemaîntâlnite în statul național-legionar. Articole în ziare avertizau că se apropie ziua socotelilor. Concomitent, s-a intensificat asaltul mișcării împotriva unor personalități și grupări pe care le definiseră ca „francmasoni” sau „agenți ai Angliei”, agitație al cărei scop principal era, cum am spus, să zdruncine credibilitatea sprijinitorilor lui Antonescu și a Conducătorului însuși în ochii naziștilor. În linii generale se pot reduce la patru subiectele principale care au preocupat presa legionară și cea antisemită în zilele din ajunul confruntării:

- a. instigare directă la exterminare;
- b. atac contra „francmasonilor” și indicarea existenței unei legături cu Anglia și evreii;
- c. intensificarea îndoctrinării legionare, punându-se accentul pe confruntarea care se apropia între mișcare și evrei;
- d. sublinierea comuniunii cu național-socialismul.

Evaluarea numărului evreilor răniți și în România a servit drept pretext pentru deschiderea unei campanii de amenințări. Legionarii afirmau că sunt minimum un milion de evrei, când în realitate – după datele oficiale – existau ceva mai puțin de 300.000³. Organul legionarilor își înspăimânta cititorii, cu o zi înainte de izbucnirea pogromului, cu știrea că, până în anul 1940, a trăit în România a treia concentrație de evrei, ca mărime, din lume, și că „a treia limbă vorbită de jidani (un milion) este

² *Pe marginea prăpastiei*, II. București, 1941, p. 215-216 (în continuare, *Pe marginea prăpastiei*): sublinierile în original.

³ „Porunca Vremii”, 11.1.1941.

limba română”⁴. Acest ziar a continuat fără întrerupere să se preocupe de subiect și, la 14 ianuarie, după ce a stabilit că numărul evreilor în România după renunțările teritoriale însumează 1.300.000, a conchis: „soluția definitivă este eliminarea; [chiar] *un singur jidan poate constitui o primejdie de contagiune*”⁵. Mesajul era clar: Garda de Fier se va răfui cu evreii și cu sprijinitorii lor. „Distrugerea evreilor este o poruncă a instinctului de conservare”⁶.

Ambasada germană a pus la dispoziția presei românești propagandă antisemită; dar această propagandă, tradusă și difuzată, se caracteriza prin lipsă de imaginație, prin folosirea unor clișee care nu corespundeau realității autohtone și cu accente inexacte și chiar discordante pentru urechile românești. De pildă, articolul „Despre dominația evreilor în România”, apărut la începutul lui ianuarie în „Welt-Dienst” din Frankfurt, a fost tradus și comentat de ziaristul antisemit Ilie Rădulescu. Articolul german, care afirma că Statutul minorităților din 9 decembrie 1919 a transformat România „într-un stat dominat în întregime de evrei”, suna discordant chiar și pentru Rădulescu, întrucât toți românii au văzut în Tratatul de la Versailles în primul rând recunoașterea drepturilor naționale istorice ale poporului român asupra țării sale și realizarea visului Unirii. Rădulescu a adăugat că „drepturile politice ale jidanilor sunt fără valoare, fiindcă ne-au fost smulse prin cele mai ignobile mijloace”⁷. A doua zi ziarul s-a referit din nou la articolul german și după ce a citat fragmentele relevante, care susțineau că guvernul Goga a căzut la ordinul evreilor iar Codreanu a fost ucis de un ordin asemănător, a adăugat: „Călăii adevărați au fost jidanii și tot ei vor fi călăii de mâine, *dacă nu vom ști să-i desființăm la vreme și definitiv*”⁸.

Necesitatea „urgentă” de „a soluționa” problema evreiască bătea la ochi în presă în ultimele douăzeci de zile dinainte de pogromuri. Indicații clare despre ce urma să se petreacă puteau fi citite aproape zilnic. Cuvintele erau categorice și o privire retrospectivă dovedește că Garda de Fier nu a improvizat pogromul de la București, ci l-a planificat, așa cum a planificat încercarea de a acapara puterea în întregul stat.

Mobilizarea forțelor antisemite a fost totală și a cuprins toate publicațiile controlate de legionari. În birourile Federației Uniunilor Comunităților Evreiești din România se adunau, în fiecare zi, zeci de ziare care prevesteau evreilor un sfârșit apropiat și promiteau lichidare, pogrom, alungare ș.a. Îndeosebi înfricoșau amenințările explicite ce apăreau în ziare și publicații „serioase”, care nu adoptaseră, în general, limbajul brutal al antisemiților și mai păstrau un profil „european” (cuvânt cod pentru cultura occidentală). O asemenea amenințare a

⁴ „Cuvântul”, 20.1.1941.

⁵ „Porunca Vremii”, 14.1.1941 (subliniat în text).

⁶ „Porunca Vremii”, 4.1.1941.

⁷ I. Rădulescu, *Israele, N-ai învins!* „Porunca Vremii”, 8.1.1941.

⁸ „Porunca Vremii”, 9.1.1941; sublinierea în original.

apărut în ajunul pogromului în periodical „Convorbiri literare”: „Ne găsim la o răspântie care marchează un moment istoric, poate unicul moment din viața noastră ca popor, când ni se dă puțința de a elimina din corpul nostru național, radical și definitiv, *teribilul flagel al judaismului, care ne-a măcinat energiile, ne-a întârziat progresul*”⁹.

Aprofundarea îndochinării legionare în ultimele zile dinaintea pogromului cuprindea și răspunsuri la avertismentele lui Antonescu în legătură cu acțiunile nelegale ale legionarilor. „Caracterul principal al ideii legionare este mântuirea neamului românesc de clasa iudeo-masonică”, scria organul mișcării la 17 ianuarie. „Totalitatea capitalului și a averilor din România nu mai poate fi de acum înainte decât a românilor organizați politicește în stat legionar”¹⁰. În zilele care au precedat pogromul s-au înmulțit apelurile de a-i „despuia” pe evrei de averile pe care le mai posedau. Natural că „indigenii din Dudești și Văcărești”, scria organul mișcării, nu vor fi bucuroși de revoluția legionară¹¹. Dudeștiul și Văcăreștiul erau numele a două cartiere evreiești din Capitală; în aceste cartiere locuiau, atunci, zeci de mii de evrei, și acolo s-au petrecut cele mai îngrozitoare crime.

Apelurile directe la jaf și omor s-au integrat în articolele care analizau și justificau răsturnarea scării de valori provocată de mișcările fasciste în țările unde ajunseseră la putere. Ziarul legionar „Axa” se specializase în astfel de articole. Tendința lor era să demonstreze că noțiunile clare și fundamentale de dreptate, integritate, lege, corectitudine, progres și omenie nu sunt noțiuni absolute, ci pot fi interpretate în diverse feluri, în conformitate cu utilitatea lor pentru colectivitatea sau statul din care evreul a fost exclus¹².

Pregătirile pentru confruntare

Pregătirile efective de pogrom s-au intensificat în ajunul Anului Nou și, îndeosebi, după vizita lui Antonescu la Hitler, la 14 ianuarie. Sima a organizat un Serviciu Special de Informații, al cărui scop principal era urmărirea lui Antonescu. Serviciul cuprindea 10 ofițeri tineri, opt studenți legionari și „un număr de servitoare în casele prietenilor lui Antonescu”¹³. S-a cântărit și posibilitatea lichidării Conducătorului dacă nu vor reuși să-l neutralizeze.

Serviciul Special de Informații (pe scurt SSI) – care era subordonat, la început, Ministerului Apărării, fusese trecut apoi la ordinul regelui Carol și, în

⁹ J.E. Torouțiu, *La o răspântie istorică. „Convorbiri literare”*, decembrie-ianuarie 1941. Sublinierea în original.
¹⁰ „Cuvântul”, 17.1.1941.

¹¹ *Idem*, 13.1.1941.

¹² M. Niculescu, *Drept-Strict. Dreptate relativă. Evoluție și Revoluție. Axa*, 8.1.1941.

¹³ M. Fătu & I. Spălățelu, *Garda de Fier. Organizație teroristă de tip fascist*, București, 1971, p. 339-340 (în continuare: Garda de Fier).

perioada la care ne referim, era subordonat lui Antonescu¹⁴ – avea cunoștință despre pregătiri, așa cum și Ambasada germană avea cunoștință. Serviciile de Siguranță ale Statului i-au raportat lui Antonescu despre planurile legionare de a-i scălda într-o baie de sânge pe conducătorii fostului regim (fideliul regelui Carol și șefii Partidului Național Liberal), în noaptea Anului Nou, pentru „a sărbători un an nou cu oameni noi și suprimarea a tot ce este vechi”.

Mobilizarea și instruirea „echipelor morții”, formate, în majoritate, din studenți la teologie, se apropiau de punctul culminant; și numai intervenția rapidă și fermă a colonelului Rioșanu și ordinul pe care l-a dat jandarmeriei și poliției de a zădărnici punerea în practică a planului a salvat viața unor politicieni români¹⁵.

Mișcarea a vrut să-și asigure dinainte sprijinul conducerii naziste. Întrucât Antonescu avea legături cu Hitler, șefii Legiunii s-au adresat adjunctului său, Rudolf Hess, care, printre altele, era răspunzător de legăturile între șefii Legiunii și cancelaria lui Hitler. În telegrama pe care i-a trimis-o Ghica, directorul general al Siguranței și al Poliției, se spunea că Antonescu și colaboratorii săi din guvern „sunt vânduți iudeo-masonilor”. Răspunsul lui Hess a fost clar și reflecta voința lui Hitler: „D-nul General Antonescu trebuie să rămână la conducere; ceilalți componenți ai guvernului se pot schimba cum dorește”¹⁶. Concomitent, la Berlin s-a primit un raport al lui Fabricius despre agravarea relațiilor dintre Antonescu și Sima și despre încercarea lui Sima de a-i învinovăți pe germani de situația creată în Transilvania. După afirmațiile ambadorului, Sima i-a spus că „germanii încearcă în mod metodic să pună stăpânire pe afaceri evreiești pe care legionarii le vor pentru ei. Economia țării trebuie să treacă în mâinile cetățenilor români și nu în mâinile germanilor”¹⁷.

Asemenea rapoarte nu puteau să mărească simpatia Berlinului pentru Garda de Fier. După afirmațiile unuia dintre ajutoarele lui Antonescu, Gheorghe Magherescu, șeful secției nr. 3, în cabinetul militar al lui Antonescu, Sima i-a trimis în acel moment o scrisoare personală lui Hitler în care cita declarații antigermene ale lui Antonescu în perioada cât a funcționat ca atașat militar la Londra. Antonescu s-ar fi exprimat, atunci, „împotriva noilor barbari ce se organizează pe malurile Sprei [care trece prin Berlin] și la Moscova. Popoarele europene, atașate civilizației vechii lumi, nu pot să dorească Marii Britanii decât o nouă victorie”¹⁸. Contrar așteptărilor lui Sima, Hitler ar fi fost scârbit de această

¹⁴ L. Watts, *În serviciul Mareșalului*, vol. I, München, 1985, p. 40. J. Ancel, *The Yassy Syndrome*, I, Romanian Jewish, vezi SSL „Serviciul Special de Informațiuni”, *Studies* 1, (1987), p. 34-35.

¹⁵ Dispoziția Ministerului de Interne din 28 decembrie 1940, pentru zădărnicierea „execuțiilor oamenilor de stat ai vechiului regim”, Arhiva Ministerului de Interne, ds. 9039, vol. I, p. 127.

¹⁶ *Garda de Fier*, p. 343-344.

¹⁷ Raportul lui Killinger către Ministerul de Externe de la Berlin, 8 ianuarie 1941, *Documents on German Foreign Policy, 1918-1945*. Series D, vol. XI, doc. 623, p. 1050.

¹⁸ *În serviciul Mareșalului*, I, p. 65.

scrisoare, arătându-i-o lui Antonescu și condamnându-l pe Sima ca „trădător”; el ar fi caracterizat denunțul lui Sima ca „ignobil și idiot”. După înapoierea sa de la Berlin, Antonescu i-a scris lui Sima, citându-i avertismentul lui Hitler: „orice dezordine internă, de orice natură și de oricine ar fi comisă nu trebuie să fie tolerată”¹⁹. În zilele de 17-19 ianuarie legionarii au organizat o „campanie de conferințe” pe tot întinsul României, pentru a accentua fidelitatea lor față de național-socialism și, personal, față de Hitler și pentru a-și demonstra în public forța; ei nu știau că la Berlin se hotărâse să fie sprijinit Antonescu.

Concomitent, Antonescu a început o mișcare metodică de împingere a legionarilor la colț: la 19 ianuarie a anunțat desființarea funcției de comisar de românizare. A doua măsură a fost categorică: i-a destituit pe toți cei răspunzători de teroarea legionară – ministrul de Interne Petrovicescu, directorul general al Siguranței, Ghica, și comandantul Poliției Capitalei, Mironovici – înlocuindu-i cu militari fideli lui. În ce-i privește pe prefectii legionari, Antonescu s-a folosit de o stratagemă inspirată din istoria românilor: el i-a convocat la o întrunire la București la 21 ianuarie la Ministerul pentru Coordonare Economică (care era sub controlul lui), în vederea unor „importante consfătuiri economice” și, la mijlocul ședinței, i-a arestat pe toți²⁰. Faptul a provocat derută în sediile mișcării din provincie și a împiedicat răspândirea rebeliunii pe întinsul țării.

La 20 ianuarie armata a ocupat dispozitive strategice, cum ar fi centrale telefonice, comisariate de poliție și spitale. Rioșanu a trimis un ordin telegrafic tuturor comandanților poliției din România să se prezinte la 21 ianuarie la Inspectoratele Regionale de Poliție „în vederea unor consfătuiri informative”.

Sima a recunoscut, după mulți ani, că Antonescu a acționat ca un bun strateg: el a executat un plan dinainte stabilit; a obținut sprijinul lui Hitler la 14 ianuarie; nu s-a lăudat cu promisiunile acestuia după ce s-a înapoiat de la întâlnirea decisivă de la Obersalzberg, „ci, dimpotrivă, a creat impresia că guvernarea [comună] va continua să se desfășoare în aceleași condiții”; a pregătit îndepărtarea prefectilor și a comandanților poliției legionare din orașe pentru a ușura armatei să ocupe clădirile și funcțiile; a preferat să numească personal înlocuitorii acestora fără să respecte „calea legală” și fără să publice dispozițiile de numire în „Monitorul Oficial” sau în presă, și aceasta pentru a nu-i avertiza înainte de timp pe legionari²¹.

După părerea comandantului Gărzii de Fier, s-a creat „o coaliție formidabilă” care l-a sprijinit pe Antonescu și i-a dat posibilitatea să-i înlăture pe legionari de la putere și din România. Această coaliție se baza pe „serviciile secrete

¹⁹ Scrisoare a lui Antonescu către Sima. 15 ianuarie 1941. Arhivele Statului, colecția Consiliului de Miniștri, cabinetul militar, pachetul nr. 177, ds. 1261.

²⁰ Sima, *Era*, II, p. 326.

²¹ *Idem*, p. 329.

ale Angliei, Statelor Unite și Uniunii Sovietice..., partidele politice, resturile cadrelor carliste și puternicele organizații evreiești”. Evreii s-au alăturat acestei coaliții, după opinia lui Sima, deoarece slăbise controlul lor asupra economiei „și îndeosebi se temeau de represalii sângeroase din partea legionarilor”, întrucât erau vinovați de lichidarea lui Codreanu și a căpeteniilor Gărzii de Fier. O dovadă categorică a acestei coaliții a fost găsită de Sima în faptul că „președintele Comunității Evreiești, Filderman, era adeseori primit în audiență de Antonescu, cerându-i acestuia măsuri de protecție a populației evreiești contra «exceselor» legionare”²².

Pentru conducătorii Gărzii de Fier era clar că o confruntare cu Antonescu va constitui un prilej de a se răzbuna pe evrei. În zilele din ajunul izbucnirii crizei s-au intensificat mult declarațiile lor de sprijinire a politicii antisemite a Reichului, în efortul de a scoate în evidență ceea ce era comun în această privință celor două state și celor două ideologii. Ministrul Iașinski (poate personalitatea cea mai antisemită dintre miniștrii legionari) le explica celor întruniți la 19 ianuarie că națiunea germană n-a avut altă posibilitate decât să declare război împotriva evreilor, „după ce aceștia au căutat să se substituie națiunii germane la conducere” și să creeze un stat evreiesc și au prăvălit Germania într-o stare deplorabilă. Liga Națiunilor era „instrumentul francmasoneriei și al iudaismului pentru desființarea statelor naționale”. Rectorul Institutului Politehnic din București, prof. Eugen Chirnoagă, a afirmat că evreii au vrut să pună stăpânire pe întreaga lume și, de aceea, ei luptau împotriva Führerului. „Legiunea le-a înțeles gândul și le-a demascată fața cea adevărată, de aceea sanhedrinul a condamnat-o la moarte” (sic!). Ministrul Culturii, Educației și Cultelor, Brăileanu, a explicat manifestanților, în mod logic, pericolul evreiesc. „Pretutindeni în Europa s-a dat astăzi semnalul unor revoluții împotriva iudaismului. Prigoana împotriva Legiunii se datorează agenților britanici de la noi, *adică jidanilor*, care urmăreau să pună această țară în slujba imperialismului anglo-iudaic. Revoluția proletară organizată de jidani era menită să distrugă hotarele trase de burghezie, desființând statele și organizând Europa ca un singur sistem economic, dependent de centrul conducerii evreiești care se stabilise la Londra. Acest plan jidovesc a fost răsturnat la noi, ca și în Italia și Germania”.

Prof. Panaitescu, „specialist” în francmasonerie și proaspăt rector al Universității din București, descria, și el, modul în care evreii au acaparat partidele din România și a conchis: „lovitura dată de Germania național-socialistă iudaismului este o binefacere pentru lumea întreagă”. Papanace, care-l preceda pe Sima pe lista moștenitorilor lui Codreanu, și doar arestarea lui, la 25 iulie 1938, l-a avansat pe Sima la conducerea mișcării, s-a socotit îndelung cu iudaismul român și mondial, i-a acuzat pe oamenii vechiului regim și *establishment*-ul acestuia că au făcut totul pentru a estompa pericolul evreiesc și „au vrut să camufleze primejdia

²² *Idem*, p. 307-308.

jidovească, pentru a sustrage atenția poporului român de la inamicul nr. 1 – care este jidanul”, și a descris eforturile evreilor „de pervertire a nobilului și candidului suflet arian” și pericolul că acest suflet „se va sufoca în climatul duhoarei judaice”. Concluzia camaradului apropiat al lui Codreanu a fost scurtă și clară: „Alături de puterile Axei, vom soluționa definitiv problema judaică”²³.

Rebeliunea

Scânteia care a aprins focul confruntării a fost asasinarea unui ofițer german de către un cetățean grec la 20 ianuarie, în București. Acest episod a rămas neclar până azi, și e posibil să fi fost vorba de o provocare. Sima i-a convocat pe șefii Legiunii și i-a dictat lui Trifa un apel pentru formarea unui guvern legionar și pentru demiterea lui Cristescu și Rioșanu²⁴.

Așa cum am menționat, Antonescu i-a demis pe responsabilii pentru teroarea legionară și a ordonat armatei să ocupe principalele clădiri publice. El l-a numit pe prietenul și colegul său de la școala militară, generalul Sănătescu, comandant militar al Capitalei. Sima a dat dispoziție oamenilor săi de la Ministerul de Interne să se împotrivescă schimbărilor în funcții, și aceștia au refuzat să dea ascultare ordinului lui Antonescu. Așa a procedat și Mironovici, comandantul Poliției Capitalei; și el a refuzat să-i transmită postul generalului din armată. Legionarii înarmați au ocupat Prefectura Poliției Capitalei, chesturile de poliție, primăria și un număr de ministere și instituții publice și au deschis foc împotriva soldaților care încercau să preia imobilele. Printre altele ei au ocupat cazarma de lângă Consiliul de Miniștri, unde se fortificase Antonescu. Transporturile publice au fost paralizate, deoarece legionarii au ridicat baricade pe străzi utilizând tramvaie, camioane și vehicule confiscate. Postul de radio oficial era în mâinile lor și l-au folosit pentru transmiterea comunicatelor. Apelurile lui Antonescu pentru păstrarea ordinii nu au fost transmise și nici nu au fost publicate în presă, întrucât legionarii au ocupat tipografiile ziarelor din Capitală și au chemat, în permanență, poporul să se răscoale împotriva „servitorilor francmasonilor și ai evreilor”.

Rioșanu s-a îngrijit, în prima zi a rebeliunii, la 21 ianuarie, să adune la Ministerul de Interne, sub paza armatei, acele personalități ale vechiului regim și acei demnitari în funcție (dintre oamenii lui Antonescu) pe care legionarii intenționau să-iucidă. Din toată țara curgeau știri despre ocuparea de către legionarii de clădiri publice, posturi de poliție și jandarmerie, depozite de armament, centrale telefonice, primării etc. Sima a intrat în clandestinitate în ajunul lui 21 ianuarie. Zona autorității Conducătorului „care în ajun cuprinsese toată

²³ Toate citatele sunt din „Cuvântul”, 21 ianuarie 1941.

²⁴ *Pe marginea prăpastiei*, II, p. 290.

suprafața țării,... în dimineața de 21 ianuarie se restrânsese treptat la clădirile din jurul Pieții Victoriei [din fața Președinției Consiliului de Miniștri]²⁵.

Armata, reazemul principal al lui Antonescu, trebuia să dovedească acum măsura fidelității și a capacității sale. În palatul asediat rămăseseră Antonescu, „15 ofițeri, 10 civili, 20 subofițeri de jandarmi”²⁶. Palatul era înconjurat de legionari și numai o singură șosea rămăsesese deschisă. Din provincie veneau știri despre anarhie și se părea că unitățile armate de acolo ezită. Din satele din jurul Bucureștiului curgeau legionari și țărani mobilizați sub diverse pretexte, de pildă, „să terminăm cu boierii” și să apărăm țara în fața evreilor și francmasonilor²⁷.

Străzile erau sub controlul legionari or. Ei au pus stăpânire și pe stațiile de combustibil și pe tancurile de benzină și butoaiele de petrol, pe care le-au folosit ca armă împotriva soldaților și ca mijloc de incendiere a sinagogilor, locuințelor și chiar a unor întregi cartiere evreiești.

Căpeteniile mișcării erau convinși că mare parte din armată îi va sprijini și nu va deschide foc împotriva „tineretului”. Potrivit afirmațiilor căpitanului Magherescu, chiar și Antonescu a ezitat să ordone deschiderea focului, pentru că „el iubea tineretul”²⁸. Legionarii credeau – se pare că în urma promisiunilor și încurajărilor primite de la camarazii lor naziști – că unitățile germane staționate pe teritoriul României nu vor fi îndreptate împotriva lor și, poate, chiar că vor interveni în favoarea lor.

În tabăra lui Antonescu era cunoscut faptul că mulți dintre tinerii ofițeri simpatizau Legiunea, „unii mai pe față, alții mai pe ascuns”²⁹.

În acest moment a devenit din ncu clar că Antonescu era un excelent tactician și strateg. Cu toate că primise năvă liberă de la Berlin, a manevrat cu prudență, „pentru a menaja anumite susceptibilități ale cercurilor conducătoare naziste”³⁰. Dar nu numai din această cauză. Serviciul Special de Informații, în fruntea căruia îl numise pe omul său de încredere, Cristescu, se infiltrasse în conducerea Legiunii și îi raportase despre contactele acesteia cu oamenii SS și SD, cu ofițeri din armata germană și chiar cu Ambasada germană³¹.

Pentru Antonescu era important să demonstreze că a dovedit maleabilitate dar, în cele din urmă, a fost nevoit să acționeze cu duritate împotriva legionarilor care periclitau stabilitatea și împingeau țara în haos. El se temea de influenții

²⁵ În *serviciul Mareșalului*, I, p. 93.

²⁶ *Idem*, p. 42.

²⁷ „Porunca Vremii”, 4.2. 1941.

²⁸ În *serviciul Mareșalului*, I, p. 45.

²⁹ *Idem*, p. 73.

³⁰ M. Ionescu, „Tehnica și resursele teroarei în perioada dictaturii legionar-antonesciene”: *Împotriva fascismului*, București, 1971, p. 202.

³¹ Sima, *Era*, II, p. 292; după înăbușirea rebeliunii, Antonescu i-a cerut noului ambasador, Killinger, rechemarea în Germania a 11 trimiși oficiali germani – toți acei care au întreținut legături cu legionari și i-au încurajat să se răscoale; DGFP, vol. XII, nr. 118, p. 210-211.

patroni ai legionarilor de la Berlin. Se temea, de asemenea, de o ocupație nazistă a întregii României sau de împărțirea țării. Cu toată înțelegerea pe care a găsit-o la Hitler, el continua să gândească ca un politician român clasic, care e îngrijorat de puterea, aroganța și intențiile germanilor. Ambasadorul Killinger a confirmat indirect temerile lui Antonescu, când a raportat la Berlin, după rebeliune, că „o bună parte din germani sunt coautori morali, prin aceea că le-au dat impulsul legionarilor să-l atace pe Antonescu”³².

Pe plan intern, tactica lui Antonescu a fost, după părerea unor surse de încredere, să permită legionarilor să-și facă de cap. Ministrul Agriculturii, Mareș, boier român dintr-o familie respectabilă pe care legionarii amenințaseră să-lucidă, a descris manevrele lui Antonescu: „Trebuie recunoscut că deși țara a trecut prin momente grele și se putea prăbuși, totuși generalul, prin răbdarea lui, a lăsat pe legionari să se compromită prin hoții, jafuri, omoruri și cruzimi”³³.

Antonescu trebuia să înfrângă o mișcare care pretindea că are o jumătate de milion de membri înscriși, care stăpânea o importantă parte a economiei naționale, care a mituit sute de mii de români cu averi jefuite, care s-a îmbogățit într-o formă îngrijorătoare și care, timp îndelungat, atrăsese ca un magnet tinerii români, în așa măsură încât cuvântul *tineret* devenise sinonim cu legionari. Această mișcare își dovedise vigoarea și doi prim-miniștri au plătit cu viața încercarea de a o lichida. Chiar și regele Carol al II-lea, care a ordonat asasinarea conducătorilor ei, a fost nevoit, în cele din urmă, să fugă, urmărit fiind până la granița de oamenii ei.

Antonescu a adoptat această tactică față de Garda de Fier chiar din primele zile ale regimului comun, când s-a mulțumit cu „chemarea la ordine”, cu „sfaturi”, și, rareori, cu „avertismente” adresate legionarilor, atunci când crimele lor deveniseră insuportabile. În deplină cunoștință de cauză, el i-a împins pe legionari spre noi excese, creând, în același timp, falsa impresie că-i lipsesc fermitatea și forțele necesare să facă ordine în țară³⁴.

Tactica lui Antonescu a determinat armata română, aflată sub ordinele sale, să păstreze o „defensivă activă aproape până în seara de 22 ianuarie”; iar, după alte surse, până la ora două după-masă a aceleiași zile³⁵. Timp de două zile, armata s-a mulțumit să riposteze la atacuri și să încercuiască principalele puncte care erau sub controlul legionarilor; în același timp le-a îngăduit să acționeze liber în diverse cartiere, să jefuiască și să incendieze casă după casă și prăvălie după prăvălie de-a lungul a kilometri (de pildă, pe străzile Dudești și Văcărești) și să asasineze sute de

³² Telegramă trimisă de Killinger Ministerului de Externe de la Berlin cu privire la rebeliunea legionară, 11 februarie 1941, Arhiva Institutului de Istorie al Partidului Comunist Român (ISISP), colecția 10, ds. nr. 9 G.

³³ Notă a lui N. Mareș despre asasinarea lui Madgearu și Iorga, 4 decembrie 1942. Arhiva Comitetului Central al Partidului Comunist Român. Colecția 103, ds. 8218, p. 3.

³⁴ A. Simion, *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940 - ianuarie 1941*, Cluj-Napoca, 1976, p. 227.

³⁵ *În serviciul Mareșalului*, I, p. 118.

oameni; cu alte cuvinte, să atace în forță aproape două zile, fără nici o ripostă din partea armatei³⁶.

Soarta cartierelor evreiești s-a transformat într-un pion pe tabla de șah tactică și strategică a generalului. Antonescu avea nevoie de o situație de haos în Capitală, de paralizarea transporturilor publice și de zeci de cadavre împrăștiate pe străzi pentru a dovedi germanilor și românilor că numai el poate să asigure ordinea, disciplina, siguranța și activitatea economică normală.

Istoricul evreu Matatias Carp a scris, încă în anul 1947, că deși un mare pericol pândește cartierele evreiești și faptul „era cunoscut celor care au făcut totul ca rebeliunea să izbucnească, nimeni nu s-a îngrijit să ia din vreme vreo măsură de pază, cel puțin asupra vieții omenești, dacă nu asupra bunurilor. Din indiferență, sau poate intenționat, o populație de aproape o sută de mii de suflete a fost abandonată în mâinile bandelor asatine”³⁷.

Existau dovezi că Antonescu a cunoscut în permanență situația din cartiere. Un martor ocular din clădirea unde se afla Antonescu a notat în mod explicit că, încă în prima zi a rebeliunii, Antonescu a știut ce se petrece pe întinsul țării și în Capitală și despre acțiunile de jaf, omoruri și incendii, comise de legionari. „Se înfăptuiesc acte oribile cum nu s-a auzit până acum. În pădurea Băneasa sunt duși zeci de evrei care au fost scoși din casele lor, sunt împușcați, sunt apoi dezbrăcați și lăsați acolo”³⁸.

„Defensiva activă”, ordonată de Antonescu, a creat căpeteniilor legionare senzația unei victorii apropiate și convingerea că Antonescu nu este sigur pe armată. Conducătorul a respins, timp de aproape două zile, toate cererile urgente de a ordona armatei să tragă în legionari și secretarul personal al lui Antonescu, G. Barbul, a notat răspunsul lui: „Să așteptăm ca dezordinea să se generalizeze... Dezorganizarea trebuie să cuprindă și căile ferate. Atunci germanii vor veni să mă roage să restabilesc ordinea”. Generalul Hansen, comandantul corpului expediționar german în România, precum și ambasadorul Fabricius – care în fapt își încheiase misiunea, și numai criza l-a obligat să rămână pe loc – s-au adresat, de câteva ori, lui Antonescu „ca să hotărască să acționeze”. Dar Antonescu a crezut că intervenția lor nu este suficientă; „el a vrut ca Führerul personal să intervină”. Și, într-adevăr, după spusele lui Barbul, care a servit și de traducător (dacă într-adevăr așa s-au întâmplat lucrurile), Führerul însuși s-ar fi adresat Conducătorului și i-ar fi cerut să facă ordine. „Te rog să faci asta. Eu nu am nevoie de [oameni] fanatici, am nevoie de o armată română sănătoasă”. Răspunsul lui Antonescu a fost scurt: „Spune-i că ordinea va fi restabilită în 24 de ore”³⁹.

³⁶ Vezi 30.

³⁷ *Cartea Neagră*, I, p. 77.

³⁸ *În serviciul Mareșalului*, I, p. 104.

³⁹ G. Barbul, *Memorial Antonescu: Le troisième Homme de l'Axe*, Paris 1950, p. 103 (în continuare, Barbul, *Memorial*).

Antonescu a crezut că orice încercare de conciliere cu legionarii în primele faze ale conflictului se va termina cu intervenția „mediatorilor” naștiți. El nu vroia să împartă, în continuare, puterea cu Garda de Fier și „pentru a se putea debarasa complet de Gardă trebuia să se ajungă la o asemenea deteriorare a raporturilor dintre el și Legiune, încât o împăcare să nu mai fie posibilă”⁴⁰.

Timp de două zile, Antonescu a primit delegații ale unor fruntași ai mișcării care nu erau direct implicați în rebeliune, rectorii Universității și Politehnicii și alții, dând dovadă de o atitudine împăciuitoare față de propunerile lor și chiar afirmând că îl așteaptă pe Sima, pentru a dezbate formarea unui nou guvern care să fie constituit „cu oameni înțelepți și de încredere”⁴¹. Conducătorii mișcării au răspuns, așa cum era de prevăzut, prezentând cereri pentru formarea unui guvern legionar „pur”, în fruntea căruia să stea Sima, cerând revenirea în posturi a celor demși, numirea unui general simpatizant al legionarilor în fruntea Ministerului Apărării Naționale și transformarea lui Antonescu într-un conducător lipsit de prerogative, care să fie la cheremul legionarilor⁴². Antonescu nu a respins imediat cererile; în paralel, a ordonat întărirea garnizoanei din București cu unități din provincie și a concentrat în Capitală o sută de tancuri⁴³. El a adunat în jurul său câțiva generali nu numai fideli ci și prieteni personali, printre care Ilie Șteflea, Mihai Pantazi și Gheorghe Dobre (care, toți, au jucat, după aceea, un rol important în „soluția problemei evreiești” în Basarabia, Bucovina și Transnistria și în politica de persecuții și exploatare a forței de muncă evreiești în celelalte regiuni ale României).

Șteflea a fost, în perioada confruntării cu legionarii, militarul cel mai apropiat de Antonescu și el a fost cel care a primit ordinul să-i lichideze pe legionari la 22 ianuarie, ora 12: „Să se facă somațiile legale, Șteflea, și să se tragă cu tunurile”⁴⁴. Folosirea tunurilor și tancurilor pe străzile Bucureștiului amintea intervenția tânărului ofițer Antonescu la răscoala țăranilor din anul 1907 și cea a altui ofițer într-o altă revoluție. Asaltul soldaților și fermitatea lui Antonescu au provocat împrăștierea imediată a mulțimii, care s-a înghesuit lângă baricadele improvizate: „Ei fug ca vrăbiile și pe teren nici un mort”, a raportat Șteflea comandantului său⁴⁵.

A doua zi, la 23 ianuarie, armata s-a ciocnit cu nucleul dur al legionarilor care s-au baricadat în clădiri. În această ciocnire au căzut treizeci de soldați și sute au fost răniți. Aceasta, mai mult decât orice altceva, i-a revoltat pe români. Furia legionarilor împotriva armatei pentru că a răspuns așteptărilor, rămânând fidelă și executând ordinul Conducătorului de a-i reprima pe rebeli, a fost așa de mare,

⁴⁰ Simion, *Regimul*, p. 255.

⁴¹ *Pe marginea prăpastiei*, II, p. 296.

⁴² *Idem*, p. 307-311.

⁴³ Fabricius către Ministerul de Externe de la Berlin, 24 ianuarie 1941, DGFP, vol. XI, nr. 699, p. 1178-1179.

⁴⁴ *În serviciul Mareșalului*, I, p. 45, 111.

⁴⁵ *Idem*, p. 118.

încât s-au răzbunat pe soldații capturați sau arestați pur și simplu de pe străzi. La cinci zile după înăbușirea rebeliunii, ziarul naționalist „Curentul” descria astfel faptele comise de legionari: „soldați și ofițeri români au fost împușcați. Unii dintre ei au fost arși de vii, și alții dezbrăcați și batjocoriți”. Atacurile împotriva armatei ca instituție și împotriva lui Antonescu ca militar erau veninoase și au pus capăt definitiv oricărei posibilități de colaborare viitoare. Expresii jignitoare, cum ar fi „generalul de operetă”, „masonul”, „mexicanul”, „dictatorul cizmuliță” și altele asemănătoare au provocat o adâncă ruptură, care nu mai putea fi sudată⁴⁶. Statul Major al Conducătorului a urmărit dezlănțuirea legionarilor și Antonescu și-a orientat reacțiile după voința lui. Când s-au convins că armata nu este cu ei, au fost cuprinși de o furie oarbă și au trecut la săvârșirea unor acte bestiale asupra ostașilor prinși, care au fost bătuti, opăriți cu apă fiartă și, unii, arși cu benzină⁴⁷.

Legionarii și-au extins ura oarbă contra evreilor și asupra așa-zișilor colaboraționiști, vânduți jidanilor, masoni ș.a., a unor personalități, instituții, a Conducătorului și, în cele din urmă, a armatei întregi. Generalii români s-au simțit profund jigniți de învinuirile legionarilor că armata a cedat fără luptă Basarabia, Bucovina și Transilvania. Tancurile care au tras asupra legionarilor, se spunea într-una din publicațiile lor de la 22 ianuarie, „sunt aceleași tancuri care au avut onoarea să se retragă la ciopârțirea trupului țării”. A doua zi armata a fost definită ca „laşă” și „asasin din ordin”⁴⁸.

În seara de 23 ianuarie, la câteva ore după înăbușirea rebeliunii, Antonescu s-a adresat, pentru prima oară, poporului prin radio, comunicându-se românilor „adevărul, tot adevărul”. Fără a pomeni un singur cuvânt despre crimele legionarilor împotriva evreilor, el a descris câteva din acțiunile lor îndreptate împotriva soldaților și, în special, cazul unui soldat care a fost capturat de ei și peste care „răzvrățiții au turnat petrol și i-au dat foc în ochii încremeniți ai camarazilor”⁴⁹.

Toate așteptările lui Antonescu privind reacțiile legionarilor s-au realizat. Membrii cabinetului lui militar l-au auzit spunând, după înăbușirea rebeliunii: „Eu nu am avut armata de partea mea la luarea puterii. Armata a venit cu mine pe timpul Rebeliunii, când soldați au fost arși cu benzină de legionari”⁵⁰.

Legionarii au așteptat în zadar sprijinul forței expediționare germane din București. Această forță a păstrat rezervă iar soldații ei nu au fost văzuți pe teren. Efortul ostentativ al Legiunii de identificare cu Germania nazistă și cu ideologia ei nu a scos soldații germani din bazele lor. Ei au ieșit de acolo în orele după-amiezii de 23

⁴⁶ Poetul legionar Radu Gyr a fost cel care i-a entuziasmat pe legionari cu aceste discursuri și expresii jignitoare despre Antonescu în piața Teatrului Național, în cea de-a doua zi a rebeliunii; vezi *Garda de Fier*, p.354.

⁴⁷ *În serviciul Mareșalului*, I, p. 117.

⁴⁸ *Pe marginea prăpastiei*, II, p. 322-325.

⁴⁹ *Idem*, p. 241.

⁵⁰ *În serviciul Mareșalului*, I, p. 73.

ianuarie, după ce armata română a omorât sute de legionari. Antonescu – contrar publicațiilor legionarilor din exil – „nu le-a cerut să participe la lupte”. Singurul lucru pe care i l-a cerut generalului Hansen, comandantul forței expediționare germane, a fost „un gest de identificare simbolică cu armata română”. Soldații germani au mărșăluit pe străzile Bucureștiului direct spre Palatul Președinției Consiliului de Miniștri și, într-o ordine tipic germană, l-au ovaționat pe Conducător. După afirmațiile secretarului lui Mihai Antonescu, mulțimea care s-a adunat, atunci, în fața clădirii a înțeles că Garda de Fier a fost înlăturată de la putere⁵¹.

Curățirea ultimelor cuiburi de rezistență nu a durat multe ore și Antonescu, care, în aceste lupte, „a cruțat numai viața soldaților”, a pus capăt nu numai rebeliunii, ci și unei mișcări politice care în decurs de mai bine de un deceniu a constituit un nucleu de atracție pentru zeci de mii și, poate, pentru sute de mii de tineri români.

Armata germană a luat act de capitularea legionarilor, care s-au concentrat în câteva puncte, printre care Prefectura de Poliție și comandamentul central al Legiunii de pe strada Roma. O înțelegere în acest sens a mediat trimisul special al lui Antonescu, Radu Lecca, în întâlnirea cu noul ambasador al Germaniei, Killinger. Aceasta a fost premiera apariției pe arena politică românească a lui Lecca, agent dublu german-român, care, ulterior, a fost numit „însărcinatul cu rezolvarea problemei evreiești” în România⁵².

Lecca, după ce i-a servit o perioadă pe naziști și a fost apoi în Siguranță și nu era militar, a fost trimis să dezbată soarta căpeteniilor legionare și salvarea vieții lor de către germani. Consimțământul lui Antonescu de a cruța viața lui Sima și a unora dintre conducătorii Legiunii a fost un secret prea important, care nu putea fi dezvăluit nici măcar apropiaților lui Antonescu, cu atât mai mult cu cât comandantii armatei nu erau atunci într-o stare de spirit de iertare creștină. Intervenția germană pentru salvarea șefilor legionari a întărit și mai mult poziția Conducătorului în sânul poporului său. Sima și grupul lui s-au înfățișat, în anii următori, ca servitori ai intereselor germane în România (fapt care nu a corespuns în întregime adevărului). Ion Antonescu a reprezentat, în ultima zi a confruntării și în anii puterii sale, regimul și ordinea românească (și nici asta nu a fost cu totul adevărat).

Salvarea șefilor legionari i-a pus în mână lui Hitler o carte de joc importantă împotriva lui Antonescu în anii războiului. Unul dintre asistenții lui Antonescu a caracterizat asta ca „un dublu șantaj”: „Șantaj legionar cu Horia Sima; șantaj unguresc cu Transilvania”⁵³. Naziștii i-au păstrat pe Sima și pe camarazii lui ca pe

⁵¹ Barbul, *Memorial*, p. 105-106.

⁵² *Garda de Fier*, p. 358.

⁵³ *În serviciul Mareșalului*, I, p. 141. Despre consimțământul lui Antonescu la salvarea lui Sima de către naziști, vezi Simion: *Regimul*, p. 233.

o amenințare permanentă la adresa lui Antonescu, împiedicând orice posibilitate de schimbare a politicii lui; iar promisiunile nebuloase ale lui Hitler cu privire la restituirea Transilvaniei de nord și menținerea tensiunii rivalității cu Ungaria au folosit ca un instrument extrem de puternic al Reichului în relațiile, atât cu România, cât și cu Ungaria.

Se pune întrebarea de ce germanii l-au sprijinit pe Antonescu și n-au pus stăpânire în mod brutal pe România și pe bogățiile ei, așa cum au procedat cu alte state din Europa. În aparență, din punctul de vedere german, cea mai bună soluție era ocuparea câmpurilor petrolifere și a punctelor strategice și numirea unui *Quisling* local, dacă ar fi fost necesar. Istoricul german Hillgruber, care a studiat problema, a remarcat că ocuparea directă a centrelor industriale și a câmpurilor petrolifere de către armata germană nu era rentabilă, „din cauza necesității unui uriaș aparat administrativ și polițienesc și având în vedere faptul că o astfel de măsură ar fi provocat o rezistență activă și pasivă a populației și descompunerea inevitabilă a organelor românești paralele”⁵⁴. La acestea trebuie adăugat că ocuparea țării ar fi micșorat cu treizeci de divizii – care-i puteau fi puse la dispoziție de către o Românie-satelit și nu țară subjugată – forța de atac a Germaniei în războiul planificat împotriva Uniunii Sovietice.

Acordul general, semnat la Berlin la 4 decembrie 1940, majorarea cursului de schimb al mărcii față de leu, inundarea României cu consilieri economici și plasarea lor în toate instituțiile guvernamentale, obligația României de a mări producția de alimente și alte produse agricole și, în cele din urmă, acapararea de către germani a acțiunilor întreprinderilor, concernelor, societăților și câmpurilor petrolifere care erau în proprietate străină (indeosebi cehă și franceză) au arătat că o guvernare românească sub control german indirect era preferabilă unei ocupații directe. Petrolul – și în general aprovizionarea regulată a Germaniei – a rămas în toată perioada războiului principalul atu al lui Antonescu, în eforturile de a păzi independența României și a-și păstra o oarecare marjă de manevră în relațiile cu Germania. Aceasta a contribuit, la timpul potrivit, la salvarea evreilor din Regat și din Transilvania de sud.

Victoria asupra legionarilor i-a restituit lui Antonescu, după afirmațiile ambasadorului său la Berlin, Ion Gheorghe, libertatea de acțiune în problemele interne, dar „a pierdut-o cu desăvârșire în problemele externe”⁵⁵. Pentru Antonescu, remarca ambasadorul, nu mai exista cale de întoarcere. Nu este întâmplător că în tabăra lui nu s-a manifestat entuziasm. „Aceasta nu a fost o victorie care a produs

⁵⁴ A. Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*, Wiesbaden, 1965, p. 128. Cu privire la volumul participării active a României și Finlandei în războiul împotriva Uniunii Sovietice, vezi *Documentele de la Nürnberg*, PS-446; Greimer, *Die Oberste Wehrmachtführung*, Wiesbaden, 1951, p. 332.

⁵⁵ I. Gheorghe, *Rumäniens Weg zum Satellitenstaat*, Heidelberg, [1952], p. 116. Și Magherescu, care a rămas, în toți anii războiului, în apropierea Conducătorului a subliniat în memoriile sale că „prin victoria lui asupra Legiunii, generalul a primit mână liberă să conducă țara după înțelegerea lui” (*În serviciul Mareșalului*, I, p. 130).

bucurie”, nota pentru sine șeful secției operaționale în cabinetul militar al Conducătorului. „Nu era o victorie de care să te bucuri. Ea nu stârnea extaz și euforie la învingători și nici ură și dor de răzbunare la învinși... Însuși Horia Sima... a încercat să obțină iertare”⁵⁶. În același timp, a crescut prestigiul generalului în țară. El a primit scrisori de mulțumire, atașament și recunoștință din toate categoriile populației, pentru alungarea legionarilor⁵⁷. Mulți au avut senzația că „pentru a doua oară în șase luni, salvase statul și, poate, și națiunea”⁵⁸.

Trădarea partenerilor ideologiei de către naziști poate fi înțeleasă pe fundalul greșelilor legionarilor în politica internă, greșeli care pot fi atribuite, pe de o parte, manevrelor și îngăduinței lui Antonescu iar, pe de altă parte, caracterului terorist al Gărzii de Fier, de care nu s-a eliberat nici când devenise partid de conducere. Legionarii au dovedit că nu sunt în stare să conducă un stat și că, în anumite condiții, pot fi mai naționaliști în atitudinea lor față de germani decât un general de modă veche.

Cu privire la evrei, victoria lui Antonescu și recăpătarea libertății lui de acțiune le-au influențat în mod hotărâtor soarta. România și Antonescu s-au eliberat nu numai de legionari, ci și de orice control strâns al formațiilor ucigașe și de represiune ale naziștilor: „s-a putut lucra în liniște, nesupărați cu nimica de către SS-ul german, care chiar dacă observa ceva, nu avea nici o crezare la Hitler”⁵⁹. Ion Gheorghe a declarat în anul 1956 că „dacă Legiunea rămânea la putere nu exista nici o îndoială că soarta evreilor din România ar fi fost asemănătoare cu soarta celorlalți evrei [din Europa]”. Pe de altă parte, adăuga Gheorghe, dacă nu ar fi intervenit politica fermă față de evrei în Germania, antisemitismul în România ar fi continuat [să acționeze] ca în trecut, așa cum s-a manifestat întotdeauna, și nu ar fi devenit atât de distrugător⁶⁰.

Instigarea legionară împotriva evreilor în timpul rebeliunii

„Evreii s-au răscolat!”, au anunțat legionarii într-unul din manifestele pe care le-au împrăștiat în sate, în prima noapte a rebeliunii, 21-22 ianuarie, când au constatat că armata i-a rămas fidelă lui Antonescu. Ei au vrut „să-i facă să se revolte pe țărani și să-i atragă spre orașe” și în această privință au obținut un succes parțial. Legionarii au intenționat să-i implice și pe evrei, să-i transforme într-o cauză a rebeliunii, într-o țintă a furiei maselor, deghizând o luptă pentru putere într-o cruciadă împotriva minorității evreiești, și să confere vărsării de sânge

⁵⁶ *Idem*, p. 126.

⁵⁷ O parte din scrisorile de sprijin primite de Antonescu au fost publicate sub titlul *Poporul recunoscător*; vezi *Pe marginea prăpastiei*, II, p. 257-288.

⁵⁸ *În serviciul Mareșalului*, I, p. 157.

⁵⁹ *Idem*, p. 130.

⁶⁰ Arhiva Yad Vashem, arhiva Filderman, P-6/46, p. 70. Gheorghe a făcut aceste declarații presei în orașul Sachen, iar Filderman a notat spusele lui.

aspectul unei confruntări cu iudaismul, în spatele căruia s-ar ascunde Antonescu și sprijinitorii săi. Ziarele, miile de manifeste împărțite și difuzate în întreaga Românie și emisiunile de radio (pe care autoritățile s-au străduit să le reducă la tăcere în cele trei zile ale rebeliunii) au cuprins instigare antisemită directă și apoi chemare la crimă, pe măsură ce situația evolua în defavoarea lor. Toate ziarurile rebelilor au publicat manifeste și articole cu litere de o șchioapă, care au proslăvit „dezordinea și anarhia”⁶¹. Postul de radio „România” a transmis, la fiecare oră, că „Iudeo-masoneria lupta în acest moment la distrugerea Mișcării Legionare și la distrugerea statului național-legionar” și, după ce a stabilit cine erau dușmanii, a avertizat că „Pentru un legionar împușcat, vom împușca zece”. Riposta armatei a fost prezentată ca o acțiune „pentru apărarea jidanilor”.

Tema Dumnezeului care se chinuie pentru fiii săi (legionarii), care suferă de pe urma acțiunilor satanice ale dușmanilor creștinismului și Legiunii – jidanii și cei vânduți lor – a fost intens exploatată, în zilele rebeliunii. Într-una din publicații se afirma chiar „să înceteze imediat omorul! [cu alte cuvinte, acțiunea regimului împotriva Legiunii]. Dușmanii se bucură și jidanii sărbătoresc”⁶².

Comandantul ad-interim al Gărzii de Fier, care a semnat apelul, s-a adresat direct lui Antonescu, și după ce i-a amintit că odată „ați îmbrăcat cămașa verde”, l-a lingușit, comparându-l cu însuși Dumnezeu, iar pe legionari, cu copiii lui. „Tatăl își împușcă singur copiii”. Chemările și apelurile către ofițeri și soldați au cuprins instigarea directă la omorârea evreilor: „Dacă este vorba de tras cu arma, să nu facem țintă unii din alții; avem, știți bine, în cine trage. Din neînțelegerile de acum, tot jidanii și francmasonii profită”.

În cele trei zile ale rebeliunii, legionarii au depus un efort suprem pentru a prezenta conflictul ca o înfruntare între statul român (pe care numai ei îl reprezentau fidel) și „banul iudaic”, iudaismul în general și sprijinitorii lui. Înfrângerea Legiunii, erau avertizați românii, va întoarce România în mâinile „hidrei iudeo-masonice... care a încercat să răstoarne statul național-legionar”⁶³.

Cotidianele legionare, singurele ziare care au apărut în zilele rebeliunii, au continuat instigarea, până ce armata le-a ocupat birourile și tipografiile. Aceste ziare continuau să dezbată problemele evreiești ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat: „Cine credeți că sunt campionii încălcării legii [împotriva] sabotajului economic?” își întreba cititorii vechiul organ al mișcării antisemite în a doua zi a rebeliunii, și răspundea: „jidanii!... și trebuie să fie pedepsiți cum se cuvine”!⁶⁴.

Ziarul cerea, în aceeași zi de 22 ianuarie, să se organizeze un nou recensământ al evreilor, pentru a dezvălui că „în țara românească sunt mai mulți

⁶¹ *Pe marginea prăpastiei*, II, p. 233-234. În acest volum au fost publicate o parte dintre comunicatele și chemările mișcării legionare, fragmente din presa și publicațiile legionare din zilele rebeliunii.

⁶² *Idem*, p. 323-324.

⁶³ *Idem*, p. 318-320.

⁶⁴ „Porunca Vremii”, 22.1.1941.

jidani decât mărturisesc cifrele oficiale de-a dreptul neserioase”. Autorul articolului voia să știe „câți jidani sunt cetățeni români, câți jidani și-au schimbat numele, câți jidani s-au botezat, câți jidani aparțin altor naționalități, câți jidani sunt cu pașaport, câți jidani au intrat în ultimii ani în țară, câți jidani s-au căsătorit cu românce și câte jidoavce cu români”⁶⁵.

Organul oficial al Legiunii, „Cuvântul”, a expus, în articolele sale, esența ideologiei și aspirațiilor politice ale mișcării în timpul crizei care a lovit-o. În centrul acestor articole se aflau noțiuni ca „moarte”, „dragostea de moarte”, „reînvierea”, Codreanu „crucificatul”, „dușmani”, „răzbunare” și, îndeosebi, creatura satanică vinovată de toate catastrofele care s-au abătut, se abat și se vor abate asupra națiunii române creștine – jidanul!

La 22 ianuarie, înainte de a afla că Antonescu urmează să ordone armatei să deschidă focul, ziarul scria că „omul francmasonilor” a primejduit independența, libertatea și dreptatea socială a națiunii și aducea, pentru asta, un argument: „trei mari miliardari iudeo-masoni sunt în măsură să susțină toate cheltuielile războiului mondial”⁶⁶. La 23 ianuarie, ziarul îi acuza pe jidani și pe cei vânduți lor de catastrofa pe care o provoacă un război civil. În ultimul său număr, la 24 ianuarie, organul a lăsat moștenire testamentul său antisemit generațiilor viitoare, testament care-și propunea să explice poporului de ce mișcarea a ajuns la un astfel de sfârșit și de ce a împins națiunea spre anarhie. Titluri uriașe explicau soldaților „cum a fost organizat complotul iudeo-masonic” și, la mijlocul paginii, se repeta cunoscuta lozincă de a-i ucide pe evrei: „știți bine în cine să trageți”. „Puterile întunecate ale francmasoneriei și ale banului iudaic au acționat, în comun, pentru nimicirea neamului românesc” și a statului românesc, care a fost bazat pe „spiritul Căpitanului”. De acest complot sunt vinovați nu numai evreii ci și elementele democratice ale regimurilor trecute și Partidul Liberal. Articolul redacțional s-a folosit de simbolistica creștină și de dezinformare pentru a chema armata să înceteze luptele și să se alăture legionarilor împotriva dușmanului comun – „fiara iudaică”, însetată de sânge, care a împins amândouă taberele să se omoare una pe alta. „Setea ei s-ar potoli numai când sămânța neamului acestuia ar fi stârpită”.

Directorul ziarului, prof. Panaitescu, semna un lung articol redacțional, ultimul de acest gen în cariera lui de ziarist și profesor, în care făcea uz, pe larg, de specialitatea lui. El se adresa în primul rând intelectualității românești și se poate afirma că reflecta greșeala amară a mișcării legionare, prea sigură că națiștii nu vor permite desființarea ei. Francmasonii s-au bucurat, ca de obicei, de o analiză profundă (evreii, din contră, nu au fost pomeniți), iar Anglia a fost prezentată ca marea vinovată.

⁶⁵ Vezi: G. Ciocan, *Recensământul jidanilor*.

⁶⁶ „Cuvântul”, 22.1. 1941.

Românii au fost avertizați că fără legionari România ar putea fi ștearsă de pe hartă. „Viitorul nostru este asigurat numai pentru că în România este o mișcare națională asemănătoare cu cea național-socialistă și cu cea fascistă”. Mișcarea legionară exprimă, după părerea lui, „biruința naționalismului în Europa nouă”, de aceea ea nu poate fi înlăturată.

S-a dovedit că Panaitescu a greșit în toate premisele sale. Antonescu n-a vrut o Românie legionară; naziștii puteau să se aranjeze fără legionari; mulți dintre ei au fost arestați sau au fugit în toate direcțiile și Antonescu și regimul pe care l-a întemeiat au moștenit mișcarea. „Cuvântul” a publicat și un fel de jurământ de credință înnoit „Căpitanului”, incluzând argajamentul de a muri pentru el în lupta pe care mișcarea a pornit-o „împotriva evreilor și a criminalilor țării”.

Acesta a fost testamentul ideologic al Gărzii de Fier în ultimele clipe ale puterii, și numai comparația cu testamentul politic al lui Antonescu, în ultima zi a procesului lui, în iunie 1946, sau cu testamentul lui Hitler, în buncărul lui de la Berlin, în aprilie 1945, poate să clarifice locul ocupat de antisemitism în universul de idei al acestor personalități și al mișcării fasciste.

Soarta evreilor „în cea de-a doua zi a răscoalei” a fost pomenită în organul legionarilor, într-o lungă corespondență despre luptele cu armata, care cuprinde, printre altele, slabe ecouri despre pogromul de la București. Poliția, se arată în articol, nu poate să asigure ordinea, deoarece majoritatea polițiștilor sunt imobilizați din cauza „asediului” contra legionarilor impus de către „criminalul Rioșanu” (este vorba de legionarii care au tras asupra clădirii Consiliului de Miniștri⁶⁷).

Și celelalte ziare ale mișcării au continuat, în toate zilele rebeliunii, să instige împotriva evreilor⁶⁸. Propaganda a fost deosebit de intensă și campania de denigrare împotriva lui Antonescu și a oailor lui, foarte vehementă. El a fost prezentat ca executantul ordinelor francmasonilor, încât Antonescu, în persoană, s-a adresat românilor în seara de 22 ianuarie, cerându-le: „Nu dați crezare prostiilor copilărești. Nimeni dintre voi nu va putea crede că generalul Antonescu, apărătorul neclintit al Țării și prietenul credincios al aliaților noștri, germanii și italienii, ar putea îngădui vreun amestec oricât de mic în faptele de guvernământ a uneltirilor iudeo-masonice”⁶⁹.

Pogromul legionar de la București

Pogromul contra evreilor din București a fost rezultatul unui plan și al unei organizări legionare și nu o izbucnire criminală spontană sau exploatarea unei situații anarhice. El nu a fost un eveniment singular, rupt de persecuțiile și

⁶⁷ Vezi copia în: Ansel, *Documents*, II, nr. 64, p. 159-163.

⁶⁸ „Buna Vestire”, 21.1.1941.

⁶⁹ *Pe marginea prăpastiei*, II, p. 328.

atmosfera care domnea pe timpul statului național-legionar, ci continuarea lor „naturală”. Un pogrom este de obicei considerat ca un fel de derivat al unei răscoale; adevărul este că au fost două evenimente paralele, planificate și puse în aplicare de către aceeași autoritate și de către aceeași conducere.

La pogrom n-au participat armata, jandarmeria și acei polițiști care se aflau sub comanda lui Antonescu, ci organele care erau sub controlul legionarilor: polițiști de rând și polițiști legionari din Ministerul de Interne și Siguranță; Prefectura Poliției Capitalei și organizații teroriste legionare create sau lărgite în perioada regimului legionar – Corpul muncitoresc legionar, Uniunea Studenților, cuiburile legionare, Consiliul economic legionar și mișcarea legionară în ansamblul ei. Aceștia li s-au adăugat sau au fost mobilizați special studenți, elevi de liceu și chiar elevi din școlile primare, precum și țigani, criminali penali și toți acei locuitori ai periferiilor care s-ar fi alăturat la orice eveniment antisemit care aducea câștig, indiferent cine era organizatorul. Un rol important în rebeliune și pogrom l-au jucat zeci sau poate sute de preoți ortodocși⁷⁰.

Ordinul de a incendia cartierele evreiești l-a dat ministrul Iașinski la 22 ianuarie⁷¹. Răzbunarea legionarilor a fost îndreptată contra evreilor și a credinței lor. Ei s-au năpustit asupra caselor evreiești, asupra instituțiilor Comunității și asupra sinagogilor, au profanat cărți de rugăciune și suluri de Tora, au incendiat și au distrus totul. Sediile mișcării și filialele ei din București s-au transformat în centre de tortură, unde au fost schingiuiți și uciși evrei care au fost aduși acolo.

Comandantul unităților de asalt și teroare ale mișcării, șeful cuibului „Nicador”, Constantin Matei, i-a scris lui Antonescu, imediat după înăbușirea rebeliunii: conducătorii Gărzii de Fier „ne-au ordonat să devastăm magazinele jidovești”⁷².

Asaltul asupra celor două cartiere evreiești și asupra unor cartiere vecine, unde trăia, de asemenea, o importantă populație evreiască, a început cu câteva ore înainte de rebeliune, marți la amiază, la 21 ianuarie, și s-a încheiat după înăbușirea rebeliunii, vineri, 24 ianuarie, în primele ore ale dimineții. Prinderea evreilor și transferarea lor la Prefectura de Poliție a Capitalei a început la 20 ianuarie⁷³; jaf, arestări, bătăi, violuri, asasinat neplanificate și execuții organizate și, în paralel, ocuparea de sinagogi și birouri ale Comunității și incendierea lor, incendierea bunurilor jefuite care nu puteau fi transportate și a unor magazine au fost principalele acțiuni săvârșite de legionari în cartierele evreiești. Concomitent, începând cu cea de a doua zi a rebeliunii și după asaltul legionar, s-au alăturat

⁷⁰ *Cartea Neagră*, I, p. 219.

⁷¹ S. Palaghiță, *Garda de Fier. Spre învierea României*, Buenos Aires, 1951, p. 147. Iașinski a justificat hotărârea prin „necesitatea de a rezista”, și când a încercat să anuleze ordinul, „în urma cererii unuia din fruntașii legionarilor”, i s-a spus că „este prea târziu... Echipel au plecat” (*Idem. Idem*).

⁷² „Timpul”, 2.2.1941.

⁷³ *Cartea Neagră*, I, p. 77.

atacurilor, în scopuri de jaf, și români de rând și țigani, criminali penali și locuitori ai periferiilor. Mulți dintre ei nu s-au mulțumit să fure, ci au pătruns în case, adăugând încă un strat de suferință peste cea lăsată de legionarii organizați.

La amiaza lui 21 ianuarie (în unele cazuri și mai înainte), bande de legionari înarmate au invadat cartierele evreiești și au început să bată și să aresteze evrei, la întâmplare, de pe străzi, din sinagogi și din instituții evreiești. Aproape două mii de evrei „fără deosebire de sex, vârstă, copii de la 15 ani și bătrâni de peste 70 de ani, chiar și de 85”, i-au urcat în camioane sau i-au dus pe străzi până la centrele de tortură⁷⁴. Bande de legionari au pătruns și în case particulare și au arestat, după liste întocmite din timp, evrei înstăriți și funcționari din instituțiile Comunității, Uniunea Comunităților Evreiești și Federație și din alte instituții publice evreiești. Ei au fost transportați la centre de tortură dinainte pregătite sau improvizate.

În toate aceste locuri, evreii au fost jefuiți de toate obiectele de valoare pe care le aveau asupra lor și, apoi, au fost torturați ore și zile în șir. În majoritatea cazurilor, torturile și omorurile au servit călăilor legionari, printre care și femei, drept descărcare a instinctelor sadice. Cei bogați – sau cei care au fost considerați bogați – au fost torturați pentru a dezvălui averile pe care le-au ascuns, iar cei care dețineau posturi în instituțiile evreiești au fost torturați pentru a preda banii comunității și ai organizațiilor evreiești. Mulți evrei au fost arestați în sinagogi în ziua de marți 21 ianuarie. Câteva zeci au murit în cursul schingiuirilor, au fost aruncați de la etajele superioare ale Prefecturii de Poliție sau au fost măcelăriți la abator, dar majoritatea au fost împușcați de către grupuri organizate de legionari, aleși în acest scop⁷⁵.

În prima zi a rebeliunii, mișcarea a avut grijă să-i neutralizeze pe mulți dintre polițiștii devotați lui Antonescu. Acești polițiști au fost puși sub stare de arest. În total au fost dezarmați, în cele trei zile ale rebeliunii, 76 ofițeri de poliție, 4 ofițeri de pază, 10 agenți de poliție și 453 gardieni publici și parte din ei au fost siliți să-și predea uniformele⁷⁶.

Centrele de tortură

Legionarii au pregătit sau au improvisat vreo douăsprezece centre de tortură în instituțiile și clădirile poliției pe care le-au ocupat: Prefectura Poliției Capitalei; comisariatele de poliție din sectorul 15 și din sectorul 12; sediul Corpului muncitoresc legionar; Sediul central al Legiunii de pe strada Roma, unde s-au

⁷⁴ Memoriul Federației către Antonescu cu privire la pogromul din zilele de 21-23 ianuarie, predat la 8 martie 1941, AnceI, *Documents*, II, nr. 90, p. 290 (în continuare, Memoriul Federației către Antonescu, din 8 martie 1941).

⁷⁵ Raport cu privire la pogromul legionarilor, întocmit, se pare, de un diplomat elvețian la București (?) și transferat lui A. Zilberschein la Geneva, ianuarie 1941. Din: Arhiva Yad Vassem, arhiva Zilberschein, M-20/103; copie în AnceI, *Documents*, II, nr. 72 a, p. 198-220 (în continuare, Raport în Elveția).

⁷⁶ *Pe marginea prăpastiei*, II, p. 253.

adunat conducătorii rebeliunii; comandamentul de pe strada Cercului; „ferma Căpitanului” de lângă București; clădirea primăriei din satul Jilava⁷⁷ – precum și în instituții evreiești invadate în acest scop: Sinagoga Malbim și clădirea Uniunii Comunităților Evreiești. Abatorul orașenesc a fost centrul de tortură special. Numărul evreilor duși la centrele de tortură se situează între câteva zeci și câteva sute⁷⁸.

Volumul actelor de tortură, maltratări și omoruri a depins nu numai de voința legionarilor ci și de timpul care le-a stat la dispoziție, de măsura participării lor la acțiunile de jaf și viol și de mijloacele de transport pe care le-au putut aduna pentru a transfera prada și victimele la locurile de execuție, din afara orașului, în timpul luptelor cu armata. Aceștia au fost factorii principali care au determinat decalajul între marele număr de arestați și numărul, relativ mic, de victime.

Arestările au fost de două feluri: planificate, după liste nominale și străzi special alese, și întâmplătoare. Majoritatea arestaților au fost prinși în cursul năvălirilor în sinagogi, în case și instituții evreiești și în vânătorile de evrei pe străzi, uneori în urma unor denunțuri ale vecinilor neevrei. Case și prăvălii „imunizate de inscripția creștină” nu au fost păgubite⁷⁹. Avertismente de felul „Magazin creștin”, „Aici locuiesc creștini”, „Întreprindere germană”, „Proprietar arian”, „Chiriași creștini” atrăgeau atenția prin contrast cu distrugerile și incendiile provocate clădirilor proprietate evreiască, constituind o dovadă în plus a premeditării pogromului.

Printre fruntașii populației evreiești care au fost prinși s-au aflat și Sigmund Goldfarb, președintele Comunității Evreiești din București; Horia Carp, secretarul general al Comunității și fost senator; fiul său, Matatias Carp, în acea perioadă secretar general al Federației – el a devenit, mai târziu, istoricul Holocaustului din România și a scris o mărturie personală despre pogrom; precum și funcționari superiori ai Federației și ai Uniunii Comunităților, secretari și casieri ai Comunității din București și ai Federației, rabinul Tzwi Gutman și cei doi fii ai săi, scriitorul Felix Aderca, evrei înstăriți întreținători ai comunității, Moșe Orecovsky, directorul Oficiului Palestinian, și membri din conducerea Oficiului, precum și un grup de tineri în vârstă de 16-21 de ani, care urmau să emigreze în Palestina și au fost prinși în instituțiile Organizației Sioniste. Alți tineri au izbutit să fugă după ce s-au împotrivit arestării. Legionarii nu au reușit să pună mâna pe președintele Federației și Uniunii, Filderman (care a aflat din timp data rebeliunii și a intrat în clandestinitate), și nici pe șef rabinul Șafran, dar au reținut-o pe soția rabinului.

⁷⁷ Memoriul Federației din 8 martie 1941, p. 290-299.

⁷⁸ *Garda de Fier*, p. 354.

⁷⁹ F. Brunea-Fox, *Orașul măcelului. Jurnalul Rebeliunii și crimele legionare*, [București, 1944], p. 70 (în continuare: Brunea-Fox, *Orașul măcelului*).

Torturile au fost variate și răspundeau unor instincte sadice. S-a remarcat marele număr de tineri care simțeau plăcere în torturarea evreilor, precum și apariția femeilor, ceea ce adăuga o nouă dimensiune, necunoscută până atunci, crimei legionare. Aproape în toate cazurile, tinerii legionari s-au năpustit asupra victimelor imediat după prinderea lor, prima etapă a torturilor desfășurându-se într-o furie nestăvilită; la Prefectura de Poliție, de pildă, se bătea „cu ce se nimerea, cu palme, pumni, pat de armă, cască militară, vână de bou”⁸⁰. Torturile au continuat, în general, ore și chiar zile și nopți fără întrerupere și cu schimbarea între ei a schingiuitorilor; la comisariatul de poliție din sectorul 15 evreii au fost bătuți „aproape în permanență, începând din ziua de 21 ianuarie orele 18 până în ziua de 23 ianuarie orele 13”. La sediul Corpului muncitoresc legionar „au fost bătuți [bărbații] și torturați fără întrerupere de la ora 17 până în zorii zilei”. La „ferma Căpitanului, evreii au trecut prin două zile de torturi”⁸¹.

În toate centrele de tortură evreii au fost jefuiți de bunurile pe care le aveau la ei și, uneori, și de îmbrăcăminte. În multe cazuri – în general cei care erau trecuți în liste – suferința lor nu se termina aici; au fost schingiuiți în mod deosebit, pentru a-i sili să mărturisească unde au ascuns bani și obiecte de valoare, ale lor și ale familiei și, după aceea, au fost transportați sau duși acasă pentru a preda avutul și, în majoritatea cazurilor, au fost împușcați. Casierul Comunității, Sigmund Collin, a fost obligat să deschidă casa de bani a Comunității înainte de a fi ucis.

Metodele de tortură, de maltratare și de înjosire au fost atât de variate încât nu li se poate găsi un numitor comun, în afară de dorința de a-i frânge pe arestați fizic și sufletește și de voluptatea de a tortura, în sine. Tortionarii se schimbau între ei și, uneori, primeau întăriri din afară. La comisariatul de poliție din sectorul 15 „au venit în fiecare oră – în decursul celor 46 de ore de detenție – vizitatori; rămâneau 10-15 minute și îi băteau pe toți, apoi plecau”. În locurile în care centrul de tortură servea numai ca o completare a scopului principal, – rebeliunea împotriva lui Antonescu – au venit în ajutor legionarii concentrați pentru a lupta împotriva armatei.

Prefectura de Poliție, de pildă, a devenit o capcană a morții pentru evreii deținuți acolo, după ce în clădire s-au instalat dormitoare pentru 140 de legionari, care, în cursul nopții, îi băteau pe cetățenii arestați⁸². Aici, legionarii s-au folosit de vechea metodă de ștergere a urmelor unor jafuri speciale, practică și înainte, de câteva ori, în clădirea Prefecturii Poliției [această crimă a fost semnalată și de autoritățile lui Antonescu]: „Se semnalează mai multe cazuri când cetățenii au fost

⁸⁰ Memoriul Federației către Antonescu din 8 martie 1941, p. 29.

⁸¹ *Idem*, p. 293-294.

⁸² *Pe marginea prăpastiei*, II, p. 253. Atât studiile și publicațiile regimului fascist cât și cele ale istoricilor comuniști nu au identificat victimele ca evrei, ci îi definesc ca cetățeni.

aruncați prin fereastră de la etaj și au căzut morți în curtea Prefecturii, și asta după ce erau jefuiți de banii găsiți în casele lor”⁸³.

În dimineața zilei de 23 ianuarie, cu câteva ore înainte ca legionarii să fi fugit din clădire printr-o spărtură făcută în peretele unui magazin alăturat, au fost încărcăți într-un camion 15 evrei, desemnați la întâmplare, „legați cu mâinile la spate și conduși... în dreptul Abatorului, puși cu fața la zid și împușcați”⁸⁴.

Execuția constituia ultima etapă dintr-o serie de torturi, care, după ce s-au aflat amănuntele, au cutremurat chiar și opinia publică românească și pe naști. Fruntașii populației evreiești care au fost prinși au fost torturați atât ca evrei cât și ca reprezentanți ai evreilor: „Eu am fost chinuit spre a arăta de unde am luat cele 110 milioane pe care le-am dat lui Rioșanu”, i-a raportat Matatias Carp lui Filderman, la cinci zile după înăbușirea rebeliunii. „Am fost bătut spre a declara în scris aceasta. Am rezistat și, în cele din urmă, s-au mulțumit cu o declarație de sinucidere”. Tatăl său, Horia Carp, a fost acuzat „că a strâns sute de milioane prin cutia fondului național (Keren Kayemet)”. Semnăturile pe mărturisiri de fapte inventate și pe declarații de intenție de sinucidere precum și cereri adresate parchetului de a nu se proceda la autopsie erau măsuri preventive, pe care legionarii le luau față de victimele lor importante. O scrisoare de sinucidere era suficientă pentru a-i scuti de responsabilitate pe asasini, de aceea nu trebuie minimalizată importanța acordată acestui document de către legionari, înainte de a afla că împărăția lor urmează să se prăbușească.

Inovațiile în materie de tortură erau diferite de la centru la centru. La comisariatul de poliție nr. 15, torturau un grup de patruzeci de legionari de vârstă între 15 și 25 de ani, în majoritate muncitori. Mai întâi i-au tuns pe evrei cu o foarfecă de tăiat iarba; apoi, a relatat Carp, au fost siliți să înghită sare amară, sare de bucătărie, petrol, benzină, oțet, cantități masive de purgative, pentru a le provoca diaree, și au fost înghesuți într-un mic spațiu pentru a se sufoca în duhoarea lor. „De trei ori în 46 de ore s-au făcut pregătiri de împușcare”. În plus, ei au fost pedepsiți pentru tot felul de învînui cu cincizeci până la o sută de lovituri de bici⁸⁵.

Supliciile inventate de muncitorii legionari din centrul de tortură merită să fie reținute. Larga participare a muncitorilor la rebeliune și la pogrom a fost ascunsă și a dispărut în toate studiile publicate în timpul regimului comunist din România. Din rândurile lor s-au format câteva organizații teroriste, și cea mai cumplită a fost la sediul Corpului muncitoresc legionar „Ing. G. Clime” din strada Călărași nr. 37. Jafurile lor erau îndreptate, în primul rând, împotriva proprietăților

⁸³ *Idem, idem.*

⁸⁴ Memoriul Federației din 8 martie 1941, p. 291.

⁸⁵ Raportul lui Carp către Filderman cu privire la pogrom și torturile prin care a trecut la comisariatul de poliție nr. 15. 28 ianuarie 1941. Din: AnceI, *Documents*, II, nr. 68, p. 187.

Comunității din București. Muncitori legionari i-au prins pe rabinul Gutman și pe cei doi fii ai săi, au schingiuit îngrozitor două sute de bărbați și femei și au împușcat nouăzeci dintre ei. Federația i-a predat lui Antonescu o descriere amănunțită a celor petrecute.

Duși unii în podul casei, alții în subsol, după ce au fost jefuiți de obiectele de valoare, au fost mânâți în nenumărate rânduri în jos și în sus, trecând printr-o ploaie de lovituri cu ciomege, scânduri, vergi de fier etc. Pe fiecare treaptă a scârilor se aflau indivizi care loveau în permanență unde și pe cine nimereau.

Femeile au fost duse întâi la subsol și bătute cu vâna de bou peste față și pe corp, apoi eliberate. Bărbații au fost bătuți și chinuiți în permanență de o femeie și de trei tineri voinici care băteau întâi cu palmele, apoi cu vâna de bou, pe mâini, pe față și pe fese. În scurtele pauze dintre bătăi, arestații trebuiau să facă exerciții de gimnastică în genunchi, culcat etc. Dacă cineva a cerut să bea apă, i s-a dat o oală în care Rabinul Gutman se spălase de sângele ce-i curgea dintr-o rană la cap⁸⁶.

Sinagoga Malbim și clădirea Uniunii Comunităților și a Federației, care au fost ocupate de către legionari, au fost folosite în special drept centre de jaf și bătaie. Legionarii au aplicat acolo tortura în serie. Banda care a venit la sinagogă s-a împărțit în două. Parte au pândit trecătorii la intersecția apropiată, au vânat evrei și i-au împins cu forța în sinagogă; acolo „au fost luați în primire de legionarii dinăuntru, care îi jefuiau de tot ce aveau asupra lor, bani, ceasuri, bijuterii, acte – și apoi îi chinuiau, bătându-i cu bare de fier, vergele de alamă, drugi de lemn etc., iar apoi îi eliberau ca să facă loc altora”⁸⁷. Această sinagogă n-a fost ocupată întâmplător, ci datorită faptului că era un lăcaș al iudaismului tradițional din România și pentru că se afla la răscrucea dinspre cartierul Văcărești.

Clădirea Federației a fost ocupată pentru însuși simbolul ei de centru vital al Comunității, pentru că servea ca locuință șef rabinului Șafran și din motive practice – acolo fiind casieria Uniunii și Federației despre a cărei bogăție circulau tot felul de legende printre legionari; mulți dintre ei erau convinși că vor găsi acolo sute de milioane de lei. Banda a luat obiectele de valoare din locuința rabinului Șafran și i-a silit pe funcționarii Federației să-i liniștească pe cei care telefonau, să le comunice că totul este în ordine și să-i încurajeze să vină la Federație, ca de obicei. În acest fel, ei au reușit să aresteze câțiva evrei înstăriți, precum și pe soția șef rabinului. Mulți alți oameni au căzut în capcană. Auzind că totul este normal, veneau la birourile Federației și erau arestați pe loc. În felul acesta a fost arestat avocatul Schwefelberg, scriitorul Felix Aderca și mulți alții. Cu toții au fost duși în subsolul clădirii și bătuți cu sălbăticie⁸⁸.

⁸⁶ Memoriul Federației din 8 martie 1941, p. 293.

⁸⁷ Raportul Carp, p. 186.

⁸⁸ A. Șafran, *Memorii*, Yad Vashem, Ierusalim, (ebraică), p. 62.

Banda a adus cu ea diferite instrumente de tortură, cum ar fi țepușe pentru scoaterea ochilor, perforatoare de fier și și-a revărsat asupra ostaticilor furia că n-au reușit să-l prindă pe șef rabin. Rabinul cu fiica lui cea mică în brațe rămăseseră fără adăpost, deoarece familia la care s-au ascuns „au părăsit locuința, obligându-mă și pe mine să fac la fel. Am ieșit și am decis să vagabondez din loc în loc cu Ester în brațele mele”. Rabinul Șafran a subliniat că, oricui s-a adresat, a refuzat să-i deschidă ușa. Ostaticii din clădirea Federației au fost torturați timp de două zile și apoi au fost eliberați. Ce au pățimit evreii reținuți la sediul central al Legiunii din strada Roma nu se știe, nici un evreu care i-a trecut pragul nu a rămas în viață, iar șefii legionari adunați acolo au fost transferați în Germania și nu au fost judecați în România.

La pogrom au fost uciși 125 de evrei. Memoriul Federației către Antonescu, din 8 martie 1941, indica „120 de persoane ucise” împreună cu lista nominală a victimelor, adăugând următoarele detalii: 112 cadavre au fost îngropate în cimitirul evreiesc spaniol Bellu, patru cadavre au fost arse... două cadavre n-au fost încă găsite⁸⁹. Mai târziu a devenit clar că au fost uciși încă cinci evrei, dar cadavrele lor nu au fost găsite⁹⁰. De asemenea, lipsesc date cu privire la evreii din alte orașe care se aflau la București și poate au fost uciși. Cu toate acestea, s-au răspândit știri, la sfârșitul lunii ianuarie, despre două mii de victime și ele au persistat cu îndărătnicie în rândurile evreilor – ceea ce se poate explica prin amintirea colectivă a monstruoșităților care au însoțit crimele. Metodele deucidere folosite de legionari, modul în care și-au dus victimele evreiești la moarte și maltratarea cadavrelor sunt considerate „o contribuție” românească la dicționarul ororilor. Dacă aceste fapte s-au fi petrecut în altă perioadă, și nu ca o prefață a Holocaustului, ele ar fi fost consemnate în istorie pur și simplu ca cel mai mare pogrom împotriva evreilor, după cel de la Chișinău (1903).

Circa nouăzeci de evrei, din cei două sute care au fost torturați în camerele de schingiuri ale Corpului muncitoresc legionar, au fost urcați în camioane și duși în câteva transporturi în afara orașului, lângă satul Ferdinand, la capătul pădurii Jilava, nu departe de satul cu același nume, și „au fost împușcați cu revolvare, de la doi pași”⁹¹. Printre alții, au fost aduși aici rabinul Gutman și cei doi fii ai săi și cantorul Ozias Kopstück. Cinci evrei răniți care au rămas în viață au fost transportați în clădirea primăriei din Jilava, devenită sediu legionar, și au fost

⁸⁹ Memoriul Federației din 8 martie 1941, p. 286, 313-315; Memoriul Federației către Antonescu din 1 aprilie 1941. *Idem*, nr. 110, p. 376 (în continuare, Memoriul Federației de la 1 aprilie 1941): „Curierul Israelit”, 17.12.1944.

⁹⁰ Vezi lista nominală corectată a victimelor în „Revista Cultului Mozaic” (periodicul evreilor din Republica Socialistă România), nr. 592. Vezi și mărturia unui supraviețuitor de la Jilava: „Și eu am fost împușcat la rebeliune în pădurea Jilava”. „Curierul Israelit”, 21.1.1945.

⁹¹ Declarația procurorului militar Vlădescu, care a cercetat din partea guvernului Antonescu crimele legionarilor și a susținut acuzarea în procesele acestora din anul 1941: I.N. Vlădescu, *Ianuarie 1941*, copie, Ancel, *Documents*, II, nr. 72, p. 195-197, „Jurnalul de dimineață”, Anul VII, nr. 57, 21.1.1945.

împuşcați acolo. A doua zi după execuție au venit la fața locului legionari și, mai ales, țărani din Jilava și „au jefuit cadavrele de tot ce le mai rămăsese: veșminte, încălțăminte și dinți de aur din gură”. După aceea s-au găsit în pădure 86 de cadavre zvârlite în zăpadă, în pielea goală, iar toți cei ce avuseseră dinți de aur aveau gura oribil mutilată și dinții scoși⁹².

Înainte de a fi împuşcați, toți evreii care urmau să fie uciși au fost torturați de o grupă de legionari în fruntea căreia a stat Mircea Petrovicescu, fiul ministrului de Interne demis. Despre cele întâmplate cu acești evrei s-a putut afla numai din cele declarate de procurorul militar Ion Vlădescu, însărcinat de parchetul militar al regimului Antonescu să ancheteze pogromul, și el a apărut, din partea acuzării, în procesele legionarilor judecați după pogrom. Evreii împuşcați la Jilava au fost aduși, înainte de a fi uciși, la centrul de tortură din Primăria sectorului III Albastru. Înainte de moarte ei au trebuit să facă față unui examen pregătit de tânărul Petrovicescu, care era și un cunoscut trăgător la țintă. Fiecare evreu a fost așezat în fața unui „panou” din lemn. Petrovicescu trăgea în „ținte”, demonstrând, în general, camarazilor săi că știe să țintească. El împrăștia gloanțele la o distanță de milimetri de capetele și trupurile celor astfel martirizați și, în momentul în care evreii care mai rămăneau în viață erau dați deoparte, „panoul reprezenta conturul lor, ciuruit de gloanțe”, ceea ce îi producea o plăcere sadică⁹³. Câteva femei evreice au fost puse, dezbrăcate, cu spatele la panou pentru a servi de țintă trăgătorului specialist. „În urmă li s-au scobit mamelele cu ajutorul unui burghiu” și, în alte cazuri, s-au tăiat sânii câtorva femei; una singură, dintr-un număr de femei evreice ai căror sâni au fost scobiți cu burghiul, a rămas în viață, „și ea a fost transportată în plină hemoragie la Jilava, unde a fost împuşcată”⁹⁴.

Ziaristul Brunea-Fox a ajuns la pădurea Jilava în ziua de vineri 24 ianuarie, când cadavrele erau încă împrăștiate pe zăpadă și printre copaci. Și iată cum a descris el rezultatele schingiuirii: „Rănille acestea teribile, găurile scobite în obraji și orbite, fălcile atârinate, ca scoase din balamale”. El a notat găurile îngrozitoare lăsate de gloanțe, mâinile sfărtecate cu cleștele de smuls unghiile, pielea arsă cu țigara, ochii scobiți cu sfredelul... atât cât e găvanul orbitei, împuşcături în urechi, limba smulsă etc. Printre cadavre erau băieți tineri, ale căror organe genitale au fost tăiate în timp ce erau în viață⁹⁵, supliciu care dădea satisfacție în special femeilor legionare. Un alt raport, predat la începutul lui februarie, care a ajuns în Elveția, confirma tot ceea ce procurorul militar și ziaristul evreu au văzut cu ochii lor, adăugând și cazuri de „cadavre violat”⁹⁶. Acest raport a fost făcut după ce

⁹² Memoriul Federației din 8 martie 1941, p. 297.

⁹³ Mărturia lui Vlădescu, p. 196; vezi și articole, comentarii și fragmente din mărturia lui Vlădescu apărute în ziarul evreiesc „Curierul Israelit”, din 28 ianuarie 1945; A. Munte, *Cravata de la gâtul celor asasinati*.

⁹⁴ Mărturia lui Vlădescu, p. 196-197.

⁹⁵ Brunea-Fox: *Orașul măcelului*, p. 42.

⁹⁶ Raportul în Elveția, p. 200.

cadavrele au fost examinate de medici la morga orășenească. Cadavrele au fost aduse acolo de la pădurea Jilava, de la abator, din canalele de scurgere și din râul Dâmbovița, unde au fost azvârlite de legionari. La morgă și în curtea clădirii au fost aduse și sute de cadavre ale legionarilor împușcați de armată. Și astfel s-au întâlnit legionarii și evreii care au venit să-și identifice pe cei dragi la stația terminus a aventurii legionare.

Mulți evrei torturați în sediul Corpului muncitoresc și în centrele speciale au fost salvați de execuție, deoarece camioanele ce urmau să-i transporte la Jilava erau ocupate cu transportul de mărfuri furate din prăvăliile din Dudești și Văcărești care fuseseră incendiate⁹⁷.

Altă scenă de măcel a adăpostit-o Abatorul orășenesc. În ultima zi a rebeliunii, au fost luați cincisprezece evrei, aleși la întâmplare, din sutele care erau arestați atunci la Prefectura de Poliție a Capitalei și transportați, cu camioane, la abator. Cadavrele lor sau părți din ele au fost găsite după înăbușirea rebeliunii; ei au fost împușcați mai ales în cap sau în gât⁹⁸. Cinci cadavre, printre care al unei fetițe de cinci ani, nu au fost găsite. La început nu s-au cunoscut multe amănunte cu privire la schingiurile îndurate de aceste victime. Ele s-au clarificat după scurt timp și i-au cutremurat chiar și pe naziști.

Imaginea atrocităților de la abator a fost mult mai hidoasă decât toate celelalte. Și de data asta, știrile cu privire la cele întâmplate acolo evreilor au venit din surse neevreiești, întrucât dintre evrei nu a rămas nimeni ca să povestească. Mutilarea trupurilor a început cu victimele încă în viață. Procurorul militar a stabilit că „trupurile celor uciși la abator au fost atârinate de ceafă, în cârligele folosite de parlagii”. Procurorul a identificat trei corpuri, pe care le-a văzut cu ochii lui, întrucât i-a cunoscut pe cei uciși și a subliniat că acești evrei au fost torturați de către „maestri în arta de a chinui”. Era vorba despre avocatul Millo Beiler și frații Iuliu și Heinrich Rauch. „Toți trei au fost găsiți cu pânțele spintecate adânc; asasinii au folosit un cuțit de măcelărie în acest scop, au luat intestinele pe care le-au smuls din trupurile victimelor și le-au înnodat ca o cravată la gâtul celor asasinați”⁹⁹.

Alt martor ocular a văzut la abator o fetiță de cinci ani atârnată de picioare „ca un vițel”, și tot corpul ei plin de sânge¹⁰⁰. Secretarul personal al lui Antonescu a remarcat că victimele au fost atârinate în cârlige când mai trăiau încă: „Oameni vii au fost atârnați în cârlige pentru a fi ciopârțiți cu cuțite mari de măcelari. Întreprinderea [adică abatorul] a rămas închisă timp de o săptămână. A fost necesară dezinfectarea halelor”¹⁰¹.

⁹⁷ S. Semilian: *Ultima noapte a Rebeliunii*, „Curierul Israelit”, 29.10.1944.

⁹⁸ Memoriul Federației din 8 martie 1941, p. 299.

⁹⁹ Mărturia lui Vlădescu, p. 197; *Garda de Fier*, p. 364.

¹⁰⁰ R. Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, Chicago, 1961, p. 489. Vezi și Institute of Jewish Affairs, *The Jews in Nazi Europe*, New York, 1945, p. 11.

¹⁰¹ Barbul, *Memorial*, p. 106.

Raportul trimis în Elveția rezuma toate ororile legionarilor, după ce medicii de la morga orășenească examinaseră cadavrele sau ce a mai rămas din ele: limbi tăiate, ochi scoși, degete retezate, piele jupuită de pe trupul victimelor încă în viață; trupuri sfărțecate; răniți atârnați în cârligele abatorului și etichete „kașer” lipite pe ei; capete tăiate și organe genitale smulse¹⁰².

În afară de asasinatele organizate, au fost uciși bogătași în locuințele lor, în urma unor acțiuni de jaf. În câteva cazuri, le-au împărțășit soarta mai mulți membri ai familiei. Federația a descris, în memoriul către Antonescu,uciderea familiei Frânghieru. Deosebit în acest omor este faptul că în fruntea bandei care a pătruns în locuință a stat Mircea Petrovicescu. Trupul capului familiei a fost găsit, după rebeliune, „oribil mutilat... la gura canalului colector de la Abator”. Petrovicescu a tras și în cei doi copii, care s-au ascuns sub plapomă, dar nu i-a nimerit.

Un caz ieșit din comun, care a lăsat o impresie amară în marea de suferință prin care a trecut evreimea din București, este cel al rabinului Tzwi Gutman și al celor doi fii ai săi, Iakov și Iosef. Toți trei au fost torturați la Sediul Corpului muncitoresc legionar, de unde au fost transportați, în seara de 21 ianuarie, la Jilava; au fost culcați „cu fața în zăpadă” și împușcați. Băieții au fost uciși pe loc; tatăl a rămas în viață și și-a ținut de mână copiii, simțind cum le slăbește pulsul până a încetat. Rabinul s-a ridicat după ce criminalii au părăsit câmpul. Soldații germani l-au predat legionarilor din clădirea primăriei Jilava. Aici se mai aflau arestați șapte evrei, patru dintre ei răniți, supraviețuitori ai execuției anterioare. În seara de 22 ianuarie, pe o colină apropiată de pădurea Jilava, au fost culcați cu fața în zăpadă și împușcați. Și, iată, nici acum rabinul nu a fost atins. De data aceasta l-au prins țărani din sat, care au venit să jefuiască morții. Au vrut să-l împuște, dar s-au abținut din misticism, când au auzit că a fost împușcat de două ori și a rămas în viață, și l-au eliberat. Rabinul Gutman a greșit drumul și a fost prins pentru a treia oară de către aceiași legionari care transformaseră clădirea primăriei în sediu legionar.

Înfuriați de faptul că nu murise, legionarii l-au chinuit din nou toată ziua de joi. A fost batjocorit, bătut și i s-a smuls părul din cap și din barbă, spunându-i-se că noaptea va fi din nou împușcat și că, de data aceasta, nu va mai putea face nici o minune ca să scape¹⁰³.

Ca o consecință a educației „creștine” a legionarilor și a identificării evreului, și în special a rabinului, cu satana, legionarii i-au atribuit rabinului Gutman puteri supranaturale și teama lor de o nouă minune i-a salvat viața. Ei n-au îndrăznit să-l omoare și a fost eliberat în aceeași zi și, o dată cu el, alți doi evrei prinși între timp de jandarmi, care și înainte se aflaseră în apropiere dar nu îndrăzniseră să ocupe fortăreața legionară. Tragedia lui le-a lăsat o impresie

¹⁰² Raport în Elveția, p. 200. În acest raport numărul victimelor este apreciat la 1.500-2.000.

¹⁰³ Memoriul Federației din 8 martie 1941, p. 298-304.

puternică și l-au tratat cu omenie și atenție. Conducătorii dintr-unul dintre ofițeri, s-a întors la locul crimei, a găsit cadavrele fiilor săi și a înscris cu un creion chimic numele lor „ca să nu rătăcească fără identitate la porțile raiului”¹⁰⁴. De la el a aflat ziaristul evreu Brunea-Fox că la jefuirea cadavrelor au participat țărani din cele două sate, Ferdinand și Jilava. Iată cum a descris ziaristul atrocitățile, așa cum le-a auzit de la rabinul supraviețuitor: „Țăranii trebăluiau de zor, cărând hainele spre săniile și căruțele lăsate pe șosea. Smulgeau izmenele, săltau cadavrele ca să le tragă surtucele și cămășile, înjurând de câte ori se poticneau în vreo rezistență, mândri și pe aceste hoituri mai puțin docile acum, decât când au fost în viață. Alții cercetau degetele după inele, deschideau cu dalta sau vreo unealtă de fier gurile încleștate, muncindu-se, cu o sinistru seriozitate, ca la o îndeletnicire normală, să extragă din orificiul năclăit de sânge încheget dinții de aur”¹⁰⁵.

Acest capitol nu poate fi încheiat fără a sublinia contribuția femeii legionare, apariția ei pe scena crimei legionare și soarta femeii evreice.

Femeia legionară, la fel ca și bărbatul legionar „viril”, au făcut parte integrantă din elitele legionare reprezentând „omul nou”, preconizat de Codreanu și de ideologia lui, care i-au dorit apariția și au reușit să-l creeze. Femeile legionare, în general tinere fanatice, au participat la rebeliunea împotriva armatei, și prezența lor s-a remarcat și în rândurile mulțimii care a ridicat baricade pe străzi și în rândurile luptătorilor duri care au ocupat instituții publice¹⁰⁶. Femeile legionare au băgat groaza în evreii arestați și torturați în zilele rebeliunii. Toți supraviețuitorii au subliniat prezența și participarea lor la torturi și, după câte se pare, câteva din cele mai oribile maltratări au fost înfăptuite de ele. Matatias Carp a relatat asemenea cazuri și, în ciuda reținerii firești de a vorbi despre maltratarea sexuală a bărbaților evrei de către femeile legionare, el a adăugat doar o singură frază la memoriul pe care l-a adresat împreună cu Filderman lui Antonescu, la 8 martie 1941: „bărbați dezbrăcați până la goliciune completă de femei legionare care băteau numai organele genitale”¹⁰⁷. Un alt martor, ziaristul evreu Semilian, a descris, în memoriile sale, publicate în octombrie 1944, interesul manifestat de femei legionare față de „burta jidanului”, torturat în clădirea comisariatului de poliție unde și el fusese torturat: „Am o poftă nebună să-l mângâi pe burta goală cu cureaua ta de la armă. Haide, jidane, cu mine... aici este prea multă lume, ca să-ți dau jos pantalonii”¹⁰⁸.

¹⁰⁴ Brunea-Fox, *Orașul măcelului*, p. 88-111; vezi, de asemenea, mărturia rabinului Gutman însuși, Arhiva Yad Vashem 03-2477 (în idiș). Descrierea tragediei care l-a lovit, așa cum a povestit-o lui Brunea-Fox la București, a constituit baza capitolului respectiv din cartea *Orașul măcelului*.

¹⁰⁵ Brunea-Fox, *Orașul măcelului*, p. 109.

¹⁰⁶ *În serviciul Mareșalului*, I, p. 50.

¹⁰⁷ *Cartea Neagră*, p. 222.

¹⁰⁸ Vezi 97.

Pogromul din București constituie un punct de cotitură privind tot ce se referă la atitudinea unor români – mai întâi a legionarilor, apoi a soldaților, jandarmilor și oamenilor simpli – față de femeia evreică. În acest pogrom a fost sfărâmat un tabu nescris; femeia evreică a devenit obiect sexual cu care legionarii au făcut ce-au vrut. Nici o barieră ideologică nu interzicea violarea femeii evreice. Este adevărat că a fost interzisă căsătoria dintre români și evrei, dar problema „rasei” nu i-a preocupat pe legionari, iar românii în general nu se aflau pe un loc onorabil pe scara rasială a naziștilor. Nu este o întâmplare că o problemă atât de importantă în ideologia nazistă a rămas nebuloasă în legile antisemite românești. Femei evreice au fost arestate, bătute, biciuite, schingiuite cu sălbăticie, dezbrăcate goale ș.a. Pudoarea, de înțeles, și faptul că familia evreiască nu s-a descompus au determinat ascunderea subiectului violurilor din timpul rebeliunii și în mărturiile de imediat după aceea. Dar procurorul militar a remarcat că „în timp ce focul mistuia templele, bestiile au pătruns în casele oamenilor – au siluit nevestele în fața soților și a copiilor”¹⁰⁹.

Poetul evreu Axelrad a compus în limba română un poem despre suferința poporului său și a fost nevoit, de fiecare dată, să adauge alte și alte strofe, după pogromul de la Iași, cele din Bucovina, Basarabia ș.a. – până ce poemul său a devenit o lungă elegie despre soarta evreilor din România; și el a făcut aluzie la batjocorirea femeilor și fetelor evreice în pogromul de la București, și a amintit, în mod explicit, sălbăticia femeilor legionare care au torturat, ucis și jefuit¹¹⁰.

Sinagogile

De la înființarea Gărzii de Fier, în anul 1927, și până la lichidarea ei nu a existat măcar o singură activitate legionară de masă care să nu fi început sau să nu se fi terminat prin asaltarea sinagogilor. Era, deci, de la sine înțeles că un pogrom inițiat de mișcarea legionară nu va putea ignora sinagogile – simbolul iudaismului (căpeteniile legionare din exil au continuat chiar și după zeci de ani să folosească termenul „sinagogă” pentru a caracteriza iudaismul, satana, intrigi, comploturi împotriva mișcării și împotriva poporului român). Asaltul împotriva sinagogilor a început, în multe cazuri, în orele după-amiezii de 21 ianuarie, concomitent cu arestările, torturile și omorurile, ajungând la culme în orele serii. Legionarii au atacat, simultan, aproape toate sinagogile din București. Liste prezentate lui Antonescu cuprindeau 25 de sinagogi, notându-se faptul că lista nu este completă. Toate sinagogile atacate au fost profanate; sulurile Torei au fost rupte, azvârlite și, în general, arse; obiectele de cult au fost jefuite și orice alt lucru de valoare a fost, de asemenea, jefuit. Ce n-a fost prădat a fost distrus. Aproape toate sinagogile au

¹⁰⁹ Mărturia lui Vlădescu, p. 197.

¹¹⁰ AnceI, *Documents*, II, nr. 72, p. 202; A. Axelrad: *Glasul lui Bucur în cele trei zile*.

fost incendiate, dar numai două au ars complet. Nu au fost incendiate cele la care n-au ajuns transporturi de petrol și benzină.

În câteva cazuri, legionarii au năvălit chiar în timpul rugăciunii. La Templul Coral l-au obligat pe cantorul Ozias Kopstück să termine rugăciunea – slujba de seară – și s-au postat alături de el în fața altarului; apoi l-au luat pe el și alți credincioși la sediul lor și, în cele din urmă, i-au omorât în pădurea Jilava. Legionarii s-au înapoiat la Templul Coral cu un camion și au încărcat în el mobile, au spart casele de bani și cutiile de pomeni, au furat bani, obiecte de argint și obiecte de cult. Muncitori legionari au năvălit în sinagoga „Beit Hamidraș”, i-au arestat pe credincioși și i-au transportat în același loc. „Beit Hamidraș” a fost jefuită, incendiată și arsă în întregime. În cazurile în care n-au avut la dispoziție o cisternă cu benzină, legionarii au folosit unelte de muncă: sinagoga de pe strada Atena a fost distrusă cu topoare, cu târnăcoape, cu răngi de fier; de asemenea, au distrus câteva camere din curtea sinagogii care au folosit ca azil de bătrâni.

La templul „Unirea Sfântă”, primele atacuri au avut loc în orele după-amiezii de 21 ianuarie, fiind jefuite toate obiectele care li s-au părut legionarilor de valoare. Apoi s-au îndreptat spre locuințele cantorului și ceaușului, din vecinătate, pentru a-și întregi prada. După aceea, s-au înapoiat la sinagogă pentru ceremonialul nimicirii simbolice a iudaismului – profanarea și arderea sulturilor Torei. Sinagoga „Beit-El” a fost devastată prin muncă manuală: „cu sălbăticie îngrozitoare s-au distrus cu topoare și târnăcoape, altar, mobilier, ziduri, uși, ferestre etc. S-au rupt în bucăți suliți sfinte și odoare. S-au furat obiecte de preț”¹¹¹.

Un alt gen de profanare s-a petrecut în sinagogile ocupate și transformate în centre de tortură; în acest scop, enoriași și evrei din împrejurimi au fost vânați pe străzi și în case. Sinagoga Cizmarilor a fost cucerită de o bandă de legionari în orele după-amiezii de 21 ianuarie și a fost transformată într-un centru de torturi și jaf. Credincioșii găsiți la rugăciune, ca și trecătorii acostăți în stradă, au fost deposedați de toate bunurile ce le aveau asupra lor. La Sinagoga Mare au acționat două echipe: una a năvălit cu revolverele în mână, i-a jefuit pe enoriași și i-a schingiuit până la venirea celei de-a doua echipe; aceasta a continuat acțiunea cu alți evrei. Fiecare echipă și-a dat contribuția: „Au distrus cancelaria și arhiva (conținând documente de peste o sută de ani), sala festivă, interiorul templului mare și al celui mic. Tot ce a fost de preț au furat”¹¹².

Sinagoga Malbim a fost, și ea, folosită două zile drept centru de jaf și schingiuire. Peste 300 de evrei scoși din casele lor din vecinătate sub amenințarea

¹¹¹ Vezi capitolul despre incendieri, distrugere, minare și jefuire a templelor și sinagogilor în memoriul Federației din 8 martie 1941, p. 307.

¹¹² *Idem*, p. 306-307.

revolverului și cu lovituri au fost torturați cu toate instrumentele posibile. Arhiva cancelariei sinagogii, unde se găseau documente importante din istoria rabinatului, a fost spulberată. În toate sinagogile legionarii au căutat bani numerar și au spart sau au încercat să spargă casele de fier. La sinagoga „Unirea Sfântă” n-au reușit, de aceea a venit o a doua echipă să-și încerce puterea în ultima noapte a rebeliunii și întrucât nici aceasta n-a reușit să spargă casa de fier, au sfârșit-o. Nici echipa legionară care a venit în mod special la Sinagoga Mare, după ce interiorul ei a fost devastat, pentru a sparge casa de fier, nu și-a îndeplinit misiunea cu toate că a lucrat toată noaptea.

Ceremonia victoriei asupra iudaismului și-a găsit expresia, în afară de dezmembrarea Altarului Sfânt, în profanarea sulturilor sfinte și ruperea lor într-o explozie de bucurie, cântece, dansuri și extaz mistic-religios. La Templul „Podul Mogoșoaiei”, din strada Atena, au fost vandalizate cu o sălbăticie nemaipomenită amvonul și Altarul Sfânt. Sulturile sfinte, cărțile de rugăciune și obiectele de cult din stofă au fost sfâșiate, au turnat benzină pe ele și le-au dat foc. Un fapt asemănător s-a petrecut la Templul „Fraterna”, în a doua noapte. Banda care a atacat „Unirea Sfântă” n-a avut benzină. De aceea s-a mulțumit cu mijloace manuale: ei „au rupt, spart și distrus tot ce au găsit, de la obiectele sfinte până la faianța closetelor... Întrucât nu au putut aprinde focul la mijlocul sinagogii, au scos în stradă și au rupt și azvârlit în noroi sulturile sfinte, cărțile de rugăciune etc.”. La Sinagoga Cizmarilor au fost profanate sulturile sfinte, după ce au terminat să-i schingiuiască pe evreii arestați acolo. În orele amiezii din 22 ianuarie, banda care i-a torturat pe evrei până noaptea târziu s-a înapoiat, a aprins un rug și „a ars, în mijlocul sinagogii, cărți de rugăciune și obiecte de cult”¹¹³.

Legionarii nu au reușit peste tot să incendieze sinagogile. La Templul Coral nu le-a fost suficientă cantitatea de benzină. La Sinagoga Mare s-a întâmplat o „minune”: femeia de serviciu, creștina Lucreția Cargea, s-a rugat de legionari, cu lacrimi în ochi, să nu dea foc, amintindu-le noțiuni ca Dumnezeu și pedeapsă. Sinagoga a fost salvată, legionarii mulțumindu-se cu deteriorări „mărunte”.

A doua „minune” s-a petrecut la Sinagoga Mică – Cahal Cicu, de rit spaniol: pogromiștii au făcut toate pregătirile să dea foc sinagogii, dar au renunțat, „la stăruința vecinilor creștini, care se temeau de un eventual incendiu care să ia proporții”. În compensație, tinerii legionari au distrus „totul, de la altar până la ușă”.

Nici o minune nu a salvat cea mai frumoasă dintre sinagogile din București, și poate din toată România – splendida Sinagogă Mare spaniolă „Cahal Grande”¹¹⁴.

¹¹³ *Idem*, p. 304-309.

¹¹⁴ R. Siniol, *Cahal Grande*, Jerusalem, 1979, p. 19 (în continuare Siniol, *Cahal Grande*); mărturia lui Raul Siniol, secretarul Comunității evreiești din București, Arhiva Yad Vashem 033-799, p. 2-5. Bogăția comunității spaniole din București a atras atenția legionarilor chiar de la începutul regimului lor. Comunitatea, care în zilele ei de strălucire a numărat șase mii de suflete, deținea, în București, patru sinagogi, patru școli (una din ele de meserii), o

La 21 ianuarie după-amiază a venit la „Cahal Grande” un grup legionar în frunte cu preotul Brigadeu. El s-a fortificat în interiorul sinagogii în așteptarea armatei. Armata, după cum se știe, nu s-a mișcat în primele două zile de pe pozițiile sale; tinerii luptători au putut astfel să dispună de timp pentru ocupația lor obișnuită. Ei au jefuit obiectele de cult din argint și, mai ales, candelabre, dintre cele mai frumoase din Europa; gravurile în aur și argint de pe învelitoarele sulturilor sfinte; odăjdiile rabinilor și, îndeosebi, o parte din bogata colecție specială de fețe de masă brodate în aur pentru evenimente și sărbători. Sulturile sfinte folosite pentru rugăciunile de zi cu zi, cărțile sfinte din sala școlii religioase și biblioteca bogată cu tematică iudaică (cărți sfinte și laice) – cea mai importantă a evreilor din România – au fost incendiate, după obiceiul legionar, în mijlocul sinagogii. Detașamentul, cu preotul în frunte, au năvălit apoi în Templul mic al Comunității, „Cahal Cadoș Șalom”: „Zidurile au fost ciopârțite, mobilierul distrus, candelabrele sparte, sulturile sfinte smulse din altar și pângărite”.

A doua zi, în seara de 22 ianuarie, a venit la „Cahal Grande” o bandă cu o cisternă de petrol. Clădirea a fost stropită, incendiată și arsă până la temelii¹¹⁵. Legionarii au interzis pompierilor, alarmați că focul se va răspândi la școala vecină, să-l stingă. Procurorul militar Vlădescu a descris situația la care a fost martor ocular în noaptea de 22-23 ianuarie, subliniind „și astăzi sunt emoționat de ceea ce

leșiva (școală religioasă de băieți), o policlinică, un azil, o cantină pentru copii, o bibliotecă publică, un cămin studențesc, o casă de recreație pentru copii în afara Bucureștiului, un conservator de muzică, un cimitir vechi și o societate de funeralii propriie. Sistemul de asistență al Comunității se îngrijea de fiecare persoană și de toate necesitățile ei și chiar de studenții evrei din afara României care veneau să învețe în România. Era vorba, de fapt, „de una dintre comunitățile de rit spaniol cele mai organizate și bogate din Europa” (I. Geller, *Înflorirea și declinul unei comunități de evrei așkenazi și sefarzi din România*, Tel Aviv, ebraică, p. 243). Clădirea Comunității – de fapt un palat în care se aflau birourile, conservatorul de muzică și un număr mare de locatari evrei – „a fost cucerită” de legionari încă la începutul statului național-legionar. „Toți evreii au fost evacuați de acolo, și lucrurile lor au fost aruncate în stradă” (Mărturia lui Siniol, vezi mai sus începutul notei). Legionarii au interzis Comunității să se roage în „Cahal Grande” și în micuța casă de rugăciune, dar „Comunitatea nu a luat în considerare dispoziția și, atunci, au fost arestați administratorul și cantorul”. Șef rabinul sefard Sabetay Djaen a fost arestat de poliția legionară în timp ce-și făcea rugăciunea de dimineață și a fost eliberat numai după intervenția ambasadorului Spaniei și a unor personalități române; iar secretarul general al Comunității, Raul Siniol, a scăpat de arest datorită unui verset din Cartea Iov care l-a impresionat pe preotul legionar ce-l arestase, „cuprins de o teamă mistică”. În fruntea acestei acțiuni intensive împotriva Comunității Sefarde, a stat un preot – Vasile Brigadeu, comandant în Garda de Fier. În general, membrii Comunității sefarde au suferit mai puțin decât frații lor așkenazi de pe urma terorii legionare cu privire la jaful de bunuri, datorită ajutorului pe care l-au primit de la ambasadorul Spaniei fasciste. Această ambasadă și-a arătat interesul pentru Comunitate încă din anul 1936 și a acordat cetățenie spaniolă unui număr relativ mare de evrei sefarzi și, mai ales, celor bogați și celor cu influență. Dar această apărare nu i-a reținut pe legionari să-i persecute în viața de zi cu zi. Legiunea a declarat că societatea de binefacere a Comunității Sefarde „Ezra Betarot” este o organizație a francmasonilor; emblema societății, fotografia compozitorului Ivela, membru al Comunității, și cuvertura care se pune peste corpul mortului în cimitir, pe care erau brodate cuvinte ebraice, au fost prezentate la Prefectura de Poliție ca obiecte de ceremonial ale francmasonilor. Președintele Comunității, Jack Alcalay, la care s-a găsit, într-o percheziție, dicționarul francez Larousse, a fost salvat de arest numai prin intervenția câtorva vecini creștini, care au explicat tinerilor legionari veniți să-l aresteze că nu este vorba de o carte bolșevică a rușilor și aceștia l-au eliberat „fără să fie conșinși în întregime” de nevinovăția lui (vezi mărturia lui Raul Siniol, Arhiva Yad Vashem, 033-799).

¹¹⁵ Memoriul Federației din 8 martie 1941, p. 304.

am văzut”: „Templul Spaniol... era o imensă torță ce lumina lugubru centrul Capitalei. Legionarii dănuiau drăcește în bătaia focului, cântând aria «tinereții legionare» în timp ce izbeau, în furia lor sălbatică, cu tocurile ciubotelor, trei femei despuiate, pentru a le da pradă flăcărilor. Nenorocitele victime, în dureroasa lor disperare, tăiau văzduhul cu urlete de sfâșietoare durere”¹¹⁶. Și ziaristul evreu care a consemnat cronică pogromului a subliniat dansul canibal al legionarilor în jurul sinagogii, în lumina uriașului incendiu, „țipând și urlând într-o dementă frenezie”¹¹⁷. Legiunea a immortalizat „victoria” asupra evreilor, în fotografii și un film cu scene ale incendiului sinagogilor. După înăbușirea rebeliunii, fotografiile și filmul au servit ca probe în procesele intentate legionarilor de regimul Antonescu. Filmul despre pogromuri a fost prezentat în cinematografele din București imediat după înăbușirea rebeliunii. Brunea-Fox a văzut secvențele și a constatat că „s-au extirpat multe din scenele tari ale pogromului”¹¹⁸. Acest film a fost pus la index în timpul regimului comunist și urmele lui au dispărut.

Ca printr-o minune au fost salvate zece suluri sfinte, fața de masă și obiecte valoroase de cult care au fost păstrate în masiva casă de fier încastrată în zidul exterior, lângă intrarea în sinagogă. Legionarii au încercat s-o spargă, dar au eșuat, iar dărămăturile clădirii arzânde au apărut-o de flăcări. Au fost, de asemenea, salvate obiecte de argint, manuscrise pe pergamente de piele și documente ale societății funerare „Hevra Kadișa” sefardă. Acțiuni rapide întreprinse de evrei au redus dimensiunile distrugerii sinagogilor de rit așkenaz „Fraterna” și „Unirea Sfântă”, care au fost incendiate parțial. „Cezhal Grande” nu a fost restaurată¹¹⁹.

În sfârșit, trebuie remarcat că și legionarii, ca și naziștii, nu au nimic it toate obiectele sfinte pe care le-au jefuit din sinagogi. După înăbușirea rebeliunii, s-au găsit la ei „zece suluri sfinte, 80 talesuri „și multe sute de obiecte, aparținând cultului mozaic” care au fost furate dar nu distruse.

Magazine și locuințe evreiești

Al treilea front al ofensivei l-au constituit magazinele, atelierile meșteșugărești, clădiri ale policlinicilor și farmaciilor. De data asta au dispărut toate frânele și rezervele care-i mai reținuseră pe legionari să ia de la evrei după bunul lor plac. La acest jaf au participat, în afară de legionari, care au fost avangarda operațiunii, și numeroși locuitori săraci din periferii, țigani, criminali recidiviști din București și împrejurimi, precum și unii români de treabă din cartierele evreiești și din tot orașul care n-au rezistat tentației. Descrierea pe care

¹¹⁶ Mărturia lui Vlădescu, p. 197.

¹¹⁷ Brunea-Fox, *Orașul măcelului*, p. 66.

¹¹⁸ *Idem*, p. 54-57.

¹¹⁹ Adresa Uniunii Comunităților către comandantul militar al Capitalei prin care se cere înapoierea obiectelor sfinte și de cult către Uniune, 15 aprilie 1941. Din: Anel. *Documents*, vol. II, nr. 119, p. 386.

Filderman i-a trimis-o lui Antonescu după pogrom nu a lăsat mult loc imaginației: „Fără cruțare, cu sălbăticie inimaginabilă, străzi întregi, atât din cartiere comerciale cât și din mahalale sărace, au fost devastate și jefuite...”. Spargerea magazinelor, devalizarea lor, au dus uneori la distrugerii întinse pe bulevarde întregi, străzi centrale și laterale. Oriunde a trecut furtuna legionară nu a rămas măcar un singur magazin evreiesc care n-a fost jefuit¹²⁰.

În paralel, pogromiștii au pătruns în case, au furat, au distrus, au violat, au ucis, au dat foc bunurilor pe care n-au putut să le transporte și au provocat incendii care au ras clădiri de locuit în întregime¹²¹. Uneori și incendierea prăvăliilor a provocat nimicirea mai multor clădiri. Și în această acțiune s-au putut remarca organizarea și planificarea. Pogromiștii au venit cu cisterne de petrol, cu bidoane de benzină și chiar cu grenade incendiare. Legionarii nu au permis pompierilor să intervină, au concentrat din timp camioane și s-au îngrijit de transportarea avutului astfel adunat la sediile mișcării, la cuiburi și la case particulare. Totodată mișcarea n-a putut să stăpânească mulțimea care s-a alăturat petrecerii. Aceasta nu s-a supus dispoziției lui Sima către legionari să depună armele; era interesată să prade. Bandele legionare organizate s-au năpustit asupra magazinelor și caselor după o listă dinainte pregătită; gloata s-a mulțumit cu ce a găsit. Fără vreo deosebire, de-a valma, prăvălie cu prăvălie, locuință cu locuință, casa bogatului și a săracului, de la magazine cu ridicata până la coșul cu covrigi al ambulatului, de la apartamentul evreului înstărit până la bordeiul cerșetorului – nimic nu a scăpat de urgia toporului devastatorului și de camioanele jefuitorilor¹²².

În majoritatea cazurilor, paguba indirectă era mai mare decât cea directă. Rebelii au ruinat mijloacele de existență și de producție ale meseriașilor, medicilor și farmaciștilor, laboratoarele, mașinile din micile întreprinderi, rețeaua de electricitate și apă, geamurile și ușile. Gloata care a rămas în cartierele evreiești și după ce legionarii organizați le-au părăsit a năvălit în zonele de la marginea sectorului comercial înstărit și în ateliere meșteșugărești, unde locuiau zeci de mii de evrei săraci, ale căror obiecte casnice sărmane i-au atras pe românii săraci și pe țigani. În schimb, nu a fost atacată una din zonele comerciale cele mai bogate și mai importante, Lipscani. Legionarii reușiseră să „achiziționeze” prea puțin pe strada de prestigiu și nu au atacat prăvălii, care, gândeau ei, urmau să ajungă în mâinile lor¹²³.

Dezordinile au lovit o pătură de întreținători independenți. La pogrom au fost avariate sau distruse 1.274 de prăvălii, ateliere meșteșugărești și locuințe. După calculele Federației, pagubele au însumat circa 383 de milioane de lei, incluzând și

¹²⁰ Memoriul Federației din 8 martie 1941, p. 309.

¹²¹ O listă selectivă de clădiri care au fost incendiate și arse se află în *Cartea Neagră*, I, p. 243-244.

¹²² Memoriul Federației din 8 martie 1941, p. 309.

¹²³ Brunea-Fox, *Orașul măcelului*, p. 71-77.

sinagogile¹²⁴. După înăbușirea rebeliunii armata a descoperit „aproape 200 camioane cu obiecte... bani și bijuterii”¹²⁵. Autoritățile antonesciene care au anchetat pogromul au definit drept „acte de teroare, care amintesc vremurile și procedeele revoluției comuniste rusești”¹²⁶.

Și în această acțiune s-a remarcat „furia” legionară și participanții s-au comportat la fel „cu barbarii cei mai răi”. Interesant de subliniat, nici soldații germani care s-au plimbat pe străzile Bucureștiului după înăbușirea rebeliunii nu s-au entuziasmat de faptele legionarilor¹²⁷. Atașatul militar al Ambasadei germane a adunat date cu privire la numărul morților și a vizitat morga.

„La București pot fi văzute sute de cadavre, majoritatea lor de evrei”¹²⁸. Ceea ce a uimit la pogromul de aici nu au fost acțiunile și metodele – căci pângăriri de sinagogi, incendieri, jaf și distrugereri au mai făcut legionarii și altădată – ci intensitatea lor:

Cine a parcurs Văcăreștii și Dudeștii, imediat după trecerea hoardelor, trebuie să fi încercat un sentiment de stupefacție, stârnit nu atât de spectacolul sinistru, cât de extraordinara minuțiozitate destructivă, inspirată parcă din năvala devastatoare a altei carnișiere – furnicile verzi¹²⁹.

Scurt proces de conștiință în societatea românească

„Să ne revizuiem conștiința toți: părinți, dascăli de școală, preoți, oameni de stat, întrebându-ne dacă am făcut tot ce trebuie pentru formarea unui duh românesc și uman al sufletelor”¹³⁰. Această chemare disperată și adevărată a unui ziarist român – una dintre puținele care s-au făcut auzite după rebeliune și pogrom – a deschis o foarte scurtă perioadă de căutare a unui drum nou și de încercare de rehabilitare a imaginii proprii a societății românești. Opinia publică, acea parte a societății care nu era legionară și nici nazistă erau cutremurate de cele petrecute la București. De data aceasta pogromul avusese loc în Capitală și nu într-un oraș depărtat ca Dorohoi, unde armata dăduse o lecție „comuniștilor” evrei. Schimbarea de direcție a fost drastică, dar nu inedită în societatea românească. Acea parte din populație care-i primise cu entuziasm pe legionari îi dezavua acum cu aceeași

¹²⁴ Memoriul Federației de la 1 aprilie 1941. Vezi și darea de seamă statistică despre victimele evreiești în timpul rebeliunii, pregătită de Federație. *Idem*, nr. 98, p. 334-339. Vezi lista nominală a victimelor, a afacerilor lor, și calculele pagubelor, în *Cartea Neagră*, I, p. 247-323.

¹²⁵ Memoriul Federației de la 1 aprilie 1941, p. 377.

¹²⁶ *Pe marginea prăpastiei*, I, p. 253. După cum am mai consenat, pentru regimul antonescian, precum și pentru istoricii comuniști, victimele erau cetățeni și nu evrei.

¹²⁷ Raportul în Elveția, p. 199.

¹²⁸ Hilberg (vezi 100), p. 489.

¹²⁹ Brunea-Fox, *Orașul măcelului*, p. 50.

¹³⁰ „Universul”, 31.1.1941.

fermitate și entuziasm. În presă și printre mulți intelectuali s-a deschis o dezbatere în jurul întrebării pe ce bază trebuie refăcut regimul, după căderea Legiunii.

Odată cu legionarii s-au prăbușit nu numai statul național-legionar ci și câteva dintre ideile pe care le vehiculau, cum ar fi formarea „omului nou”, cultul superiorității și al forței, rolul tineretului și, îndeosebi, legătura dintre ideologia legionară și Biserica creștin-ortodoxă. Era vorba de întrebări cu privire la însăși esența legionarismului, care au agitat și au otrăvit viața politică din România timp de un deceniu și jumătate; și toate acestea într-o Europă stăpânită de mișcarea nazistă, mișcare-soră a Gărzii de Fier. Un adevărat proces de conștiință ar fi putut să permită începutul unei dezbateri publice, eliberată de presiuni, și cu privire la atitudinea față de evrei și să analizeze cauzele devalorizării normelor morale fundamentale pentru o parte din societatea și intelectualitatea românească. O asemenea dezbatere nu a avut loc niciodată și perioada căinței a fost foarte scurtă și aproape că nu s-a referit la evrei, întrucât societatea românească nici nu-i mai considera pe evrei ca parte a ei. De aceea, în puzderia de telegrame și scrisori de sprijin trimise lui Antonescu din partea tuturor păturilor sociale, nu a fost deloc pomenită teroarea împotriva evreilor.

Imediat după înăbușirea rebeliunii, a început dezertarea din rândurile mișcării și dezavuarea ei. Cu aceeași repeziciune cu care mulți au căutat, în septembrie 1940, pânza verde pentru a-și confecționa o cămașă, acum o repudiau.

Parte din ei s-au dezis de mișcare ca organizație, alții l-au condamnat pe Horia Sima pentru că i-a târât într-o aventură care s-a sfârșit cu vărsare de sânge iar alții au renegat Garda de Fier pentru a scăpa de pedeapsă¹³¹.

Presa românească s-a adaptat imediat la marea schimbare de înfierare a Legiunii și a ideilor ei, și asta nu numai din cauza cenzurii. Ziare ca „Sfarmă Piatră”, „Unirea”, „Porunca Vremii”, „Curentul”, „Cuvântul” și altele au încetat a fi legionare și au redevenit antisemite și naționaliste obișnuite; ziare mai serioase, „Timpul”, „Acțiunea”, „Universul”, au revenit la tonul cunoscut antisemit și naționalist. Această presă a demolat, în scurt timp, întreaga bază ideologică a legionarismului, în afară de un singur punct: atitudinea față de evrei.

„Cultul elitelor s-a prăbușit” a admis unul dintre foștii ziariști legionari. „Guvernarea nu poate fi lăsată pe mâini lipsite de experiență și nici dependentă de o ceată ignorantă”¹³². „Omul nou”, cel care „a substituit legilor Țării legile conștiinței lui”, a fost demascat cu severitate: „lăcătușul, ... impieगतul cu patru clase primare, uceniciei, repetenții liceelor, oameni fără cultură și fără suflet și fără conștiință” – în felul acesta erau descriși legionarii după căderea lor¹³³.

Numeroase ziare au publicat apeluri, în primul rând al lui Antonescu însuși, de întoarcere la ordine și la muncă, fapt care se va realiza atunci când fiecare „se va

¹³¹ *Garda de Fier*, p. 371.

¹³² „Curentul”, 24.2.1941.

¹³³ *Idem. Idem.*

întoarce la misiunea lui naturală în societate”. Ajunge cu experiențele sociale, politice și chiar religioase. „Am încercat o experiență cu tragice urmări”, stabilea un ziar, definind cu această ocazie regimul legionar drept „experiență”¹³⁴. Ministerul Economiei a cerut anularea măsurilor care au lovit în producție, fără să noteze dacă se referă la întreprinderile evreilor acaparate de legionari¹³⁵.

Concomitent cu condamnarea legionarismului, s-a încercat o despărțire morală între mișcare și crimele comise de ea, în vederea unei eventuale reveniri în arena politică. Această tendință a fost sprijinită, la început, de către Ambasada germană. „Legionarii de sânge n-au putut participa la aceste sinistre spectacole”, scria principalul organ antisemit. „Ororile și jafurile au fost săvârșite de impostorii ideii... cum s-ar bucura jidanii și cum ar râde toți vrăjmașii [din afara țării] dacă ideea națională s-ar dovedi că a fost servită de oameni fără răspundere, fără suflet și fără patriotism”¹³⁶.

Propagandiștii antisemiți creștini, ca preotul Butnariu, de pildă, au căutat să-l amestece pe Dumnezeu în pogrom. Preotul a afirmat că totul a fost o încercare dumnezeiască: „Ce este de la Dumnezeu nu se poate opri. Mișcarea legionară nu este vinovată de greșelile unor oameni trecători. Generalul Antonescu are datoria de onoare și conștiință ca să adune și să păstreze comoara neprețuită a Legiunii”¹³⁷.

Imaginile gloatei spărgând casele și magazinele evreilor și jefuind tot ce-i cădea în cale, așa cum au fost publicate în presă, n-au plăcut câtorva dintre intelectualii români. Aceștia au descoperit deodată că societatea românească nu este atât de omogenă și pură cum afirmaseră legionarii și că ea nu se împarte în „buni și răi”, în români și evrei. Ceea ce era comun ezitărilor și muștrărilor de conștiință de scurtă durată, în tentativa de a remodela itinerarul societății românești, era lipsa, aproape totală, a evreului din dezbateră publică. Ziaristul Șeicaru, ale cărui articole și biografie reconstituie evoluția ipocriziei românești față de evrei, a publicat, după rebeliune, un fel de confesiune, fără să pomenească măcar aluziv de victimele evreiești. El sublinia că nu poate crede că „acei care au dus oamenii la abator să-i taie ca pe vite au fost români – nu venetici. Dar cu ce faină vom rămâne noi? În comunitatea popoarelor ce figură vom face?” Și concluzia lui: „Prin fapte și-au dovedit originea lor neromânească”¹³⁸.

Fuga de imaginea românului așa cum se reflectă în oglinda pogromului este vădită și la alți ziariști: „Insul cu pistolul într-o mână și cu cuțitul într-alta nu face parte din neamul nostru”, scria un alt ziarist, remarcând că dintotdeauna poporul român s-a evidențiat „prin toleranță și umanism”. Necesitatea de a reînvia și accentua aceste însușiri scotea în evidență șocul provocat de alterarea imaginii

¹³⁴ „Acțiunea”, 1.2.1941.

¹³⁵ „Universul”, 2.2.1941.

¹³⁶ „Porunca Vremii”, 1.2.1941.

¹³⁷ „Porunca Vremii”, 31.1.1941.

¹³⁸ P. Șeicaru. *Sinistra defăimare a nației*. „Curentul”, 17.2.1941.

despre sine a românilor, ca urmare a faptelor legionarilor: „una dintre caracteristicile neamului nostru este omenia, de care putem fi mândri”¹³⁹. Presa a publicat, zilnic, articole chemând la unitate, toleranță și întoarcerea la spiritul creștin de dragoste și iertare. Nici un cuvânt despre evrei. Dimpotrivă. După o scurtă perioadă de confuzie, ziariștii și noul regim au revenit la vechile obsesii ale urii împotriva acestora.

„Francmasonii” români, în schimb, au fost reabilitați. Ei erau și încă vor rămâne „un instrument primejdios în mâinile oculte evreiești și internaționale”, dar legionarii au acuzat „fără nici un temei” câteva personalități ale regimului că ar fi fost ei înșiși francmasoni în slujba evreilor, „fapt care era o diversiune nedovedită și odioasă care trebuie respinsă”¹⁴⁰.

Scurtele muștrări de conștiință nu i-au atins pe legionari ca atare, atât în România de atunci cât și mai târziu în exil. Conducătorii mișcării n-au putut să se dezică de idealurile lor și n-au putut să condamne tineretul care a crezut în ei, preoții care s-au mobilizat în favoarea lor și învățătorii care și-au pus elevii în slujba ideii lor. Cel mult au putut să afirme că evreii sunt vinovați de tot ce s-a întâmplat. Din exilul său din Germania, Sima a încercat, la 31 martie 1941, să obțină iertarea lui Antonescu, acuzând „dușmanii neamului” de „aceste [acele] evenimente” și propunând reluarea legăturilor și a colaborării. Antonescu, care era ferm decis să guverneze fără ei, n-a acceptat explicația și a răspuns în mod categoric prin presă că „Horia Sima și conducerea legionară sunt fără îndoială dușmanii Neamului”¹⁴¹.

Legionarii concentrați în jurul tatălui lui Codreanu au încercat, și ei, să obțină simpatia lui Antonescu, învinovățindu-i pe Sima și pe acoliții săi că nu au condus țara „după principiile dictate de Căpitan”¹⁴². Ministrul de Externe legionar Sturdza, demis de Antonescu, unul dintre conducătorii rebeliunii, afirma, în memoriile sale, că legionarii nu au tras în soldați și n-au omorât soldați. Iar în privința evreilor uciși – „vreo șazeci de cadavre”, după spusele lui – „nu știm nici până în ziua de azi cu siguranță cine au fost vinovații” pentru această crimă, și evreii, „cum le este obiceiul”, au multiplicat numărul victimelor „de o sută de ori”. Criminalii, a afirmat Sturdza, au fost „provocatori plătiți care au pătruns în rândurile noastre”¹⁴³.

Sima însuși a recunoscut la bătrânețe că au fost uciși 124 de evrei, dar i-a acuzat pe evreii din România și evreimea internațională că au făcut „o clamare până la cer” cu privire la victimele lor, „dar nu au vărsat o lacrimă pentru cei 800 de oameni asasinați din ordinul lui Antonescu, întrucât aceștia nu erau decât

¹³⁹ N. Davidescu, *Omenia neamului nostru*, „Acțiunea”, 31.1.1941.

¹⁴⁰ „Acțiunea”, 19.2.1941.

¹⁴¹ *În serviciul Mareșalului*, I, p. 150; „Curentul”, 16.4.1941.

¹⁴² *Garda de Fier*, p. 372-373.

¹⁴³ M. Sturdza, *The Suicide of Europe: Memoirs of Prince Michel Sturdza, Former Foreign Minister of Rumania*, Western Islands, 1968, p. 216.

români creștini și nu aparțineau poporului ales”¹⁴⁴. Ce s-a întâmplat, adaugă Sima, este regretabil, dar mișcarea legionară nu este vinovată. Evreii au fost uciși după „lovitura de stat” a lui Antonescu, când legionarii n-au fost la putere și, de aceea, „nu pot fi imputate aceste ucideri unei acțiuni de guvern sau conducerii legionare”. Ele s-au petrecut într-un timp în care avea loc un război între părți, „iar Capitala a rămas fără nici o protecție”. Cu toate acestea, s-a întrebat Sima, cine i-a omorât pe acești evrei? Și a răspuns: „Elemente ireșonabile de la periferia Capitalei care apar întotdeauna în situații revoluționare, spărgând casele oamenilor, jefuind și asasinând”. Dacă este cineva care trebuie să dea socoteală despre uciderea evreilor, toată vina cade asupra generalului Antonescu, care i-a îndepărtat pe legionari de la putere: „Evreii uciși sunt, în primul rând, victimele rebeliunii lui Antonescu contra formelor constituite ale statului”¹⁴⁵.

Antonescu nu este singurul vinovat pentru uciderea evreilor, este convins Sima, revenind la chintesența logicii legionare: și conducerea evreiască de atunci și evreii în general sunt vinovați de asasinarea lor.

Ei au făcut intrigi pe lângă Antonescu „să ne lovească pe la spate. Evreii au fost beligeranți în această ciocnire. Pe Filderman, președintele evreilor din România, l-am văzut adeseori urcând sau coborând scările Președinției, mergând sau venind de la o consfătuire cu Antonescu. El [Filderman] n-a fost străin de lovitura de stat a Generalului... Când ești beligerant, trebuie să te aștepți și la pierderi”¹⁴⁶.

¹⁴⁴ Sima, *Era*, II, p. 362.

¹⁴⁵ *Idem. Idem.*

¹⁴⁶ *Idem*, p. 362-363.

CAPITOLUL 12

Conducerea evreiască în perioada regimului național-legionar

Conducerea evreiască a fost surprinsă de crearea regimului legionar; nici vechii politicieni români n-au apreciat realist pericolul care plana asupra țării. Însă, atmosfera generală indica de multă vreme o alunecare pe poziții extremiste față de minoritatea evreiască sub influența nazistă, așa că instaurarea ca atare a regimului fascist nu trebuia să vină ca o surpriză.

Una din explicațiile uluirii care a pus stăpânire pe conducerea evreiască, indiferent de concepțiile și caracterul ei, „asimilant” sau „sionist”, a fost ruptura ei de soarta evreilor din alte țări ale Europei și de situația politică în general. Filderman a început să urmărească soarta evreilor din Polonia cucerită, din Germania, din Italia și din Ungaria abia după constituirea regimului legionar, și aceasta cu scopul de a-l preveni pe Antonescu de măsurile pe care partenerii săi legionari doreau să le adopte, după modelul nazist și fascist. Aceasta nu înseamnă că printre evrei nu a existat un sentiment de solidaritate cu frații în suferință, din Basarabia și din nordul Bucovinei, peste care căzuse deja cortina de fier; dar lipsea informația de încredere cu privire la soarta lor. Evreimea din România era cufundată, în majoritatea ei, în problemele grele create de noul regim: pribegia de la sate spre orașe și orașele, alungare, confiscare, jaf, teroare etc. Conducerea a acționat cu senzația că trebuie să înfrunte singură un regim românesc deosebit în felul lui, ale cărui hotărâri se iau la București și nu la Berlin.

În fruntea efortului de a rezista regimului legionar a stat vechea organizație a comunităților, care a activat sub două denumiri: Uniunea Comunităților Evreiești din România (Regat) și Federația Uniunilor de Comunități Evreiești. Cele două organizații politice evreiești principale – Uniunea Evreilor Români (UER), în fruntea căreia a stat Filderman, și Partidul Evreiesc au fost desființate la 31 martie 1938, când regele Carol al II-lea a interzis toate partidele și a proclamat dictatura regală.

Mișcarea sionistă și-a menținut, într-adevăr, existența în cursul întregii perioade a regimului legionar și a continuat să existe legal până în august 1942; dar, prin însuși specificul ei, nu a putut să conducă o bătălie, ci, în cel mai bun caz, să se preocupe de plecarea cât mai multor evrei din România. „Era deci natural să

păstreze o atitudine pasivă” față de cele ce se petreceau¹. În plus, tocmai în acea perioadă și scurt timp după aceea, a avut loc „schimbarea gărzii” în mișcarea sionistă, odată cu emigrarea în Palestina a conducerii vechi și experimentate². Două atitudini au însoțit șovăielile fruntașilor organizațiilor sioniste privind problema emigrării: președintele Comitetului Executiv sionist Leon Mizrahi, care a părăsit România la sfârșitul lui martie 1941, susținea că în cazul în care un conducător simte că nu mai este util, este preferabil să emigreze și „să construiască Ereț Israel”³. Pe de altă parte, au fost mulți activiști în Ereț Israel care nu vedeau în mod pozitiv aceste plecări: „Trebuie să ne exprimăm grelele noastre temeri cu privire la faptul că tovarăși importanți vor emigra cu toții odată în Ereț Israel, în timp ce numai puțini dintre evreii din România și din mișcarea sionistă vor reuși să plece. Este inadmisibil ca toți cei care, în timpurile normale, au stat în fruntea sionismului să-l părăsească cu toții odată, la voia întâmplării”⁴.

Această dilemă, pe fondul evenimentelor epocii, a determinat luarea de hotărâri sau abținerea de la hotărâri care au lăsat, în cele din urmă, puțini conducători sioniști în stare să conducă evreii României în vremuri de restriște. Lipsa de înțelegere privind caracterul regimului sovietic precum și confuzia și zăpăceala din cadrul organizațiilor sioniste din Bucovina și Basarabia au determinat faptul că, dimpotrivă, la Cernăuți și Chișinău, majoritatea fruntașilor sioniști au rămas pe loc⁵.

În România, activitatea filialelor organizațiilor sioniste și a instituțiilor ei s-a redus la eforturile în vederea emigrării. Restrângerea activității nu era cauzată numai de teroare ci era și rezultatul unei politici intenționate de a nu furniza vreun pretext pentru a se lovi în organizația sionistă⁶. Un scriitor evreu observa că Avram Leib Zissu, unul dintre conducătorii mișcării sioniste, care ulterior s-a remarcat în lupta împotriva regimului Antonescu, „când începuse să se îngroașe gluma... spre a-și pune la adăpost pielea... o ștergea pentru șase luni în Germania”⁷.

Zissu avea o avere însemnată în Germania și în Elveția. Timp de zece ani (1928-1938) a locuit, cu familia sa, majoritatea timpului în Germania. El a plecat în Germania la începutul regimului legionar și, de acolo, probabil, spre Elveția și s-a întors în România numai după răsturnarea regimului legionar. Cel care a stat în

¹ *Cartea Neagră*, I, p.71.

² A. Ofir, *Mișcarea sionistă din România în timpul celui de-al doilea război mondial [1938-1944]*, teză de doctorat, Universitatea Ebraică, Ierusalim, 1984, p.147.

³ A. Tehuda, *Drum Bum*, „Renașterea Noastră”, 23.11.1940.

⁴ Scrisoarea lui Haim Sorer și Meleb Neistah către Kustik și Friș din 29 iulie 1940, Arhiva Partidului Muncii: Beit Besl 101/40. Citată în Ofir, *Mișcarea sionistă...*, p.148

⁵ *Idem*, p. 122.

⁶ *Idem*, p. 139.

⁷ Scrisoarea scriitorului evreu C. Baltazar către Filderman din ziua de 25 noiembrie 1941, din: Ancel, *Documents*, III, m. 246, p. 408. Baltazar subliniază, în scrisoarea lui, că „Zissu părăsea România tocmai exact în timpul când la Dv. [Filderman] se făceau perchezitii și când erați poate în primejdia de a fi omorât”.

fruntea evreilor din România în lunile grele ale regimului național-legionar și a condus lupta împotriva planurilor căpeteniilor Gărzii de Fier a fost Wilhelm (Willy) Filderman. Pentru legionari, ca și pentru Antonescu și sprijinatorii săi, de fapt și pentru conducătorii partidelor românești care n-au participat la guvernare, Filderman simboliza evreimea românească. Presa antisemită l-a atacat fără întrerupere și a văzut în el un reprezentant „periculos” al evreilor, care a reușit „să doboare” guvernul Goga-Cuza în anul 1938, un reprezentant de tip nou, „fără perciuni”, care-i cunoaște pe români și slăbiciunile lor și, de aceea, primejdios pentru aceștia. Probabil că cea mai bună caracterizare a acestui conducător evreu – dacă ignorăm insultele antisemite obișnuite – aparține ziarului „Porunca Vremii” de la sfârșitul anului 1939: „Cult și ingenios, bun orator și admirabil cunoscător al psihologiei umane, cu relații în lumea dinăuntru și dinafară, dotat cu putere de convingere... ține în mâinile sale multe secrete... putând la nevoie să renunțe la plăcerile personale, pentru a se devota cauzei colective, doctorul Filderman e conducătorul ideal visat de evrei... De astăzi înainte doctorul se luptă, pe față. Va apăra drepturile jidanilor cu întreaga sa competență”⁸. Amenințările la adresa sa au început încă înainte de formarea regimului legionar, și aceasta din cauza caracterului combativ și a perseverenței sale: ducea o luptă deschisă, incluzând mobilizarea opiniei publice mondiale. Ziarul „România Liberă” a atacat protestul lui Filderman contra adoptării Statului evreilor, și promitea să lase „citorului misiunea de a aprecia soarta ce acesta merită s-o primească, atunci când ziua socotelilor va sosi”⁹. Atacurile contra lui Filderman s-au intensificat pe măsură ce „ziua socotelilor” se apropia. „Porunca Vremii” a publicat aceste atacuri, adăugând amenințări la viața sa. Repetatele amenințări au atras atenția ziarului „New York Times”; se remarcă faptul că ele „au trezit temeri în rândurile evreilor, întrucât președintele este în prezent singura persoană al cărei curaj și reputație față de autorități poate să le apere interesele”¹⁰. În ajunul creării regimului legionar „Porunca Vremii” se adresa direct lui Filderman printr-un articol redacțional, promițându-i că de data aceasta intrigile lui nu vor reuși: „Antisemitismul s-a dovedit o mișcare temeinică și astăzi face parte din catehismul apărării naționale”¹¹. Prestigiul lui Filderman în rândul evreilor a fost mare; deteriorarea securității lor economice și fizice i-a determinat, în mod natural, să se unească în jurul singurei persoane care-i condusesese cu succes între cele două războaie mondiale și, acum, în timpuri de restriște, rămânea printre ei, în ciuda amenințărilor și a faptului că avea la dispoziție un certificat britanic de intrare în Palestina și putea să-i părăsească în voia sortii. Singurele organizații care le rămăseseră evreilor

⁸ I. P. Prundeni, *Momentul Filderman*, „Porunca Vremii”, 14.12.1939.

⁹ „România Liberă”, 18.8.1940.

¹⁰ „New York Times”, 27.7.1940.

¹¹ „Porunca Vremii”, 4.8.1940.

din România erau Uniunea Comunităților Evreiești (UCE) din Regat și Federația. În mod formal, UCE reprezenta comunitățile din Regat – România de dinainte de 1919, iar Federația îi reprezenta pe toți evreii din România, inclusiv Uniunea de Comunități din Basarabia, Bucovina și Transilvania”¹².

După schimbările teritoriale din vara anului 1940, au rămas în cadrul Federației numai evreii din sudul Bucovinei (cca. 26.000 din cca. 93.000) și din sudul Transilvaniei (cca. 40.000 din cca. 155.000) – în afară de evreii din Regat. În demersurile sale către autorități, Filderman s-a folosit, după necesitate, de numele Uniunii Comunităților sau de numele Federației, nu întotdeauna după amplasamentul comunității în favoarea căreia acționa sau după cazul în speță. Problemele referitoare la întreaga populație evreiască au fost tratate în numele Federației, de aceea aproape toate demersurile către Antonescu au fost făcute în numele acestei instituții; iar solicitările referitoare la evreii din Regat sau demersurile la miniștri au fost făcute în numele celor două instituții. „Confuzia” între cele două organizații avea ca scop să obțină o recunoaștere maximă de funcții, de aprobări pentru telefoane și vehicule, atât cât le-au stat la dispoziție, și libertate de mișcare, care a fost cu mult redusă pentru evrei”¹³.

Filderman a stat în fruntea ambelor organizații, având alături trei secretari generali – Emil Costiner, Matatias Carp și Dadu Rozenkranț – care semnau, după necesitate, demersurile către autorități. În mai 1940 s-a făcut, din inițiativa lui Filderman, prima încercare de creare a unui cadru central puternic, în stare să acționeze pe plan politic și îndeosebi să ofere asistență economică. Dar la începutul lui septembrie 1940 situația financiară a Federației a fost extrem de grea și Filderman și-a înaintat chiar demisia în semn de protest pentru neparticiparea comunităților la cheltuielile curente ale Federației, conform unei cote parte stabilită pentru fiecare. Din 63 de comunități rămase în hotarele României după amputările teritoriale, „numai 11 [comunități] au achitat complet contribuția, 30 de comunități au achitat numai 37% din sumă și 22 n-au achitat nimic”. Organizația, „care a funcționat mai bine de un an de zile ca singur zid de apărare al durerii evreiești, împotriva torentului de ură ce se revărsa din toate părțile”, după definiția lui Carp, era, conform aceleiași definiții, o instituție modestă, „cu un aparat administrativ redus, cu un buget sărăcăcios, lovindu-se în tabăra evreiască de indolență... periculoasă”¹⁴. Teama că omul care a simbolizat evreimea românească o va părăsi în voia sortii i-a stimulat pe delegații comunităților să acopere deficitul, deși și

¹² Vezi Statutele Federației Uniunilor de Comunități Evreiești din România din: Ancel, *Documents*, I, nr. 60, p.389-395, „Statutul activităților de cult evreiești, aprobat de Federație la 14 mai 1940. *Idem*. m. 62, p. 396-405”.

¹³ Vezi lista conducătorilor Federației și ai Comunității din București, numerele lor de telefon, adresele și funcțiile lor. *Idem*. III, nr.8, p.14: lista membrilor conducerii acestor organizații evreiești. Din: Filderman, *Memorii*, Arhi-va Yad Vashem, P-6/47, p. 81.

¹⁴ Protocolul ședințelor Comitetului Executiv și Comitetului Central privitoare la declarația din 2 septembrie 1940, Ancel, *Documents*, II, pr. 88, p. 467; *Cartea Neagră*

această acțiune s-a făcut în cadrul unor discuții aprinse cu privire la „situația grea” a comunităților lor¹⁵. Filderman a subliniat că „muncește... până la 16 ore pe zi, pentru treburile obștești” și a adăugat că „demisia este irevocabilă dacă comunitățile nu-și dau seama de datoria momentului”¹⁶.

Iată cum, într-o astfel de situație, între îndârjirea legionară și consimțământul și înțelegerea comunităților, s-a deschis bătălia dintre evreii din România și regimul care și-a propus ca scop să-i deposedeze total de averile lor, să-i alunge din sate și din târguri, să le răpească dreptul la muncă și la câștigarea existenței și să soluționeze „problema evreiască”, pe căi care încă nu le erau clare nici legionarilor. Mulți dintre conducătorii Federației s-au simțit înșelați în urma direcției luate de curentul antisemit în România, cu toate că l-au urmărit și i s-au opus cu curaj. Acești evrei au simțit, așa cum a afirmat Filderman în fața ministrului Justiției la 7 august, că Statutul evreilor, care urma să fie publicat, constituie o lovitură nedreaptă dată populației evreiești. „Durerea noastră este deosebit de mare a adăugat Filderman, întrucât „avem conștiința împlinirii datoriilor cetățenești în decursul celor două decenii de egalitate civică”¹⁷. Calea integrării în societatea românească și, în același timp, păstrarea credinței religioase și a organizării comunitare – calea lui Filderman și a Uniunii lui, pe care conducătorii mișcării sioniste au denumit-o „asimilare” – dăduse faliment. Încă înainte de venirea legionarilor la putere, „societatea românească îi eliminase pe evrei din cadrul ei”, considerând aceasta o modalitate de „însănătoșire”. Nimeni n-a protestat nici măcar o singură dată. Evreii rămăseseră singuri.

Cu publicarea Statutului evreilor s-au spulberat realizările a o sută de ani de luptă pentru egalitate în drepturi și, cu ele, și baza legală a existenței minorității evreiești din România. În fața lui Filderman și a asistenților lui, mulți dintre ei avocați, se punea întrebarea pe ce suport juridic să se întemeieze numeroasele demersuri către autorități și, în general, ce strategie trebuie urmată pentru a-i salva pe evrei de exterminare. Cuvântul exterminare, în sensul de lichidare a existenței și distrugere a populației evreiești, a fost rostit de Filderman încă de la 2 septembrie 1940, înainte de crearea regimului legionar, când a prezentat în fața conducătorilor Federației intenția autorităților de a înlocui serviciul militar al evreilor cu taxe și muncă obligatorie.

Filderman a înțeles că situația de drept și de fapt pe care se clădise statutul juridic al evreilor în societate a încetat să existe.

Nu mai avea rost să se amintească, în demersurile către autorități, Tratatul minorităților, după ce România a părăsit Liga Națiunilor la 11 iulie 1940 și a

¹⁵ Reprezentantul comunității din Bacău a spus, la ședință, că „în ciuda faptului că în aparență posibilitățile sunt mai mari, oamenii sunt meschini... și cu mare greutate voi reuși să adun zece mii de lei” (Ancl, *Documents*, I, nr. 88, p. 467).

¹⁶ Protocolul ședinței Comitetului Executiv al Federației din 22 august 1940, *Idem*, nr. 85, p. 460.

¹⁷ Protocolul ședinței Comitetului Central al Federației din 14 august 1940, *Idem*, nr. 81, p. 452.

anulat, la 5 septembrie 1940, Constituția din februarie 1938. La început Filderman se mai amuza de deosebirea dintre anularea Constituției și suspendarea ei, dar, după crearea regimului fascist, a înțeles că orice referire la tratatul care includea recunoașterea drepturilor evreilor va provoca doar furia șefilor Legiunii¹⁸.

Vechile partide românești „nu au oferit niciodată un azil durerilor evreiești, decât în măsura intereselor electorale și a conjuncturilor politice de moment”, după afirmațiile lui Carp¹⁹. În orice caz, în toamna lui 1940, aceste partide nu aveau o existență legală, iar conducătorii lor păstrau o rezervă foarte prudentă pentru a nu se implica în atitudini care ar fi putut să-i transforme în suspecți. Nici o acțiune a lui Maniu sau a lui Brătianu nu a demonstrat că anularea drepturilor minorității evreiești i-ar fi deranjat sau că ar fi considerat-o ca o derogare de la principiile democrației.

Tactica pe care Federația (sau Uniunea) a fost nevoită s-o aleagă a fost rezultatul propunerii lui Filderman, făcută încă înainte de întemeierea regimului legionar. Vechiul său adjunct la Uniunea Evreilor Români, Zelțer-Sărățeanu, a propus „să se protesteze cu privire la nedreptatea și înjosirile” pe care politica guvernului le provoacă evreilor. Riposta lui Filderman la propunere a fixat metodele de acțiune ale Federației față de regimul fascist și ulterior față de regimul antonescian:

„Se propune să ne transformăm în organizație de protest și să încrucișăm brațele. Protest am făcut...Nu acesta este rolul nostru. *Noi trebuie să prevenim răul*...Datoria noastră este să prevenim relele pe care nu le mai putem înlătura odată produse²⁰. (subl. autorului)

În disputa care s-a încins, mulți dintre conducătorii Federației s-au alăturat părerilor lui Sărățeanu, și chiar Carp a îndreptățit atitudinea care cerea „a se protesta în toate împrejurările, cu toată energia împotriva degradării noastre”²¹.

Încă înainte de a afla că se pregătește formarea unui regim legionar, Filderman a cerut să se renunțe la proteste, declarate de prisos, și să se acționeze fără încetare, să se urmărească tot timpul intențiile reale ale guvernanților (pe atunci încă oamenii regelui), să se folosească toate argumentele posibile, de dorit legale, pentru a-i avertiza (și, dacă este posibil, pentru a-i împiedica) pe cârmuitorii antisemiți contra posibilelor consecințe ale faptelor lor. Și, în același timp, trebuiau pregătite grupurile, categoriile, păturile sau comunitățile care urmau să primească lovitura. Aceasta era părerea unui avocat care aduna detalii și date, folosindu-se de toate șiretlicurile pentru a câștiga procesul clientului său. În cazul acesta, clientul era colectivitatea evreiască din întreaga Românie. Un alt avocat din conducerea

¹⁸ Protocolul ședinței Comitetului Executiv al Federației din 9 septembrie 1940, Ancel, *Documents*, I, nr. 9, p. 471.

¹⁹ *Cartea Neagră*, I, p. 71.

²⁰ Protocolul ședinței Comitetului Executiv și Comitetului Central al Federației din 2 septembrie 1940. Ancel, *Documents*, II, nr. 88, p. 465.

²¹ *Idem*.

Federației a rezumat cele două atitudini, la 2 septembrie 1940, când Constituția era încă în vigoare.

Prima: pasivitatea. Proteste, declarație de nerecunoaștere a măsurilor ilegale sau anticonstituționale. Este o atitudine demnă, morală dar nu folosește. A doua: atitudine activă, argumente și texte care ar putea influența ca să atenuăm și să diminuăm pe cât cu puțință răul²².

În lunile regimului legionar, Constituția a dispărut și, împreună cu ea, necesitatea ca guvernanții să-și justifice faptele față de evrei. Exista un singur argument pe care Federația mai putea încă să-l amintească în demersurile ei: prejudicierea intereselor românești. Iar Filderman s-a folosit de acest argument de mai multe ori.

Spre deosebire de legionari, parteneri la putere, Antonescu era sensibil la argumente logice și putea fi convins că măsurile antisemite lovesc în statul român, în economia lui și în înseși planurile sale. În acest scop trebuiau studiate concepțiile politice, sociale și economice ale conducătorilor regimului și îndeosebi ale lui Antonescu, adunate informații despre ei și despre obiceiurile lor, despre prieteni și despre persoane pe care ei le apreciază și le respectă și să devii chiar un fel de psiholog, ca să le ghicești reacția la evenimente și la provocări. Filderman a procedat astfel de la începutul carierei sale. „Totdeauna”, i-a scris el lui Antonescu, „am apărat drepturile coreligionarilor mei... subordonând totdeauna revendicările noastre interesului general al țării și al poporului român”²³. Ca o consecință a atitudinii legaliste, Filderman a înțeles că legislația antisemită va provoca un lanț de consecințe în viața evreilor și, de aceea, el a cerut să se facă pregătiri din timp pentru a găsi soluțiile cele mai adecvate: „Pentru aceasta, trebuie în primul rând să avem toate datele problemelor, furnizate de o Direcțiune a statisticii bine organizată”. La propunerea lui, a fost creată direcția care a avut în frunte cel mai bun specialist evreu din acest domeniu, M.D. Camil²⁴.

Un alt important instrument auxiliar în activitatea lui Filderman și a Federației a constituit-o revista presei cotidiene, pregătită de ziariști și avocați evrei. Aceste persoane citeau zilnic presa, îndeosebi cea antisemită, pentru a depista declarații și expresii antisemite și îndeosebi știri cu privire la legi, hotărâri și impozite care urmăreau să lovească în evrei. Și aceasta pentru a permite conducerii Federației să conceapă o tactică de prevenire, de ușurare sau de avertizare la timp.

²² Intervenția avocatului Caudel la aceeași ședință. *Idem*.

²³ Memoriul lui Filderman către Antonescu, 16 septembrie 1940. Din: Ancel, *Documents*, I, nr. 99, p. 486.

²⁴ Protocolul ședinței Comitetului Executiv al Uniunii Comunităților din 22 august 1940, *Idem*, nr. 85, p. 460; vezi și protocolul ședinței Comitetului Executiv al Uniunii Comunităților din 15 noiembrie 1940, *Idem*, II, nr. 5, p. 6. Camil a pregătit „o dare de seamă statistică despre victimele evreiești în timpul pogromurilor”, 21 martie 1941, *Idem*, nr. 90, p. 334-339.

Date publicate în aceste ziare și care contraziceau declarațiile oficiale au fost folosite, după aceea, ca material „de acuzare” în demersurile și memoriile Federației²⁵.

După instalarea regimului legionar, a devenit limpede că este necesară o anume tărie de caracter nu numai ca să te afli în fruntea Federației dar chiar pentru a îndeplini funcția de președinte de comunitate sau de membru în conducere, fie și într-o localitate periferică, sau poate tocmai acolo. Reprezentanții populației evreiești au servit imediat ca obiectiv de intimidare, de urmărire, de torturare și de alungare.

Legionarii vedeau în ei și în rabini (și în oricine servea în sinagogi) principalii „adversari” ideologici care trebuiau înfrânți și înjosiți pentru a zdrobi, după aceea, întreaga comunitate. Președinții comunităților și membrii conducerii se recrutau, de obicei, dintre evreii înstăriți sau intelectuali și, în majoritatea lor, erau oameni harnici și conducători pricepuți. În schimb, rabinii nu proveneau din pătura bogaților și nici funcția nu-i recompensa cu un venit acceptabil. „Este curios”, a spus Filderman, „că poporul evreu, care este poporul cărții, nu are grija *miniștrilor săi* (rabinilor – s.a.), care sunt cei mai nenorociți slujbași ai comunității”²⁶.

În multe localități teroarea legionară a început cu acte de violență, cu arestări și torturi împotriva conducătorilor comunităților și a adjuncților lor. Conducătorii Federației trebuiau deci să dea dovadă de mult curaj ca să adune fapte, să înainteze plângeri și memorii despre exploziile de furie legionare și să descrie suferința populației evreiești în fața miniștrilor legionari, care, ei înșiși, se aflau în fruntea acțiunilor sau le mușamalizau. Majoritatea conducătorilor evrei au făcut față presiunii și au transmis un tablou veridic al celor petrecute în comunitățile lor. Filderman știa că există o limită a suferinței și a capacității de rezistență a colegilor săi. De aceea, a semnat singur câteva din memorandumurile adresate ministrului de Interne și lui Antonescu, către sfârșitul regimului legionar, pentru a-i apăra pe secretarii generali²⁷.

Un avocat român, Constantin Mușat, pe care „Ajutorul legionar” l-a impus să fie angajat de Uniunea Comunităților, a devenit, în scurt timp, un sol eficient și în general loial (el primea sume mari pentru serviciile făcute); era trimis la diverse comunități din toată România, aducând rapoarte demne de încredere asupra celor ce se întâmplau acolo²⁸. Importanța acestor rapoarte a fost mare, dacă luăm în

²⁵ Arhiva Filderman de la Yad Vashem cuprinde câteva volume cu revista presei. Vezi J. Ancel, ed., Arhiva Dr. W. Filderman (Fondul 8-6), Yad Vashem, Ierusalim, 1974 (ebraică).

²⁶ Protocolul ședinței Comitetului Executiv și Comitetului Central al Federației din 10 septembrie 1940, Ancel, *Documents*, I, nr. 91, p. 473.

²⁷ De exemplu, Filderman a semnat singur memoriul către Antonescu din 2 ianuarie 1941 în care făcea o critică a concepției legionare cu privire la „soluția problemei evreiești, care paralizază conducerea normală a economiei și care va avea consecințe deosebit de grave în toate domeniile”. (Ancel, *Documents*, II, nr. 51, p. 94)

²⁸ Protocolul ședinței Comitetului Executiv al Uniunii Comunităților din 15 noiembrie 1940, *Ibid.*, nr. 5, pag. 7.

considerare că, pentru evrei, o călătorie cu trenul devenise imposibilă și era plătită cu viața a sute dintre ei. Uneori legionarii nu i-au permis lui Mușat – în aparență „omul lor” în Federație – să vină în contact cu victimele terorii. Uniunea Comunităților remarcă, într-unul din memoriile sale, că la Buzău, [Mușat] nu a fost lăsat să ia contact cu victimele, ci, dimpotrivă, a fost ținut ca și arestat o jumătate de zi iar, apoi, condus la gară și supravegheat până la venirea trenului²⁹.

Federația a continuat să-l folosească pe Mușat și după căderea regimului legionar și rapoartele sale cu privire la deportarea evreilor în Transnistria au întregit registrul crimelor comise împotriva evreilor. Secretarii Federației și alți câțiva evrei au îndeplinit misiuni speciale și au vizitat, în mod deschis sau pe ascuns, comunități care se aflau în pericol, pentru a controla situația lor și a-i încuraja. Existența lor fizică a fost în general asigurată, în pofida durității regimului legionar. Conducătorii Comunităților și evrei de rând au transmis Federației bilețele, note și rapoarte, mulți dintre ei semnând descrieri ale terorii legionare³⁰.

Un curaj deosebit a demonstrat Filderman însuși, a cărui viață era permanent amenințată din cauza atitudinii sale consecvente, îndeosebi după ce conducătorii Gărzii de Fier au înțeles că are acces la Antonescu. Către sfârșitul regimului național-legionar nu mai era suficientă apărarea pe care i-o asigurau oamenii Conducătorului, și el a avut sentimentul că legionarii vor să-l lichideze. „Foarte des eram trezit noaptea de telefoane și eram blestemat și amenințat”. Legionari și polițiști legionari au făcut percheziții în locuința lui, luând cu ei produse alimentare, dosare cu corespondență personală și a comunităților evreiești, documente cu privire la emigrare și documente ale altor organizații evreiești în fruntea cărora se afla sau pe care le reprezenta. Și, în special, „memoriile originale adresate Conducătorului statului” și altor miniștri, precum și „memorandumurile oficiale și certificatele medicale ale celor care au fost torturați [și documente] cu privire la jefuirea averilor lor”. Ei l-au avertizat că „apelarea la guvern și îndeosebi la Conducătorul statului constituie o încercare de a provoca ruptura între guvern și Legiune și o instigare împotriva ordinii publice”. Filderman a telefonat Prefecturii de Poliție și Siguranței anunțându-le despre percheziție, fapt care i-a împiedicat pe legionari să-l aresteze, deoarece percheziția s-a făcut fără o dispoziție legală³¹. În

²⁹ Memoriile Uniunii Comunităților către Antonescu cu privire la teroarea legionară în câteva orașe, 30 decembrie 1940, *Cartea Neagră*, I, p. 351.

³⁰ Vezi rapoartele lui Sigu Segal și Anun Frișman din Vaslui, al avocatului Bercaru din Făgăraș, al lui Iosef Helit din Ploiești și alții din: Filderman, *Ciorna Memoriilor*, Arhiva Yad Vashem P-6/47, p. 203, 310-311, 352, 373 (în continuare, Filderman, *Ciorna Memoriilor*).

³¹ *Idem*, p. 390-393. Vezi și protocoalele cu privire la perchezițiile executate la domiciliul lui în zilele de 3 și 5 ianuarie 1941, când i-a fost confiscată arhiva. Din Ancel, *Documents*, II, nr.52,53, p. 103-104. Percheziția din 5 ianuarie a fost condusă de comisarul de poliție legionar Aristide Pădure, care a devenit unul din cei mai mari criminali din Transnistria din anii 1941-1943.

această perioadă, Filderman a primit, la fel ca și conducătorii mișcării sioniste din România, certificat special de emigrare în Palestina, dar a refuzat să facă uz de el³².

„Nu m-am folosit de el întrucât plecarea mea însemna abandonarea a sute de mii de evrei fără apărare. Aceasta ar fi fost o dezertare de la misiunea mea... Eu trebuie să rămân pe loc și să-mi îndeplinesc misiunea până la capăt. În schimb am recomandat acelor evrei [care au primit certificatele] să părăsească țara cât mai repede posibil, și [într-adevăr] mulți au plecat în străinătate”³³.

Către sfârșitul regimului legionar, două ziare antisemite au încercat să-l stoarcă de bani pe Filderman, amenințându-l că vor publica „documente compromițătoare” împotriva lui: el a respins șantajul și i-a amenințat că va prezenta o plângere la parchet³⁴. După ultima percheziție la locuința lui, Filderman a înțeles că viața îi este în pericol și a părăsit domiciliul împreună cu soția sa și s-a adăpostit la prieteni. La 21 ianuarie, un funcționar al Prefecturii de Poliție i-a comunicat că rebeliunea urmează să izbucnească în acea zi și el a intrat în clandestinitate într-un refugiu secret, ales dinainte, și fără prealab la știrea a gazdei³⁵.

În prima noapte a pogromurilor locuința sa a fost spartă și jefuită, și legionarii s-au răzbunat distrugând obiectele casnice, deoarece nu au reușit să-l omoare³⁶.

Tactica adoptată de conducerea organizațiilor evreiești

În România n-a existat o opoziție combatantă împotriva regimului lui Antonescu. La procesul său din anul 1946, Antonescu a putut să declare, pe bună dreptate, că el a apărat „opoziția” și, în ciuda faptului că a fost prezentat ca dictator, nu și-a lichidat adversarii: „Nu am avut niciodată o grevă”, a adăugat³⁷. „Opoziția”, conducătorii marilor partide care au fost scoase în afara legii încă în anul 1938 și cărora Antonescu le-a propus să se alăture guvernului său (ca persoane dar nu ca partide), sau cel puțin să trimită câțiva din oamenii lor, și ei au refuzat, această opoziție nu a luat nici o măsură fermă pentru a răsturna regimul, până în preajma zilei de 23 august 1944, ziua arestării Conducătorului în Palatul Regal, la ordinul regelui. Opoziția s-a mulțumit cu scrisori și comunicate de protest sau cu „sfaturi” date lui Antonescu, prin intermediari apropiați sau prieteni comuni, și cu mesaje către Marea Britanie și Statele Unite, deseori cu știrea și cu aprobarea lui Antonescu însuși.

³² Scrisoarea lui Ussoskin, unul din conducătorii Joint-ului din România, către Filderman, Ierusalim, 27.6.1951, Arhiva Filderman P- 6/6, p. 116.

³³ Filderman, *Ciorna Memoriilor* (scrisă în limba franceză).

³⁴ *Idem*, p. 382

³⁵ *Idem*, p. 384

³⁶ Lista bunurilor jefuite din locuința lui Filderman apare în Filderman. *Idem*.

³⁷ L. Watts, *În serviciul Mareșalului*, II, München, p.177.

Filderman, ca și conducătorii opoziției, a ales calea întâmpinărilor în scris, în încercarea de a stăvili o măsură antisemită sau pentru a o ușura. Apelurile lor au subliniat consecințele greșitelor măsuri pentru interesele românești. Când nu a fost posibilă revocarea unei hotărâri, ei s-au străduit să determine cel puțin atenuări, modificări sau amânări. Filderman și colectivul restrâns care a acționat alături de el a căutat să obțină ajutorul unor intelectuali români care nu erau molipsiți de antisemitism, intelectuali care mențineau relații bune cu Antonescu, pentru ca aceștia să predea mesaje importante, să intervină în favoarea evreilor și să-l convingă pe Conducător că greșește din punctul de vedere al intereselor românești; dar valorile morale și de dreptate nu aveau vreo influență asupra lui. Concomitent cu demersurile la liderii regimului și la Antonescu, Filderman a cerut tuturor comunităților și instituțiilor evreiești să se mobilizeze pentru a-i ajuta pe coreligionarii victime ale discriminării – evrei care și-au pierdut mijloacele de subsistență, locuințele sau dreptul de a munci. Președintele Comunității din Slatina, Sol Barat, accentua această preocupare a lui Filderman în favoarea celor pe care el îi numea „oameni mediocri și ingrați”³⁸.

Demersurile în scris către Antonescu și autorități au avut ca menire să-i aducă la cunoștință faptele legionariilor, să-i prezinte un tablou veridic al celor ce se întâmplau în toată țara și, în felul acesta, să întărească divergența de păreri dintre partenerii la putere. Filderman, care, precum am arătat, a urmărit fiecare din exprimările celor două părți, a înțeles foarte repede că între ele este un abis, dar încă nu-i era cunoscut dacă aceasta se referea și la soarta evreilor. După prima lui întrevedere cu Antonescu, la 14 septembrie 1940, a înțeles că Antonescu are concepții diferite de cele ale legionarilor cu privire la evrei.

Rapoartele apropiate zilnic către Antonescu în privința crimelor legionare și protestul contra acestora, în condiție deschise, mai sus, constituiau, în sine, acte de eroism. Responsabilitatea pentru verificarea faptelor a fost asumată personal de Filderman. Antonescu era încredințat numai de legionarii de la Ministerul de Interne nu avea săvârșit nici un act de se petreceau în țară” (Generalul Aidea, căruiu Antonescu „a dat nișura și săr ancheteze pe miniștrii legionari după măbusirea repentină” subliniind că „am ... ignoranța totală” în care trăia Antonescu cu privire la „... evreii ...”). Într-o altă vorbă de ignoranța unui militar care se concentrează asupra celor probleme de politică externă și a relaxării armatei și, în cele din urmă, eliberat în mâinile colaboratorilor săi³⁹. Memorandumurile și întâlnirile cu Filderman i-au conturat un tablou diferit, fapt care a contribuit la adâncirea conflictului cu legionarii, întrucât Antonescu, ca militar, avea o aversiune împotriva a tot ce periclitizează ordinea publică în stat. Filderman și conducerea evreiască erau convingși, încă în etapa inițială a

³⁸ Arhiva Filderman, P- 6/57, p. 224; *Ciorna Memoriilor*, P-6/47.

³⁹ „Curierul Israelit”, 22.10.1944

Holocaustului, că alternativa la Antonescu o constituie exterminarea generală a populației evreiești, deși cuvântul exterminare încă nu fusese auzit pe cuprinsul Europei⁴⁰. Carp rezuma astfel tactica evreiască: „Sutele de memorii care cuprindeau dureri și suferințe evreiești din toate colțurile țării și arătau toată groaza și oroarea lăsate pretutindeni de legionarismul ucigător și distrugător nu erau menite să menajeze pornirile sălbatice ale Conducătorului Statului, dar puteau avea darul de a limpezi orizontul acestui ambițios, pentru a vedea cum se zdruncinau temeliile statului, periclitându-se astfel situația lui personală”⁴¹.

Al treilea scop – în afară de adâncirea prăpastiei dintre cei doi parteneri la guvernare – a fost obținerea unui angajament din partea lui Antonescu să respecte proprietatea evreiască, și mai târziu, când a devenit clar că aceasta este imposibil, să le respecte măcar viața. Această atitudine s-a pus în valoare în întrevederea lui Filderman cu Antonescu, la 14 septembrie. Și cu toate acestea, bătălia dusă de conducerea evreiască a obținut doar un succes parțial, întrucât legionarii erau stăpânii străzii și au ignorat majoritatea dispozițiilor și ordinelor lui Antonescu, și nu doar referitor la evrei. Numai confruntarea militară a pus capăt aplicării planurilor lor antisemite.

Este greu de urmărit zbaterea conducerii evreiești în această epocă. Ea a cuprins toate domeniile vieții, așa cum și legionarii au acționat în toate aceste domenii.

Conducerea evreiască a început prin încercarea de a păstra avutul evreilor și puținele drepturi care le mai rămăseseră și a terminat prin concentrarea tuturor eforturilor pentru a le salva viața. Într-adevăr, ea n-a reușit, în majoritatea cazurilor, să schimbe hotărârile antisemite ale legionarilor și, îndeosebi, n-a reușit să evite teroarea și mare parte din jaful averilor evreiești. Dar a reușit să evite marea vărsare de sânge pe care au vrut-o legionarii și este de presupus că erau și în stare s-o înfăptuiască, dacă s-ar fi menținut la putere, având și ajutorul naziștilor.

Prima etapă, de tatonări și căutări într-o situație care se modifica zilnic în defavoarea evreilor, a scos la iveală faptul că evenimentele au surprins conducerea nepregătită, așa cum prăbușirea granițelor și ofensiva germană în Apus i-a surprins pe politicienii români. Majoritatea conducătorilor evrei – cu excepția conducătorilor sioniști – trăiau ruși de soarta confrăților lor din afara României. Schimbările în rău pentru evrei au fost atât de rapide și șocurile din interiorul *establishment*-ului român atât de puternice, încât regimul n-avea nici timp și nici dorință de a rezolva plângerile evreilor. Același regim care a fost zguduit până în temelii de dezastrul

⁴⁰ *Cartea Neagră*, I, p.72

⁴¹ *Idem*, p. 73. O dovadă a succesului acestei atitudini a dat-o Antonescu însuși, când pe unul dintre memoriile prezentate lui de Federație a notat: „Eu nu protejiez pe jidanii care sunt vinovați în mare parte de nenorocirile ce s-au abătut asupra acestei țări. Dar nu pot să tolerez, ca Șef al Guvernului, acte care compromit acțiunea de revendicare prin liniște și ordine... acte ușuratec ale unor oameni care nu-și dau seama cât rău fac țării și Mișcării Legionare”. *Ibid.*

național a creat și rutina antisemită, continuând să acționeze în virtutea inerției. La începutul lui septembrie, când numele lui Antonescu încă nu se făcuse auzit în cercurile politice iar legionarii nu știau dacă îi așteaptă ascensiunea la putere sau o nouă vărsare de sânge, guvernul român (care nici el nu știa dacă va rămâne la putere până a doua zi) a numit o comisie militară care să studieze posibilitatea ca evreii „să presteze o muncă sau o plată repartizată pe perioade, în fiecare an la infinit”⁴². Intenția era clară: muncă obligatorie. În același timp, au devenit evidente intențiile guvernului de a-i impune pe evrei la taxe speciale, care constituiau o punere în aplicare a Statutului evreilor în diverse domenii ale vieții.

Conducerea evreiască a ripostat, arătându-se surprinsă și jignită de atitudinea față de populația discriminată și încercând, în același timp, să atenueze noile lovituri, care constituiau, de fapt, realizarea primelor etape ale „visului antisemit român”. Conducătorii Federației subliniau, în ședințele lor, participarea la durerea României și a poporului ei față de marile dezastre. În memoriul prezentat, la începutul lui septembrie, cu privire la excluderea elevilor și profesorilor evrei din școlile de stat mai apăreau încă fraze care subliniau ofensa adusă de nedreptatea dureroasă făcută „fiilor credincioși ai țării” și „corpului didactic evreiesc, pregătit în școala românească și însușit de sentimentele românești”⁴³. Astfel de riposte n-au făcut nici o impresie asupra autorităților și au rămas drept dovezi ale eșecului politicii de integrare în care au crezut generații de intelectuali evrei „asimilați”. Și, în ciuda acestui fapt, conducătorii evrei, cu excepția lui Filderman, au crezut că este vorba de un val trecător. O analiză a stenogramelor de la ședințele Federației scoate în evidență că mulți dintre ei încă nu înțeleseseră că era vorba de un proiect împotriva existenței înseși a minorității evreiești din România și nu de legi discriminatorii propriu-zise⁴⁴. În schimb, Filderman și-a dat seama că problemele principale nu erau cele cu privire la educație, sinagogi, comunități etc. ci în pericolul introducerii muncii obligatorii și alungarea a zeci de mii de evrei din sate, în urma aplicării Statutului evreilor⁴⁵.

⁴² Protocolul ședinței conducerii Federației din 2 septembrie 1940. Anecl. *Documents*, I, nr. 88, p. 464. Ministrul Apărării Naționale urma să-l primească pe Filderman la o discuție cu privire la acest subiect, dar a anulat întâlnirea în ultimul moment, din cauza incidentelor de la granița cu Ungaria: se pregătea legea care prevedea muncă obligatorie pentru evrei. (*Idem*, p.465).

⁴³ Memoriul Ununii Comunităților către ministrul Educației Naționale cu privire la excluderea evreilor din rețeaua de învățământ de stat, 17 septembrie 1940. *Idem*, nr. 103, p. 477, 482.

⁴⁴ La ședința conducerii Federației din 9 septembrie șeful rabinilor Șafran a cerut ca, în memoriul care va fi prezentat autorităților cu privire la înființarea rețelei de școli evreiești, să se sublinieze că evreii vor să înființeze și școli profesionale și și-a arătat îngrijorarea că hotărârea guvernului „pune în pericol existența Hederelor și Talmud Tora” (*Idem*, nr. 90, p. 471). La dezbaterea care a avut loc, la 10 septembrie, despre lezarea Comunităților în urma dispozițiilor ministrului Cultelor de a se închide majoritatea sinagogilor, rabinul Rabinovici a pledat pe tema separației dintre ultraortodocși și ceilalți evrei din România, întrucât „sunt mulți care cred că numai acolo [în sinagogile ultraortodocșilor] poată fi păstrat puțin din mistica și hasidismul evreiesc” (*Idem*, nr. 91, p.472).

⁴⁵ Filderman, *Cioma Memoriilor*, P- 6/47, p.91

Ofensiva continuă a regimului contra averilor evreiești și a surselor de existență ale evreilor a dus la asaltarea birourilor Federației de către toate păturile populației, cu scopul de a primi sfat și sprijin. Mulți (tocmai dintre oamenii simpli) au înțeles că nu este vorba de un val trecător ci de un adevărat război și că autoritățile vor să-i deposedeze de mijloacele de întreținere, să-i înfometeze, să le ia locuințele și să-i alunge din localitățile lor. La București soseau evrei care își riscau viața într-o călătorie cu trenul pentru a raporta situația, iar alții îi trimeteau lui Filderman lungi expuneri cu privire la suferințele lor, cerându-i o soluție rapidă. Însă Filderman și Federația nu puteau să-i salveze și aceștia își exprimau nemulțumirea și se plângeau. Cei mai gălăgioși în critica lor au fost intelectualii. Scriitorul Alexandru Dominic l-a acuzat pe Filderman că „nu face nimic pentru intelectuali” și că, în mod neoficial, ei au fost boicotați de la începutul verii lui 1940, încă înainte de intrarea în vigoare a legilor și hotărârilor discriminatorii; Filderman s-a apărat și a profitat de această ocazie pentru a defini îndatoririle unui conducător evreu așa cum le înțelegea el: „Nu pot să fac tot ce mi se cere... [nu pot] să abandonez interesele generale a căror reprezentare am asumat-o ca să mă ocup de interesele personale a 20-30 de oameni... Dar ce vor zice oare miile de evrei care nu mai pot intra în categoria B dacă eu nu m-aș ocupa de ei?”

Dar ce vor zice toate generațiile viitoare dacă nu m-aș ocupa de dispoziția din Statutul evreilor privitoare la obligațiile fiscale sau de muncă...? Ce-mi vor cere miile de avocați evrei rămași fără existență? și cei una sută de mii de evrei care ar trebui în șase luni să se mute de la sate la orașe și atâția alții!”⁴⁶

Răspunsul lui Filderman a dezvăluit presiunea uriașă sub care trăia, dar și singurătatea lui. Nu regimul legionar, care în mod oficial își are începutul la 14 septembrie 1940, este cel care a deschis campania de persecuții economice. Această campanie era, pe atunci, în plină desfășurare, în urma publicării legii lui Goga, de la începutul anului 1938, cu privire la regimul cetățeniei, precum și a Statutului evreilor. Cece ce părea a fi declanșarea persecuțiilor legionare constituia, de fapt, repercusiunile aplicării Statutului în domeniul slujbelor, educației, comerțului ș.a. Legionarii și-au inaugurat regimul prin persecuții pe fond religios, prin boicot economic, prin ocuparea cu forța de afaceri și magazine și prin teroarea fizică. Noutatea dureroasă a constituit-o decizia ministrului legionar al Cultelor și al Artei, Radu Budișteanu, de a anula statutul recunoscut al religiei mozaice, de a închide majoritatea sinagogilor și de a transfera bisericilor parte din bunurile acestora. Aceasta a fost o hotărâre antisemită de un gen inedit, care s-a adăugat la deposedarea evreilor de mijloace de existență și a determinat panică în rândurile lor. Filderman a căutat o modalitate să se întâlnească cu Antonescu și să-i prezinte campania antievreiască ca parte dintr-o problemă românească care va lovi, în cele din urmă, în economia și în bunăstarea României. Din fericire, avea legături bune,

⁴⁶ Scrisoarea lui Filderman către Dominic, 30 august 1940, Din: AnceI, *Documents*, I, nr 86, p. 462

întrucât, spre deosebire de colegii săi sioniști, el se îngrijise să cultive relații cu *establishment*-ul românesc – politicieni, șefi de partide, oameni cu poziții în economie și, îndeosebi, cu conducătorii aparatului juridic. Antonescu nu avea nici un fel de comunicare cu evreii și nici Filderman n-a ținut minte că el fusese ministru al Apărării în guvernul Goga-Cuza. „Nimeni din jurul meu nu l-a cunoscut personal”, a notat Filderman⁴⁷. Primul „intermediar” pe care l-a rugat să-i mijlocească o întâlnire cu Antonescu a fost profesorul Eftimie Antonescu, fost președinte la Curtea de Casație, cu care „avea legături excelente”. „Spre surprinderea mea îmi răspunde că mă va primi imediat căci i-a vorbit despre mine, întrucât eram colegi de clasă la liceul Matei Basarab și ținea minte de ce autoritate m-am bucurat printre colegii mei. Dar profesorul m-a avertizat: Atenție! a fost ministru în Guvernul Goga-Cuza în 1938, știe și ce ai făcut la Paris și Geneva”⁴⁸.

Eftimie Antonescu l-a avertizat pe Filderman că primul ministru este convins că evreii din România și evreii din întreaga lume sunt vinovați de căderea guvernului Goga-Cuza în anul 1938. Evreii din România ar fi ascultat, atunci, chipurile, de ordinul lui Filderman „să nu cumpere nimic” și, în felul acesta, au distrus comerțul și au dus la căderea guvernului.

Într-adevăr, la prima întâlnire, Antonescu i-a cerut lui Filderman „să dea dispoziție coreligionarilor să nu saboteze regimul”. Filderman a fost surprins de inadecvarea simțului politic al generalului, care „n-a înțeles că situația politică [internațională] s-a schimbat după 1938 și că Europa se află acum sub stăpânirea naziștilor și nu mai avem cui să ne plângem de excesele antisemitismului românesc”⁴⁹. Liderul evreu nu s-a bâlăbâit auzind opinia neîntemeiată a noului dictator despre o așa-zisă forță a evreilor din România și a lui personal și despre rolul lor hotărâtor în economia românească; el i-a răspuns că nu poate da o asemenea dispoziție pentru că evreii nu-l vor asculta. Antonescu a rămas surprins de cele auzite: „Doar evreii ascultă ce zeci de ani cuvânt cu cuvânt ordinele d-tale?”. La care Filderman i-a răspuns: „Cum vreți ca evreii să asculte de o asemenea dispoziție, dacă o voi da? Ei își vor spune, desigur, că Filderman este un fricos care vrea să-și salveze pielea și să le permită lor [legionarilor] să ne distrugă”⁵⁰. „Dv. aveți un guvern cu trei miniștri obiectivi și 17 miniștri legionari, care urmăresc jefuirea și asasinarea evreilor”⁵¹. Și i-a descris lui Antonescu acțiunile legionarilor întreprinse împotriva evreilor – anularea legalității religiei

⁴⁷ Filderman, *Ciorna Memoriilor*, P- 6/47, p.75

⁴⁸ *Idem*, P-6/26. Filderman a crezut, la început, în mod eronat că Eftimie Antonescu este fratele generalului. Antonescu l-a primit pe Filderman înaintea lui Cuza, care și el aștepta o întrevedere în sala de așteptare. Cuza s-a simțit jignit și a părăsit locul. Înainte de asta, s-a apropiat din greșeală de Filderman, s-a prezentat și i-a strâns mâna. Iără să fi auzit numele conducătorului evreu, pe care-l ura.

⁴⁹ Interviu cu Filderman, „Adișe Presc”, Rio de Janeiro, 4 iunie 1948.

⁵⁰ Filderman, *Ciorna Memoriilor*, p. 76. Acest capitol a fost publicat în periodical „Sliha”, I, 1 (februarie 1956), p. 3.

⁵¹ Note ale lui Filderman privind activitatea sa, P-6/6, p. 226.

mozaice, închiderea de sinagogi, începutul boicotului economic ș.a. Antonescu, așa cum era atunci, nu i-a înțeles nici pe legionari, considera toate aceste acțiuni drept temporare, „o săptămână a entuziasmului romantic” sau „romantica unui tineret oprimat”. Această definiție dovedește că generalul nu a pătruns adevăratul caracter al antisemitismului legionar. El a încheiat întrevederea cu o promisiune, din inițiativa lui, care a constituit după aceea baza plângerilor pe care avea să le primească din partea conducerii evreiești: „Dacă coreligionarii d-tale nu vor sabota guvernul nici pe față și nici în culise, nici pe plan politic, nici pe plan economic, populația evreiască nu va suferi deloc. Cuvântul generalului Antonescu este un angajament”⁵². Filderman a cerut un angajament în scris, „pentru a-i convinge pe evrei”, și l-a primit, precum și promisiunea de a pune capăt distrugerii economice. La această întâlnire a ieșit la iveală că Antonescu era prizonierul unor prejudecăți antisemite, și de aceea nu înțelegea caracterul terorist al partenerilor lui la putere. Scrisoarea sa, care a ajuns după patru zile, a produs euforie printre evrei, dar promisiunile făcute nu au trecut examenul realității. Înainte de întrevedere, Filderman a șovăit ce poziție să ia și cum să apară, în fața unui prim-ministru care simboliza o schimbare atât de mare în statutul evreilor. „Nimeni nu a fost alături de mine să mă sprijine”, nota pentru sine. „De două mii de ani poporul evreu luptă pentru existența lui fără arme...singurului sprijin vine întotdeauna din credința în Dumnezeu, și arma lui... Biblia. Tora, perspicacitatea sa... să nu te pleci, să nu ceri mila ci să duci o activitate legală onorabilă și curajoasă. Numai asta poate să ne fie de folos”. El a înțeles mai mult decât oricare alt evreu că Antonescu este, înainte de toate, un naționalist român și că, în ochii lui, interesele românești primează. Conducătorul evreu i-a prezentat începutul boicotului economic legionar antievreiesc din punctul de vedere al grijii față de interesele românești. Se cerea mult curaj și destulă obrăznicie să-i spui conducătorului această frază: Îndepărtarea evreilor din economie va duce imediat la înlocuirea lor cu germani, întrucât românii preferă întotdeauna politica și slujbe la stat în loc de comerț și industrie.

Generalul și-a însușit bine mesajul lui Filderman (această idee a fost accentuată timp de mai mult de o lună și de către Brătianu și de toată Opoziția) și și-a trasat la început politica față de evrei în lumina acestor avertismente: „Eu voi rezolva problema evreiască... substituind încetul cu încetul pe evrei cu români... Evreii vor putea trăi, dar nu vor putea fi beneficiarii resurselor și bogățiilor acestei țări. În România trebuie să trăiască și să fie puși în valoare mai întâi românii! Ceilalți, dacă rămân locuri libere”⁵³.

Promisiunea în scris dată de Antonescu lui Filderman și, în același timp, demiterea rapidă a ministrului Cultelor și anularea dispozițiilor acestuia, au

⁵² *Idem. Idem*

⁵³ *Idem*, „*Timpul*”, 30.9.1940.

provocat agitație în tabăra legionară și o profundă ușurare în rândul evreilor⁵⁴. Copii ale scrisorii au fost răspândite în București, spre nemulțumirea lui Filderman, „și bucuria a fost mare. Încrederea a revenit”⁵⁵.

S-a putut constata, în mod paradoxal, că atâta timp cât generalul Antonescu era prizonierul concepțiilor sale antisemite, care apreciau exagerat puterea și importanța evreilor, și atâta timp cât naționalismul său avea prioritate față de alte considerente, inclusiv apropierea de naziști, se putea evita sărăcirea totală a evreilor. Pentru mai multă siguranță, Filderman a adunat orice formulare, declarație și discurs al Conducătorului cu privire la morală, dreptate și omenie, pe care le cerea de la partenerii lui legionari, de la unguri față de românii din nordul Transilvaniei, de la Germania și Italia față de populația românească de sub stăpânirea Ungariei și față de el însuși.

Conform noțiunilor pe care le avea Antonescu despre lege, ea trebuia să promoveze și să asigure drepturile românilor, în timp ce ordinea trebuia să o mențină un stat polițist.

„Eu sunt pentru un regim intern al unui stat național-totalitar”, îi scria Antonescu lui Maniu în 22 iunie 1941⁵⁶. În întâlnirea cu Hitler de la 13 ianuarie 1941, Antonescu i-a făcut o descriere a „statului național-totalitar” așa cum îl înțelegea el.

„Nu sunt decât un soldat și ca atare pot să cred într-o reorganizare, dar niciodată într-o revoluție... Pentru mine singurul lucru indispensabil pentru viața unui popor este instrumentul care asigură ordinea, securitatea și liniștea. Aceasta este definiția unui stat polițienesc, l-a întrerupt Hitler: Dacă voiți, i-a răspuns Antonescu; dar poliția și armata trebuie să fie suficient de puternice pentru a impune ordinea indiferent prin ce mijloc”⁵⁷.

Filderman a intuit corect noile principii pe care trebuie să se bazeze apărarea evreilor și pe care să le amintească Conducătorului. Constituția, legalitatea, drepturi egale, Tratatul Minorităților, sprijinul puterilor democratice, loialitatea evreilor din România – toate acestea dispărușeră ca bază morală sau legală în apărarea evreilor. Cel mult rămăseseră, la Antonescu, câteva rămășițe de noțiuni „europene” occidentale de morală și omenie, dar ele dispăreau pe măsura întăririi alianței cu Hitler (și au „reapărut” după înfrângerea de la Stalingrad). Exprimările lui Antonescu privind dorința lui de a menține un stat întemeiat pe lege și ordine, conform noțiunilor sale naționaliste, au fost notate cu strictete în birourile Federației, după îndrumările lui Filderman, și au constituit încă un argument de

⁵⁴ Vezi copia scrisorii răspândită printre evrei. Din: Ancl. *Documents*, I, nr.105, p. 495.

⁵⁵ Filderman, *Cioma Memoriilor*, P. 6/47, p.77.

⁵⁶ Răspunsul lui Antonescu la memoriile lui Iuliu Maniu din 4 decembrie 1940 și din 22 februarie 1941, Arhiva Ministerului de Interne al României, ds. 40001, vol. 34.

⁵⁷ Barbul, *Memorial*, p. 74-75

care se putea ține seamă, după necesitate, într-o cerere, pentru a-i împiedica pe legionari să distrugă cu totul existența evreiască în România⁵⁸.

Pentru a-l convinge că lezarea religiei evreiești și închiderea de sinagogi lovește în principiile lui, Filderman a strecurat următoarele fraze într-una din adresele către Antonescu: „Populația evreiască a aflat ușurată și cu încredere că regimul pe care vă propuneți să reclădiți țara se întemeiază, între altele, pe credință și dreptate, pe lege, pe ordine și pe omenie. Ne permitem să credem că deciziile de ultimă oră sunt potrivnice idealurilor propuse de Domnia Voastră... căci ele suprimă ordinea și provoacă anarhia”⁵⁹.

Un alt exemplu de folosire a declarațiilor lui Antonescu și de prezentare a lor ca principii aplicabile și evreilor poate fi găsit în memoriul prezentat ministrului Educației Naționale cu privire la agravarea măsurilor discriminatorii împotriva elevilor și profesorilor evrei, care depășesc prevederile Statutului evreilor. „Generalul Antonescu”, se arată în memoriu, „a subliniat imperativul legalității și al omeniei”⁶⁰. Memoriul avea ca scop să-l convingă pe ministru să se mulțumească cu legea antisemită și să nu mai adauge dispoziții agravante. Trebuie notat că, în aceste memorii, au fost amintite aproape toate argumentele posibile care ar fi putut convinge un antisemit să țină seama de evrei. Iată, de pildă, cum a fost susținută cererea de a permite copiilor evrei să continue să învețe în școlile profesionale sau, cel puțin, să se permită Federației și Comunităților să înființeze asemenea școli: „Decizia ministrului Educației Naționale din 29 august 1940 nu respectă legea [Statutul evreilor] pe temeiul căreia a fost dată, nici nu respectă persoana umană, respect izvorât din viața și tradiția [și experiența] poporului român, când condamnă o populațiune loială și devotată Țării la analfabetism și la cruntă ignoranță, împiedicând-o de a emigra, căci cunoașterea unei meserii este o condiție esențială pentru emigrare”⁶¹.

Emigrarea evreilor a fost primită întotdeauna cu satisfacție de către *establishment*-ul românesc și, cu atât mai mult, de antisemiți. Ea l-a încântat și pe Antonescu, care i-a pomenit lui Filderman de această posibilitate încă la prima lor întâlnire. Filderman i-a răspuns că în anul 1937, când se putea emigra din România, Marele Stat Major al armatei a provocat eșuarea planului deoarece „nu voia să renunțe, în preajma unui război, la o sută de mii de ostași” și acum nu există vreo țară dispusă să primească emigranți. Dar, a continuat Filderman, numărul evreilor din țară s-a redus simțitor; voi convoca comitetul spre a adapta vechiul proiect

⁵⁸ Note de mână lui Filderman și marcarea acestor fragmente pot fi găsite în revista presei pregătită la Federație. Filderman a pomenit ulterior aceste principii în demersurile către Antonescu și ministrii lui.

⁵⁹ Adresa Federației către Antonescu cu privire la închiderea de sinagogi, 11 septembrie 1940, Ancel, *Documents*, I, nr. 92, p. 475-476.

⁶⁰ Memoriile Federației către ministrul de Interne, cerând inclusiv deschiderea sinagogilor, 13 septembrie 1940, *Idem*, nr. 96, p. 482.

⁶¹ *Idem. Idem.*

situației actuale, în așa mod încât de îndată ce s-ar ivi posibilități largi de emigrare, primele transporturi să poată porni⁶².

Se poate afirma, deci, că la început s-au creat relații bune între Antonescu și Filderman, relații care s-au bazat pe aparentul „consimțământ” al lui Filderman pentru principiile antisemite ale conducătorului, care păreau, atunci, conducerii evreiești mai puțin periculoase decât ideile legionarilor. Aceștia au vrut să-i lichideze neîntârziat pe evrei, deși cuvântul „exterminare” nu fusese încă pronunțat în contextul lui nazist, cunoscut. În prima etapă, până la începutul terorii legionare, Federația a promovat, sub conducerea lui Filderman, o atitudine fermă în încercarea de a-i împiedica pe legionari să acapareze mijloacele de existență ale evreilor, să mențină boicotul economic și să lovească în instituțiile comunitare și religioase. Această atitudine se bizuia pe promisiunile lui Antonescu; exista impresia că acesta este un conducător antisemit de felul celor de care România a mai avut parte și că, în ciuda persecuțiilor, va fi posibilă continuarea existenței evreiești. Federația a apărut cu îndârjire puținele drepturi care le mai rămăseseră evreilor. La 23 septembrie, Federația a trimis o circulară, către toate Comunitățile, cuprinzând instrucțiuni explicite cu privire la căile de luptă juridică împotriva încercărilor autorităților locale de a lovi în drepturile evreilor de „categoria a 2-a”. Federația recomanda acestor evrei să înainteze un apel la Tribunal. Președinților Comunităților li se cerea „să aducă la cunoștința comercianților” conținutul circularei și au fost avertizați că „ar săvârși o crimă față de populația evreiască dacă i-ar lăsa în necunoștință de cauză”⁶³.

Ministerul Educației Naționale a fost solicitat de către Federație să aprobe înscrieri de studenți evrei la Facultatea de medicină pe baza Statutului evreilor, având în vedere că interdicția nu are nici o bază legală⁶⁴. După excluderea elevilor evrei din școlile de stat, Filderman a cerut secretarului general al Ministerului Educației Naționale „ca aceste școli evreiești să fie subvenționate de stat, întrucât evreei plătesc impozite”. Ordinul dat de poliție, jandarmerie și Camerele de Comerț ca evreei să-și deschidă prăvăliile în zilele Anului Nou evreiesc (1940) a fost respins în ședința conducerii Federației: unul dintre membri, Filip Rozenștein, a afirmat că ele nu trebuie deschise: „astăzi mai ales, cu orice risc, se cere să avem demnitate omenească”⁶⁵. Vicepreședintele Comunității din Iași a arătat că, în orașul său, „S-a dovedit atunci că frica de Dumnezeu, la evrei, a fost mai puternică decât frica de Ilie Vlad Sturdza... [fiul ministrului de Externe legionar Mihail Sturdza

⁶² „Scrisoare de angajament” a lui Filderman către Antonescu din ziua de 16 septembrie 1940, în urma întâlnirii de la 14 septembrie. *Idem*, nr. 99, p. 486-487. Filderman accentua în scrisoarea lui că „trimiteră de imigranți ilegali [spre Eret] Israel] ne-a fost interzisă de fostele guverne la cererea Legației Britanice”.

⁶³ Circulara Federației către Comunități cu privire la modalitățile de evitare a prejudiciilor drepturilor celor din „categoria a 2-a”, 23 septembrie 1940. *Idem*, nr. 108, p. 499-504.

⁶⁴ Federația către ministrul Educației Naționale, 24.9.1940. *Idem*, nr. 109, p. 505.

⁶⁵ Protocolul ședinței Comitetului Executiv al Federației, 24 septembrie 1940. *Idem*, nr. 111, p. 509-511.

stătea în fruntea terorii legionare din oraș] și au închis prăvăliile de Iom Kipur, „așa cum obișnuiesc ei de când sunt evreii”⁶⁶. În adresa către ministrul Educației Naționale și al Cultelor, Federația a cerut nu numai să se permită evreilor să-și respecte sărbătorile, ci și să fie luate „obișnuitele măsuri de pază” a magazinelor evreiești. Federația amintea ministrului că legislația penală definește ca „delict împiedicarea unei persoane să exercite propriul său cult”⁶⁷.

Federația a cerut ministrului Justiției „intrarea în legalitate” și să permită avocaților evrei de a reînnoi jurământul către stat, pentru a putea să-și continue profesiunea, întrucât împiedicarea jurământului este contrarie legii⁶⁸. Dar argumentele juridice aduse de Federație și probele judiciare că deciziile luate de diverse ministere contrazic chiar și legislația antisemită în vigoare nu au ajutat, întrucât România încetase să fie un stat bazat pe lege. Sistemul judiciar încetase să funcționeze ca o autoritate care pune în aplicare legea, ignorând sistematic majoritatea violărilor legilor comise de legionari.

Promisiunile făcute de Ion Antonescu populației evreiești s-au dovedit fără acoperire. Miniștrii legionari acționau cu fermitate și fără încetare pentru a îndeplini platforma politică a mișcării lor.

În fiecare săptămână și chiar în fiecare zi o altă categorie de evrei întreținători își pierdea mijloacele de subzistență. Zi de zi, Federația riposta, dar fără folos. Filderman s-a vindecat de farmecul lui Antonescu, deși mai credea că el nu-și ține promisiunile deoarece n-a reușit încă să-i stăpânească pe legionari. Singurul rezultat pe care Filderman l-a obținut, în urma întâlnirii cu Antonescu, în afară de redeschiderea sinagogilor și anularea dispozițiilor ministrului legionar în această chestiune, l-a constituit comunicatul ministrului de Interne de la 27 septembrie 1940, că „abaterile care s-au petrecut în ultimele zile au fost îndeplinite și organizate de elemente străine mișcării legionare, pentru a face să eșueze acțiunile de refacere pe care le-a adoptat guvernul”⁶⁹.

La 30 septembrie, Filderman i-a trimis lui Antonescu, în numele Uniunii Comunităților, rezumatul tuturor măsurilor adoptate până atunci de ministere, sindicate, Camere de Comerț, autorități locale și alte organe, „contrar ordinelor

⁶⁶ S.C. Cristian, *Patru ani de urgie – Notele unui evreu din România*, București [1945], p. 15.

⁶⁷ Adresa Federației și a șef rabinului Șafran către ministrul Educației Naționale, al Cultelor și al Artelor, 25 septembrie 1940. Din: Anel, *Documents*, I, nr. 102, p. 511.

⁶⁸ Demersul Federației către ministrul Justiției, 26 septembrie 1940. *Idem*, nr. 113, p. 512. Toți avocații erau obligați, printr-un decret din 6 septembrie 1940, să redeponă jurământul de credință față de stat, inclusiv avocații evrei, cărora li s-a dat o prelungire de șase luni „să lehidizeze” activitatea lor. În una din ultimele ocazii în care a fost amintită Constituția din 1938, Federația a încercat să-l convingă pe ministrul Justiției, Mihai Antonescu, să acorde evreilor din Regat statutul de „categoria a 2-a”, „întrucât ei sunt stabiliți în aceste Provinciile de secole... au fost înecatjenii la 1848... Constituția din 1923... declarase egali pe toți românii fără deosebire de origine, rasă, limbă sau religie... Constituția din 1938 n-a introdus nici o deosebire din acest punct de vedere” etc. (Memoriul Federației către ministrul Justiției, din 26 septembrie 1940, *Idem*, nr. 114, p. 514-516).

⁶⁹ Filderman, *Cioma Memoriilor*, P- 6/47, p.128.

formale ale Domniei Voastre și cu violarea normelor legale în vigoare”⁷⁰. În memoriu erau enumerate măsurile împotriva avocaților, inginerilor, arhitecților, ziariștilor, scriitorilor și medicilor și prigoanele conduse de autorități locale și de unități de poliție împotriva evreilor în sate și în târguri. Măsurile administrative inițiate de legionari au fost ilegale, însă guvernul dorea să acorde o bază legală numeroaselor acțiuni de confiscare și expropriere a averilor evreiești. Această intenție a ajuns la cunoștința lui Filderman și, cu câteva zile înaintea de publicarea primei legi referitoare la confiscarea averilor evreiești și la alungarea evreilor din diverse ramuri economice, s-a adresat de urgență omului său de legătură cu Antonescu, profesorul Eftimie Antonescu, amintind de promisiunile făcute de Conducător, transmițându-i că se pregătesc legi discriminatorii și că „vor să reînnoiască experiența Goga”⁷¹. Filderman a încercat să fie primit în audiență de ministrul Justiției, Mihai Antonescu, dar acesta a refuzat. Mihai Antonescu nu a vrut să se întâlnească cu evrei și era fericit, ca specialist în drept, să formuleze primele legi rasiale ale regimului, așa cum a explicat el însuși în public în expunerile de motive la legile publicate în „Monitorul Oficial”. Profesorul Eftimie Antonescu nu a putut să ajute, iar Filderman nu a ajuns să se confrunte cu latura „neuropeană” a Conducătorului. Teroarea legionară a semănat panică în rândurile comunităților. Zeci de scrisori soseau zilnic de la comunitățile din întreaga Românie, prin intermediul unor trimiși speciali. Filderman a presupus că Antonescu nu cunoaște realitatea și, poate, că alt om de legătură, cu o mai mare influență, ar putea să-l convingă să acționeze împotriva legionarilor. La recomandarea vicepreședintelui Comunității din Iași, Cristian, s-au adresat amândoi unui consilier apropiat de Antonescu, prim-președinte al Înaltei Curți de Casație și Justiție, Dimitrie G. Lupu. La început, Lupu n-a înțeles de ce i se adresează lui: „Pe domnul Filderman l-am văzut în sala de așteptare, la generalul Antonescu. Are deci acces direct, fără intervenția mea”. Cristian a trebuit să-l implore pe Lupu „cu lacrimi în ochi” să accepte să-l primească pe conducătorul evreu. Cu toate că Lupu a trăit mulți ani la Iași, unde s-a desfășurat cea mai mare campanie de teroare de pe cuprinsul României, el a fost surprins când Filderman „i-a citit zeci de coli, bătute la mașină, cu expunere de fapte uluitoare, sosite din orașele țării”. Faptul a dovedit, mai mult decât orice, izolarea în care trăia populația evreiască și nepăsarea față de suferințele ei, chiar și din partea unor persoane cu intenții bune. Tonul cu care Filderman a vorbit despre Conducător l-a înfricoșat pe Cristian: „Ce crede generalul Antonescu, că germanii au și câștigat războiul? Este

⁷⁰ Memoriul Uniunii Comunităților către Antonescu din 30 septembrie 1940. Din: Ancl, *Documents*, I, nr. 121, p. 528-530.

⁷¹ Filderman către profesorul Eftimie Antonescu, 30 septembrie 1940. *Idem*, nr. 122, p. 531.

d. general emoționat de succesele lor? Eu nu sunt de părerea d-sale și l-aș sfătui să oprească sălbăticiunile legionarilor!”⁷².

Cristian a intrat în panică, după spusele lui, de „obraznicia” lui Filderman și a încercat să îndulcească impresia, dar Lupu, care nu-i simpatiza pe legionari și nu era pronazist, a primit cuvintele „cu înțelegere”. El i-a transmis lui Antonescu, în numele lui Filderman, rapoartele primite la Federație de la zeci de comunități și un memoriu despre teroarea din Iași, semnat de Cristian. La începutul lui octombrie, a apărut în presă un comunicat special al generalului care apela la dreptate și omenie pentru toți, „fără deosebire de credință”. Lupu i-a atras atenția lui Cristian asupra acestui comunicat. Dar, remarca Cristian, „Ilie Vlad Sturdza nu s-a emoționat de acest comunicat” și teroarea a continuat⁷³.

La 5 octombrie, Filderman s-a adresat de urgență consilierului lui Antonescu cu rugămintea de a interveni, pentru evitarea „săvârșirii uneia dintre cele mai înfricoșătoare neomenii – pregătirea legii de concediere a funcționarilor și lucrătorilor evrei fără preaviz și fără nici o despăgubire”: „În nici o țară din lume nu s-a săvârșit o asemenea cruzime... Unde sunt Legalitatea, Dreptatea și Omenia pentru oricine, indiferent de credință”?

Era o aluzie transparentă la comunicatul lipsit de conținut al lui Antonescu. Iată ce i-a scris Filderman lui Lupu: „Este straniu că măsurile luate împotriva avocaților evrei rămași [majoritatea au fost excluși din barourile de avocați și și-au pierdut dreptul să lucreze în meserie] au apărut în aceeași zi când d. prim-ministru, într-un Comunicat, scrie că « omul, oricărei credințe ar aparține, este tot om » și că va înfăptui «repunerea nației noastre în drepturile ei naturale pe căi legale, cu mijloace legale, cu dreptate și severitate și cu omenia cuvenită»... A decide prin lege condamnarea la moartea prin foame a unor locuitori pentru simplul motiv că sunt evrei este mai legal, drept și omenesc decât faptul izolat al unor indivizi care bat pe cineva pentru că este evreu?”.

Aceste fraze fără menajamente dovedesc, în mod clar, că Filderman nu s-a lăsat indus în eroare de promisiunile Conducătorului și că a înțeles foarte bine ce se ascunde în spatele declarațiilor lui.

Antonescu cerea, de fapt, legionarilor să aibă răbdare până ce se vor expropria averile evreilor și-i va alunga din diverse ramuri economice, dar o va face într-o formă organizată și spre binele statului.

Acest jaf i se părea lui Filderman mai periculos și mai barbar decât acțiunile legionarilor din acea etapă. El a analizat argumentele „legale” invocate la anularea autorizațiilor de muncă ale avocaților evrei și a ironizat restricțiile impuse celor

⁷² Cristian, *Patru ani de urgie*, p. 9-10.

⁷³ „Timpu”, 5.10.1940. Vezi și o culegere de comunicate ale lui Antonescu către națiune, Anel: *Documents*, I, nr. 135, p. 552. Vezi și citatul din comunicat în scrisoarea lui Filderman către Dimitrie Lupu, 5 octombrie 1940. *Idem*, nr. 132, p. 546.

puțini care și-au păstrat dreptul la muncă, de a se ocupa numai de problemele „evreilor ca persoane fizice”. El a subliniat că avocații, ziaristii, artiștii și medicii care au fost excluși sunt «elita evreilor», cei ce au luptat pe linia de foc; decorații, invalizii sau urmașii celor morți în războaiele României”⁷⁴.

Scrisoarea a fost trimisă știind, fără îndoială, că va ajunge la Antonescu. „Ce sistem de conducere curios și ce concepție curioasă despre dreptate și omenie” – așa a rezumat Filderman, „în cadru particular”, proclamațiile pompoase ale Conducătorului. Federația a continuat să amintească aceste „principii nobile”, ca argumente puternice în demersurile și plângerile ei; dar Antonescu și-a dat seama că fruntașii evreilor din România nu cred în declarațiile lui.

Miniștrii și funcționarii legionari nu dădeau nici o atenție predicilor moralizatoare ale Conducătorului. Nici miniștrii economici nelegionari n-au crezut că Antonescu se referă în declarațiile lui tocmai la nedreptatea care se face evreilor. Ministrul Economiei Naționale nu s-a arătat emoționat de argumentul încălcării legilor existente și a ignorat faptul că „Antonescu a anunțat că la temelia noului regim stă între altele legalitatea și dreptatea, care se vor da oricui o are și o cere” atunci când a dat dispoziția de excludere a suplinitorilor și a agenților de bursă evrei care nu-și pot dovedi apartenența la „categoria a 2-a”, cu toate că legea nu prevedea aceasta⁷⁵.

Federația nu a reușit să evite excluderea instrumentiștilor evrei din orchestre și teatre și nu i-a putut salva pe librării evrei care vindeau cărți și rechizite școlare de boicotul care le-a răpit mijloacele de trai, în ciuda faptului că legea n-a interzis nici unui evreu să vândă rechizite școlare⁷⁶. Nici un argument nu a reținut autoritățile să continue românizarea; nici măcar încercarea de a dovedi că interdicția impusă medicilor evrei de a-i trata pe români va lovi înainte de toate în sănătatea poporului român („4000 de medici creștini la 12.500.000 de creștini, și 1.900 de medici evrei la 330.000 de evrei”⁷⁷). Filderman a remarcat în fața lui Antonescu că nimeni nu ia în considerare înaltele sale declarații atunci când ele se referă în mod deschis la evrei: „În genere, fiecare autoritate și fiecare cetățean pare că dorește să apară mai legionar decât legionarii, în loc să țină seama de hotărârile Domniei Voastre de a legifera românizarea în etape... spre a evita experiența

⁷⁴ Adresa lui Filderman către Dimitrie Lupu, 5 octombrie 1940, *Idem*, nr. 133, p. 548; nr. 132, p. 546.

⁷⁵ Federația către ministrul Economiei Naționale, cu privire la excluderea agenților de bursă care nu fac parte din „categoria a 2-a”, 26 septembrie 1940. Din: Ancel, *Documents*, I, nr. 115, p. 517.

⁷⁶ Federația către ministrul Educației Naționale, Cultelor și Artelor cu privire la interzicerea funcționării artiștilor și instrumentiștilor evrei, contrar Statutului evreilor, 26 noiembrie 1940. *Idem*, nr. 116, p. 518; protestul Federației către ministrul Economiei Naționale cu privire la măsurile luate împotriva librarilor evrei. *Idem*, nr. 117, p. 520-521.

⁷⁷ Memoriile Federației către primul ministru cuprinzând o listă lungă de măsuri economice împotriva evreilor, 30 septembrie 1940. *Idem*, nr. 121, p. 528-529.

Goga... Nu se gândesc la interesul general și profită de acest prilej spre a realiza beneficii în dauna acestuia”⁷⁸.

Conducerea evreiască a înțeles, în luna octombrie, că nu este în stare să oprească exproprierea de averi sau excluderea din servicii și din ocupații, chiar dacă măsurile sunt contrare legii și chiar dacă Antonescu intervine, în cazurile rare în care el a făcut-o. La Călărași, de pildă, au fost date jos, la ordinul său, afișele care chemau la boicotarea prăvăliilor evreiești, dar boicotul nu a încetat, și chiar s-a extins în întreaga țară. Antonescu a intervenit, în general, în cazurile de încălcare a ordinii publice, prejudicierea instituțiilor statului, încercarea poliției legionare de a ocupa locul poliției de stat ș.a. În urma plângerilor lui Filderman, el a ordonat, la 4 octombrie, subsecretarului de stat pentru Poliție și Siguranță, Rioșanu, să comunice comandanților de poliție din întreaga țară, că „atât poliția legionară cât și orice organizație a cămășilor verzi nu are dreptul să facă nici o arestare sau descindere și nici un act de autoritate ce intră în competența Ministerului de Interne și Siguranței Generale a Statului”⁷⁹. Ordinul a devenit, în scurt timp, literă moartă, atât pentru că poliția legionară nu l-a luat în considerare, cât și pentru că poliția obișnuită a trecut în parte sub stăpânirea legionarilor.

Comunicate emise de Antonescu în urma strădaniilor lui Filderman nu au trezit nici o reacție din partea șefilor Legiunii. Comunicatul dat după întâlnirea lui Filderman cu Lupu nu i-a emoționat pe miniștrii legionari: „Oricui ar aparține omul din punctul de vedere al credinței, el este tot om și legionarul adevărat nu trebuie să uite aceasta. Cine nu ascultă de această poruncă compromite noul regim”⁸⁰. Antonescu nu era mulțumit de faptele legionarilor, printre altele, pentru că se obligase față de Filderman să asigure viața și bunurile evreilor. Cu privire la averi, el și-a exprimat mai târziu rezerva în ce privește obligația luată; și, în realitate, el s-a deosebit de legionari în această chestiune prin ritm și metodă, dar nu prin obiectivul final. În schimb, apărarea siguranței fizice a evreilor l-a preocupat în această perioadă, deoarece știa că nu se poate în același timp face o distincție între siguranța evreilor și siguranța românilor. Răspunsul său la demersurile Federației și ale lui Lupu a fost imediat și categoric. Cabinetul primului ministru a publicat un comunicat special cu o chemare către „toți cei care au fost sau vor mai fi atacați de acești pirați, să nu se lase intimidați și să anunțe imediat Siguranța Statului sau organele polițienești legale”. Comunicatul definea drept „dușmani ai regimului” pe toți cei care acționează în opoziție cu ea: „Regimul trebuie să triumfe, dar numai pe căi legale”. Concomitent cu comunicatul cabinetului primului ministru, Antonescu a publicat un comunicat separat, în care-i avertiza pe cei care îmbracă în mod

⁷⁸ *Idem*, p. 530.

⁷⁹ *Pe marginea prăpastiei*, II, p. 346; Filderman, *Ciorna Memoriilor*, p. 143.

⁸⁰ „Timpul”, 5.10.1940.

„illegal” cămașa verde, amenință oameni, case și întreprinderi, terorizează și storc bani⁸¹.

Filderman a subliniat că „încă o dată legionarii nu au luat în considerare hotărârile generalului. Prigoanele continuă, sunt arestați bărbați și femei. Sunt bătuți. Lucrurile lor sunt confiscate. Teroarea s-a răspândit în toată țara”⁸². Comunicatele lui Antonescu erau, într-adevăr, limpezi și îi condamnau, aproape pe față, pe legionari, dar evreii nu erau amintiți în ele în mod explicit, de teamă ca Antonescu să nu fie identificat ca proevreu. Federația a făcut uz de aceste comunicate în demersurile ei către autorități, adăugând și promisiunile Conducătorului: dar cine știa de lupta dusă de organizația evreiască? Apelurile și memoriile Federației nu au fost menționate de presă, cu excepția comunicatului din 24 octombrie în care guvernul afirma că au fost înaintate plângeri „neîntemeiate”.

La 9 octombrie, când devenise neîndoielnic că legionarii au ignorat apelul lui Antonescu, Uniunea Comunităților i s-a adresat, i-a prezentat campania de teroare legionară la Buzău și a adăugat că a trimis acest memoriu întrucât „a crezut în cuvântul generalului că populația evreiască nu va fi lovită”⁸³.

La 14 octombrie, Filderman a cerut, pentru a doua oară, să fie primit la Antonescu, după ce cabinetul primului ministru nu a răspuns la memoriul privind teroarea de la Buzău. În așteptarea întrevederii, Federația i-a trimis câteva din plângerile și cererile înaintate autorităților⁸⁴. În acest interval s-a intensificat războiul religios pe care legionarii îl duceau contra credinței evreiești. Comunitatea din București și multe comunități din țară au fost nevoite să evacueze cimitirele. Primarul Capitalei i-a convocat pe reprezentanții tuturor comunităților – de rit occidental, ortodoxă și sefardă – și le-a ordonat să evacueze imediat două cimitire (Sevastopol și Bellu), fără să specifice dacă să dezgroape oseminte sau numai să închidă cimitirele. Situația, i-a scris Filderman lui Antonescu, este gravă întrucât adevărata intenție a ordinului este „distrugerea comunităților noastre, cu alte cuvinte închiderea de școli, spitale, aziluri de bătrâni”. Având în vedere că statul nu mai participă la întreținerea lor, „cu toate că noi plătim impozite și pentru necesitățile religioase și pentru educație”. întreținerea acestor instituții se face – în parte – din veniturile de la înmormântări. Federația sublinia că, la București, există cimitire ale tuturor religiilor, dar numai evreilor li se cere evacuarea lor. Încă o dată i s-a amintit lui Antonescu declarația lui că fiecare om trebuie tratat în mod egal „oricărei religii ar aparține”. Federația i-a adresat un apel emoționant, rugându-l să intervină „ca morții noștri să fie respectați și religia noastră de asemenea, căci morții au tot atâta drept la respect ca și cei vii...nu poate fi mai crudă suferința...

⁸¹ „Universul”, 5.10.1940.

⁸² Filderman, *Ciorna Memoriilor*, p. 151.

⁸³ *Idem*, p.154.

⁸⁴ Vezi rezumatul a șase memorii trimise lui Antonescu la 17 octombrie 1940. Din: Ancl, *Documents*, I, nr. 140, p. 560.

decât a ne vedea împiedicați să ne îngropăm morții potrivit poruncilor Bibliei noastre”⁸⁵. Problema morților nu a făcut mai puțin apăsătoare suferința celor în viață – jaful averilor și lichidarea mijloacelor de subzistență – dar era atât de grea și de umilitoare, încât apărea ca fiind cea mai importantă în ochii conducătorului Federației. La această interdicție s-a adăugat alta: interzicerea colectării de donații pentru comunități; apoi, intimidarea, arestarea și torturarea fruntașilor Comunității și a notabililor evrei; exproprierea „legală” și ilegală a instituțiilor evreiești; eliminarea elevilor și studenților evrei din școli și universități și, o dată cu începutul anului școlar, ocuparea clădirilor școlilor evreiești de către unități militare germane și românești. Această ultimă chestiune a provocat o reacție viguroasă a Federației, în speranța că, în acest domeniu, va găsi înțelegere la Antonescu și la oamenii săi. Filderman a reușit să obțină o decizie a ministrului Educației care stabilea evacuarea din școli a tuturor celor care le-au ocupat, dar, în numeroase localități, clădirile au continuat să fie deținute de autoritățile militare sau polițienești, în ciuda faptului că reprezentanții comunităților au prezentat invadatorilor decizia Ministerului Educației⁸⁶.

Federația nu și-a fixat vreo politică privind contactele cu autoritățile și miniștrii legionari. La început, când ura viscerală a legionarilor numiți în funcții încă nu devenise evidentă, s-a continuat cu demersurile către oricine avea atribuții în a soluționa probleme privindu-i pe evrei. Nu era posibil de evitat o intervenție la ministrul de Interne, deși se afla în fruntea campaniei de teroare. Nu putea fi „trecut cu vederea” directorul general al Siguranței sau să fie ocoliți primarii orașelor, prefectii și, în general, tot sistemul guvernamental, care, în fapt, se afla în mâinile legionarilor. Un pericol de moarte îl pândea pe orice evreu care ar fi îndrăznit să pășească în sediile legionare, în comisariatele de poliție legionare sau în dispozitivele organelor lor teroriste. Aceste locuri erau cunoscute drept centre de tortură. Filderman a îndrăznit, la începutul lui septembrie, „să se prezinte” la comisariatul legionar al Prefecturii de Poliție din București „și cu un ton ferm și curajos, riscându-și viața”, a cerut să se restituie Federației transporturile de haine uzate trimise din Statele Unite pentru refugiații evrei⁸⁷.

Federația obișnuia să se adreseze ministrului de Interne, cu toate că știa că el acoperea acțiunile legionarilor și, poate, chiar le planifica, acuzându-i, în adresele ei, pe legionari de boicotul general, de jaf, de alungare, arestare și asasinare de evrei⁸⁸.

⁸⁵ Filderman către Antonescu cu privire la evacuarea de cimitire, 17 octombrie 1940, *Idem*, nr. 141, p. 561.

⁸⁶ Uniunea Comunităților către ministrul Educației Naționale cu privire la ocuparea de școli evreiești de către armată, în ciuda faptului că Statul Major a dat dispoziție să fie eliberate, 19 octombrie 1940, *Idem*, nr. 146, p. 569.

⁸⁷ Mărturia lui Moșe Ussoskin. Citat de Filderman în *Ciorna Memoriilor*, p. 100; o parte din haine au fost într-adevăr înapoiate.

⁸⁸ Vezi, ca exemplu, adresa Federației către ministrul de Interne cu privire la acțiunile legionarilor la Turnu Măgurele, 20 octombrie 1940, *Din Anel*, *Documents*, I, nr. 147, p. 569.

Culegeri de asemenea plângeri erau trimise, din când în când, lui Antonescu, și multe din acuzațiile primului ministru, în ședințele guvernului, împotriva ministrului Petrovicescu se bazau pe ele.

Atitudinea miniștrilor legionari față de Filderman, singurul care a îndrăznit să li se adreseze în timpul terorii, a fost dură. Ministrul de Interne Petrovicescu obișnuia să țipe, să amenințe și chiar să urle la Filderman. Dar nu toți oficialii legionari erau din același aluat și nu toți s-au ocupat cu jaf de bunuri evreiești. Se mai aflau între ei și idealști care doreau victoria ideii legionare dar mai aveau noțiuni „învechite” de dreptate și cinste. Unul dintre aceștia a fost directorul general al Siguranței Generale a Statului, Alecsandru Ghica, dintr-o familie aristocrată de origine greacă. El a fost un „vechi legionar din imediata apropiere de Horia Sima”. Mama lui, prințesa, și fratele său, avocatul, au dat dovadă de multă înțelegere pentru plângerile vicepreședintelui Comunității din Iași și „au fost gata să intervină amândoi la d. Alecsandru Ghica, pentru oprirea unor fărâdelegi comunicate de mine”. Cristian sublinia, în memoriile sale, faptul că: „Notele mele sunt destinate și istoricului de mâine și deci trebuie să fie strict obiective...trebuie să menționez că d. Ghica a fost dezinteresat și obiectiv în ordinele date, în toate ordinele date, la intervențiile mele, pentru îndreptarea acțiunilor nelegale ale membrilor mișcării”⁸⁹.

Legătura realizată prin intermediul lui Cristian i-a folosit și lui Filderman, care adresase, încă înainte, plângeri personale care puteau stabili „cine este periculos ordinii publice”. Ghica îl primea pe Filderman cu politețe, fără acuzații și țipete și era evident că vrea să ajute. La 31 octombrie, Filderman i-a prezentat personal lui Ghica câteva memorii, printre care unul cu privire la evacuarea de evrei și acapararea de locuințe și magazine, și Ghica a aprobat cererea de a anula aceste măsuri.

El a revenit și a accentuat din nou în fața lui Filderman decizia lui Antonescu, dar într-o formă clară, fără eschivările din comunicatul oficial menționat înainte.

Directorul General al Siguranței a cerut să se atragă atenția populației evreiești că atunci când se prezintă legionari, dacă nu sunt însoțiți de un comisar de poliție, să nu fie primiți, până nu sunt anunțate Prefectura, Siguranța și Poliția legionară.⁹⁰

Se poate observa aici o critică voalată a unuia dintre conducătorii legionari la adresa abuzurilor camarazilor săi din mișcare, ceea ce a încurajat câțiva evrei să se opună acțiunilor teroriste și de jaf ale legionarilor. Dar, în fapt, în afară de Filderman, care a îndrăznit să se împotrivescă la descinderile făcute de „câteva cămăși verzi” în locuința lui și, în acest fel, a reușit să evite, de mai multe ori,

⁸⁹ Cristian, *Patru ani de urgie*, p.10- 12

⁹⁰ Protocolul ședinței conducerii Federației din 30 octombrie 1940, Ancl. *Documents*, I, nr. 159, p. 585.

arestarea sau poate uciderea lui, majoritatea evreilor erau înfricoșați, lipsiți de legătură telefonică și neavând posibilitatea să se comporte după regulile stabilite de legionarul civilizat.

Ghica a continuat să-și manifeste bunăvoința și Filderman a remarcat, în fața conducerii Federației, că la 15 noiembrie i-a înaintat zece memorii cu privire la suferințele populației evreiești din câteva orașe și că a obținut, în toate cazurile, „o rezoluție favorabilă sau promisiuni că se va cerceta”⁹¹.

Un exemplu semnificativ al limitelor puterii stăpânitorilor legionari în statul lor a fost lupta dusă de Federație pentru salvarea a șizeci de evrei arestați de către membrii Legiunii din județul Prahova, la Ploiești, orașul de reședință al județului. Ghica a aprobat cererile Uniunii Comunităților și i-a comunicat lui Filderman, la 15 noiembrie, că „majoritatea vor fi imediat eliberați iar numai o parte trimiși în judecată Consiliului de Război”. Evreii n-au fost eliberați⁹². Și atunci Filderman s-a adresat lui Sima, care a promis că va interveni și, într-adevăr, a vizitat locul și a ordonat să fie eliberați. Majoritatea au fost eliberați, dar unsprezece evrei, în frunte cu rabinul Friedman, au fost asasinați. Comandanții legionari din județe și-au păstrat cu îndârjire libertatea de acțiune. Cazul a deschis o cale pentru aranjamente personale cu cei care puteau soluționa pe plan local conflicte pe care legionarii înșiși le creaseră.

Federația s-a ocupat, în general, de probleme de ansamblu, privind întreaga populație evreiască, sau de izbucniri de ură legionară într-un anumit domeniu sau într-un oraș anume. În Moldova, regiunea cu cea mai mare concentrare de evrei, s-a simțit nevoia unei organizări locale care să se ocupe de situațiile ce apăreau zilnic. La 20 octombrie 1940, a avut loc o conferință în clădirea Comunității din Iași cu participarea unor reprezentanți din 16 comunități. Ei au hotărât „uniformizarea activității, în legătură cu noul regim legionar” și numirea lui Cristian drept reprezentant special în contactele cu autoritățile⁹³.

Activitatea lui Cristian și legăturile sale cu Ghica, care au determinat deschiderea unei anchete privind faptele legionarilor din oraș, n-au rămas fără răspuns. Cristian a fost arestat și anchetat: „Întrebările erau care mai de care mai stupide. Sturdza îmi ceruse în primul rând «să ridic puțin perdeaua», numai puținel, ca să vadă, zicea el, ceva, ceva, din «misterele evreilor». Îmi mai ceruse să-i divulg «planurile evreilor», în care eu, fără îndoială, sunt inițiat până în detalii”⁹⁴.

Cu toate că amploarea terorii din Iași era cunoscută conducătorilor Comunității, totuși întâlnirea cu „realitatea” l-a zguduit pe conducătorul local,

⁹¹ Protocolul ședinței Comitetului Executiv al Uniunii Comunităților, 15 noiembrie 1940. *Idem*, II, nr. 5, p. 7.

⁹² Cristian, *Patru ani de urgență*, p. 12.

⁹³ *Idem*.

⁹⁴ *Idem*, p. 21.

atunci când a văzut, cu propriii ochi, victimele, din postura de deținut al închisorii militare din oraș. Erau acolo sute de evrei: octogenarul Leon Hart, cel cu „pânza roșie” descoperită pe dulap, și hahamul Segal din Piatra Neamț, la care s-a „găsit” un revolver. Și atâția și atâția care „au insultat” armata română, care au „proferat” insulte la adresa generalului Antonescu, și atâtea alte delictе, născocite cu diabolică și absurdă imaginație, de polițiști, de jandarmi și de agenți provocatori, băgați pretutindeni... „S-a întâmplat înainte de arestarea mea, ca rabinul Aschenasi să fie târât zilnic la Curtea Marțială, pentru «delictul» de a fi bătut până la sânge un băiat creștin, în localul... sinagogii”⁹⁵.

Bunăvoința unor funcționari superiori, ca de exemplu Ghica, nu a fost tradusă, în general, în gesturi corecte la nivelul inferior. Dar însuși faptul că s-a putut găsi înțelegere la un legionar atât de important a surprins în mod pozitiv. Dacă România legionară ar fi fost un stat normal, ar fi putut fi evitate, datorită activității Federației, câteva din dezlănțuirile înfricoșătoare ale mișcării legionare. Lupta lui Filderman a fost consecventă și energică, și el a exploatat orice ocazie și orice breșă pentru a evita înăsprirea situației. Așa, de pildă, după ce o bandă legionară a făcut o percheziție la locuința lui, la 4 noiembrie, și a sechestrat alimente pentru „Ajutorul legionar” sub pretextul că cantitatea găsită depășește necesitățile familiale, Filderman a obținut de la Ghica o dispoziție în scris să se clarifice cine a ordonat percheziția. În urma dispoziției, unul dintre comandanții poliției legionare a cerut, post-factum, de la poliția statului, să sechestreze produse alimentare de la „jidantul Filderman” și, în felul acesta, toată acțiunea a devenit „legală”. Filderman a transformat o problemă personală într-una generală și a protestat cu energie împotriva folosirii termenului de „jidant” în documente oficiale: „Protestez contra întrebuirii de termeni nelegali, căci legea cunoaște numai „evreu” iar nu jidan; nu putem accepta folosirea de termeni jignitori în acte oficiale”⁹⁶.

Protestul a dat rezultate parțiale și termenul „jidant” a dispărut din unele documente oficiale. În această permanentă înfruntare n-au existat victorii ușoare și nici victorii finale. Autoritățile s-au concurat între ele care va fi mai legionară și care va inventa mijloace mai numeroase și mai originale de a lovi în evrei. Poliția din București a ordonat ca evreii să evacueze o zonă declarată militară. Aproape două treimi din evreii Capitalei locuiau în această zonă, fixată în mod arbitrar, se pare, printre altele, pentru a lovi în evrei și a-i transforma în strămuțați. În apelul către Antonescu s-a accentuat că printre viitorii evacuați vor fi și persoane care au participat la războaiele României⁹⁷.

⁹⁵ *Idem*, p. 24.

⁹⁶ Filderman către secretarul general al Siguranței, 6 noiembrie 1940. Din: Anel, *Documents*, II, nr. 2, p. 3.

⁹⁷ Federația către primul ministru Antonescu cu privire la evacuarea evreilor din zona militară a Bucureștiului, 18 octombrie 1940. *Idem*, I, nr. 143, p. 564.

Apelul nu a primit răspuns, și atunci Filderman s-a adresat comandantului poliției Capitalei, „care a acceptat să-i lase pe evrei pe loc, cu condiția să garantez cu viața mea că nu vor încălca legile. S-au pregătit liste [nominale] și am semnat pe fiecare listă: garantez cu viața mea că acești oameni nu vor încălca legile și nu vor face propagandă dușmănoasă”⁹⁸. Riscul personal pe care și l-a asumat Filderman a fost deosebit de mare, într-un stat care căuta și „găsea” cât mai mulți comuniști.

Nici un conducător evreu nu s-a aflat într-o situație asemănătoare și nici prefectul legionar al poliției nu a cerut de la alți evrei să semneze. În același timp, și pe umerii frunțașilor populației evreiești din provincie apăsa o mare răspundere, întrucât ei nu puteau să se aștepte la vreo apărare de undeva, în afară de Federație. Multe dintre inițiativele conducătorilor legionari locali au avut, din capul locului, scopul de a storce bani de răscumpărare de la comunități, de la bogătași, de la soții, de la soți, de la părinți. „Corupția..., a notat Cristian, a fost singura noastră armă de apărare”⁹⁹. Corupția a fost, se pare, cea care a contribuit la salvarea Comunității din Iași de o soartă asemănătoare cu a surorii sale de la București, cu toate că au existat și alți factori.

La sfârșitul lunii decembrie 1940, comandantul Legiunii la Iași, Sturdza, s-a adresat prin intermediari conducătorilor Comunității și le-a propus o „afacere”: încetarea terorii, eliberarea a sute de evrei arestați sub acuzații false și eliberarea lui Cristian. El a cerut, pentru sine, 12 milioane de lei și, conform celor mai bune tradiții balcanice, s-a convenit, după tratative, „suma de șase milioane care va fi plătită în rate lunare”. Sturdza a primit prima rată de două milioane de lei, dar nu și-a respectat obligația de a-l elibera pe Cristian, probabil pentru a șterge urmele afacerii, și Cristian a fost trimis în lagărul de la Târgu Jiu. Evreii din Iași au fost salvați de pogromul preconizat pentru ianuarie, și nici până în ziua de azi nu se cunoaște o explicație: cruțarea Iașului să se fi datorat celor câteva milioane pe care le încasase Sturdza de la Comunitate sau speranței de a primi și restul de milioane, rămas în curs de plată? Cred că a doua ipoteză e mai probabilă¹⁰⁰.

Asemenea „aranjamente locale” s-au făcut la toate comunitățile, dar Iașul a avut statut special în rândurile legionarilor, care-l considerau o bază importantă. În oraș trăiau, atunci, circa 40.000 de evrei. Filderman personal nu a folosit arma mitei. Unica excepție a constituit-o plata unui salariu lunar unui funcționar la Comandamentul poliției legionare, care îi furniza la timp informații privind campanii legionare împotriva evreilor și informații generale despre planurile lor.

Cu cât se intensifica teroarea, Filderman devenea ținta principală a furiei legionarilor, și datorită faptului că unii dintre asistenții lui se temeau să-și asume răspunderi iar pe alții el îi acoperea personal, pentru a nu-i expune la torturi.

⁹⁸ Filderman, *Ciorna Memoriilor*, P-6/47, p. 167.

⁹⁹ Cristian, *Patru ani de urgie*, p. 15.

¹⁰⁰ *Idem*, p. 28.

Presiunea la care era supus era foarte mare, și el a suportat-o singur: mulți dintre fruntașii populației evreiești l-au părăsit de frica primejdiei¹⁰¹. Rezistența lui împotriva crimelor legionare, exploatarea adversității dintre Antonescu și asociații lui la putere, încăpățânarea și „obraznicia” de a indica precis vina – toate acestea n-au rămas fără rezultate.

Antonescu s-a folosit de faptele și datele cuprinse în memoriile Federației pentru a-i critica pe miniștrii legionari, avertizându-i de consecințele acțiunilor lor. Ședința guvernului din 22 octombrie a fost consacrată, aproape în întregime, incidentelor relatate de Filderman și, la sfârșitul ei, s-a publicat un comunicat oficial. La ședință au participat, în afară de Antonescu, ministrul de Interne Petrovicescu, ministrul Educației Naționale Brăileanu, ministrul de Externe Sturdza și ministrul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale Iașinschi – toți aceștia, oamenii Legiunii, precum și subsecretarul de stat Rioșanu și ministrul Economiei Naționale Corneliu Grigorescu (fideliul lui Antonescu). Principalele dezbateri s-au referit la memoriile prezentate de Federație și de Uniune sub semnătura lui Filderman și a unuia dintre secretarii generali. În concluzie, „s-a constatat că s-au făcut guvernului numeroase reclamațiuni, care au fost găsite neadevărate”. Comunicatul guvernului îl indica pe Filderman ca responsabil pentru minciuni. În comunicat se amintea trei asemenea plângeri din cele 33 prezentate:

1. Filderman s-a plâns că la Piatra Neamț nu se permite îngroparea nici unui evreu până nu se plătesc taxe în favoarea mișcării legionare. Rabinul șef din Piatra Neamț și conducătorii comunității locale au comunicat în scris că plângerea nu este adevărată.

2. Filderman s-a plâns că la Negrești, în județul Vaslui, au fost sigilate magazinele de grâne ale negustorilor evrei. S-au făcut cercetări și s-a stabilit că au fost sechestrate, conform legii, numai grânele care provin de la moșiile expropriate.

3. Filderman s-a plâns că la Răducani, județul Fălciu, au fost închise prăvăliile evreilor: și această plângere s-a dovedit neadevărată. S-a hotărât ca în viitor toți cei care vor prezenta o asemenea plângere vor fi aduși, împreună cu unitățile de anchetă, la fața locului și, în cazul în care plângerile lor se vor dovedi neîntemeiate, ei vor fi dați în judecată pentru răspândirea de știri false și tendențioase¹⁰².

Este vorba, aici, de proclamarea unui război împotriva Federației și a persoanei care era răspunzătoare de lupta ei. În sânul populației evreiești a existat „temerea că nu voi avea curajul să prezint o nouă plângere”, nota Filderman în

¹⁰¹ După afirmațiile lui Cristian, Filderman i-a spus că nimeni din cei care-l înconjoară în comitetul de conducere nu-l ajută și nu-i este de folos (*Idem*, p. 12).

¹⁰² „Timpul”, 24.10.1940.

memoriile sale; și adăuga că guvernul nu a specificat celelalte treizeci de plângeri, care erau adevărate¹⁰³.

Nici cele trei plângeri notate în comunicat nu erau false și Filderman s-a străduit să i-o dovedească lui Antonescu. El a trimis mesageri la cele trei comunități și a chemat la o întrunire a președinților comunităților din România, „pentru a putea răspunde la atacul cabinetului primului ministru”. Rezultatul anchetei, pe care a condus-o, și dezbaterile publice ale președinților comunităților au dovedit că „recunoașterile președinților comunităților și ale rabinilor celor trei comunități au fost obținute cu forța, după amenințări și teroare”. Totodată a reieșit că legionarii care au stors cu forța recunoașterile de la președinții celor trei comunități privind inadvertența plângerilor lui Filderman sunt chiar cei vinovați de actele de teroare și torturi¹⁰⁴.

Filderman a cerut să fie primit de Conducător pentru a-i dovedi, printre altele, că a greșit atunci când a sprijinit versiunea legionarilor. El nu s-a speriat de amenințarea directă, ci a prezentat 332 de plângeri noi¹⁰⁵. De acum înainte, a hotărât, le va clasifica, adăugând un index, după categorii de crime și după orașele unde au fost ele comise, toate semnate de el și de unul dintre secretarii generali. Așa, de pildă, în prima culegere de plângeri, de la 9 decembrie 1940, capitolul despre București era împărțit după următoarele subiecte: a. evrei morți în împrejurări necunoscute; b. temple dărâmate sau ocupate; c. școli și instituții obștești sechestrate; d. arestări, bătăi, torturi; e. oprirea apei la instituții evreiești; f. locuințe particulare care au fost evacuate cu sau fără sechestrarea bunurilor; g. percheziții militare de școli, temple și imobile ale comunității; h. suprimarea presei evreiești¹⁰⁶.

În introducerea memoriului, Filderman sublinia că acel „comunicat” oficial publicat la 24 octombrie a.c., prin care se declară inexacte trei din cele cca. 30 de fapte enumerate în memoriul nostru... a avut darul să-i încurajeze pe agresori și să înspăimânte victimele. La Piatra Neamț, unde d. prefect a tolerat faptele reclamate, a trimis pe avocatul Fischer însoțit de un domn comisar să ceară evreilor declarații de... mulțumire. Unii, de frică, au dat declarații. Alții au refuzat.

Filderman a descris alte exemple de înfricoșare a evreilor pentru a stoarce de la ei mărturisiri contrare adevărului. Evreii din Orăștie au fost chemați la parchet, unde „li s-a cerut să predea numele celor care ni s-au adresat cu plângeri și li s-a

¹⁰³ Din discursul lui Filderman la 6 aprilie 1946, la recepția în cinstea lui organizată de organizațiile evreiești de la New York după fuga sa din România, p. 1, Arhiva Filderman, Arhiva Yad Vashem P- 6/Paris.

¹⁰⁴ Filderman, *Ciorna Memoriilor*, P- 6/47, p.172

¹⁰⁵ Vezi 103, p. 2.

¹⁰⁶ Memoriul Federației din 9 decembrie 1940, Anel, *Documents*, II, nr. 36, p. 49-45. În total i-au fost înaintate lui Antonescu patruzeci de memorii, documente care cuprindeau majoritatea suferințelor îndurate de evrei, dar nu toate, întrucât, așa cum am arătat, mulți s-au temut să-i raporteze lui Filderman. Vezi memoriile de la datele 9.12.1940, 11.1.1941, 12.2.1941 și 8.3.1941, Anel, *Documents*, II, doc. 35, 58, 76, 90.

cerut să semneze că nu au prezentat nici un fel de plângeri”¹⁰⁷. Pentru a ilustra curajul care se cerea de la un conducător evreu să scrie acele rânduri, trebuie amintită întâmplarea pe care a trăit-o Antonescu însuși și pe care a povestit-o miniștrilor săi în ședința guvernului din 10 ianuarie:

„A venit la mine un om bătrân și mi-a făcut o reclamație. L-am rugat să o scrie, dar mi-a spus că n-o scrie, pentru că îi e frică de moarte. Când i-am spus să-mi dea numele celor care l-au nemulțumit, n-a vrut să facă nici aceasta, tot de frica morții”¹⁰⁸.

În memoriile sale, Sima a citat Comunicatul din 24 octombrie pentru a dezvălui „campania de false declarații în care s-a specializat dr. Filderman, președintele Comunității Evreiești din România”. După ce a respins toate comentariile – plângerile evreiești, Sima recunoaște că s-au întâmplat „un număr foarte limitat de cazuri care pot fi atribuite legionarilor... abuzuri... săvârșite de elemente care n-au avut timpul să-și însușească mentalitatea mișcării și care au crezut că se poate face dreptate românului prin mijloace expeditiv, trecând peste legile în vigoare”¹⁰⁹.

Sima însuși descrie groaza paralizantă pe care o provocau oamenii săi printre evreii din București.

După a doua audiență a lui Filderman la Antonescu, în decursul căreia conducătorul evreu i-a predat „o bibliotecă întregă” de reclamații, Conducătorul i-a cerut adjunctului său să le verifice. În reclamațiile evreilor se spunea, printre altele, că „poliția legionară a făcut percheziție în casele lor și, în decursul lor, au sechestrat obiecte de valoare”. După spusele lui Sima, nici poliția, nici Siguranța „n-au dat dispoziție de percheziție în casele evreilor, așa cum s-au plâns lui Antonescu”. L-am întrebat – adaugă Sima – pe comandantul poliției legionare din Capitală, Victor Apostolescu, dacă ordinul a pornit de la el, dar nici el nu știa nimic. Chestiunea era curiosă și gravă, „dat fiind că indivizii care devalizau casele acestor evrei pretindeau că sunt poliție legionară...Între timp, Antonescu mă îmbulzea să curm cu aceste atentate [sic!] contra proprietății private, fie ea evreiască”. Sima l-a înlocuit pe comandantul poliției legionare din București, numind, în locul lui, pe Ion Boian; și acesta „într-adevăr, a reluat cercetările cu multă energie, pentru a da de urmele acestei misterioase poliții legionare”.

S-a dovedit că cel care „a compromis” însemnele mișcării a fost „Dumitru Grozea, șeful Corpului muncitoresc legionar... care a avut năstrușnica idee să înființeze și o poliție legionară a Corpului muncitoresc, sub conducerea unui oarecare Nicolae Tudose, fără să ceară aprobare și fără să ne informeze cel

¹⁰⁷ Memoriul Federației din 9 decembrie. p. 48.

¹⁰⁸ *Pe marginea prăpastiei*, I, p. 224.

¹⁰⁹ Sima, *Era*, I, p. 295. 298.

puțin”¹¹⁰. Sima povestește, mai departe, că el, împreună cu Ghica și cu șefii poliției legionare „oficiale”, au vizitat pe câțiva evrei dintre cei ale căror plângeri au fost înaintate lui Antonescu, „pentru a mă convinge, cu ochii mei, de jafurile săvârșite. Văzându-ne pe noi, după ce-au aflat cine suntem, evreii s-au speriat de moarte și nu vroiau să declare nimic”¹¹¹.

Filderman a fost primit la Antonescu, pentru o a doua audiență, la 31 octombrie 1940, înainte de prima vizită a acestuia la Berlin. Antonescu reușise să se pună la curent cu privire la atitudinea Führerului față de evrei, și cu toate că, în mod oficial, România nu era încă membră a Axei, știa „că el este unicul conducător dintre statele Axei care întretine legături cu conducătorii populației evreiești”¹¹². Antonescu dovedea încă bunăvoință față de evrei și de problemele lor și l-a primit pe Filderman cu aceeași „amabilitate ipocrită” care-l indusese în eroare prima oară¹¹³.

El i-a promis să se ocupe de plângerile aduse: „Știi de ce ai venit. Am auzit că s-au întâmplat unele abuzuri, dar am luat măsuri și nu se vor mai repeta. Văd că ai adus iarăși o întregă bibliotecă; nu era nevoie însă de atâtea dosare și atâtea plângeri, pentru că nimic nu se va mai întâmpla”. „Domnule General, mi-ați cerut ca populația evreiască să continue activitatea și nimeni să nu lichideze. V-am ascultat cu toții, dar iată că vin legionarii care lichidează prin teroare, cu revolverul”¹¹⁴.

Filderman a trecut în revistă câteva din actele de teroare și însuși faptul că Conducătorul a avut răbdare să-l asculte dovedea ponderea pe care o acorda problemei evreiești. Printre cazurile enumerate: la Cernavodă, autoritățile i-au obligat pe puținii evrei să le predea magazinele, după care i-au maltratată și i-au evacuat din oraș; nu se respectă ordinul de a se înceta aplicarea afișelor care cheamă la boicotarea prăvăliilor evreiești; nu se permite evreilor să călătorească cu trenul; călătoria de la un oraș la altul s-a transformat într-o Via Dolorosa; evreii care îndrăznesc să călătorească sunt jefuiți, și bătuți și nimeni nu intervine (dintre autoritățile răspunzătoare de respectarea legii și a ordinii). Și încă: legionarii s-au năpustit cu revolvele în mână în clădirea Comunității Sefarde din București. L-au alungat pe rabinul șef, au evacuat instituțiile Comunității și Conservatorul de muzică și i-au aruncat afară din clădire pe toți locatarii. Ei s-au instalat acolo fără nici un drept și fără nici o autorizație legală.

¹¹⁰ *Idem*, p. 609-610.

¹¹¹ *Idem*. După afirmațiile lui Sima, el a fost surprins de faptul că în casele pe care le-a vizitat locuiau familii modeste de evrei „la care nu se puteau găsi cine știe ce bogății”. El le-a cerut „scuze în numele guvernului și le-a promis că faptul nu se va repeta”.

¹¹² Filderman, *Ciorna Memoriilor*, p. 197.

¹¹³ *Cartea Neagră*, I, p. 64.

¹¹⁴ *Idem*. Filderman, *Ciorna Memoriilor*, p. 194.

Transferul de terenuri confiscate conform legii se face cu sălbăticie, comițându-se abuzuri ieșite din comun, adevărat jaf nerușinat. La Săveni s-au confiscat animale de la negustorii evreii care niciodată n-au fost proprietari de pământuri (legea permitea confiscarea inventarului viu al proprietarului de pământuri evreu). În portul Brăila au fost confiscate zeci de vagoane de grâne de la exportatori evrei, care nici ei n-au posedat vreodată pământuri. Jandarmii fac inventarierea bunurilor imobiliare evreiești la sate și, în câteva locuri, au jefuit și bunuri casnice. La Câmpulung, primăria a redus în mod artificial suprafața orașului la o rază de trei sute de metri de la centru pentru a putea expropria legal proprietățile evreilor care s-au pomenit în felul acesta în teritoriul rural. Autoritățile sunt responsabile și de alte acte arbitrare, legate de legea confiscării pământurilor de la evrei. Le-au confiscat cimitire, care, prin natura destinației, sunt amplasate la marginea orașelor, și care acum au fost declarate teritoriu rural. Așa s-a întâmplat la Ploiești, la Buzău, la Vaslui și chiar la București. Agronomul primăriei Bacău a trimis oameni să are cimitirul, fără să existe o confiscare formală, și asta pentru a crește grâu pe un pământ fertilizat cu oseminte evreiești. „Copiii noștri au fost izgoniți, prin decizii și legi, din școlile statului. Domnul ministru Brăileanu ne-a spus cu dispreț că nu-l interesează problema învățământului nostru; să ni-l organizăm cum putem. Iată însă că școlile noastre sunt rechiziționate, prin călcarea legii, sau preluate prin violențe”¹¹⁵.

La toate plângerile, Antonescu a dat un răspuns aproape identic:

„Domnule Filderman, nu se va mai repeta”. El încă nu era cărmuitorul fascist atotputernic, așa cum s-a dezvăluit după înăbușirea legionarilor și, îndeosebi, după iunie 1941, ci un general român care nu era sigur dacă naziștii îl vor sprijini și care nu știa multe despre ei sau despre metodele lor. El voia să evite greșelile guvernului de scurtă durată al lui Goga și să refacă repede armata și economia. Antonescu s-a simțit obligat față de promisiunile făcute lui Filderman la prima lor întâlnire și frustrat de neputința de a le onora. Filderman s-a adresat logicii Conducătorului și deoarece nu era sigur că Antonescu a văzut memoriile, i-a expus, cu precizie și rapiditate, fapte care nu puteau fi contrazise. El a indicat miniștri legionari, instituții guvernamentale, autorități și chiar organe care erau sub comanda generalului, ca responsabile pentru nelegiuiri, prigoane și jaf. O asemenea îndrăzneală putea să-l coste viața, așa cum au plătit cu viața zeci de români dintre notabilii fostului regim, asasinați în noaptea de 27-28 noiembrie în închisoarea de la Jilava. După ce Antonescu l-a asigurat că va cerceta cu ministrii de resort toate memoriile, el l-a rugat pe Filderman să îndemne populația evreiască să înțeleagă împrejurările și să nu exagereze unele vexațiuni personale, pe care, de altfel, guvernul nu înțelege să le tolereze și, în sfârșit, ca populația evreiască să-și vadă

¹¹⁵ *Cartea Neagră*, I, p. 65. În expunerea aceasta au fost rezumate afirmațiile lui Filderman. Vezi și *Ciorna Memoriilor*, p. 195

liniștită de lucru... rămânând în ceea ce privește problema evreiască pe liniile ce le-a expus în prima audiență... În linii generale, evreii intrați în țară după 1919, chiar dacă au fost încetățeniți, vor trebui să părăsească țara, iar evreii băștinași vor putea să lucreze pe baza unui număr proporțional¹¹⁶.

Filderman a comunicat Federației această promisiune; dar, așa cum a subliniat, „a doua zi a reînceput teroarea”. După părerea sa, Antonescu „a făcut eforturi uriașe” să-i împiedice pe legionari să-și continue acțiunile de jaf și crime, „dar fără nici un rezultat”¹¹⁷.

Totuși, a doua întâlnire a dat rezultate mai bune decât prima și, ceea ce era mai important, era cantitatea de informație care a parvenit la Antonescu despre acțiunile legionarilor și metodele lor.

Reacțiile lui Antonescu erau rapide și se putea remarca dorința de a pune capăt dezordinilor. Tonul său față de legionari s-a înăsprit și nu numai din cauza plângerilor lui Filderman. Cu toate acestea, amploarea terorii legionarilor a crescut și ei au continuat să ignore hotărârile și muștrările Conducătorului. Totodată a sporit pericolul personal care-l pândea pe Filderman și pe câțiva dintre conducătorii de comunități. Antonescu a pus capăt, așa cum a promis, confiscării cimitirelor evreiești, cel puțin în perioada statului național-legionar. El a ordonat scoaterea afișelor care chemau la boicot și, într-adevăr, la Călărași „autoritățile au îndepărtat afișele”¹¹⁸. Dar fenomenul în sine s-a răspândit și a încetat de la sine când majoritatea prăvăliilor și a afacerilor evreiești au fost acaparate cu forța de către legionari. Antonescu a intervenit în chestiunea evacuării evreilor din centrul orașului Sibiu și i-a promis lui Filderman „să telegrafizeze comandantului poliției că-l va demite dacă nu va lăsa populația în pace”. În loc să restituie locuințele evreilor, căpeteniile legionare din județ i-au comunicat lui Antonescu „că evreii și-au oferit locuințele din proprie inițiativă”. Conducătorul a promis, de asemenea, „să interzică legionarilor să păzească la ușile de intrare în magazinele evreiești”¹¹⁹. În urma ordinului său, a fost consemnat un caz de înapoiere a unei părți din bunurile confiscate de la negustorii evrei din târgul Bucecea de către reprezentanții Ministerului Economiei Naționale, care respectau dispozițiile lui¹²⁰. Antonescu a dat o dispoziție în scris ministrului Educației Naționale Brăileanu să înceteze să facă mizerii evreilor care încearcă să înființeze o rețea de educație independentă, cerându-i să dea dovadă de puțină „omenie și legalitate” dar fără a leza interesele românești considerate „principii de bază ale regimului național-legionar”. Același atitudine a avut-o și atunci când i-a cerut ministrului să intervină împotriva legionarilor care închid școli evreiești și întrerup linii de telefon. El i-a transmis, la

¹¹⁶ Protocolul ședinței conducerii Federației din 31 octombrie 1940. Din: *Anecl, Documents*, I, nr. 159, p. 585.

¹¹⁷ *Cartea Neagră*, I, p. 65.

¹¹⁸ Filderman, *Ciorna Memoriilor*, p. 204.

¹¹⁹ *Idem*, p. 202.

¹²⁰ *Idem*, p. 208.

9 noiembrie, memoriul lui Filderman, pe care a adăugat o recomandare personală: „Să se trateze cu umanitate această problemă. Nu trebuie, prin măsurile ce luăm, să creăm butoaie cu pulbere în țară. Trebuie mers treptat, treptat la scopul unde vrem să ajungem și unde vom ajunge, dar cu altă metodă...măsurile legale...nu pot totuși admite nici omenește nici ca bărbat de stat avalanșa de samavolnicii comise împotriva lor”¹²¹.

După întâlnirea cu Filderman, i-a transmis lui Sima „biblioteca pe care i-a adus-o conducătorul evreu, și i-a ordonat lui și ministrului de Interne să deschidă imediat o anchetă precisă și să-i comunice în scurt timp rezultatele. În măsura în care se va constata exactitatea plângerilor, [ministrul de Interne] va lua măsuri directe și pe propria răspundere ca tot ce m-am angajat față de cetățenii acestei țări că voi respecta și tot ce s-a angajat Legiunea față de mine este o realitate, iar nu simple vorbe. Dacă astfel de acte continuă, eu nu pot tolera la infinit dezordinile, care dau peste cap viața țării”. Întemeindu-se pe memoriul lui Filderman, Antonescu a respins minciunile lui Petrovicescu, care „mă asigură zilnic că este liniște și [că] nu se petrece nimic”¹²². Cu toate acestea aproape că nu a existat o exprimare în „favoarea” evreilor care să nu fie însoțită de o observație antisemită a Conducătorului, de promisiunea de a „repara” nedreptatea provocată de evrei românilor, de promisiunea de a rezolva „problema” pe căi „civilizate” și ordonate în conformitate cu un plan de lungă durată, care va aduce prosperitate statului. Prin această prismă trebuie văzute rezultatele activității lui Filderman și a Federației, precum și consimțământul lui Antonescu de a rezolva plângerile lor. Antonescu însuși a avut grijă să adauge „credo-ul” său în problema evreiască la critica adusă partenerilor legionari, după ce s-a convins de adevărul faptelor prezentate de Filderman. La 9 noiembrie, Antonescu a afirmat, în prezența ministrului de Interne și a altor miniștri legionari, lucruri amintite mai înainte, dar numai acum se poate înțelege pe deplin semnificația lor: „Eu nu protejiez pe jidanii care sunt vinovați în mare parte de nenorocirile care s-au abătut asupra acestei țări. Dar nu pot să tolerez ca șef al guvernului acte care compromit acțiunea de redresare prin liniște și prin ordine”¹²³.

Conducerea evreiască a înțeles ipocrizia lui Antonescu, și asta o dovedesc scrisorile lui Filderman către Lupu; dar ea știa, de asemenea, că între două feluri de antisemitism, e preferabil cel al lui Antonescu. Conducerea evreiască nu avea alternativă: trebuia să ceară apărare lui Antonescu și să spered că el va reuși să-i convingă pe parteneri-adversarii lui.

¹²¹ *Pe marginea prăpastiei*, I, p. 164.

¹²² *Idem*, p. 165.

¹²³ *Idem*.

Legionarilor nu le-a păsat cum sunt priviți de Opoziție, și nu-și ascundeau concepțiile despre evrei. Firește că au fost nevoiți să-l liniștească pe Antonescu cu privire la acțiunile lor, dar au făcut-o după metoda proprie. Ministrul de Interne a anchetat veridicitatea plângerilor Federației așa cum a cerut-o Antonescu. A avut loc un simulacru de anchetă, iar cei care au condus-o nu erau alții decât cei vinovați de teroare – comandanți de poliție, prefecti, delegați ai ministerului de Interne și ai Siguranței. „Câteva zeci de evrei, dintre care unii mai purtau urmele cruzimilor suferite”, au fost transportați din nou la cuiburile și sediile Legiunii, pentru a fi anchetați despre plângerile pe care le-au înaintat”¹²⁴. La sfârșitul „anchetei”, li s-a cerut să semneze declarații...de mulțumire, și toți au semnat, cu excepția lui Filderman și a secretarului general al Federației, Carp.

Un exemplu al modului în care legionarii conduceau ancheta cerută de Antonescu îl constituie răspunsul prefectului județului Prahova la acuzațiile că, la mijlocul lui noiembrie, i-a silit pe evreii din Ploiești să facă muncă obligatorie. Atunci ordonase să fie obligați evreii din oraș, indiferent de vârstă și ocupație, să muncească la curățirea dărâmăturilor și la alte acțiuni de refacere după cutremurul care zguduise orașul. Acum, ministrul de Interne îl întreba pe prefect, în prezența secretarului general al Federației, pe ce bază a scos această dispoziție și prefectul a răspuns cu candoare: „Nu am luat la muncă decât oameni care nu erau ocupați. De exemplu: am văzut pe firmele medicilor mențiunea: consultații de la 1-3. Deci tot restul vremii aceștia erau liberi și puteau să muncească”¹²⁵. Ministrul de Interne Petrovicescu a dat din umeri înțelegător și a spus că explicația îl satisface.

Filderman, care a încercat să pună în aplicare recomandările lui Ghica de a se opune perchezițiilor făcute de poliția legionară și de a anunța despre ele autoritățile, a primit un răspuns clar de la „cămășile verzi” care au pătruns în locuința sa și l-au amenințat cu revolverul în mână: „legile nu mai există”¹²⁶. Filderman nu s-a speriat de această declarație anarhistă și l-a avertizat pe Antonescu că ancheta ordonată de el nu se face de către Parchet, ci, în unele localități, tocmai de către cei direct vinovați sau de către cei care erau obligați să păstreze ordinea dar n-au știut să împiedice răul... Victimele au fost silit, sub amenințări, să declare că nu li s-a întâmplat nimic¹²⁷.

O atitudine asemănătoare a demonstrat-o conducătorul evreu în contactele sale cu ministrul de Interne. În plângerile pe care i le-a înaintat la 16 decembrie cu

¹²⁴ *Cartea Neagră*, I, p. 73.

¹²⁵ Breviarul Cărții Negre a Suferințelor Evreilor din România. Arhiva Yad Vashem, Colecția România. 0-11/49a, p. 73.

¹²⁶ Plângerile lui Filderman către directorul general al Siguranței cu privire la percheziția în locuința lui din 31 octombrie 1940, 5.11.1940. Din: Ancel, *Documents*, II, nr. 1, p. 1.

¹²⁷ Federația către Antonescu despre faptele grave comise după prezentarea memoriului rezumativ din 9 decembrie 1940, 9 ianuarie 1941, *Idem*, nr. 76, p. 215.

privire la ancheta desfășurată la Târgoviște, la ordinul directorului general al Poliției de Siguranță, el a spus răspicat: „În timpul cercetării evreii au fost amenințați și în prezenta delegaților care au venit să ancheteze”¹²⁸. A doua zi, evreii, inclusiv bătrâni și rabinul comunității, au fost siliți să curețe străzile de noroi. „Aceste fapte sunt de o excepțională gravitate, căci ele constituie nu numai o ilegalitate și o neomenie dar și un act de sabotaj al autorității publice... Menționez reclamațiile anterioare că oamenii au fost crunt bătuti și schingiuiti. Din nenorocire delegații Siguranței Generale au luat declarații oamenilor față de cei ce-i bătuseră... Binevoiti a confrunta delegatul nostru cu delegații Direcției Generale a Siguranței pentru a constata adevărul”¹²⁹.

Ministrul de Interne nu avea nevoie de o confruntare cu delegații Federației pentru a cunoaște adevărul și reclamațiile Federației nu i-au ajutat mult pe evreii din Târgoviște; dar atitudinea combativă a organizației evreiești avea ca scop, înainte de toate, să-i încurajeze pe evrei și să aducă la cunoștința lui Antonescu date și fapte exacte care să-i permită să ia poziție. Federația a încercat să manevreze, în spațiul îngust care i-a rămas la dispoziție, între ipocrizia politicoasă a lui Antonescu și ura deschisă a legionarilor. Când legionarii au încercat, de pildă, să ocolească ordinul lui Antonescu de a dizolva poliția legionară și au creat, în locul ei, îndeosebi în provincie, „gărzile legionare”, Filderman și Carp au avertizat asupra înșelătoriei¹³⁰. Cu cât a crescut amploarea terorii, a crescut și cutezanța Federației de a o descrie și a o denunța și, în mod indirect, a proliferat și legislația antisemită, pe care Antonescu o vedea drept o acțiune de reparare a in justiției făcute românilor: „Prin aplicarea legilor decretate și a căilor de fapt săvârșite în numeroase orașe, 98% din populația evreiască este aruncată în brațele mizeriei și chiar împiedicată să emigreze”¹³¹.

O atitudine combativă a fost luată și față de conducătorii legionari la putere. Uneori protestele adresate ministrului de Interne erau mai energice decât cele prezentate lui Antonescu și oamenilor săi. „În țară se petrec fapte de o gravitate excepțională; oameni maltratați, unii chiar morți în împrejurări necunoscute, averi confiscate, comercianți deposedați de mărfuri și de magazine, familii întregi evacuate din locuințe și chiar din orașe, temple dărâmate și odoare sfinte pângărite, oameni pacinici arestați și reținuți zile și săptămâni fără învinuire, femei și copii

¹²⁸ Uniunea Comunităților către ministrul de Interne cu privire la ancheta despre acțiunile legionarilor la Târgoviște, 16 decembrie 1940. *Idem*, nr. 46, p. 89

¹²⁹ *Idem*.

¹³⁰ Uniunea Comunităților către secretarul general al Siguranței cu privire la acțiunile legionarilor la Piatra Neamț, 7 decembrie 1940. *Idem*, nr. 30, p. 41.

¹³¹ Protestul Federației către Antonescu privind situația evreilor, cuprinzând rezumatul măsurilor luate contra evreilor în domeniul ocupațiilor și meseriilor, 10 decembrie 1940. *Idem*, nr. 38, p. 78.

începând de la vârsta de 11 ani, comercianți, profesori, medici ridicați din case și duși în alte localități pentru a fi puși la munci grele” etc.¹³².

Acest protest este un exemplu de curaj care devenise foarte rar în ultimele zile ale regimului. Filderman a continuat să ceară, fără întrerupere, anchetarea crimelor legionare și, în ciuda faptului că majoritatea evreilor nu au mai rezistat noului examen al anchetelor legionare, a trimis lui Antonescu, ministrului de Interne și directorului general al Serviciilor de Siguranță (care a continuat să dovedească bunăvoință, și chiar să se arate în dezacord cu camarazii săi) memorii amănunțite, un fel de acte de acuzare a modului în care se desfășoară anchetele la Orăștie, la Târgoviște și în alte orașe¹³³.

Comportarea evreilor la aceste cercetări și neputința majorității de a rezista la schingiuirile sălbătice ale „anchetatorilor” legionari, pentru ca, în felul acesta, să-l susțină pe Filderman în lupta sa, i-au provocat mai întâi amărăciune, decepție și un sentiment de dezgust conducătorului evreu, dar dragostea pentru poporul său martirizat a învins orice alt considerent, el îndrăznind chiar să-și împărtășească sentimentele față de Antonescu: „Mi-am pus întrebarea dacă faptul coreligionarilor mei schingiuiți sau privați de bunurile lor – de a nega adevărul cu ocazia anchetei – nu este o lașitate de care trebuie să-mi fie rușine, dar am ajuns la concluzia că tocmai aceste declarații contrare adevărului, pe care-l pot dovedi, sunt cea mai dureroasă mărturie a terorii la care au fost supuși”¹³⁴.

Concomitent cu intensificarea terorii, interesul lui Antonescu pentru problemele evreilor a scăzut. Preocupat fiind de pregătirile pentru confruntarea cu legionarii, de refacerea armatei, de întărirea relațiilor cu Germania și de incidentele la granițele noi cu Uniunea Sovietică și cu Ungaria, el n-a mai acordat aceeași importanță păstrării ordinii și legii ca la începutul regimului său. Și este posibil, așa cum au afirmat mulți dintre asistenții lui, ca el să-i fi împins pe legionari să încerce să-l înfrunte într-o luptă pentru putere. Rezumând perioada statului național-legionar și relațiile sale cu Antonescu, Filderman a subliniat că „în ciuda repetatelor și insistențelor noastre cereri, nu ni s-a făcut dreptate”¹³⁵.

O metodă originală de luptă: comparația cu naziștii și cu fasciștii

Cea mai eficientă metodă folosită de Filderman pentru a-l convinge pe Antonescu să acționeze împotriva terorii legionare a fost compararea acțiunilor sale cu cele ale naziștilor și fasciștilor, în intenția de a dovedi că acțiunile legionarilor

¹³² Filderman către ministrul de Interne cu privire la crimele legionarilor împotriva populației evreiești, 26 noiembrie 1940. *Idem*, nr. 16, p. 24.

¹³³ Filderman către directorul general al Siguranței despre „ancheta” condusă de prefectul de la Hunedoara cu privire la jefuirea de bunuri evreiești, 3 decembrie 1940. *Idem*, II, nr. 26, p. 36

¹³⁴ Memoriul lui Filderman către Antonescu, 2 ianuarie 1941, nr. 51, p. 102.

¹³⁵ Filderman, *Ciorna Memoriilor*, P- 6/58, p. 77.

nu sunt compatibile nici cu ideologia și nici cu practicile celor ce agită steagul antisemitismului în „Noua Europă”. Această cale s-a dovedit, post-factum, ca reușită, întrucât problema evreiască a ocupat un loc infim în primele două întâlniri ale lui Hitler cu Antonescu¹³⁶. Această tactică, al cărei patent îi aparține în exclusivitate lui Filderman, se întemeia pe faptul că Antonescu era străin de mediul fascist și nu știa germana, pe dorința lui de ordine și disciplină și pe autoaprecierea exagerată: comparația cu Hitler și cu Mussolini îi întărea ego-ul.

După afirmațiile ambasadorului Germaniei, Fabricius, Ambasada germană la București nu a presat guvernul român să ia măsuri împotriva evreilor. Dimpotrivă, în convorbiri particulare cu primul ministru Gigurtu, predecesorul lui Antonescu, cu generalul Antonescu și cu Mihai Antonescu, „i-am prevenit totdeauna cu privire la acele măsuri antievreiești”¹³⁷. Este adevărat că aceste afirmații Fabricius le-a făcut la Sachen, la un tribunal german, în anul 1956, uitând să adauge că trimișii lui Himmler au fost cei care au organizat poliția legionară și alte corpuri teroriste ale mișcării și că fruntașii Gărzii de Fier s-au întors în România din Germania, unde găsiseră adăpost în zilele grele ale perioadei dictaturii regale. În general, se poate spune că legionarii au fost cei care au inițiat, au planificat și au executat campania antisemită din România și ei ar fi făcut asta cu sau fără încurajarea naziștilor care le serveau ca model. Și lui Filderman i s-a adus la cunoștință, după înăbușirea rebeliunii legionare, prin intermediul unei personalități progermane, profesorul Grigore Forțu, că Fabricius le-a atras atenția legionarilor că „în Germania nu s-au luat asemenea măsuri antievreiești în decurs de ani de zile cum au luat legionarii în câteva luni și că, dacă aceste măsuri vor continua, ei [legionarii] vor distruge țara”¹³⁸.

După întemeierea regimului național-legionar, Filderman a început să urmărească politica antisemită a naziștilor, a italienilor și a ungarilor și pentru a le compara între ele și pentru a se pregăti de viitor. El a obținut informații din circularele Congresului Mondial Evreiesc, din publicațiile Jointului și, se pare, și de la refugiații evrei care au ajuns în România. Și s-a străduit să-l lămurească pe Antonescu că ceea ce li se întâmplă evreilor din țara lui nu provine din încercarea de a-i imita pe naziști, ci din inițiative legionare care contrazic, în multe privințe, ideologia nazistă și fascistă. Spre norocul lui Filderman, cercurile guvernamentale din România n-au urmărit potopul de măsuri antisemite din Europa și exista, de asemenea, o anume confuzie în ceea ce privește situația în Polonia cucerită și divizată.

Filderman a atacat legi și decizii antisemite în diferite domenii și, printre rânduri, a introdus fraze care accentuează deosebirea dintre măsura asemănătoare

¹³⁶ Aghiotantul lui Antonescu, Magherescu, a confirmat că în această perioadă Conducătorul a avut patru întâlniri cu Hitler și nu două, dar nu există posibilitatea de a verifica această declarație; vezi *În serviciul Mareșalului* (37).

¹³⁷ Mărturia lui Fabricius la un tribunal din Sachen în anul 1956, așa cum a fost ea consemnată de Filderman în *Ciorna Memoriilor*, p. 70.

¹³⁸ Notă în urma convorbirii între Filderman și Forțu imediat după înăbușirea rebeliunii legionare. *Idem*, p. 54.

din Germania, Italia și Ungaria, și legea, măsura legislativă și acțiunea din România, în același domeniu. Încă la 27 septembrie, după excluderea copiilor evrei din școlile de stat, el a subliniat, în fața lui Antonescu, că se poate organiza într-un scurt timp o rețea evreiască de educație și că în Germania a existat o perioadă de tranziție, între anii 1934-1938, timp în care evreei au continuat să învețe în școlile de stat. „Numai de la 1938 evreei și-au organizat un învățământ propriu”¹³⁹. El a criticat cu duritate restricția impusă puținilor avocați evrei cărora li s-a mai permis să apară în tribunale – cca. trei sute din două mii –, să se ocupe „numai de chestiunile coreligionarilor lor”, adăugând că „nu există o țară în lume, nici Germania, nici Italia, nici Ungaria cu asemenea precedente legislative”¹⁴⁰. Președintele Înaltei Curți de Casație, Dimitrie Lupu, care a fost rugat să intervină în problema avocaților evrei, a primit de la Filderman o expunere generală despre Statutul evreilor din Ungaria vecină, cu sublinierea faptului că „el acordă libertate absolută liber-profioniștilor” – ingineri, medici, avocați, ziaristi și oameni de artă – și nu a redus drepturile evreilor corespunzător prin definiție „categoriei a 2-a” din România¹⁴¹. Încercarea de a-l convinge pe ministrul Sănătății să nu interzică medicilor evrei să profeseze a cuprins, în afară de date statistice, și accentuarea prejudiciului pe care o asemenea măsură îl va aduce românilor; precum și o frază care pretinde că armata germană i-a mobilizat, în rândurile ei, pe medicii evrei și că „statul german recunoaște necesitatea evreilor în economia statului, întrebuițând pe evreeii utili economiei germane”¹⁴².

Antonescu, care era iritat de îmbogățirea legionarilor ca indivizi dar nu se arăta tulburat de jefuirea în sine a averilor evreiești, și-a văzut confirmată orientarea în memoriul din 11 ianuarie 1940. Filderman sublinia că Ministerul Economiei german a ordonat „a se evita îmbogățiri nejustificate de persoane particulare... la vânzări de imobile și magazine”¹⁴³. Germanii procedează astfel întrucât nu vor să lovească în posibilitatea emigrării evreilor și pentru ca evreei „să nu cadă, în cele din urmă, în sarcina asistenței publice”, deoarece statul german continuă să dea asistență evreilor acolo unde comunitățile evreiești nu-i pot ajuta – „spre deosebire de ceea ce se întâmplă la noi”¹⁴⁴.

¹³⁹ Memoriul Federației către Antonescu despre măsurile luate împotriva evreilor la 27 septembrie 1940 în domenii diferite. Acel, *Documents*, I, nr. 118, p. 522.

¹⁴⁰ Memoriul Federației către primul-ministru cu privire la restricțiile impuse avocaților evrei care încă mai sunt autorizați să lucreze, 5 octombrie 1940. *Idem*, nr. 131, p. 545.

¹⁴¹ Filderman către Dimitrie Lupu cu privire la politica discriminatorie a guvernului față de elita evreilor din România, inclusiv restricțiile grave impuse avocaților, 5 octombrie 1940. *Idem*, nr. 132, p. 547.

¹⁴² Memoriul Federației către Ministrul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale, cu privire la restricțiile impuse medicilor evrei, 22 octombrie. *Idem*, nr.151, p.577

¹⁴³ Memoriul Federației către Antonescu din 11 ianuarie 1941. Din: Acel, *Documents*, I, nr. 58, p. 113.

¹⁴⁴ *Idem*, vezi și memoriul Federației către Antonescu din 8 martie 1941. Din: Acel, *Documents*, II, nr. 90, p. 286. Această afirmație era firește anacronică, în Germania din timpul acela.

Culmea atinsă de Filderman în campania inițiată de el pentru a demonstra că legionarii nu fac parte din consensul antisemit al lumii fasciste a constituit-o un memoriu personal prezentat la 2 ianuarie 1941, cel mai lung și mai argumentat dintre toate memoriile lui către Antonescu; el a încercat să-l convingă pe general că politica lui mai puțin veninoasă față de evrei dovedește că, de fapt, el este un bun fascist! Cei care nu sunt adevărați fasciști sunt „unii dintre conducătorii mișcării legionare” care sabotează principiile Conducătorului¹⁴⁵. Chiar prima frază sugera ideea de egalitate cu cei doi „uriași” fasciști ai lumii: „Între concepția Domniei Voastre și aceea a Führerului Germaniei și a Ducelui Italiei și a Regentului Ungariei există o perfectă identitate în ce privește soluționarea chestiunii evreiești”¹⁴⁶.

După ce a stabilit înalta poziție a Conducătorului și după ce a atras atenția că legionarii sunt cei care au sabotat această onorabilă concepție antisemită și chiar „au reușit să-și impună propria lor concepție”, provocând, în felul acesta, subminarea vieții economice, Filderman a adăugat „sentimentele de admirație” pe care le are față de dictator. „O înaltă datorie de conștiință românească” ca și „îndatoririle [sale] de conducător al evreilor” l-au determinat, arată Filderman, să prezinte acest memoriu. În continuare, Filderman a făcut o comparație amănunțită între Antonescu și colegii săi în clubul exclusiv al dictatorilor fasciști. El s-a bazat, pentru asta, pe discursul lui Hitler așa cum a fost publicat în ziarul pro-guvernamental „Timpul”, pe legile de la Nürnberg și pe legislația rasistă nazistă în ansamblul ei, precum și pe cuvântări și articole ale lui Alfred Rosenberg, „doctrinarul partidului național-socialist”, și ale altui ideolog nazist, Karl Megerle. Filderman citează și sursa germană și traducerea românească pentru a demonstra temeinicia concluziilor sale. Memoriul, care a cuprins și o expunere a măsurilor luate împotriva evreilor în Italia și în Ungaria, a avut scopul să-i dovedească lui Antonescu că atitudinea sa față de evrei se încadrează în concepțiile lui Hitler și Mussolini și, pe acest fond, se evidențiază și mai mult atitudinea sălbatică, negativă și sabotoare a legionarilor, care-i plasează în afara consensului fascist. Filderman a citat și din declarația lui Antonescu la începutul guvernării sale, făcută ziarului italian „La Stampa”, că el își propune să-i elimine pe evrei din economia românească „încetul cu încetul” și să-i înlocuiască cu români în același ritm, după ce aceștia „între timp se vor pregăti”. Și Hitler, a adăugat Filderman, a adoptat această concepție când a declarat, în decembrie 1940, „că ceea ce s-a făcut în timp de trei, patru sau cinci veacuri nu poate fi schimbat în doi, trei sau cinci

¹⁴⁵ Memoriu cu comparația între concepțiile antisemite ale lui Antonescu și cele ale naziștilor, fasciștilor italieni și unguri, precum și amănunte despre încercarea legionarilor de a sabota politica față de evrei a Conducătorului, 2 ianuarie 1941. Vezi, *Idem*, II, nr. 51, p. 94-102: memoriul a fost publicat, după eliberare, în „Curierul Israelit”, 26 noiembrie 1944.

¹⁴⁶ *Idem*, p. 94.

ani... schimbarea... a fost îndeplinită treptat”¹⁴⁷. Filderman a subliniat faptul că schimbarea în politica nazistă față de evrei a venit după asasinarea diplomatului german Von Rath, iar legile și noile măsuri antisemite adoptate de naziști constituiau „măsuri de represalii”.

„Mă servesc de lucrarea unui profesor universitar, dr. Peter Deeg, editată de unul din cei mai extremiști, Julius Streicher, și tipărită în tipografia celui mai extremist ziar antisemit, «Der Sturmer».

Am ales această carte tocmai pentru că fiind scrisă, editată și tipărită de extremiști [antisemiți] se va sesiza mai bine toată distanța ce-i desparte pe extremiștii noștri de extremiștii germani”¹⁴⁸.

După ce a expus eliminarea evreilor din Germania din diverse ramuri economice, din serviciul public și din rețeaua de educație și a subliniat că evreii în Germania mai au dreptul să primească ajutor social, Filderman a adăugat că naziștii n-au interzis cultul evreiesc, nu împiedică înființarea de întreprinderi evreiești (!), și aceasta pentru ca bunurile evreiești vândute să constituie „un echivalent real”; imobilele evreiești nu au fost expropriate. Războiul, afirma Filderman, a schimbat atitudinea nazistă față de soluția imediată și finală a „problemei evreiești”, întrucât „a împins amânarea soluționării problemelor naționale și a făcut să se dea precădere problemelor sociale și economice”¹⁴⁹. Nici armata și nici economia de război nu pot fi conduse de „calfe” sau de oameni lipsiți de experiență, fără ca asta să ducă la prăbușire și faliment economic. În Germania, continua Filderman, a intervenit o schimbare față de evrei: legile antisemite s-au oprit. Mai mult chiar, evreii au recăpătat, în fapt, libertăți și drepturi, unii dintre ei fiind întrebuințați chiar de statul și armata germană – în Germania și în străinătate, pentru necesități economice și tehnice¹⁵⁰.

Filderman a accentuat această chestiune a atitudinii Reichului și *Wehrmacht*-ului față de foștii soldați evrei și prezența unor evrei în armata lui Hitler, deoarece știa că va trezi interesul lui Antonescu. El s-a folosit de un element interesant, greu de adevărit din surse germane și, probabil, a făcut-o știind că este imposibil de verificat: chiar în armata [germanilor] aflată în țară sunt evrei care poartă uniforma germană, economiști, medici, ingineri etc.¹⁵¹.

Rosenberg, a continuat Filderman, a stabilit după izbucnirea războiului că sunt de preferat interesele economice față de ideea națională. În ce-i privește pe italieni, până în anul 1938, în regimul fascist nu a fost tolerată vreo manifestare antisemită și „în primele guverne fasciste au funcționat chiar miniștri evrei”. După războiul din Etiopia și pactul cu Germania și numai cu titlu de represalii pentru

¹⁴⁷ *Idem*, p. 95.

¹⁴⁸ *Idem. Idem*.

¹⁴⁹ *Idem*, p. 97.

¹⁵⁰ *Idem. Idem*.

¹⁵¹ *Idem*. Este probabil că nu era vorba propriu-zis de evrei ci cel mult de persoane provenite din căsătorii mixte.

propaganda evreiască, s-au decretat legi antisemite, dar regimul fascist onorează principiul stabilit de Mussolini în chestiunea evreiască: „separațiune dar nu persecuțiune”¹⁵².

Legislația antisemită în Italia nu a prejudiciat religia mozaică și a comunităților; s-a permis crearea de clase separate pentru elevii evrei; militari din armata regulată au fost demobilizați, dar și-au păstrat gradul, uniformele și onoarea; statul a retras parte din drepturile cetățenești unei părți dintre evrei, dar asta nu l-a împiedicat să le înapoieze celor de care avea nevoie¹⁵³. Filderman a continuat prin prezentarea teoriilor naționaliste a doi conducători legionari, Brăileanu și Iașinski, care au respins concepția lui Antonescu „că românul trebuie să se pregătească în Țara proprie pentru comerț și numai după aceea să pretindă să înlocuiască treptat, treptat pe jidani”¹⁵⁴. Teza lor, continua Filderman, se rezuma la „a distruge fără a te gândi la urmări sau la reconstrucție”. În cele trei luni cât au fost la putere, legionarii din România au adoptat legi antisemite care au mers mai departe decât cele introduse în Germania și în Italia: „Atunci, sau Hitler și doctrinarii germani, Mussolini și Horthy se înșală, sau România merge către un dezastru social și economic fără precedent”¹⁵⁵.

După ce a descris pe scurt potopul de măsuri antisemite luate de guvern și legionari și după ce a citat declarația lui Antonescu însuși cu privire la corectitudine, omenie, dreptate, ordine și disciplină, Filderman a adăugat și a accentuat că evreii din România n-au lovit în regim, n-au sabotat economia și au respectat dispozițiile lui Antonescu; și dacă există cineva care încearcă să dezmintă asta, în acest caz Filderman, care crede în nevinovăția coreligionarilor săi, este gata să primească orice pedeapsă dacă Conducătorul va ajunge la concluzia că evreii din România au sabotat regimul său¹⁵⁶.

Filderman a pregătit singur memoriul și se pare că l-a și dactilografiat el însuși, după ce, potrivit afirmațiilor lui, s-a convins că „germanii îl vor prefera pe Antonescu”¹⁵⁷. El trebuia să păstreze un secret absolut, să se păzească de orice scurgere de informații „care putea fi hotărâtoare pentru mine”, să se ferească să lase vreo copie în locuința sa – care devenise ținta perchezițiilor și sechestrărilor de documente, îndeosebi a memoriilor destinate generalului¹⁵⁸.

La 3 ianuarie, la o zi după ce a trimis acest memoriu, s-a făcut o nouă descindere la domiciliul lui, cu scopul „de a găsi documente sau memorii care se referă la apărarea statului”, după cum se va arăta în mandatul de percheziție emis la

¹⁵² *Idem*, p. 98.

¹⁵³ *Idem*, p. 99.

¹⁵⁴ *Idem*. *Idem*.

¹⁵⁵ *Idem*, p. 100.

¹⁵⁶ *Idem*, p. 102.

¹⁵⁷ Filderman, *Ciorna Memoriilor*, P-6/54, p. 349.

¹⁵⁸ *Idem*. *Idem*.

ordinele lui Ghica¹⁵⁹. Memoriul a fost predat generalului prin intermediul lui Eftimie Antonescu, și Filderman l-a rugat să-i transmită verbal „că legionarii pregătesc o răscoală pentru a-l demite din funcție”¹⁶⁰. Este de presupus că acest memoriu a întărit tendința lui Antonescu de a-i îndepărta pe evrei din economie și societate în mod treptat, fără să provoace zguduirii în economia românească.

Se poate dovedi că Antonescu a fost influențat de acest memoriu și de altele, analizând reacțiile sale în disputele cu legionarii în ultimele trei săptămâni ale regimului comun și după câteva din declarațiile de mai târziu ale Conducătorului. Într-una dintre ocazii, i-a scris lui Sima că acțiunile legionarilor lovesc în economie și că nu sunt compatibile cu metodele de acțiune ale naziștilor și fasciștilor: „Nu știu dacă în Italia și în Germania s-a făcut astfel. Informațiile mele sunt cu totul altele. Atât revoluția fascistă cât și cea național-socialistă nu numai că nu au dărâmat, ci s-au sprijinit pe economia burgheză. Eu nu pot dărâma și economia evreiască și pe cea liberală în același timp, fiindcă această economie este a burgheziei românești”¹⁶¹. În altă dispută cu legionarii, Conducătorul le-a amintit că Mussolini a avut până acum câțiva ani un ministru de Finanțe evreu, dr. lung, și că „Hitler a preluat în guvernul său mai mulți specialiști neîncadrați în partidul său”¹⁶².

În directivele date presei românești, după înăbușirea rebeliunii, cu privire la „Noua așezare a politicii interne – Problema evreiască”, Antonescu a stabilit că politica se va întemeia pe „naționalismul integral”, „care cere solidaritate românească unanimă și atenție încordată asupra problemelor sociale ce trebuie soluționate”. După ce stabilea că ocolirea problemei evreiești „este contrarie normalului”, el a adăugat: „Generalul Antonescu și-a luat angajamentul să rezolve problema evreiască metodic și progresiv, pentru a nu aduce dezechilibrarea vieții economice. Înlăturarea elementului străin e condiționată de înlocuirea cu forțe autohtone... Violența gestului sau a cuvântului nu rezolvă această problemă ci înjosește pe cei care o practică”¹⁶³. Aceste directive, în care se poate discerne

¹⁵⁹ *Idem*, p. 390. Vezi și procesul-verbal pentru percheziție și sechestrarea de documente la Filderman, din ziua ce 3 ianuarie 1941. Din: Ancel, *Documents*, II, nr. 52, p. 103.

¹⁶⁰ Nota 157. Conducătorul, a povestii Filderman, i-a cerut profesorului Eftimie Antonescu să-i transmită lui că „să nu fie evrei fricos”. (*Idem*) „Împrejurările au dovedit că nu eu am fost un evreu fricos dar că la postul ce răspundere la care mă aflam, zi și noapte, eram informat de tot ce se petrece în țară, în timp ce șeful guvernului nu știa decât ce-i spunea legionarul de la Interne, care constituiau o culegere de minciuni. Față de acest răspuns, n-am dezarmat. Am trimis șefului guvernului trei memorii la 9, 11 și 12 februarie, prin care arătam alte jafuri și maltratări în 34 de orașe din țară” (Filderman, *Ciorna Memoriilor*, P-6/54, p.353). Vezi și „Curierul Israelit”, 15 octombrie 1944.

¹⁶¹ Scrisoarea lui Antonescu către Sima din 21 octombrie 1940. Din: Sima, *Era*, I, p.220. Visul naționaliștilor era crearea unei burghezii românești și Antonescu sublinia acest fapt în scrisoarea sa. El s-a referit la economia „liberală” care cuprinde mai multe bunuri, inclusiv întreprinderi, bănci și afaceri pe care le-a acumulat Partidul Național Liberal în decursul anilor.

¹⁶² *Pe marginea prăpastiei*, I, p. 103-104.

¹⁶³ „Universul”, 20.2.1941.

influența lui Filderman, au stabilit începutul politicii „antisemitismului de stat” al lui Antonescu (fără legionari) față de evreii din Regat și din sudul Transilvaniei. Dar influența moderatoare a lui Filderman asupra lui Antonescu privind modul de a concepe „soluția” problemei evreiești nu a fost de lungă durată. Antonescu și-a schimbat concepția după patru luni, ca urmare a străngerii legăturilor cu naziștii în general și cu Hitler în special, și din dorința de a demonstra că el nu are legătură cu democrațiile.

Concluzie

În această luptă uriașă dusă de colectivitatea evreiască din România pentru supraviețuirea sa, conducerea evreiască a obținut succes în primul rând prin Filderman. Cu toate că a încercat zeci de ani să-i integreze pe evrei în societatea românească, și cu toate că era considerat „asimilat” de către adversarii săi sioniști, el a citit corect harta politică românească și a reușit să manevreze „problema evreiască privită ca parte din înfruntarea dintre taberele adverse la putere”. El a făcut-o fără să trădeze valorile specifice, fără să se înjosească pe el și pe puținii conaționali care l-au ajutat în încercarea, aproape disperată, de a salva viața evreilor, dacă nu era posibilă salvarea bunurilor lor.

Această încercare a dezvăluit slăbiciunile iudaismului român, conflicte interne meschine și mentalitate de evrei înfricoșați, obișnuiți să execute dispoziții și să aibă grijă în primul rând de ei și de familia lor. Numai o analiză comparativă privind conducerile comunităților din alte țări fasciste va permite să se aprecieze rezultatele și eroismul conducerii evreiești din România. O asemenea cercetare încă nu s-a făcut. Federația nu a reușit să împiedice alungarea evreilor din sate, acapararea cu forța a mijloacelor de existență și a averilor, nici legislația antisemită și eliminarea din servicii și ocupații; după cum n-a putut pune stavilă puternicului entuziasm antisemit care i-a cuprins nu numai pe sprijinitorii lui Cuza și Codreanu. Dar într-o țară în care Holocaustul a ajuns să îmbrace și forma tăierii de organe și spânzurarea unor trupuri de cârligele de la abator, faptul că majoritatea evreilor au rămas în viață se datorează, printre altele, conducerii care a stat în fruntea lor.

Moșe Ussoskin, care a plecat în Palestina în această perioadă, cu încurajarea lui Filderman, rezuma misiunea conducătorului evreu cu aceste cuvinte: „evreul de pe stradă a văzut în dr. Filderman un fel de simbol al propriei sale siguranțe”¹⁶⁴.

¹⁶⁴ Ussoskin către Filderman, Ierusalim, 19 septembrie 1948. Din: Filderman, *Ciorna Memoriilor*, p. 319.

Tiparul: R. A. „MONITORUL OFICIAL“

**BIBLIOTECA EVREIASCĂ
DE CERCEȘIRE
BUCUREȘTI - ROMÂNIA**

ISBN 973-8056-84-5
ISBN 973-8056-85-3

<https://biblioteca-digitala.ro>